

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİMDALI

TARİH PROGRAMI

TRABZON EYALETİ'NDE KIRSAL YERLEŞİM: YOMRA NAHIYESİ ÖRNEĞİ
(1461-1682)

DOKTORA TEZİ

Yücel DURSUN

Mart 2015

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİMDALI

TARİH PROGRAMI

**TRABZON EYALETİ'NDE KIRSAL YERLEŞİM: YOMRA NAHIYESİ ÖRNEĞİ
(1461-1682)**

DOKTORA TEZİ

Yücel DURSUN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kenan İNAN

Mart 2015

TRABZON

ONAY

Yücel DURSUN tarafından hazırlanan **Trabzon Eyaleti'nde Kırsal Yerleşim: Yomra Nahiyesi Örneği (1461-1682)** adlı bu çalışma 06/03/2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Kenan İNAN (Başkan/Danışman)

Prof. Dr. M. Alhaddin YALÇINKAYA

Doç. Dr. Rahmi ÇİÇEK

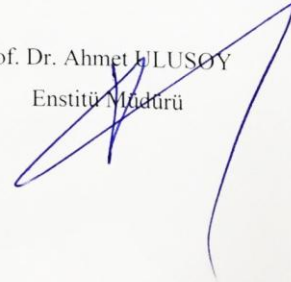
Prof. Dr. K. Tuncer ÇAĞLAYAN

Doç. Dr. Temel ÖZTÜRK

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. 27.10.2015

Prof. Dr. Ahmet HILUSOY
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Yücel DURSUN

06/03/2015

ÖNSÖZ

Uzun ve yorucu bir çalışma döneminin ürünü olarak meydana getirilen bu doktora çalışmasının serüveni Bâb-1 Âli'deki Başbakanlık Osmanlı Arşiv Binası'nın şirin bahçesinde ortaya atılan değerli bir fikir ile başladı. Bu fikri temel, ardından kılı kırk yararcasına önce İstanbul'da Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve sonra ise Ankara'da Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı'nda yürütülen büyük bir araştırma seferberliğine dönüştü. Bütün bu çalışma süreci aynı zamanda Karadeniz Teknik Üniversitesi'nden Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi'ne uzanan beş yıllık bir çabayı ifade etmektedir. Tarihi Yomra gibi küçük bir nahiyenin demografik geçmişi için farklı şehirler ve arşivleri, yurt içi ve yurt dışında iki ayrı üniversiteyi kapsamına alan böylesi bir emek yalnızca akademik bir kariyer adımı değildir. Seneler evvel yine Yomra'da başlayan bir gönül borcunu, şükran ve minnettarlık duygularını da içermektedir. Bundan ötürü çalışma aşamasındaki büyük engeller ve aşılması zor mesafeler birer mutluluk vesilesinden öteye gidememişlerdir.

Her ne kadar pek çok eksiklikleri barındırsa da şüphesiz bütün doktora çalışmaları gibi bu tezin de tek bir kişinin sabrı ve gayreti ile meydana getirilmesi zordu ve oldukça yorucu bir çalışma sürecinden geçildi. Dolayısıyla çalışmanın bu seviyeye ulaştırılmasında destekleri ve emekleri zikredilmesi gereken ancak bu kısa metne sığdıramayacağım kadar çok kişi mevcuttur. Bu kapsamda şüphesiz en özel teşekkürlerden birisini yüksek öğrenim hayatım boyunca defalarca danışmanlığımı yürüten Prof. Dr. Kenan İNAN'a borçluyum. Kendisinin ilgisi ve danışmanlığı olmadan bugünlere gelebilmemin kesinlikle mümkün olamayacağını şükran duygularıyla belirtmek isterim. Ayrıca Moskova'da yürüttüğüm araştırma programındaki direktörüm Prof. Dr. Sergey P. KARPOV'a ve yine bu sürecin asıl mimarlarından Prof. Dr. Rustam SHUKUROV'a teşekkür ediyorum. Bu arada “o değerli fikri” bana veren Öğr. Gör. Dr. Mustafa ALTUNBAY'a, çalışmanın bütün aşamalarında desteğini esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Miraç TOSUN'a, Arş. Gör. Engin Çağdaş BULUT'a, Hilmi DEMİRAL ve Fırat BAŞBUĞ'a teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak bu çalışmayı 8921 numaralı BAP-01 projesi kapsamında destekleyen KTÜ, Bilimsel

Araştırma Projeleri Birimi'ne, ayrıca 2214/A Yurt Dışı Araştırma Burs Programı dâhilinde 1059B141400596 numaralı başvuru ile aldığım desteği sağlayan TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

Trabzon, Mart 2015

Yücel DURSUN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET	VIII
ABSTRACT	IX
TABLolar LİSTESİ.....	X
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ.....	1-7

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAYNAKLAR, PROBLEMATİKLER VE YÖNTEM.....	8-59
1.1. Klasik Dönem Osmanlı Nüfus Tarihi Çalışmalarına Kısa Bir Bakış	8
1.2. Klasik Dönem Osmanlı Köy ve Köylü Tarihi Araştırmaları ve Doğu Karadeniz	16
1.3. Araştırmanın Kapsadığı Alan ve Dönem	27
1.4. Çalışmanın Temel Problematikleri.....	30
1.5. Kaynakların Tanıtımı.....	35
1.6. Kaynakların Değerlendirilmesi ve Yöntem	41
1.6.1. Kaynakların Değerlendirilmesi.....	41
1.6.2. Yöntem.....	54

İKİNCİ BÖLÜM

2. YOMRA NAHİYESİ'NİN COĞRAFI YAPISI VE TARİHİ GELİŞİMİ	60-105
2.1. Yörenin Coğrafi Özellikleri ve Yerleşim Durumu	60
2.2. Yörenin Tarihi ve Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Yomra	70
2.2.1. Bir İdari Birim Olarak Ortaya Çıkışı	75

2.2.2. Temel Yerleşim Birimleri	78
2.2.3. Başlıca Yer Adları: “Gêmôrá” ve Arsen”	80
2.3. Osmanlı İdaresinde Yomra Nahiyesi.....	89
2.3.1. Bizans Bandon’undan Osmanlı Nahiyesi’ne Yomra	89
2.3.2. Nahiye Merkezi: Nefs-i Yomra Nam-ı Diğer Arsen.....	95
2.3.3. Nahiyenin Sınırları.....	102

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.FETİHLE BAŞLAYAN DEMOGRAFİK GELİŞMELER VE NÜFUS 106-173

3.1. Tahrir Defterleri Işığında Nahiyyede Yerleşim ve Nüfus Yapısı (1461-1583).....	106
3.1.1. Bir Devlet Politikası Olarak İç ve Dışa Yönelik İskân, Bunun Boyutu ve Etkileri.108	
3.1.2. Nüfusun Başat Unsuru Gayrimüslimler ve İhtida Olgusu	123
3.1.3. Nahiyenin Baştına ve Zemin Sayısındaki Artış	135
3.2.Nahiyenin İskân Merkezleri, Nüfusun Nahiye İçindeki Dağılımı ve Nüfus Yoğunluğu ..	144
3.2.1. Nefs-i Yomra	150
3.2.2. Sahil Köyleri ve Küçük Vadi Yerleşmeleri	151
3.2.3. Yüksek Vadi Boyu Yerleşmeleri	161
3.2.4. Diğer İskân Merkezleri: Karyeler, Mezralar.....	163
3.3.XVI. Yüzyılın Sonu İtibari ile Nahiyenin Nüfus Kompozisyonu: Nüfustaki Değişim ve Genel Eğilimler.....	164

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. XVII. YÜZYILDA NAHİYENİN DEMOGRAFİK DÖNÜŞÜMÜ..... 174-284

4.1. XVII. Yüzyılda Nahiyenin Toplumsal ve Demografik Yapısını Etkileyen Süreçler .	174
4.1.1. Eşkıyalık; Aşırı Vergilendirme ve Ehl-i Örf Baskısı.....	175
4.1.2. Köylerin Terki.....	187
4.1.3. Göç Olgusu: İç ve Dış Göç	194
4.1.4. İhtida Olgusu ve Yeniçerilik.....	207
4.1.5. Şehirliilerin ve Askerilerin Mülk ve Miri Arazilere Giderek Artan İlgisi	232
4.2. XVII. Yüzyılda Etnik ve Dinsel Gruplar Açısından Nahiyyede Nüfus.....	251
4.2.1. Askeriler ve Askerilik İddiasında Bulunanlar	253

4.2.2. Müslüman Reaya	258
4.2.3. Rumlar	263
4.2.4. Ermeniler	267
4.3. XVII. Yüzyılda Etnik ve Dinsel Gruplar Açısından Nahiyyede Nüfusun Dağılımı .	273
SONUÇ	285
KAYNAKLAR.....	292
ÖZGEÇMİŞ	307

ÖZET

Doğu Karadeniz’de tipik bir Osmanlı nahiyesi olan Yomra, fetih öncesi (1461) “*Yemora*” (*Gêmôrá*) ismiyle anılmakta ve yöre nüfusu tamamen gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Osmanlılarla birlikte bu küçük kırsal yörenin nüfus ve yerleşim yapısında önemli bir değişim süreci başladı ve yöre nüfusunun dini ve etnik kompozisyonu büyük bir dönüşüm geçirdi. Bu tezin başlıca amacı 1461-1682 yılları arasında Yomra Nahiyesi nüfusunun dini ve etnik yapısında meydana gelen bu dönüşüm sürecini tarihi evreleri ile incelemek ve açıklamaktır. Bunun için yörenin dini ve etnik yapısına dair XVI. asır Trabzon tapu-tahrir defterleri, kadı sicilleri ve XVII. asır mufassal avarız ve cizye defterlerindeki kayıtlı bütün veri değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Çalışma dört ayrı bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde; tarihi kaynaklar, problematikler ve hipotez ve tezin yöntemi tanıtılmış ayrıca Osmanlı demografi tarihi, Anadolu ve Doğu Karadeniz Bölgesi’nin kırsal nüfusu üzerine eğilen çalışmalar değerlendirilmiştir. Ardından Yomra Nahiyesi’nin coğrafik özellikleri ile yörenin tarihi geçmişi hakkında ilgili literatür ve Osmanlı kaynakları ışığında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde ise 1461-1682 yılları arasında yöredeki yeni demografik gelişmeler, nahiyenin yerleşim yapısı, nüfusu ve etnik ve dini kompozisyonu incelenmiştir. Çalışmanın en önemli kısmı olan son bölümünde XVI. asrın sonundan XVII. asrın son çeyreğine yörenin etnik ve dini dönüşümüne değinilerek nüfus yapısını etkileyen gelişmelerle ilgili bulgular ve bunların boyutları incelenilmiştir.

Farklı Osmanlı kaynaklarından derlenen bütün veriler XV-XVI. asırların Yomra Nahiyesi nüfusunda meydana gelen etnik ve dini dönüşümün yalnızca ilk safhasını teşkil ettiğini göstermektedir. Sonuç olarak, çalışma, bütün Osmanlı kaynaklarından derlenen veriler ışığında, XVII. yüzyılda vuku bulmuş ciddi sorunlar ve nahiyenin etnik ve dini dönüşümü arasında tarihi bir paralellik ve neden-sonuç ilişkisi bulunduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yomra Nahiyesi, Yerleşim, Nüfus Yapısı, Dini ve etnik dönüşüm, On Yedinci Yüzyıl.

ABSTRACT

Yomra, a typical Ottoman nahiye in Eastern Black Sea Region, was known as Gêmôrá before the Ottoman conquest of Trabzon in 1461 and the population of the region consisted only non-Muslims. A significant process of change had begun with Ottomans in the structures of population and settlement and the ethnic and religious formation of the region undergone a big transformation. The main goals of this dissertation are to examine and comprehend the transformation which had taken place in the ethnic and religious structure of the population of Yomra Nahiye between 1461 and 1682. To this end, all documents including the data showing the way to the ethnic and religious structure in the 16th century tapu-tahrir defters, court records and the detailed defters of awarid and cizya of Trabzon from 17th century were detected.

In the first part, historical sources, problematic-hypothesis and methodology of the thesis are described and former studies focusing on Ottoman demographic history and rural population in Anatolia and Eastern Black Sea Region are touched upon. Next, geographical features and settlement patterns of Yomra and historical background of the region were evaluated by centering on literature and Ottoman sources. New demographic evolutions, settlement patterns, population structure and ethnic and religious formation in Yomra between 1461 and 1582 were identified in third part. The main section is devoted to findings regarding the events affecting population structure and their dimensions by touching upon the ethnic and religious transformation of the region from the end of the sixteenth century to last quarter of seventeenth century.

All documents gathering from different Ottoman sources indicate that XVth and XVIth centuries are only initial stages of the ethnic and religious transformation of the population of Yomra. Consequently, in the light of the findings gathered from all Ottoman sources, the study has demonstrated a historical tendency in paralled with the serious problems of XVIIth century and ethnic and religious transformation of the society in Yomra.

Key Words: Nahiye of Yomra, Settlement, Population, religious and ethnic transformation. Seventeenth cent

TABLolar LİSTESİ

<u>Tablo Nr.</u>	<u>Tablonun Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	Trabzon Sancağı Tapu-tahrir Defterlerine Göre Gayrimüslim Vergi Mükellefleri Sayısındaki Değişim	111
2	Trabzon Sancağı Tapu-tahrir Defterlerine Göre Gayrimüslim ve Müslüman Vergi Mükellefleri Sayısındaki Değişim	115
3	Trabzon Sancağı Tapu-tahrir Defterlerine Göre Yomra Nahiyesi'ndeki Gayrimüslim ve Müslüman Baştına ve Zemin Sahipleri.....	138
4	1583 Tarihli Tapu-tahrir Defterine Göre Yomra Nahiyesi Nüfusunun Coğrafya Üzerinde Dağılımı.....	167
5	XVII. Yüzyıl Trabzon Kadı Sicillerinde Yer Alan Yomra Nahiyesi'ne Ait İhtida İlâmları.....	212
6	İncelenen Kadı Sicillerine Göre Yomra Nahiyesi'nde Gerçekleştirilen Mülk Satışları ve Arazi Devirlerinin Karyelere ve Din Gruplarına Göre Dağılımı	236
7	İncelenen Kadı Sicillerindeki Satış, Devir, Hibe Akitleri ve Davaların Yomra Nahiyesi'nde Yer Alan Karyeler, Din Grupları ile Şehrin Mahallelerine Dağılımı	242
8	İncelenen Kadı Sicillerine Göre Yomra Nahiyesi'nde Mülk Satışı ya da Miri Arazi Devri Gerçekleştiren Müslüman Erkeklerin Sosyal Statü Dağılımı	246
9	İncelenen Kadı Sicillerine Göre Yomra Nahiyesi'nde Mülk ya da Miri Arazi Devralan Müslüman Erkeklerin Sosyal Statü Dağılımı	248
10	1678 Tarihli Yoklama Listesine Göre Yomra Nahiyesi'nde Sakin Yeniçeri ve Kuloğulları.....	255
11	1678 Tarihli Yoklama Listesine Göre Yomra Nahiyesi'ndeki Askerilik İddiasında Bulunan Şahıslar	257
12	1682 Tarihli Mufassal Avarız Defteri ve 1854 Numaralı Trabzon Kadı Sicili, Trabzon ve Tevabii Cizye Defterine Göre Yomra Nahiyesi'nde Nüfus.....	265
13	XVII. Asrın Son Çeyreğinde Yomra Nahiyesi'nde Sakin Askeriler ve Vergi Mükelleflerinin Dini ve Etnik Topluluklara Göre Dağılımı	276

GRAFİKLER LİSTESİ

<u>Grafik Nr.</u>	<u>Grafiğin Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	Tahrir Yıllarına Göre Yomra Nahiyesi'ndeki Gayrimüslim Hane Sayısı	111
2	Trabzon Sancağı Tapu-tahrir Defterlerine Göre Gayrimüslim ve Müslüman Hane ve Mücerred Sayılarındaki Değişim	115
3	1486 Tarihli Tapu-Tahrir Defterine Göre Nahiyedeki Müslüman Hanelerin Gayrimüslim Hanelere Oranı.....	125
4	1682 Tarihli Mufassal Avarız Defterine Göre Yomra Nahiyesi'ndeki Avarız Mükelleflerinin Dini ve Etnik Topluluklara Göre Dağılımı	260
5	1682 Tarihli Mufassal Avarız Defteri ve 1854 Numaralı Trabzon Kadı Sicili, Trabzon ve Tevabii Cizye Defterine Göre Yomra Nahiyesi'nde Nüfus.....	266
6	XVII. Asrın Son Çeyreğinde Yomra Nahiyesi'nde Sakin Askeriler ve Vergi Mükelleflerinin Dini ve Etnik Topluluklara Göre Dağılımı	281

HARİTALAR LİSTESİ

<u>Harita Nr.</u>	<u>Haritanın Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	XVI. Asrın Sonunda Yomra Nahiyesi'nin Coğrafyası, Başlıca Yerleşim Sahaları ve Nahiyedeki Yol Ağı ile Gözetleme Kuleleri.....	94
2	XV-XVII. Yüzyıllarda Yomra Nahiyesi'nin ve Nahiyeye Karyelerinin Sınırları.....	103
3	XV. Yüzyıldan XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Yomra Nahiyesi'ndeki Yerleşim Birimlerinin Coğrafyaya Göre Dağılımı.....	149
4	1583 Tahririne Göre Yomra Nahiyesi'nde Nüfusun Hane Sayıları Üzerinden Dini Cemaatlere Göre Dağılımı	173
5	XVII. Yüzyıla Ait Trabzon Kadı Sicillerine Göre Nahiyesi'nde Gerçekleştirilen Mülk Satışlarının ve Arazi Devirlerinin Yerleşim Birimleri İle Din Gruplarına Göre Dağılımı	243

KISALTMALAR LİSTESİ

A.DFE	: Bâb-1 Âsafî Defterhane-i Âmire Kalemî Defterleri
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
ATÜT	: Asya Tipi Üretim Tarzı
AÜDTCFD	: Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi
b.	: bin
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bkz.	: bakınız
Çev.	: çeviren
Der.	: derleyen
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
Düz.	: düzenleyen
Ed.	: editör
H.	: Hicri
Haz.	: hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi
İÜİFM	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
IJMES	: International Journal of Middle East Studies
KKEFD	: Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi
KK	: Kâmil Kepeci Tasnifi
Krş.	: Karşılaştırınız
M.	: Miladi
MAD	: Maliyeden Müdevver
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
nr.	: Numara
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi
s.	: sayfa

TD	: Tahrir Defterleri
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TK.KKA	: Tapu-Kadastro, Kuyûd-u Kadîme Arşivi
T.Ş.S.	: Trabzon Şer'îye Sicili
TVS	: Trabzon Vilayet Salnâmesi
Yay.	: Yayınlayan
vb.	: ve benzeri

GİRİŞ

Trabzon'un 1461 yılında fethi ve bölgedeki Komnenos hâkimiyetinin son bulması Osmanlı siyasi tarihinin mühim vakaları arasında zikredilebilir. Bu tarihi olay cumhuriyet dönemi tarihçiliğince Osmanlıların Karadeniz'de izlediği fetih siyasetinin önemli bir aşaması olarak ele alınmıştır. Ancak Trabzon'un Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelişi bölgenin sosyal ve kültürel yapısında tarihin gördüğü en köklü değişim süreçlerinden birini de başlatmış olmaktadır. Bu yönüyle Doğu Karadeniz'de Osmanlı hâkimiyetinin pekişmesi, özellikle de İslamiyet'in yayılışı, aynı zamanda yüzyıllar evvel bölgedeki Pers kültürünü ve siyasal etkisini kıran Roma gücünün, ayrıca Hristiyanlığın meydana getirdiği dönüşümün bir benzerini gerçekleştirmiş bulunmaktaydı. Hakikaten, Trabzon'un fethi hadisesi bölgenin sosyal ve kültürel yapısını biçimlendiren kalıcı etkileri ile siyasi ve askeri tarihin sınırlarını aşan bir dönüm noktasını temsil etmektedir.

Trabzon'un fethi ile şehrin bir Osmanlı sancak merkezine dönüştürülmesi büyük çaplı nüfus hareketlerini beraberinde getirmiştir. Bunun için öncelikle bölgeyi doğrudan Osmanlı idari-askeri sistemine dâhil edecek düzenlemeler yapılmış, Osmanlı kanunları ve kurumları eskilerinin yerini almıştır. Fethin ardından hemen her alanda gerçekleşen bu büyük değişim sürecinin en önemli aşamalarından birini şehirde belli bir Müslim nüfus kesafetinin sağlanması teşkil etmekteydi. Trabzon ve civarının fethi ile sonuçlanan askeri harekâtın ve yeni düzenlemelerin öngördüğü hedeflerin gerçek bir başarıya ulaşması da ancak bu şekilde mümkündü. Devletin sancak içi ve dışına yönelik sürgünlerle desteklediği yeni iskân süreçleri ve göçler ile yaklaşık bir asır içerisinde şehir nüfusunun dini ve etnik kompozisyonunda büyük bir değişim yaşandı. Böylece XV. yüzyılın ortasında Trabzon Rum İmparatorluğu'nun başkenti olan kent Müslümanların nüfusun çoğunluğunu teşkil ettiği bir tipik Osmanlı şehri haline getirildi.

1461 senesinden itibaren Trabzon şehrinde nüfusun dini ve etnik yapısının hızlı bir şekilde dönüşümü modern Osmanlı tarihçileri tarafından kısmı bir ilgiye mazhar olmuştur. Bu ilginin merkezinde şehrin tanık olduğu söz konusu dönüşüm sürecinin tarihi gelişim

şartları yer almaktadır. Tapu-tahrir defterleri gibi tarihi kaynaklar sayesinde Osmanlı iskân politikasının Trabzon şehrine yönelik uygulamaları, bu uygulamaların aşamaları ve sonuçları nispeten tanımlanabilir bir hale gelmektedir. Öte yandan Trabzon Sancağı'nın idari merkezi olan şehrin nüfus yapısındaki değişimler bölgenin kırsal kesiminde meydana gelen büyük çaplı ve benzer nitelikli bir dönüşümün gerçekleşmesinde kilit rol oynamıştır. Bu çerçeveden bakıldığında Trabzon şehrinde nüfusun dini ve etnik kompozisyonunun Müslümanlar lehine dönüşümü dikkate alınmaksızın sancağın kırsal bölgelerindeki değişimin anlamlandırılması şüphesiz mümkün değildir. Fakat sancağın kırsal kesimlerinde Karadeniz sahilinden neredeyse yaylalık arazilere uzanan yerleşim birimlerinin dini ve etnik yapısı kısmen farklı bir değişim çizgisi dâhilinde nüfusun çoğunluğunu Müslümanların teşkil ettiği bir yapıya ulaşmıştır. Ayrıca bu süreç zaman olarak hem Osmanlı klasik çağının ve hem de bu döneme ait Osmanlı kaynaklarının kapsamının ötesine çıkmakta, aynı zamanda şehre göre daha karmaşık ve tanımlanması zor bir dönüşümü ifade etmektedir.

Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra Trabzon şehri nüfusunda meydana gelen dini ve etnik değişim sürecinin bir benzeri sancağın kırsal bölgelerinde etkili olmaya başladı. Tıpkı Trabzon şehri gibi bölgenin kırsal nüfusunda vuku bulan bu değişim Doğu Karadeniz köylüsünün Osmanlı Devleti ve toplumu ile bütünleşme sürecinin önemli merhalelerinden biridir. Ancak tarihi önemine ve nispeten farklı bir gelişim çizgisi takip etmesine rağmen bu konuda hala kırsal bölgeleri kapsayacak yoğunlukta bir tarih yazımından bahsedilememektedir. Bununla beraber Trabzon Sancağı'nın özellikle homojen bir gayrimüslim nüfus kitlesini barındıran kırsal kesimlerinde nüfusun dini ve etnik yapısının Müslüman ağırlıklı bir vasata ulaşması temelde tarihi gerçeklerle örtüşen lâkin daha ziyade klişeleştirilmiş yaklaşımlar çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. İlgili literatürde adeta standart bir tarih yazım tarzı şeklinde karşılığını bulan bu yaklaşımlarla şehir nüfusunu dönüştüren sürecin kırsal bölgeler için de geçerli olabileceği gündeme getirilmiştir. Oysa tarihi bir realite olarak Trabzon şehri ve kırsalında dini ve etnik yapının birbirini tamamlar bir mahiyet kazanması başka bir ifade ile benzer bir özellik arz etmesi farklı süreçler ile zaman dilimlerinin birer sonucudur. 1583 gibi oldukça geç bir tarihte Trabzon şehri nüfusunun çoğunluğunu Müslümanlar meydana getiriyorken, Trabzon Kazasına tabi Akçaabat, Maçka, Yomra, Sürmene nahiyeleri nüfusunun ise büyük oranda gayrimüslimlerden oluşması bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Bölgenin idari merkezi

Trabzon şehrinden bütünüyle bağımsız olmasa da sancağın kırsal bölgelerinde köklü bir dini ve etnik dönüşümü tamamlayan tarihi şartların gösterdiği farklılıklar bu sürecin tam merkezinde yer almaktadır.

Fethin ardından Trabzon Sancağı'nda Osmanlı iskân siyasetini başarıya ulaştıran en önemli unsurların başında sürgünler gelmekteydi. Özellikle sancağın merkezi olan Trabzon şehrine yönelik ve şehirden sancak dışına gerçekleştirilmiş sürgünler bu anlamda oldukça işlevsel bir özellik arz etmekteydi. Öte yandan sancağın kırsal bölgelerinden daha ziyade gayrimüslim nüfusun sancak dışına sürüldüğü buna karşılık son derece sınırlı sayıda Müslüman ailenin kırsal yerleşim birimlerine yerleştirildiği dikkat çekmektedir. Bu hususiyet başlı başına, Trabzon Sancağı'ndaki yüzlerce karyenin şehirdeki gibi sancak dışından getirilen Müslümanlarla ciddi bir değişim sürecine girip girmediği meselesini tartışmaya açmaktadır. Hakikaten böylesi bir yaklaşım, XVI. asrın sonunda dahi birçok nahiyede Müslümanların niçin gerçek bir azınlığı temsil ettiklerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Ayrıca bu şekilde sancak dışına sürülen gayrimüslim köylülerin, Osmanlı kanunlarının, düzeninin ve idaresinin bilhassa da İslamlaşma olgusunun kırsal nüfus üzerindeki kalıcı etkileri gereği gibi işlenilmemektedir. Yine, Trabzon şehrinin yakın çevresindeki kırsal yerleşmelere bu anlamda yaptığı etki hala açık bir biçimde ortaya konulamamıştır. Fethin ve bütün bu unsurların kırsalda başlattığı dini ve etnik dönüşüm süreci ile Müslümanların nüfusun en kalabalık kitlesi haline gelişinin XVII. asra ait gelişmelerle doğrudan bir ilgisi bulunabileceği ise tamamıyla gözden kaçırılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin XVI. asrın sonundan itibaren yüzleşmeye başladığı idari, askeri ve ekonomik sorunlar yumağı, imparatorluk tarihinde yeni ve devlet ricalinin bu sorunlara çözüm üretmekte zorlandığı bir dönemin habercisi idi. Böylece devletin klasik kurumlarının işleyişinde ciddi aksaklıklar ve suiistimaller ortaya çıkarken, taşrada özellikle de Anadolu'da söz konusu sorunların yansımaları yerleşim ve nüfus yapısındaki değişimlerle kendisini göstermekteydi. Toprak sistemi ve zirai üretimin zarar görmesi, aşırı vergilendirme, isyanlar, güvenlik sorunları vb. pek çok meseleden olumsuz anlamda etkilenen yerlerin başında da kırsal bölgeler gelmekteydi. Bu sürecin Anadolu'nun kırsal yerleşim ve nüfus yapısında doğrudan mühim değişikliklere yol açtığı bilinmektedir. Dönem itibariyle Trabzon Eyaleti'ni de etkisi altına alan benzer sorunların sebebiyet verdiği gelişmeler Anadolu'nun diğer kısımlarında meydana gelen olumsuz hadiselerle

ortaklık arz etmektedir. Fakat Trabzon Eyaleti kırsalında bu tür sorunların yerleşim ve nüfus yapısı üzerindeki sonuçlarını başkalaştıran en önemli unsur bütün bu olumsuzlukların eyaletin dini ve etnik yapısındaki değişim süreci ile kesişmesi başka bir ifade ile aynı döneme denk gelmesidir. Bu durum Trabzon Eyaleti'nde kırsal nüfusun dini ve etnik kompozisyonuna neredeyse fetih kadar etki eden meselelerin başında gelmektedir.

Osmanlılarca fethedildiğinde Trabzon ve çevresi kökleri Bizans idari sistemine dayanan bir teşkilatlanmaya göre yönetilmekteydi. Bu yapıya çerçevesinde Trabzon Rum İmparatorluğu'nun "*Bandon*" adı verilen temel idari birimlerinden birini "*Gêmôrá*" isimli küçük bir bölge teşkil etmekteydi. 1461 yılında Trabzon'un fethinin ardından Gêmôrá Bandonu mevcut sınırlarında kayda değer bir değişiklik yapılmaksızın tipik bir Osmanlı nahiyesine dönüştürüldü. Tarihi Yomra, yüzyıllarca bu özelliğini muhafaza etti; hatta XX. yüzyılın başlarında dahi bölge aynı idari statüsünü korumaktaydı. Dolayısıyla 1461 yılında Trabzon'un fethi esnasındaki ne idari sınırları ve ne de yer adları açısından Gêmôrá Bandonu ile Yomra Nahiyesi arasında belirgin bir fark bulunmamaktaydı. Osmanlılarca nahiyeye dönüştürülen "*Bandon*" aslında Osmanlı idari yapısına, kanun ve nizamlarına uydurulmuş bir yapıdan başka bir şey değildir. Ancak bütün bunlara rağmen yöredeki Osmanlı hâkimiyetinin en önemli ve baskın etkisini büyük bir dönüşüm simgelemektedir. Bu dönüşüm yöre nüfusunun dini ve etnik kompozisyonunu derinden etkileyen süreçleri ifade etmekteydi.

Yomra Nahiyesi gibi doğrudan Trabzon Kazası'na tabi ve şehrin art alanı içerisinde yer alan yörelerin nüfus yapısında meydana gelen dini ve etnik dönüşümün son derece olağan bir açıklaması olduğu düşünülmüştür. Bu çerçevede Anadolu'nun pek çok bölgesinden Müslüman nüfus getirilerek Trabzon'a yerleştirilmiş ve böylece gayrimüslim nüfus dengelenerek devletin fetihle başlattığı süreç nüfus hareketleri ile tamamlanmış bulunmaktaydı. Yörenin dönem itibariyle yeni fethedilen bir yer olması ve Osmanlı iskân siyasetinin uygulama sahası içerisinde yer alması böyle bir çıkarımın şekillenmesinde son derece etkili olmuştur. Fakat tarihi hakikatler ve ilgili Osmanlı kaynakları şehirle sınır bu küçük kırsal bölgede nüfus yapısının hiç de böyle bir gelişim çizgisi takip etmediğini ortaya koymaktadır. Zira tapu-tahrir defterlerinin verileri üzerinden takip edilebilen bu sürecin 122 yıllık kısmında sancak içi ya da dışından nahiyeye yerleştirilen Müslümanlara dair büyük çaplı bir sürgün faaliyetinden bahsedebilmek oldukça zordur. Bunun yanı sıra

bir parça İslamlaşmanın ve nahiyenin şehre yakın kesimlerinde giderek daha fazla arazi tasarruf etmeye başlayan şehirliler ve askerilerin yörede belli bir Müslim nüfus potansiyelinin ortaya çıkmasında etkili olduğu görülmektedir. Bütün bunlara ve nahiyeden sürülen gayrimüslimlere rağmen XVI. asrın sonunda yöre hala nüfusunun büyük bir kısmı gayrimüslimlerden meydana gelen kırsal bir bölge idi.

1486 yılında tamamlanan Trabzon Sancağı'nın kapsamlı tahriri ile Yomra Nahiyesi merkezinde bir, nahiye genelinde ise yalnızca altı adet Müslüman hanenin varlığı kayıt altına alındı. Bu tarihten itibaren yaklaşık yüz yıl boyunca nahiyedeki Müslüman haneler kesintisiz bir artış göstererek 156 adede ulaştı. Böylesi bir gelişim 1486-1583 yılları arasında Müslüman hanelerin sayısal olarak 22 kat büyüdüğünü ortaya koymaktadır. Ancak bu hızlı artışın neticesi 1583 yılı itibariyle yörede 1307 adedi bulan gayrimüslim hane yekûnunun ancak % 12'sine tekabül etmekteydi. Dolayısıyla her ne kadar Müslümanların sayısı önemli bir artış gösterse de nahiyede nüfusun ezici çoğunluğu gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Öte yandan XVII. asrın sonuna gelindiğinde Müslümanlar Yomra Nahiyesi vergi mükellefi nüfusunun çoktan en kalabalık unsuru haline gelmişti. Bu çerçeveden bakıldığında 1461-1583 seneleri arasındaki zaman zarfında tabiri caizse Müslümanları nüfusun azınlığı konumuna yükselten değişim sürecinin, yaklaşık yüzyıldan kısa bir süre içerisinde fakat büyük oranda XVII. yüzyılda tamamlandığı görüşü ağırlık kazanmaktadır.

Trabzon Sancağı'nda son klasik tahririn gerçekleştirildiği 1583 yılının Yomra Nahiyesi'nde meydana gelen dini ve etnik dönüşümün bütünüyle tespiti için oldukça erken bir tarih olduğu anlaşılmaktadır. Zira yukarıda verilen rakamlar Müslümanların doğal şartlar altında gayrimüslim nüfusunu sayısal olarak geride bırakması bir yana aynı seviyeye ulaşmasının dahi pek de mümkün olmadığını göstermektedir. Hakikaten yörede Müslümanları nüfusun başlıca unsuru haline getiren –doğal nüfus artışı dışında- özel ve farklı sebepler bulunmalıdır. Bu mesele önemli bir sorunsal olarak karşımızda durmakta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nde kırsal nüfusu Osmanlı toplumuna dahil eden sürecin anlaşılmasında büyük bir önem arz etmektedir. Böylesi uzun ve çok bileşenli bir süreçte XVII. yüzyılın nasıl bir yer işgal ettiği ve bu anlamda nelere sahne olduğu cevaplanmadan konunun eksik kalacağı muhakkaktır. Bu nedenden ötürü Osmanlı Devleti'nin taşradaki merkezi gücünü kaybetmesi ya da desentralizasyon şeklinde ifade edilen süreçle Yomra

Nahiyesi gibi fetih esnasında bütünüyle gayrimüslim nüfusa sahip kırsal bölgelerin İslamlaşması ve Türkleşmesi arasında doğrudan tarihi bir bağın kurulup kurulamayacağı çalışma açısından önemli bir problematik olarak belirlemektedir.

XVI. asra ait Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterleri sayesinde nispeten de olsa izlenebilen Yomra Nahiyesi'ndeki nüfus hareketliliği şüphesiz XVII. yüzyılda da devam etti. Yöreye başka bölgelerden göçenler olduğu gibi, bir takım sosyo-ekonomik nedenler altında veya güvenlik sorunları, geçim sıkıntısı ve maişet sorunu gibi sebeplerle kadim yurtlarını terk edenler de mevcuttu. XVII. asırda yörenin nüfus yapısını etkileyen bu gibi unsurları kesin bir şekilde karakterize eden hususiyetler ile devletin kontrolü dışına çıkan tarihi hadiseler arasında kuvvetli bir bağın varlığı dikkat çekmektedir. Trabzon Eyaleti'nde özellikle de XVII. yüzyılın ilk yarısında adeta dönemin kronik sorunları haline gelen ehl-i örf baskısı, aşırı vergilendirme, eşkıyalık ile köylerin terki vb. meselelerin kitlesel nüfus hareketleri ile sonuçlanması bu hususiyeti açıkça gözler önüne sermektedir. Hele ki Yomra Nahiyesi'nin bu noktada Trabzon Eyaleti'nin en ön sıralarda gelen bir bölgesi olması da hesaba katıldığında böyle bir neticenin ortaya çıkması şaşırtıcı değildir. Diğer taraftan 1486-1583 yılları arasındaki zaman dilimi göz önüne alınırsa yörede Müslim nüfusun artışında önemli birer etken olan şehirli Müslümanların faaliyetleri ve İslamlaşma olgusu bu dönüşümün XVII. yüzyıldaki seyrine etki etmiş olmalıdır.

XV-XVI. yüzyıllar Yomra Nahiyesi adına Osmanlıların 1461 yılında başlatarak ilerleyen dönemlerde devam ettirdiği dini ve etnik dönüşümün erken bir evresini meydana getirmektedir. Bizzat söz konusu asırlara ait Osmanlı kaynakları bu hususiyeti açıkça ortaya koymaktadır. İlginçtir yalnızca yöre nüfusuna yönelik devlet politikaları ve doğal yollarla gerçekleşmediği anlaşılan demografik değişimde oranı ne olursa olsun Müslüman nüfus lehine dengeyi değiştiren etkenler ile merkezi hükümetin taşrada kaybettiği otoritesi ve dönemin sorunları arasında tarihi bir sebep-sonuç ilişkisi kurulabilmektedir. Kaldı ki, XVI. asrın sonunda Yomra Nahiyesi'nde azınlık düzeyinde ancak gelişme eğilimi gösteren bir Müslüman nüfus kitlesinin varlığı bu anlamda önemli bir hareket noktası sağlamaktadır. Bu nedenden dolayıdır ki ortaya çıkış sebepleri her ne kadar farklılık arz etse de yörenin nüfus yapısını şekillendiren bütün hususları muhteva XVI. ve XVII. asırları bahsi geçen dönüşümün birbirini tamamlayan iki ayrı aşaması olarak değerlendirmek

mümkündür. Böyle bir yaklaşım tamamen ilgili tarihi hadiseler ve olgularla paralellik arz etmekte ve bu dönüşümün tanıkları olan Osmanlı kaynaklarının verileri ile örtüşmektedir.

Trabzon Kazası'na tabi nahiye gibi dar coğrafi sahalar ve nispeten bol tarihi kaynaklara ulaşabilme imkânları demografi tarihi çalışmaları için oldukça geniş bir hareket alanı sağlamaktadır. Bütün bunlar fetihle Trabzon Sancağı'nda meydana gelen köklü demografik dönüşümü şehir merkezli bakış açılarından bağımsız ve kırsal bölgeler çerçevesinde değerlendirme fırsatını ortaya çıkarması açısından da önemlidir. Bu anlamda Yomra Nahiyesi uygun bir örnek teşkil etmektedir. Yöre özelinde mümkün olduğu kadar çeşitli tarihi kaynağa ulaşarak, incelikli eleştirel bir yaklaşımla elde edilebilecek sonuçlar hem ilgili tarihi kaynakların demografi çalışmaları açısından sınanmasına ve hem de Trabzon şehri etrafındaki kırsal bölgelerin dini ve etnik dönüşümünü anlamamıza yardımcı olabilir. Ayrıca şehre oranla bu dönüşümün zaman olarak neden Osmanlı klasik çağının dışına yani XVII. asra taşıdığı tarihi arka planı ile belirlenebilir. Dolayısıyla Trabzon şehrinin doğusunda yer alan bu küçük nahiye bölgenin demografik geçmişinde vuku bulan büyük dönüşümün tanımlanması amacı ile çalışmanın incelediği coğrafi saha olarak seçilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAYNAKLAR, PROBLEMATİKLER VE YÖNTEM

1.1. Klasik Dönem Osmanlı Nüfus Tarihi Çalışmalarına Kısa Bir Bakış

Osmanlı klasik çağına ait arşiv mirasının en önemli koleksiyonlarından olan tapu-tahrir defterleri Osmanlı nüfus tarihi çalışmalarının da vazgeçilmez kaynaklarıdır ve bu anlamda söz konusu defter serisi, ilgili literatüre yön veren veri tabanını teşkil etmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında Osmanlı tahrir geleneğinin sonuçlarını muhtevî koleksiyon geniş imparatorluk coğrafyasının büyük bir kısmının demografik hafızası olarak da nitelendirilebilir. Şüphesiz böylesine zengin ve değerli bir arşiv malzemesinin varlığı, XV-XVI. yüzyılların Anadolu ve Rumeli'deki neredeyse bütün sancak ve kazaların demografik geçmişini hedef alan bir tarih yazınının meydana getirilmesinde en önemli hareket noktalarından biri olmuştur. Özellikle 1980'lerden sonra adeta bir araştırma seferberliğine dönüşen bu çaba neticesinde bahsi geçen alandaki ilk çalışmaların başladığı 1940'lı yıllara göre oldukça önemli bir yol kat edilmiş, en azından nicelik olarak zengin bir literatür oluşturulmuştur.

Osmanlı klasik çağında yerleşme ve nüfus yapısı üzerine eğilen tarihçilerin yoğun ilgisine mazhar olmuş tapu-tahrir serisi üzerindeki araştırmalardan ötürü literatürde “*Defteroloji*” adıyla bilinen bir çalışma alanı ortaya çıkmıştır. Tapu-tahrir defterlerinin diğer Osmanlı kaynakları içerisinde imparatorluğun nüfus yapısı hakkındaki en ayrıntılı verileri ihtiva etmesi daha doğrusu içerikleri açısından alternatifsiz oluşları seri üzerindeki metodik araştırmaların yani “*Defteroloji*”nin ayrıca önem kazanmasını sağlamıştır¹. Böylece Osmanlı demografi tarihi araştırmaları ve bu alt disiplin çerçevesinde belli başlı yöntemler geliştirilmiş ve tapu-tahrirler ile ilgili çeşitli çalışma ve kaynak kullanma usulleri genel olarak benzer içerikli çalışmalar için de yaygın bir şekilde kabul görek

---

¹ Defteroloji hakkında bkz. Fatma Acun, “Osmanlı Tarihi Araştırmalarının Genişleyen Sınırları: Defteroloji”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (1), (2000), s. 319-332.

kullanılmıştır. 1940'lı yıllardan itibaren ağırlığı hızla artan ve bilim camiasınca benimsenen böyle bir çalışma disiplininin şekillenmesinde pek çok tarihçinin bireysel adımları ve katkıları göz ardı edilemeyecek düzeydedir.

Osmanlı tarihi araştırmalarında müstesna yeri olan Ömer Lütfi Barkan'ın bilim camiasınca tapu-tahrir defterlerinin değerinin kavranmasını sağlayan çalışmaları bu hususta ilk ve yol gösterici olması hasebiyle ayrı bir önem arz etmektedir². Barkan'ın ve ardından Halil İnalçık'ın³ söz konusu seri üzerindeki araştırmalarının etkisi Osmanlı tarih yazımının genelinde olduğu gibi benzer muhtevaları ve hedefleri bulunan demografi tarihi çalışmalarında da açık bir şekilde görülebilir. Bugün bu tarz çalışmalar arasında adı geçen tarihçilere ve bunların geniş çaplı araştırmalarına atıfsız bir örneğe rastlayabilmek neredeyse imkânsız gibidir. Dolayısıyla bütün bu çalışmalar ve alt yapı üzerinde benzer kaynak ve yöntemler kullanılarak imparatorluğun farklı bölgelerine eğilen yeni araştırmalar yapılmıştır. Söz konusu tarihçilerin ortaya koymuş olduğu çalışma usulleri – Barkan'ın ortaya attığı 5 katsayısı bunu en güzel şekilde örneklemektedir- ardıllarını fazlası ile etkilemiş ve metodolojik anlamda demografi tarihi araştırmaları için yön verici olmuştur. Diğer taraftan 1960-1970'lerde Nejat Göyünç ve İsmet Miroğlu gibi tarihçilerin birer sancak monografisi olan değerli eserleri⁴ ile Bruce McGowan, Ronald C. Jennings ve Michael Cook gibi yabancı araştırmacıların tapu-tahrir defterleri kaynaklı çalışmalarının bu alandaki etkisi göz ardı edilemez⁵. Ağırlıklı olarak 1980'li yıllarda Özer Ergenç, Mehmet Ali Ünal ve Feridun Emecen'in Osmanlı Anadolu'sunun önemli kent ve kazaları üzerine yoğunlaştırdıkları araştırmaları ise tapu-tahrir kaynaklı diğer özel çalışmaları meydana getirmektedir⁶. Yine aynı dönemde Bahaeddin Yediyıldız ve Heath Lowry'nin

---

² Barkan'ın Osmanlı nüfus tarihi ve tapu-tahrir defterleri ile ilgili çalışmaları hakkında bir değerlendirme için bkz. Yunus Koç, "Ömer Lütfi Barkan'ın Tarihsel Demografi Çalışmalarına Katkısı ve Klasik Dönem Osmanlı Nüfus Tarihinin Sorunları", **Bilig**, (65), (2013), s. 177-198.

³ Halil İnalçık, **Hicrî 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid**, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.

⁴ Nejat Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991; İsmet Miroğlu, **XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı**, İstanbul: Anadolu Yakası Bayburt Kültür ve Yardımlaşma Derneği, 1975; Yazarın sonraki yıllara ait tapu-tahrir defterleri kaynaklı bir çalışması için bkz. İsmet Miroğlu, **Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.

⁵ Bruce W. McGowan, **Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983; A. Michael Cook, **Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600**, London: Oxford University Press, 1972, s. 2-6; Ronald C. Jennings, "Urban Population in Anatolia in the 16th Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon, and Erzurum", **IJMES**, (7), (1976), s. 21-57.

⁶ Özer, Ergenç, **Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, 1995; Özer Ergenç, **XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006;

araştırmaları neticesinde Orta ve Doğu Karadeniz'in tipik, tarihi yerleşimleri olan Ordu Kazası ile Trabzon şehri ilgili literatüre dâhil edilmişlerdir⁷. Bu bölgelerin Canik ve Trabzon Sancakları ise benzer bir çalışma disiplini, içerik ve kaynak alt yapısı çerçevesinde Mehmet Öz ve Hanefi Bostan'ın daha geç tarihli eserlerinde yer bulmuşlardır⁸. Zikredilen bütün bu çalışmalar Barkan tarafından başlatılan yoğun araştırma faaliyetine bilgi birikimi ve metodolojik açılardan katkı sağlamış eserlerin başında gelmektedir. Özellikle Trabzon şehri ve sancağının demografi tarihi merkezli ve defteroloji mantığı ile ele alınmış olmasının tezin konusu ve çalışılan yöre açısından özel bir anlamı vardır; zira ilgili eserler bahsi geçen hususlarda önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Son 30 yılda nicelik olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı şehirleri ve bölgeleri üzerine eğilen tapu-tahrir defterleri kaynaklı çalışmaların bilgi birikimi anlamında Osmanlı tarihçiliğine önemli bir katkı yaptığı ve mevcut literatürü detaylandığı şüphesiz söylenebilir⁹. Bu süreçte Anadolu'nun önemli bir kısmı tahrir defterleri eksenli, fakat genellikle sancak-kaza merkezlerini esas alan pek çok araştırmanın popüler konuları haline gelmiştir. Ancak bu hızlı artışla birlikte şekillenen yazın ışığında tapu-tahrir defterlerinin içerdiği verilerin güvenilirlikleri, kullanım tarzları ve bunların araştırmacılarca algılanması vb. hususlar ciddi biçimde ve haklı gerekçelerle sorgulanır olmuştur¹⁰. Ele alınan konular itibari ile özellikle Anadolu şehirlerini irdeleyen pek çok araştırmanın işlevinin defterlerden derlenen verileri aktarmaktan ne kadar öteye gidebildiği eleştirilere açık konuların başında gelmektedir. Yalnızca defterlerin verilerini aktarma hususunda dahi ne kadar başarılı olunduğu yine tartışmalı bir mesele olarak ortada durmaktadır. Zira çoğu halde benzer yöntem ve yaklaşımların, ayrıca ön kabullerin imparatorluğun hemen her yönden değişiklik gösteren bölgelerini ele almaya ve bu durumu açık bir şekilde yansıtan

---

Mehmet Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989; Feridun M. Emecen, **XVI. Asırda Manisa Kazası**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

⁷ Baheddin Yediyıldız, **Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)**, 1. Baskı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985; Heath W. Lowry, **Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583**, (Çev. Heath W. Lowry-Demet Lowry), 3. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2005.

⁸ Mehmet Öz, **XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999; M. Hanefi Bostan, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağı'nda Sosyal ve İktisadî Hayat**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002.

⁹ Tapu-tahrir defterleri kaynaklı yapılmış çalışmalar hakkında bir literatür değerlendirmesi için bkz. Adnan Gürbüz, **XV.-XVI. Yüzyıl Osmanlı Sancak Çalışmaları Değerlendirme ve Bibliyografik Bir Deneme**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001.

¹⁰ Örnek çalışmalar için bkz. Erhan Afyoncu, "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, 1 (1), (2003), s. 267-286; Kemal Çiçek, "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Metod Arayışları", **Türk Dünyası Araştırmaları**, (97), (1995), s. 93-111.

defterlerin içeriğini anlamlandırmaya ne derece hizmet edebileceği zaman zaman gözden kaçırılmıştır. Bunun belki de en çarpıcı örneği hane katsayısı hususundaki yaygın tartışmadır ki bahsi geçen çalışmalarda sıklıkla kullanılan 5 rakamının mimarı Barkan'ın bu yaklaşımı nüfusun geneline dair kesinlikten uzak bir tahmin yürütme aracından başka bir şey değildir. Dolayısıyla son yılların oldukça popüler demografi tarihi araştırmalarının tabiri caizse ilham aldıkları çalışmalarca ortaya konulan yöntem ve teknikleri, mevcut yaklaşımları ne kadar olgunlaştırıp geliştirdikleri son derece kırılğan bir zemine oturmaktadır. Bu nedenden ötürü benzeri araştırmalarda zamanla yerleşmiş standart kalıpların, bölgesel farklılıklar dikkate alınmadan ve eleştirel olmayan bir yaklaşımla tapu-tahrir defterleri günümüze intikal etmiş hemen her bölgeye uygulanabilmesi niteliksel bir zenginliği beraberinde getirmemiştir.

Tapu-tahrir defterlerinin verilerine dayanan geniş çaplı tarih araştırmalarının Osmanlı nüfus çalışmaları açısından en güvenilebilir sonucu XVI. yüzyılda Akdeniz dünyasının genelinde görülen nüfus artış eğiliminin teyit edilmiş olmasıdır¹¹. Zamanında Ömer Lütfi Barkan'ın XVI. asır Osmanlı nüfusuna dair ortaya attığı bu iddiayı imparatorluğun farklı sancaklarına ve kazalarına ait tapu-tahrir defterleri üzerinde yapılan incelemeler –belirlenen rakamların güvenilirlikleri eleştirilere açık da olsa- doğrulamaktadır. En azından XVI. yüzyıl boyunca vergi mükellefi yetişkin erkeklerin sayısında ciddi oranda bir artış meydana geldiği tespit edilebilmektedir. Bu husus, tarihçileri uzun bir süredir meşgul eden XVII. yüzyıl Osmanlı nüfusu ile ilgili keskin düşüş tartışmalarına ya da “demografik felaket” tezine oranla Osmanlı tarihi araştırmalarının genel olarak kabul görmüş unsurlarından biridir. Nüfus ve iskân tarihi çalışmaları açısından nüfus artışının XVI. yüzyıl için oldukça genel ve mevcut kaynakların ışığında pek çok bölge için kanıtlanabilir bir eğilim olduğu anlaşılmaktadır¹².

Tapu-Tahrir defterleri serisi muhtevaları dikkate alındığında demografi tarihi araştırmaları için alternatifsiz kaynaklar olarak ön plana çıkmaktadır. Ancak söz konusu serinin ihtiva ettiği verilerin bilimsel nitelikli çalışmalarda kullanımı neticesinde ortaya çıkan başta güvenilirlik gibi sorunların kaynağının yine aynı defterlerin içeriklerinin

---

¹¹ XVI. asırda Akdeniz dünyasının genelinde nüfusun hızla arttığını ileri süren daha doğrusu bu fikrin mimarı ünlü tarihçi Fernard Braudel'dir ve bu noktada kendisinin meşhur eserine başvurulmalıdır. Geniş bilgi için bkz. Fernard Braudel, **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay) 1-2, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1989.

¹² Cook, a.g.e., s. 2-6.

niteliği ya da tutulma gayelerinin olduğu görülmektedir. Öte yandan genel manada XVI. yüzyılın sonlarından itibaren klasik tahrir geleneğinden vazgeçilmesi demografi tarihi çalışmaları açısından aşılması güç bir boşluk meydana getirmiştir. Zira Osmanlı nüfus çalışmalarının temel dayanağı olan tapu-tahrir defterlerinin yokluğu XVII-XVIII. asırlarda nüfusun genelini tespiti bir yana özellikle XVI. asrın sonlarından itibaren nüfusun gösterdiği eğilimlerin saptanmasını da ciddi şekilde güçleştirmektedir. Bundan ötürü XIX. yüzyılın salnameleri, temettüat ve nüfus defterlerinin verileri üzerinden geçmiş yüzyılların demografik yapısına yönelik karşılaştırma ve değerlendirmeler giderek ağırlık kazanmaya başlamıştır. Büyük oranda kullanıma açılmış olmaları aynı yüzyılın en azından çok daha erken tarihli -1830'lu yıllar- nüfus defterlerinin benzer amaçlarla incelenmesine neden olmuştur. Bu şekilde nüfus defterleri ile tarihi demografi araştırmaları için kullanılabilir veri ihtiva eden temettüat defterleri üzerinde yapılan çalışmaların sayısında da ciddi bir artıştan bahsedilebilir. Ayrıca XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı nüfusunun tespitine yönelik çabalar XIX. asrın zikredilen kaynakları ile sınırlı değildir. Her ne kadar tahrir geleneğinin devamı da olsalar tapu-tahrirlere oranla oldukça sınırlı içerikleri ile özellikle XVII. yüzyıla ait mufassal tipteki avarız ve cizye defterlerinde yer alan nüfus verisi söz konusu asırları hedef alan Osmanlı nüfus çalışmaları çerçevesinde yaygın bir biçimde değerlendirilmektedir.

Osmanlı nüfus çalışmalarının mahiyeti şüphesiz konu ile ilgili kaynakların varlığı, nitelikleri ve sınırlılıkları ile doğru oranda gelişmiştir. Ancak bütün bu çalışmaların tapu-tahrir defterlerinin mevcudiyetine bağlı olarak ağırlıklı bir şekilde XVI. yüzyıl üzerinde yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Bu yönüyle 1570 ve 1580'li yılların, imparatorluk çapında gerçekleştirilmiş geniş çaplı son tahrir serisini içermesinden ötürü Osmanlı nüfusunun miktarının tespiti hususunda tarihçilerin adeta aşmakta zorlandığı bir sınır teşkil ettiği söylenebilir. Zira XVI. asrın sonlarına ait tapu-tahrir defterleri nüfusun genelinde bir artış eğilimini doğrulamakla birlikte nüfus artışının sonraki yüzyılda benzer bir şekilde devam edip etmediği ya da keskin bir düşüş gibi eğilimlerin gerçekliği tam olarak ortaya konulamamıştır. Dolayısı ile bu doğrultuda yapılacak bütün tahminlerin güvenilirlikleri – yukarıda zikredildiği gibi özellikle tahrirlerin bulunmayışı- nüfus ve yerleşim hususlarında yeterli muhtevaya sahip XVII. asır kaynaklarının eksikliği ile doğru orantılıdır. Diğer taraftan tapu-tahrir defterlerinin yokluğuna rağmen aynı geleneğin birer devamı olan özellikle mufassal tipteki avarız ve cizye defterleri konu ile ilgilenen tarihçilere XVI-XVII.

yüzyıllar arasında bir takım karşılaştırmalar yapma imkânı tanımaktadır. XVII. asırda avarız ve cizye vergilerinin sağlıklı ve düzenli bir şekilde toplanmasına zemin sağlayacak sayımlarının neticelerini barındıran söz konusu defterler bu türden bir çabanın merkezinde yer aldıkları gibi XVII. yüzyıl Osmanlı nüfusuna dair başlıca tarihi kaynakları teşkil etmektedir¹³.

Tapu-tahrir defterleri kaynaklı olup XVI. yüzyılı hedef alan yerel tarih çalışmaları 1980’li yıllardan itibaren taşra üniversitelerinin sayısının artmasına paralel bir şekilde artış göstermiştir. Ancak aynı asrın Osmanlı coğrafyasının önemli bir kısmı birbirinin benzeri çalışmalarla incelenmesine rağmen bir sonraki yüzyıl araştırılmamış bir dönem olarak kalmıştır. XVII. yüzyılda nüfus ve iskân tarihi meselelerinin giderek Osmanlı tarihçiliğinin gündemine girmesi ise, ilgili hususlarda dönemin başlıca kaynakları olan avarız ve cizye defterlerinin geniş anlamda tanınmasıyla aynı yıllara denk düşmektedir. Öte yandan önemleri bilinmekle beraber söz konusu defterlerin nüfus ve iskân tarihi çalışmaları açısından değerlerinin kavranması ve aktif olarak demografi tarihi araştırmalarında kullanılması pek de eskiye gitmemektedir. Bu hususta araştırmaları ile akla gelen ilk isimlerden birisi Bruce McGowan’dır. McGowan’ın XVII. yüzyıla ait avarız ve cizye defterlerinden hareketle Balkanları ele aldığı araştırmaları ile nüfusa yönelik tartışma yaratan iddiaları dikkatleri bahsi geçen kaynak serilerinin üzerine çekmiştir¹⁴. Türkiye’de ise Feridun Emecen ve Mehmet Ali Ünal gibi tapu-tahrir defterleri üzerinde değerli araştırmaları bulunan tarihçilerin imparatorluğun farklı kazalarına ait avarız defterlerinin tanıtımına yönelik çalışmaları defterlerin nüfus ve iskân hususlarındaki potansiyellerinin anlaşılmasında etkili olmuştur¹⁵. Tıpkı tapu-tahrir defterlerinde olduğu gibi avarız ve cizye

---

¹³ Oktay Özel, “Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri”, Halil İnalçık ve Şevket Pamuk (Der.), Ankara 2001, s. 35-50’de yayınlanmış makalenin geliştirilmiş ve basılmamış versiyonu.

¹⁴ Bruce McGowan, “Osmanlı Avarız-Nüzül Teşekkülü 1600-1830”, **VIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 11-15 Ekim 1976 Kongreye Sunulan Bildiriler**, 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu: 1981, s. 1327-1331; Bruce McGowan, **Economic Life in Ottoman Europe-Taxation, Trade and Struggle for Land, 1600-1800**, Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

¹⁵ Feridun Emecen, “Kayacık Kazası Avâız Defteri”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, (12), (1981-1982), s. 159-170; Mehmet Ali Ünal, “1056/1646 Tarihli Avâız Defterine Göre 17. Yüzyılın Ortalarında Harput”, **Bulleten**, 51 (199), (1987), s. 119-129; Mehmet Ali Ünal, “1046 (1056) Tarihli Harput Kazâsı Avâız Defteri”, **Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, (12), (1997), s. 9-73. Ayrıca bkz. Halil İnalçık, “17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskan Tarihi İçin Mühim Bir Kaynak: Mufassal Avarız Defterleri”, **XII. Türk Tarih Kongresi Ankara 21-25 Eylül 1996**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000, s. 735-743; Halil İnalçık, “Avarız ve Cizye Defterleri”, Halil İnalçık ve Şevket Pamuk (Der.), **Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik**, Ankara: DİE, 2000, s. 35-50.

defterlerinin demografi tarihi çalışmalarında kullanımı ve önemlerinin kavranılması XVII. yüzyıl ve söz konusu meseleler üzerinde ciddi bir ilgi uyandırmıştır¹⁶.

İcmal ve mufassal tipteki avarız ve cizye defterlerinin XVII. yüzyıl nüfus ve iskân tarihi araştırmaları için etkin bir şekilde kullanımı yine bahsi geçen alanların vazgeçilmez kaynak serilerini teşkil eden tapu-tahrir defterleri üzerinden olmuştur. Bu çerçevede XVI. asırda nüfus artışına vurgu yapan son tapu-tahrir defterlerinin verileri ile bir sonraki yüzyılın mufassal tipteki avarız ve cizye defterlerinin sayısal verileri karşılaştırılma yoluna gidilerek mevcut demografik eğilimler belirlenmeye çalışılmıştır¹⁷. Tam da bu noktada Oktay Özel ve Mehmet Öz gibi tarihçilerin böyle bir yöntemin geliştirilmesi, uygulanabilirliği ve demografi tarihi çalışanlarca benimsenmesi hususlarındaki katkıları kayda değerdir¹⁸. Öte yandan söz konusu kaynakların içeriklerinin de şekillendirici etkisiyle ilgili literatürde “demografik kriz” söylemi ve bu tezi ihtiyatla karşılayıp meseleyi daha ziyade avarız ve cizye defterlerinin sınırlı muhtevalarında arayan bir tartışma ortamı gelişme imkânı bulmuştur. B. McGowan’ın cizye, avarız ve nüzul mükellefleri üzerinden XVII. yüzyıl Osmanlı Avrupası’nda meydana gelmiş bir demografik krizin varlığını ileri sürmesi bu tartışmanın temelinde yer almaktadır¹⁹. Ancak XVI. yüzyıldaki hızlı nüfus artışının ardından XVII. asır Osmanlı İmparatorluğu’nda bir “demografik felaket” yaşandığının gündeme getirilmesi ile kullanılan kaynakların içerikleri de –tıpkı tapu-tahrir defterlerinde olduğu gibi aşılması pek de kolay olmayan terminolojik sorunlar ve yöntem arayışları- sorgulanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda söz konusu kaynakların verileri, sınırlılıkları ve güvenilirlikleri gibi konular üzerinde yoğunlaşan eleştiriler “demografik felaket” tezinin tartışmaya açık yanlarını oluşturmaktadır²⁰. Son olarak aynı defterlerin nüfus ve iskân tarihi çalışmalarında etkin bir şekilde kullanımı en azından Anadolu’nun bazı bölgelerinde –Mehmet Öz Canik Sancağı örneğinde bu durumu tespit etmiştir-

¹⁶ Örnek çalışmalar için bkz. Mustafa Öztürk, “1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defteri”, **OTAM**, (8), (1999), s. 249-293. Özer Küpeli, “Klasik tahrirden Avâız Tahririne Geçiş Sürecinde Tipik Bir Örnek: 1604 Tarihli Manyas Kazası Avâız Defteri”, **Türk Tarih Kurumu Belgeler Dergisi**, 32 (36), (2011), s. 113-199.

¹⁷ Mehmet Ali Ünal, “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Harput Sancağı’nın Demografik Yapısına Kısa Bir Bakış”, **Fırat Havzası Coğrafya Sempozyumu, 14-15 Nisan 1986**, Elazığ: Fırat Havzası Araştırma Merkezi, 1990, s. 263-271.

¹⁸ Oktay Özel, **Changes in Settlement Patterns, Population and Society in Rural Anatolia: A Case Study of Amasya, 1576-1642**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Manchester, 1993; Mehmet Öz, “Bozok Sancağı’nda İskan ve Nüfus (1539-1642)”, **XII. Türk Tarih Kongresi (12-16 Eylül 1994 Ankara), Kongreye Sunulan Bildiriler**, 3, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 787-794.

¹⁹ McGowan, **Economic Life in Ottoman Europe- Taxation, Trade and Struggle for Land, 1600-1800**.

²⁰ Maria Todorova, “Was There a Demographic Crisis in the Ottoman Empire in the Seventeenth Century?” **Etudes Balkaniques**, (2), (1988), s. 55-63.

özellikle de XVII. yüzyılın ilk yarısında nüfusun bir düşüş eğilimine girmiş olabileceğini göstermektedir²¹. Demografik kriz iddiası başta olmak üzere avarız ve cizye defterlerinin nüfus tarihi çalışmaları açısından önemleri ve değerleri diğer bir tarihçi Oktay Özel'in pek çok çalışmasında ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve konu ile ilgili çeşitli meselelere ışık tutulmuştur. Özel, incelediği bölge olan Amasya örneğinde -1576 tarihli bölgenin son tahriri ile 1642 yılına ait mufassal avarız defterinin sayısal verilerinin karşılaştırarak XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki hızlı nüfus artışı ve baskısının XVII. yüzyılın ilk yarısında göreceli bir düşüş ivmesi gösterdiğini ortaya koymuştur²².

Son yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı bölgelerine ait icmal ve mufassal nitelikli avarız ve cizye defterleri üzerinde tanıtım, inceleme ve tıpkıbasım vb. çeşitli çalışmalar yapılmaktadır²³. Özellikle mufassal tipteki avarız ve cizye defterlerinin tekil ya da belli bir döneme ait serisinden hareketle incelenilen bölgelerin yerleşme ve nüfus özellikleri gibi hususların tespitine yönelik araştırmaların literatürde giderek daha fazla bir şekilde yer bulmaya başladığı müşahede edilebilmektedir²⁴. Ancak bütün bu çalışmalar ışığında bir önceki döneme göre XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusunda görülen değişimlerin tam olarak belirlendiğini söyleyebilmek için oldukça erkendir. Osmanlı İmparatorluğu'nun XVII. asrı bugüne dek demografi tarihi araştırmalarının, kaynaklarından ortaya koydukları sonuçlara kadar Osmanlı tarihi araştırmalarının en tartışmalı meselelerinin başında gelmektedir. Bu nedenden ötürü XVI. yüzyılın tapu-tahrirleri ve XVII. asrın kısmen benzer içerikli ancak ayrıntılı avarız ve cizye defterleri ile ilgili imparatorluğun farklı bölgelerini hedef alan daha fazla metodolojik çalışmaya ve bilimsel nitelikli araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

---

²¹ Öz, **XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı**, s. 62.

²² Oktay Özel, "Population Changes in Ottoman Anatolia During the 16th and 17th Centuries: The "Demographic Crisis" Reconsidered", **Middle East Studies**, (36), (2004), s. 192.

²³ Örnek çalışmalar için bkz. Mehmet Öz ve Fatma Acun, **Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VII Karahisar-ı Şarkî Sancağı Mufassal Avâız Defteri (1642-43 Tarihli)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008; Mehmet Öz, **Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VIII Canik Sancağı Avâız Defterleri (1642)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008.

²⁴ Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bulunan çeşitli yerleşimlerle ilgili bu türden birkaç örnek çalışma için bkz. M. Hanefi Bostan, "XVII. Yüzyıl Avâız ve Cizye Defterlerine Göre Of Kazasının Nüfusu ve Etnik Yapısı", **Arşiv Belgelerine Göre Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı**, İstanbul: Nöbetçi Yayınevi, 2012, s. 83-103; Eyüp Kul, "1642 Tarihli Avâız Defterine Göre Şiran Kazası ve Köyleri", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi (TAED)**, (44), (2010), s. 271-289.

1.2. Klasik Dönem Osmanlı Köy ve Köylü Araştırmaları ve Doğu Karadeniz

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti gücünün doruğunda iken bu dev imparatorluğun geniş coğrafyasında sakin nüfusun büyük çoğunluğu köylülerden meydana gelmekteydi. Dönem itibari ile sayısı milyonları bulan köylü nüfusunun her bir hanesi devletin nazarında en temel vergi birimi olarak kabul gördüğü gibi tarımsal üretimin ana ünitesini yine tek bir haneden ibaret köylü ailesi teşkil etmekteydi²⁵. Başka bir ifade ile Osmanlı Devleti'nin askeri ve ekonomik gücünün sürekliliği açısından bu tip köylü ailelerinin emeği ve üretimi vazgeçilmez bir öneme haizdi. Bu durum bağımsız köylülüğün devletçe korunup himaye edilmesi düşüncesinin yüzyıllarca eyleme dönüşmesine sebebiyet vermiş²⁶ ve Osmanlı bürokrasisi devletin, tebaasının en önemli üretici kitlesi olan köylülerin içerisinde fazlası ile yer aldığı pek çok belge ve kaynak serisi üretmiştir. Söz konusu kaynak serilerinin en değerlilerinden kanunnameler, tapu-tahrir defterleri ve kadı sicilleri klasik dönem Osmanlı köy ve köylü araştırmalarının istisnasız temel kaynakları durumundadır²⁷.

Osmanlı tarihinin başlıca kaynaklarından tapu-tahrir defterlerinin köylü araştırmalarına katkısı büyüktür hatta bu defterler potansiyelleri gereği belli konular için neredeyse tek ve ana kaynak vasfı taşımaktadır. Diğer taraftan tapu-tahrirlerin kullanım kapasiteleri ve içerdikleri verilerin sınırlılığı bu defterlerin vergi temelli tutulmaları ve devletin bakış açısını yansıtmaları ile doğru orantılıdır. Kadı sicilleri ise ait oldukları kazanın kazanın sınırları içerisinde –zaman zaman oldukça ötesinde- yer alan kırsal bölgenin hemen bütün yönleri ile incelenmesine imkân tanımaktadır. Özellikle tahrir defterleri ile kadı sicillerinde kayıtlı verilerin karşılaştırılabilmesi, zengin ve değerli bir bilgi birikiminin oluşturulmasına katkı sağladığı gibi her iki kaynak serisindeki verilerin güvenilirliklerinin sınanabilmesi hususunda bir dayanak noktası teşkil etmektedir. Ayrıca vakıfların kırsal alandaki faaliyetlerini izleyebilmek Osmanlı kır toplumunu irdelemenin bir diğer yolu olarak da düşünülebilir. Bu manada daha sınırlı –büyük oranda vakıf köyleri-

²⁵ Halil İnalcık, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları İncelemeler**, 2. Baskı, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996, s. 2-3.

²⁶ Bu durum “*Hakkaniyet Çemberi*”nde ifade edilmiştir. Buna göre reaya zenginliğin kaynağıydı ve adalet reyanın huzurunun temeli olarak belirlenmişti. “*Hakkaniyet Çemberi*” hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bahaeddin Yediyıldız, “Osmanlı Toplumu”, Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.), **Osmanlı Devleti Tarihi**, 2, İstanbul: Feza Gazetecilik, 1999, s. 443-444.

²⁷ Osmanlı köylü araştırmalarına yönelik bir takım değerlendirmeler için bkz. Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? Kaynaklara Giriş**, (Çev. Zeynep Altok), 3. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, s. 88-117.

bir alanda da olsa vakıf-muhasebe defterleri büyük bir öneme haizdir. Osmanlı Devleti'nde köylü toplumunun pek çok yönü ile araştırılabilmesine fırsat veren bütün bu kaynak koleksiyonuna mühimme, şikâyet ve ahkâm gibi diğer defter serileri de dâhil edilebilir.

Osmanlı tarihinde “klasik” olarak adlandırılan döneme ait kurumların geleneksel tarımsal üretime olan bağımlılığı –dirlik sistemi bunun güzel bir örneğidir- ve devlet için hayati öneme haiz bu üretim biçimini şekillendiren kurallar kırsal toplumu Osmanlı tarih araştırmaları açısından ihmal edilemez kılmıştır. Bundan ötürü Osmanlı klasik çağında devletin siyasi, iktisadi, sosyal, askeri ve idari hatta hukuki yapısı üzerine eğilen bir çok çalışmada genellikle dolaylı bir şekilde de olsa kırsal toplum yer bulmuş ve söz konusu yapıların temelini teşkil eden bu dev üretici kitle her bir alan için işlevlerinin ifade ettiği anlamlar doğrultusunda işlenmiştir. Daha doğrusu Osmanlı klasik çağının köylülerini ve kırsal toplumunu doğrudan ele alan çalışmalar bahsi geçenlere oranla sayısal olarak fazla değildir. Köylü çalışmaları açısından bu anlamda oldukça dağınık olan literatürde toplum yapısı ve ekonomi üzerine yoğunlaşan araştırmalar –toplumsal tarih yazımının etkisi ile- diğerlerine oranla ayrı bir anlam ifade etmektedir.

Osmanlı tarihçiliğinin en önde gelen şahsiyetleri Ömer Lütfi Barkan ve Halil İncalcık Türkiye’de Osmanlı kır toplumuna ciddi bir biçimde eğilen ilk tarihçiler olarak nitelendirilebilirler²⁸. Zira önce Barkan ve ardından İncalcık Osmanlı tarih yazımında köylü araştırmalarının ilk örneklerini vermişlerdir. Özellikle İncalcık’ın bu husustaki çabası dikkate değerdir; kendisi çift hane ve köylü hane emeğinin Osmanlı ekonomisindeki önemine vurgu yapmıştır. Özellikle Rus iktisatçı Chayanov modeline dayanan İncalcık; tarihsel süreç içerisinde kökenleri, ideolojik boyutu, gelişimi ve etkilerini de göz önüne alarak Osmanlı toprak sistemi, zirai üretim, kır toplumunun örgütlenmesi vb. pek çok hususu ilk defa ciddi bir şekilde incelemiştir. İncalcık ayrıca miri arazi rejimi ve bu rejimde çift-hane sisteminin önemine dikkat çekerek bunları sosyo-ekonomik yapının temeline oturtmuştur²⁹.

---

²⁸ Barkan’ın bu hususta sürekli atıfta bulunulan bir makalesi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, “XV-XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri”, *İÜİFM*, 1(1), s. 29-74; 1(2), s. 198-245; 1 (4), 397-447.

²⁹ Halil İncalcık, “Osmanlılar’da Raiyyet Rüsûmu”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, 2. Baskı, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996, s. 31-65; İncalcık, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”; Halil İncalcık, “Rice Cultivation and the Çeltükci-Re’âyâ System in the Ottoman Empire”, *Turcica*, (14), (1982), s. 69-141.

Mevcut literatürde doğrudan köylü toplumu üzerine eğilen az sayıdaki monografik eserden birisi Huricihan İslamoğlu'nun *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü* adlı çalışmasıdır³⁰. Eserde Batı kaynaklı modernleşme modelleri ve Avrupa merkezli tarih anlayışı eleştirel bir yaklaşımla ele alınarak Osmanlı köylü aile ekonomisinde meydana gelen dönüşümlerin Osmanlı yönetimince, idarenin kurum ve kuralları tarafından şekillendirildikleri vurgulanmıştır³¹. Yazar, Çorum-Niksar-Tokat örneği üzerinden nüfus artışının kırsal bölgede bir geçimlik krizi ile sonuçlanmadığı ve XVI. yüzyıldaki ticarileşme eğiliminin köylü hane ekonomisini dönüştürmediği gibi meselelere dikkat çekmiştir. Amy Singer'in *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler* adlı eseri de köylüler ile ilgili diğer bir çalışma olarak zikredilebilir. Singer, Filistin köylüleri, yörenin Osmanlı idarecileri ve kadılar arasındaki ilişkiler ağını tapu-tahrir defterleri ve kadı sicillerinin verilerini karşılaştırmalı bir şekilde kullanarak irdelemiş ve köy ve köylüler üzerine yoğunlaşarak kırsal idarenin işleyişini değerlendirmiştir³². Her iki çalışma da içerikleri itibari ile köylüleri merkeze almaları, yaklaşımları ve ortaya koydukları sonuçlar bakımından literatürün istisnai ve değerli monografilerini teşkil etmektedir. Daha önce de değinildiği üzere XVI-XVII. yüzyıllarda Anadolu'nun farklı kırsal bölgelerini inceleyen Michael Cook ve Oktay Özel gibi tarihçilerin araştırmaları ise ağırlıklı olarak yerleşim, nüfus ve zirai ekonomi gibi konularda alanlarının seçkin örnekleri olarak kabul edilebilirler³³. Bahsi geçenlerden başka Osmanlı köylüsünün farklı yönleri ile daha dar kapsamlı pek çok araştırmada yer bulduğu görülebilmektedir³⁴. Böylesi çalışmalar sayesinde geçmişe oranla Osmanlı toplumunun nüfus olarak en kalabalık zümresi köylülere dair; devlet-köylü ilişkileri, vergilendirme, tarım vb. hususlarda bilinenler

---

³⁰ Bkz. Huricihan İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 31-99.

³¹ Yazar, Modernleşme, Şarkiyatçılık, Doğu Despotizmi, ATÜT (Asya Tipi Üretim Tarzı) ve "Dünya Sistemi" yaklaşımı gibi Batı merkezli yaklaşımların Osmanlı toplumunun modern dönüşüm sürecini açıklayamadığını belirtmekte ve Osmanlı toplumunun kendine has iç dinamiklerinden hareket etmektedir. Bkz. İslamoğlu, a.g.e., s. 31-99.

³² Amy Singer, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, (Çev. Sema Bulutsuz), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

³³ Bkz. Cook, a.g.e.; Oktay Özel, *XV-XVI. Yüzyıllarda Anadolu'da Kırsal (Zirai) Organizasyon: Köylüler ve Köyler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1986; Özel, *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in Rural Anatolia: A Case Study of Amasya, 1576-1642*; Oktay Özel, "XV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Hariç Raiyyet", *Türk Dünyası Araştırmaları*, (43), (1986), s. 159-171.

³⁴ Ronald C. Jennings, "Village Agriculture in Cyprus", *5. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, 1989, s. 479-476; Heath W. Lowry, *On Beşinci Yüzyıl Osmanlı Gerçekleri: Limos (Limni) Adasında Yaşam*, (Çev. M. Alper Öztürk), İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, 2013.

oldukça fazladır³⁵. Şüphesiz bu şekilde literatüre geçmiş birçok çalışma zikredilebilir ancak bunlar genellikle dağınık bir mahiyet arz etmektedir. Bu anlamda Osmanlı tarihi araştırmalarının pek çok alanına eğilmiş Suraiya Faroqhi ve Bruce McGowan gibi araştırmacıların çalışmaları kayda değerdir³⁶.

Her ne kadar son yıllarda etkilerini kaybetmelerde Batı merkezli feodalizm ve ATÜT gibi kavram ve modellerin Osmanlı kırsal toplumunu inceleyen çalışmaların mahiyetini belli oranda şekillendirdiği müşahade edilebilmektedir. Zira klasik dönemin zirai organizasyonunu ve Osmanlı toplum yapısını açıklamaya yönelik bu türden teorik çalışmalar söz konusu kavramları Osmanlı tarihçiliğinin gündemine taşıyarak belli bir tartışma zemini hazırlamışlardır. İlgili literatür ışığında modernleşme teorilerinin bu durumu pekiştirdiği söylenebilir³⁷. Bu nedenden ötürü Osmanlı köylüsünü ilgilendiren ticari tarım ve bağımsız köylülük, toprak mülkiyeti, çiftlik ve feodalite tartışması gibi bir çok mesele ile tüm bu unsurların XVII. yüzyıl ve takip eden asırlardaki dönüşümüne dair daha fazla araştırma yapılmıştır³⁸. Böyle bir çaba aynı zamanda Osmanlı devlet ve toplum yapısının irdelenmesi ayrıca daha iyi tanımlanması hususlarında önemli bir adım olarak da nitelendirilebilir. Dolayısıyla Osmanlı tarih araştırmalarında 1960 ve 1970'li yıllar Osmanlı toplumu ve iktisadi yapısının bahsi geçen kavramlarla açıklanmaya çalışıldığı bir dönemi ifade etmektedir. Osmanlı köylüsüne dair literatürün en azından bir kısmı bu türden çabaların ürünüdür³⁹.

---

³⁵ Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *AÜDTCFD*, (5), (1947), s. 483-511; Mehmet Öz, “XVI. Yüzyıl Anadolu’sunda Köylülerin Vergi Yükü ve Geçim Durumu Hakkında Bir Araştırma”, *Osmanlı Araştırmaları*, (12), (1997), s. 77-90; Mehmet Öz, “Osmanlı Klasik Döneminde Tarım”, Güler Eren ve diğerleri (Ed.), *Osmanlı*, 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 66-73; Feridun M. Emecen, “Osmanlılarda Yerleşik Hayat, Şehirliler ve Köylüler”, *Osmanlı*, Güler Eren ve diğerleri (Ed.), 4, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 91-97.

³⁶ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, (Çev. Emine Sonnur Özcan), Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006; Bruce McGowan, “The Study of Land and Agriculture in the Ottoman Provinces within the context of an Expanding World Economy in the 17th and 18th Centuries”, *International Journal of Turkish Studies*, 2 (1), (1981), s. 57-63; Bruce McGowan, “Food Supply and Taxation on the Middle Danube (1568-1579)”, *Archivum Ottomanicum*, (1), (1969), s. 139-196.

³⁷ Bu hususta geniş bilgi için bkz. İslamoğlu, a.g.e., s. 31-99.

³⁸ Bu konulara ilişkin bir makaleler derlemesi için bkz. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak (Ed.), *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, (Çev. Zeynep Altok), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.

³⁹ Mehmet Ali Kılıçbay, *Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı*, 3. Baskı, Ankara: Efil Yayınevi, 2010; Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu Marksist Üretim Tarzı Kavramı*, 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010; Halil Berktaş, *Kabileden Feodalizme*, 1. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983; Taner Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, 4. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2001.

Türkiye’de 1980’den sonra yerel ölçekli kaza-sancak monografilerindeki artış mahalli tarih çalışmalarına yeni bir ivme kazandırmış; bu tarz çalışmalar kapsamında dolaylı ve kent-kaza ya da sancak merkezli de olsa geniş kırsal bölgeler çeşitli incelemelerin başlıca konuları haline gelmiştir. Söz konusu çalışmalar ağırlıklı bir biçimde nüfus-iskân, vergiler, kent ve kaza-sancak merkezli idari, sosyal, iktisadi yapı ve kırsal bölgede faaliyet gösteren vakıflar gibi köylüleri içine alan organizasyonlar üzerine yoğunlaşmaktadır. Kaynak olarak benzer araştırmaların temelinde yer alan tapu-tahrir defterleri bu hususta belirleyici olmakla beraber mevcut çalışmaların kırsal bölge ve sakinlerini standart ve kaynak eksenli bir bakışla ele aldıkları dikkat çekmektedir. Bu nedenden ötürü genellikle benzer konular dahilinde ancak yerel farklılıklar açısından ayrıntılı, nicelik açısından ise Anadolu ve Rumeli’nin farklı kırsal bölgelerine dair zengin bir literatürün varlığından bahsedilebilir⁴⁰. Fakat ilgili incelemelerin kırsal alanlara ve kırsal topluma yönelik kısımlarının ya da doğrudan eğilenlerinin Osmanlı tarih yazımının köylülere yönelik yaklaşımlarına ve bu konuyu ele alış tarzlarına nitelik anlamda katkısı eleştiriye açıktır.

XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun farklı bölgelerindeki nüfus ve yerleşim hususları üzerine eğilen tarih çalışmaları tapu-tahrir defterleri gibi kaynakların yokluğunun gölgesindedir ve mevcut kaynaklar genellikle aynı yüzyılın adeta kronikleşen sorunlarını yansıtmaktadır. Dolayısıyla pek çok tarih araştırmasında söz konusu asrın Osmanlı köylüsünün bu yönüyle ve sınırlı bir şekilde ele alındığı ve köylülerin yüzyıl itibari ile Osmanlı Devleti’nin yüzleştığı uzayan savaşlar, toprak sisteminin çözülmesi, göç, isyan vb. sorunların etkileri çerçevesinde tanımlandığı görülebilmektedir. XIX. yüzyıl Osmanlı köylüsüne yönelik çalışmaların ise kaynak hususunda XVII. ve XVIII. asırları hedef alanlara göre daha şanslı oldukları söylenilebilir. Her ne kadar bütün imparatorluk coğrafyası için mevcut bulunmasalar da XIX. asrın temettüat defterleri ve vilayet salnamelerinin kırsal topluma dair göreceli de olsa zengin bir muhtevaya sahip olduğu kabul edilebilir⁴¹. Söz konusu kaynaklar ve yine XIX. yüzyıla ait nüfus defterleri de çok

---

⁴⁰ Örnek çalışmalar için bkz. Mehmet Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999; Mübahat S. Kütükoğlu, **XVI. Asırda Çeşme Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.

⁴¹ Temettüat defterleri esas alınarak hazırlanmış örnek bir çalışma için bkz. İsmail Arslan, **Osmanlı Dünyasında Köyler ve Köylüler: 19. Yüzyıl Balıkesir Örneği**, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014. Doğu Karadeniz Bölgesi’ni hedef alması hasebi ile XIX-XX. yüzyıllara ait Trabzon Vilayet Salnameleri kullanılarak zirai üretim üzerine hazırlanmış bir çalışma için bkz. Ahmet Karaçavuş, “XIX. Yüzyıl Sonu ve

daha sınırlı bir içerikle demografi, yerleşim vb. hususlarda kırsal toplumu incelemeyi olanaklı kılmaktadır⁴². Öte yandan mevcut çalışmaların köylülerden ziyade XVIII. ve XIX. asırlarda taşrada bazı bölgeleri kontrol altına almayı başarmış ayanlar, derebeyleri ve bunların nüfuzlu ailelerinin kırsal kesimdeki ekonomik faaliyetleri üzerine eğildiği görülebilmektedir. Ancak adı geçen güç odaklarının baskısı altındaki kırsal toplumun sorunları, köylülerin bu kesim ve devletle olan ilişkileri, tepkileri köylü merkezli ve geniş çaplı olarak araştırılmış değildir. Oysa bu konu Osmanlı tarihinin gelişimi içerisinde araştırılmaya değer ve kırsal toplumun tarihinin aydınlatılması gereken yönlerinden biridir. İlginçtir tam da bu dönemlerde - XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren- Trabzon Kazası köylülerinin kırsal tarihinin başlıca kaynaklarından olan kadı sicillerinden silinip gitmesi bir tesadüf olmamalıdır. Bu durum, ayanlar ve derebeyi gibi yerel güç merkezlerinin kırsal bölgedeki etkinliklerinin yalnızca ekonomik ya da geniş çaplı toprak sahipliği ile sınırlı kalmadığını düşündürmektedir.

XV. Yüzyılın ortasından XX. yüzyılın başına kadar yaklaşık 5 asırlık uzun bir zaman dilimine yayılan Osmanlı hâkimiyeti, ardında Doğu Karadeniz Bölgesi'nde köylülük ve kırsal yaşamla ilgili pek çok açıdan oldukça zengin bir arşiv malzemesi bırakmıştır. Bunlardan 1486 yılında tamamlanan Trabzon Sancağı'nın ilk tahriri bölgenin kırsal kesime ve köylülere dair en eski Osmanlı kaynağı olma vasfını taşımaktadır. Ardından sırası ile 1515, 1554 ve 1583 yıllarına ait mufassal tipteki diğer tapu-tahrir defterleri söz konusu kaynak zincirinin diğer halkalarıdır⁴³. Kabaca XVI. yüzyılın ortalarına tarihlenen beş adet kadı sicili ve 1617 yılından XX. yüzyılın başlarına kadar kesintisiz bir şekilde tutulmuş serinin diğer kısmı da bölgenin kırsal tarihinin en önemli kaynakları arasındadır. Özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllar mevzubahis olduğunda kadı sicilleri neredeyse en zengin belge serilerini barındırmaktadır⁴⁴. Ancak Trabzon Kazası'na

---

XX. Yüzyıl Başlarında Trabzon'da Tarım", **Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, (9), (2010), s. 47-70.

⁴² Bu şekilde nüfus defterleri esas alınarak hazırlanmış bir çalışma için bkz. Osman Coşkun, **Kayıtlara Göre Özdil**, Kocaeli: Belgesel Yayıncılık, 2011.

⁴³ Kaynaklar kısmında bu hususa ayrıntılı olarak değinilecektir.

⁴⁴ Doğu Karadeniz'de kırsal bölge ve yaşama dair kadı sicillerinin ihtiva ettiği belge serileri henüz layığı ile değerlendirilmemiştir. Oysa kadı sicillerinde söz konusu hususlarla ilgili rastlanılabilecek veri nitelik ve nicelik olarak sanıldığından daha zengindir. XVII. yüzyıla ait Trabzon Kadı Sicillerinden faydalanılarak doğrudan kırsal bölge üzerinde eğilen çalışmalar için bkz. Kenan İnan, "Kadı Sicillerine Göre Akçaabat'ta Mülk Satışları (1648-1658)", **Mahmiye-i Trabzon Mahallâtından" Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s. 181-193; Kenan İnan, "17. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Taşrasında Hayat "seni üç güne değin bu vilayetten çıkarmazsam avratım üç talak boş olsun", **Mahmiye-i Trabzon Mahallâtından" Onyedinci Yüzyıl**

ait bu siciller kaza içerisindeki idari birimler istisna edilirse diğer yörelere dair daha az veri içermektedir. Yine de aynı defterler Giresun'dan Batum'a kırlık bölgeye ve sakinlerine dair bir takım genel izlenimlerin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Trabzon Eyaleti'nin XVIII. asra tarihlenen ahkâm defterleri, XIX. yüzyılın nüfus defterleri ve vilayet salnameleri de bölgenin kırsal geçmişinin değerli hatıraları olarak zikredilmelidir. Şüphesiz Osmanlı kırsal tarihi ile ilgili her kaynak serisi Doğu Karadeniz için de benzer bir önem arz etmektedir. Mühimmeler, Şikâyet Defterleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mevkufat Kalemi'nde yer alan mufassal ve icmal tipteki avarız defterleri ile cizye defter serileri bu kabilden sayılabilir. Hatuniyye Evkafı ve bu vakıf ile küçük çaplı diğer bölge vakıflarına ait her türlü arşiv malzemesinin bölgenin kırsal kesimine yönelik sağlayacağı veri de dikkate alınmalıdır. Doğu Karadeniz Bölgesi'nin geçmişine ait zengin kaynak serilerinin varlığı –şüphesiz ciddi eksiklikler de mevcuttur- yerel tarih ve kırsal tarih çalışmaları için bir şans telakki edilebilir⁴⁵.

Osmanlı hâkimiyeti boyunca Doğu Karadeniz'de kırsal bölgeyi ve toplumu ele alan tarih araştırmalarının ne nicelik ne de nitelik bakımından yeterli düzeyde olduğunu söylemek mümkün değildir. Anadolu'nun yakın kısımlarından bölgeyi ayıran coğrafi sınırlar adeta yöreyi Osmanlı tarih yazımının da uzak bir köşesine itmiş gibidir. Gerçekten coğrafi yapı ve sınırlar bölge tarihinin ele alınış biçimlerinde ve yörenin, tarih yazımında daha az yer bulmasında etkili birer unsur olarak nitelendirilebilirler. Zira Doğu Karadeniz'in coğrafi şartları ve zirai yapısı bugün olduğu gibi klasik dönemin Anadolu'sunun özellikle iç kesimleri ile büyük bir farklılık arz etmekteydi. Bu durum şüphesiz “*bir çift öküzle işlenebilen arazi ünitesi; çiftlik*”⁴⁶ esaslı çiftthane sistemini ve miri toprak rejimini bütünü ile örnekleyebilmek ve açıklamak için pek de ideal

---

Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s. 307-350. Yazarın yine Trabzon Kadı Sicillerinden derlediği verilere dayanarak kaleme aldığı çeşitli makalelerinde Trabzon civarındaki kırsal bölge ve bu bölge sakinleri ile ilgili kesitlere rastlamak mümkündür. Bazı örnekler için bkz. Kenan İnan, “Trabzon'da Yönetici-Yönetilen İlişkileri (1643-1656)”, **Mahmiye-i Trabzon Mahallâtından” Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, 195-234; Kenan İnan, Trabzon'da İhtida Olayları (1648-1656)”, **Mahmiye-i Trabzon Mahallâtından” Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s. 295-305.

⁴⁵ Örneğin Erzurum Eyaletine ait herhangi bir kadı sicili günümüze intikal etmemiştir. Bunun yalnızca büyük kaza kadılıklarından olan eyalet merkezi için değil Doğu Karadeniz Bölgesi için de tarihi araştırmalar açısından ne kadar büyük bir eksiklik olduğu aşikârdır. Kaynaklar hususu aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

⁴⁶ İnalçık, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, s. 4.

gözükmemektedir⁴⁷. Ayrıca bölgenin coğrafi yapısı ile uyumlu bir şekilde köylünün işlediği arazi parçalarına dair genellikle veri içermeyen tapu-tahrir defterlerinin muhtevası da –ki ne çift vardır, ne de nim-çift- buna uygun bir zemin sağlamamaktadır. Fakat böylesi şartlar tarih çalışmaları açısından bir eksiklikten ziyade bölgenin kendine has coğrafi ve zirai özelliklerini vurgulamaktadır⁴⁸. Gerçekten klasik çağda Anadolu'nun geleneksel kuru tarım yapılan yörelerine göre Doğu Karadeniz Bölgesi'nin zirai durumu, toprak kullanımı, köylünün yaşam standartları hakkında bilinenler oldukça azdır. Bir örnek vermek gerekirse mısırın bölgeye getirilişi, bu ürünün geleneksel zirai yapı içerisinde tutunarak bir mono kültür bitkisi haline dönüşümü yani tarihi süreçte Doğu Karadeniz köylüsünün yaşam şartlarına getirisi hala açık bir şekilde ortaya konulabilmiş değildir. Oysa XVI. yüzyılın belki “*lâzutu*” ve XVII. yüzyılın “*mısırı*” ve “*küpteki mısır buğdası*”nın kırsal kesimde beslenme şartlarından nüfus yapısına, toprak kullanımından kültürüne bıraktığı silinmez izler ve bu husustaki Osmanlı etkisi biraz da Doğu Karadeniz köylüsünün tarihi seyridir.

Doğu Karadeniz Bölgesi pek çok yönü ile önemli bir parçasını meydana getirdiği Anadolu'nun diğer kısımlarından ayrılmaktadır. Bölgenin uzantısı olduğu Kafkaslar ve özellikle Anadolu gibi coğrafyalar ile genel anlamda ortak seyreden tarihi özele inildiğinde hemen her alanda bir takım farklılıklar arz etmiştir. Örneğin Anadolu'nun Türkleşmesinde 1071 tarihli Malazgirt Savaşı önemli bir dönüm noktası iken Doğu Karadeniz'de özellikle de Trabzon'un doğusunda bu olgunun XVII. yüzyıla kadar uzandığı ve daha farklı bir gelişim çizgisini takip ettiği söylenebilir. İlginçtir; bölgenin Anadolu ile ortak tarihi ve bunun bölgeye has farklı evreleri tarih yazımında ne bütünüyle genelin bir parçası olabilmiş ne de farklılıklar bağımsız bir biçimde vurgulanabilmiştir. Başka bir ifade ile özellikle Osmanlı tarihçiliği henüz Doğu Karadeniz'in kırsal tarihini Osmanlı tarihinin farklı dönemlerini irdeleyebilmek için kullanmamış ve bu dönemlerin farklı eğilimlerinin bölgede sebebiyet verdiği değişim ve dönüşümler geneli okumak adına ampirik veriler üzerinden tartışmaya açılmamıştır. Böylece bölgenin kırsal tarihi daha ziyade yerel ve amatör tarihçiliğe ait araştırmaların öznesi olarak kaldığı gibi şüphesiz iyi niyetli bu çabalar yörenin tarihini daha da yerelleştirmekten öteye gidememiştir. Diğer taraftan yerli

---

⁴⁷ Literatürde bu hususla alakalı olarak Doğu Karadeniz yöresine ait çok az atf vardır. Böyle bir bölgede toprağı işleyebilmek için bir çift öküzü sahip olmayı, İnalçık'ın da belirttiği gibi yalnızca maddi durum değil coğrafya da sınırlandırmaktadır. Öte yandan 1950'li yıllara kadar coğrafyanın izin verdiği ölçüde uygun arazi parçalarında sabanın kullanıldığı bilinmektedir.

⁴⁸ Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterlerinde aslında yaygın bir biçimde buğday ve arpa zikredilmektedir. Bir diğer ürün darı ve hatta lazut da bunlara eklenebilir.

yabancı tarih çalışmalarında her zaman belli bir ağırlığı bulunan milli tarih yazımının Doğu Karadeniz Bölgesi gibi tarihi olarak belli dönemlerde yoğun gayrimüslim nüfusu barındırmış coğrafyaların ele alınış şekillerini etkilediği muhakkaktır. Zira böylesi yaklaşımların bir zamanların son derece olağan olgularını bilimsel olmayan bir sorun haline getirdiği göze çarpmaktadır.

Kısmen geç bir dönemde; 1461 yılında Osmanlı topraklarına katıldığında Trabzon ve çevresi, nüfusu büyük oranda gayrimüslimlerden oluşan bir bölge idi ve XIX. yüzyılın başlarında dahi yörede Ortodoks Rumların yanı sıra daha sınırlı bir düzeyde de Ermeni nüfusu mevcuttu. Bundan ötürü ve şüphesiz geçmişi dolayısıyla bölge “*Pontus Sorunu*” olarak bilinen ayrılıkçı faaliyetlerin hedef aldığı yörelerden biri haline gelmişti. Öte yandan 1923 yılındaki meşhur Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ile yöre nüfusu dini ve etnik açılardan tamamen homojen bir hüviyet kazandı. Bu nedenledir ki, bugün “*Pontus Sorunu*”nun da etkisi ile bölgenin geçmişine yönelik kökü tarihin derinliklerine uzanan pek çok mesele siyasi bağlamda ele alınmaktadır. Örneğin bölge üzerine eğilen araştırmaların önemli bir kısmının yoğunlaştığı hususlardan yer adları (toponim) meselesinde böyle bir etki açıkça görülebilir. Ayrıca katı siyasi ortam ve çeşitli iddialar sebebi ile tebası ağırlıklı olarak Hıristiyan olan Osmanlı hâkimiyetindeki bütün coğrafyalarda az veya çok mevcudiyeti bilinen “ihtida” meselesi görmezden gelinmesi gereken “bir sorun” olarak değerlendirilmekte ve bu olguya hemen her yerde ifade ettiğinden daha yoğun ve bütünü ile pejoratif bir anlam yüklenmektedir. Oysa böyle bir yaklaşımın bizzat kendisi Osmanlı tahrirleri ışığında yapılacak nüfus-iskân tarihi çalışmalarını “ihtida”nın gölgesinde bırakmakta ya da bir şeyleri tam olarak açıklayabilmek mümkün olmamaktadır. Zira “İhtida” olgusu nüfusun değişimine ve dönüşümüne etki eden unsurlardan yalnızca bir tanesidir; farklı yüzyıllar boyunca sürekli tek ve en etkili unsur olmamıştır.

Tarihi çerçevede Doğu Karadeniz Bölgesi’ni ve sakinlerini başka bir deyişle kırsal kesimi hedef alan bilimsel içerikli monografilerin ulaşabileceği tarihsel hakikatler ve sonuçlar bir takım meselelerle doğru orantılıdır. Bu hususta kaynak eksikliği aslında kaynakların mahiyetinin ve verilerinin yetersizliği bir takım engeller meydana getirmektedir ki, bu Osmanlı tarih yazımının hemen her bölge ile ilgili karşılaştığı ve ayrıca da belli bir mesafe kat ettiği bir alandır. Kırsal toplum üzerine eğilen benzeri çalışmaların oldukça uzun soluklu ve yoğun bir çaba gerektirmesi ve özellikle siyasi

ortamın yarattığı katı sınırların sebebiyet verdiği isteksizlik de yöre ile ilgili sığ literatürün arka planında bulunmaktadır. Bunun doğrudan uzantısı olarak Trabzon Rum İmparatorluğu'na ait kayıtlar ile Osmanlı arşiv kaynaklarında sıklıkla rastlanılan Hıristiyanların taşıdığı “*Türkçe şahıs adları*” ya da Türkçe olduğu düşünülen yer adları ve yahut da “*İhtida*” ve “*Gizli Hıristiyanlık*” meseleleri yöre ile alakadar yerli ve yabancı çalışmaların oldukça popüler konularıdır. Böylesi bir vasat, mevzubahis Doğu Karadeniz olduğunda literatürdeki tekdüzeliği ve belli meselelerin bu husustaki hâkimiyetini açıklamaktadır. Hakikaten bölge üzerinde siyasi bağlamda ele alınan iddiaların oluşturduğu çatışma sahalarını söz konusu araştırma konularının teşkil ettiği açık bir şekilde müşahade edilebilmektedir. Şüphesiz hemen hepsi değerli birer araştırma konusu olabilecek bu olgularla ilgili kaynaklarda zaman zaman şaşırtıcı derecede bol malzeme bulunabilmektedir. Aslında söz konusu çatışmanın uzağında ve bundan bağımsız zengin ve verimli bir alan araştırmacıların karşısında durmaktadır.

Trabzon Eyaleti gibi nüfus yapısı yüzyıllar içerisinde şekillenen bir coğrafyada kırsal bölgenin demografik gelişimi ayrı bir önem arz etmektedir. Zira bazı dönemlerde bölge köylülerinin başlıca sorunlarının nüfus kompozisyonunun değişimine ve dönüşümüne doğrudan ve sanıldığından çok daha fazla etki eden bir mesele olduğu anlaşılmaktadır. Bu hususta XVII. yüzyıl söz konusu bölge açısından ayrı bir yer işgal etmektedir. Osmanlı fethi öncesinde ve hatta XIX. yüzyılın başlarına kadar tarihi Rize, Trabzon, Giresun, Samsun gibi liman kentleri ve kasaba ölçeğindeki bazı yerleşmeler istisna edilirse bugün bölgede yerleşimin yoğunlaştığı pek çok ilçe merkezi ve kasabanın ortaya çıkışı ya da gelişimi çok sonraları XIX. asırdadır. Başka bir ifade ile klasik dönem ve devamında bölge, Osmanlı coğrafyasının genelinde olduğu gibi ağırlıklı bir biçimde kırsal hüviyetini muhafaza etmekte idi ve nüfusun büyük bir kısmını kırsal kesimde yaşayanlar oluşturmaktaydı. Bu da bölgenin kırsal tarihi incelenmeden Doğu Karadeniz’i anlamanın ne kadar mümkün olduğu sorusunu akıllara getirmektedir.

Trabzon ve yakın çevresinde kırsal kesimin İslamlaşp-Türkleşmesinin şehre göre – Hanefi Bostan XVI. asrın ortalarını işaret etmektedir- oldukça geç bir dönemde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Trabzon Sancağı'nın klasik anlamda son tahririnin tamamlandığı 1583 yılının dahi bunun için erken bir tarih olduğu görülmektedir. Bundan ötürüdür ki meselenin XVI. yüzyıla oranla son derece istikrarsız olan XVII. yüzyılın farklı

gelişmeleri ile ilgili bulunduğu gözlemlenmektedir. Hakikaten şehirle kıyaslandığında kırsal bölgelerin tamamen farklı ve daha bağımsız bir süreç yaşamış olduğu açıkça göze çarpmaktadır. Bu sürecin özellikle şehre uzak ya da yaylalara yakın dağlık, korunaklı bölgeleri etkileyen farklı dinamikleri mevcuttur. Dolayısıyla bu büyük dönüşümün yalnızca içe ve dışa yönelik iskân, ihtida ya da Türkçe isimler taşıyan Hıristiyanlarla anlaşılamayacak kadar karmaşık ve uzunca bir olgu olduğu dikkat çekmektedir. Bu çerçevede kırsal yerleşim birimlerindeki dönüşümü anlamlandırmadan Doğu Karadeniz’i açıklamak, söz konusu sürecin temel dinamiklerini tespit edebilmek ve bu tarihi sürecin bugünü belirleyen etkisini saptayarak bu konuda tarihi verilere dayalı bir katkı sağlayabilmek mümkün değildir.

Tarihsel gelişim çizgisi içerisinde Doğu Karadeniz Bölgesi’nde kırsal toplumun özellikle nüfus açısından geçirdiği dönüşüm asırlara yayılan farklı etkenlerin bir sonucudur. Bu dönüşümün geçirdiği safhalar çerçevesinde gerçek anlamı ile incelenebilmesi kısa zaman dilimleri ve hatta sadece Osmanlı kaynakları ile de mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla Trabzon ve çevresinin fethi öncesine dair Trabzon Rum İmparatorluğu’ndan kalma –ağırlıklı olarak manastır kayıtları- bir takım tarihi kaynakların mevcudiyeti dönemin kırsal toplumunu ve Osmanlı hâkimiyetinin etkisini irdelemeyi mümkün kılmaktadır. Buradan hareketle yöredeki Osmanlı varlığının erken dönemi ve bunun öncesine yoğunlaşan bazı araştırmalar yapılmıştır⁴⁹. Söz konusu kaynaklar üzerine eğilen çalışmalarla, bu anlamda tapu-tahrir defterleri ve kadı sicilleri de kullanılarak iki farklı yönetimin hâkimiyeti altında kırsal toplumunda meydana gelen değişim ve dönüşüm incelenmiştir. Bu hususta Heath Lowry ve Ronald Jennings’nin araştırmaları ilgili literatürün başını çekmektedir⁵⁰. Söz konusu araştırmalarda Maçka Nahiyesi’nin özel bir ilgiye mazhar olduğu görülecektir.

---

⁴⁹ Anthony Bryer, “Late Byzantine Rural Society in Matzouka”, Anthony Bryer ve Heath Lowry (Ed.), **Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society Papers given at a Symposium at Dumbarton Oaks in May 1982**, Washington: Dumbarton Oaks, 1986, s. 53-86.

⁵⁰ Heath Lowry, “Privilege and Property in Ottoman Maçuka during the Opening Decades of the Tourkokratia, 1461-1553”, Anthony Bryer ve Heath Lowry (Ed.), **Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society Papers given at a Symposium at Dumbarton Oaks in May 1982**, Washington: Dumbarton Oaks, s. 97-188; Ronald C. Jennings, “The Society and Economy of Maçuka in the Ottoman Judicial Registers of Trabzon 1560-1640”, Anthony Bryer ve Heath Lowry (Ed.), **Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society Papers given at a Symposium at Dumbarton Oaks in May 1982**, Washington: Dumbarton Oaks, 1986, s. 129-154.

Osmanlı hâkimiyetinin erken dönemlerinde Doğu Karadeniz'in kırsal toplumu üzerine eğilen en kapsamlı tarih çalışması arşiv kaynaklarından ağırlıklı olarak tapu-tahrir defterlerine dayanan Hanefi Bostan'ın *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağı'nda Sosyal ve İktisadî Hayat* adlı eseridir. Tipik kaza-sancak monografilerinin bir benzeri olan çalışmada Bostan, oldukça genel bir şekilde Trabzon Sancağı'nın bütünü -Doğu Karadeniz Bölgesi'nin neredeyse tamamını- sosyal ve ekonomik açılardan incelemiştir. Eserde XV ve XVI. yüzyıllarda Doğu Karadeniz'in kırlık kesimine dair nüfus ve iskân esaslı toprak idaresi, sosyal ve ekonomik faaliyetler hakkında tafsilatlı bilgi bulunmaktadır⁵¹. Ancak söz konusu çalışma zaman olarak XVI. yüzyılın sonu ile sınırlıdır. Ayrıca yazarın Trabzon ve çevresindeki Of ve Maçka gibi kırsal alanlarda daha ziyade yerleşim ve nüfus meseleleri üzerine yoğunlaştığı pek çok araştırması daha mevcuttur⁵². Bu arada Feridun Emecen'in daha dar coğrafi sahalar üzerinde yürüttüğü araştırmalar özellikle zikredilmelidir. Yazarın ortaya koyduğu yerleşim modelleri çerçevesinde iskân süreçleri ile nüfus hususlarını ele aldığı araştırmalarında kırlık bölgeler ve bu bölgelerin nüfus potansiyeli ile kasabalaşma sürecine girmiş yerleşim birimleri incelenmiştir. Emecen'in uzun zaman dilimleri dâhilinde doğrudan Doğu Karadeniz Bölgesi üzerinde yoğunlaştırdığı çalışmalarını nüfus ve yerleşim hususlarına ek olarak, idari, sosyo-ekonomik yapı, tarım ve üretime dair ayrıntılı değerlendirmeler barındırmaktadır⁵³.

1.3. Araştırmanın Kapsadığı Alan ve Dönem

XVI. Yüzyılda Yomra Nahiyesi'nin Hos Karyesi'nde sakin zimmîler⁵⁴ kadı mahkemesine gelerek arazilerinden çömlekçi toprağı çalınması hususunda şikâyetçi olmuşlardı. Bu dönemde karye nüfusunun önemli bir kısmı gayrimüslimlerden oluşuyordu. Müslümanlar ise sayısal olarak bir elin parmaklarını geçmiyordu. Öte yandan yaklaşık bir asır sonra benzer şikâyetlerle mahkemeye başvuran kişi Müslüman bir kadındı ve kendisi

⁵¹ Bkz. Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağı'nda Sosyal ve İktisadî Hayat*.

⁵² Yazar, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde kırsal kesim nüfusunu konu edinen pek çok makalesini bir kitapta toplamıştır. Bu hususta bkz. M. Hanefi Bostan, *Arşiv Belgelerine Göre Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı*, İstanbul: Nöbetçi Yayınevi, 2012.

⁵³ Feridun Emecen, *Doğu Karadeniz'de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi Ağasar Vadisi: Şalpazarı-Beşikdüzü*, Trabzon: Serander Yayınları, 2010; Feridun Emecen, *Doğu Karadeniz'de İki Kıyı Kasabası'nın Tarihi Bulancak-Piraziz*, İstanbul: Kitabevi, 2005. Emecen'in söz konusu çalışmaları, modellemesi ve yöntemi benzer çalışmalar için yol göstericidir. Yazar her iki eserinde de tarihsel süreç içerisinde Doğu Karadeniz'e özgü kırsal yerleşimin evrimini değerlendirmiş ve doğrudan kırsal toplumunun üzerine eğilmiştir.

⁵⁴ T.Ş.S., 1817, 58/6.

de aynı meseleden yakınıyordu⁵⁵. Neredeyse bir yüzyıl boyunca nahiyenin Hos köylülerinin şikâyetleri aynı kalırken şikâyet edenlerin kimliği değişti. Üstelik çömlekçi çamuru çıkarılan topraklara malik olan Müslümanlar bir asır öncesinin sıradan köylüleri değillerdi ve kendilerini komşularından farklı kılan bir takım unvanlar taşıyorlardı⁵⁶. Buna rağmen nahiyenin bazı köylerinden herhangi bir nedenle kadı mahkemesine başvurular XVI. yüzyıldaki gibi ağırlıklı olarak yine gayrimüslimdi. Ancak XVI. yüzyılın Ortodokslarından ayrı bir toplumsal gurup olan Ermeniler bazı karyelerin homojen toplulukları halinde ve bazılarının ise tekil bireyleri olarak kadı mahkemesinde seslerini duyurmaya başladılar. Bütün bunlar bir yüzyıldan kısa bir süre içerisinde meydana geldi ve genel olarak nahiyenin bazı köylerinde dini ve etnik yapı tamamen dönüştü, bazı karyelerinde ise çok az değişti ya da aynı kaldı.

Yomra Nahiyesi ile ilgili yukarıdaki ifadeler nüfusun etnik ve dini kompozisyonunun yaklaşık bir asır içerisinde ne derecede dönüştüğüne işaret etmektedir. Gerçekten Trabzon Sancağı'nın 1583 tarihli son tapu-tahrir defterinin verilerine göre Yomra Nahiyesi'nde Müslümanlar toplam nüfusun çeyreğini dahi meydana getirmeyen, XVII. yüzyılın kadı sicilleri, mufassal tipteki avarız ve cizye defterleri gibi tarihi kaynaklarından derlenen veriler ise yöredeki vergi mükelleflerinin çoğunluğunun Müslümanlardan oluştuğunu ortaya koymaktadır. Şüphesiz Osmanlı fethinin kaçınılmaz sonuçlarından olan bu dönüşümün Trabzon Kazası'nın kırsal kesiminde klasik dönemin sınırlarını aştığı görülmektedir. Dolayısıyla tarihi bir olgu olarak Yomra Nahiyesi nüfusunun dini ve etnik kompozisyonunun değişimi ve belli bir vasatı yakalaması XVII. yüzyıla kadar uzanmaktadır⁵⁷. Öyleyse ne kadar geniş bir zaman dilimi hedeflenen konuların izlerini sürmeyi ve nüfus yapısını dönüştüren büyük demografik eğilimleri betimlemeyi olanaklı kılabilir? Bu hususta XVII. asır Doğu Karadeniz'de sahne olduğu olaylar bakımından önemli ipuçları barındırmaktadır. Bununla birlikte XVII. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen ve yöre nüfusuna dair ayrıntılı dökümler elde edilebilen vergi tahrirleri, askeri teftiş defterleri dikkatleri söz konusu asrın üzerine çekmektedir. Çalışmanın kapsadığı dönem bütün bu hususiyetler dikkate alınarak belirlenmiştir.

---

⁵⁵ T.Ş.S., 1830, 42/8.

⁵⁶ T.Ş.S., 1845, 50/4; T.Ş.S., 1864, 32/3.

⁵⁷ Anlaşıldığı kadarı ile nahiyede nüfus yapısı hususunda mevcut her şey Osmanlı fethinin doğrudan bir sonucu değildir ve yörenin nüfus yapısı uzun bir süreç içerisinde şekillenmiştir.

Trabzon'un Osmanlılar tarafından fethinden neredeyse XVII. yüzyılın sonuna kadar gelen 200 yılı aşkın bir süreç (1461-1682) çalışmanın hedefindeki dönemi temsil etmektedir. Kısmen geniş tutulan bu zaman dilimi farklı yüzyılların tapu-tahrirler, kadı sicilleri, avarız ve cizye defterleri gibi nüfusun çeşitli özelliklerini tanımlamaya imkân tanıyan kaynaklarının verilerini karşılıklı bir şekilde kullanmayı mümkün kılmaktadır. Bu kapsamda daha önce de zikredildiği gibi Yomra Nahiyesi'nde XV. ve XVI. yüzyıllar nüfus açısından devletin örneğin fetih, içe ve dışa yönelik iskân gibi farklı uygulamalarla doğrudan müdahil olduğu ve belirleyici rol üstlendiği bir başlangıç dönemini oluşturmaktadır. Aynı asrın bilinen kaynakları ışığında nüfusun dini kompozisyonunda ciddi bir dönüşümden ziyade bu yönde değişim gösteren bir yapıdan söz etmek daha gerçekçidir. XVII. asırda ise her türlü nüfus meselesinin yüzyılın genel sorunları ile yoğrulduğu ve devletin kontrolünün oldukça ötesine taşan süreçleri ile demografik ve sosyal anlamda gerçek bir değişim ve dönüşüme işaret etmektedir. Bu nedenlerden ötürü çalışmanın ağırlıklı olarak yoğunlaştığı zaman dilimi XVII. yüzyıldır. Bu tercih tamamen tarihi kaynakların verilerinden hareketle temellendirilmiştir ve XVII. asır olmadan bu meselenin tam olarak aydınlatması imkân dâhilinde değildir⁵⁸.

Çalışma kapsamında belirlenen 221 yıllık zaman dilimi nüfusun değişim ve dönüşümünü izleyebilmek için farklı eğilimleri barındıran dönemlere ayrılabilir. Bu uzun dönemlerin tarihsel süreç içerisinde bir bütün halinde değerlendirilebilmesi ancak bu anlatıyı anlamlı kılacak bir mekânla mümkün hale gelebilir. İlgili literatürde benzer nitelikteki çalışmalar zaman olarak genellikle incelenilen bölgenin tahrir defterlerinin ait bulunduğu tarihlerle sınırlandırılırken coğrafi anlamda sancak ya da kaza düzeyindeki merkezler etraflarındaki geniş kırsal kesim ile araştırma sahası seçilmektedir. Oysa incelenilen kaynaklardan derlenen veriler nüfus yapısının değişimi ve dönüşümü hususunda hem zamanın hem de coğrafyanın Doğu Karadeniz'de kırsal kesim için oldukça farklı anlamlar ifade ettiğini göstermektedir. Bu, önemli bir kaza merkezi olan Trabzon şehri ile yakın kırsal çevresini teşkil eden nahiyelerde dini gruplar üzerinden nüfusun değişim eğrisinin farklı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Böylesi bir eğilim şehrin doğusundaki Yomra Nahiyesi ve batısındaki Akçaabat Nahiyesi üzerinden bariz bir şekilde

---

⁵⁸ Şüphesiz tam olarak hayır. Sonuçları itibari ile bugüne kadar uzayan yapının dönüştüğü dönemin başlangıcının XVII. yüzyıl olduğu anlaşılmaktadır. XVIII. Yüzyıl ve aynı yüzyılda genel göç olgusu bu süreci tamamlamış olmalıdır.

örneklenebilir. Şehrin güneyindeki tepelerden itibaren yaylalık alanlara kadar uzanan Maçka Nahiyesi'nde ise söz konusu süreç daha ağır seyretmiş olmalıdır.

Osmanlı tarih yazımında oldukça popüler kaza-sancak monografilerinin metodolojik olarak adeta standart hale gelen yapısı Doğu Karadeniz Bölgesi'nin neredeyse her vadisinde farklılaşan nüfus yapısına yoğunlaşabilmek için fazlası ile geniş coğrafi alanları öngörmektedir. Osmanlı topraklarına Anadolu'nun diğer kısımlarına göre geç bir dönemde katıldığında genel anlamda homojen bir Hıristiyan nüfusu barındıran bu bölgenin kendine has coğrafyası farklı ve daha dar bir sahanın seçimini gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede idari olarak nahiyeye gibi dar bir coğrafi alanın üzerine uzun bir zaman dilimi dâhilinde eğilmek oldukça girift nüfus meselelerini küçük bir nahiyeye özelinde daha anlamlı hale getirebilir. Şüphesiz böyle bir seçimin çalışmaya etkin bir şekilde katkısı tarihi kaynakların varlığı ile de doğru orantılıdır. Bu türden bir yaklaşım için Osmanlı hâkimiyeti altında ve idari manada yüzyıllarca nahiyeye olarak standart bir şekilde tanımlanmış tarihi Yomra'nın uygun bir bölge olduğu düşünülmüştür. Gerçekten bu küçük coğrafi saha ile ilgili XVI. ve XVII. yüzyıllara ait görece bol tarihi kaynak mevcuttur ve bu husus yöreyi çalışma açısından bir kat daha anlamlı bir yer haline getirmektedir. Zira böylece tarihi kaynaklardan derlenen hemen her alandaki verinin nahiyenin sahillerinden vadi boylarınca yaylalık kesimler, şehre sınır verimli kırlık alanlardan yörenin doğu hududuna dağılmış başlıca yerleşim birimleri olan köyler için tek tek ve bir bütün halinde kullanılabilirliği artmaktadır. Ayrıca Trabzon şehrinin art alanı içerisinde bulunan nahiyedeki kent etkisi doğrudan tasvir edilebilmekte ve Of, Sürmene ile güneydeki idari birimlerle gelişen nüfus bağlantısı karşılıklı ilişkiler ağı içerisinde irdelenebilmektedir. Bütün bu etkenler doğrultusunda çalışma, ilgili kaynaklar ve bu kaynakların sağlayabileceği veriler de dikkate alınarak zaman olarak 1461-1682 yılları, coğrafi olarak da Osmanlı döneminde Trabzon şehrinin hemen yanı başında yer alan Yomra Nahiyesi ile sınırlandırılmıştır. Bu şekilde çalışma zaman ve mekân anlamında daraltılarak derlenilecek olan verilerin daha sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

1.4. Çalışmanın Temel Problematikleri

Günümüzden geçmişe, yakın tarihin Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi (1923), Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) gibi tarihi olayları Doğu Karadeniz Bölgesi'nde nüfusun dini

ve etnik kompozisyonunu doğrudan etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır. Ancak bütün bu tarihi olayları bölgenin hâlihazırdaki nüfus yapısı açısından anlamlı hale getiren ve bu yapıyı bölgede sürekli kılan yaklaşık 553 yıl öncesinde Trabzon'un Osmanlılar tarafından fethidir. 1461 yılında Osmanlıların Trabzon'u fethi ve demografik anlamda bölgeye yönelik faaliyetleri nüfus yapısındaki köklü değişimlerin önünü açmış ve söz konusu tarihi olaylara da zemin hazırlamıştır. Zira birer tarihi olgu olarak bölgenin gerçek anlamda İslamlaşması ve Türkleşmesi şüphesiz Trabzon'un Osmanlılarca fethi ve uygulanan iskân siyaseti ile başlamıştır. XV. ve XVI. yüzyıllarda hatta XVII. asırda Osmanlı yönetiminin bölgenin nüfus yapısına doğrudan müdahaleleri ortaçağda özellikle Trabzon'un doğusunun dini olarak homojen bir özellik arz eden nüfus kompozisyonunu değiştirmiş ve Osmanlıların Doğu Karadeniz'de yüzyıllara yayılan kalıcılığı bu durumu pekiştirmiştir.

Trabzon Sancağı'na ait tapu-tahrir defterleri fetihten itibaren yaklaşık 122 yıllık bir zaman diliminde sancağın nüfus yapısındaki değişimleri ve devletin bu husustaki işlevini izlemeyi olanaklı kılmaktadır. Sancağın özellikle de 1583 tarihli son tapu-tahrir defteri bu hususta incelenilen yöre olan Yomra Nahiyesi ile ilgili önemli ayrıntıları içermektedir. Bu defterin yerleşime ve vergi mükellefi nüfusa dair oldukça ayrıntılı verileri Trabzon şehri ile sınır olan Yomra Nahiyesi'nde Hıristiyan vergi mükelleflerinin (hane reisleri), Müslüman vergi mükelleflerinin (hane reisleri) neredeyse dokuz katı kadar olduğunu göstermektedir. Yaklaşık bir asır sonrasının yine vergi esaslı hazırlanmış avarız ve cizye defterlerinden derlenen verilere göre ise avarız ödemekle yükümlü Müslümanlar, avarız ve cizye ödemekle mükellef gayrimüslimlerin (Rumlar ve Ermeniler) neredeyse üç katıdır. Sayısal karşılığı ile XVI. yüzyılın sonunda Müslüman vergi mükelleflerinin azınlıkta olduğu 9/1'lik gayrimüslim-Müslim oranı Müslümanlar açısından doğal şartlar altında kapanması zor bir fark olarak durmaktadır. Ancak güvenilirlikleri her ne kadar tartışmalı da olsa incelenilen Osmanlı kaynakları ait oldukları devirlerin tarihi olayları ile uyumlu bir şekilde bu farkın kapandığını hatta Müslüman vergi mükelleflerinin gayrimüslim mükellefleri sayısal olarak üçde birlik bir oranla bariz bir şekilde geçtiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla önemli bir kısmı XVII. yüzyıla taşan yaklaşık bir asırlık süreçte nahiyenin nüfus yapısında büyük ve köklü bir dönüşüm yaşanmış olmalıdır.

Çalışmada Trabzon Sancağı'nın Osmanlılar tarafından fethedildiği XV. yüzyılın ortalarından XVII. yüzyılın sonuna kadar yaklaşık 250 yıllık bir zaman dilimi etkin bir şekilde incelenmektedir. Bu nedenden ötürü, irdelenen süreç klasik çağ olarak adlandırılan dönem ve klasik sonrası ilk asır; XVII. yüzyıl ile kesişmekte tabiri caizse bu türden bir ayırım araştırılan dönemi ikiye bölmektedir. Diğer bir ifade ile Osmanlı klasik çağı çalışmada 122 yıllık bir dönemle temsil edilmekte ve bir asrı aşkın bu süreç aynı dönemin klasik kaynakları üzerinden tanımlanabilmektedir. Söz konusu zaman diliminde Yomra Nahiyesi gibi kente yakın ancak bütünü ile kırsal bir yörede nüfusun dini ve etnik yapısı ağır bir şekilde değişmekte ve bu sürecin gidişatını büyük oranda merkezi yönetim belirlemektedir. Şüphesiz her yerde ve her dönemde olduğu gibi Doğu Karadeniz Bölgesi'nde özellikle de kırsal kesimde merkezi yönetimin denetiminin ve hedeflerinin dışında gelişen nüfus hareketleri mevcuttu ancak bu süreci devletin müdahalelerinden bağımsız düşünmek ve değerlendirmek tarihi gerçeklere uygun olmadığı gibi mümkün de değildir. Öte yandan bu dönemin başlıca tarihi kaynakları olan tapu-tahrir defterleri ışığında Yomra Nahiyesi'ne dışarıdan getirilen Müslümanlardan ziyade yöreden Trabzon Sancağı dışına sürülen ve sancak içerisinde yerleşim yerleri değiştirilen gayrimüslimlerden bahsetmek daha gerçekçi görünmektedir. Aksi takdirde XVI. yüzyılın ortalarında Hıristiyan hanelerdeki ani düşüş ve buna karşılık Müslümanların sayısındaki ağır ve oldukça doğal seyreden artış açıklanamamaktadır. Gerçekten az miktardaki Müslüman nüfus kendi halinde ve daha çok kente yakın yerleşim birimlerinde bir gelişme zemini bulmuş gibidir. Dolayısı ile devletin klasik müdahaleleri yörenin nüfus yapısını dönüştürmekten çok, köklü bir değişim başlatmışa benzemektedir. Merkezi yönetimin pragmatik bir yaklaşımla ve dönemin gerçeklerine uygun bir şekilde daha çok bölgenin en önemli ve idari merkezi olan Trabzon şehrinin nüfus yapısını dönüştürmeye gayret ettiği ve bunda da başarılı olduğu anlaşılmaktadır. İlginçtir, Yomra Nahiyesi mevzu bahis olduğunda bu bilinçli tercihin ve başarının yakın kırlık kesimde de meyvesini kısa sürede verdiği görülebilmektedir. Yomra Nahiyesi gibi Trabzon şehrinin yakın artalanı içerisinde yer alan bir yörede özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısında -ki bu dönem şehirde sayısal olarak Müslüman nüfusun gayrimüslim nüfusunu yakaladığı ve geçmeye başladığı dönemdir- kentin ve kentli nüfusun etkisi açık bir şekilde müşahade edilebilmektedir ve bu durum tesadüf olmasa gerektir.

Yomra Nahiyesi'nde Osmanlıların bizzat klasik iskân siyaseti ile müdahil olduğu demografik değişim sürecinin XVI. yüzyılın sonundaki sayısal ifadesi 1/9'lük Müslim-gayrimüslim oranına denk düşmektedir. O halde devletin Anadolu'nun farklı bölgelerinden getirdiği ve bölgeden sancak dışına yerleştirdiği nüfusla yörede Müslim-gayrimüslim nüfusu tamamen dengelediğini söyleyebilmek bu süreci açıklayabilmek için hiç de yeterli değildir. Böyle bir yaklaşımla ya da ön kabulle hareket etmek yörenin demografik yapısını değiştiren süreci baştan yanlış tanımlamak anlamına gelmektedir. İncelenen kaynaklardan hareketle daha önce de belirtildiği gibi nahiyenin nüfus yapısında Müslümanların sayısal anlamda gayrimüslimlerle aynı orana ulaşması hatta nüfus içerisinde başat unsur olması doğal şartlar altında mümkün gözükmemektedir. Öyleyse nahiyenin devlet eliyle XV. yüzyıldan itibaren değişmeye başlayan dini ve etnik yapısı tam olarak hangi dönem ve şartlar altında dönüşmüş olabilir? Bu mesele özellikle Doğu Karadeniz Bölgesi'nde kırsal kesimin yerleşim ve demografi tarihine eğilen çalışmalar için tanımlanması zor bir sorun olarak gündeme gelmektedir. Bu soru cevaplanmadan nahiyede XIX. yüzyılın söz konusu unsurlar açısından oturmuş nüfus yapısının tarihi arka planı açıklanamaz.

XIX. yüzyılda Yomra Nahiyesi'nde nüfusun dini ve etnik guruplara göre dağılımı Müslümanların çoğunluğu teşkil ettiği Anadolu'nun diğer yörelerinden pek de farklı değildi. Şüphesiz yoğun bir gayrimüslim nüfus barındırmakla birlikte yörede dönem itibari ile karakteristik bir hal almış olan nüfus yapısı XVI. yüzyılın sonundaki erken durumu ile hiç de benzeşmemektedir. Ancak XVII. yüzyılın sonunda nüfusun dini ve etnik guruplara ve coğrafyaya dağılımı XIX. yüzyıldaki mevcut yapı ile ilginç derecede benzer ve karşılaştırılabilir niteliktedir. Öte yandan konu ile doğrudan ilgili tarihi kaynaklardan derlenen kantitatif ve kalitatif veriler nüfus yapısındaki bu büyük dönüşümün XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılda meydana geldiğini düşündürmektedir. Dönemin Trabzon Kazası'na ait kadı sicilleri, mufassal tipteki avarız, cizye ve askeri teftiş defterleri ampirik anlamda bu sürecin tanımlanması açısından sınanabilir görünmekte ve söz konusu dönüşümün açıklanabilmesine katkı sağlar gibi durmaktadır. Üstelik böyle bir yaklaşım incelenilen dönemlerin tarihi olay ve olguları ile de oldukça uyumludur. Bu doğrultuda cevabı aranan başlıca mesele "*XVI. Yüzyılın sonunda ve XVII. yüzyılda tarihi bir olgu olarak taşrada devletin kontrolü kaybetmesi ile Yomra Nahiyesi'nin İslamlaşp, Türkleşmesi arasında doğrudan bir ilişki var mıdır?*" sorusudur. Çalışmanın başlıca iddiası ise zaman olarak XVII. yüzyılın ve bir olgu olarak devletin otorite kaybının XV. yüzyılda

yine devlet eliyle başlatılan nahiyenin nüfus yapısındaki etnik, dini ve kültürel değişimi büyük oranda tamamladığıdır. İlginç bir şekilde merkezi yönetim açısından taşrada üstesinden gelinmesi oldukça zor sorunları ve süreçleri doğuran meseleler diğer taraftan çok daha önceleri söz konusu dönüşümü tamamlamış Trabzon şehri ve Osmanlı toplumu ile yörenin kültürel bütünleşme sürecini hızlandırarak bu olgulara olumlu bir etki yapmış gibidir. Dönemin yerleşim ve nüfus yapısını derinden etkileyen bu sorunlar yumağı tanımlanmadan nahiyenin demografik dönüşümünü tarihi altyapısı ile açıklayabilmek mümkün gözükmemektedir. Bu çerçevede aşağıda zikredilen bir takım sorular cevaplanmaya çalışılacaktır.

- XV ve XVI. yüzyıllara ait tahrir defterlerine göre ortalama 30-40 yıllık zaman dilimlerinin ardından Yomra Nahiyesi'nin yerleşim ve nüfus yapısındaki değişimler nelerdir ve merkezi yönetimin bu süreçteki yeri nasıl yorumlanmalıdır?

- Dönem itibari ile Trabzon şehrine oldukça yakın bu yörede vuku bulan demografik gelişmelerde şehrin ve şehirli Müslümanların etkisinden bahsedilebilir mi?

- XVI. yüzyılın sonlarında Trabzon Sancağı'nın 1583 tarihli son tahrir defterine göre yörede başlıca yerleşim birimleri, nüfus yapısı ve nüfusun dağılımı nasıldır? Fetihden itibaren tahrir defterleri üzerinden değerlendirilebilen 122 yıllık bu süreç yörenin demografik geçmişinde tam olarak neyi ifade etmektedir?

- XVII. yüzyılda toprak sisteminin çözülmesi, aşırı vergilendirme, isyan, güvenlik sorunları vb. olumsuz şartlarının neticesinde nahiyenin Müslim ve gayrimüslim sakinleri yeni şartlara nasıl uyum sağlamışlardır?

- Aynı dönemde nahiyenin doğusundan sürekli göç alması ve bunların önemli bir kısmının Ermeniler olması nasıl yorumlanmalıdır?

- Söz konusu dönemde şehirliler ve askerilerin yöreye karşı yoğun ilgisi nasıl açıklanmalıdır?

- XVII. Yüzyılın sonu itibariyle Yomra Nahiyesi'nde köylü nüfusunun yerleşim düzeni ve nüfus yapısında ne gibi değişiklikler meydana gelmiştir? Başlıca yerleşim birimleri, nüfus yapısı ve nüfusun dağılımı nasıldır?

- XVI. ve XVII. asırlarda yöredeki başlıca yerleşim birimleri, nüfus yapısı ve nüfusun dağılışı arasında ne gibi benzerlikler ve farklılıklar mevcuttur?

- Bütün bu gelişmelerin olumlu ve olumsuz anlamda yörenin nüfus yapısındaki dini ve etnik dönüşümündeki yeri ne olmuştur?

Yukarıda cevabı aranan başlıca sorular XVI. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılda bir taraftan yoğun bir şekilde şehir ve şehirlilerin tesiri altında kalmış, diğer taraftan ise yine aynı dönemde kırsal bölgede yaşanan sorunlardan yoğun bir şekilde etkilenmiş küçük bir nahiyenin yerleşim ve nüfus yapısındaki değişim ve dönüşümü izah etmeye yöneliktir. Bu şekilde nahiyenin yerleşim yapısını, nüfusun dini ve etnik kompozisyonundaki değişimi ve dönüşümü etkileyen meselelerin sebep-sonuç ilişkisi içerisinde karşılıklı olarak etkileri ve söz konusu hususlardaki uzun süreli eğilimler tanımlanmaya çalışılmıştır.

1.5. Kaynakların Tanıtımı

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin tarih boyunca şahit olduğu en önemli değişim ve dönüşüm süreçlerinden birisi Trabzon'un Osmanlılar tarafından fethi ile başladı. Osmanlı hâkimiyeti, asırları aşan etkisi ile bölgenin bugünkü sosyo-kültürel yapısını belirledi ki bu etki hala canlı bir şekilde varlığını devam ettirmektedir. Şüphesiz söz konusu tarihi süreci, barındırdığı olgular çerçevesinde müşahade edebilmek aynı sürecin doğrudan yansımaları olan tarihi kaynaklar sayesinde mümkündür. Bu anlamda bölgedeki Osmanlı varlığının en belirgin ve baskın etkilerinden nüfus hareketleri, benzeri hususları muhtevi tapu-tahrir defterlerinde ve ilgili diğer kaynaklarda açık bir şekilde kendisini göstermektedir. Trabzon Sancağı'nda, sınırlarını daha ziyade doğal coğrafi yapıların teşkil ettiği nahiye gibi küçük idari birimlerin nüfus kompozisyonundaki değişimler bu meseleyi inceleyebilmek için oldukça uygun birer model olabilirler.

Trabzon ve özellikle yakın çevresi bugün olduğu gibi XV. ve XVI. yüzyıllarda da bir takım idari bölgelere ayrılmış, Trabzon şehrinin hemen batısı, güneyi ve doğusundaki yakın kırlık alan doğrudan merkez kazaya bağlı dört ayrı nahiye olarak teşkilatlandırılmıştı⁵⁹. Osmanlı kaynaklarında açık bir şekilde ifade edilen bir zamanların bu idari yapılanması aslında günümüz tarih araştırmaları için de uygun birer zemin teşkil etmektedir. Ancak Doğu Karadeniz'in tarihi küçük kaza ve nahiye gibi dar coğrafi alanları üzerinde bir iki istisna dışında ve yeterli düzeyde bilimsel içerikli tarih çalışması yapılmamıştır. Osmanlı döneminde Trabzon şehrinin hemen doğu yanından tarihi Sürmene'ye kadar uzanan Yomra Nahiyesi (Kabaca şimdiki Yomra-Arsin İlçeleri) bu yörelerin başında gelmektedir. Doğrudan merkez kazaya bağlı bulunması ve Trabzon kadısının kaza dairesi içerisinde yer alması tarihi kaynaklar açısından nahiyeyi sancağın daha uzak idari birimlere göre bir hayli öne çıkarmaktadır. Diğer taraftan Yomra Nahiyesi Doğu Karadeniz Bölgesi'nin tarihi boyutuyla bugüne kadar incelenmemiş, kapsamlı bir tarih araştırmasının konusu olmamış yörelerinden biridir. Bu nedenden ötürü şu ana kadar genel anlamda Yomra ve Arsin ilçelerinin tarihi üzerine bilimsel anlamda yoğunlaşan ve bu konuda literatüre geçen ciddi bir tarih çalışması bulunmamaktadır.

Yomra Nahiyesi'nin kesit olarak günümüze oldukça yakın geçmişini ve 450 küsur yıllık Osmanlı hâkimiyetine dair bilinenleri dağınık, sığ ve yetersiz veri temsil etmektedir. Bu durum tarihçilerin yörenin Osmanlı hâkimiyeti altındaki geçmişinin tarihi kaynaklar açısından zenginliğini ve bunun başta kırsal tarih olmak üzere pek çok alanda yapılacak araştırmalar için sağlayacağı altyapıyı hala dikkate almamış olmasından kaynaklanmaktadır. Konu hakkında Hanefi Bostan'ın *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat* adlı eseri⁶⁰ bir istisna olarak zikredilebilir ki, eserde Yomra Nahiyesi'ne dair kullanılabilir, değerli veri mevcuttur. Bunun dışında Anthony Bryer ve David Winfield'in *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos* adlı iki ciltlik eseri⁶¹ doğrudan çalışılan dönemle ilgili olmasa da bölgenin Osmanlı öncesi

---

⁵⁹ Bu nahiyeler Akçaabat, Maçka, Yomra ve Sürmene'dir.

⁶⁰ Bkz. Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*.

⁶¹ Anthony Bryer ve David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, 1-2, Washington: Dumbarton Oaks, 1985.

tarihi hakkında bilgi veren neredeyse yegâne çalışmadır. Özellikle Anthony Bryer'in farklı araştırmaları dolaylı da olsa yine bu bağlamda değerlendirilebilir⁶².

1486 yılında fethinden 25 yıl sonra köy köy gezilerek Trabzon Sancağı'nın tahriri yapılmış ve bölgenin potansiyel vergi kaynakları Osmanlı ülkesine katılan diğer topraklarda olduğu gibi tespit edilmişti⁶³. Bu şekilde fetihle Osmanlı tebaası haline gelen kayda değer bir kırsal nüfus imparatorluk coğrafyasındaki vergi tabanına eklenmiş oldu. Böylece Doğu Karadeniz köylüsünün devlete karşı ayni-nakdi vergi yükümlülükleri ve hakları da belirlendi ve dolayısı ile bölge halkı “*Osmanlı Adalet Dairesi*”nin vurgu yaptığı reyanın bir parçası olarak tescil edildi. Başka bir ifade ile Doğu Karadeniz köylüsünün Osmanlı yönetimi nazarındaki statüsü de resmen onaylandı. Bu çerçevede devletin yöreden beklentilerinin ana bilgi kaynağı 1486 tarihli defter Osmanlı dönemi bölge tarihinin – özellikle kırsal alan- ilk kapsamlı kaynağı olma vasfını taşımaktadır. Defterin ve sonrakilerin –özellikle de ilkinin- geriye yönelik olarak ifade ettiği anlam göz ardı edilemeyecek kadar kıymetlidir. Zira bu defter fetih esnasındaki hatta öncesindeki yapıyı Osmanlıların gözünden ya da Osmanlı kâtiplerinin kaleminden de olsa yansıtmaktadır.

Fethin gereklerinden 1486 yılındaki ilk tahrir istisna edilirse Osmanlı klasik çağı boyunca Trabzon Sancağı'nın 1515, 1554 ve 1583 yıllarında⁶⁴ üç kez daha tahriri gerçekleştirildi ve elde edilen veriler söz konusu tarihlere ait mufassal tipteki tapu-tahrir defterlerine kaydedildi. Yine sancakla ilgili 1520 tarihli icmal tipte bir defter bulunmakla birlikte bu defterin kapsamlı bir tahririn sonucu olup olmadığı tartışmalı bir husustur⁶⁵. Ayrıca 1554 yılına tarihlenen tapu-tahrir defterine oldukça yakın tarihli beş adet kadı sicili mevcuttur⁶⁶. Bu iki kaynak serisi Osmanlı klasik çağında Doğu Karadeniz Bölgesi kırsal tarihinin vazgeçilmez kaynaklarıdır. XVI. yüzyıla ait bu beş sicil dışında Trabzon Kazası

⁶² Anthony M. Bryer, “The Estates of the Empire of Trebizond. Evidence for their Resources, Products, Agriculture, Ownership and Location”, **The Empire of Trebizond and the Pontos**, London: Variorum Reprints, 1980, s. 370-477.

⁶³ Aslında bu yörenin ilk tahriri değildir. Söz konusu defterin giriş kısmında fethin akabinde Trabzon Sancağı'nın tahririnin yapıldığı, ancak bunun istenilen düzeyde olmadığı anlaşılmaktadır. Bu hususta bakınız Bostan, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat**, s. 9.

⁶⁴ 1571 yılında bölgede yeni bir tahririn yapıldığı bilinmektedir. Bu hususta bakınız Bostan, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat**, s. 11.

⁶⁵ Söz konusu defter Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır ve defterin tıpkıbasımı da yayınlanmıştır.

⁶⁶ Amy Singer'in çalışması tam da bu noktada yapılacak tarih çalışmaları için değerli bir örnek olarak gösterilebilir. Trabzon Sancağı'nda özellikle merkez kaza ve nahiyeleri için sınırlı bir zaman diliminde de olsa Singer'in yaptığı gibi tapu-tahrirlerle kadı sicillerini karşılıklı bir şekilde kullanmak mümkündür. 1554 yılına ait tahrir defteri ile XVI. yüzyıla ait beş adet kadı sicili zaman olarak birbirlerine oldukça yakındır.

kadı sicilleri 1617 yılından itibaren kesintisiz bir şekilde XX. yüzyılın başlarına kadar ulaşmakta ve özellikle XVII. yüzyıl kırsal tarihi için neredeyse tek kaynak vasfı taşımaktadır ki avarız ve cizye türünden müstakil defterler bu sicillerde ayrıca bulunabilmektedir.

Osmanlı klasik çağında tarihi Yomra Nahiyesi'nin batı sınırı kabaca Trabzon şehrinin doğudaki sınırını, doğu sınırı ise Sürmene Nahiyesi'nin batıdaki hududunu teşkil etmekteydi. Doğrudan merkez kazaya bağlı olan nahiyeye ile ilgili Osmanlı kaynaklarının başında çeşitli parçaları ve icmalleri ile yukarıda zikredilen tahrir defterleri gelmektedir. Aşağıda söz konusu defterlere dair temel bilgiler yer almaktadır.

MAD 828 (891/1486): Trabzon Sancağı'na ait mufassal tipteki tahrir defterlerinin ilkidir ve 1486 yılına tarihlenmektedir. Söz konusu defter Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, Maliyeden Müdevver Defterler tasnifinde yer almaktadır. Yomra Nahiyesi'ne ait ayrıntılı veri defterin muhtelif sayfalarında dağınık ve sancağın diğer idari birimleri ile karışık bir şekilde bulunmaktadır⁶⁷.

TD 52 (921/1515): Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, Tapu-Tahrir tasnifinde bulunan mufassal tipteki bu defter 1515 yılına tarihlenmektedir ve Yomra Nahiyesi'ne ait ayrıntılı verilerin yer aldığı tapu-tahrir defterlerinin ikincisidir⁶⁸. 1486 tarihli tahrirden farklı olarak nahiyenin yerleşim birimleri ve bunlara ait bilgiler defterde toplu olarak kaydedilmiştir.

TD 387 (926/1520): Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Tahrir Defterleri tasnifinde yer alan icmâl nitelikli bir defterdir ve *Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri* ismi ile kayıtlıdır. Karaman ve Rûm Vilâyetlerinin 1520 yılında tamamlanan tahririni içeren defterde Trabzon Sancağı'na dolayısı ile de Yomra Nahiyesi'ne ait özet bilgiler bulunmaktadır. Defterin 1515 tarihli mufassal tipteki Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterinin icmali olduğu düşünülmektedir⁶⁹.

---

⁶⁷ BOA, MAD, nr. 828.

⁶⁸ BOA, TD, nr. 52.

⁶⁹ BOA, TD, nr. 387. Bu husustaki tartışmalar hakkında bkz. Bostan, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat**, s. 13-14.

TD 288 (961/1554): Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, Tapu-Tahrir tasnifindeki Trabzon Sancağı'na ait mufassal tahrir defterlerinin üçüncüsüdür ve 1554 yılına tarihlenmektedir. 1515 yılına ait 52 numaralı defterde olduğu gibi nahiyeye ait ayrıntılı veri bir arada; Yomra Nahiyesi başlığı altında verilmiştir⁷⁰.

TK. KKA TD 29 (991/1583): Söz konusu defter yukarıda kronolojik sırayla zikredilen defterlerden farklı olarak Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde yer alan tapu-tahrir defterlerindedir. 1583 yılına ait bu defter aynı tarihli ve Yomra Nahiyesi'nin içerisinde kayıtlı olduğu defterlerin ilkidir ve nahiyenin yerleşim birimlerinin büyük bir kısmı bu defterde bulunmaktadır. Defter, fihristinden yer adlarına nahiyeye ile ilgili içerdiği veriler açısından öncekilerin en ayrıntılı ve aydınlatıcı olanıdır⁷¹.

TK. KKA TD 43 (991/1583): 1583 tarihli ve 29 numaralı diğer defter gibi Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde bulunmaktadır. Söz konusu defterde Yomra Nahiyesi'nin yalnızca vakıf köylerine ait veriler yer almaktadır⁷².

A.DFE 85 (1043/1634): Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-ı Âsafi Defterhâne-i Âmire tasnifinde bulunan bu defter yeni bir tahririn sonucu olmamakla birlikte, yukarıda bahsi geçen *TK. KKA TD 43 (991/1583)* kodlu defterin belli bir kısmının 1634 yılına ait bir kopyasıdır. Dolayısıyla defterin Yomra Nahiyesi ile ilgili kısmı *TK. KKA TD 43 (991/1583)*'den farklı değildir⁷³.

XVII. yüzyılda Trabzon Kazası'nın doğusunu teşkil eden Yomra Nahiyesi doğrudan Trabzon kadısının kaza dairesi içerisinde yer almaktaydı. Trabzon kadı sicillerinde tarihi bilinmeyenlerle dolu bu küçük kırlık alan ile alâkalı hemen her alanda pek çok belge bulunmaktadır. Bu hususta Trabzon şehrinin biri doğu ve biri de batı sınırını belirleyen Yomra ve Akçaabat Nahiyeleri, ulaşılabilen belge sayısı ve çeşitliliği açısından birer istisnayı temsil etmektedir. Şehrin hemen güneyindeki tepelerden itibaren yaylalık alanlara kadar uzanan Maçka Nahiyesi ise –nahiyenin sonraları kaza yapıldığı

⁷⁰ BOA, **TD**, nr. 288.

⁷¹ TK. KKA, **TD**, nr. 29.

⁷² TK. KKA, **TD**, nr. 43.

⁷³ BOA, **A.DFE**, nr. 85. Trabzon Sancağı'na ait tapu-tahrir defterleri ve nüshaları hakkında geniş bilgi için bakınız Bostan, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat**, s. 9-15.

anlaşılmaktadır- her iki nahiyenin ardından sicillerdeki belge yoğunluğu hususunda üçüncü sırada gelmektedir. Bu durum Trabzon kadı sicillerini çalışma kapsamında kullanılacak olan kaynaklar açısından vazgeçilmez kılmaktadır.

Trabzon Kazası'na ait olup günümüze intikal eden kadı sicillerinden 5 adedi kabaca XVI. yüzyılın ortalarına (M. 1556-1565), 45 adedi de XVII. yüzyıla (1617-1700) tarihlenmektedir. Sırası ile *1815* (M. 1556-1558), *1816* (M. 1560-1561), *1817* (M. 1562), *1818* (M. 1564-1565) ve *1819* (M. 1564-1565) numaralı defterler⁷⁴ Trabzon kadı sicillerinin XVI. yüzyıla ait tipik örnekleridir. Serinin XVII. yüzyıla ait ilk defteri ise *1820* numaralıdır ve bu defterin ihtiva ettiği belgeler 1617 senesi ile başlamaktadır. Bu sebepten ötürü XVII. yüzyılın en erken tarihli defteri 1820 ile XVI. yüzyılın en geç tarihli defterleri olan *1818-1819* numaralı defterler arasında zaman olarak 52 yıllık bir boşluk mevcuttur ve bu zaman dilimine ait bilinen herhangi bir kadı sicili bulunmamaktadır. *1820* numaralı defter ile *1864* numaralı defter⁷⁵ de dâhil olmak üzere arada kalan 43 adet kadı sicili barındırdıkları belgelerle XVII. yüzyılı temsil etmektedirler. Genel manada XVII. yüzyılın seksen küsur yıllık bölümüne ait –çok büyük çaplı olmayan kesintiler de mevcuttur- veri bu 45 adetlik seride bulunabilir⁷⁶. Gerek XVI. yüzyıla ait 5 adet ve gerekse XVII. yüzyıla ait 45 adet kadı sicilinden Yomra Nahiyesi'nin yerleşim birimleri ile ilgili ve ağırlıklı olarak çeşitli hüccet ve ilamların meydana getirdiği 2000'i aşkın belge derlenmiştir.

Trabzon Sancağı'nın son klasik tahriri 1583 yılına aittir ve Osmanlı coğrafyasının diğer kısımlarında olduğu gibi XVII. yüzyılda sancağın herhangi bir klasik tahriri yapılmamıştır. Tapu-tahrir defterlerinin yokluğu bölgede nüfusun değişim ve dönüşümünü takip edebilmeyi ciddi şekilde güçleştirmektedir. Dolayısıyla Trabzon Sancağı ile alâkalı XVII. asrın avarız tahrirleri ayrı bir önem arz etmektedir. Bu mahiyette sancağın mufassal tipteki bir avarız defteri bölgenin son klasik tahririnden yaklaşık bir asır sonrasına; 1682 yılına aittir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kâmil Kepeci tasnifinde yer alan söz konusu defterde Yomra Nahiyesi'nin köyleri ve avarız mükelleflerine dair kullanılabilir bilgi

---

⁷⁴ Son iki defter tarih olarak aynı döneme aittir. Ancak iki ayrı defter halinde ciltlenmiştir.

⁷⁵ Bu defter bütünü ile XVII. yüzyıla ait değildir. Defterin içerdiği belgeler tarih olarak XVIII. yüzyıla sarmaktadır.

⁷⁶ Trabzon Kadı Sicilleri'nin ait oldukları yıllar hususunda bakınız Ahmed Akgündüz, **Şer'îye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler**, 1, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1989, s. 213-214.

bulunmaktadır⁷⁷. 2697 numaralı bu defter Trabzon Sancağı'nın XVII. yüzyıla tarihlenen – günümüzde mevcut- tek mufassal avarız defteridir. Ayrıca bu defterle tarih olarak altı aylık bir ara ile içerisinde Yomra Nahiyesi köylerinin de kayıtlı olduğu mufassal tipte bir cizye defter sureti 1854 numaralı Trabzon kadı siciline kaydedilmiştir⁷⁸. Her iki defterin yanı sıra 1678 tarihli bir askeri teftiş defterinin 1850 numaralı Trabzon kadı sicilinde yer aldığı görülmektedir. Bahsi geçen defter içeriği ile yörede sakin askerilerle askerlik iddiasında bulunan şahıslar hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır. Bütün bu defterler dönem itibariyle nahiyenin nüfus yapısının incelenilebilmesi hususunda nispeten güvenilir bir hareket noktası teşkil etmektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi 1583'ten XVII. asrın sonlarına kadar nahiyede iskânının seyrini sistemli olarak takip edebilmek mümkün değildir. Zira nahiyenin bugünkü yapısını belirleyen sosyal ve ekonomik dönüşümlerin yaşandığı bu zaman diliminde vuku bulan köklü değişiklikleri yalnızca sınırlı verileri barındıran vergi sicilleri üzerinden tespit etmek olanaklı görünmemektedir. Ancak söz konusu dönemdeki tarihsel akışı tespit anlamında barındırdıkları zengin verilerle yerel tarih çalışmaları açısından birer hazine konumunda olan mahkeme kayıtları bölgenin bilinmeyen tarihinin yazılması adına büyük bir eksikliği gidermektedir.

1.6. Kaynakların Değerlendirilmesi ve Yöntem

1.6.1. Kaynakların Değerlendirilmesi

Bütünü ile çeşitli nüfus meseleleri üzerinden Osmanlı'da XVI. ve XVII. yüzyılların kırsal toplumu üzerine eğilmek tarihçilik ve metodik açıdan çözülmesi zor problemleri de beraberinde getirmektedir. Mevcut literatür ışığında bu türden çalışmaların sınırlılıklarını ya da açıklamakta yetersiz kalacağı noktaları önceden tahmin etmek hiç de zor değildir. Bu bağlamda benzer hedefleri bulunan demografi tarihi araştırmalarının yüzleştiği sorunların başında kaynak eksikliği ve kaynakların içeriklerinin uygunluğu gibi meseleler gelmektedir. Söz konusu meselelerin büyüklüğü karşısında örneğin XVII. asır gibi dönemler için derlenebilen sınırlı veriler oldukça yetersiz kalabilmektedir; benzer

---

⁷⁷ BOA, **KK**, nr. 2697.

⁷⁸ Bkz. **T.Ş.S.**, 1854, 121/1.

çalışmalar ve bu çalışmaların ulaşabildikleri sonuçlar şüphesiz her zaman bu büyüklüğün gölgesi altında bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki küçük bir nahiyesinde son derece girift bir hal alan nüfus meselelerine eğilen bu çalışmanın da kaynak hususunda benzer eksiklikleri vardır ve çalışma kapsamında diğer nüfus-iskân tarihi araştırmaları için de geçerli olan sorunlarla karşılaşmıştır.

Çalışmanın dayandığı ana kaynakları XVI. yüzyıl için Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterleri, XVII. yüzyıl için ise Trabzon Kadı Sicilleri ve mufassal tipte avarız ve cizye tahrirleri teşkil etmektedir. Yine XVII. asra ait bir askeri teftiş defterinin de yerleşim birimlerine ve nüfusa dair ihtiva ettiği veri dikkate alınmıştır. Söz konusu arşiv malzemenin ağırlığı bir tercihten ziyade bu defterlerin varlığı ve içerikleri ile doğrudan alâkalıdır. Bu kaynaklardan derlenen binlerce kaydı karşılıklı olarak değerlendirmek ve birbirleri ile bağdaştırmak şüphesiz etkin ve uygun bir yöntem gerekmektedir. Ancak kullanılan yöntemin, seçilen problematikin ve bununla ilgili cevabı aranan bütün soruların uygunluğu kullanılan verinin neye ne kadar hizmet edebileceğinin bilinmesine ve güvenilirliğinin de sınanmasına bağlıdır.

Demografik kaynak olarak kullanımları ile tapu-tahrir defterleri Osmanlı tarih yazımının uzun soluklu tartışma konularının başında gelmektedir. Demografi tarihi araştırmalarının bu yegâne kaynak serisi, aynı zamanda bir takım metodik ve terminolojik sorunların ortaya çıkmasına da kaynaklık etmiştir. Defterlerin muhtevaları ile bu tür araştırmaların önceden belirlenmiş hedefleri, kullanılan yöntem ve ulaşılan sonuçlar arasında çoğu halde aşılması güç sınırlar bulunmaktadır. Her şeyden önce tapu-tahrir defterlerinde toplumun bireylerini niteleyen her türlü ayrıntının ve kategorinin “vergi mükellefligi” gibi son derece kesin bir tanımlama ile anlam kazandığı belirtilmelidir. Bu nedenden ötürü vergi mükellefi evli erkekler haricinde kadınlar ve çocuklar gibi nüfus alt gruplarına dair söz konusu defterlerde herhangi bir veriye rastlamak mümkün değildir⁷⁹. Bunların içerisinde hane reisi olarak “bive” şeklinde kaydedilen dul kadınlar birer istisnayı teşkil etmektedirler ve kadınlar için bu türden bir kategori özellikle Anadolu'nun pek çok bölgesine ait defterlerde yer almamaktadır. “Bive” kategorisinin daha ziyade Balkanlara

---

⁷⁹Aynı şekilde tapu-tahrir defterlerinde doğum-ölüm oranları, evlilikler, yaşa göre dağılım ve benzeri ayrıntılar bulunmamaktadır.

yönelik tahrirlerde kayıt altına alındığı anlaşılmaktadır⁸⁰ ki Trabzon Sancağı'nın 1486 ve 1515 tarihli tapu-tahrir defterlerinde⁸¹ aynı kategori açık bir biçimde ayrıca kaydedilmiştir. Bive kategorisinin bariz bir şekilde belirtilmiş olması bu kategoriye dâhil olan verinin toplam nüfusun hesaplanmasında dikkate alınmasını da gündeme getirmektedir⁸². Yetişkin ancak bekâr erkekler için yaygın bir şekilde kullanılan “*mücerred*” kategorisi ise tanımlanması gereken ayrı bir terimdir ve toplam nüfusun belirlenmesine yönelik tahminlerin aşamadığı sorunların başında gelmektedir. Diğer taraftan şüphesiz istisnaları ile vergi bağışıklığı bulunan askeri-reaya gibi kesimlerin defterlere kaydedilmemiş olması da oldukça olağan bir durumdur⁸³ ve bu eksiklik nüfusun tespiti açısından ciddi bir sorunu açığa çıkarmaktadır. Ayrıca Trabzon Sancağı'na ait sırası ile 1486, 1515 ve 1554 ve 1583 yıllarının mufassal tapu-tahrir defterlerinde reayadan olup çeşitli hizmetleri karşılığında devletçe vergilerden muafiyetleri tanınmış müselleme ve derbentçi gibi grupların varlığı müşahede edilebilir.

Tapu-tahrir defterlerinin içerdiği veri üzerinden yapılan nüfus tahminlerinin güvenilirliği hususundaki tartışmalar genellikle “*hane*” terimi ve hane halkının sayısal ifadesi olan katsayı üzerine yoğunlaşmaktadır⁸⁴. Zira terminolojik olarak “*hane*”nin bizzat kendisine yüklenen anlam ve buna bağlı olarak önerilen hane halkı büyüklüğü toplam nüfusu hesaplama çabasının ana hareket noktalarını teşkil etmiştir. Gerçekte, temel vergi ünitesi olma hususiyeti ile öne çıkan bir hanenin ortalama kaç kişiden ibaret olduğuna dair defterlerde herhangi veri bulunmamaktadır. Dolayısıyla konu üzerinde çalışan araştırmacılar tarafından önerilen farklı katsayılar kesinlik arz etmeyen birer ön kabul sonucudur. Bu katsayılardan en yaygın şekilde kullanılanı Ömer Lütfi Barkan'ın bizzat kendisinin ortaya attığı 5 rakamıdır. Böylece hane halkını belirlemek için önerilen katsayı ile evli hane reisi sayısı çarpılmış ve ortaya çıkan rakama “*mücerred*” kategorisinin toplam sayısal değeri eklenmiş ya da bu değer hane içerisinde düşünülmüştür⁸⁵. Barkan'ın yöntemi genel olarak Osmanlı demografi tarihine yoğunlaşan araştırmacılarca kabul görmeye birlikte toplam nüfusu tahmin hususunda 3 ila 7 arasında değişen farklı katsayılar da

⁸⁰ İnalçık, **Hicri 835 tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid**, s. XXXIII.

⁸¹ Bkz. BOA, **MAD**, nr. 828 ve BOA, **TD**, nr. 52.

⁸² Heath Lowry tarafından “bive”lerin 4 katsayısı ile çarpılması teklif edilmiştir. Bkz. Lowry, **Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583**, s. 185.

⁸³ İslamoğlu, a.g.e., s. 107.

⁸⁴ Hane deyimi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Nejat Göyünç, “Hâne” Deyimi Hakkında”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, (32), (1979), s. 331-348.

⁸⁵ Koç, a.g.m., s. 185.

önerilmiştir⁸⁶. Ancak bu türden yaklaşımların, tapu-tahrir defterlerinde kayıt altına alınmış bütün hane reislerinin yani evli erkeklerin birer çekirdek aileyi temsil ettiği ön kabulünü de kanıtlaması beklenir. Zaten bir terim olarak “*hane*”nin 3, 4, 5 ya da 7 gibi önerilen katsayı kaç olursa olsun yalnızca bir aileyi kapsayacak kadar dar bir anlamının olup olmadığı da tartışmalı bir husustur.

Tapu-tahrir defterleri ışığında toplam nüfusun büyüklüğünün tespitine yönelik her yaklaşım beraberinde izah edilmesi gereken meseleleri gündeme getirmektedir. Örneğin defterlerde kayıt altına alınmış yetişkin erkek; terminolojik ifadesi ile “*nefer*” sayısı toplam nüfus tahminlerine belli bir hareket zemini sağlamıştır. Bu şekilde defterlerde kayıtlı hane reisleri ve mücerredlerin toplam nüfusun üçte birini teşkil ettiği varsayılmakta ve aynı yöntemde 1/4 oranı da yine toplam nüfusun tespiti noktasında bir üst sınır belirlemek için kullanılmaktadır⁸⁷. Ancak sanayi öncesi tarım toplumlarının nüfus yapısı üzerinden hareket eden söz konusu yaklaşım yine aynı toplumun sanayi öncesine ait kayıtlarının içerik engeline takılmaktadır. Açıkça bilindiği üzere yetişkin kabul edilen erkeklerin ya da defterlerde kayıtlı bireylerin yaşa göre dağılımının belirlenmesi kesinlikle mümkün değildir. Bu engel söz konusu yaklaşımın güvenilirliği açısından özellikle “*mücerred*” kategorisini aşılması güç bir sorun olarak öne çıkarmaktadır. Zira tapu-tahrir defterlerinde kayıtlı bekâr erkeklerin yetişkinliğinin ölçütü olabilecek herhangi bir veri bulunmamaktadır⁸⁸.

“*Hane*”, “*nefer*” ve bunlara dayalı olarak toplam nüfusun hesaplanmasında kullanılacak katsayı hususlarında cevaplanmamış sorular ve tam anlamıyla izah edilememiş sorunlar yumağı meseleyi daha da karmaşık hale getirmektedir. En azından aynı hane sayısından hareketle farklı ve oldukça spekülâtif katsayıların kullanımı birbirleri ile bağdaştırılması imkânsız farklı sayısal değerlerin ortaya çıkmasına sebebiyet verebilmektedir. Söz konusu sorunların mevcut kaynakların verileri ile çözüme kavuşturulması da mümkün gözükmemektedir. Bütün bunlara ek olarak tahrir sürecinde bu

---

⁸⁶ Toplam nüfus tahminlerinde yaygın bir şekilde kullanılan 5 katsayısının tereke defterlerindeki veriler dikkat alındığında 4 olarak değiştirilmesi teklif edilmiştir. Bkz. Koç, a.g.m., s. 177.

⁸⁷ Faroqhi, **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? Kaynaklara Giriş**, s. 97-98. Mehmet Öz, XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı adlı çalışmasında hem hane x 5 ve hem de nefer x 3 formüllerini kullanarak ulaştığı sonuçlara karşılaştırmalı bir şekilde yer vermiştir. Bkz. Öz, **XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı**, s. 64-65.

⁸⁸ Toplam nüfusun hesaplanmasında böyle bir yöntemin uygulanması da tıpkı hane ve katsayı hususlarında olduğu gibi tam anlamı ile kabul görmemiştir. Bu hususta bkz. İslamoğlu, a.g.e.; Çiçek, a.g.m., s. 97-98-99.

işle görevli kimselerin bütün vergi mükelleflerinin ne kadarını kayıt altına alabildiği ve derlenen bilgilerin güvenilirliği de şüphesiz göz önünde bulundurulmalıdır⁸⁹. Zira reaya için tahrirden kaçma hiç de sıra dışı bir eğilim değildir ve bu hususta sipahiler ile köylüler arasında işbirliği yapılmış olması da ihtimal dâhilindedir⁹⁰. Dolayısıyla ya da tabiri caizse daima tapu-tahrir defterlerinde yer almayan kayıt dışı bir nüfusun bulunabileceği hesaba katılmalıdır. Özellikle Doğu Karadeniz gibi engebeli ve dağlık, diğer taraftan bahar ve yaz aylarında köy-mezra-yaylak hareketliliğinin yaygın olduğu bir bölgede coğrafyanın bu gibi girişimlere uygun bir zemin hazırladığı düşünülebilir. Ayrıca korunaklı vadi boyları ve geniş yaylalık alanlar tahrirden kaçış eğilimleri için bölgeyi iç kesimlerle bağlayan pek çok tali yol barındırmaktadır.

Yomra Nahiyesi ile ilgili XV-XVI. yüzyıllara ait nüfus verisi dört ayrı tahririn sonuçlarını ihtiva eden mufassal tipteki beş ayrı tapu-tahrir defterinde bulunmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi 1486 ve 1515 tahrirleri dul hane reisi kadınları ifade eden –üstelik yalnızca Hıristiyanlar için- “*bive*” kategorisini içermektedir. Ancak 1554 ve 1583 yıllarına ait mufassal tapu-tahrir defterlerinde aynı kategorinin varlığından söz edilememektedir. Dolayısıyla “*bive*” kategorisi bu hususta yalnızca kayıtlı bulunduğu 1486 ve 1515 tahrirlerini karşılaştırılabilir hale getirmektedir. İkinci bir husus “*mücerred*” kategorisi ile ilgilidir. Özellikle bahsi geçen son iki tahrirde “*mücerred*” daha ziyade Müslümanlar için anlamlı ve çeşitli hesaplama yöntemlerinin hedefi olabilecek bir kategori gibi gözükmemektedir. Defterlerdeki veriler dikkate alınırca Hıristiyanlar için aynı kategori ya çok az zikredilmiştir ya da hiç zikredilmemiştir⁹¹. Bu şekilde tapu-tahrir defterlerindeki “*mücerred*” kategorisi ile ilgili verilerin güvenilirliği ve bu veriye dayalı olarak yapılacak hesaplamalar oldukça tartışmalı bir zemine oturmaktadır⁹².

Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterleri ışığında kırsal nüfus üzerine eğilen araştırmalar için “*baştina*” terimi doğru tanımlanması ve çözülmesi gereken meselelerden

---

⁸⁹ Tahrir süreci hakkında bkz. Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, (Çev. Halil Berktaş), 1, İstanbul: Eren Yayıncılık, s. 175; Öz, **XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı**, s. 6-8.

⁹⁰ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, s. 177.

⁹¹ Bilindiği gibi defterlerdeki “*mücerred*” terimi evlenmemiş bekâr erkekleri temsil etmektedir. Dolayısı ile mücerred şeklinde kaydedilmek medeni durum kadar yaşa da bağlıdır. Ancak erkekler için çocukluk ile ergenlik arasındaki ayrımı gösteren belirlenmiş bir yaş sınırı yoktur. Ayrıca mücerredlerin en azından bazı bölgelerde evlendikten sonra da bu şekilde kaydedildikleri, Hıristiyanlar hususunda ise mücerredlerin her zaman kayıt altına alınmadığı bilinmemektedir. Bu hususlarda bkz. İslamoğlu, a.g.e., s. 108.

⁹² Hemen her bölgede “*mücerred*” kategorisinin bütünü ile kayda geçirilmediği anlaşılmaktadır. Bu hususta bkz. Çiçek, a.g.m., s. 98.

biridir⁹³. Trabzon Sancağı'nın bütün mufassal tipteki tapu-tahrir defterlerinde daha çok Balkanlar'daki yaygınlığı ile bilinen “baştina” kategorisi standart bir şekilde kayıt altına alınmıştır. Zira hemen her karyede nüfusun esasını teşkil eden vergi mükelleflerinin altında aynı karyenin baştina ve zeminlerini içeren bir liste yer almaktadır. Hatta bazı karyelerde baştina sayısının hane sayısından fazla olduğu da müşahede edilebilmektedir. Bu hususiyet baştina ve zeminleri incelenen bölgelerin barındırdığı potansiyel nüfusun belirlenmesi açısından gündeme getirmektedir. Ancak baştinaların varlığı tahrir yıllarına göre şüphesiz belli bir karşılaştırma yapma şansını sağlamakla birlikte aşılması zor sorunları da ortaya çıkarmaktadır. Öncelikle farklı tahrirler karşılaştırıldığında “baştina” ve zemin sayılarının sabit kalmadığı görülebilmekte ve bu kategorilerde bir takım artışların meydana geldiği takip edilebilmektedir. Öte yandan bazı hallerde yalnızca bir şahsın adı ile anılan birden çok baştina bulunabilmektedir. Bu baştinalar farklı şahısların elinde bulunabildiği gibi bazen baştina sahibinin eşi, erkek çocukları, kızları tarafından tasarruf edilmekteydi ve örneğin böyle bir baştinayı tasarruf eden erkek kardeşlerin hepsi pekâlâ ayrı birer hane olabilirdiler. Ayrıca defterlerdeki zaman zaman sıradan hane reislerinin isimlerinin benzerlerinin baştina kısmında yer aldığı görülmektedir. Bu durum ismi zikredilen hane reisi ile biraz aşağıda kayıtlı aynı isim ya da isimlerin yine aynı kişiler olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Ne yazık ki çoğu durumda bu isimleri takip ederek sağlam bir eleme işlemi yapabilmek pek de mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte daha önceki defterlerde bulunmayan ve Müslüman isimleri ile anılan ve yeni tahrirlerle beliren baştinalar da mevcuttur. Bütün bunlar söz konusu kategorinin nüfusun değişimi ve dönüşümü açısından ifade edeceği değerin tespitini zorunlu kılmaktadır. Zira her karyenin barındırmış olduğu baştina ve zeminlerin nüfus açısından dikkate alınmaması demek ciddi bir nüfus kesafetinin de göz ardı edilmesi anlamına gelmektedir.

Genel olarak tapu-tahrir defterlerinde kayıtlı vergi mükellefi köylüler işledikleri toprağın büyüklüğüne göre çeşitli kategorilere dâhil edilmişlerdir. Zira işlenen toprağın miktarı medeni durum kadar kırsal bölgede yaşayan reayanın vergi yükünü belirleyen unsurların başında gelmekteydi. Bu şekilde defterlerde bölgeden bölgeye oldukça değişken

---

⁹³Baştina terimi hakkında bkz. Halil İnalçık, “Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna: XV. Asırda Rumeli'de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları İncelemeler**, 2. Baskı, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996, s. 81, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 104; Feridun Emecen, “Baština”, **TDVİA içinde**, 5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, s. 135-136.

olmakla birlikte çift, nim-çift⁹⁴, bennak yani yarım çiftten az toprağa sahip şahısları ifade eden çeşitli kategoriler yer almaktadır⁹⁵. “Caba” terimi ise bekâr olup toprak tasarruf etmeyen ve geçimini sağlayabilir konumdaki kimseler için kullanılmaktadır⁹⁶. Trabzon Sancağı’na ait tapu-tahrir defterlerindeki vergi mükellefleri ise işledikleri toprağın büyüklüğüne göre çift ve nim çift gibi kategorilerle anılmamışlardır. Daha doğrusu söz konusu defterlerde kırsal kesimde yaşayan vergi mükelleflerinin tasarruf ettikleri toprak miktarına dair güvenilir herhangi bir veri yoktur. Genel olarak dağlık bölgelerde böyle bir tanımlamanın yapılmadığı bilinmektedir⁹⁷ ve doğrudan coğrafya ile alakalı bu hususiyet Trabzon Sancağı tahrir defterlerinde karşılığını bulmuştur. Mevzubahis Yomra Nahiyesi olduğunda yalnızca “bennak” kategorisi 1583 tahririnde vergi mükellefi şahısları tanımlamak için kullanılmıştır ve bu terim yörenin coğrafi yapısı ile uyumlu bir biçimde köylülerin tasarruf ettikleri küçük arazi parçalarına işaret ediyor olmalıdır. Aynı zamanda “bennak resmi” toprağa bağlı olmaktan ziyade şahsa bağlı ve evli bulunmakla alakalı bir vergidir ve Müslüman olan gayrimüslimlerin ispençe yerine bu vergiyi ödedikleri bilinmektedir⁹⁸. Böyle bir husus defterlerde mevcut olmakla beraber, yoğun bir Hıristiyan nüfusa sahip Yomra’nın karyelerinde “bennak” Müslümanlarla özdeş bir şekilde kullanılmıştır. Yomra Nahiyesi için her köye ait “resm-i bennak” vergisi yukarıda da dile getirildiği gibi yalnızca Müslümanlar üzerinden hesaplanabilir bir resimdir. Bu durumda nüfusun ağırlıklı bir kısmını teşkil eden Hıristiyanların işledikleri toprak hususunda herhangi bir değerlendirme yapılamamaktadır. Dolayısı ile bahçe tarımı ve bağcılığın da oldukça yaygın olduğu yörede nüfusun artış oranına paralel olarak ekilebilir topraklarda herhangi bir artış meydana gelip gelmediğini güvenilir bir şekilde belirleyebilmek mümkün değildir. Zaten 1486 tahriri ile yaklaşık bir asır sonrasının 1583 yılı tahririnin verileri karşılaştırıldığında yöredeki gayrimüslim vergi mükelleflerinin sayısının –hane reisleri-

---

⁹⁴ Genel olarak çift, bir çift öküzle işlenebilen arazi parçasını tanımlamaktadır. Ancak yüzölçümü olarak bir çiftliğin ve buna bağlı olarak nim-çiftin boyutları arazinin verimine ve bölgeden bölgeye kabaca 60 ila 150 dönüm arasında değişiklik gösterir. Dolayısı ile bazı sancak kanunnamelerinde bir çiftliğin miktarına dair dönüm üzerinden a'lâ, evsat ve ednâ şeklinde toprağın verimliliğini esas alan farklı boyutlar verilmiştir. Çeşitli örnekler için bkz. Öz, **XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı**, s. 43; İnalçık, “Osmanlılar’da Raiyyet Rüsûmu”, s. 37-38.

⁹⁵ Bu hususta geniş bilgi için bkz. Çağatay, a.g.m., s. 483-511; İnalçık, “Osmanlılar’da Raiyyet Rüsûmu”, s. 31-65.

⁹⁶ Salt “caba” olarak anılan şahısların her halde ve her bölgede topraksız köylüler olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu hususta bkz. Öz, **XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı**, s. 45.

⁹⁷ İslamoğlu, a.g.e., s. 110; Öz, **XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı**, s. 50.

⁹⁸ Çift ve nim-çift resimleri doğrudan tasarruf edilen toprakla ilgili iken nim-çiftten az toprak işleyen vergi mükellefi köylüler için medeni durumun esas alındığı ve bennak resminin genellikle vergi mükellefinin şahsı ile alakalı bir baş-vergisi olduğu düşünülmüştür. Bu hususta bkz. İnalçık, “Osmanlılar’da Raiyyet Rüsûmu”, s. 37-45.

nerede yarı yarıya düşmüş olması böyle bir çabayı anlamsız kılmaktadır. Nahiye de yalnızca Müslümanlar için “bennak” kategorisindeki artış bu hususta olumsuz olduğu kadar pekâlâ olumlu bir durumu da yansıtır olabilir.

Yukarıda ana hatlarıyla tapu-tahrir defterlerinde kayıtlı verilerin demografi tarihi araştırmalarında kullanımı ile ortaya çıkan metodolojik ve terminolojik bir takım genel sorunlara değinildi. Şüphesiz bu hususlar Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterlerinin içerdikleri bilgilerin özellikle istatistikî veri şeklinde değerlendirilmesi noktasında da geçerlidir ve hatta benzer sorunları defterler ışığında daha da detaylandırmak mümkündür. Bu nedenden ötürü söz konusu defterlerin muhtevassından hareketle mevcut sorunları aşabilmek ve çeşitli problemlere genel geçer birer çözüm getirebilmek olanaklı olmadığı gibi çalışmanın hedeflerini de aşmaktadır. Gerçekten Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli sancaklarına ait tapu-tahrir defterlerinde ve kanunnamelerde yer alan genel terminolojinin pek çok halde zaten açık olmayan anlamlarının farklı bölgelere göre ne kadar değişken olduğu daha doğrusu standart bir mahiyet arz etmediği ortadadır⁹⁹. Bu da sancak kanunnamelerinin ve de tapu-tahrir defterlerinin içerdikleri terminoloji ve verinin bölgeye has anlamlarını ve değerini meydana çıkarmaktadır. Demografi tarihine gelince böyle bir amaca hizmet eden tapu-tahrir defterlerinin kendine has anlamları ışığında karşılaştırmalı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.

Trabzon Sancağı'nın bilinen son tahriri 1583 yılına aittir ve bu tahririn sonuçlarını ihtiva eden parçaları ile mufassal bir tapu-tahrir defteri mevcuttur. Hem söz konusu defterden ve hem de kronolojik sırası ile önceki tahrirlerin verilerinden hareketle ortaya konulacak herhangi bir demografik eğilimin varlığını XVII. yüzyılın avarız ve cizye defterleri gibi tarihi kaynakları ile de ilişkilendirebilmek pek de olanaklı gözükmemektedir. Bu durum tapu-tahrir defterlerinin yokluğu kadar Trabzon Sancağı'na ait avarız ve cizye defterlerinin muhtevaları ile de doğrudan ilgili bulunmaktadır. Zira XVII. yüzyıl boyunca Trabzon Kazası ve yakın çevresinin arşivlerde ulaşılabilen mufassal tipteki tek avarız defteri 1682 yılına tarihlenmektedir¹⁰⁰. Her iki defter araştırmacıya vergi nüfusu üzerinde ayrıntılı ve kullanılabilir veri sunan mufassal tipte biri tapu-tahrir diğeri

⁹⁹ Daha önce değinilen hususlardan örneğin defterlerden hareketle zirai üretimin miktarını hesaplama uğraşı bir hacim ölçü birimi olarak Osmanlı coğrafyasında yaygın bir şekilde kullanılan kilenin miktarının bilinmesine bağlıdır. Oysa Osmanlı coğrafyasında hemen her bölge için geçerli bir kile standardının bulunmadığı bilinen bir husustur. Bu ve benzeri konularda geniş bilgi için bkz. Çiçek, a.g.m., s. 100-101.

¹⁰⁰ BOA, **KK**, nr. 2697.

ise avarız defterinin verilerini karşılaştırma imkânı tanımaktadır. Ancak aradaki 100 yıllık zaman dilimi, her ne kadar benzer amaçlarla tutulmuş olsalar da iki farklı dönemin iki farklı mufassal defterinde kayıtlı verileri karşılaştırmanın metodolojik bir takım sorunlar içerebildiğini de ifade etmektedir.

Arşivlerde XVII. yüzyılın ilk yarısına ait olup Trabzon Sancağı'nın tamamını ihtiva eden mufassal tipte herhangi bir avarız ve cizye defterinin varlığına rastlanılmamıştır. Buna karşın 1640'lı yıllarda imparatorluğun genelinde avarız ve cizye sayımlarının yapıldığı bilinmektedir¹⁰¹. Hatta Trabzon Kadı Sicilleri'nde XVII. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen ve yeni bir avarız sayımı yapılmasına dair çeşitli emirler bulunmasına rağmen - şüphesiz gerçekleştirilmiş olan- bu türden sayımların mufassal örneklerine ulaşamamıştır. Bunun yerine böyle bir emir neticesinde gerçekleştirildiği anlaşılan avarız tahririnin icmal nitelikteki bir sureti kadı sicillerine geçirilmiştir¹⁰². Ayrıca hemen her defterde başta Trabzon Kazası olmak üzere sancağın çeşitli kazalarının toplam “*avarız-hane*”leri hakkında pek çok kayda tesadüf edilebilmektedir. Fakat bu kayıtlar daha önce de belirtildiği gibi gerçek haneleri değil birden fazla hanenin birleştirilmesinden oluşan bir grup haneyi temsil etmektedir¹⁰³. Buradaki temel sorun da defterlerde kayıtlı bulunan bu “*avarız-hane*”lerin gerçek manada kaç haneden oluştuğunun tespiti meselesinden kaynaklanmaktadır. Başka bir ifade ile arşivlerdeki mevkufat defterleri ya da bu defterlerin kadı sicillerine geçirilmiş nüshalarından özellikle idari olarak kaza seviyesindeki birimlerin toplam “*avarız-hane*”lerine dair rakamlara ulaşmak hiç de zor değilken bu “*avarız-hane*”lerin gerçekte kaç haneden ya da neferden oluşturulduğu ifade edilmemiştir. Dolayısıyla her yıl için ayrı ayrı derlenmiş toplam “*avarız-hane*” rakamları üzerinden nüfusun geneli hakkında bilgi sahibi olmak ve varsa “*avarız-hane*”lerin sayısındaki değişimlerin gerçek anlamda hane ya da nefer sayısındaki bir değişimden kaynaklanıp kaynaklanmadığını belirleyebilmek neredeyse imkânsızdır. Hatta böyle bir bilginin varlığının dahi oldukça anlamsız kaldığı durumlar mevcut olabilmektedir. Zira 1682 tarihli avarız defterinde her 20 neferin bir “*avarız-hane*”sine tekabül ettiği açık bir şekilde

---

¹⁰¹ Avarız vergisi hakkında bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Avarız”, *İA içinde*, 2, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1979, s 13-18.

¹⁰² **T.Ş.S., 1832**, 74/4.

¹⁰³ Özel, “Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri”, s. 16.

anlaşılabilir¹⁰⁴. Oldukça önemli sayılabilecek bu ifade ancak ait olduğu sayımla bir anlam kazandığı gibi aynı rakamın önceki sayımlarda geçerli olup olmadığı da bilinmemektedir. Böyle bir ön kabul bile icmal tipteki defterlerde sıklıkla yer alan rub’ “*avarız-hane*”lerini açıklayamamaktadır. Gerçekten bu hesap rub’ “*avarız-hane*”si olan bir karyede 5 adet neferin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Peki, bu rakam nüfusun geneli hakkında gerçekten ne ifade edebilir? XV-XVI. yüzyıl tapu-tahrir defterlerinde böyle bir köyün mahalleleri ile gerçek haneler üzerinden nüfusu onlarca hatta yüzlerce haneden oluşabilmekteydi. XVII. asırda sebebi her ne olursa olsun vergi mükellefi nüfusta oldukça ciddi bir düşüş yaşanmış olma ihtimali dahi bu durumu açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Ayrıca yine aynı defterde sancağın başka nahiye ve kazalarında mevcut bulunduğu halde Yomra Nahiyesi’nde avarızdan muaf –şahinci, derbentçi gibi- bir reaya grubuna rastlanılmaz ve yine bu defterde imparatorluğun farklı bölgelerine ait defterlerde olduğu gibi askerilere dair herhangi bir atıfta da bulunulmamıştır. Öyle ise nahiyenin nüfusunda ciddi bir düşüş yaşanmalı ve yahut da nüfusun önemli bir kısmı dönem itibariyle avarız ödeme yükümlülüğünü yerine getirecek kadar mal varlığına sahip olmamalıdır. Ancak kadı sicillerinde kayıtlı ilam ve hüccetler incelendiğinde Yomra Nahiyesi’nin bu gibi ve hatta 1 “*avarız-hane*”si -20 nefer- bulunan köylere aidiyetleri belirtilen onlarca köylünün ve hele de askeri sınıf mensuplarının hiçbirisinin 1682 tarihli avarız defterinde yer almadığı görülmektedir¹⁰⁵. Bu halde icmal ya da mufassal tipteki avarız defterlerinde kayıtlı “*avarız-hane*”lerin ve nefer sayılarının nüfusun genelini ne kadar ifade edebileceği, akıllarda ciddi bir kuşku uyandırmaktadır¹⁰⁶.

---

¹⁰⁴ Aynı dönemde avarız mükellefi her yirmi neferin bir avarız-hanesi kabul edildiği resmi olarak da kayıt altına alınmıştır. Bu hususta bkz. T.Ş.S., 1856, 98/1; Temel Öztürk, **Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon**, Trabzon: Serander Yayınevi, 2011, s. 178.

¹⁰⁵ Mehmet Öz ve Fatma Acun tarafından yayına hazırlanan Karahisar-ı Şarkî Sancağı mufassal avâız defterinde raiyyet toprağı tasarruf eden askeriler de avarız mükellefi olarak kayıt edilmişlerdir. Bkz. Öz ve Acun, a.g.e., s. XXIII; Böyle bir örnek için yine bkz. Özel, “Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri”, s. 8. Trabzon Sancağı’nda askerilerin belki de en yoğun olarak toprak tasarruf ettikleri ne Yomra Nahiyesi’nde ne de başka bir yöreye dair ilgili defterde böylesine ayrıntılı bir kayıt usulünden bahsetmek mümkün değildir.

¹⁰⁶ Anadolu’nun farklı bölgelerinde örneğin Canik, Amasya ve Tokat sancaklarına ait mufassal tipteki avarız defterlerinde reyadan farklı olarak askerilerin ve ulema gruplarının ayrı bir başlık altında kaydedildiği görülmektedir. Bu özellik defterlerdeki nüfus verisinin güvenilirliğini arttırmaktadır. Ayrıca Tokat’a ait defterde mükellefler ekonomik durumlarına göre “âlâ, evsat ve ednâ” gibi kategorilere ayrılmıştır. Bu hususta bkz. Öz, **Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VIII Canik Sancağı Avâız Defterleri (1642)**, s. XIV. Trabzon Sancağı’na ait 2697 numaralı mufassal avarız defterinde ise bu ayrıntıların hiçbirisi bulunmaz. Dolayısı ile defterde mevcut rakamların güvenilirliği oldukça tartışmalıdır.

1854 numaralı Trabzon kadı sicilinde mufassal tipte bir cizye defterinin örneği kaydedilmiştir¹⁰⁷. Söz konusu örnek sayesinde Trabzon ve Maçka Kazaları ile Akçaabat ve Yomra Nahiyeleri'nin cizye mükellefi nüfusu “*nefer*” terimi üzerinden tanımlanabilmektedir¹⁰⁸. Trabzon kadı sicillerine geçirilmiş XVII. yüzyıla ait bu yegâne mufassal cizye defterinin kayıt tarihi ile 1682 tarihli mufassal tipteki avarız defteri arasında altı aylık bir zaman dilimi mevcuttur. Birbirlerine oldukça yakın tarihli mufassal tipteki iki farklı kaynağın varlığı nüfusun farklı bileşenlerini tespit açısından bir şans telakki edilebilir. Defterde ayrıca cizye mükellefi “*mücerred*”ler açıkça belirlenebilmektedir. Bu durum mücerredler yani bekâr erkekler dışında kalan neferlerin birer köylü ailesini temsil ettiğini göstermektedir. Öte yandan 1691 yılında cizye mükellefiyeti ve tahsili hususlarında Osmanlı idaresince gerçekleştirildiği bilinen reform eldeki cizye defterinin verileri açısından önem arz etmektedir. Buna göre cizye mükellefiyeti ile ilgili olarak pek çok muafiyetin kaldırıldığı –örneğin papazlar- ve cizye vergisinin kapsamının ekonomik durumlarına göre “âlâ, evsat ve ednâ” kategorileri üzerinden bütün yetişkin erkekleri kapsayacak şekilde genişletildiği kabul edilmektedir¹⁰⁹. Bu nedenden ötürü kayıt tarihi itibari ile 1691 öncesine tarihlenen Trabzon Kazası cizye defterindeki -mücerredler istisna edilirse- kayıtlı mükelleflerin birer hane sayılması gündeme gelmektedir¹¹⁰. Diğer yandan bu cizye defteri 1682 tarihli mufassal avarız defterinde kayıtlı bulunmayan daha doğrusu avarız mükellefi olmayan pek çok cizye mükellefi gayrimüslimi ihtiva etmektedir. Yalnızca bu husus dahi mufassal tipte olmasına karşın söz konusu avarız defterinde kayıtlı vergi mükellefi nüfusun gerçekte neyi ne kadar ifade ettiği hakkında bir fikir uyandırmaktadır¹¹¹. Şüphesiz aynı durum 1682 tarihli avarız defterinin verilerinden hareketle bahsi geçen cizye defteri için de geçerlidir. Her iki defterin ortak terminolojisi “*nefer*” ise nüfusun hesaplanması hususunda tapu-tahrir defterleri için de geçerli olan ve

¹⁰⁷ Bkz. **T.Ş.S., 1854**, 121/1.

¹⁰⁸ Osmanlı Devleti'nde cizye vergisi ve mükellefiyeti hakkında bkz. Halil İnalçık, “Cizye”, **TDVİA içinde**, 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, s. 135-136; Boris Christoff Nedkoff, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye (Baş Vergisi)”, (Çev. Şinasi Altundağ), **Bellekten**, 8 (32), (1944), s. 599-652.

¹⁰⁹ İnalçık, “Cizye”, s. 135-136.

¹¹⁰ 1691 yılındaki cizye reformu öncesi ve sonrasında cizye mükellefleri üzerinden nüfusun hesaplanmasına dair katsayı uygulamaları ve yaklaşımlar hakkında bkz. Özel, “Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri”, s. 11,15.

¹¹¹ Söz konusu cizye defteri ile aynı dönemde Yomra Nahiyesi'nin köylerinden mahkemeye başvuran–hatta bahsi geçen köyün cizye mükellefi olduklarını belirttikleri halde- pek çok zimminin aynı defterde bulunmadığı görülmektedir. Yomra Nahiyesi örneğinde hem avarız ve hem de cizye vergisi tahsili hususunda ortaya çıkan bu örnekler dördüncü bölümde ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

daha önce değinilen sonuçsuz tartışmayı yeniden gündeme taşımaktadır¹¹². Bütün bu meseleler demografi tarihi açısından kadı sicillerinin önemini gözler önüne serdiği gibi söz konusu kaynaklardaki verilerin güvenilirliğinin kadı sicillerinin konu ile ilgili muhtevası ile sınanması gerektiğini vurgulamaktadır.

XVII. ve XVIII. yüzyıllar Osmanlı demografi tarihi çalışmaları açısından kaynak sorunu ve ilgili pek çok husus ile ön plana çıkmaktadır. Gerçekten bu sorun en verimli bir biçimde ve ilmi anlamda nasıl aşılabilir? Özellikle XVII. yüzyılın mufassal hatta icmal tipteki avarız ve cizye defterleri bu soruya kısmen cevap vermekte ve sınırlılıklarına rağmen ihmal edilmesi imkânsız bir bilgi yığını barındırmaktadır. Kadı sicillerine gelince küçük kaza ve nahiyeler söz konusu olduğunda bu değerli koleksiyonun yokluğu bütünüyle bir sorun teşkil etmekte, varlıkları da ikinci bir sorunu gündeme getirmektedir. Zira herhangi bir kazaya ait kadı sicillerinin bu ve benzer içerikli çalışmaların amacına ne kadar hizmet edeceği çalışma açısından cevaplanması gereken özel bir sorudur. Her ne olursa olsun kadı sicilleri nüfus-iskân tarihi çalışmaları için hele yukarıda bahsi geçen kaynak eksikliğinde atlanılmaması gereken potansiyel belge serileri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Trabzon Kazası'nın XVII. yüzyılın (1617-1699) seksen küsur yıllık bölümüne ait seri halinde 45 adet kadı sicili bulunmaktadır. Bu seri kazanın yakın kırsal kesimini meydana getiren nahiyelere dair zengin bir belge çeşitliliğine sahiptir. Yomra Nahiyesi ise kadı sicillerinde yoğun bir şekilde yer bulmuş yörelerden biridir. Diğer taraftan Trabzon kadı sicillerinin yalnızca ilk beş adedi XVI. yüzyıla ait kayıtları ihtiva etmekte ve kabaca asrın ortalarına tarihlenmektedir. Bu siciller haricinde ne XV. ve ne de XVI. yüzyılın farklı dönemlerine ait herhangi bir deftere rastlanılmamıştır. Bu eksiklik sancağın tahrirlerine paralel bir biçimde ikinci ve değerli bir kaynak serisi olarak kadı sicillerinin karşılaştırmalı kullanımını imkânsız hale getirmektedir. Böyle bir imkân ancak 1554 yılına ait mufassal tipteki tahrir defterinin verileri ile 1556-1565 yıllarına ait kadı sicillerinin muhtevası karşılaştırıldığında mümkün olmaktadır. Ancak söz konusu sicillerin içeriği daha ziyade

---

¹¹² Tıpkı “hane” deyimi gibi “nefer” de terminolojik açıdan tartışmaya açıktır. Zira cizye mükellefi “neferlerin” hane reisi oldukları kabul edildiği takdirde nüfusun tespitine yönelik kullanılacak katsayı kaç olursa olsun ortaya konulacak sonuçların ciddi bir hata payını barındırması muhtemeldir. Çünkü 1691 yılındaki cizye reformundan önce din adamları, yoksullar, hasta ve sakat olan bireylerin cizyeden muaf olduğu hatta zaman zaman bu verginin tüm mükellefler adına toptan tahsil edildiği de bilinmektedir. Ayrıca cizye mükelleflerinin daha doğrusu kişinin mükellefiyetinin ölçülerinden olan ergenlik yaşı da başlı başına tanımlanması gereken ayrı bir sorundur. Bu hususlarda bkz. Koç, a.g.m., s. 186-187; Özel, “Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri”, s. 20.

adı geçen tahrirde kayıtlı vergi hususlarının izdüşümü gibidir. Bu sicillerde kırsal yaşam ve köylülere dair pek çok konuda oldukça değerli ayrıntılar bulunmasına rağmen; sürgünler ve iskân hareketleri ile alakalı meselelere yoğun bir şekilde ve doğrudan tesadüf etmek zordur. Zira Trabzon Kazası'nın XVI. yüzyıla ait bu yegâne sicillerinde XVII. yüzyıl defterlerindeki gibi merkezle yoğun yazışmaları ihtiva eden ve kır sakinlerini de ilgilendiren bir “*sicil-i mahfuz defterlü*” kısmı yer almamaktadır. Kırsal kesimle doğrudan alakalı mevcut kayıtların odak noktasında daha ziyade yukarıda da değinildiği üzere vergi meseleleri bulunmaktadır. Hatta XVII. yüzyıl sicillerindeki şahısların bireysel faaliyetlerinin ifadesi olan belge yoğunluğu XVI. yüzyıl sicilleri için bütünü ile geçerli değildir.

XVI. yüzyıl Trabzon kadı sicillerinde kendilerinden sıkça söz edilen başlıca kırsal kesim sakinleri tımarlı sipahilerle köylülerdi. XVII. yüzyılda bu iki kesime yenileri eklendi; sipahilerin giderek daha az görüldüğü sicillerde gerek şehirlilerin ve gerekse kırsal bölgede yaşadığı anlaşılan askerilerin faaliyetlerine dair belge yoğunluğu bariz bir şekilde artış gösterdi. Dolayısıyla yapısal olarak iki farklı yüzyılın defterleri arasında içerik açısından ciddi bir değişim meydana geldiği anlaşılmaktadır. Her iki asrın aynı kaynakları bu değişimin boyutunu canlı bir şekilde yansıtmaktadır ve yine her iki serinin muhtevası bu açıdan okunabilir. Zira XVI. yüzyıl sicillerinin içeriğine ağırlıklı bir biçimde hâkim olan meseleler tımar sistemi etrafında yoğunlaşmışken XVII. yüzyıla ait defterlerin muhtevası farklı meselelerce şekillendirilmiştir. Bu durumu XVII. yüzyılın adeta kronikleşen sorunlarını ve bu sorunlarla iç içe geçmiş pek çok meseleyi ihtiva eden kayıtlar en çarpıcı şekilde örneklemektedir. İlginçtir XVII. yüzyılda örneğin Yomra Nahiyesi ile alakalı kayıtların ağırlıklı bir kısmı şehirlilere, askerilere ve bu kesimin yoğun bir şekilde ilgi gösterdikleri, yaşadıkları köylere aittir. Dolayısıyla XVII. yüzyıl Trabzon kadı sicillerinde Yomra Nahiyesi'nin sıklıkla ve belki de en çok yer bulmuş kırsal bölgelerden biri olması nahiyenin yalnızca merkez kazaya bağlılığı ile değil askerilerin yörede yoğun bir şekilde faaliyet göstermesi hususiyetiyle de açıklanmalıdır. Hakikaten XVI. yüzyıl defterlerinde Yomra Nahiyesi ile ilgili daha fazla kayıt sıklıkla sıradan köylülerle ilgili iken, XVII. yüzyıl defterlerindeki kayıtlar yoğunlukla askeriler ve şehirlilerle alakalıdır. Buna rağmen aynı seriden kırsal topluma ve dönemin güncel sorunlarına dair bolca veri elde edebilmek mümkündür. Bütün bu hususlar çalışma açısından yeni soru ve sorunları gündeme getirmektedir.

Şer'iyye sicillerinde yer alan Yomra Nahiyesi ile ilgili belgelerin ne kadarı nahiyede olan biteni yansıtmaktadır ya da olan bitenin ne kadarı bu belgelere yansımıştır? Bu konuda zikredilmesi gereken pek çok önemli hususiyet vardır. Daha önce de belirtildiği gibi XVII. yüzyıl sicillerinde nahiyeye ile ilgili kayıtların unvan ve kimlikler bakımından dökümü mevcut belgelerin büyük bir kısmının şehirlilerin ve köylerde yaşayan askerilerin faaliyetlerinin sonuçlarını yansıttığını göstermektedir. Şüphesiz homojen olarak nahiyenin bütün köylerine dağılmamış bu kayıtlardan yeterli ve sağlam istatistikî verilerin çıkarılması söz konusu olamaz. Aynı şekilde pek çok belgede birçok ihtilafın Yomra naibi huzurunda halledilmeye çalışıldığı belirtilmektedir¹¹³. Bu sebeple mevcut kayıtların bir kısmının Yomra naibinin kaza dairesinden süzülenler olduğu anlaşılmaktadır. Hatta bazı kayıtlar birkaç kez aynı defterin farklı yerlerinde farklı şekillerde kayıt altına alınmıştır. Bu da hüccet ve ilamların doğruluğundan ziyade kesinliğine dair şüphe uyandırmaktadır. En nihayetinde taraflar kim olursa olsun bunların sorunlarını ya da faaliyetlerini ne ölçüde kadı mahkemesine yansıttıkları önemli bir mesele olarak karşımızda durmaktadır. Benzer bir sorun da şahısların tam anlamıyla nerede yaşadıkları meselesinde ortaya çıkmaktadır. Zira zaman zaman herhangi bir mesele ile ilgili ilk kayıta taraf olan şahısların sorunun geçtiği karyeden oldukları belirtilirken ikinci kayıta “toprak tasarruf eden ya da arazi sahibi” gibi ifadelerle söz konusu karyenin yerleşikleri ile yerleşik olmayanları arasında kesin bir ayırım yapıldığı dikkat çekmektedir¹¹⁴. Kadı sicillerindeki belgelerin kullanımı noktasında daha pek çok sorun gündeme getirilebilir. Ancak mümkün olduğu kadar çeşitli ve sayıca fazla belgeden hareketle bu sorunun üstesinden gelmek imkân dâhilinde görünmektedir.

1.6.2. Yöntem

Çalışmanın konusunu Trabzon Sancağı'nda demografik olarak meydana gelen büyük dönüşüm ve bunun oldukça uzun ve farklı bir gelişim çizgisi takip ettiği XVI. ve XVII. yüzyılların Yomra Nahiyesi teşkil etmektedir. Bu bağlamda Trabzon şehrinin doğusunda yer alan ve bütünü ile kırlık bir bölge, tarihi Yomra Nahiyesi'nde nüfusun etnik ve dini kompozisyonunun dönüşümü ve bu dönüşümün farklı aşamaları üzerine

¹¹³ Bazı örnekler için bkz. T.Ş.S., 1844, 8/1; T.Ş.S., 1850, 13/2; T.Ş.S., 1852, 81/2; T.Ş.S., 1860, 16/3.

¹¹⁴ Bu tür kayıtların sayıca çok olduğunu söylemek mümkün değildir ve bu şekilde davanın gidişatı ile ilgili eksik ve yanlışların düzeltilmiş olduğu düşünülebilir. Yani tek örneği bulunan kayıtların kesinlik ihtimali şüphesiz daha yüksektir.

yoğunlaşmıştır. Bu değişim ve dönüşüm süreci ne yalnızca XVI. yüzyılın taşrada işlerlik kazanmış klasik düzenine ve ne de XVII. asrın taşra toplumu için oldukça çalkantılı ve yıpratıcı meselelerine mal edilebilir. Ne de sadece söz konusu dönemlerin kaynaklarından derlenen güvenilirlikleri tartışmalı istatistikî veriler üzerinden tanımlanabilir. Her iki yüzyılda devlet ve toplum adına farklı işleyen süreçlerin hayli tesiri altındaki bu olgu ve özellikle de XVII. yüzyılın genel sorunlarının nüfusun dini ve etnik kompozisyonu üzerindeki şekillendirici etkisi klasik bir demografi tarihinin standartlarını zorlamaktadır.

Trabzon Eyaleti XVII. yüzyılda Osmanlı coğrafyasının genelinde yaşanan ve büyük boyutlu nüfus hareketlerine neden olan çeşitli sorunların fazlası ile karşılığını bulduğu bölgelerden birisiydi. Osmanlı toplumunun klasik yapısı dikkate alındığında toplumsal hareketliliğin bir önceki yüzyıla göre ciddi boyutlara ulaştığı bu dönemin hemen arifesinde Yomra Nahiyesi'nde nüfusun etnik ve dini kompozisyonu ağır seyreden bir süreç dâhilinde değişmekteydi. Aşağı yukarı 122 yıllık bir sürecin ardından nahiyedeki Müslümanların toplam nüfus içerisindeki oranı oldukça düşük bir yüzdeye denk gelmekteydi. Hakikaten Trabzon Sancağı'nın 1586 tarihli tahriri esnasında yöre nüfusunun önemli bir kısmı gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Dolayısıyla XVII. yüzyılda kırsal toplumu etkileyen olumsuz sorunlar ve toplumsal hareketlilik ile Yomra Nahiyesi nüfusunun etnik ve dini kompozisyonunun dönüşümü aslında iç içe geçmiş süreçleri ifade etmektedir. Bu da yönetimin taşrada kontrolü kaybetmesini yöre nüfusunun etnik ve dini kompozisyonunun dönüşümünde en etkili unsurlardan biri haline getirmiştir. Bu nedenden ötürü XVII. asır, Trabzon şehrinin hemen yanı başındaki bu küçük nahiyede Anadolu'nun diğer kısımlarından farklı bir süreci tanımlamakta ve söz konusu süreci bu yönüyle anlamlı kılmaktadır. Araştırma kapsamında bütün çalışma düzeni bahsi geçen hususların bu özel anlamını tespite yönelik olmuştur.

Çalışma ulaşılmak istenilen hedefler doğrultusunda dört ayrı bölüme ayrılmıştır. İlk kısım ağırlıklı olarak tezin teorik çerçevesinin çizildiği bölümü teşkil etmektedir. Bu kapsamda konu, çalışmanın temel problematikleri, cevabı aranan sorular ve amaçlar önemlerine binaen tanımlanmış, kaynaklar ve ilgili literatür tanıtılarak bu kaynakların güvenilirliği hususu ön plana çıkartılmıştır. Zaman olarak tahrir çağının bir hayli ötesine taşan ve XVII. yüzyıl üzerine eğilen çalışma için kaynakların kullanılabilirliği ayrı bir önem arz ettiğinden söz konusu hususla ilgili tartışmalara genişçe yer verilmiştir. Aşılması

gereken bir sorunu simgeleyen kaynakların “güvenilirliği” bu literatür ışığında genelden özele çalışılan yöre ile ilgili bizatihi tapu-tahrir defterleri, mufassal ya da icmal avarız ve cizye defterleri, kadı sicilleri gibi başlıca kaynaklardan derlenen çeşitli ve anlamlı örnekler üzerinden de değerlendirilmiştir. Dolayısıyla konu-problematik-kaynak ilişkisi bir bütün halinde ve birbirleri ile uygunlukları çerçevesinde açıklanmış ve bu şekilde çalışmanın ana bileşenleri izah edilmeye çalışılmıştır.

XVI. ve XVII. yüzyıllar Yomra Nahiyesi gibi küçük bir idari bölge özelinde nüfus hareketlerinin, toplumsal değişimin ve dönüşümün izlenebilmesi açısından ortaçağlara oranla zengin bir kaynak yelpazesi sunmaktadır. Ancak yörenin özellikle söz konusu hususlarda fetih öncesi tarihi pek de açık değildir ve bu hususta geniş çaplı bir literatürden söz etmek de mümkün gözükmemektedir. Bu eksiklikten hareketle çalışmanın ikinci bölümünde Osmanlı fethinden önce yörenin tarihi gelişimi incelenmiş, bu bağlamda tarihi coğrafya, idari yapı, başlıca yerleşim merkezleri, yer adları gibi hususlar hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca yörenin fetih öncesi idari yapısının nahiye çatısı altında Osmanlı yönetimine eklenmesi yine Osmanlı kaynakları ışığında değerlendirilmiştir. Böylece özellikle yerleşimin ve yerleşim birimlerinin iki ayrı idare altındaki devamlılığı coğrafi ve tarihi boyutu ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Trabzon’un 1461’de fethi ve ardından gelen süreç Osmanlı fetih ve iskân siyasetini Doğu Karadeniz Bölgesi özelinde örneklemektedir. Bu hususta Osmanlı yönetiminin bölgeye yaklaşımı konunun başlıca kaynakları tapu-tahrir defterleri üzerinden değerlendirilebilir fakat söz konusu kaynaklar bilindiği gibi XVI. yüzyıla sınırlıdır. Öte yandan fethin tarihi 1461 ile Trabzon Sancağı’nın son tapu-tahrir defterinin tarihi olan 1583 yılları arasındaki 122 yıllık zaman dilimi yerleşim ve nüfus hareketleri açısından köklü değişimlerin erken dönemini ifade etmektedir. Üçüncü bölümde Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterlerinden derlenen veriler ışığında Yomra Nahiyesi’nde fetihle başlayan demografik gelişmeler, nüfus yapısı ve yerleşimin karakteri incelenmiştir. Nahiyenin başlıca yerleşim merkezleri karyeler, içe ve dışa yönelik iskân, nedenleri ile nüfusun dini ve etnik kompozisyonundaki değişimler, nüfustaki artış ve düşüşler bu çerçevede değerlendirilmiştir. Yerleşimin arz ettiği özellikler şehre ve sahile yakın yerleşmelerde ve vadi boylarından yüksek yaylalara uzanan köylerde vergi mükellefleri üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır. Sayısal olarak toplam nüfusun belirlenmesi çalışmanın

hedeflerinden biri değildir ve bu sebeple yanıltıcı olabilecek herhangi bir hane katsayısı da kullanılmamıştır. Asıl amaç bahsi geçen hususlarda izah edilebilir anlamlı bir öze ulaşmak daha doğrusu genel eğilimleri tanımlayabilmektir. Bu şekilde XVI. yüzyılın sonlarındaki yerleşim ve nüfus yapısı üzerinden XVII. yüzyılın ilgili gelişmelerini anlamlı kılacak bir hareket noktası elde edilmiştir. XVII. yüzyılda nüfus ve yerleşimi etkileyen köklü değişimler bu hareket noktası üzerinden tarihi boyutu ile tanımlanabilir.

Trabzon Sancağı'na ait tapu-tahrir defterleri üçüncü bölümün her anlamda sınırlarını belirlemiştir. Adı geçen kaynaklar XV. yüzyılın ortalarından XVI. yüzyılın sonlarına yüzyılı aşkın bir süreyi bu bölümün kapsamına dâhil etmektedir. Konu itibari ile üçüncü bölümün ana kaynakları olup kronolojik sıra ile 1486, 1515, 1554 ve 1583 tarihli tapu-tahrir defterleri taranarak, derlenen veriler karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilmiştir¹¹⁵. Bu süreçte XVI. yüzyılın ortalarına tarihlenen kadı sicilleri yer adları üzerinden yerleşim birimlerinin lokalizasyonunda ve tahrirlerde yer alan pek çok verinin detaylandırılmasında kullanılmıştır. Böylece çağdaş kaynakların muhtevaları ile mümkün olduğu ölçüde zengin bir bilgi bankası oluşturulmuş, çeşitli tablo ve haritalar hazırlanmıştır. Klasik dönemin ve düzenin hâkim olduğu bu zaman dilimi hazırlanan harita ve tablolar üzerinden okunabilmektedir.

XVII. yüzyıl sahne olduğu gelişmeler itibari ile çalışmanın ayrıca önem verdiği dönemdir ve başlıca amaç bu asırda nüfusun dini ve etnik dönüşümüne etki eden meseleleri tanımlayabilmek ve bu husustaki büyük dönüşümü tasvir edebilmektir. Bu amaçlar doğrudan dördüncü bölümün içeriğini şekillendirmiştir. Önceki bölümler XVII. yüzyılda nahiyenin nüfusundaki değişim ve dönüşümün tarihi boyutunu açık bir biçimde ortaya koyabilmek için tasarlanmış, kullanılan kaynaklardan çıkarılan eğilim bu yapıyı tercihten öte bir zorunluluk haline getirmiştir. Bu yönüyle dördüncü bölüm çalışmanın özünü ve en önemli kısmını temsil etmektedir. Dolayısıyla dördüncü bölümde incelenen hususlar ve elde edilen sonuçlar sayesinde çalışma gerçek anlamını bulmaktadır.

XVII. yüzyılda nahiyenin nüfus yapısına dair oldukça zengin veri sağlayan yegâne tarihi kaynakları Trabzon kadı sicilleri, Trabzon Kazası'na ait mufassal ve icmal nitelikli

---

¹¹⁵ Ortalama 30-40 yıllık aralarla da olsa hazırlanan tahrir defterlerinin birbirini tekrar etmiş olma ihtimali bu hususun dikkatle irdelenmesini gerektirmektedir. Dolayısı ile nüfus yapısındaki değişimlerin sıhhatle tespiti ancak böyle mümkün olabilir.

avarız ve cizye defterleri teşkil etmektedir. Özellikle kadı sicilleri barındırdığı belgelerin çeşitliliği ve bölgenin avarız ve cizye defterlerini büyük oranda içermesi gibi nedenlerden ötürü sistemli bir şekilde taranarak çalışma ile doğrudan alâkalı bir bilgi bankası meydana getirilmiştir. Eşgüdümlü bir şekilde ancak kadı sicillerinden bağımsız olarak XVII. yüzyılın mufassal-icmal nitelikteki avarız ve cizye defterleri de incelenerek vergi mükellefi nüfusun geneline dair sayısal veri derlenmiştir. 1682 tarihli mufassal tipte, biri avarız ve biri de cizye defteri olmak üzere iki ayrı defter hem aynı hem de farklı vergi mükelleflerini içerdiklerinden karşılaştırmalı bir şekilde gerekli veri çekip alınmıştır. Ayrıca 1678 yılına ait bir askeri teftiş defterinin de verileri konu ile alâkası doğrultusunda değerlendirilmiştir. Bu şekilde elde edilen verinin nüfusun etnik ve dini kompozisyonu hususunda gösterdiği karakter XVII. yüzyıl kadı sicillerinden derlenen Yomra Nahiyesi ile ilgili 80 yıllık belge koleksiyonu ile karşılaştırılmıştır. Genel olarak bu üç farklı kaynak serisinin verileri birbirlerini tamamlar mahiyette görünmekle birlikte böylece daha güvenilir ve makul bir nüfus verisine ulaşılmaya çalışıldığı gibi bir nevi söz konusu kaynakların da güvenilirliklerinin sağlanması yapılmıştır. Dördüncü bölümün kaynak ve veri anlamında arka planı ağırlıklı olarak bu şekilde teşkil edilmiştir.

Dördüncü bölümde öncelikle XVII. yüzyılda nahiyenin nüfus yapısını etkileyen başlıca unsurlar sebepleri ile değerlendirilmiştir. Özellikle üçüncü bölümdekine benzer bir biçimde –başına ve zemin meselesi- şehrin, yöre nüfusunun dönüşümüne etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu aşamada esas hareket noktasını kadı sicillerinde yer alıp yıllar içerisinde devamlılık arz eden yerleşim ve nüfusa dair kayıtlı belgeler oluşturmuştur. Çalışmanın ve dördüncü bölümün son kısmını ise XVII. asrın sonunda Yomra Nahiyesi'nin de içerisinde bulunduğu çeşitli vergi ve askeri teftiş defterlerindeki nüfus verisinin ortaya konması teşkil etmektedir. Söz konusu kaynak serilerinden derlenen verilerin yerleşime ve nüfusa dair dökümü yapılmış, bu döküm XVI. ve XVII. yüzyıllarda Yomra Nahiyesi'nde nüfusun etnik ve dini kompozisyonunu ve nüfus dağılımını gösteren tablo ve haritalarla karşılaştırılmıştır. Böylece XVI. ve özellikle de XVII. yüzyılda nahiyede demografik anlamda meydana gelen büyük değişim ve dönüşüm farklı dönemlerin benzerlik ve değişiklik arz eden özellikleri üzerinden tasvir edilmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan sayısal anlamda nüfusun geneline yönelik bir tespit amaç olmadığı için ayrıca bu hususta güvenilir bir rakam verebilmenin imkânsızlığından ötürü böylesi bir girişimde bulunulmamıştır.

Yukarıda çalışmayı meydana getiren dört bölüm ulaşılmak istenilen hedefler dâhilinde içerikleri ile tanıtılmıştır. Her bölümün sonunda bu bölümlerle ve işlenen konular arasındaki mantıki bağlantıyı ve sebep-sonuç ilişkisini anlamlı kılacak genel değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlendirmeler incelenen konuların, bu anlamda çizilen çerçevenin ve ulaşılan bulguların birer özeti gibidir. Öte yandan her bir bölümde ve çalışmanın genelinde kaynaklardan derlenen veri üzerinden yapılan yorumların ve değerlendirmelerin her zaman bir yanılğı payı taşıması muhtemeldir. Bu doğrultuda daha önce de değinildiği üzere nüfusun geneline dair kesinliği tartışmalı rakam ve oranlar vermekten kaçınılmış, nüfusla ilgili kanıtlanabilir sonuç ve eğilimlere ulaşmak amaçlanmıştır. Son olarak çalışma kapsamında herhangi bir kurama ya da modele – Feodalizm, ATÜT, Malthusçu nüfus teorileri vb. bir yaklaşıma- başvurulmadığı belirtilmelidir. İncelenen kaynaklar, bu kaynaklardan derlenen veriler, varlığı müşahede edilebilen olgu ve eğilimler tezin konusundan ortaya konulan problematik ve hipotezin belirlenmesine kadar yol gösterici olmuştur. Böylesi kuram ve modellerin standart kalıp ve ön kabullerinden ziyade oluşturulan bilgi bankası esas alınarak, eleştirel bir yaklaşım tercih edilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. YOMRA NAHİYESİ'NİN COĞRAFİ YAPISI VE TARİHİ GELİŞİMİ

2.1. Yörenin Coğrafi Özellikleri ve Yerleşim Durumu

Fetih öncesi (1461) “*Yemora*” (*Gêmôrá*), Osmanlı hâkimiyeti altında “*Yomra*” adlarıyla bilinen yöre XX. asrın ortalarına kadar, Trabzon şehrinin yanı başından denize dökülen Değirmendere ile Yanbolu Deresi arasındaki büyükçe bir kırsal alanı kapsamaktaydı. XVI. ve XVII. yüzyıllarda yörenin güneydeki ucu bugün Gümüşhane ili sınırları içerisinde yer alan yaylalık alanlara kadar ulaşırken Santa yerleşimi (Santa Karyesi) köy yerleşmelerinin en üst sınırını çizmekteydi. Günümüzde ise Yomra adı bölgesel olarak geçmiştekenden oldukça dar bir coğrafi sahayı ve idari yapılanma açısından da küçük bir ilçeyi ifade etmektedir. Dolayısıyla XVI. ve XVII. yüzyılların Yomra Nahiyesi, Değirmendere ile bugünkü Yomra İlçesi sınırı arasındaki coğrafi sahayı, Yomra ve Arsin İlçeleri’ni, ayrıca Gümüşhane İli’nin her iki ilçenin sınırına doğru sokulan dağlık ve yaylalık arazisini de içine almaktaydı.

Tarihi Yomra Nahiyesi 1957 yılında yapılan düzenlemelerle iki ayrı idari birime bölünmüş ve üzerinde iki farklı ilçenin bulunduğu bir bölge haline getirilmiştir. Ancak bugün Yomra İlçesi -223 km²- olarak anılan küçük idari bölge ve bu bölgenin diğer yarısı olan Arsin İlçesi -182 km²- coğrafi sınırları ile tarihi Yomra’nın tamamını teşkil etmemektedir. Zira bir zamanlar nahiyenin en önemli yerleşim birimlerinden şimdiki Yalıncağ Belediyesi (Komera Karyesi) ile Kaşüstü Beldesi’ni (Kuhla Karyesi) ayıran Zil Deresi (Zildere) ilçenin Trabzon ile sınırını belirlemektedir ve Zil Deresi’nin batısından nahiyenin tarihi sınırı Değirmendere’ye ulaşan bölge Trabzon’a bağlanmıştır. Söz konusu bölgenin batısı bugün şehrin mahallelerine dönüşürken¹¹⁶, doğuya doğru uzayıp, güneye

---

¹¹⁶ Bu kısım Kalkınma Mahallesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi’nin bulunduğu Üniversite Mahallesi, 1 ve 2 Nolu Bostancı Mahalleleri (Hos Dimasya), Kanuni Mahallesi, Konaklar (Hos Konak) ve Yeşilköy(?) Mahalleleri’nden (Hos Kastamoni) oluşmaktadır. Ayrıca Forum Alışveriş Merkezi’nin yer aldığı düzlük arazi de -tarihi adı ile Kanboz Çayırı ya da Beylik Çayırı (Hos Karyesi)- bir zamanlar Yomra Nahiyesi’ne dâhil idi.

doğru yükselen arazideki genellikle kırsal bir özellik arz eden yerleşim merkezleri doğrudan merkez ilçenin idari çatısı altında toplanmıştır. Bulak (Zafanoz Karyesi), Çilekli (Hos Kerasya), Pelitli Belediyesi (Hos Paravlak/Palavrak), Çimenli (Hos Meşalos), Yalıncağ Belediyesi (Komera Karyesi), Kavala Köyü ve daha güneydeki Yeşilyurt (Büyük Samaruksa ya da Samaruksa-i Kebir Karyesi), Sayvan (Çoşara Karyesi) ve yine aynı köyden ayrılan Pınaraltı köyleri bu gibi yerleşim merkezlerini teşkil etmektedir.

Yomra Nahiyesi'nin XVI. yüzyılda derbentçi¹¹⁷, XVII. yüzyılda ise bir madenci köyü olan tarihi Santa yerleşimi -bugünkü adı ile Dumanlı- günümüzde Gümüşhane sınırları içerisinde yer almaktadır. Bu hususiyet daha ziyade Osmanlı dönemindeki idari uygulamaların devamı ve bir sonucu olarak düşünülebilir. Zira Santa'nın idari anlamda Gümüşhane Kazası'na dâhil edilmesi ve bu durumun devamlılık kazanması bir süreç olarak Osmanlılarca tamamlanmış, aynı uygulama cumhuriyet döneminde de devam ettirilmiştir¹¹⁸. Diğer taraftan yukarıda zikredilen düzenlemelerden farklı bir biçimde bu bölgeye oldukça yakın Yolaç (Zimla Mukuzi), İşhan ve Üçpınar Köyleri –Üçpınar, bağımsız bir köy olmasına rağmen aslında bu iki köyden ayrılan mahallelerden 1984 yılında oluşturulmuştur- Araklı İlçesi'nden ayrılmış ve Arsin İlçesi'ne dâhil edilmiştir¹¹⁹. İstisnai bir şekilde bu ekleme, Arsin İlçesi sınırının Yomra Nahiyesi'nin tarihi sınırından tek farkıdır. Bütün bu düzenlemeler neticesinde nahiyenin toprakları iki ayrı ilin yetki sahası içerisinde dört ayrı parçaya bölünmüş durumdadır.

Bu hususta bakınız BOA, TD, nr. 52, s. 66; T.Ş.S., 1826, 41/7; T.Ş.S., 1830, 52/10; T.Ş.S., 1838, 99/6; T.Ş.S., 1849, 47/2, 54/2; T.Ş.S., 1851, 15/1; Şâkir Şevket, **Trabzon Tarihi**, İsmail Hacıfettahoğlu (Haz.), İstanbul: Kurtuba Kitap, 2013, s. 94.

¹¹⁷ TK.KKA, TD, nr. 29, s. 83a-83b.

¹¹⁸ Osmanlı hâkimiyeti altında Santa Karyesi'nin tam olarak ne zaman Gümüşhane Kazası'na bağlandığı bilinmemektedir. Ancak sürecin köyün madencilik vasfı ile alakalı olduğu, yerleşimin coğrafi olarak Yağmurdere Vadisi (Kromni) ile bağlantısı da dikkate alınarak Gümüşhane Maden Mukataasıyla ilişkilendirildiği düşünülebilir. 23 Mayıs 1772 tarihli Trabzon Sancağı'nın avarız ve bedel-i nüzul tahsiline yönelik hazırlanmış bir listede Yomra Nahiyesi başlığı altında yer alan Uz Santa yani Santa (Dumanlı), Uz Mesahor (Özdil Beldesi), Uz Kodil ve Sifter (Oymaltepe Beldesi) ile Uz Baş (Simona: Tandırlı, Madenköy, Kılıçlı Köyleri) karyelerinin her birinin yanına Gümüşhane notu düşülmüştür. XVII. yüzyıla ait benzer listelerde ise böyle bir hususiyete rastlanılmamıştır. Dolayısıyla şimdilik böyle bir idari düzenlemenin XVIII. yüzyılda yapıldığı söylenebilir. Söz konusu liste için bakınız T.Ş.S., 1931, 88/4.

¹¹⁹ Sincan Mesohor Karyesi'nin XVII. asırda Sürmene Kazası'na tabi bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu durumu belgeleyen liste için bkz. T.Ş.S., 1832, 74/4. Yine aynı karye ile Mukuzi köylerinin XIX. yüzyılda Sürmene Kazası'na bağlı olduğu görülebilir. Bu hususta bkz. **Trabzon Vilayet Salnâmesi**, 1894 (1311), s. 164. (Çalışmada Kudret Emiroğlu tarafından hazırlanan Salnâmeler, orijinal sayfa numaraları esas alınarak kullanılmış olup, bundan sonra TVS kısaltması ile verilecektir).

XVI. ve XVII. asırlarda Yomra Nahiyesi'nin sınırları içerisinde yer alan coğrafya batıda Trabzon şehri, güneybatıda Maçka İlçesi, güneyde Gümüşhane İli ve doğuda ise Araklı İlçesi –söz konusu dönemlerde Sürmene Kazası- ile çevrilidir ve doğrudan tarihi yapıyı aksettirmektedir. Bu bölgenin idari olarak Trabzon Merkez İlçeye dâhil edilen ve Değirmendere'nin doğu yakasından itibaren güneye doğru gidildikçe yükselen kısmı küçük derelerle fazlaca parçalanmış ancak nispeten hafif meyilli bir arazi yapısına sahiptir. Bu coğrafi hususiyet Yomra İlçesi'nin sınırına hatta daha ötede Şana Deresi Vadisi'ne kadar varlığını benzer bir şekilde devam ettirir. Bugün Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin yer aldığı alan bu bölge içerisinde bulunmaktadır ve üniversitenin yakın çevresi hızlı bir şehirleşme süreci yaşamış ve günümüzde şehrin bir parçası haline gelmiştir. Pelitli Beldesi'nin özellikle üniversite ve sahile yakın kesiminde de çarpık ve yoğun bir şehirleşmenin izleri görülebilir. Ayrıca arazinin uygun yapısından ötürü Trabzon Havalimanı, bu bölgenin tarihi adıyla Hos (Xótsa/Xotsê)¹²⁰ olarak bilinen kısmının sahil kesiminde denize paralel bir şekilde ve doğu-batı doğrultusunda inşa edilmiştir. Türkiye'deki diğer havalimanları ile kıyaslandığında Trabzon Havalimanının kendine has bu özelliği yörenin coğrafi yapısını; doğu-batı yönünde uzanan dar kıyı şeridinin insan faaliyetlerine ve sahil yerleşimlerine etkisini anlamlı bir şekilde vurgulamaktadır. Diğer taraftan Pelitli Beldesi'nin sahil kesiminde yoğunluk gösteren yerleşim tipik bir şekilde iç kesimlere doğru dağınık dokulu ve daha düşük yoğunluklu bir özellik arz etmektedir. Bu özellik Bulak (Zafanoz Karyesi), Çilekli (Hos Kerasya), Çimenli (Hos Meşalos), Yalınca Belediyesi (Komera Karyesi), Kavala Köyü için de genelleştirilebilir. Ancak, tarıma dayalı kırsal faaliyetlerin yoğunlaştığı bu bölgelerden Trabzon'a oldukça yakın Bulak (Zafanoz

---

¹²⁰ Grekçede “Xótsa/Xotsê” şeklinde anılan sözcük erken dönem Osmanlı kaynaklarında genellikle “Hoç” imlası ile kayıtlıdır ve günümüzde yöre halkı tarafından “Hos” telaffuzuyla ifade edilmektedir. Bu isim batıda Değirmendere, güneybatıda Bulak (Zafanoz Karyesi) ve güneydoğuda Kavala Köyleri, doğuda şimdiki Yalınca Belediyesi (Komera Karyesi) kuzeyde Karadeniz ile çevrili coğrafyanın tarihi adıdır. Bölgenin başlıca tarihi köy ve mahalleleri Hos Dimasya (1 ve 2 Nolu Bostancı Mahalleleri), Hos Kastamoni (Yeşilköy Mahallesi), Hos Paravlak/Palavrak (Pelitli Beldesi), Hos Meşalos (Çimenli Köyü) ve güneydeki Hos Kerasya (Çilekli Köyü)'dir. Bunun dışında XVI ve XVII. yüzyıllarda aynı bölgeyi ifade eden “Hos” adı altında pek çok yerleşim biriminin adı geçmektedir. Ancak bunların kayıtlara yansıma biçimleri ve sıklıkları, bu tür birimlerin söz konusu köylerin küçük mahalleleri olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı dönemlerde Hos Konak (Konaklar Mahallesi) şeklinde anılan bir tarihi isme ise rastlanılmamıştır ve bu isim daha geç tarihli bir adlandırmayı ifade ediyor olmalıdır. Diğer taraftan özellikle XVI. yüzyılda şimdiki Bulak Köyü (Zafanoz Karyesi) ve Yalınca Belediyesi'nin (Komera Karyesi) zaman zaman “Hos” bölgesi ile zikredildiği görülebilir. Bu hususta çeşitli örnekler için bkz. **T.Ş.S., 1817**, 102/6; **T.Ş.S., 1820**, 4/2, 44/5; **T.Ş.S., 1821-72**, 36/12; **T.Ş.S., 1821-137**, 11/3, 17/2. Tahrir defterlerinden hareketle özellikle XV ve XVI. yüzyıllarda Bulak Köyü için böyle bir hususiyetin geçerli olduğu düşünülebilir ancak Yalınca Belediyesi'nin ilgili kaynaklarda sürekli olarak bu bölgeden bağımsız anılıyor olması bunun yanlış bir algılama olduğunu düşündürmektedir. Aslında bu ayırım “*daldan dala atlamak*” anlamında yöre halkı tarafından kullanılan “*Hos'tan Komera'ya atlamak*” deyişi ile en güzel şekilde ifade edilmektedir.

Karyesi), Çilekli (Hos Kerasya) Köyleri ve Karadeniz sahiline kıyısı bulunan Çimenli (Hos Meşalos), Yalıncağ Belediyesi (Komera Karyesi) yerleşim yoğunluğunun ve şehirleşmenin giderek arttığı eski köyler arasındadır. Özellikle Yalıncağ Beldesi'nin oldukça dar kıyı şeridi ve bu kesimin hemen arkasında denize bakan küçük tepeler üzerine yayılan yerleşim küçük bir kasaba hüviyetindedir. Bütün bu yerleşim birimleri arazilerinin elverişli yapısı ile günümüzde doğuya doğru hızla yayılan şehrin etki sahası içerisinde yer almaktadır.

Yeşilyurt (Büyük Samaruksa ya da Samaruksa-i Kebir Karyesi), Sayvan (Çoşara Karyesi) ve Pınaraltı köylerinin denize kıyısı bulunmamaktadır ve günümüzde bu köyler topluluğu Yomra Nahiyesi'nin batı kısmının Trabzon'a bağlı, en güneydeki kesimini teşkil etmektedir. Her üç köyün tarihi merkezi ve çıkış noktası Yeşilyurt Köyü'dür ve güneye doğru uzanan Yeşilyurt ve Sayvan Köyleri arasında Pınaraltı Köyü yer almaktadır. Bölgenin bu kesimi sahile yakın diğer yerleşim birimlerine göre yükselti ile eğimin bariz bir şekilde arttığı ve coğrafi yapının giderek farklılaştığı bir yapı arz etmektedir. Özellikle Sayvan ve bölgenin en güney ucunu meydana getiren Pınaraltı Köyleri oldukça dağlık bir coğrafyaya sahiptir. Dağlık olup derelerle parçalanmış her üç köyde yerleşim genellikle tepelik alanların eteklerine ve vadi yamaçlarına yayılmıştır. Üç köyden oluşan bu tarihi yerleşim bölgesinin coğrafi anlamda gösterdiği farklılık söz konusu iskân birimlerinin Yomra İlçesi'nden denize dökülen Şana Deresi Havzası içinde yer almasından kaynaklanmaktadır. Osmanlı kaynakları geriye yönelik takip edildiğinde bugün Yomra İlçesi'ne bağlı İkisu Köyü (Küçük Samaruksa ya da Samaruksa-i Sagir) hatta Pınarlı (Küçük Şana ya da Şana-i Sagir) Köyü'nün idari olarak bahsi geçen köylerle belli bir bütünlük içerisinde teşkilatlandırıldığı anlaşılmaktadır. Trabzon Rum İmparatorluğu kaynaklarındaki "*Yemora Bandon*"u içerisinde yer alan "*Samaruksa*" köyü ise ortak tarihi gelişim çizgisinin temelini teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu tarihi bütünlük, aynı zamanda coğrafi bütünlükle anlam kazanmıştır ve söz konusu köylerin içerisinde bulunduğu Şana Deresi havzası ile Değirmendere havzasını ayıran hat yöre için doğal bir sınır oluşturmuştur.

Trabzon şehrinin 15 km kadar doğusunda Yomra İlçesi'nin merkezi, 20 km kadar doğusunda ise Arsin ilçe merkezi bulunmaktadır ve her iki kasaba da Doğu Karadeniz kıyı yerleşmelerinin karakteristik özelliklerini tarihi ve coğrafi açılarından bariz bir şekilde yansıtmaktadır. Modern Yomra'nın bir ilçe merkezi olarak ortaya çıkışı XIX. yüzyıldaki

gelişmelerle alakalı iken Arsin’de ayrı bir ilçe merkezinin kuruluşu ve gelişimi doğrudan cumhuriyet döneminin idari politikaları ile açıklanabilir. Bugün her iki ilçe merkezi de gelişmiş birer kasaba hüviyetini muhafaza etmektedir. Söz konusu kasabalar –ilginçtir bilinenin aksine her iki merkez de tarihi sürecin farklı dönemlerinde Yomra Nahiyesi’nin merkezini teşkil etmişlerdir- iç kesimlerle ulaşımın sağlanabildiği birer akarsu vadisinin oluşturduğu dar kıyı düzlüklerinde kurulup gelişme imkânı bulmuşlardır. Bu kıyı düzlüklerinin güneye doğru denizden oldukça kısa mesafede engebeli arazi ile sınırlandırılmış olması bu özelliği belirgin bir şekilde karakterize etmiştir.

Günümüzde Yomra İlçesi’nin yerleşim yoğunluğu yörenin Trabzon ile sınırını çizen Zil Deresi’nden itibaren başlamaktadır. Bugün Yalıncağ Beldesi sınırları içerisinde kalan Kovata Burnu’ndan Şana Deresi’nin denize döküldüğü yer arasındaki düz arazi - tarihi adıyla Kovata- Şana Mevkii¹²¹ olarak bilinmektedir ve yerleşim için oldukça elverişli bir yapı arz etmektedir. Bölgenin önemli bir kısmı Kovata Burnu’nun hemen iç kesiminden Karadeniz’e dökülen Zil Deresi’nin doğusunda yer almakta ve Kaşüstü Beldesi’nin de sahil kesimini meydana getirmektedir. Derenin her iki yanında ve özellikle Şana Deresi’ne kadar uzanan geniş düzlükte yoğun ve kısmi olarak da düzgün bir şehirleşmenin varlığı müşahade edilebilir. Bölgedeki hızlı yapılaşma eğilimi giderek güneye doğru Kaşüstü Beldesi’nin denize bakan tepelik alanlarına doğru genişlemektedir. Doğu Karadeniz’e özgü kırsal bir özellik gösteren yerleşim ise Zil Dere Vadisi’nin doğusunda kalan Kaşüstü sırtlarına yayılmıştır. Küçük ve dar vadilerden ziyade arazinin denize bakan ve düşük eğimli sırtları yerleşimin dağıldığı bölgeleri belirlemiştir.

Şana Deresi, tarihi Yomra sınırları içerisinde yer alan Yomra ve Yanbolu Dereleri’ne göre daha küçük bir havzaya sahiptir ve Kaşüstü Beldesi ile Yomra, Sancak Mahallesi (Kohali Karyesi) arasından denize dökülmektedir. Güneye doğru büyükçe bir

---

¹²¹ Aslında Kovata Burnu’ndan Şana Deresi arasında kalan oldukça verimli ve düz arazinin tarihi adı Kovata’dır. Yörenin yaşlıları bu arazinin sahilden güneye doğru tepelerle bulunduğu yere kadar uzanan kısmını Kovata olarak adlandırmaktadırlar. Bu adlandırma aslında tarihi Kaşüstü (Kuhla Karyesi) ve Çınarlı (Büyük Şana ya da Şana-i Kebir), Çukur (Küçük Şana ya da Şana-i Sagir, Pınarlı (Küçük Şana’nın bir mahallesi) köylerinin Osmanlılarca Kovata adı altında değerlendirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla uyumlu bir şekilde Osmanlı kaynaklarında söz konusu bölge için Şana ifadesi oldukça nadir kullanılır. Fetih öncesinde var olan bu köyler 1486, 1515, 1554 tarihli Osmanlı tahrirlerinde görünmezler. Oysa bu durum söz konusu köylerin yokluğundan değil Kovata Karyesi’nin birer hissesi olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan bölgeye Şana isminin verilmiş olması büyükçe bir dere olan Şana Deresi’nden ve belki de yukarıda bahsedilen adlandırmadan ötürü olabilir. Yöreden geçmiş olan Evliya Çelebi, Şana ifadesini kullanmıştır.

vadiden akan derenin en büyük kolu Küçük Şana Deresi ise daha doğuda ikinci bir vadi oluşturmuştur. Çınarlı (Büyük Şana Karyesi) ve Çınarlı'nın güneyindeki İkisü (Küçük Samaruksa ya da Samaruksa-i Sagir Karyesi) Köyleri Şana Deresi vadisi boyunca uzanan engebeli arazide yer almaktadır. Çukur ve Pınarlı (Küçük Şana ya da Şana-i Sagir Karyesi) Köyleri de Şana Deresi'nin diğer kolu Küçük Şana Deresi vadisinde sıralanmıştır. Vadinin en güneydeki ve yüksek bölümünde yer alan Pınarlı Karyesi ise oldukça engebeli ve dağlık bir arazide bulunmaktadır. Günümüzde Şana Deresi Havzası ile Yomra sınırlarını aşmakta daha önce de belirtildiği gibi Yeşilyurt (Büyük Samaruksa ya da Samaruksa-i Kebir Karyesi), Sayvan (Çoşara Karyesi) ve Pınaraltı köylerini içerisine almaktadır. Bu alandaki kırsal iskân birimleri tipik bir vadi boyu yerleşmesidir ve giderek yükselen dağlık coğrafyada yerleşim ana vadinin ve derenin daha küçük kollarının açtığı yamaçlara ve dağlık alanların eteklerine yaslanmıştır. Bu yapı sahile ve Yomra İlçesi'nin merkezine doğru küçük bir bölgede etkisini kaybetmektedir.

Modern Yomra Kasabası coğrafi olarak Yomra Deresi'nin oluşturduğu düz ancak bir o kadar da dar kıyı şeridinde gelişme imkânı bulmuştur. Yerleşim, coğrafi yapının bu özelliğinden ötürü doğu-batı yönünde ve denize paralel bir şekilde yoğunluk göstermektedir¹²². Sancak Mahallesi'nin (Kohali Karyesi) sahil kesimi büyük oranda bu yoğun yerleşimin kümelendiği alanı teşkil etmektedir. Gürsel Mahallesi'nin (Durana Karyesi)¹²³ kıyı kesimi de yine sahildeki yoğun yerleşimin yayıldığı diğer bir kısımdır. Kıyı şeridinde yoğunluk arz eden yerleşim güneye doğru her iki mahallenin yükseltinin arttığı güney kısımlarına doğru seyrekleşmeye başlamakta dağınık ve kırsal bir hüviyet kazanmaktadır. Yomra Deresi'nin doğusunda, denize kıyısı olan Namık Kemal (Mesona-i Zir Karyesi)¹²⁴ Mahallesi ile merkezin en güneyindeki yerleşim birimi Çamlıca (Civera Karyesi) Mahallesi ise daha ziyade yöredeki sahile yakın kırsal yerleşimleri örneklemektedir.

---

¹²² Daha ayrıntılı bir coğrafi etüt için bakınız Serkan Doğanay, "Yomra'nın Başlıca Fonksiyonel Özellikleri", **Doğu Coğrafya Dergisi**, 12 (18), (2007), s. 82-85.

¹²³ Tarihi olarak bölgenin en önemli iskân merkezi Durana olarak bilinen köy yerleşimidir. Mesona-i Zir (Namık Kemal Mahallesi) ve Civera (Çamlıca Mahallesi) karyeleri istisna edilirse XV. ve XVI. yüzyıllarda Kohali (Sancak Mahallesi), Kan (Kayabaşı Köyü), Kalafka (Kömürcü, Taşdelen, Gülyurdu Köyleri) adlı yerleşimler Durana Köyü'nün (Gürsel Mahallesi) birer mahallesi konumundaydı.

¹²⁴ XVI. ve XVII. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında "Mesona-i Zir" ya da "Mesona-i Bala" benzeri bir adlandırmaya rastlanılmamaktadır. Bunun yerine Mesona Karyesi ya da bu karye sınırları içerisinde yer aldığı anlaşılan çeşitli mahalle adları zikredilmekte ancak belgelerin içeriğinden bunların lokalizasyonu yapmak mümkün gözükmemektedir.

Yomra İlçesi'nin en önemli akarsuyu güneye doğru büyükçe bir vadi oluşturan Yomra Deresi'dir. Derenin dar ve derin vadisi ilçenin oldukça dağlık güney kesiminde yerleşimin ana karakterini belirlediği gibi bu bölge ile de ulaşımı sağlamaktadır. Yomra Deresi Havzası aynı zamanda güneye doğru yükselen ilçe arazisinin büyük bir kısmını teşkil etmektedir. Bu engebeli ve dağlık arazi ana vadi dışında akarsuyun kolları tarafından benzer bir şekilde derin ve dar ancak daha küçük vadilere bölünmüştür. Genel anlamda yerleşim bu coğrafi yapı ile Doğu Karadeniz'e özgü özel bir karakter kazanmaktadır. İlçenin pek çok köyü ve iki beldesi Yomra Deresi Vadisi ve daha küçük vadilerin tabanları ile bu vadileri kuşatan tepe yamaçlarına, uygun bölgelerde tepe sırtlarına dağınık bir şekilde yayılmıştır. Vadinin aşağı ve orta kesiminde yer alan Kayabaşı (Kan Karyesi), Kömürcü, Taşdelen, Gülyurdu (Kalafka Karyeleri) Köyleri bu yerleşim birimleri arasındadır.

Yomra Deresi Vadisi yerleşimin tarihi merkezleri dikkate alındığında aşağı ve yukarı olmak üzere iki ayrı kısma ayrılabilir. Vadinin yukarı bölümünün alçak kesiminde şimdiki adları ile Kıratlı (Hozarak Karyesi) ve Ocak (Bacılak Karyesi)¹²⁵ Köyleri bulunmaktadır. Güneye doğru Yomra Deresi Vadisi'ne bağlanan daha küçük bir vadi tabanında ve etrafındaki yamaçlarda tarihi ve merkezi bir özellik arz eden Özdil Kasabası (Uz Mesahor Karyesi) –şimdiki halde belediye statüsündedir- kurulmuşken daha güneyde ise Oymalitepe Belediyesi (Kodil ve Sifter Karyeleri) ile Demirciler Köyü (Suguri) yer almaktadır. Bütün bu kırsal yerleşimler XVI. ve XVII. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında başlarına “Uz” adı getirilerek ortak bir isimle tanımlanmışlar ve bu yönüyle Kömürcü, Taşdelen, Gülyurdu (Kalafka Karyeleri) Köyleri ve vadinin aşağı kesiminde bulunan diğer yerleşimlerden bariz bir şekilde ayrılmışlardır¹²⁶. Coğrafi anlamda vadinin yukarı kesiminde bulunan söz konusu iskân birimlerinden özellikle Özdil Kasabası (Uz Mesahor Karyesi) ve Oymalitepe Belediyesi (Kodil ve Sifter Karyeleri) geçmişte olduğu gibi bugün de bölgenin başlıca yerleşim birimlerini teşkil etmektedir. Bunlardan Özdil Kasabası,

¹²⁵ Çalışma kapsamında incelenen kaynaklarda Hozarak (Kıratlı Köyü) ve Bacılak (Ocak Köyü) gibi isimlere tesadüf edilmemiştir. Bu durum söz konusu iskân birimlerinin büyük birer köy yerleşiminden ziyade daha küçük mahalleler olarak algılanmasından ve Uz Karyesi gibi genel isimlerle anılmalarından kaynaklanmaktadır. Miladi 1651 yılına ait bir avarız vergisi listesinde şimdiki Ocak Köyü “Uz Bacılak” şeklinde bağımsız bir köy olarak kayıtlıdır. Söz konusu liste için bakınız **T.Ş.S., 1832**, 74/4.

¹²⁶ Zira tarihi olarak Kalafka ismi ile bilinen yerleşim birimleri XVI. yüzyılda vadinin aşağı kesiminin en önemli ve merkezi köyü olan Durana Köyü'nün birer parçası “olarak kabul edilmişlerdir. Bundan ötürü “*Hisse-i Karye-i Durana nam-ı diğer Kalafka*” ya da “*Karye-i Durana nam-ı diğer Kalafka*” ifadelerine tapu-tahrir defterleri ve kadı sicillerinde tesadüf edilmektedir. Bu hususta bkz. TK.KKA, **TD**, nr. 29, s. 61a, 80a; **T.Ş.S., 1816**, 29/4.

Yomra merkeze 18 km uzaklıkta olmakla birlikte yerleşim 540-950 metre yükseklikte yer almakta ve ortalama 1500 metre yükseklikteki tepelerce kuşatılmaktadır¹²⁷. Daha güneyde bugün Oymaltepe (Kodil ve Sifter Karyeleri) olarak anılan bölgede ve her iki yerleşime hâkim bir noktada eski bir kale kalıntısı -günümüzde Tepeköy Kalesi olarak bilinmektedir- bulunmaktadır. Söz konusu kalenin varlığı tarihi olarak Yomra Vadisi'nin güneyindeki bu yerleşimin önemine işaret etmekte ve bölgenin ulaşımındaki işlevini vurgulamaktadır. Bu bağlamda tali de olsa coğrafya, Uz isimli tarihi köylerin daha yukarıda yaylalar vasıtası ile iç bölgelerle ulaşımına imkân tanımaktadır. Diğer taraftan Osmanlı kaynaklarından takip edilebildiği kadarıyla hemen her dönem yoğun bir nüfus barındıran Özdil merkezli bu yöre Şalpazarı ve Tonya gibi günümüzde ilçe merkezi olmuş kasabalarla karşılaştırılabilecek düzeyde bir geçmişe sahip bulunmakla birlikte bu hususiyet idari bir yapılanmaya dönüşmemiştir.

Yomra İlçesi'nin en güney kesimindeki iskân merkezlerini kırsal yerleşmeler olan Tandırlı, Madenköy ve Kılıçlı (hepsi tarihi Simona Karyesi'nin birer parçasıdır) ile Çamlıyurt (Ağrit Karyesi) Köyleri teşkil etmektedir¹²⁸. Söz konusu köylerin hepsi Yomra Deresi Vadisi'ne oranla daha büyük bir vadinin; önemli bir kısmı Arsin İlçesi sınırları içerisinde kalan Yanbolu Vadisi'nin Yomra sınırlarından içeri sokulan kısmında yer almaktadır. Yomra İlçesi içerisinde bulunup Yanbolu Vadisi'nde sıralanmış bu dört köy son derece dağlık ve engebeli bir arazi üzerine kuruludur ve adı geçen yerleşimlerin tamamı ilçenin süreklilik arz eden köy yerleşmelerinin en üst sınırını meydana getirmektedir. Coğrafyanın da etkisi ile Yanbolu Vadisi kuzey-güney istikametinde Arsin İlçesi ve Dumanlı (Santa Karyesi) arasında ulaşımına izin vermektedir.

Arsin İlçesi mülki sınırları itibariyle tarihi Yomra Nahiyesi'nin doğu kesimini ve ayrıca XV-XVII. yüzyıllardaki idari merkezini içermektedir. Karadeniz'e kıyısı bulunan ilçe batıda bir zamanlar parçası olduğu modern Yomra, doğuda Araklı İlçesi, güneyde ise Gümüşhane İli'nin Yağmurdere Bucağı ile komşudur. İlçenin merkezini teşkil eden Arsin

---

¹²⁷ Serkan Doğanay, "Geçmişteki Önemi Azalan Yerleşmelere Tipik Bir Örnek: Özdil (Uzmesohor)", **KKEFD**, (15), (2007), s. 300-304.

¹²⁸ Söz konusu yerleşimler XVI. yüzyılda mezra, XVII. yüzyılda ise karye yani köy olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla bu bölgedeki yerleşimin daimi bir nitelik kazanması XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılda vuku bulmuş olmalıdır. 1585 yılına ait 29 numaralı Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterinde Simona ve Ağrit adlı birimlerin Uz Kodil Köyü'nün birer mezrası olduğu tespit edilebilmektedir. Bkz. TK.KKA, **TD**, nr. 29, s. 76a-b.

Kasabası ise Trabzon'a 20 km uzaklıkta yerleşime oldukça müsait kıyı düzlüğünde kurulmuştur. Bu yönüyle Doğu Karadeniz'e has tipik bir kıyı kasabası özelliği gösteren yerleşim ve yakın çevresi bölge nüfusunun en yoğun olduğu kesimi oluşturmaktadır.

Arsin İlçesi'nin yaklaşık 5 km doğusundan denize dökülen Yanbolu Deresi 56 km uzunluğu ve sahil kesiminden güneye doğru genişleyen havzası ile ilçenin bütün doğu sınırını kuşattığı gibi güney kesimini de kat ederek ilçe sınırlarını aşmaktadır. Yomra İlçesi'nin güney batısının da havzası içerisinde yer aldığı akarsu buradan ve Arsin İlçesi'nin güneyinden Gümüşhane'ye kaynağının bulunduğu yaylalık alanlara kadar ulaşmaktadır. Dolayısıyla Arsin İlçesi'nin doğu ve bütün güney kısmında kırsal yerleşimin ana karakteri Yanbolu Vadisi'nce belirlenmiştir. Tarihi bir özellik gösteren günümüzdeki bütün kırsal yerleşmeler güneye doğru yükselen bu derin vadi boyunca sıralanmışlardır. Yolüstü, Yeniköy, Örnek (Hepsi Hara Karyesi olarak bilinmektedir) Köyleri, Yeşilköy (Foşa Karyesi), Fındıklı Beldesi (Foşa Karyesi), Güneyce ve Oğuz (Zazana Karyesi) Köyleri, Gölgelik (Elemanos), Başdurak Köyü (Sincan Mesahor Karyesi) Atayurt Beldesi (Sincan) ve Yolaç (Zimla Mukuzi), İşhan ve Üçpınar Köyleri bu yerleşim birimleri arasındadır. Bahsi geçen köylerin hepsi Yomra Deresi Vadisi'nde olduğu gibi tipik vadi boyu yerleşmelerinin özelliklerini açıkça aksettirmektedir. Ana vadi tabanı ile derenin irili ufaklı küçük kollarının meydana getirdiği daha küçük vadiler ve bu vadileri kuşatan tepe yamaçları yerleşimin tutunduğu bölgeleri meydana getirmektedir.

Yanbolu Deresi Havza sınırını –bu havza güneybatı istikametinde uzandığından ilçenin güneyi ile kuzeyini neredeyse iki eşit parçaya bölmektedir- belirleyen tepe silsilesinin kuzeyinde ve vadinin sahile yakın kesiminin batısında kalan bölge Falkoz, Arsin, Kendirlik ve Sifla gibi küçük dereler ve vadilerle parçalanmıştır. Bu bölgenin sahile yakın kısmı hafif meyilli bir nitelik arz ederken özellikle batıya doğru uzayan arazi şimdi pek çok mahalleye bölünmüş eski Gölcük'te (Süfla Karyesi) düz ve yerleşim için oldukça uygun bir hal almaktadır. Yanbolu Deresi'nin batı yakasından itibaren sahille bağlantılı Kuzguncuk (Korgen Karyesi) Köyü, Yeşilyalı Beldesi -Falkoz adıyla da bilinmektedir¹²⁹- Yaylacık Mahallesi (Ladom-u Kebir Karyesi), Madenli Mahallesi (Ladom-u Sagir Karyesi)

---

¹²⁹ İncelenilen Osmanlı kaynaklarında "Falkoz" ya da benzeri bir yer adına rastlanılmamıştır.

ve Arsin Kasabası¹³⁰ Yomra İlçesi sınırına kadar ulaşmaktadır. Sahil şeridindeki kısmi şehirleşme istisna edilirse bu bölgedeki yerleşim ana karakteri itibari ile yoğunluğunu yitirmekte ve Doğu Karadeniz'e özgü dağınık dokulu bir hüviyete bürünmektedir. Güneye doğru eğimin arttığı engebeli ve sıklıkla parçalanmış arazide ise yine kırsal yerleşimler olan Çubuklu (Cicera Karyesi), Çiçekli (Cicera Karyesi'nin Galata Mahallesi), Dilek, Işıklı (Digene Karyesi), batıda Elmaalan (Holefter Karyesi) ve Karaca (Karon Karyesi) köyleri yer almaktadır. Bütün bu köyler Yanbolu havzasının batısında ve kuzeyinde nispeten eğimi az, denize bakan tepelerde ve sırtlarda ayrıca yukarıda zikredilen küçük derelerle parçalanmış yamaçlarda yayılmış dağınık kırsal yerleşimi güzel bir şekilde örneklemektedir. Arsin İlçesi'nin en batısında Yomra İlçesi sınırları içerisinde denize dökülen Harmanlı Deresi Vadisi'nin doğu yakasında ise güneye doğru sırası ile Harmanlı (Varvara Karyesi), Özlü (Zümleha Karyesi) ve Çardaklı (Kadaruksa Karyesi) Köyleri bulunmaktadır. Söz konusu köyler de benzer bir yerleşim özelliği arz etmektedir.

Bugün idari anlamda oldukça bölünmüş tarihi Yomra Nahiyesi'ne ait coğrafyada yerleşimin ana karakteri geçmişteki gibi günümüzde de üç önemli su havzası tarafından belirlenmiştir. Batıdan doğuya doğru 71 km²'lik Şana Deresi Havzası, 105 km²'lik Yomra Deresi Havzası ve 290 km²'lik Yanbolu Deresi Havzası hemen hepsi tarihi birer yerleşim yeri olan pek çok köyün sıralandığı coğrafyayı oluşturmaktadır. Bütün bu, nispeten küçük akarsu havzaları kuzeyde denize döküldükleri bölgede, bağımsız ancak daha küçük derelerce parçalanmış arazilerle birbirlerinden ayrılmaktadır. Güneye doğru gidildikçe birbirlerine komşu olan bu havzaların sınırları yükseltisi artan tepe ve dağ silsileleri tarafından tayin edilmiştir. Bu şekilde ana derelerin ve daha küçük kollarının coğrafi yapısına uyum sağlayan yerleşim birimleri vadi tabanlarında, bu vadilerin her iki yanında yer alan tepe yamaçlarında müsait bulunan hemen her yere dağılmış konumdadır.

Tarihi Yomra Nahiyesi'nin batıdaki sınırını çizen Değirmendere ve havzası ile daha doğuda Şana Deresi Havzası arasında, Şana Deresi Havzası ile Yomra Deresi Havzası ve yine Yomra Deresi Havzası ile Yanbolu Deresi Havzası arasında daha küçük derelerce parçalanmış arazi parçaları bulunmaktadır. Bu bölgeler kuzeyde sahil şeridinde ve doğu-batı istikametinde geniş bir özellik göstermekte iken güneyde söz konusu havzaların

---

¹³⁰Kocaba Karyesi, günümüzde Cumhuriyet ve Yenimahalle adları ile Arsin merkezin birer mahallesi statüsündedir.

sınırlarının kesiştiği bölgelerde daralarak yerlerini bu büyük akarsuların dağlık havza sınırlarına bırakmaktadır. Bu yönüyle söz konusu araziler birer üçgene benzemekte ve böylesi arazilerin Karadeniz’le buluştukları geniş kesimlerde bahsi geçen büyükçe derelerin oluşturduğu alüvyal düzlükler yer almaktadır. Günümüzde kasaba özelliği gösteren ve şehirleşmenin arttığı bu kesim nüfusun en yoğun olduğu bölgeyi teşkil etmektedir. Güneye doğru dağın kır yerleşmeleri denize bakan dağ ve tepe yamaçlarına, sırtlara ve büyük, derin ve dar tabanlı vadi yerleşmelerine kısmi bir benzerlikle daha az eğimli ve yerleşime müsait küçük vadilerin etrafına yayılmaktadır. Yöre coğrafyasının ve yerleşimin gösterdiği bu özellik Doğu Karadeniz Bölgesi için genelleştirilebilir bir niteliktedir.

Tarihi Yomra Nahiyesi’nde derin vadiler boyunca dağılan yerleşmeler, bu vadilerin havza sınırları arasında kalan uygun kıyı düzlükleri ve bu düzlüklerin bitiminden itibaren yükselen, küçük derelerle sık bir şekilde bölünmüş tepelik alanlar yerleşimin yayıldığı bölgeleri oluşturmuştur. Nahiyede yerleşim, tarihi olarak bu coğrafi yapının üzerinde gelişme ve yayılma imkânı bulmuştur. Bu oldukça dağınık iskân biçimini pek çoğu tarihi bir özellik arz eden yalı mahallesi, düz mahalle, dere/dere boyu mahallesi, orta mahalle/köy, sırt mahallesi gibi isimler en güzel şekilde örneklemektedir. Doğu Karadeniz’e özgü bu yerleşim tarzı güneyde yaylalık alanlara doğru mezra ve yaylak gibi yerleşmelerle mevsimlik bir karakter kazanmaktadır. Bugün Değirmendere’den sahil düzlükleri boyunca Yanbolu Vadisi’ne yayılan yoğun şehirleşme süreci, sahil kesiminden Gümüşhane il sınırı içerisindeki yaylalık bölgelere ulaşan daimi ve geçici yerleşmeler Doğu Karadeniz Bölgesi’nde yerleşimin gelişme evrelerini coğrafi ve tarihi açılarından açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

2.2. Yörenin Tarihi ve Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Yomra

Doğu Karadeniz’de Yomra Nahiyesi gibi tarihi ve coğrafi anlamda merkezi bir özellik arz etmeyen küçük kırsal bölgelerin eskiçağa uzanan uzak geçmişleri ile ilgili kanıtlanabilir ve açıklayıcı bilgiler verebilmek pek de mümkün değildir. Oysa aynı bölge özellikle XV.-XVI. ve XVII. yüzyıllarda Trabzon Sancağı sınırları içerisinde yer alan kırsal bölgeler arasında ilgili tarihi kaynakların zenginliği açısından en ön sıralarda gelmektedir. Trabzon Rum İmparatorluğu kaynakları dikkate alındığında kısmen geç

ortaçağ da bu dönemlere dâhil edilebilir. Bu ilginç tezat yöre tarihinin eskiçağa ve erken ortaçağa ait bölümlerinin yazılı kaynakların ışığından uzak olması, söz konusu dönemlere yönelik yüzey araştırmaları ve arkeolojik çalışmaların bulunmaması ile var olmaktadır. Bu da yöre geçmişinin önemli bir kısmını karanlıkta bırakmaktadır.

XVI ve XVII. yüzyıllarda Yomra Nahiyesi sınırları dâhilinde bulunan bölgenin eski dönemlerine dair doğrudan bilgi veren tarihi kaynaklar mevcut değildir. Bu nedenden ötürü yörenin eskiçağdaki durumu hakkında yalnızca söz konusu dönemde vuku bulmuş bazı tarihi gelişmeler ve bölgenin coğrafi konumu üzerinden bir takım varsayımlarda bulunulabilir. Daha önce tarihi Yomra'nın batıda Değirmendere ve havzasının çizdiği sınırlarının bugün Arsin ilçe merkezinin kurulduğu kıyı düzlüğünün 5 km kadar doğusundan denize dökülen Yanbolu Deresi'ni ve havzasını içine aldığı belirtilmişti. Bu coğrafya, Yomra ve özellikle de Yanbolu Vadileri ile korunaklı yerleşimler için uygun bir bölge olmakla birlikte güneyde yaylalık alanlarla tali de olsa ulaşım fırsat tanımaktadır. Ayrıca yöre şehir ile şehrin güney bölgelerle bağlantısını temin eden Değirmendere Vadisi'ne bitişik olduğu gibi doğuda tarihi Araklı Limanı ve yine bu limanın Karadere Vadisi vasıtasıyla Bayburt'la ulaşımı sağlayan yol güzergâhının hemen batısında bulunmaktaydı. Dolayısıyla eskiçağın en önemli yerleşim merkezleri ve tarihi yollarının tam ortasında yer alan yöre bu bölgelerdeki yerleşmelerin etkisinden ve civar bölgelere lokalize edilen otokton halklardan bağımsız düşünülmemelidir.

MÖ VIII. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen Kimmer ve yine MÖ. VII. asırdaki İskit istilalarının Trabzon ve civarını etkilediği bilinmektedir¹³¹. Buna rağmen söz konusu kavimlerin yöreyle –Tarihi Yomra- muhtemel gözüken ilişkisini doğrudan örnekleyebilecek herhangi bir tarihi malzeme ve çalışma mevcut değildir. Ancak yazılı kaynaklar ışığında yörenin erken dönem tarihi ve yerleşim yapısı ile ilgili nispeten aydınlatıcı veri bulunabilmektedir. Bu kaynakların başında Herodot'un eseri gelmekte ve kendisi MÖ VI. yüzyılda Trabzon ve çevresinin Pers İmparatorluğu'nun 19. Satraplık Bölgesi'ne tabi olduğunu belirtmektedir. Herodot'un bu bölgede yaşayan ve Pers İmparatorluğu'na vergi veren Moskhi, Tiberani, Mossyoikia ve Marsa özellikle de

---

¹³¹ Bu hususta geniş bilgi için bkz. İbrahim Tellioglu, **Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler**, 2. Baskı, Trabzon: Serander, 2007, s. 15-34.

Makronai adlı yerel halklardan bahsetmesi önemlidir¹³². Zira Ksenefon MÖ 400'de bölgeden geçerken karşılaştığı pek çok kavim arasında Makronai yani Makronları da zikretmiştir¹³³. MÖ 400'de Onbinlerce takip edilen yol güzergâhına yönelik tahminler en azından Yanbolu Vadisi'nin üst bölümleri gibi yörenin yüksek kesimlerinde Makron adıyla bilinen yerel halkın yaşadığını ve Makronların bölgenin bu kısımlarını kontrol altında tuttuğunu düşündürmektedir¹³⁴. MÖ I. yüzyılda yaşamış olan Strabon da benzer bir şekilde San (Tzan) adlı kavimle önceki yüzyılların Makronları arasında bir bağlantı kurmuştur¹³⁵.

MÖ 400 yılında Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan otokton halkları gerek dostluk ve gerekse mücadele yoluyla tanıma imkânı bulan Ksenefon Anabasis adlı eserinde; Skythenler, Makronlar, Kolkhlar, Driller, Mossynoikler, Khalybler, Tiberenler gibi farklı kavimleri saymaktadır. Bunlardan, Ksenefon'un savaşçılıklarına atıfta bulunduğu Drillerin bugünkü Maçka'da ve daha yaygın bir şekilde Torul'da yaşadıkları iddia edilmektedir. Kendisi, Makronların kontrol altında tuttuğu bölgenin bitiminde ise Kolkh adlı –bu halkın Trabzon şehri civarında ve şehrin güneyinde yaşadığı düşünülmektedir¹³⁶– bir kavimden daha bahsetmektedir. Arrianus da aynı kavmin ülkesinin Trabzon şehri ile sınır olduğunu belirtirken Strabon'dan farklı bir şekilde Sannileri (Tzan) Ksenefon'un savaştığı Drillerle (Drillai) özdeşleştirmiştir¹³⁷. Arrianus, ayrıca, Of (Ophis) Irmağı'nı¹³⁸ Kolkhlar ile Sannilerin (Tzan) sınırı olarak nitelendirmiştir. Her ne olursa olsun MÖ 400'de Ksenefon'un ifadelerinde yer bulan Makronlar, Kolkhlar ve Driller, Strabon'un MÖ I. yüzyılda kendilerinden bahsettiği Sanniler (Tzan), Arrianus'un anlatılarına konu olan Kolkhlar ve kendisinin Ksenefon'un Drilleri ile ilişkilendirdiği Sannilerin (Tzan) Trabzon'un güneyi ve doğusundaki dağlık kesimle coğrafi bağlantısı bulunduğu muhakkaktır. Zaman zaman birbirlerini doğrulayan ayrıca çelişen –söz konusu yazarların anlatılarından zamanla bu kavimlerin çeşitli nedenlerle yer değiştirmiş ve

¹³² Herodotos, **Herodot Tarihi**, (Çev. Müntekim Ökmen), 2. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004, s. 181.

¹³³ Ksenophon, **Anabasis Onbinlerin Dönüşü**, (Çev. Tanju Gökçöl), İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998, s. 140-141.

¹³⁴ Bu hususta özellikle Yanbolu Deresi Vadisi'nin orta ve üst kısımları ön plana çıkmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. Richard J.A. Talbert (Ed.), **Barrington Atlas of the Greek and Roman World**, Londra: Princeton University Press, s. 1233; Mehmet Bilgin, **Doğu Karadeniz Tarih-Kültür-İnsan**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002, s. 34.

¹³⁵ Strabon, **Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: KİTAP XII-XIII-XIV)**, (Çev. Adnan Pekman), 5. Baskı, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2005, s. 28.

¹³⁶ Talbert (Ed.), a.g.e., s.1233.

¹³⁷ Murat Arslan, **Arrianus'un Karadeniz Seyahati Arriani Periplus Ponti Euxini**, İstanbul: Odin Yayıncılık, s. 21.

¹³⁸ Arslan, a.g.e., s. 13.

karışmış olduğu da ihtimal dâhilindedir- ve iç içe geçmiş bu ifadeler kesin lokalizasyonlar için şüphesiz yeterli değildir. Fakat çeşitli çağdaş yazarların ifadeleri ve bu türden tarihi tanıklıklar söz konusu coğrafya içerisinde yer alan Yanbolu Deresi ile Yomra (Uz) Deresi Vadilerinin ve bu derelerin daha küçük kollarının üst ve orta kesimlerinin bahsi geçen hangi halk olursa olsun yerleşime açık olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda kesinlik arz etmemekle birlikte özellikle Makronlar ve Kolhklar ve belki de sonraki yüzyılların Sannileri (Tzan) yörenin bilinen ilk sakinleri olarak kabul edilebilir. Ayrıca bahsi geçen vadilerin tarihi maden yataklarını barındırması, Karadeniz sahili ve yaylalık kesimler üzerinden güney bölgelerle bağlantıları –örneğin maden yataklarınca zengin Yağmurdere Vadisi ve Torul bölgesi- bu kanıyı daha da güçlendirmektedir. Günümüzde Yomra, Tepeköy'deki Özdil Bölgesini gözetleyen harabe kale geç döneme ait de olsa yerleşim ve ulaşım hususlarında belli bir tarihi önemi ve sürekliliği yansıtıyor olmalıdır. Tıpkı Özdil gibi, Yanbolu Vadisi'nin en uç noktasında bulunan Santa yerleşimi de savunmaya, madencilığa, hayvancılığa ve ulaşım elverişli doğal yapısı ile zamanında bu kavimlerce iskân edilme ihtimalini taşımaktadır.

Bugün Yomra ve Arsin İlçeleri'nin Karadeniz sahiline bitişik kesimlerini içeren, verimli ve az engebeli yapısından ötürü yerleşime oldukça müsait bölgenin eskiçağdaki iskân durumuna dair kesin bir arkeolojik veri yoktur. Yine de Trabzon'daki koloni kentine son derece yakın olup Değirmendere Vadisi gibi önemli bir yol güzergâhının doğusunda yer alan bu bölgedeki muhtemel yerleşimin varlığı hususunda yazılı kaynaklardan önemli ipuçları çıkartılabilir. Ksenefon (MÖ 400) ve Arrianus (MS 131) gibi bölgede bizzat bulunmuş tarihi şahsiyetler koloni kenti civarında ciddi bir kırsal yerleşimden bahsetmektedirler ve dönemlerinin her iki şahidi de bu yerleşimlerin sakinlerinin Kolhklar olduğu hususunda hemfikirdirler. Özellikle Ksenefon Makronların ülkesinden kendisini ve ordusunu Trabzon'a ulaştıran güzergâh boyunca aynı kavimden ve ovada oturan Kolhklar'dan bahsettiği gibi yine şehrin yakınlarında 30 gün boyunca Kolh köylerinde kaldıklarını belirtmiştir¹³⁹. Bu ifadelerden hareketle Kolhkların yaşadıkları bölgenin kesin ve belli sınırlarını çizebilmek oldukça güçtür¹⁴⁰. Ancak Kolhkların Trabzon şehrinin civarından dağlık kesimlere uzanan coğrafyada kırsal nitelikte bir yerleşim düzenine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Ksenophon'un Kolhkların bir kısmını Helenlerin ovada

¹³⁹ Ksenophon, a.g.e., s. 143-144.

¹⁴⁰ Mehmet Bilgin, Makronların memleketinden geçen Onbinlerin, Kolhklarla karşılaştığı dağın Seslikaya Tepesi olduğunu iddia etmektedir. Bu hususta bkz. Bilgin, a.g.e., s. 35-36.

yaşayan komşuları şeklinde tanımlaması¹⁴¹, Onbinlerin şehri çevreleyen kırsal yerleşim bölgelerine 30 gün süren günübürlük yağma faaliyetleri şehrin doğu, güney ve batı yönlerinde denize ve küçük vadilere bakan düşük eğimli tepelik alanlarda ciddi bir Kolkh yerleşimi bulunduğunu göstermektedir. Bütün bunlardan hareketle Tarihi Yomra'nın en azından batı kesiminde yer alan alçak ve orta yükseklikteki –belki daha korunaklı kesimler hatta kıyı düzlüklerinde- coğrafyanın Kolkhların doğal yayılma alanı içerisinde olduğu rahatlıkla düşünülebilir. Bu bölge az engebeli, yılda iki kez ürün almaya elverişli ayrıca verimli yapısı ile Kolkhlar için Helenlerle tarımsal ve hayvansal ürünlere dayalı ticari ilişkileri geliştirebilecekleri bir özellik arz etmektedir. Hakikaten Ksenefon'un verdiği bilgilerden de Helenlerin kentin civarında yaşayan Kolkhlarla ve Drillerin ülkesine giden yol boyunca yerleşmiş topluluklarla dost olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Ksenefon'un ifadeleri yörede bugün küçük çaplı tarımsal ve hayvancılık faaliyetlerini karakterize eden geleneksel yerleşim tarzının bariz bir şekilde göstermesi açısından önemlidir¹⁴².

Kolonizasyon döneminde (MÖ 756-550) Tarihi Yomra'yı ifade eden ne bir yer adına ve ne de teşkilatlı bir idari yapıya dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Şüphesiz bu durum bölgenin oldukça geç bir dönemde; ortaçağda belli bir idari birim hüviyeti kazanarak tarihi kaynaklarda yer bulmasını ve Trabzon ile Sürmene'nin art alanı içerisinde adı konulmamış ikincil öneme haiz bir coğrafya olarak kalmasını açıklamaktadır. Dolayısıyla yörenin tarihini ve yerleşimin gelişimini her iki bölgeden bağımsız düşünmek ve ilgili kaynakların ışığında bölgenin pek çok otokton halkının yaşam alanı içerisinde yer alan bu sahayı yerleşime kapalı bir arazi olarak tanımlamak mümkün değildir. Ancak bu durumu antik kaynaklar üzerinden çeşitli ve kesin lokalizasyonlarla örneklemek bahsi geçen nedenlerden ötürü oldukça zordur. Diğer taraftan bölgenin, tarihi kaynaklarda hep Osmanlı ve Trabzon Rum İmparatorluğu ile var olması da bu hususiyeti desteklemektedir. Zira XVIII. yüzyılda dahi yöre halkı Sürmene pazarını kullanmakta ve daha erken tarihlerde bölgenin Sürmene Bandonu ile birleştirildiği bilinmektedir. Netice itibarıyla yöre tarihini değerlendirirken günümüzde yörenin var oluşunu karakterize edip süreklilik

---

¹⁴¹ Ksenophon, a.g.e., s. 144.

¹⁴² Ksenefon, gerek hediye yoluyla ve gerekse Trabzon civarındaki kırsal bölgeye düzenledikleri yağma seferlerinde çok sayıda boğa elde ettiklerinden, ayrıca koyun ve domuzlardan bahsetmektedir. Bu hususta bkz. Ksenophon, a.g.e., s. 144, 149. XVI ve XVII. yüzyıllara ait Trabzon Kadı Sicillerinde Trabzon kenti civarında bulunan köyler ve bu köylerin sakinleri ile ilgili kayıtlarda müşahede edilebilen karasığır inekleri ve öküzler, bölgenin tahrir defterlerinde sıklıkla rastlanılan “*resm-i hunzur*” yani kırsal bölgede yetiştirilen domuzlardan alınan vergi Ksenefon'un anlatılarında geçen geçmişteki yaşam tarzını örneklemektedir.

gösteren olguların geçmişte de varlığını devam ettirdiği unutulmamalıdır. Yazılı kaynaklardan elde edilebilen kanıtlar yörenin vadilerle Karadeniz sahiline açılan, tarım ve hayvancılığa, savunmaya elverişli ve maden yataklarını barındıran orta ve yüksek kesimlerinin eskiçağda yerleşime açık bulunduğunu ve koloni kenti civarındaki kırsal arazinin bu bölgelerde varlığı kesin köy yerleşmelerinin yayılım alanı içerisinde olduğunu göstermektedir. Özellikle lokalizasyonları daha güvenilir gözükten ve yöreyle ilişkilendirilebilen Makronlar (MÖ 400), Makronlarla bağlantılı oldukları düşünülen belki Sanlar/Tzan (MÖ I. Yüzyıl) ve Kolkhlar (MÖ 400-MS 131) gibi otokton halklar ortaçağlardan günümüze Yomra adıyla bilinen coğrafyanın yazılı kaynaklarda yer bulmuş ilk sakinleri olarak nitelendirilebilirler. Söz konusu halkların kaynaklara yansımış kırsal yaşam tarzlarına dair veriler yörede yerleşimin ilk örneklerini yansıtmaları açısından önem taşımaktadır.

Kolonizasyon Dönemi'nden (MÖ 756-550), Osmanlı hâkimiyetine kadar Doğu Karadeniz Bölgesi'nin bilinen iki bin küsur yıllık geçmişi, yerleşimi ve nüfus yapısını derinden etkileyen pek çok tarihi gelişmeyi ihtiva etmektedir. Pers (MÖ 6-4. yüzyıl), Mitrdates Hanedanı (MÖ 301-63), Roma İmparatorluğu (MÖ 63-MS 395) ve takip eden Doğu Roma (MS 395-1204) ile Komnenos hâkimiyetleri (1204-1461) gibi uzun soluklu egemenlik süreçlerinin bölgenin etnik yapısını ve yerleşimi ciddi şekilde etkilediğine şüphe yoktur. Ancak Trabzon Rum İmparatorluğu (1204-1461) istisna edilirse bahsi geçen devirlere ait tarihi kaynaklarda doğrudan Yomra yöresi ile ilgili herhangi bir veri mevcut değildir. Özellikle Trabzon Rum İmparatorluğu'na (1204-1461) ait yazılı kaynaklar Yomra adı ile anılan bir idari bölgeden bahsetmektedir. Söz konusu kaynakların içeriğinden hareketle yöredeki yerleşim ve yerleşim birimlerine dair nispeten ayrıntılı bilgi elde edilebilir.

2.2.1. Bir İdari Birim Olarak Ortaya Çıkışı

Trabzon Rum İmparatorluğu idari olarak bandon adı verilen alt birimlere ayrılmıştı ve bu küçük idari bölgelerden birisi de tarihi kaynaklarda “*Gemora*” imlası ile kayıtlı Türkçedeki söylenişi ile Yomra Bandonu idi¹⁴³. Yörenin tam olarak ne zaman böyle bir

---

¹⁴³ Rize, Of, Sürmene, Yomra, Trabzon, Maçka, Yukarı Maçka denilen Palaio-Matzouka ya da Baş Maçuka ve Akçaabat (Trikomia).

idari hüviyet kazandığı bilinmemekle birlikte oldukça geç bir dönemde 1364 yılında “*Bandon*” nitelemesi ile kayıtlara geçirildiği görülmektedir¹⁴⁴. Kommenos hâkimiyeti altında Değirmendere'nin doğusundan Yanbolu Deresi'ne uzanan arazi parçasının idari anlamda Yomra Bandonu'nun sınırları içerisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Osmanlıların Trabzon'u fethinden sonra hazırlanan tapu-tahrir defterlerinde Yomra Nahiyesi adı altında kayıtlı yerleşimler söz konusu sınırları teyit etmektedir. Ancak Trabzon Rum İmparatorluğu kaynaklarının yetersizliği nedeni ile fetih öncesinde bölgenin güney sınırının nereye kadar ulaştığını belirleyebilmek mümkün değildir.

Nispeten küçük ve bütünüyle kırsal bir bölgenin idari niteliğini ifade eden Yomra Bandonu'nda, merkezin “*Dryona*” –günümüzde yörede Durana şeklinde söylenmektedir- adlı köy olduğu ve “*Bandon*” adlı idari birimin en üst yöneticisi olan “*Dük*”ün burada oturduğu tahmin edilmektedir¹⁴⁵. Ayrıca Trabzon Rum İmparatorluğu'nda dönemin saray kronikçisi Panaretos'a atfen söz konusu köyde bir kale bulunduğu düşünülmüştür¹⁴⁶. Yomra İlçesi'nin merkez mahallelerinden Gürsel Mahallesi'ne denk düşen bu coğrafyada böyle bir kale harabesine rastlanılmamakta ancak aynı yerde Trabzon Sancağı'na ait tapu-tahrir defterleri ve kadı sicillerinde bugün yöre halkınca da bilinen “*Durana-i Kastil*”¹⁴⁷ imlası ile kayıtlı bir köy daha doğrusu bir mahalle yer almaktadır¹⁴⁸. Diğer taraftan bir ara Yomra'nın Sürmene Bandonu ile birleştirilmesi üzerine bu süreçte “*Dryona*”nın yine Panaretos'un kroniğinde Yomra'yı ifade eder bir şekilde kullanılmış olması bu kanaati

---

¹⁴⁴ Bryer ve Winfield, **The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos**, 1, s. 319. Trabzon Rum İmparatorluğu'ndaki “*Bandon*” adlı alt yönetim bölgelerinin Haldiya Theması içerisinde yer aldığı ve söz konusu üst idari çatı yani Haldiya Theması'nın teşkilatlandırılışının tarihi olarak 820'lere kadar gittiği bilinmektedir. Bu çerçevede Haldiya Theması, yedi ayrı merkezi vadi birer alt askeri ve idari ünite oluşturacak şekilde yapılandırılmıştır. Bu hususta bkz. Anthony Bryer, “Greeks and Türkmens: the Pontic Exception”, **The Empire of Trebizond and the Pontos**, London: Variorum Reprints, 1980, s. 116-117. Dolayısıyla bu teşkilatlanma içerisinde Gemora Bandonu'nun idari geçmişinin IX. asra kadar indirilebileceği en azından daha sonra da uygulandığı gibi bölgenin Sürmene Bandonu içerisinde yer alabileceği ileri sürülebilir. Bilhassa da mevcut “*Bandon*”ların sınırlarının coğrafi anlamda vadiler esas alınarak belirlenmiş olması bu kanaati güçlendirmektedir.

¹⁴⁵ 1364 yılı bölgenin ilk defa idari bir hüviyete kavuştuğu tarih olmayabilir. Kökeni Bizans devlet teşkilatına dayanan bu idari terim ve uygulamanın ortaya çıkışı sadece Yomra için değil Trabzon'da bulunan “*banda*” adı altındaki diğer bölgelerin de tarihi geçmişini daha geriye götürmekte aydınlatıcı olabilir. Ancak yazılı kaynakların yokluğu bu hususta ciddi bir engel teşkil etmektedir.

¹⁴⁶ Jakob Philipp Fallmerayer, **Trabzon İmparatorluğunun Tarihi**, (Çev: Ahmet Cevat Eren), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 279.

¹⁴⁷ “*Kastil*” imlâsı ayrıca bu mahallenin Yomra Vadisi'nin girişinde yer alması daha doğrusu hakikaten vadinin girişini kontrol eder bir konumda bulunması tam da bu noktada kale değilse bile en azından bir gözetleme kulesinin varlığına dair kanaatleri güçlendirmektedir. Eğer bu iddia doğru ise Yomra Vadisi, biri sahilde yani vadinin kuzey girişindeki, diğeri ise güneyde vadinin iç bölgelerle bağlantısını temin eden bir bölgedeki iki ayrı gözetleme kulesi ile kontrol ediliyor olmalıydı.

¹⁴⁸ Örnekler için bkz. TK.KKA, **TD**, nr. 29, s. 61a, 78b; *T.Ş.S.*, 1820, 33/5; *T.Ş.S.*, 1821-137, 63/4, 10/7.

güçlendirmektedir¹⁴⁹. Yomra Vadisi'ni takip eden yol güzergâhı üzerinde bugün Oymaltepe Beldesi'nde (Kodil ve Sifter Karyeleri) vadiye ve kollarına hâkim bir noktada eski bir gözetleme kulesinin -Tepeköy Kalesi- varlığı da önemli bir kanıt olarak kabul edilebilir. Zira yaylalık alanlar vasıtasıyla Gümüşhane ve güneydoğu istikametinde Bayburt'la ulaşım bağlantısı bulunan vadinin bu şekilde kalelerle kontrol edilmesi “*Dryona*”nın merkezi rolünü vurgulamaktadır. İlginçtir bu köyün Kommenos sarayında önemli görevler almış Doranites ailesinin de yurdu olduğu ileri sürülmektedir¹⁵⁰. Bütün bunlar adı geçen karyenin, Yomra Vadisi'nin yöredeki merkezi karakterine işaret etmekte güneye doğru Özdil Beldesi ve oradan da yaylalık alanlara ulaşan bir yol güzergâhının varlığını ve şüphesiz ekonomik bir önemi ortaya koymaktadır. Nitekim bu öneme binaen XIX. yüzyılda nahiyenin Durana Köyü'nde bir pazar kurulduğu ve yeniden belki daha önceden nahiyenin merkezinin tekrar bu köye taşındığı anlaşılmaktadır¹⁵¹.

İdari yapısı gereği Yomra Bandonu'nun “*Kephale*” unvanı taşıyan idarecisinin Kommenos sarayına karşı bir takım askeri yükümlülüklerinin bulunduğu ve burada bölgesinden sorumlu küçük bir askeri birimin yer aldığı bilinmektedir. Trabzon'un doğusundaki ve sahille bağlantılı bir idari bölge olan Yomra'nın ayrıca Trabzon Rum İmparatorluğu için dini ve ekonomik önem arz ettiği ilgili kayıtlarda açıkça görülebilir. Özellikle Trabzon şehrindeki çeşitli manastırların Yomra'da zeytin bahçeleri ve bağlıklar gibi pek çok arazisinin ve mülkünün mevcut olduğu tapu-tahrir defterlerinden bariz bir şekilde müşahede edilebilir, yine tapu-tahrir defterlerinden hareketle Trabzon Rum imparatoru ve devlet ileri gelenlerinin de yörede pek çok araziye malik oldukları belirtilmelidir¹⁵². Devletin gerek dini kurumları ve gerekse önde gelen idarecilerinin çeşitli mülklerinin ya da tasarruf ettikleri bütün arazilerin dönem itibari ile Yomra'nın pek çok köyüne dağılmış olduğu ancak daha ziyade sahile yakın ve orta yükseklikteki köylerde toplandığı da dikkat çekmektedir. Söz konusu mülklerin bulunduğu köyler ve bölgeler dönemin ve Osmanlı hâkimiyeti altında yörenin başlıca yerleşim birimlerini teşkil etmesi

---

¹⁴⁹ Bryer ve Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, 1, s. 319.

¹⁵⁰ Bryer ve Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, 1, s. 319.

¹⁵¹ Yomra Nahiyesi'nin Trabzon'u fethinden XIX. yüzyılım ortalarına kadar merkezi ortaçağlarda olduğu ve sanıldığı gibi ne Durana Karyesi (Gürsel Mahallesi) ne de Kovata Karyesi/Mevkii (Şana Mevkii)'dir. Bu hususa daha sonra tekrar değinilecektir.

¹⁵² Bu hususta çeşitli kaynaklardan derlenmiş bir çalışma için bkz. Bryer, “The Estates of the Empire of Trebizond. Evidence of their Resources, Products, Agriculture, Ownership and Location”, s. 370-477.

açısından önem taşımaktadır. Buna ek olarak bölgede bir de manastırın yer aldığı tahmin edilmektedir¹⁵³.

2.2.2. Temel Yerleşim Birimleri

Trabzon'un Osmanlılarca fethinden (1461) önce Yomra yöresi ile ilgili başlıca tarihi kaynakları Trabzon İmparatorunca tanınmış çeşitli imtiyazları muhtevi belgeler – Panaretos Kroniği doğrudan yöre ile alâkalı veri içerdiğinden bunlara dâhil edilebilir- ve manastır kayıtları oluşturmaktadır. Bu hususta tapu-tahrir defterlerinin barındırdığı zengin veri de göz ardı edilemeyecek kadar büyük bir öneme haizdir. Özellikle Trabzon Rum İmparatorluğu kaynaklarında yer alan bu verileri Yomra başlığı altında düzenli bir şekilde değerlendiren yegâne inceleme Anthony Bryer ve David Winfield'in daha önce de atıfta bulunulan çalışmasıdır. Adı geçen çalışmada yerleşim birimleri hakkında ortaya konulan bilgilerin güvenilirlikleri tapu-tahrir defterleri ile sınanabilmekte ve yerleşime dair bu veriler ilgili tapu-tahrir defterlerinin verileri üzerinden örneklenebilmektedir.

Yomra Bandonu ile alâkalı tarihi verilerin elde edilebildiği kayıtlar bu küçük idari birimdeki bütün yerleşim birimlerinin düzenli listelerini içermemektedir. Ayrıca en erken tarihlisi XIV. yüzyıla ait bu kayıtlardan hareketle yörenin nüfusuna dair tatminkâr veriye ulaşabilmek mümkün değildir. Yine de yörenin Kommenos hâkimiyeti altında kendisinden bahsettiren belli başlı yerleşim birimleri ile ilgili bir takım değerlendirmeler yapabilmek söz konusu kaynaklar sayesinde imkân dâhilindedir. Öte yandan bahsi geçen kaynaklar içerdikleri yerleşim birimlerinin ilk kuruldukları tarihleri değil, çeşitli imtiyazlar ve olaylar neticesinde kayıtlara geçirildikleri dönemleri yansıtmaktadır. Bu yönüyle Osmanlı öncesi tarihi kaynaklar tıpkı tapu-tahrir defterleri gibi yani tutulma amaçlarına matuf bir şekilde değerlendirilmeli ve bilgi sağladıkları yerleşimlerin tarihi geçmişlerinin ölçüsü olarak değerlendirilmemelidir.

Yomra Bandonu ile alâkalı bilinen bütün Trabzon Rum İmparatorluğu kaynakları, çeşitli inceleme ve değerlendirmeler “*Dryona*” adlı yerleşimi yöredeki merkezi özelliği ile ön plana çıkartmaktadır. Panaretos, “*Dryona*” isimindeki yerleşim biriminden 1382 yılında

---

¹⁵³ Bryer ve Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, 1, s. 320-321.

Trabzon'da meydana gelen veba salgını nedeni ile bahsetmektedir¹⁵⁴. Anthony Bryer ise 1364 tarihli Sümela Fermanı'nda Komera, Civera, Mesona adlı üç ve 1432 tarihli Pharos Fermanı'nda da Hoç (Xótsa/Xotsê), Samaruksa, Kuhla, Şana ve Varvara adlı Yomra Bandonu'na ait beş adet köy adı zikretmektedir¹⁵⁵. Bryer, ayrıca 1364 tarihli Sümela Fermanı'nda tarihi Sürmene Bandonu'nda yer alan Hara adlı bir yerleşim adı vermektedir¹⁵⁶. Bu köy tapu-tahrir defterlerinde Yomra Nahiyesi'nin Hara adlı köylerine sınır olup idari olarak XVII. yüzyılın sonuna kadar tarihi Sürmene Nahiyesi/Kazası'na bağlı idi. Ancak XVII. asrın sonunda köylülerin de talebi ve kendi köylerinin aslında aynı karyenin bir parçası olduğunu belirtmeleri üzerine söz konusu köy Yomra Nahiyesi'ne dâhil edilmiştir. Bütün bu köyler Osmanlı fethinden sonra Yomra Nahiyesi'ne dönüştürülecek bandon adlı idari birimin başlıca yerleşim merkezlerini teşkil etmektedir. Fakat Yomra Vadisi'nin güneyindeki Uz isimli köyler, günümüzde Arsin İlçesi'nin merkezinin bulunduğu bölge ile bu bölgenin güneyi ve Yanbolu Vadisi'nin orta ve üst kesimlerindeki diğer yerleşim yerleri ile ilgili verilere aynı kaynaklar üzerinden ulaşmak mümkün değildir. Burada dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta da adı geçen köylerin günümüzdeki gibi idari anlamda fazlaca bölünmüş olmamalarıdır. Başka bir ifadeyle çeşitli vesilelerle fetih öncesi kaynaklar sayesinde haklarında bilgi elde edilebilen yerleşim birimleri tapu-tahrir defterlerinde kayıtlı Yomra Nahiyesi'nin pek çok köyünü içermekteydi. Örneğin Trabzon Sancağı'na ait bütün tapu-tahrir defterleri sistematik olarak incelendiğinde yukarıda zikredildiği gibi farklı tarihlerde Pharos ve Sümela Manastırları'nın mülklerinin bulunduğu köylerin Değirmendere'den Yomra Vadisi'nin orta kısımlarına kadar, Arsin'in Yomra ile sınır batı kesiminin önemli bir kısmını kapsadığı görülecektir. Daha açıklayıcı bir örnek vermek gerekirse Sürmene Bandonu'na dâhil Hara isimli bir köyden bahsedilmesi bu adla anılan pek çok köyün de varlığının işaretidir ve – tımar taksimatında Foşa Karyesi Hara'nın bir hissesidir- adı geçen köy günümüze göre oldukça geniş bir coğrafi sahayı temsil etmektedir. Aynı dönemde tapu-tahrir defterlerinde ve XVI. yüzyıl kadı sicillerinde sıklıkla geçen Durana idari olarak yalnızca şimdiki Gürsel Mahallesi'ni değil Yomra vadisinin aşağı ve orta kesimlerini neredeyse tamamen sınırları içerisine almaktaydı. Söz konusu kaynaklar özellikle 1486 tarihli sancağın ilk tapu-tahrir

¹⁵⁴ A. Hahanov, **Panaret'in Trabzon Tarihi**, (Çev. Enver Uzun), Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık Yayınları, 2004, s. 91. Bu çeviride söz konusu veba salgını için 1380 tarihi verilmiştir.

¹⁵⁵ Bryer ve Winfield, **The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos**, 1, s. 320. Söz konusu köylerin coğrafi konumları, şimdiki idari taksimattaki yerleri ve yeni isimleri hakkında bu bölümde yer alan yörenin coğrafi özellikleri ve yerleşim durumu adlı kısım incelenebilir.

¹⁵⁶ Bryer ve Winfield, **The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos**, 1, s. 323.

defteri ve yukarıda isimleri zikredilmeyen kalabalık nüfuslu pek çok köy bu hususiyeti açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

2.2.3. Başlıca Yer Adları: “Gêmôrá” ve “Arsen”

Doğu Karadeniz Bölgesi, Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne bir süreç olarak yer adlarının değiştirilme politikasının etkin bir şekilde uygulandığı bölgelerin başında gelmektedir. Buna rağmen bölgenin köken ve anlam itibariyle birbirlerinden farklılık arz eden tarihi yer ve mevkii isimleri günümüzde de yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Hatta yöresel deyişlerde, türkülerde, yöreyle olan aidiyet tanımlanırken ve bir kimlik ifadesi olarak yüzyıllarca varlığını sürdüren bu isimler kullananlar açısından belli bir bilinci yansıttıkları gibi çoğu durumda yenilerinin söz konusu adların gölgesinde kaldığı rahatlıkla müşahede edilebilmektedir.

Doğu Karadeniz Bölgesi’ni hedef alan yerel tarih çalışmalarının incelenilen yörelerin tarihsel gelişimlerine ayrılan bölümlerinde genellikle yer adlarına dair çeşitli değerlendirmelere ve açıklamalara yer verilmektedir. Araştırmacının kökeni ne olursa olsun zaman zaman iyi niyetli çabalarla mahalli bir merakın ve aidiyetin, özellikle Doğu Karadeniz’de siyasi yaklaşımlarla şekillenmiş milliyetçi tepkilerin ürünü bu anlayış bir klişe halini almıştır. Ancak yer adlarının tarihi kökenlerinin açıklanması hususu ayrı bir bilim dalı; toponimi ilminin çalışma sahasına girmekte ve böyle bir çaba ciddi bir yöntem sorununu gündeme getirmektedir. Şüphesiz tam da bu noktada tarihi bilgi, faydaları göz ardı edilemeyecek bir öneme haizdir. Ne yazık ki Doğu Karadeniz’de, gerçek tarihi bilgiyi muhtevi her türlü malzeme ve ayrıntılı yazılı kaynak ağırlıklı olarak ortaçağ ve sonrasına aittir. Dolayısıyla geçmişleri bölgenin otokton halklarına kadar belki de daha öncesine uzanan bilhassa daha önemsiz kırsal kesimlerin bütün yer adlarının kökeninin ve kaynağının tespiti her halde mümkün değildir. Bu eksiklikten ötürü yalnızca etimolojik değerlendirmelere dayanan pek çok çıkarım yer adlarının kökenlerini açıklamakta yetersiz kalmakta ve kanıtlanamayan ön kabuller sağlam tarihi verilerden hareket etme gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Böyle bir girişim bölgeyi iyi tanıyan, yörenin tarihini çok iyi bilen uzmanların dahi kaynak yoksunluğunda bir arpa boyu yol alamayacağı bir çabaya dönüşebilir. Yomra Nahiyesi fetih öncesinde mevcut pek çok köyü ve Osmanlı

kaynaklarında sıklıkla karşılaşılan mevki isimleri ile bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Çalışmanın coğrafi mekânı olan Yomra Nahiyesi'nin bilinen başlıca yer adları yörede yerleşimin gelişimini ve geçmişini ilgilendiren boyutu ile Osmanlı kaynaklarının bu konudaki önemi açısından ele alınmıştır. Zira XV-XVI. yüzyıllarda devlet eliyle gerçekleştirilmiş iskân olgusuna, şahıs ve aile adları ile toponimler arasındaki muhtemel bir ilişkinin varlığına dair bir takım hususlar Osmanlı kaynakları üzerinden kavranabilir gözükmektedir. Söz konusu hususiyet göç ve yerleşimin izini sürmeyi kolaylaştırabilir, hatta bazı yer adlarının anlamını olmasa da tarihi açıdan ortaya çıkışını açıklayabilir. Bu çerçevede Osmanlı kaynakları üzerinden yer adları meselesine yapılabilecek en güçlü ve kanıtlanabilir vurgu coğrafya ve aile adları arasındaki ilişkidir ve yer adları meselesinde Osmanlı kaynaklarından hareketle söylenebilecek önemli şeyler var gibi durmaktadır. Dolayısıyla coğrafi isimlerin genellikle çözülemeyen köken ve anlam tartışmalarına girilmemiştir. Zira mevcut kaynakların ışığında ve bu kaynaklardan daha ziyade siyasi oluşumlardan ilham alan iddiaların gölgesinde bu meseleye açıklık getirmek mümkün değildir ve böyle bir çaba çalışmanın hedefinin dışına sapmasına sebebiyet vermektedir. Fakat bu çabanın yerleşimin tarihi gelişimini anlamlandırmada katkısı olacağı düşünülerek yörenin en azından idari ve tarihi merkezlerinin isimleri hakkında bir takım değerlendirmeler yapılmıştır.

Gêmôrá: Yemora ya da Yomra

Bir yer ismi olarak “Yomra” günümüzde küçük bir ilçenin adıdır ve tarihi bir özellik taşısa da geçmiştekine oranla oldukça dar bir bölgeyi ifade etmektedir. Toponimin gerçek anlamda tarihi ve coğrafi karşılığı ise Değirmendere ve havzasının sınırladığı bölgeden doğuya doğru Yanbolu Vadisi'nin büyük bir kısmını kapsayıp yüksek yaylalara kadar ulaşan arazi parçasıdır. İsme ilk kez “Gêmôrá” imlası ile XIV. yüzyıl gibi oldukça geç bir döneme ait Kommenos kaynaklarında rastlanılmaktadır. Bu dönemden önce benzer ya da aynı imlâ ile yine aynı yöreye karşılık gelen herhangi bir tarihi ismin varlığı ilgili kaynakların yetersizliği nedeniyle bilinmemektedir. Bu açıdan Trabzon Rum İmparatorluğu'ndaki küçük bir idari birimin genel adı olan “Gêmôrá” kelimesinin kökeni ve anlamı belirsiz olduğu gibi ortaya çıkışı ve geçmişi de karanlıktır. Anlamı tespit

edilemeyen “*Gêmôrá*” sözcüğünün ilk harfi Hellençe’de gamma ile yazılmasına rağmen “*Yemora*” şeklinde söylenmektedir¹⁵⁷. İsim, Osmanlıların bölgeye gelişi ile hazırlanan tapu-tahrir defterlerine de söylenişi ile yani işitildiği haliyle “*Yemora ya da Yomura*” şeklinde kaydedilmiş ve zamanla “*Yomra*”ya dönüşmüştür.

Mevcut tarihi kaynaklar üzerinden “*Gêmôrá*” adının kökenine dair kesin bir izah yapmak mümkün olmadığından genellikle benzer imlâlarla yazılan çeşitli tarihi isimlerin manaları ve kelimenin muhtemel anlamları arasında bir takım ortaklıklar kurulmaya çalışılmıştır¹⁵⁸. Ancak bu tip açıklamalar tarihi veriler ve kaynaklarla desteklenemediğinden kesinlik arz etmekten uzaktır. Bu çerçeveden bakınca en azından ismin kökeni ile ilgili bir yönüyle de olsa bilinen tarihi gelişmelerden ilham alan çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Fetih öncesi ile XIX. yüzyıl ve sonrasında uzun yıllar Yomra’nın merkezi ve en önemli yerleşim birimlerinden biri olması hasebi ile “*Dryona*” yani “*Durana*” ve “*Gêmôrá*” isimleri arasında bir benzerlik ve adaptasyon ilişkisi bulunduğu düşünülebilir¹⁵⁹. XIX. yüzyıl ve sonrasında “*Durana*”nın, Osmanlı hâkimiyetinin erken dönemlerinden farklı olarak Yomra’yı ifade eder bir hal aldığı söylenebilir. Fakat bu durumun “*Durana*”da nahiye pazarının kurulması ve köyün bu şekilde merkezi bir özellik kazanması ile ilgili olduğu tarihi bir gerçektir. Bu nedenden ötürü yöre halkınca sıklıkla Yomra’nın eski adının Durana olduğu belirtilmektedir; başka bir ifade ile “*Durana*”dan “*Yomura*”ya bir geçiş ve adaptasyon söz konusu değildir. Fetihden önce ise benzer bir durumun varlığı müşahade edilebilse de her iki kelimenin bütünü ile benzer olmamasından ve anlamları bilinmediğinden böyle bir açıklama kanıtlanamamaktadır.

Yomra’da ana yerleşimlerin, hatta günümüzün pek çok köyünün fetih öncesinde mevcut isimlerinin yöre halkınca yaygın bir şekilde kullanıldıkları görülebilmektedir¹⁶⁰. Bu yerleşim birimlerinden en önemlisi fetihden önce de varlığı bilinen Osmanlı

---

¹⁵⁷ Bilge Umar, **Karadeniz Kappadokia’sı (Pontos) Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi**, 2. Baskı, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2000, s. 138.

¹⁵⁸ İlyas Karagöz, **Grek, Bizans ve Eski Türk Kaynaklarına Göre Trabzon Yer Adları (Köken ve Anlamlar)**, Trabzon: Derya Kitabevi, 2006, s. 369-370.

¹⁵⁹ “*Dryona*” kelimesinin anlamı hakkında bir değerlendirme için bkz. Umar, a.g.e., s. 138.

¹⁶⁰ Bu yönüyle Trabzon’un doğusunu batısından ayırmak gerekmektedir. Örneğin fetih sonrasında Çepnilerce iskân edilmiş Beşikdüzü ve Şalpazarı gibi nüfussuz bölgelerde yer adlarının büyük oranda Türkçe olduğu müşahade edilebilmektedir. Ancak Akçaabat’ta ve Trabzon şehrinden doğuya doğru gidildikçe bu hususiyetin değişmeye başladığı görülebilir.

kaynaklarındaki haliyle “*Komara*” ya da “*Komera*”dır¹⁶¹. Özellikle kelimenin ikinci haline yani “*Komera*”ya sıklıkla rastlamak mümkündür ve bu sözcüğün halk dilinde söylenişi “*Gomera*”dır¹⁶². “*Gêmôrá*” ve “*Gomera*” arasındaki benzerlik gerçekten son derece dikkat çekicidir ve bu doğrultuda Yomra’nın asıl merkezinin ve ilk kurulduğu yerin yörenin şimdiki merkezine oldukça yakın “*Gomera*” olduğu ve ismin “*Gêmôrá*”ya dönüştüğü iddia edilmiştir¹⁶³. Aslında korunaklı bir koyun üzerinde, Kovata Limanı gibi doğal bir limanın varlığı, yerleşime uygun arazi yapısı ve kente yakınlık –şüphesiz her iki isim arasındaki benzerlik- “*Gomera*” için böyle bir ilişkinin muhtemel olduğunu düşündürmektedir¹⁶⁴. Ancak bu görüş ile ilgili herhangi bir tarihi kanıt bulunmamaktadır. Bütün bu değerlendirmeler ve açıklamalar yukarıda da zikredildiği gibi ne ismin kökenini ne de anlamını tespit etme hususunda birer tahminden öteye gidememektedir¹⁶⁵. Neticede mevcut tarihi verilerden ve iddialardan hareketle “*Gêmôrá*” isminin kökenine ve anlamına dair ileri sürülen çıkarımların kesinlikten uzak olduğu belirtilmelidir.

Arsen

Günümüzde küçük bir ilçe adı olan “*Arsin*” isminin kökeni ve anlamı açık değildir ve fetih öncesine ait Trabzon Rum İmparatorluğu kaynaklarında böyle bir yer adına rastlanılmamaktadır¹⁶⁶. XVI. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında “*Arsen*” imlası ile kayıtlı yerleşim birimi ise “*Arsin*” isminin tarihi temelini teşkil etmektedir. Bu isim XX. yüzyılda kelimenin “*Arsin*” söylenişi dilimize yerleşene kadar uzun süre değişmeden kalmıştır ki yörede hala adın “*Arsen*” söylenişi oldukça yaygındır. Öte yandan “*Arsen*” adı ve bu adı taşıyan yerleşim birimi hakkında Osmanlı öncesi döneme ait kaynakların bulunmaması

¹⁶¹ Trabzon’da yer adları hususunda yapılmış bütün çalışmalarda söz konusu köye atıfta bulunulmakta ve “*Komara*” isminin bölgeye yerleşmiş Kumanlar’dan kalmış olduğu ileri sürülmektedir. Bu hususta bakınız Bilgin, a.g.e., s. 177; Enver Uzun, **Trabzon’un Yer Adları**, Trabzon: Celepler Matbaacılık, 2007, s. 414-415; Haşim Albayrak, **Tarih Boyunca Doğu Karadeniz’de Etnik Yapılanmalar ve Pontus**, 2. Baskı, İstanbul: Babıali Kitaplığı, 2013, s. 114.

¹⁶² Yer adlarının köken ve anlamlarını tespit hususunda isim benzerliği tek başına yeterli olsa idi zaman zaman “*Gomer*” ve “*Gumari*” gibi adlarla anılan Kimmerler ile “*Gomera*” ve “*Gêmôrá*” arasında doğrudan bir bağ bulunduğu iddia edilebilirdi. Zira Kimmerlerin Doğu Karadeniz Bölgesi’ne yayıldıkları bilinmektedir.

¹⁶³ Karagöz, a.g.e., s. 49.

¹⁶⁴ “*Gêmôrá*” adının ilk halinin “*Kamura*” olabileceğine dair değerlendirmeler bu düşüncüyü pekiştirmektedir. Bu hususta bkz. Bilge Umar, **Türkiye’deki Tarihsel Adlar Türkiye’nin Tarihsel Coğrafyası ve Tarihsel Adları Üzerine Alfabetik Düzeninde Bir İnceleme**, 2. Baskı, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1993, s. 821.

¹⁶⁵ İsimle ilgili yerel düzeyde pek çok iddia daha gündeme getirilebilir ancak bunlar bilimsel olmaktan oldukça uzaktır.

¹⁶⁶ Bryer ve Winfield, **The Byzantine Monuments and Topography of the Pontus**, 1, s. 320.

kelimenin anlamının ve kökeninin ne olduğu hususunda etimolojik yaklaşımları ön plana çıkartmıştır. Ancak tarihi kaynaklarla desteklenmediği sürece bu iddiaların pek çoğunun tarihsel gerçeklere uygun olduğunu söylemek pek de mümkün görünmemektedir.

Osmanlı kaynaklarındaki “*Arsen*” ismi günümüzdeki gibi büyükçe bir bölge adı değildir ve hiçbir zaman bu şekilde tanımlanmamıştır. “*Arsen*” adlı yerleşimin XVI. ve XVII. yüzyıllara ait farklı Osmanlı kaynaklarının karşılaştırmalı değerlendirilmesi neticesinde “*Nefs-i Yemora (Yomra) nam-ı diğer Arsen*” tıpkı “*Nefs-i Yemora (Yomra) nam-ı diğer Kocaba*” ve “*Nefs-i Yemora (Yomra) nam-ı diğer Sotoko*” gibi ve Yomra Nahiyesi’nin merkezini teşkil eden pek çok küçük köy ve mahalleden yalnızca bir tanesi olduğu anlaşılmaktadır¹⁶⁷. Diğer taraftan kadı sicillerinde yer alan bir takım belgelerden elde edilen kanıtlar söz konusu “*Arsen Köyü*”nün lokalizasyonunda bugünkü Elmaalan Köyü’nü en mantıklı seçim olarak ön plana çıkartmaktadır. Dolayısıyla mevcut kaynaklardan hareketle Yomra Nahiyesi’nin merkezinin bugünkü Arsin İlçesi’nin çekirdek coğrafyasını içine aldığı müşahede edilebilir. Ancak o dönemde “*Arsen*” adı nahiyenin merkezinin bütününe ya da deniz kıyısındaki kısmını değil yalnızca yukarı kesimini nitelemekte idi. Zira yukarıda bahsi geçen “*Sotoko*” adlı köyün denize kıyısı bulunduğu belirlenmiştir.

“*Arsen*” adı XVII. yüzyılın ortalarında zaman zaman “*Arsenler*” şeklinde kayıt altına alınmıştır. Kaynakların ışığında bu durumla ilgili şöyle bir tahmin yürütmek mümkündür. Merkezin yukarısında ve onun bir parçasını meydana getiren “*Arsen Köyü*” tarihi süreçte pek açık olmamakla birlikte çevresine göre giderek ön plana çıkmış, anlaşıldığı kadarıyla son dönemdeki “*Yukarı-Aşağı Arsen*” ayırımına kaynaklık edecek yapı oluşmaya başlamıştır. Farklı bir ifade ile “*Arsen Köyü*” sahile kadar ulaşan bölgeye (Sotoko) adını vermiş, söz konusu bölge zamanla “*Arsen*” lafzı ile anılmıştır. Bu da “*Arsen Köyü*”nün nahiyenin merkezini teşkil eden diğer mahalleler arasında en önemlisi olduğu ya da tarihi süreçte bu konuma ulaştığı kanısını uyandırmaktadır. Peki, Osmanlı öncesi durum da bu şekilde olamaz mıydı? Belki de isim eskiden de benzer bir anlama sahipti. Şimdilik mevcut kaynaklarla bu hususu izah edebilmek mümkün olmadığı gibi en azından böyle bir açıklama Osmanlı kaynakları ile uyumlu değildir.

---

¹⁶⁷ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bu bölümdeki “*Nahiye Merkezi: Nefs-i Yomra Nam-ı Diğer Arsen*” adlı kısma bakınız.

Osmanlı öncesi kaynaklarda yer almayan “*Arsen*” adının Türkçede doğrudan bir anlam ifade etmediği bilinmektedir¹⁶⁸. Ayrıca Grekçe üzerinden de sözcüğün anlamı ve bunun bir yer adı olarak ortaya çıkışı hakkında henüz sağlam bir izah yapılamamıştır¹⁶⁹. Mevcut kaynakların ışığında meseleye doğrudan bir açıklama getirmenin güçlüğü ve yanıltıcı olabileceği de açıkça ortadadır. Dolayısıyla tarihi kaynaklar ekseninde konu ile ilgili yalnızca bir takım değerlendirmelerde bulunulabilir. Bu bağlamda Doğu Karadeniz Bölgesi’nde kişi ve aile adları ile yer adları arasındaki benzerlik –hele ki bu kişi dini bir özelliğe haiz ise- yerli-yabancı pek çok araştırmacının ilgisini çekmektedir. Osmanlı kaynaklarında “*Arsen*” soyadını taşıyan ailelerin varlığı müşahede edilmekte, ayrıca kadın adı olarak ismin varlığına rastlanabilmektedir. Bölgenin tarihi yerleşim sürecinde Varvara Köyü/Azize Barbara, Arsen Köyü’nün kuzeyindeki Nefs-i Yemora nam-ı diğer Sotoko/yani Theotokos –Trabzon’da benzer adlı bir mahalle ve bazı manastırlar- Yomra Nahiyesi’nin diğer bir köyü Zefanoz/Aziz Stephanos köylerinin isimlerini bu şekilde aldıkları iddia edilmektedir. Bütün bunlar “*Arsen*” adlı küçük köyün ismini bölgeye yerleşen benzer isimli büyükçe bir sülaleden¹⁷⁰ veya böyle bir sülalenin yörede geniş arazilere malik olmasından –bu tür örneklere Osmanlı belgelerinde tesadüf edilebilmektedir- aynı adlı önemli bir -kadın ya da erkek- kişiden ve şüphesiz dini bir

¹⁶⁸ Yörenin ismini, “*Arsen*” adının “Temiz” ve “Arınmış” anlamında kullanımından hareketle bölgenin tabii kumsallarından aldığı iddiasının hiçbir bilimsel yanı yoktur. Diğer taraftan ismin kökenini Erzincan adlı efsanevi ülke ile ilişkilendirerek açıklamaya çalışmak ciddi tarihsel kanıtlara dayanmayı gerektirir. Tarihi kaynaklarda ne bu tür bilgileri destekleyebilecek bir atıf vardır ne de böyle iddialar yukarıda kaynaklar ekseninde yapılan değerlendirmelerle örtüşmektedir. Öte yandan “*Arsen*” ismi ile Erzurum ve Erzincan adları arasında bir benzerlik ilişkisi kurulmaktadır. Bu hususta bkz. Uzun, a.g.e., s. 165.

¹⁶⁹“*Arsen*” adının kökeni ve anlamına dair ortaya atılan en önemli iddialardan birisi Bilge Umar’a aittir. Umar, adın Kappadokia dilinden geldiğini iddia etmekte ve ismin kasabanın doğu yakasından denize dökülen Yanbolu Deresi’nden, derenin Anadolu’daki birçok yörede olduğu gibi Arsania, Arsanias, Arsene, Arsana yani Arsa-(wa)na, “*Akarsu-sal, Akarsu-yurdu*” şeklinde anılmasından türediğini ileri sürmektedir. Aynı açıklamaya göre kelime Helen ağzında “*Arsena*”, Rum ağzında ise “*Arseni*” şeklinde söylenmektedir. Bu hususta bkz. Umar, **Karadeniz Kappadokia’sı (Pontos) Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi**, s. 138. Fakat Umar iddiası için herhangi bir kaynak zikretmediği gibi hiçbir tarihi kaynak, Yanbolu Deresi’nin tarihte bu adı taşıdığını belirtmemektedir. Öte yandan Umar “*Arsen*” adının bugünkü gibi büyük bir bölge olarak anıldığını zannederek yanılıya düşmektedir. Zira Osmanlı öncesi kayıtlarda yöredeki yerleşim birimlerine ilk atıflar sırası ile Trabzon Rum Devleti’nin askeri ve idari bir ünitesi olan *Gemora (Yomra) Bandon*’un ana yerleşim merkezleri *Digene* (1364), ve *Hara* (1364) *Varvara* (1432) köylerine aittir. Söz konusu dönemde “*Arsen*” adında herhangi bir yerleşim biriminden söz edilmez. Kaldı ki, yukarıda adları geçen *Digene* ve *Hara* köyleri coğrafi olarak Arsen’in doğusunda Yanbolu Deresi’ne oldukça yakın bir mevkide bulunmaktadır. Hatta Osmanlı kaynaklarında Yanbolu Köyü *Digene Köyü*’nün bir mahallesi olarak geçmektedir. O halde neden bu köyler adlarını hemen yanı başlarındaki Yanbolu Deresi’nden almamışlardır? Neden daha batıda ve yukarıda yer alan küçük bir köy Yanbolu Deresi’nden adını almıştır? Yukarıda açıklanmaya çalışıldığı gibi bu yanlış Arsen’in günümüzde olduğu gibi geçmişte de Yanbolu’ya kadar uzanan büyük bir bölge adı zannedilmesinden kaynaklanmaktadır.

¹⁷⁰ Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterleri dikkatle incelenirse Yomra Nahiyesi’ndeki pek çok köy ve bazı aile adlarının aynı olduğu hemen göze çarpmaktadır. “*Arsen*” ismi bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir. Zira Nefs-i Yomra’da yani Arsen Karyesi’nin bulunduğu köyler topluluğunda “*Arsen*” soyadı sıklıkla kayıt altına alınmıştır. Bu hususta bkz. BOA, **TD**, s. 288, s.186, 216-217.

mabetten almış olması ihtimalini güçlendirmektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi “Arsen” adının kökeni ve anlamına dair kaynak eksikliği bu ihtimalleri de bağlamaktadır. Fakat benzer örneklerle karşılaştırıldığında söz konusu ihtimallerin yörenin yer adlarının ortaya çıkışında etkili olduğu düşünülebilir. Özellikle, Osmanlıların fetihten sonra nahiye merkezinin nüfusuna müdahalelerde buldukları bilinmektedir ve dolayısıyla da “Arsen” gibi küçük yerleşimlerin isimlerinin bu şekilde sürülen nüfusla tarih sahnesine çıkması ihtimal dâhilindedir. Zira Nefs-i Yomra’nın neredeyse bütün hisselerinin bilinen isimleri ile aile adları arasında ciddi bir aynılık söz konusudur. Tapu-tahrir defterlerinde şahısların isimlerinin altına getirildikleri yerlerin adlarının yazıldığı tespit edilebilmekte¹⁷¹ ve Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterlerinde de böyle bir uygulamanın izleri görülebilmektedir¹⁷². Şüphesiz bu durum bir ihtimal olarak dikkate alınmalıdır ki böyle bir gelişim süreci Osmanlıların öncesine de –örneğin Bizans’a- uzanıyor olabilir¹⁷³.

Yörenin Yer Adlarına Dair Genel Bir Değerlendirme

Trabzon ve yakın çevresinin yer adları üzerine yapılmış nicelik ve nitelik olarak genellikle yetersiz toponomi çalışmaları köken ve anlam hususlarında Yomra ve Arsin isimlerine kesin ve sağlam bir izah getirmekten uzaktır. Zira bu gibi çalışmalarda zaman zaman zengin bir literatür kullanılmış da olsa pek çok yaklaşım ve değerlendirme çoğu durumda ön kabullere dayanmakta ve tarihi kanıtların son derece cılız olmasından ötürü ortaya atılan iddialar kesinlik arz etmemektedir. Daha önce de defalarca belirtildiği gibi mevcut kaynaklar ve de halk hikâyeleri her bölge için böyle bir çabayı destekleyecek içeriğe sahip değildir¹⁷⁴. Bu durum başta Yomra ve Arsin isimleri olmak üzere nahiyenin pek çok yer adı için de geçerlidir. Dolayısıyla böyle bir ortamda tarihi yer adlarının en

¹⁷¹ Afyoncu, a.g.m., s. 275.

¹⁷² Emecen, **Doğu Karadeniz’de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi Ağasar Vadisi: Şalpazarı-Beşikdüzü**, s. 74.

¹⁷³ “Arsen” adı fetih öncesi Trabzon’da faaliyet gösteren Venediklilerle Cenevizlilere ait yerleşimlerle de ilişkilendirilmektedir. Bu hususta bkz. Uzun, a.g.e., s. 165.

¹⁷⁴ Eskiden sahile yakın bölgelerde sıtma hastalığının yaygın olduğu bilinmektedir. Bununla ilgili yöre halkınca ilginç bir hikâye anlatılmaktadır. Bu hikâyeye göre bir ana ve oğul yük hayvanları ile Kovata’dan (Şimdiki Şana Mevkii) geçerken sıcak havadan ve haşeratın yaygınlığından ötürü oğul annesine, çabuk ol anlamında “*Ana kov ati*” der. Her ikisi Durana’ya (Yomra’nın Gürsel Mahallesi) geldiklerinde daha ferah bu yerde oğul bu defa annesine “*Dur ana*” der. Bundan dolayı bu iki yerin isimlerinin “*Kovata*” ve “*Durana*” olarak kaldığı söylenir. Diğer taraftan yine yöre ahalisi tarafından Yomra’nın ilk önce yüksek köylerinin kurulduğu ve bu nedenle –hatta Oğuzların bölgede ilk bu köyü kurmaları sebebiyle- “*Uz Sifter*” (Eskiden Tepeköy, şimdi Atatürk ve Kanuni Mahalleleri, Oymaltepe, Yomra) adlı köye “siftah” yapmaktan “*Sifter*” denildiği anlatılmaktadır. Bu hikâyeler iyi niyetli olmakla birlikte gerçeğin oldukça uzağındadır. Zira “*Sifter*” adlı köyün gerçek adı “*Ekseftir*”dir ve Hıristiyanların homojen topluluklar halinde yaşadığı başka bölgelerde de aynı isimlere rastlanılabilmektedir.

doğru anlamını bulmaktan ziyade bu hususta en mantıklı açıklamayı daha doğrusu tarihsel gerçeğe en yakın sonuca götürebilecek yaklaşımı bulmak elzemdir. Bunun için bilinmeyenleri ve basit benzerlikleri değil, bilinenleri esas alarak meseleye yaklaşmak daha anlamlı ve ilmi olsa gerekir. Şöyle ki birçok açıklamanın bölgenin köklü geçmişinde yalnızca son 450 yıldır tarihi vesikalarda kayıtlı o da kaynağı meçhul ve değişmeden kalan “Arsen” gibi yer adlarının kökenini belirleyemeyeceği ortadadır. O halde hangi çıkarım daha uygun bir yaklaşım sağlayabilir? Örneğin tapu-tahrir defterlerinde ve kadı sicillerinde “Galata” imlası ile yer bulmuş küçük yerleşim biriminin adı sadece aradaki benzerlikten ötürü “Galatlar” ile mi açıklanmalıdır? Oysa Galatların MÖ 1. yüzyılda Trabzon ve civarını Roma’ya bağlı vassal bir krallık olarak yönettiği bilinmektedir. Galata köyüne hâkim bir noktada oldukça eski ve kaba taştan yapılmış, hiçbir tarihi kaynakta adına rastlanılmayan kale harabesi, tahrir defterlerinde aynı köy ve civarında sürekli “Galato/Kelato” benzeri soyadları ile anılan şahısların bulunması bu açıdan bir anlam ifade ediyor olmalıdır; en azından bütün bunlar dikkate alınmalıdır¹⁷⁵. Nahiyein Kavala Köyü de benzer bir durumu aksettirmektedir ve bu köyde sıklıkla “Kavala” soyadını taşıyan şahısların varlığına tesadüf edilmektedir¹⁷⁶. Yörenin başka iskân merkezlerinde de kişi ve yer adlarının ortak olması hususiyeti Osmanlı kaynakları üzerinden açıkça belirlenebilmektedir. Bütün bunlar kesin olmamakla birlikte kişi, aile, kabile ve yer adları arasındaki ilişkiyi ve bu gibi toponimlerin ortaya çıkış sürecini göstermesi açısından büyük bir önem arz etmektedir. Defterolojinin bu hususta çok ciddi tarihi kanıtları ortaya koyduğu ve bunların toponim çalışmaları için önemli ipuçları barındırdığı unutulmamalıdır. Osmanlı kaynakları incelenmeden yine ortaçağ ve eskiçağa uzanan tarihi ve arkeolojik veriler dikkate alınmadan salt kelimelerin benzerliklerini ön plana çıkararak yer adlarını açıklama çabası güvenilirlikleri sınırlı sonuçları doğurmaktadır.

Doğu Karadeniz’de Trabzon’un fethinden önce Türk varlığının izleri olduğu kabul edilen ve bu hususta sıklıkla atıfta bulunulan çeşitli yer adları mevcuttur. Tarihi Yomra Nahiyesi’nde Yomra Deresi Vadisi’nin yukarı kesimindeki ortak isimleri “Uz” olan köyler topluluğu bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir¹⁷⁷. Osmanlı kaynakları ait oldukları dönem ve mahiyetleri açısından “Uz” gibi yer adlarının menşesine dair meselelere çözüm

¹⁷⁵ Bazı örnekler için bkz. BOA, **TD**, nr. 52, s. 81-82, 127-128; BOA, **TD**, s. 288, s. 196-197, 218-219.

¹⁷⁶ BOA, **TD**, nr. 52, s. 69; BOA, **TD**, s. 288, s. 187-188, 218-219. Bu hususta yalnızca iki tapu-tahrir defterinin kullanılması söz konusu örneklerin bu defterlerde daha fazla bulunmasından ötürüdür. 1486 ve 1583 tarihli diğer tapu-tahrir defterlerinde de benzer örneklere rastlanabilir.

¹⁷⁷ Bilgin, a.g.e., s. 128; Karagöz, a.g.e., s. 377.

getirmekten uzaktır. Henüz bunun ötesine geçebilecek ya da vurgu yapabilecek eski devirlere ait güvenilir kaynaklar, bu gibi dönemlere yönelik herhangi bir arkeolojik çalışma ve saha araştırması da mevcut değildir. Söz konusu coğrafyadaki “Uz, Bacılak, Hozarak”¹⁷⁸ gibi yerleşim birimleri, yine ilginçtir oldukça yakın bir bölgedeki “Uz” ve “Zazana” Köyleri¹⁷⁹ bu noktada tesadüf ve yerel tarihçiliğin daha az güvenilir işlevinin sınırlarını zorlamaktadır. Öte yandan XVII. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında dahi kayıt altına alınmış Türkçe şahıs adlarının bu kadar yaygın olduğu Trabzon ve civarında elbette bit takım yer adlarının Türkçe ya da Türkçe ile bağlantılı bulunduğu düşünülebilir. Ancak söz konusu isimlerin bölgeye yerleşmiş Hazarlar (Hozarak) ve Uzlar gibi Türk topluluklarından kaldığı iddiasının güvenilirliği yalnızca isimlerin benzerliği ile sınırlı değildir ve Bizans döneminde yöreye aynı toplulukların yerleştirildiği önemli bir kanıt olarak ileri sürülmektedir. Ne yazık ki şu aşamada bu isimlerin Uzlardan kalmış olma ihtimali henüz ileri düzeydeki tarih ve toponomi çalışmalarının konusu olmamıştır.

XVI. yüzyılın sonunda ve XVII. asırda Yomra Nahiyesi’ndeki daimi köy yerleşmelerinin en üst sınırında yaylalık alanlara oldukça yakın Santa yerleşimi bulunmaktaydı. Nahiyenin sınırının buradan hangi bölgelere kadar uzandığı tam olarak bilinmemekle birlikte Yomra ahalisinin yüzyıllarca yaylak olarak kullandığı bu geçici yerleşimlerin en azından nahiyenin etki alanı içerisinde yer aldığı düşünülebilir. Tam da bu hususta bilhassa yer adları konusunda ilginç bir ayrıntı göze çarpmaktadır. Nahiye sakinlerinin yalnızca yılın belli bir döneminde kaldığı yaylaların isimlerinin –ayrıca bazı mezraların- önemli bir kısmı Camiboğazı, Taşköprü, Sarıtaş, Kasapoğlu, Hızarcıoğlu, Karaburun, Deveboynu, Kürtdere vb. Türkçe isimlerle anılmaktadır¹⁸⁰. Köy yerleşmelerinin başladığı yerlerle kıyaslandığında bu hususiyetin son derece keskin bir farklılığı yansıttığı görülmektedir. Böyle bir ayrıntı incelenilen dönem itibari ile yaylalık alanlarda faaliyet gösteren Türkmenlerin izlerini taşıyor olsa gerektir. Yer adları meselesi ile alâkalı zikredilmesi elzem pek çok hususiyet daha mevcuttur. Ancak çalışmanın

---

¹⁷⁸ “Hozarak” adı genel olarak Hazar Türkleri ile ilişkilendirilmektedir. Bu hususta bkz. Karagöz, a.g.e., s. 371; Uzun, a.g.e., s. 410.

¹⁷⁹ İncelenilen tapu-tahrir defterlerinde ve kadı sicillerinde günümüzde Arsin İlçesi sınırları içerisinde kalan bölgede “Zazana” ismi sıklıkla kullanılırken, “Uz” gibi bir yer adının kaydına tesadüf edilmemiştir.

¹⁸⁰ Bu bölgelerde yaylanın kendisine “yurt” adı da verilmektedir. Hatta bazı yaylalar “yurt” tanımlaması ile adlandırılmışlardır. “Papazyurdu Yaylası” buna güzel bir örnek teşkil etmektedir ki yöre halkı Sümela papazlarının buraya yaylaya çıktığını ve yaylanın isminin bu nedenle “Papazyurdu Yaylası” olduğunu anlatmaktadırlar. Hatta “Çepni Yurdu” adlı ev temelleri olduğu anlaşılan kare ve dikdörtgen şekillerin bulunduğu bir tepe eteği de bu durumu örneklemektedir.

amaçları doğrultusunda bu kadarı ile yetinilmiştir. Sonuç olarak nahiyenin yer adlarına dair yapılan kısa değerlendirmelerin çalışma boyunca isimleri sıklıkla geçecek olan karye adlarının büyük oranda ortak özelliklerini yansıttığı akılda tutulmalıdır.

2.3. Osmanlı İdaresinde Yomra Nahiyesi

2.3.1. Bizans Bandon'undan Osmanlı Nahiyesi'ne Yomra

Trabzon ve çevresi, Osmanlılarca fethedildikten sonra sancak haline getirilerek teşkilatlandırıldı ve Osmanlı idari sistemine dâhil edildi. Sancağın merkezi olan Trabzon Kazası'nın idari anlamda alt birimlerini ise Sürmene, Yomra, Maçka ve Akçaabat Nahiyeleri meydana getirmekteydi. Söz konusu nahiyelerin hepsi fetih öncesinde, geçmiş Bizans idari sistemine kadar uzanan ve Osmanlı nahiyesine benzer “*Bandon*” adlı küçük birer idari ünite hüviyeti taşımaktaydı. Dolayısı ile Trabzon Kazası'nı oluşturan yöreler; idari terminolojiyle nahiyeler Trabzon Rum İmparatorluğu'ndaki alt yönetim bölgelerinin coğrafi ve tarihi açılarından devamıdır ancak Osmanlı idari teşkilatına uyarlanmış bir hususiyet arz etmektedir. Yomra Nahiyesi bu tarihi-idari yapılanmayı bariz bir şekilde örneklemekte ve incelenilen dönem itibari ile tipik bir Osmanlı Nahiyesi özelliği göstermektedir. Yukarıda da zikredildiği gibi bu durum yörenin coğrafi-tarihi yapısından kaynaklandığı kadar idari geçmişinden de bağımsız değildir.

Tarihi Yomra, XV-XVI. yüzyıllara ait mufassal nitelikteki Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterlerinin hepsinde nahiyeye terimi ile anılmış ve “*Nahiye-i Yemora*” şeklinde kayıt altına alınmıştır¹⁸¹. XV-XVI. asırların Yomra Nahiyesi coğrafi anlamda Trabzon Kazası'nın diğer nahiyeleri Sürmene, Maçka ve Akçaabat'a göre daha küçük bir yönetim bölgesidir. Ayrıca dönem itibari ile yöre nüfusunun da bu nahiyelere oranla oldukça düşük olduğu, diğer taraftan da nahiyenin bütünü ile kırsal bir coğrafi bölge özelliği gösterdiği müşahede edilebilir. Diğer taraftan yörede tarihi bir kale ile korunan kasaba düzeyinde bir yerleşmeden, en azından korunaklı büyükçe bir limandan ve de düzenli bir şekilde kurulan

---

¹⁸¹ BOA, MAD, nr. 828, s. 192; BOA, TD, nr. 52, s. 60; BOA, TD, s. 288, s.184; TK.KKA, TD, nr. 29, s. 61a. Ayrıca icmal nitelikteki miladi 1520 yılına ait 387 numaralı Karaman ve Rûm İcmal Defteri'nde yöre yine nahiyeye olarak kayıtlıdır. Örnek bir kayıt için bkz. **387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) II**, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1997, s. 720.

nahiye pazarından bahsetmek mümkün değildir¹⁸². Bu yönüyle Yomra Nahiyesi'nin, kazai olarak Trabzon kadısının, idari olarak da sancak beyinin yetkisi dâhilinde coğrafi bir bütünlük arz eden köyler topluluğundan öte bir idari hüviyet taşımadığı söylenebilir¹⁸³. Dolayısıyla XVI. yüzyılda her iki Osmanlı idarecisinin nahiye bünyesindeki temsilcileri kadı sicillerinde sıklıkla rastlanılan naib ve subaşından başkası değildi.

XV-XVI. yüzyıllar itibariyle Yomra Nahiyesi'nde zirai üretim dışında¹⁸⁴ ticaret ve sanayiye dair devletçe vergilendirilen yoğun ekonomik faaliyet alanlarına rastlanılmamaktadır¹⁸⁵. Ancak fırın ve kasaphane gibi vergilendirilmiş bir takım ticari müesseselerin varlığı tespit edilebilmektedir. Bununla alâkalı olarak 1554 yılında nahiye merkezinde iki adet fırın bulunduğu kayıt altına alınmıştır¹⁸⁶. Ayrıca nahiyede yıllara göre sayısı değişmekle beraber kasaphanelerin faaliyet gösterdiği ve bunların da vergilendirildiği belirlenebilmektedir. 1515 tarihli tapu-tahrir defterinde nahiyede iki adet kasaphanenin yer aldığı kayıtlıdır lakin bu kasaphanelerin mevkileri nahiyenin bilinen yer adları ile benzeşmediğinden söz konusu kasaphaneler için kesin bir yer saptamak kolay değildir¹⁸⁷. Ancak ilk kayıt için verilen yer adı bir zamanlar Yomra'nın en meşhur yerleşim

¹⁸² Akçaabat Nahiyesi'nin merkezi önemli ve işlek bir limanın bulunduğu Pulathane'dir. Yomra Nahiyesi'nde ise benzer bir durumdan söz edilemez. Zira nahiyenin merkezi ise önemli ve büyükçe bir iskele olan Kovata değildir. Her ne kadar Evliya Çelebi, Kovata'dan kasaba olarak bahsetse de bu bölge idari ve tarihi olarak standart bir Osmanlı kasabası olmaktan oldukça uzaktır.

¹⁸³ Krş. Halime Doğru, **XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.

¹⁸⁴ Trabzon Sancağı'nın pek çok nahiye ve kazasında bulunduğu bilinen şahincilerin ve doğancılının Yomra Nahiyesi'nde de mevcut olduğu tespit edilebilmektedir. Bkz. **387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) II**, s. 720. Şana, Kalafka, Zümleha, Karon Köyleri ile Simona Mezrası şahin yuvacılarının bulunduğu yerleşim birimleri arasındadır. Bu hususta bkz. TK.KKA, **TD**, nr. 29, s. 21a.

¹⁸⁵ Zirai üretim şartları ve bölgede yetiştirilen ürünler itibari ile Yomra, Trabzon Kazası'nın diğer nahiyelerinden farklı bir özellik arz etmemektedir. Ancak nahiyeyi diğer yörelerden farklı kılan en önemli özellik bölgenin Osmanlı hâkimiyetinin en eski devirlerinden beri sıklıkla fındık yetiştirilen bir yer olarak anılmasıdır. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi ve XIX. yüzyılda Bıjşkyan yöre fındığının meşhur olduğunu zikretmişlerdir. Bu hususta bkz. Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, Zekeriya Kurşun ve diğerleri (Haz.), 2. Kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998, s. 53; P. Minas Bıjşkyan, **Pontos Tarihi Tarihin Horona Durduğu Yer Karadeniz**, (Çev. Hrand D. Andreasyan), İstanbul: Çiviyazıları, 1998, s. 115. Ayrıca XVI. asırda Şana Karyesi'nde bir hassa fındık bahçesinin bulunduğu tespit edilebilmektedir. Bkz. TK.KKA, **TD**, nr. 29, s. 79a. Diğer taraftan nahiyenin bütününde ceviz yetiştiriciliğinin, bağlıkların ve sahile yakın köylerinde ise zeytin bahçelerinin oldukça büyük boyutlara ulaştığı görülmektedir. Bir diğer husus ise Değirmendere'den modern Yomra'ya kadar uzanan coğrafyada sıklıkla eyalet valilerinin de malik olduğu çayırlıklara rastlanmasıdır. Ayrıca hem XVI. ve hem de XVII. yüzyıllarda Hos Bölgesi'nde çömlekçilik için özel bir çamur çıkarıldığı da belirlenebilmektedir. Bu hususta bakınız **T.Ş.S., 1817**, 58/6; **T.Ş.S., 1830**, 42/8; **T.Ş.S., 1845**, 50/4; **T.Ş.S., 1864**, 32/3. Yine nahiyenin Ladom Karyesi'nde kullanılabilir çömlekçi toprağı bulunduğu anlaşılmaktadır. İlgili kayıt için bkz. **T.Ş.S., 1818**, 14/7.

¹⁸⁶ BOA, **TD**, s. 288, s. 193.

¹⁸⁷ BOA, **TD**, nr. 52, s. 61.

birimlerinin genel ismi olan “Hoc”dur. 1520 tarihli icmal tapu-tahrir defterinde ise bir adet kasaphaneden bahsedilmektedir ve bu kayıttaki ifade; “*resm-i kasabhane-i der Civara...*” aynı kasaphanenin Civara Köyü’nde yani Yomra’nın şimdiki Çamlıca Mahallesi’nde olduğunu düşündürmektedir¹⁸⁸. 1554 yılına ait defterde yer alan kayıtlardan hareketle nahiyede yeniden iki kasaphane bulunduğu söylenebilir¹⁸⁹. İlgili kayıtların ilkinde yine lokalizasyonu zor bir isim yazılı iken ikinci kayıтта 1515 tarihli defterdeki kasaphanenin ismi verilmektedir¹⁹⁰. 1583 tarihli tapu-tahrir defterinde de nahiyenin Uz Karyesi’nde yalnızca bir adet kasaphanenin mevcudiyetinden bahsedilmiştir¹⁹¹. Bu kayıтта kasaphane resminin buraya dışarıdan getirilen ve kesildikten sonra yine dışarıya satılan hayvanlar için ödendiği zikredilmiştir.

XVI. yüzyılın sonuna ve XVII. yüzyıla ait Osmanlı kaynaklarında Yomra Nahiyesi’nin tarihi “*Kovata Limanı*” Trabzon’da deniz ulaşımının önemli duraklarından biri olarak tasvir edilmektedir¹⁹². Oldukça işlek olduğu belirlenebilen liman özellikle XVII. yüzyıl kadı sicillerinde “*Kovata Limanı*”¹⁹³, “*Kovata Limanı nam Mevzii*”¹⁹⁴, “*Kovata nam Yalı Limanı*”¹⁹⁵, “*Laz Limanı*”¹⁹⁶ gibi isimlerle anılmaktadır. Söz konusu kayıtlardan Kovata Limanı’nın Karavele gibi büyükçe ve şayka gibi daha küçük boyutlardaki gemilerin uğradığı¹⁹⁷ ayrıca balık avlanıp¹⁹⁸, -belki küçük çapta- gemi inşası ve onarımının yapılabildiği bir yer olduğu anlaşılmaktadır¹⁹⁹. Evliya Çelebi’nin Trabzon şehrinden doğuya doğru yaptığı deniz yolculuğuna dair “*Menzil-i kasaba-i Şana: Rovuşa limanı derler, a’lâ yatakdır*” şeklindeki ifadesinden Kovata Limanı’na uğradığı görülmektedir²⁰⁰. Öte yandan genel olarak doğrudan Kovata İskelesi ile ilgili ve bu doğal limanın ekonomik kapasitesi hususunda XV-XVI. yüzyıllara ait herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak

¹⁸⁸ 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) II, s. 720.

¹⁸⁹ BOA, TD, s. 288, s. 229.

¹⁹⁰ 1515, 1520 tarihli defterlerde Hoc, Civara isimleri ile kayıtlı kasaphane ve 1554 yılına ait defterdeki ismi okunamayan yer adının uzantısı olan kelimeler birbirinin aynıdır. Dolayısı ile kasaphane kaydının yanına eklenen bu yer adlarının farklı tahrirlere göre değişmesinin bir hata olup olmadığı akla gelmektedir. Diğer taraftan 1583 tarihli tapu-tahrir defterinde söz konusu isimlerle ortak herhangi bir ibare bulunmamakta ve farklı bir yer adı verilmektedir. Bu şekilde kasaphanenin yerinin yıllara göre değiştiği düşünülebilir.

¹⁹¹ TK.KKA, TD, nr. 29, s. 83b.

¹⁹² BOA, KK, nr. 2555, s. 24.

¹⁹³ T.Ş.S., 1820, 33/5; T.Ş.S., 1836, 47/8, 48/1.

¹⁹⁴ T.Ş.S., 1836, 48/1.

¹⁹⁵ T.Ş.S., 1846, 10/3.

¹⁹⁶ T.Ş.S., 1855, 42/3,42/4.

¹⁹⁷ T.Ş.S., 1836, 47/8, 48/1; T.Ş.S., 1837, 19/2, 20/3.

¹⁹⁸ T.Ş.S., 1821-72, 36/5.

¹⁹⁹ T.Ş.S., 1822, 3/1; T.Ş.S., 1846, 10/3.

²⁰⁰ Evliyâ Çelebi, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, s. 53.

XVI. yüzyıl Trabzon Kadı Sicillerinde Sürmene ve Yomra Nahiyesi'ne dağıtılacak tuz ile alakalı kayıtlarda Kovata mahzeninden bahsedilmektedir²⁰¹. Söz konusu kayıtlar bu dönemde Kovata'daki limanın deniz taşımacılığında kullanıldığını ortaya koymaktadır²⁰². Bununla birlikte nahiyede XVII. asır Trabzon kadı sicillerinde kayıtlı iki adet küçük iskelenin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu iskelelerden ilki Hoc Karyesi'nde yer almakla beraber iskele için doğal bir korunak sağladığı düşünülerek bahsi geçen iskelenin Hupsi Burnu içerisinde konumlandığı iddia edilebilir²⁰³. İskelenin balık –özellikle de hamsi- avlamak için kullanıldığı ayrıca köylüler yanında yoğun bir şehirli nüfusu barındıran Hoc sahilinin geceleri olası Kazak baskınlarına karşı yeniçerilerce korunduğu böylece iskelenin de denetim altında tutulduğu söylenebilir²⁰⁴. Nahiyede varlığı tespit edilebilen ikinci küçük iskele ise Arsin'in Yeşilyalı Beldesi'ne lokalize edilebilmektedir. İlgili kayıttan iskelenin Digene Karyesi ahali tarafından kullanıldığı ve Lodom-u Sagir köylüleri ile bu hususta yaşanan anlaşmazlık sonucu konunun mahkemeye intikal ettirildiği görülmektedir²⁰⁵. Bu şekilde kuzey kesimi tamamıyla denizle sınır Yomra Nahiyesi'nde pek çok köyün kullanımına açık –örneğin nahiyenin nefsi Arsin Köyü- küçük çaplı iskelelerin bulunduğu ileri sürülebilir. Bu tip iskelelerin geçmişi kullanım pratikliği ve kolaylığı açısından XVI. yüzyıl ve öncesine kadar indirilebilir.

Trabzon Kazası'nın doğusundaki yakın kıvrık alanı teşkil eden Yomra Nahiyesi şehri doğuya bağlayan karayolu güzergâhı üzerinde yer almaktaydı. Doğu-batı doğrultusunda Trabzon şehrinden öncelikle tarihi Sürmene'ye ulaşan –Sürmene'nin XIX. yüzyıldaki merkezi dikkate alınırca 8 saatlik bir mesafe- işlek bir yol nahiyenin sahile yakın kısmından geçmekteydi. XV-XVI. yüzyıla ait tapu-tahrir defterlerinde nahiyeden özellikle de deniz kenarından geçen kervanların vergilendirildiğinin kayıtlı olması bu yolun önemini ve kapasitesini ortaya koymaktadır²⁰⁶. Bunun dışında yine nahiyeyi katedip kuzey güney istikametinde Yomra Vadisi'nden²⁰⁷, aynı zamanda Yanbolu Vadisi boyunca

²⁰¹ T.Ş.S., 1819, 39/6, 40/3-4.

²⁰² XIX. yüzyılın ilk yarısında yöreden geçen Bijişkyan, Kovata'nın yazlık bir liman olduğunu belirtmiştir. Bkz. Bijişkyan, a.g.e., s. 115.

²⁰³ T.Ş.S., 1824, 65/7.

²⁰⁴ T.Ş.S., 1837, 94/8.

²⁰⁵ T.Ş.S., 1853, 25/2.

²⁰⁶ BOA, TD, nr. 52, s. 61; 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) II, s. 720; BOA, TD, s. 288, s.229.

²⁰⁷ XVII. asra ait Trabzon kadı sicillerinde yer alan bir kayıttan Durana'daki büyük bir yoldan ve dükkândan bahsedilmektedir. Bu kayıt için bkz. T.Ş.S., 1845, 46/5. Yomra Nahiyesi'ndeki dükkânların varlığına dair

ve Taşköprü Yaylası vasıtası ile Gümüşhane-Bayburt'a ulaşan çeşitli tali yolların bulunduğu söylenebilir. Günümüzde Yomra Vadisi'ne hâkim bir tepede yer alan kale harabesi²⁰⁸, 1583 yılına ait tapu-tahrir defterinde Santa Köyü ahalisinin derbentçi olduğunun belirtilmesi bunu doğrulamaktadır²⁰⁹. Ayrıca Yanbolu Vadisi'ndeki Hara Köyü'nün coğrafi konumu ve tarihi köprüleri bu hususta oldukça aydınlatıcıdır ve bu köyden özellikle tarihi Sürmene'ye; Karadere Vadisi'ne varan eski bir yol güzergâhının varlığı bilinmektedir. Yine Arsin sahilinden²¹⁰ kuzeye doğru saparak Digene ve Galata köylerinden Hara Köyü'ne ulaşan İpek Yolu'nun bir kolundan bahsedilmektedir. İncelenilen kaynaklarda böylesine ayrıntılı bir yol ağını tasvir edebilmek söz konusu kaynakların içeriği gereği şüphesiz imkân dâhilinde değildir. Ancak Arsin sahiline hâkim bir noktada Karon'da mevcut gözetleme kulesi, aynı güzergâh üzerinde Cicera Köyü'ndeki büyükçe ve son derece eski olduğu anlaşılan kale harabesi ve güneyde Hara ve tarihi Foşa arasındaki yıkılmış gözetleme kulesi gibi tarihi kalıntılar bu iddiayla uyumludur. Nahiye'nin batısında Samaruksa Karyesi'nde ise XVII. yüzyılda harabe halde bir kalenin varlığı²¹¹, ayrıca yine aynı köyde vuku bulmuş bir takım arazi anlaşmazlıklarında “*Kapı Dibi, Kaldırım Yol*”²¹² ve “*Ulu Yol*”²¹³ gibi tanımlamaların yapılmış olması aynı adlı köy topluluğundan tarihi bir yol güzergâhının geçtiğini düşündürmektedir. Bu şekilde pek çok köy ve yayla yolu çeşitli tali yollarla –sicillerde sıklıkla umumi yollara dair anlaşmazlıklara rastlanılmaktadır- nahiyeden geçen ana güzergâhlara bağlanmakta ve bu yol ağı Yomra Nahiyesi ahalisinin batıda şehir ve Maçka, doğuda Sürmene, güneyde ise yaylalık alanlar ve İç Doğu Karadeniz Bölgesi ile ulaşımını sağlamaktaydı (Bkz. Harita: 1).

---

tapu-tahrir defterlerinde ve kadı sicillerinde bir takım kayıtlara daha rastlanılabilmektedir. Fakat tezin kapsamı çerçevesinde sınırlı sayıda örneğe değinilmiştir.

²⁰⁸ Yomra Nahiyesi'nin Osmanlı kaynaklarında kayıtlı tek kalesi “*Mezra-i der Kal'a-i Camana tabi-i Uz...*” şeklinde geçmektedir. Ancak kalenin Osmanlılarca kullanıldığına dair herhangi bir veriye rastlanılmamıştır. Günümüzde Tepeköy kalesi olarak bilinen gözetleme kulesi ile söz konusu kalenin aynı kaleler olup olmadığı da kesin olarak tespit edilememektedir. Bu hususta bkz. **387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) II**, s. 723.

²⁰⁹ TK.KKA, TD, nr. 29, s. 83b.

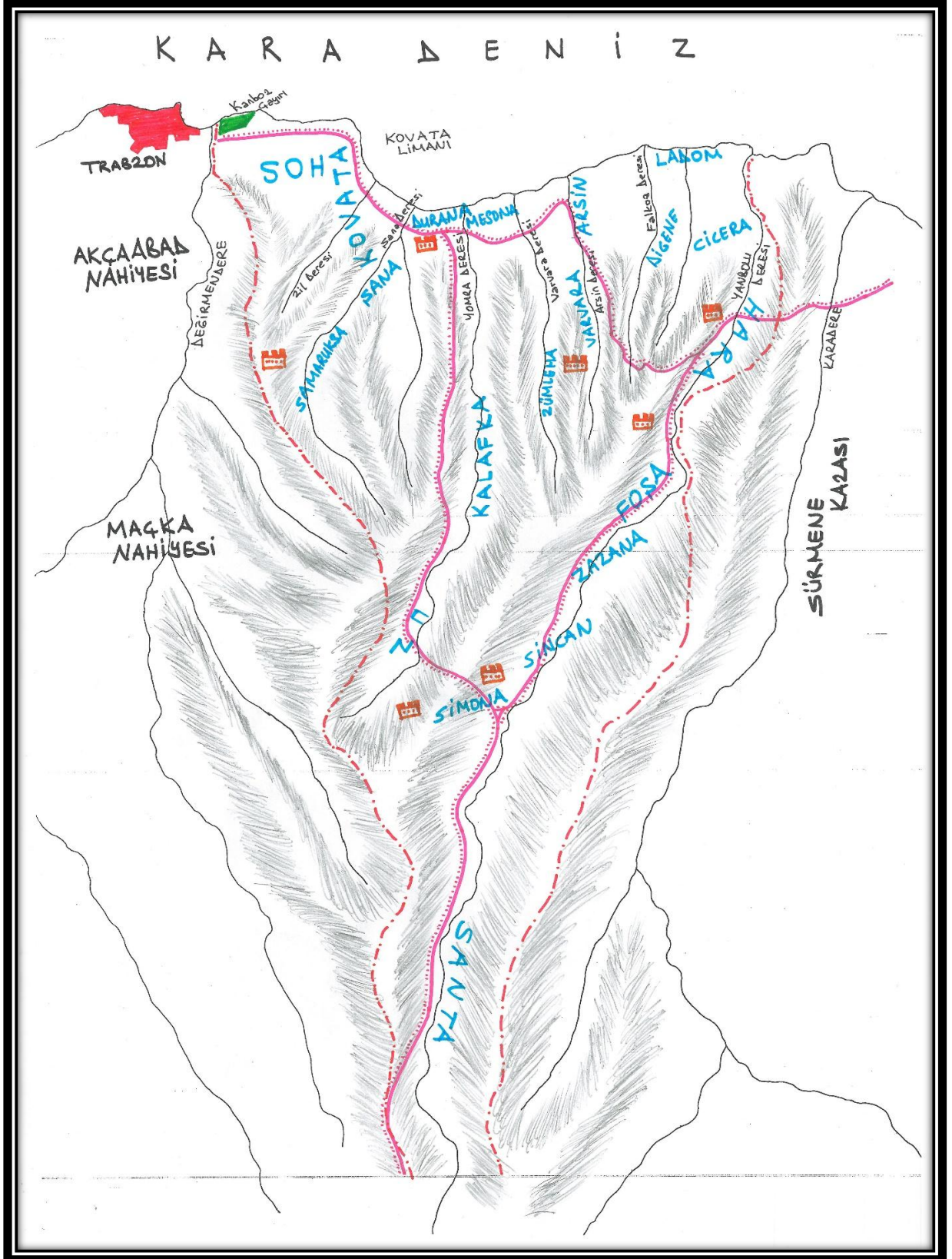
²¹⁰ XVII. asırda nahiye merkezinin sahilde yer alan Sotoko adlı mahallesinde bir köprünün bulunduğu görülmektedir. Köprünün tamiri ile mükellef köprücülerin varlığı söz konusu yolun önemini göstermesi açısından kayda değerdir. Bahsi geçen kayıt için bkz. T.Ş.S., 1824, 84/6. Ayrıca yörenin şehre oldukça yakın sahil köylerinden Hoc Kastamonu'da bir taş köprünün yer aldığı tespit edilmiştir. Bu kayıt için bkz. T.Ş.S., 1838, 111/10.

²¹¹ T.Ş.S., 1835, 53/1; T.Ş.S., 1836, 25/4.

²¹² T.Ş.S., 1835, 41/3.

²¹³ T.Ş.S., 1832, 47/1.

Harita 1: XVI. Asrın Sonunda Yomra Nahiyesi'nin Coğrafyası, Başlıca Yerleşim Sahaları ve Nahiyedeki Yol Ağı ile Gözetleme Kuleleri

2.3.2. Nahiye Merkezi: Nefs-i Yomra Nam-ı Diğer Arsen

Trabzon'un Osmanlılarca fethinden önce küçük bir idari birim olan Yomra Bandonu'nun merkezinin "*Dryona*" adlı köy yerleşimi olduğu düşünülmektedir. Kesinlik arz etmemekle birlikte önemli tarihi kanıtlar ve söz konusu yerleşimin coğrafi konumu bu yöndeki iddiaları doğrular niteliktedir²¹⁴. Ancak bu hususiyet Trabzon Rum İmparatorluğu'nun idari teşkilatlanmasına ve Osmanlı hâkimiyetinin son dönemine; XIX. yüzyıl ve sonrasına has bir durumdur. Bu yönüyle merkezi idari konumu kesintili bir tarihi süreklilik gösteren Durana Köyü ve bir zamanlar bu köyün mahallesi olan Kohali Karyesi ile tıpkı Durana gibi bağımsız bir karye Civera günümüzde Yomra İlçesi'nin merkezini meydana getirmektedir²¹⁵. Bu nedenden ötürü köyün tarihi derinliği ile yöresinde idari bir merkez olma hüviyeti XX. asırda da resmi olarak tanınmış durumdadır.

XV-XVI. yüzyılların Yomra Nahiyesi ile ilgili Osmanlı kaynaklarının başında tapu-tahrir defterleri gelmekte fakat genel olarak nahiyenin merkezi ile ilgili ayrıntılı coğrafi tasvirler bu defterlerde yer almamaktadır. Çoğu durumda nahiyenin idari merkezi pek çok hissesi ile "*Karye-i*" ya da "*Hisse-i Karye-i Nefs-i Yomra*" şeklinde kayıt altına alınmış olup, bu köy ve mahallelerin lokalizasyonuna imkân verecek "*nam-ı diğer*" gibi ikinci bir yer adı da zikredilmemiştir. Bu durumun çeşitli istisnaları da yok değildir ve bu yönüyle 1583 yılına ait Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterinde "*Nefs-i Yomra*" adı ile kayıtlı yerleşim birimleri "*nam-ı diğer*" ifadesinin yanına eklenen ikinci bir isimle açık bir biçimde tanımlanmıştır. Söz konusu isimler nahiyenin merkezinin neresi olduğu hususunda güvenilir bir hareket noktası sağlamaktadır. Diğer taraftan XVI-XVII. yüzyıllara ait Trabzon kadı sicillerinde kayıtlı pek çok belge türü²¹⁶ bu hususiyeti fazlasıyla detaylandırmakta ve kanıtlanabilir lokalizasyonlara imkân tanımaktadır. Hatta bu konuda külliyatlı bir seri teşkil eden ve çalışmanın başlıca kaynakları olan XVII. yüzyıl kadı

²¹⁴ Bu hususta daha ayrıntılı bilgi için yine bu bölümde yer alan "Temel Yerleşim Birimleri" adlı kısma bakılabilir.

²¹⁵ Yukarıda zikredilenlerden başka Yomra İlçesi'nin merkez mahallelerinden olan Namık Kemal Mahallesi (Mesona ya da Mesona-i Zir yani Aşağı Mesona) tarihi olarak Durana Köyü'nün değil şimdi Yokuşlu adı ile bilinen (Mesona ya da Mesona-i Bala yani yukarı Mesona) köyün bir parçasıdır.

²¹⁶ Kadı sicilleri bu durumun istisnasıdır. Zira örneğin mülk satış hüccetleri, iki tımar sahibi arasındaki anlaşmazlık ya da köylüler arasında topluca ya da bireysel düzeyde vuku bulmuş arazi anlaşmazlıkları vb. meseleler "Nefs-i Yomra Karyesi" ve hisselerinin coğrafi konumunu bariz bir şekilde tasvir etmektedir. Tımar-Ruznamçe defterleri tımar olarak tevcih edilen köylerin ve hisselerinin isimlerini de içerdiğinden zaman zaman "*Nefs-i Yomra Karyesi*"nin hisselerinin gerçek isimlerine ve dolayısıyla da bu köylerin coğrafi anlamda konumlarına dair önemli bir veri barındırmaktadır.

sicillerine başvurma lüzumu dahi yoktur. Zira XVI. yüzyıl tapu-tahrir defterleri ile aynı döneme ait Trabzon kadı sicilleri –yalnızca beş adet- nahiyenin merkezini açık seçik bir şekilde ortaya koymaktadır.

Osmanlı kaynaklarında Yomra Nahiyesi'nin merkezi ile alâkalı kayıt altına alınmış ayrıntılar nahiyenin doğrudan herhangi bir tarih çalışmasına konu edilmemesinden ve nispeten önemsiz bir bölge olarak algılanmasından ötürü gözden kaçırılmıştır. Dolayısıyla daha detaylı verilerin yer aldığı XIX. yüzyıla ait Osmanlı kaynaklarından –örneğin Trabzon Vilayet Salnameleri- geriye yönelik hareket edilerek XV-XVIII. yüzyıllarda nahiyenin merkezinin XIX. yüzyıldaki gibi Durana Köyü hatta Kovata Mevkii olabileceği düşünülmüştür²¹⁷. İncelenilen dönem itibarıyla ne tapu-tahrirlerdeki ne de kadı sicillerindeki kayıtlar üzerinden nahiyenin en önemli yerleşim birimleri arasında bulunan Durana ve Kovata adlı karyelere idari merkez vasfının atfedilmesi mümkün olmadığı gibi aynı veriler bu iddiayı çürütmektedir.

XIX. yüzyılda Durana adlı köyün Yomra Nahiyesi'nin merkezi haline getirilmesi hatta Yomra'nın, yöre halkınca Durana adı ile bütünleştirilmesi nahiye pazarının aynı dönemde ve bu köyde kurulması ile doğrudan alâkalıdır²¹⁸. Zira nahiye sakinlerinin XV-XVIII. yüzyıllarda faal olarak Sürmene pazarını kullandıkları ve nahiyenin en azından tapu-tahrir defterlerinde ve kadı sicillerinde kayıtlı herhangi bir pazarı ya da pazar mevkiinin bulunmadığı görülmektedir. Dolayısıyla 1868 yılına ait olup her Çarşamba günü “*Durana İskelesi nam mahalde*” nahiye pazarının kurulduğunu gösteren kayıt, bu durumun köyün merkezi özelliğini arttırdığını ayrıca ileriye dönük olarak kasabalaşma sürecini hızlandırdığını açıkça ortaya koymaktadır²¹⁹. Kovata'ya gelince Kovata Burnu'nun iç kısmının doğal bir liman olma hususiyetine Osmanlı kaynaklarında sıklıkla vurgu yapılmış hatta bu hususiyet XVI. yüzyılın sonunda resmîyet dahi kazanmıştır²²⁰. Kovata Köyü –her ne kadar tapu-tahrirlerde ve kadı sicillerinde karye olarak geçse de mevki olarak adlandırmak daha doğrudur- şehre yakınlığı, deniz ve kara ulaşımının kolaylığı ve uygun

²¹⁷ Bostan, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat**, s. 189-190.

²¹⁸ TK.KKA, **TD**, nr. 29, s. 71a.

²¹⁹ Bu gelişim çizgisi Doğu Karadeniz Bölgesi'nde XX. yüzyıl kıyı kasabalarının ortaya çıkış özelliklerini yansıtmaktadır. Bu tip köylerin iskele-pazar yerinden kasabalaşma süreci hakkında bkz. Emecen, **Doğu Karadeniz'de İki Kıyı Kasabasının Tarihi Bulancak-Piraziz**, s. 16-25; Emecen, **Doğu Karadeniz'de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi Ağasar Vadisi: Şalpazarı-Beşikdüzü**.

²²⁰ Bu dönemde Osmanlı Devleti'ndeki menzil ve iskelelerin listelerini içeren bir defterde Trabzon Sancağı'nda yer alan limanlar arasında Kovata İskelesi'nin de adı kayıtlıdır. BOA, **KK**, nr. 2555, s. 24.

coğrafi yapısı ile XVI-XVII. yüzyıllarda şehirliler ve askerilerin yoğun ilgi gösterdiği kırsal bölgelerin başında gelmektedir. Aynı zamanda Kovata Burnu'nun iç kısmında; doğusunda kalan korunaklı doğal liman vasıtasıyla deniz ulaşımında önemli bir durak işlevi gören mevkiinin Trabzon Vilayet Salnameleri'nde nahiyenin merkezi olarak kayıtlı olduğu müşahede edilebilir²²¹. Kovata'nın Yomra'nın merkezi olması süreklilik arz etmediği gibi yine aynı dönemde zaman zaman Durana Köyü'nün nahiye merkezi kabul edildiği belirlenebilmektedir²²².

XIX. yüzyıldaki Yomra Nahiyesi'nin sınırları dikkate alınırsa Durana Köyü'nün coğrafi olarak nahiyenin neredeyse tam ortasında bulunduğu hemen dikkati çekecektir. Öte yandan Durana Köyü ayrıca Yomra ve Şana Vadileri'nin, bu vadiler boyunca sıralanmış kırsal yerleşim birimlerinin ve Özdil gibi kalabalık nüfuslu köylerin sahille bağlantısını temin eden bir noktada yer almaktadır. Nahiyenin kara ve deniz yolu ile ulaşım imkânları hele ki dönemin şartları da hesaba katıldığında bu bölgenin nahiye pazarının kurulması için seçilmiş olması şüphesiz tesadüfi bir durum değildir. Coğrafi konumundan ötürü Durana Köyü'nde nahiye pazarının kurulması bu köyün merkezi konumunun büyükçe bir iskelenin bulunduğu Kovata'ya göre daimi bir nitelik kazanmasını sağlamıştır²²³.

XIX. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında hemen aynı dönemlerde Durana ve Kovata Köyleri'nin ayrı ayrı nahiyenin merkezi olarak ön plana çıkartılması aslında bir tezadın sonucu değildir. İlk bakışta bir karışıklıkmış gibi gözükse de bu durum yani bir Durana ve bir de Kovata'nın son dönem kaynaklarında nahiyenin merkezi olarak kayıtlı bulunması (Trabzon Vilâyet Salnameleri) coğrafi anlamda oldukça yakın bu bölgeleri birbirinden

---

²²¹ Trabzon Vilayet Salnameleri'nde "*Kovata nam mahallin*" Yomra Nahiyesi'nin merkezi olduğu kayıtlıdır. Söz konusu salnamelerin önemli bir kısmında doğrudan bu duruma atıfta bulunmaktadır. Çeşitli örnekler için bkz. **TVS** 1892 (1309), s. 198; **TVS** 1894 (1311), s. 205; **TVS** 1896 (1313), s. 190. Diğer pek çok salnamede de nahiye merkezinin adı doğrudan zikredilmese de nahiyenin merkez kazaya uzaklığının berren 3 saat olduğu belirtilmiştir. Bu mesafe doğrudan "*Kovata*"ya işaret eder ve böylece salnamelerin önemli bir kısmında Kovata'nın nahiyenin merkezi olarak zikredildiği görülebilir. Şâkir Şevket de nahiyenin merkezinin Kovata olduğunu belirtmiştir. Bkz. Şâkir Şevket, **Trabzon Tarihi**, s. 96.

²²² **TVS** 1903 (1321), s. 124; **TVS** 1904 (1322), s. 89.

²²³ Tam da bu noktada pazar yerinin iskelenin bulunduğu kesime göre daha baskın bir özellik arz ettiği görülmektedir. Zira pazarın kurulduğu ya da bulunduğu mevkiinin tarihi olarak nahiyenin merkezinin neresi olacağı hususunu tayin ettiği anlaşılmaktadır. Bu nedenden ötürü Durana Köyü modern Yomra'nın merkezi olmaya devam etmiş, coğrafi olarak daha müsait gelişim imkânı mevcut olup doğal ve tarihi bir liman özelliği gösteren Kovata'ya göre daha erken bir dönemde kasabalaşma şansı bulmuştur. Zira yöre halkının zihninde Durana hala bugünkü Yomra'nın merkezini ifade ederken Kovata adına kendisinden büyük bir anlam yüklenmemektedir. Diğer taraftan XIX. yüzyılda Durana Köyü'nde kayıkla sahile yanaşmak ve çıkmak için bir iskele bulunduğu müşahede edilebilmektedir.

bağımsız düşünmenin imkânsız olmasından kaynaklanmaktadır. Zira büyükçe bir limanın varlığı, nispeten geniş ve düzlük bir arazi yapısı, şehre ve Durana'da kurulan pazara yakınlık zaman zaman Kovata'nın nahiyenin merkezi olarak nitelendirilmesinde şüphesiz etkin olmuştur. XIX. yüzyılın şartlarında bir bütün olarak değerlendirilirse mevkiinin, aynı koyda yer alan Durana'ya alternatif olmadığı bilakis Kovata Limanı'nın bu hususta kullanılabilirliği, her iki mevkiinin yaya olarak da ulaşılabilir mesafede bulunması nedenleri ile pazar yerinin Durana'nın merkezi özelliğini vurguladığı ortaya çıkmaktadır. Bir başka ifade ile dönemin Osmanlı idarecilerince bu durumun bir sorun ya da karışıklık teşkil etmediği anlaşılmaktadır. Burada gözden kaçırılmaması gereken nokta bütün bu hususların XIX. yüzyılda vuku bulmuş çeşitli gelişmelerle anlam kazanmış olmasıdır. Her iki köyün XIX. yüzyıldaki idari konumlarından geriye yönelik XV-XVII. asırlar için yapılacak değerlendirmeler yanıltıcı olmaktadır.

XV-XVIII. yüzyıllarda Yomra Nahiyesi'nin merkezinin coğrafi mevkii fetih öncesinde; ayrıca XIX. yüzyıl ve sonrasında bu hususta bilinenlerle farklılık arz etmektedir. Her şeyden evvel fetihten önce yörenin merkezi konumundaki “*Dryona*” Köyü ile “*Karye-i Nefs-i Yomra*” ve “*Hisse-i Karye-i Nefs-i Yomra*” adı altında tapu-tahrir defterlerinde kayıtlı yerleşim birimleri aynı yer değildir. XIX. asırda yeniden nahiyenin merkezi olarak kabul edilen Durana Köyü'nün aynı yerleşim birimi yani “*Dryona*” olduğu bilindiğine göre geriye yine söz konusu dönemde idari merkez niteliği resmen belgelenmiş Kovata Köyü bir seçenek olarak kalmaktadır. Ancak tapu-tahrir defterlerinde ve kadı sicillerinde kayıtlı belgeler incelendiğinde her iki köy, hisseleri ve komşu oldukları diğer köyler ile günümüzde buldukları coğrafyaya şüphe bırakmayacak şekilde lokalize edilebilmektedir. O halde “*Nefs*” olarak anılıp pek çok köy daha doğrusu mahalleden oluşan “*Nefs-i Yomra*”yı söz konusu köylerin –ki bunlar asla “*nefs*” şeklinde kayıt altına alınmamışlardır- isimleri açıkça belli komşuları ile yer aldıkları coğrafyaya yerleştirebilmek mümkün değildir. Bu nedenden ötürü “*Nefs-i Yomra*” adı ile kayıtlı köyler topluluğunun kesinlikle farklı bir bölgede bulunduğu anlaşılmaktadır. Daha önce de zikredildiği gibi incelenilen kaynaklardaki veriler bu hususiyeti açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Çalışmanın başlıca kaynaklarından 1486, 1515, 1554 ve 1583 tarihli tapu-tahrir defterlerinin her birinde Yomra Nahiyesi'nin bölgesel olarak merkezini ifade eden “*Karye-*

i Nefs-i Yomra” ve “*Hisse-i Karye-i Nefs-i Yomra*” şeklinde kayıtlı yerleşim birimleri yer almaktadır. Öte yandan 1486, 1515, 1554 tarihli tapu-tahrir defterlerindeki bu kayıtlar coğrafi anlamda konum belirtecek tarihi bir isme atıfta bulunmamaktadır. Fakat XVI. yüzyılın ortalarına tarihlenen 1816, 1817, 1819 numaralı Trabzon kadı sicilleri ise meseleye açıklık getirmektedir. Zira bu sicillerde kayıtlı bir takım belgelerde “*Karye-i Nefs-i Yomra*” ve “*Hisse-i Karye-i Nefs-i Yomra*” ifadelerinin yanına “*nam-ı diğer ...*” şeklinde birer yer adı eklenmiştir. Bu şekilde tam ya da hisse olarak verilen köy isimleri “*Sotoko*²²⁴, *Arsen*²²⁵, *Kocaba*²²⁶, *Mahurite*²²⁷, *Cacano*²²⁸ ve *Alano*”dur²²⁹. Miladi 1583 tarihli tapu-tahrir defterinde de benzer bir kayıt sistemi kullanılmıştır. Bu defterdeki “*nefs*”²³⁰ adı altında kayıtlı yerleşim birimleri ise “*Mazela*²³¹, *Cacano*²³², *Mahuranda*²³³, *Sotoko*²³⁴ ve *Arsen*²³⁵”dir; ayrıca özel bir isim verilmeden üç adet “*Nefs-i Yomra*”nın hissesi daha kayıt altına alınmıştır. Bahsi geçen sicillerde kayıtlı “*Alano*, *Kocaba*” gibi isimler ise bu defterde yer almamaktadır. Bütün bu isimlerin söz konusu tapu-tahrir defterlerinin icmallere ve tımar-ruzmançe defterlerine sıklıkla aynı, bazen farklı imlâlarla yazıldığı müşahede edilebilmektedir.

Trabzon Sancağı’nın 1583 tarihli mufassal tapu-tahrir defterinde ve XVI. yüzyıl kadı sicillerinde “*Nefs-i Yomra*” olarak kayıtlı Arsen Köyü şimdiki bütün Arsin İlçesi’ni değil küçük (hisse) bir köy yerleşimini bugünkü Elmaalan Köyü’nü ifade etmekteydi²³⁶. Kocaba Köyü ise günümüzde Cumhuriyet ve Yenimahalle isimlerini taşımaktadır ve bunlar Arsin ilçe merkezinin birer mahallesi konumundadır. Sotoko’ya gelince, bugün yöre

²²⁴ T.Ş.S., 1817, 60/1, 73/1, 108/4, 113/7, T.Ş.S., 1819, 32/9, 90/4, T.Ş.S., 1819, 10/2. Aynı defterdeki 10/3 numaralı kayıta “*nefs*” ifadesi yazılmamıştır. XVII. yüzyıla ait Trabzon Kadı Sicilleri’nde de Sotoko adlı köyün “*Nefs-i Yomra*” şeklinde kayıtlı olduğu görülebilir. Bunun için bkz. T.Ş.S., 1853, 11/5, 12/3.

²²⁵ T.Ş.S., 1817, 54/2, 63/1, 113/8, 114/2.

²²⁶ T.Ş.S., 1817, 73/1.

²²⁷ T.Ş.S., 1817, 82/6.

²²⁸ T.Ş.S., 1816, 19/5; T.Ş.S., 1817, 106/1. Ayrıca “*Yomra nam-ı diğer İpsilo*” adlı bir köy adı daha verilmektedir. Söz konusu kayıt için bkz. T.Ş.S., 1817, 60/5.

²²⁹ T.Ş.S., 1817, 108/4.

²³⁰ Söz konusu defterin fihrist kısmında “*Nefs*” adı ile kayıtlı bütün köyler bir arada görülebilir. Bu hususta bkz. TK.KKA, TD, nr. 29, s. 61a.

²³¹ TK.KKA, TD, nr. 29, s. 67a.

²³² TK.KKA, TD, nr. 29, s. 68a.

²³³ TK.KKA, TD, nr. 29, s. 71a-b.

²³⁴ TK.KKA, TD, nr. 29, s. 81a.

²³⁵ TK.KKA, TD, nr. 29, s. 81b. Bu kayıta ve aynı defterin fihrist kısmında köyün adı “*Hisse-i Karye-i Yomra nam-ı diğer Arsen*” şeklinde yazılmış, “*nefs*” ibaresi unutulmuştur. Aynı defterin icmalı olan 348 numaralı defterde ise bu eksikliğin giderildiği görülmektedir. Örnek için bkz. TK.KKA, TD, nr. 348, s. 18b, 48b.

²³⁶ Bu durum yani Arsin adının bir ilçeyi ifade eder hale gelmesi cumhuriyet dönemi idari politikaları ile alakalıdır.

halkınca bilinmeyen bu ismin ve yerin Arsin İlçe merkezinin sahil kesimini –belki batı kısmını ki son dönemlere kadar Gölcük adıyla bilinen Süfla Karyesi farklı bir köydür-teşkil ettiği XVII. yüzyıla ait Trabzon Kadı Sicillerinde kayıtlı çeşitli ilam ve hüccetlerden anlaşılabilir²³⁷. Söz konusu köylerden başka “*Mazela, Cacanoy, Mahuranda, Alano*” adlı yerleşimlerin nereler olduğu hususunda ise kesin bir veriye ulaşılamamıştır. Ancak ilgili bütün tapu-tahrir defterleri ve kadı sicilleri incelendiğinde “*Nefs-i Yomra*” köylerinin doğuda Yeşilyalı (Ladom-u Kebir yani Yaylacık ve Ladom-u Sagir şimdiki Madenli), güney doğuda Işıklı ve Dilek Köyleri (Digene), güneyde Fındıklı Beldesi (Foşa), batıda ise bir zamanlar Harmanlı (Varvara) Köyü ve bu köyün birer hissesi Süfla, Karon (Karaca Köyü) ile çevrili olduğu görülecektir. Bir başka ifade ile “*Nefs-i Yomra*”nın konumu hususunda yukarıda zikredilen yer adlarını barındıran kaynaklar aynı anda bu coğrafyaya komşu yerleşim birimlerinin de ismini vererek kesin bir coğrafi tanımlamanın yapılmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla “*Nefs-i Yomra*”, en güneyde Elmaalan (Arsen) köyünü²³⁸, kuzeyde günümüz Arsin İlçesi’nin Yenimahalle ve Cumhuriyet (Kocaba) Mahallelerini, sahilde ise eski adı ile Sotoko adlı yerleşimleri sınırları içerisine almaktaydı. “*Mazela, Cacanoy, Mahuranda, Alano*” adlı birimler de bu coğrafyada bulunuyor olmalıdır²³⁹. Başta Trabzon kadı sicilleri olmak üzere XVII. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında “*Arsenler*” ya da “*Arsenler maa mahallat*”²⁴⁰ şeklinde kayıtlı köyün söz konusu yerleşim birimlerini içerdiği düşünülebilir. İlginçtir, “*Sotoko*”, “*Mazela, Cacanoy, Mahuranda, Alano*” gibi Yomra’nın merkezini ifade eden yer adlarının unutulması ve Arsen’in “*Arsen-i Bala*” ve “*Arsen-i Zir*” yani yukarı-aşağı adlandırması ile Yomra’nın bir zamanlar merkezini teşkil eden coğrafyaya adını vermesi bu düşünceyi tarihi anlamda güçlendirmektedir.

²³⁷ Nedeni ne olursa olsun mahkemeye kayıtlarına yansımış arazi ve mülk tasvirleri köyün denize kıyısı bulunduğunu göstermektedir. Bu hususta bkz. **T.Ş.S., 1835**, 49/14, 50/1.

²³⁸ Tarafları ve anlaşmazlık konusu aynı olan ancak farklı tarihlerde mahkemeye intikal etmiş davalara ait iki ilam kaydı Arsen Köyü’nün “*Nefs-i Yomra*” ile coğrafi bütünlüğünü örneklemektedir. Zira erken tarihli ilk kayıta ihtilafı değirmenin Arsen Köyü’nde bulunduğu belirtilirken, geç tarihli ikinci kayıta aynı değirmenin “*Nefs-i Yomra Deresi Vadisi*”nde yer aldığı zikredilmiştir. İlgili kayıtlar; **T.Ş.S., 1837**, 2/2 ve **T.Ş.S., 1838**, 28/11’dir.

²³⁹ XVII. yüzyıla tarihlenen miras paylaşımı ile ilgili bir hüccette ölen şahsın Yomra Nahiyesi’ndeki mülklerinin Mazula, Mahurando, Kocaba, Cacanoy ve Arsenler adlı köylerde bulunduğu kayıttır. Dikkat edilirse adı geçen karyeler “*Nefs-i Yomra*” şeklinde anılan ve Yomra Nahiyesi’nin merkezini teşkil eden mahalle ve köylerdir. Söz konusu kayıt aslında zikredilen köylerin coğrafi bütünlüğüne atıfta bulunmaktadır. Bu kayıt için bkz. **T.Ş.S., 1858**, 6/2.

²⁴⁰ Bir takım örnekler için bkz. **T.Ş.S., 1855**, 85/1; **T.Ş.S., 1860**, 135/1; BOA, **KK**, nr. 2697, s. 11b.

Trabzon'un 1461 yılında fethinden sonra Yomra Nahiyesi merkezinin günümüzde büyük oranda Arsin İlçesi'nin merkezinin bulunduğu bölge olarak kabul edilmesi bu hususta Osmanlılarla birlikte meydana gelen değişikliği göstermektedir. Zira “*Bandon*” adlı küçük bir idari birimden tipik bir Osmanlı nahiyesine uyarlanan yörenin merkezinin “*Dryona*” yani Osmanlı kaynaklarındaki “*Durana*” olduğu düşünülmüştür. Kommenos Sarayı'nın yerini alan Osmanlı idarecilerinin neden böyle bir değişimi öngördükleri hakkında ise herhangi bir veri yoktur. Yalnız bundan yüzyıllar sonra XX. yüzyılın ilk yarısında coğrafi uygunluğu ve buna bağlı olarak gelişmeye müsait yapısı ile nahiyenin merkezinin Arsin'in bugünkü merkezine taşınması gündeme getirilmiştir²⁴¹. Fakat Osmanlı hâkimiyeti XX. yüzyıldaki gibi hızlı bir şehirleşmeden ziyade yoğun, kesintisiz bir tarımsal üretimi arzulamaktaydı. Söz konusu amaç doğrultusunda “*nefs*” ve çevresinin ziraata elverişli, nispeten az engebeli arazi yapısı ve buradan elde edilecek tarımsal artığın en yakın yani Sürmene pazarına iletilebilme kolaylığı yeni yönetimin dikkatini çekmiş olabilir. Zira aynı vergilerin bu vergileri toplama hakkına sahip kişilerce önce nakdi kazanca ardından da devlet hizmetine dönüştürülmesi böylece daha pratik bir anlam kazanacaktı. Ancak daha önemli bir etken “*Nefs-i Yomra*” adlı kırsal yerleşim birimlerinin coğrafi konumudur. Yomra Nahiyesi'nden, özellikle de sahil kenarından geçen kervanların vergilendirildiği tapu-tahrir defterleri vasıtası ile belgelenebilmektedir. Bu anlamda Arsin sahilinden güney doğuya doğru kestirme bir yol alternatifi sunan eski bir yol kalıntısının tarihi köprülerin bulunduğu Hara Köyü'ne ve buradan tarihi Sürmene'deki kervan yoluna ulaştığı anlaşılmaktadır. Günümüzde söz konusu coğrafyaya hâkim bir mevki olan Karaca Köyü'ndeki (Karon) gözetleme kulesi, bu güzergâhla uyumlu bir şekilde Çiçekli (Cicera) Köyü'ndeki kale harabesi ile güneyde Hara (Yolüstü ve Yeniköy) ve Fındıklı Beldesi (Tarihi Foşa) arasında yer alıp şimdiki halde yıkılmış gözetleme kulesi bu hususun birer kanıtı olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan Durana'nın merkezi bir vasıf taşımış olsa bile en azından Osmanlı fethinden önce eski önemini yitirmiş olduğu da ileri sürülebilir ki Gemora Bandonu'nun bir ara Sürmene'ye bağlandığı bilinmektedir. Her ne olursa olsun Trabzon Sancağı'na ait tapu-tahrir defterleri ve kadı sicilleri açık bir şekilde Yomra Nahiyesi'nin XV-XVIII. yüzyıllardaki merkezinin neresi olduğu sorusuna cevap vermektedir.

---

²⁴¹ Şüphesiz bu dönemde söz konusu bölgenin bir zamanlar nahiyenin merkezi olduğu bilinmemekteydi.

2.3.3. Nahiyenin Sınırları

Sınırları itibari ile XV-XVI. yüzyılların Yomra Nahiyesi fetih öncesinin “*Gemora Bandonu*” ile büyük oranda benzerlik arz etmektedir. Her iki dönemde de büyükçe vadiler ve su havzaları gibi doğal coğrafi yapılar bölgenin sınırları olarak kabul edilmiş, daha doğrusu Osmanlılar yörenin mevcut sınırlarını ana hatlarıyla benimsemiştir²⁴². Bu şekilde Değirmendere yörenin Trabzon’la sınırını çizerken, güneye doğru Değirmendere havzası ile önce Şana sonra Yomra Derelerinin havzalarını ayıran dağ silsilesinin bölgenin Maçka ile sınır hattı kabul edildiği anlaşılmaktadır. Doğuda da benzer bir biçimde Yanbolu Deresi ve Havzası –ki önemli bir kısmı Yomra sınırları içerisinde kalmaktaydı- nahiyenin Tarihi Sürmene ile sınırını tayin etmiştir. Güneyde ise kesin bir hat belirleyebilmek mümkün olmamakla birlikte yöre sınırının yaylalık alanlara kadar ulaştığı rahatlıkla söylenebilir. Osmanlı yönetimi bu anlamda “*Yemora*” adlı idari bölgeyi bilinen sınırları ile Trabzon Kazası’na bağlı nahiyelerden biri olarak teşkilatlandırmıştır (Bkz. Harita 2)²⁴³.

---

²⁴² Tarihi olarak böyle bir idari bölünmenin kabul edilmesinde her yönüyle sahilden yaylalık alanlara kadar uzanan büyük vadilerin etkin olduğu anlaşılmaktadır.

²⁴³ XV-XVI. yüzyıllarda idari olarak Trabzon Kazası; Akçaabat, Maçka, Yomra ve Sürmene Nahiyeleri’nden oluşuyordu.

Harita 2: XV-XVII. Yüzyıllarda Yomra Nahiyesi'nin ve Nahiyeye Karyelerinin Sınırları

XVII. yüzyılda Yomra Nahiyesi'nin en önemli yerleşim birimleri arasında bulunan günümüzde Trabzon'a bağlı Yeşilyurt (Samaruksa-i Kebir), Sayvan (Çoşara Karyesi), yine aynı köyden ayrılan Pınaraltı köyleri ve bugün hâlâ Yomra'nın bir köyü olan İkisü (Samaruksa-i Sagir) XV-XVI. yüzyıllarda Maçka Nahiyesi'nin birer karyesi konumundaydı. Hatta aynı dönemde Yomra İlçesi, Çınarlı Köyü'nün (Büyük Şana) bir bölümünün de İkisü Köyü'ne (Küçük Samaruksa) bağlı olduğu görülebilir²⁴⁴. Bütün bu kırsal iskân merkezleri sınır hususunda Yomra Nahiyesi'nin fetih öncesinden farkını ifade etmektedir. Zira bu köylerin fetih öncesinde "*Gemora Bandonu*" içerisinde yer aldığı belirlenebilirken XV-XVI. yüzyıllarda söz konusu yerleşim birimlerinin idari olarak Maçka Nahiyesi'ne dâhil edildiği görülmektedir. Ancak bunun bilinçli bir uygulama olup olmadığı daha doğrusu coğrafi açıdan Yomra Nahiyesi sınırları içerisinde bulunması gereken bu yerleşim birimlerinin neden Maçka Nahiyesi ile anıldığı tartışmaya açıktır. XVII. yüzyılda ise adı geçen köylerin hem kadı sicillerinde hem de çeşitli vergi listelerinde Yomra Nahiyesi'ne bağlı olması ayrıca XVI. yüzyıla ait Trabzon kadı sicillerinde aynı köylerin Maçka ile aynı anda zaman zaman Yomra Nahiyesi'ne bağlı gösterilmeleri bu durumun bir yanlışlıktan kaynaklandığını düşündürmektedir²⁴⁵. Yine Çınarlı Köyü (Büyük Şana) Yomra Nahiyesi'ne dâhil iken söz konusu köyün küçük bir hissesinin Maçka Nahiyesi adı altında kayıtlı olması bu kanaati güçlendirmektedir. Fakat sebebi her ne olursa olsun tapu-tahrir defterlerine göre söz konusu köyler XV-XVI. yüzyıllarda idari anlamda Maçka Nahiyesi'ne dâhildir ve Yomra Nahiyesi'nin sınırları içerisinde yer almamaktadır.

XVII. yüzyıla ait Osmanlı kaynakları Yomra Nahiyesi'nin XV-XVI. yüzyıllardaki sınırlarının önemli bir kısmının bir sonraki yüzyılda da değişmeden kaldığını göstermektedir. Bu hususta bahsi geçen yüzyıllar arasındaki tek farklılık Şana Deresi havzasının üst kısmında yer alan "*Samaruksa*" adlı köylerin yeniden nahiyeye içerisinde zikredilmesidir²⁴⁶. Dolayısıyla XV-XVI. asırlarda Maçka Nahiyesi köyleri ile kaydedilmiş

²⁴⁴ "*Hisse-i Karye-i Samaruksa-i Küçük nam-ı diğer Şana tabi-i Maçuka*" şeklindeki kayıttan Büyük Şana olarak bilinen karyenin bir kısmının Samaruksa-i Sagir Karyesi içerisinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Bkz. TK.KKA, TD, nr. 29, s. 137b-138a. Aynı şekilde yine aynı defterde "*Karye-i Kovata nam-ı diğer Şana*" şeklinde bir kayıt daha mevcuttur. Burada köyün asıl kısmının Yomra'ya bağlı olduğu görülmektedir. Söz konusu kayıt için bkz. TK.KKA, TD, nr. 29, s. 79.

²⁴⁵ Örnek kayıtlar için bkz. T.Ş.S., 1818, 54/3, 55/3, 83/2; T.Ş.S., 1819, 41/10.

²⁴⁶ XVI. asrın sonu itibariyle Samaruksa adlı yerleşim birimlerinin Maçka, ayrıca Hoc Kerasya ve Paravlak adlı karyelerin de Yomra Nahiyesi'nin Hatuniyye Vakfı'na bağlı vakıf köyleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda bkz. TK.KKA, TD, nr. 43, s. 193a-b, 194a-b, 196b, 197a. Hatta Samaruksa bölgesindeki Maçka'ya bağlı bazı karyelerle –Livera ve Guzari gibi- adı geçen Kerasya ve Paravlak da dâhil olmak üzere bir cibayet merkezi teşkil etmekteydi. XVII. asırda Yomra'ya bağlı Samaruksa isimli köylerle Hoc Paravlak, Hoc

bu yerleşim birimleri yeniden Yomra Nahiyesi'ne dâhil edilmişlerdir²⁴⁷. Diğer bir husus da nahiyenin sınırının Trabzon Kazası'nın sınırını teşkil eder bir hal almış olmasıdır. Zira XVII. yüzyılda Sürmene'de bir kaza kadısının bulunması ve bölgenin kaza olarak anılması bu yüzyılda Sürmene'nin idari durumunun değiştiğini ortaya koymaktadır. Öte yandan aynı dönemde nahiyedeki sürekli köy yerleşmelerinin en güneydeki ucunda Santa Karyesi'nin bulunduğu müşahede edilebilmektedir. XVII. yüzyıl itibari ile nahiyenin sınırları fetih öncesi durumu birebir yansıttığı gibi bu dönemde sürekli yerleşimlerin Santa gibi yüksek bölgelere kadar yayıldığı görülmektedir. Bu yönüyle çalışmada ağırlıklı olarak incelenilen XVII. yüzyıl coğrafi anlamda nahiyenin en geniş sınırlarına ulaştığı dönemi yansıtmaktadır²⁴⁸. XVIII. asır ve özellikle de XIX. yüzyıl ise yeni idari yapılanmalarla bir takım farklılıklara sahne olsa da genel olarak Yomra Nahiyesi'nin sınırları uzun soluklu Osmanlı hâkimiyetindeki kısa süreli bu idari değişiklikler dışında değişmeden kalmıştır²⁴⁹. Nahiyenin sınırlarının büyük oranda değiştirilmesi ve yörenin giderek daha küçük idari birimlere ayrılması XX. yüzyılda meydana gelmiştir.

Kerasya, Mesaloş, Zafanoz'un nahiyenin vakıf karyelerini meydana getirdiği görülmektedir. Bunun için bkz. BA, **KK**, nr. 2697, s. 7b. Kadı sicillerinde de nahiyenin vakıf karyeleri ile ilgili kayıtlara rastlanılabilmektedir. Yine zaman zaman yukarıda ismi geçmeyen yörenin bazı karyelerinin vakıf köyü olarak nitelendirildiği görülebilmektedir. Ancak bunlar süreklilik arz etmediğinden bu tür örneklerle değinilmemiştir.

²⁴⁷ Harita 2'de kesik çizgilerle gösterilen Samaruksa ve Hara gibi karyeler XVI. asırda nahiyeye bağlı bulunmayan yerleşim birimlerine işaret etmektedir. Ancak XVII. asrın sonunda söz konusu iskân merkezlerinin hepsi tarihi ve coğrafi anlamda ait oldukları Yomra Nahiyesi içerisinde yer almaktaydı.

²⁴⁸ XVII. asrın sonuna kadar Sürmene Kazası içerisinde yer alan Hara adlı köy bu dönemde köylülerin de isteği ile tarihi olarak bir parçasını oluşturduğu Yomra Nahiyesi'nin aynı adlı karyeler topluluğuna bağlanmıştır. Bu durumu gösteren kayıt için bkz. **T.Ş.S.**, **1853**, 120/3. Böylece nahiyeye arazisinde küçük de olsa bir artış meydana gelmiştir.

²⁴⁹ Örneğin Osmanlı Nüfus defterlerinde Yomra Vadisi'nin üst kısmındaki yerleşimleri teşkil eden Özdil ve civarı (Uz adını taşıyan köyler) bir ara Gümüshane'ye bağlı iken daha sonra "Uz Nahiyesi" adlı idari birime dönüştürülmüştür. Nahiyenin birçok köyünün ise salnameler dikkate alındığında "Vakfi Sagir" adı altında teşkilatlandırıldığı anlaşılmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.FETİHLE BAŞLAYAN DEMOGRAFİK GELİŞMELER VE NÜFUS

3.1. Tahrir Defterleri Işığında Nahiyede Yerleşim ve Nüfus Yapısı (1461-1583)

1461 yılında Trabzon ve civarının Osmanlılarca fethini, Anadolu'nun bu kısmında Trabzon merkezli doğrudan bir idare kurulmasına yönelik hızlı bir teşkilatlanma süreci izledi²⁵⁰. Bu çaba bölgeyi, Osmanlı Devleti'nin en erken dönemlerinden itibaren başta Balkanlar olmak üzere fethedilen pek çok coğrafyada takip ettiği iskân siyasetinin uygulama sahalarından biri haline getirdi²⁵¹. Zira bölgede Osmanlıların kalıcılığının tesis edilebilmesi öncelikli olarak uygulamaya konulan askeri önlemler ve güvenlik tedbirleri kadar merkezi yönetimin nüfus ve yerleşim hususlarına doğrudan müdahalelerde bulunması anlamına gelmekteydi. Bu müdahalenin en önemli araçlarından birisini ise devletin öngördüğü göç ve sürgünler teşkil etmekteydi²⁵². Böylece Osmanlı yönetimi zorunlu ya da gönüllü göç ve çeşitli sürgünlerle önce Trabzon şehrinin, sonrasında da günümüz Doğu Karadeniz bölgesinin nüfus yapısında etkileri yüzyıllara yayılan önemli bir dönüşüm başlattı. Bu kadim Osmanlı politikası ve yönetimin kendi kalıcılığı açısından nüfusun dini ve etnik kompozisyonuna gerekli gördüğü müdahaleleri bölgede karşılığını bulmuş ve XVI. yüzyılın ortalarında evvela Trabzon şehri ardından oldukça ağır bir süreç dâhilinde de olsa bölge, pek çok yörede Müslümanların nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu bir yer haline gelmiştir.

Trabzon'un fethi ile çağdaş Osmanlı ve Rum kaynakları şehrin tesliminden hemen sonra şehirden İstanbul'a ve Rumeli'ye çeşitli sürgünler yapıldığı hususunda

---

²⁵⁰ Trabzon'un fethi süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kenan İnan, "Trabzon'un Fethi", **Mahmiye-i Trabzon Mahallâtından" Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s. 15-28.

²⁵¹ Halil İnalçık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", Oktay Özel ve Mehmet Öz (Der.), **Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar**, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2000, s. 443-472.

²⁵² Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 11, No: 1-4, İstanbul (1949-1950), s. 524-569; C. 13, No: 1-4, İstanbul (1951-1952), s. 56-78; C. 15, No: 1-4, İstanbul (1953-1954), s. 209-237.

birleşmektedir²⁵³. Devletin bizzat müdahil olduğu bu sürece, içe ve dışa yönelik iskânın izlerine ve etkilerine dair Trabzon Sancağı'na ait tapu-tahrir defterlerinde kayıt altına alınmış bir takım veri bulunmaktadır. Bu hususta özellikle devletin öncelikli hedefi Trabzon şehrinin bölgenin idari merkezi olması ve stratejik önemi hasebi ile ön plana çıktığı görülebilir. Mevcut kaynaklar ışığında imparatorluğun uzak bölgelerinden şehrin doğusundaki geniş kırlık alanda yer alan Yomra Nahiyesi'ne yönelik yeni ve yoğun bir yerleşme faaliyetini destekleyecek kanıtlara ulaşmak ise oldukça güçtür. Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterleri üzerinde yapılan bütün inceleme ve değerlendirmeler –tapu-tahrirlerin göç ve sürgünlerle alakalı her ayrıntıyı içermediği de dikkate alınarak- serinin Müslümanların yöreye yerleştirilmesine dair kayıtlı verileri içermediğini göstermektedir. Diğer taraftan söz konusu defterlerde sancak içerisinde yerli nüfusun yerlerinin değiştirildiğine dair önemli ipuçlarına rastlanılabilmektedir. Ayrıca 1554 tarihli tapu tahrir defteri önceki yıllara göre nahiyede nüfusun temelini meydana getiren hane sayısının doğal olmayan bir şekilde ve büyük bir oranda düştüğünü ortaya koymaktadır. Bundan ötürü devletin bu doğrultudaki faaliyetleri sancak genelinde ve Yomra özelinde nüfus yapısının ve ayrıca nüfusun dini kompozisyonunun değişiminde birincil öneme haiz bir etken olarak belirmektedir. Zira devlet eliyle gerçekleştirilmiş sancak dışına yönelik iskân hareketleri dikkate alınmadan böylesine bir değişim ve dönüşüm sürecini açıklayabilmek mümkün değildir. Fakat aynı hususların sürecin kendisini tam manasıyla tanımlayabilmek ve anlamlandırabilmek için de yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı kaynakları ışığında bu soru XVII. yüzyıla eğilmeden yanıtlanamaz. Ancak ağırlıklı olarak XVI-XVII. yüzyıllarda artan Müslüman nüfusun gelişme gösterdiği zemini teşkil etmesi bakımından nahiyedeki devlet merkezli göç ve sürgünlerin tanımlanabilen ve muhtemel boyutlarının tespit edilmesi gerekmektedir.

---

²⁵³ Tursun Bey, Aşıkpaşazade ve Neşri Trabzon'un fethi hakkında bilgi veren başlıca Osmanlı tarihçileridir. İçerisinde şehrin fethi ile ilgili bir kısım bulunan eserini Fatih Sultan Mehmed'e takdim eden Kritovulos da bu çerçevede değerlendirilebilir. Söz konusu tarihçilerden Tursun Bey'in Mahmut Paşa'nın kâtibi olarak onun maiyetinde bizzat Trabzon'a geldiği bilinmektedir. Bu nedenle kendisinin eseri Trabzon'un fethi ve akabinde vuku bulmuş olaylar hakkında bilgi veren en önemli kaynakların başında gelmektedir. Trabzon'un alınmasından hemen sonra gerçekleştirilmiş sürgünler hakkında bkz. Tursun Bey, **Târîh-i Ebû'l-Feth**, A. Mertol Tulum (Haz.) İstanbul: Baha Matbaası, 1977, s. 110; Mehmed Neşri, **Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi**, Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen (Yay.), 2, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s. 753; Aşıkpaşaoğlu Ahmed Aşıkî, **Tevârîh-i Âl-i Osman**, Çiftçioğlu Nihal Atsız (Düz.), Osmanlı Tarihleri I içinde, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1925-1949, s. 208; Kritovulos, **İstanbul'un Fethi**, (Çev. Karolidi), İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005, s. 189-190. Laonicus Chalcocondyles, Dukas, Sphrantzes ise fethin ardından yapılan sürgünlerle alakalı bilgi veren Bizans tarihçileridir. Bütün bu hususlarda ayrıntılı bilgi için bkz. Bostan, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat**, s. 82-84; Lowry, **Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583**, s. 20-38.

3.1.1. Bir Devlet Politikası Olarak İçe ve Dışa Yönelik İskân, Bunun Boyutu ve Etkileri

Trabzon'un fethinden önce (1461) Gemora Bandonu'nda nüfusun büyüklüğü, yoğunluğu ve dağılımı hakkında bilgi veren Osmanlı tapu-tahrir defterleri benzeri herhangi bir tarihi kaynak mevcut değildir. Trabzon Rum İmparatorluğu saray tarihçisi Panaretos 1382 yılında Trabzon ve civarında geniş çaplı bir veba salgını meydana geldiğini ve bu salgın nedeni ile pek çok kişinin öldüğünü belirtmektedir. Yomra yöresinin de söz konusu salgından büyük oranda etkilendiği ve bunun kırsal nüfus için ciddi bir yıkım olduğu bilinmektedir²⁵⁴. Ancak bu ifadeler yöre nüfusunun nitelikleri ile alâkalı bilgi vermediği gibi yaklaşık 80 yıl sonrası yani fethin hemen öncesinde Trabzon ve şehrin yakın çevresindeki demografik eğilimleri tespiti imkân tanımamaktadır. Tam da bu dönemde; tabiri caizse Kommenosların inhitat devrinde bir yandan Trabzon'un güneyindeki yaylalık alanlarda faaliyet gösteren Türkmenler ile batıda Çepnilerin XIV. yüzyıldan itibaren giderek artan baskısı ve akınlarının, diğer taraftan şehir merkezli iktidar mücadelelerinin yarattığı güvensizlik ortamının nüfus üzerinde olumsuz tesirler bıraktığı düşünülebilir²⁵⁵. Yine de Trabzon Sancağı'na ait arşivlerdeki en erken tarihli (1486) Osmanlı tahririnin sonuçları yörenin sahil köylerinden derin vadi boylarınca neredeyse yaylalık alanlara kadar ulaşan kırsal yerleşim birimlerinin kayda değer bir nüfus barındırdığını ortaya koymaktadır.

Trabzon Sancağı'nın 1486 yılına ait tapu-tahrir defteri Trabzon Rum İmparatorluğu'nun yerleşim ve nüfus özellikleri hakkında bilgi veren en ayrıntılı ve önemli tarihi kaynakların başında gelmektedir. Fetihden önceki nüfus yapısını ve özelliklerini büyük oranda yansıtan söz konusu defter, şehrin alınışından yaklaşık 25 yıl sonrasına ait olduğundan bu süre zarfında devlet eliyle gerçekleştirilmiş göçler ve sürgünler gibi nüfus hareketleri ile ilgili kayda değer veri içermektedir. Fakat bu veriler üzerinden sancak içi ve dışına yönelik doğrudan Yomra Nahiyesi bünyesinde gerçekleştirilmiş olması muhtemel kitlesel göç ve sürgünler hususunda bilgi sahibi olunamamaktadır. Bu eksiklik daha ziyade sancak içinde meydana gelmiş çeşitli iskân hareketlerinin sonuçları olduğu düşünülen bazı

²⁵⁴ Hahanov, a.g.e., s. 91; Bryer ve Winfield, **The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos**, 1, s. 319.

²⁵⁵ Trabzon Rum İmparatorluğu'nun yıkılış süreci hakkında geniş bilgi için bkz. İbrahim Tellioğlu, **Kommenosların Karadeniz Hakimiyeti Trabzon Rum Devleti (1204-1461)**, 1. Baskı, Trabzon: Serander Yayınları, 2009, s. 119-142.

unsurların tespiti noktasında ortaya çıkmaktadır. Zira sürgünlerle alakalı kayıtlar nahiye için hemen hepsi tipik birer kırsal yerleşim birimi olan köylerinin sıradan sakinlerine dair bilgi vermemektedir.

1486 tarihli mufassal tapu-tahrir defterinde Kommenos yönetiminin üst düzey yöneticilerinin ve bölgenin ileri gelen ailelerine mensup şahısların Yomra Nahiyesi'nin pek çok karyesinde malik oldukları mülkler hakkında detaylı bilgi bulunmaktadır²⁵⁶. Bu gibi kayıtların en önemli yanı mülk sahibi şahısların başta İstanbul ve Rumeli olmak üzere sancak dışına sürülmeleri ile alakalı çeşitli verileri içermesidir. Nahiye için köylerine dair bilgilerin yer aldığı kısımların sonuna düşülmüş ilgili notlarda "...*Tekürü ile gitmiştir, padişahıyla bile gitmiş, sürgündür, hain olmuş, fevt olmuşdur, bir vakit yukarı canibe gitmiştir, Rumiline sürülmüş, Kasım Bey Rumili'ne sürmüştür, Umur Bey Rumiline sürmüştür...*" vb. tipik ibareler kayıt altına alınmıştır²⁵⁷. Bu ve benzeri kayıtların "*Tekür*" yani Tekfur, "*Yanis Amiras, Lives Kavazo, Vasil Kavazo, Andernakos Turalis, Todoros Altemur, Yani Doranit, Mihal Doranit*"²⁵⁸ ve daha bir çok ancak belli başlı şahıs üzerinde yoğunlaştığı farklı köylerde hatta diğer nahiye ve kazalarda yine aynı kişilerin mülk sahibi olabildiği dikkat çekmektedir. Öte yandan 1554 tarihli tapu-tahrir defteri istisna edilirse genel olarak küçük farklılıklarla da olsa benzer kayıtların 1515 ve 1583 tarihli defterlere de aynen geçirildiği görülmektedir ki 1486 tarihli tahririn verilerinin bu hususta ana hareket noktası olduğu anlaşılmaktadır²⁵⁹. Burada gözden kaçırılmaması gereken mesele sürgünlerin hedefindeki önde gelen şahısların nahiye ile -ve şüphesiz Trabzon'un diğer yöreleri ile- ilişkilerinin mülkiyet kavramı ile tanımlanmasıdır. Bu şekilde çayır, değirmen ya da üzüm bağlarından üretilen şıra hisselerine malik kişilerin büyük bir ihtimalle kentli ve yüksek asker-memur -en iyi ihtimalle kırsal bölgelerdeki yerel idareciler- oldukları tespit edilmektedir. Böylece sürüldüğü belirlenebilen sayıca az şahıs ve haneleri çeşitli katsayılarla çarparak ortaya çıkan oldukça düşük ve zorlama rakamlar üzerinden nahiye çapındaki sürgünler hakkında bilgi sahibi olabilmek imkân dâhilinde değildir.

---

²⁵⁶ "*Doranites*" ailesi bunların başında gelmektedir. Ayrıca Yomra Nahiyesi'nin fetihten önceki merkezi olan "*Dryona*" yani Durana'nın bu ailenin yurdu olduğu düşünülmektedir. Bu hususta bkz. Bryer ve Winfield, **The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos**, 1, s. 319. 828 numaralı tapu-tahrir defterinde Durana Köyü civarında örneğin Kovata Karyesi'nde bu soyadını taşıyan pek çok zimmînin yaşadığı görülebilmektedir. "...*Kosta Doranit, Hristodol veled-i Doranit...*" ve benzeri örnekler için bkz. BOA, **MAD**, nr. 828, s. 549.

²⁵⁷ Çeşitli örnekler için bkz. BOA, **MAD**, nr. 828, s. 58, 198, 206, 207, 213, 503, 523, 530-531, 534, 542, 546, 549, 556, 566, 588, 590, 666, 677.

²⁵⁸ Belli başlı örnekler için bkz. BOA, **MAD**, nr. 828, s. 530, 534, 542, 546, 547, 566.

²⁵⁹ BOA, **TD**, nr. 52, s. 60-133; TK.KKA, **TD**, nr. 29, s. 61b-81b, TK.KKA, **TD**, nr. 43, s. 196b-197a.

Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterleri Yomra Nahiyesi ile ilgili olarak sancak dışına sürgün edilmiş reaya hakkında kayıtlı ifadeleri içermemektedir. Ancak defterlerde doğrudan kayıtlı bulunmayan bu olgunun varlığını çarpıcı bir şekilde vurgulayan unsur nahiyenin Hıristiyan vergi mükelleflerinde –burada hane reisleri kastedilmektedir- görülen ciddi boyutlardaki azalmadır. Zira sancağın 1486, 1515, 1554 ve 1583 yıllarına ait dört adet mufassal tipteki tapu-tahrir defterinin verileri yaklaşık yüzyıl içerisinde hane sayısının önemli oranda düştüğünü göstermektedir. Sırası ile 29, 39 ve yine 29 yıllık aralarla ortalama 32 senelik zaman dilimlerinin ardından gerçekleştirilen tahrirlerin sonuçlarını muhteva bu defterlerden özellikle 1554 tarihli deftere göre daha az hane reisi kayıt altına alınmıştır. İlginçtir ilgili serinin tipik bir örneği olan bu defter bazı özellikleri ile önceki ve sonraki defterlerden de ayrılmaktadır. Bariz bir örnek vermek gerekirse 1554 tarihli defterde Yomra Nahiyesi'nin yerleşim birimleri ile alâkalı serinin önceki ve sonraki örneklerindeki kadar ayrıntılı verilere ulaşmak mümkün değildir²⁶⁰. Bu da söz konusu defterin nahiyenin bütün yerleşim birimleri ile vergi mükelleflerini içerip içermediği sorusunu akla getirmektedir.

Aşağıdaki tabloda ve grafikte 1554 yılına ait tapu-tahrir defterinden ve serinin diğer defterlerinden derlenen verilere göre hane esaslı Hıristiyan vergi mükelleflerinin sayısındaki değişim ve azalma görülebilmektedir. Ayrıca defterlerde yer alan bive ve mücerredlerin miktarları da tablo 1'e eklenmiştir. Tablo 1 ve Grafik 1'de bulunan veriler üzerinden Hıristiyan hanelerin sayısındaki düşüş açık bir şekilde müşahede edilebilmektedir.

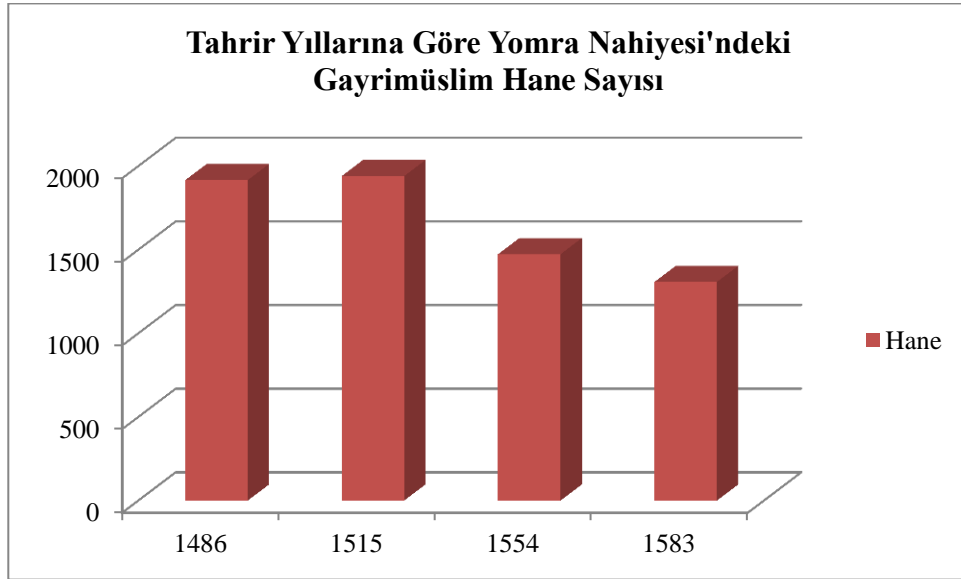
---

²⁶⁰ Defterin şehir ile ilgili kısımlarında da önceki defterle bir takım farklılıklar gösterdiği ve bunların defterin verilerinin kullanımı açısından bazı güçlükler meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Bu hususta bkz. Lowry, **Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583**, s. 86-87, 90.

Tablo 1: Trabzon Sancağı Tapu-tahrir Defterlerine Göre Gayrimüslim Vergi Mükellefleri Sayısındaki Değişim

Yıllar	Hane	Bive	Mücerred
1486	1916	161	64
1515	1940	225	176
1554	1473	-	273
1583	1307	-	-

Grafik 1: Tahrir Yıllarına Göre Yomra Nahiyesi'ndeki Gayrimüslim Hane Sayısı

1583 yılına tarihlenen mufassal tapu-tahrir defteri Yomra Nahiyesi özelinde Trabzon Sancağı'na ait tapu-tahrir defterleri serisinin en ayrıntılı ve muntazam örneği olarak kabul edilebilir. Özellikle nahiyenin başlıca köyleri ve bu köylerin tımar sistemi dâhilinde tevcih edilmek üzere bölünmüş parçaları olan hisseleri hususunda “*nam-ı diğer*” ifadesi ile pek çok ayrıntı verilmiş, ayrıca 1486 ile 1515 tarihli defterlerde nahiyenin yerleşim birimlerinin sonundaki sürgün ve mülk sahiplerine dair bilgiler bu defterde de aynen tekrar edilmiştir. Bu özellik söz konusu defterlerdeki yerleşim birimlerinin ve oldukça genel yer adlarının lokalizasyonunu kolaylaştırmakta ve bu anlamda güvenilir bir

hareket noktası sağlamaktadır. Bundan ötürü defterlerin nahiyenin karyeleri ile alâkalı verileri karşılıklı bir şekilde değerlendirilerek önceki tahrirlerde ismi belirtilmeyen pek çok karyenin hissesinin daha doğrusu mahallesinin hangi birim olduğu tespit edilebilmektedir. Böylesine bir kolaylığın konu açısından asıl faydası ise 1554 tarihli tapu-tahrir defterinden hareketle nahiyedeki Hıristiyan hane reislerinin sayısındaki düşüş hususunda oluşan şüphelerin giderilmesi noktasında ortaya çıkmaktadır. Zira 1583 yılına ait defterin oldukça ayrıntılı verileri 1554 tahririnden elde edilen rakamlara göre gayrimüslim hanelerin açık ve doğal olmayan bir şekilde düşmeye devam ettiğini göstererek bir anlamda 1554 tarihli defterin nüfusa dair verilerini teyit etmektedir. Dolayısıyla 1583 yılına tarihlenen tapu-tahrir defteri, gayrimüslim hane reislerinde görülen düşüşün yalnızca 1554 tarihli deftere has bir durum olmadığını, bunun söz konusu defterin içeriğinden ziyade sürgünlere dayalı bir olgu olduğunu düşündürmektedir. Bütün bu ayrıntılar 1554 ve 1583 yıllarında gayrimüslim hanelerde görülen önemli miktarlardaki düşüşün –1 numaralı tablo ve grafiğe bakınız- üzerinde yoğunlaşan şüphelerin dağılmasına sebebiyet vermektedir. 1515'ten 1583 yılına kadar yaklaşık 70 yıllık bir süre zarfında gayrimüslim nüfusun neredeyse 650 hanelik doğal olmayan bir düşüş göstermesinin sürgünlerle alâkası bulunmalıdır.

XVI. yüzyılda Trabzon şehri başta olmak üzere sancağın diğer kaza ve nahiyelerinden ciddi boyutlarda dışa yönelik sürgünler gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Aynı dönemde Yomra Nahiyesi'ndeki 650 hanelik azalma 1515 yılı ile 1583 senesi tahrirlerinin ve aradaki diğer defterin verilerinden hareketle belirlenebilen yöredeki toplam gayrimüslim hanelerin neredeyse üçte birine tekabül etmektedir. Nahiyede ihtida kaynaklı Müslümanların sayısındaki artış bir kenara Müslümanların toplam nüfusu bile bu düşüşü açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Ayrıca XVI. yüzyılın ilk yarısında Trabzon şehrinde ve ayrıca Trabzon Kazası'na tabi diğer nahiyelerden Akçaabat ve Sürmene'de yine gayrimüslim hanelerin ciddi bir düşüş eğilimi gösterdiği 1554 tarihli defterin verileri üzerinden gözlenebilmektedir²⁶¹. Trabzon Kazası bünyesinde gayrimüslim vergi mükelleflerinin sayısındaki düşme eğiliminin belli bir dönemde yoğunlaşması tesadüf olmamalıdır. Tam da bu dönemde Trabzon Sancağı'ndan farklı bölgelere yoğun bir sürgün faaliyeti gerçekleştirildiğine dair güçlü kanıtlar mevcuttur. Gerçekten Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatına denk düşen bu yıllarda İstanbul'a sayısı binleri bulan sürgünler yapıldığı bilinmektedir. Bu sürgünlerin 1554 yılına ait tapu-tahrir defterine sancağın farklı

²⁶¹ Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, s. 93, 183, 200.

yörelere gayrimüslim hane sayısındaki düşüşün karşılığı olarak yansımaları da kuvvetle muhtemeldir. 1540 tarihli İstanbul tapu-tahrir defterinde Trabzon'dan İstanbul'a sürüldüğü anlaşılan hanelerin varlığından hareket eden Hanefi Bostan ve Heath Lowry özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde şehirden yoğun bir Rum nüfusunun İstanbul'a iskân ettirildiği hususunda hemfikirdirler²⁶². Öte yandan Bostan'ın 1554 tarihli defterde görülen gayrimüslim hanelerdeki düşüşü Evliya Çelebi'nin ifadelerine dayanarak temellendirmesi önemli bir iddia olarak dikkate alınmalıdır²⁶³. Zira Evliya Çelebi'nin bizzat kendisi İstanbul'da Yeniköy Kasabası'nın kuruluşunu Kanuni Sultan Süleyman'a atfen Trabzon'dan sürülmüş 3000 kadar hane ile açıklamaktadır. Bu çerçevede Evliya Çelebi'nin ifadeleri ile 1554 yılına ait tapu-tahrir defterinde görülen nüfusun azalışı arasında bir nedensellik ilişkisi ve mantıki bir bağ kurmak mümkündür. Evliya Çelebi'nin bu hususta anlattıkları yanlış ya da abartılı değilse böyle bir yaklaşımla söz konusu tahrirdeki eksik rakamların bire bir olmasa da örtüştüğü söylenebilir. Bahsi geçen yıllarda böyle bir sürgün faaliyeti ve ihtimalinden söz edilebiliyorsa şehrin hemen yanı başında ve gayrimüslim hane sayısı büyük oranlarda sürekli azalan Yomra Nahiyesi'ni bu çerçevede değerlendirmek yanlış olmasa gerektir.

Aşağıdaki tabloda ve grafikte 1486, 1515, 1554 ve 1583 yıllarına ait tapu tahrir defterlerinden derlenen veriler üzerinden Yomra Nahiyesi'nin Müslim ve gayrimüslim nüfus kategorilerindeki sayısal değişimler karşılaştırılmıştır. Tablo 2'den de anlaşılacağı gibi 1515 ile 1583 yılları arasında gayrimüslim hanelerdeki düşüş 633 kadardır. Bununla birlikte 1486 tahririnden 1554 tahririne gayrimüslim mücerred sayısında ciddi ve sürekli bir artış meydana geldiği söylenebilir. Ancak 1583 tarihli tapu-tahrir defterinde gayrimüslimler için mücerred kategorisine dair hiç bir rakam verilmemiştir. Ayrıca yine aynı defter ile sancağın bir önceki tahririnin sonuçlarını yansıtan 1554 tarihli defterde gayrimüslim bive kategorisi bulunmamaktadır. Müslümanlar söz konusu olduğunda ise 1486 ve 1515 tarihli defterlerde mücerredlerle, bivelere ilgili olarak da tüm seride herhangi bir veri kayıt altına alınmamıştır. İncelenilen defterlerin içeriklerinden hareketle mücerred ve bive kategorilerindeki bu eksikliklerin neden kaynaklandığına dair

---

²⁶² Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, s. 90-91; Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583*, s. 113-114-115.

²⁶³ Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, s. 91-92-93.

kanıtlanabilir bir açıklama yapmak oldukça zordur²⁶⁴. Zira 1583 tarihli defter gibi son derece ayrıntılı ve düzenli bir örnekte sancak geneli dikkate alınırsa sayıları binleri bulabilecek bu tür vergi kalemlerinin gözden kaçırılmaması gerekmektedir. Üstelik her dönemde hem Müslümanlar ve hem de gayrimüslimler için bu tür kategorilere dahil olması gereken vergi mükellefleri bulunmalıdır. Şimdilik bu mesele ile alâkalı yapılabilecek en mantıklı çıkarım en azından mücerredlerin vergi mükellefi haneler içerisinde değerlendirilmiş olabilme ihtimalidir²⁶⁵. Böyle bir ihtimal 1583 tahririnde yer alan gayrimüslim vergi mükelleflerindeki azalmanın mevcut rakamlardan daha büyük boyutlara varabileceğini ortaya koymaktadır. Fakat bu durumun yani mücerredlerin haneler içerisinde yer alması bu kategorinin yokluğunu anlamlandırmaya yönelik bir ihtimalden öteye gidememektedir. Diğer taraftan bivelerin kayıt altına alınmaması genel anlamda nüfusun ve hanelerin tablolarla görüldüğünden daha fazla olması gerçeğini vurgulamaktadır. Neticede her ne olursa olsun gayrimüslim hanelerin doğal olmayan bir şekilde ve büyük bir ihtimalle sürgünlerle azaldığı açık bir şekilde tespit edilebilmektedir.

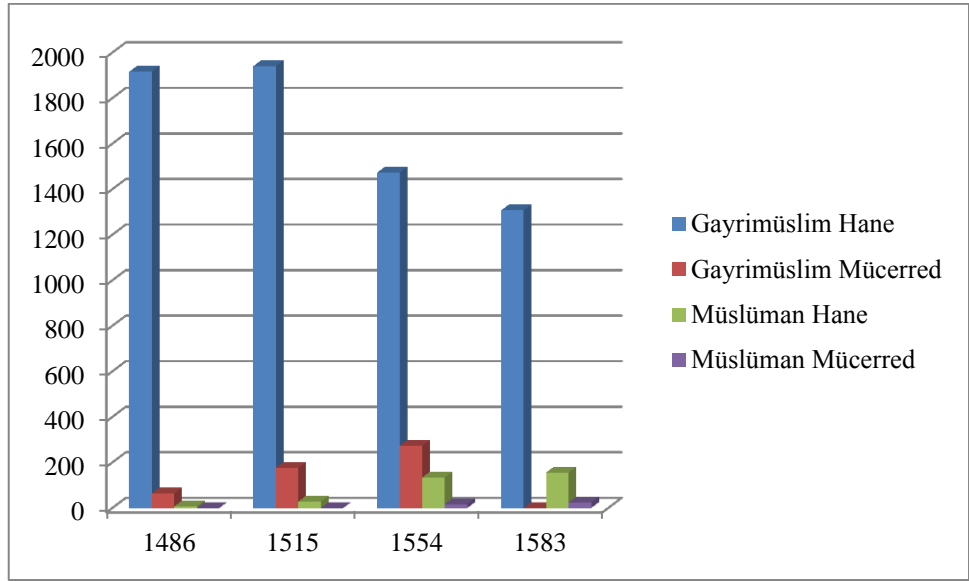
²⁶⁴ 1583 yılında Trabzon şehrinde yaşayan Müslümanlarla ilgili olarak mücerred kategorisine yer verilmediği görülmektedir. Ancak bu şehirli Müslümanlara has bir durum olsa gerektir. Zira Trabzon Kazası'nın kırsal kesimini teşkil eden diğer nahiye ve kazalarda -ki Yomra Nahiyesi bunlardan birisidir- sayısal anlamda büyük miktarlarda Müslüman mücerredlere rastlanabilmektedir. Böyle bir değişiklik şehirli ve köylü, yine Müslim ve gayrimüslim ayrımından ve dolayısı ile vergilendirilme hususundaki farklılıklardan kaynaklanmış olmalıdır.

²⁶⁵ Gayrimüslim mücerredler vergi mükellefi idiler ve hane reisi bir mükellef ile aynı miktarda yani yılda 25 akçe ispençe vergisi ödemekteydiler. Biveler ise yalnızca 6 akçe ispençe resmi ödemekle mükelleftiler. Bkz. Bostan, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat**, s. 474. Bu durum mücerredlerin gerçekten haneler içerisinde değerlendirilmiş olabileceğini düşündürse de böyle bir yaklaşımı örnekler üzerinden açıklayabilmek mümkün değildir. Heath Lowry, 1583 yılına ait tapu-tahrir defterinde gayrimüslim mücerredlerin bulunmayışını Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterlerinin bu husustaki tutarsızlığına bağlamakta ve mücerredlerin haneler içerisinde herhangi bir ayırım yapılmadan değerlendirilmiş olabileceğini kabul etmemektedir. Bkz. Lowry, **Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583**, s. 192-193.

Tablo 2: Trabzon Sancağı Tapu-tahrir Defterlerine Göre Gayrimüslim ve Müslüman Vergi Mükellefleri Sayısındaki Değişim

Yıllar	Gayrimüslim			Müslüman		
	Hane	Mücerred	Bive	Hane	Mücerred	Bive
1486	1916	64	161	7	-	-
1515	1940	176	225	28	-	-
1554	1473	273	-	134	17	-
1583	1307	-	-	156	24	-

Grafik 2: Trabzon Sancağı Tapu-tahrir Defterlerine Göre Gayrimüslim ve Müslüman Hane ve Mücerred Sayılarındaki Değişim

Grafik 2’de Müslimler ile gayrimüslimlerin tahrir yıllarına ve hane ile mücerred gibi nüfus kategorilerine göre sayısal anlamda gösterdikleri artış ve düşüş eğilimleri bir arada görülmektedir²⁶⁶. Grafikten de anlaşılacağı üzere Müslüman hanelerin ve mücerredlerin sürekli artış eğilimi gösterdiği fark edilebilmektedir. Daha sonra da değinileceği gibi nahiyede Müslümanların artışında ihtidanın önemli bir yer tuttuğu belirlenebilmektedir. Dolayısıyla gayrimüslim hanelerin sayısındaki düşüş ile

²⁶⁶ Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterlerinde bive kategorisine dair veri yalnızca gayrimüslimlere aittir. Ayrıca bu hususiyet yalnızca 1486 ile 1515 tarihli defterlerde yer almaktadır. Bu nedenden ötürü yani karşılaştırılabilir olmadığından Tablo 4’te bive kategorisine yer verilmemiştir.

Müslümanların her iki kategorideki artışı arasında bir bağ kurulabilir. Bu çerçevede 1515’den 1554 yılına gayrimüslim hanelerde 467 hanelik bir düşüş müşahade edilebilirken aynı zaman diliminde nahiyede yaşayan Müslümanların sayısında ise 106 hane ve 17 mücerredlik bir artıştan bahsedilebilmektedir. Ancak Müslüman artışının tamamının ihtida kaynaklı olduğu kabul edilse dahi arada 344 hanelik kapanması zor bir fark bulunmaktadır. 1583 tahriri de 1554 yılına oranla gayrimüslimlerin sayısında 166 hanelik bir kayba işaret etmektedir. Aynı dönemde Müslümanlardaki artış 22 hane ve 7 mücerredir. Şüphesiz doğum ve ölüm oranları gibi doğal nedenler ile izini kaybettirebildiği sürece reayanın bireysel göçleri vb. unsurlar da nahiyede gayrimüslimlerin sayısının düşüşünde etkili olmuştur. Fakat bu düşüş sadece gayrimüslimlerde görülmektedir. Bütün bunlar XVI. yüzyılda nahiyenin gerçek anlamda sancak dışına yönelik bir sürgün faaliyetinin hedefi olduğunu vurgulamaktadır.

Trabzon Sancağı’na ait tapu-tahrir defterleri serisinin ilki olan 1486 tarihli defter üzerinde yapılan incelemeler içe yönelik nüfus hareketleri kapsamında Rumeli’den Yomra Nahiyesi’ne bir takım sürgünler gerçekleştirildiğini göstermektedir. Fakat nahiyede varlıkları müşahade edilebilen bu gibi kişilerin oldukça sınırlı sayıda ve tımar sahibi sipahiler olduğu görülmektedir. Bu şekilde söz konusu defterde Rumeli’den sürülen Arnavutlar ile ilgili “*Tımar-ı Ali Çelebi veled-i Mustafa Beğ Rumilinden sürülen Arnavudlardandır*” şeklindeki ya da bu tahrir öncesinde tımar tasarruf ettiği belirlenebilen kişilere yönelik ifadeler son derece açıklayıcıdır²⁶⁷. Ayrıca nahiyenin pek çok köyü ve bu köylerin hisselerinin Niş, Selanik, Demir Hisarı (Makedonya), Filibe, Mihaliç, Dobruca, Bosna gibi bölgelerden geldikleri, –hatta yine Arnavut kökenli oldukları- anlaşılın kale merdleri ile yeniçerilere tımar olarak verildiği gözlemlenmektedir²⁶⁸. Bu noktada dikkate alınması gereken husus bu tür sürgünler ile görevlendirilmelerin nahiyenin nüfus yapısına doğrudan birer müdahaleden ziyade idari ve askeri sistemin yürümesini sağlayacak adımları teşkil etmesidir. Şüphesiz nahiyede tımar tasarruf eden şahısların ve ailelerinin söz konusu bölgelerdeki varlıkları dikkate alınmalıdır ancak bu şahısların askeri statüleri, sayıca azlıkları ve en azından bir kısmının aynı anda Trabzon Sancağı’nın farklı bölgelerinde tımar hisselerinin bulunması bu konuda oldukça fikir vericidir. Yörede

²⁶⁷ Bu ve benzeri kişiler yalnızca Yomra Nahiyesi’nde tımar sahibi olabildikleri gibi tımarlarının farklı nahiyeler ve kazalarda da hisseleri bulunabilmekteydi. Bütün bu örnekler için bkz. BOA, **MAD**, nr. 828, s. 199, 206, 208, 410.

²⁶⁸ BOA, **MAD**, nr. 828, s. 201, 202, 205, 210, 212, 517, 529, 530, 533, 535-536-537, 541-542, 556, 586, 677.

Hıristiyan daha doğrusu sıradan köylülerin sayıca çokluğu karşısında bu tür askerilerin nüfusun dini ve etnik dönüşümünde nicelik olarak karşılığının kayda değer bir anlamı yoktur. Bu nedenden ötürü nüfus ve yerleşim hususlarında nahiyede çeşitli mülkleri olup fetih sonrası İstanbul ve Rumeli'ne sürülmüş Kommenos yönetiminin ileri gelen görevlileri ile Trabzon'a sürülen ya da gönderilen Müslüman tımar sahiplerinin durumlarının paralellik gösterdiği söylenebilir. Zira sürülen şahısların mülk ve hisseleri defterlerin ifadesi ile "...*padişah emri ile tımar olmuş...*" yani dışarıdan nahiyeye sürülen herhangi bir sipahi, kale merdi ya da yeniçerinin tasarruf ettiği tımar haline dönüşmüş, yeni tımar sahipleri bir anlamda eskilerinin yerini almıştır. Bu sürgünlerle gerçek manada nahiyedeki Müslim-gayrimüslim dengesi değişikliğe uğramamıştır.

Trabzon'un fethinden sonra gerçekleştirilmiş iskân hareketlerinin en yakın tarihli kaynağı olan 1486 tarihli tapu-tahrir defterinde "*Haric ez defter an tabi-i Hoci*" ifadesi ile Yomra Nahiyesi'nin Hoc Karyesi'nde iki adet Müslüman hane reisinin kayıt altına alındığı tespit edilebilmektedir²⁶⁹. "*Haric ez defter*" ifadesinden hareketle bu iki hanenin sonradan nahiyeye geldiği düşünülebilir, üstelik aynı köyün bu hissesi ya da mahallesinde Müslim ya da gayrimüslim başka hanelere rastlanılmamaktadır. Diğer taraftan defterdeki veriler üzerinden söz konusu hanelerin geldikleri yerlere ya da sürgün olup olmadıklarına dair kesin bir sonuca ulaşabilmek zordur. Her iki şahsın baba adlarının "*Abdullah*" olması ihtida ihtimalini gündeme getirir de aynı defterde genellikle Müslüman hane reislerinin isimleri altında yazılı "*Müslüman*" ve "*Müslüman-ı nev*" gibi ya da azatlı kölelere işaret eden ibareler bu şahısların isimleri altında bulunmamaktadır. Dolayısıyla olası bir din değişikliğinin her iki şahsın söz konusu köye ya da nahiyeye gelmeden önceki gelişmelerle ilgili bulunduğu düşünülebilir. Bütün bunlar nereden ve ne şekilde geldikleri bilinmese de her iki Müslüman'ın 1486 tahririnden önce bir şekilde nahiyeye yerleştiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca aynı tarihte bahsi geçen hanelerden başka nahiyede yalnızca 5 adet Müslüman hanenin varlığı müşahade edilebilir. Bu 5 hanenin 3'ü yeni Müslümanken diğer iki hane ise Müslüman olarak nitelendirilmiştir. Söz konusu iki Müslüman'ın 1486 tahririnden çok daha önceleri yörenin ihtida etmiş yerli ahalisinden ya da nahiyeye dışarıdan gelmiş kişiler olup olmadıkları anlaşılamamaktadır. Benzer bir durum "*ahriyan*" unvanı ile anılıp Müslüman isimleri taşıyan şahıslar için de geçerlidir. Öte yandan gerek "*ahriyan*" kelimesinin anlamı ve gerekse bu kişilerin "*Müslüman*" ve "*Müslüman-ı nev*"

²⁶⁹ BOA, MAD, nr. 828, s. 462.

ifadelerinden den farklı şekilde tanımlanmaları yani keskin bir ayrıma tabi tutulmaları söz konusu şahısların gerçek manada Müslüman olup olmadıkları hakkında şüphe uyandırmaktadır²⁷⁰. Bunun dışında aynı defter ile 1515, 1554 ve 1583 tarihli defterlerde doğrudan nahiyeye yönelik gönüllü ya da sürgün yoluyla yerleşmelere işaret edecek ifadelere rastlanılmamaktadır.

Yomra Nahiyesi ile ilgili olarak devlet merkezli iskân hareketlerine dair 1486 tarihli tapu-tahrir defterinde yer alan sınırlı veri, fethi izleyen 25 yıl boyunca merkezi yönetimin bu husustaki işlevinin boyutları hakkında fikir vermekten uzaktır. Zira 1486 tarihli defterde doğrudan kayıt altına alınmamış ancak sürgün ve iskân kaynaklı olması kuvvetle muhtemel ve bu şekilde dolaylı da olsa tespiti mümkün bir takım hususiyetlerin varlığı müşahede edilebilmektedir. Özellikle nahiyenin pek çok köyünde vergi mükellefi şahısların baba adları yerinde Trabzon Sancağı'nın farklı idari birimleri içerisinde bulunan köy adlarının ya da bu adların benzerlerinin yazılı oluşu bu durumu açıkça yansıtmaktadır²⁷¹. Gerçekten söz konusu defterde birçok şahsın adı altına muhtemelen geldikleri bölgelerle alakalı olduğu anlaşılabilen köy adlarının yazıldığı bariz bir şekilde göze çarpmaktadır²⁷². Baba adları yerinde Maçka Kazası'nda "Varvara" (Yomra Nahiyesi)²⁷³, Yomra Nahiyesi'nde "Divranos" (Akçaabat Nahiyesi)²⁷⁴, Sürmene Nahiyesi'nde "Keraşon" (Akçaabat Nahiyesi)²⁷⁵, Rize Kazası'nda "Argaliya" (Akçaabat Nahiyesi)²⁷⁶ yazılı haneler son derece belirgin örnekler olarak zikredilebilirler. Ayrıca sancağın yine farklı idari birimlerine ait köylerinde yoğun bir biçimde aynı aile adını taşıyan kişilerin bulunduğu gözlemlenebilmektedir. Bu anlamda Yomra Nahiyesi'nin

---

²⁷⁰ "Ahriyan" kelimesinin Müslüman'dan ziyade ihtida edip Müslüman gibi görünen ya da bütünü ile İslamiyet'i benimsememiş kişiler için kullanıldığı bilinmektedir. Trabzon ve civarında ise sözcüğün zalim, gaddar hatta Kızılbaş anlamları ile ön plana çıktığı görülmektedir. Bu hususta bkz. Emecen, **Doğu Karadeniz'de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi Ağasar Vadisi: Şalpazarı-Beşikdüzü**, s. 93. 1486 tahririne göre Yomra Nahiyesi'ndeki "ahriyanlar"; Yusuf, Behram, Ahmed, Şirmerd gibi Müslim ve ayrıca Manol gibi gayrimüslim adları taşımaktaydılar. Söz konusu örnekler için bkz. BOA, **MAD**, nr. 828, s. 207, 517, 529, 665, 330.

²⁷¹ Bu durumun çeşitli sürgün ve iskân hareketlerinden kaynaklandığı ve defterlerde böylece karşılığını bulduğu bilinmektedir. Bu hususta bkz. Afyoncu, a.g.m., s. 275. Trabzon Sancağı'nın diğer bölgelerinde benzer özellikleri yansıtan kayıtlar mevcuttur. Bkz. Emecen, **Doğu Karadeniz'de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi Ağasar Vadisi: Şalpazarı-Beşikdüzü**, s. 74.

²⁷² Hatta Atina Kazası'nda baba adı yerine açık bir şekilde "Selanik" yazılı şahıslar görülebilmektedir. Bu tür örneklerin "Selanik" isminden de anlaşılabilceği üzere bir benzerlikten ya da büyük çaplı bir sürgünden kaynaklanıp kaynaklanmadığının tespiti mevcut verilerden hareketle mümkün değildir. Bkz. BOA, **MAD**, nr. 828, s. 54.

²⁷³ BOA, **MAD**, nr. 828, s. 156.

²⁷⁴ BOA, **MAD**, nr. 828, s. 503.

²⁷⁵ BOA, **MAD**, nr. 828, s. 264.

²⁷⁶ BOA, **MAD**, nr. 828, s. 339, 409.

merkezini teşkil eden yerleşim birimleri başta olmak üzere yörenin bazı karyelerinin özellikle Of ve Rize kazalarında varlığı belirlenebilen büyük aile ve yer adları ile ortaklık arz etmesi kayda değerdir. Nahiye'nin merkez mahalle ve köylerinden bazıları "*Hisse-i Karye-i Nefs-i Yomra nam-ı diğer Arsen...*" ve benzer şekilde "*Alano/Alanoz, Mahurando/Mahura*" yine daha nadir de olsa "*İpsilo*" gibi isimlerle anılmıştır²⁷⁷. Bu yer adlarının konu açısından önemi 1486 tarihli deftere göre tıpkı Yomra Nahiyesi'nin merkezinde olduğu gibi Of Kazası'nın bazı köylerinde "*Arsin, Mahurid*"²⁷⁸ adında pek çok aile bulunmasından²⁷⁹ ve yine kazada yer alan "*Alano*" ile "*İpsil*" adındaki köylerin mevcudiyetinden kaynaklanmaktadır²⁸⁰. Ayrıca nahiye merkezinde "*İbsil*" ve "*İpsilo*" adını taşıyan aileler ile Of Kazası'nın bir karyesi olan "*Miço*" soyadlı şahıslar tespit edilebilmektedir²⁸¹. Bu arada dönemin Sürmene Nahiyesi'nde "*Mahura*" adlı bir karyenin bulunduğu da belirtilmelidir. Diğer taraftan Of ile Atina Kazaları'nda²⁸² ve yine 1486'da Yomra'nın Komera Karyesi'nde pek çok ailenin "*Kavala*" soyadını taşıdığı görülebilir²⁸³ ki 1515 tahririnde nahiyede Kavala Karyesi başlığı altında yine aynı soyadını kullanan şahıslar kayıt altına alınmıştır²⁸⁴. Yomra Nahiyesi'ndeki Cicera ve bu köyün bir mahallesi olan Galata Köyü'ndeki "*Galato/Kelato*" isimli şahıslarla²⁸⁵, Rize Kazası'nda aynı adlı karye ve aileler²⁸⁶ ve Arhavi Kazası'nda da benzer isimli şahısların bulunması aynı durumu açık bir şekilde örneklemektedir²⁸⁷. Bu dönemde Of Kazası'nın köylerinden biri olan Anahor'un isminin Yomra'nın Hoc karyesinde bir çok ailenin baba adı olarak yazılı bulunduğu da göze çarpmaktadır. 29 yıl sonrasının 1515 yılına tarihlenen tapu-tahrir defterinde nahiye'nin bahsi geçen köylerinde benzer aile adlarının varlığını devam ettirdiği

²⁷⁷ Bu hususta ikinci bölümdeki "*Nahiye Merkezi: Karye-i Nefs-i Yomra Nam-ı Diğer Arsen*" başlıklı kısımda ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Yomra Nahiyesi'nin merkezinde yer alan "*Yomra nam-ı diğer İpsilo*" adlı karye için bkz. **T.Ş.S.**, **1817**, 60/5.

²⁷⁸ XVI. yüzyıla tarihlenen bir sicil kaydında Of Kazası'nın "*Mahurid*" adlı bir karyesinden bahsedilmektedir. Söz konusu kayıt için bkz. **T.Ş.S.**, **1818**, 39/10.

²⁷⁹ "*Arsin*" adına yoğun bir şekilde tesadüf edilebilen karyeler için bkz. BOA, **MAD**, nr. 828, s. 293, 303, 308-309, 313, 479, 612. "*Mahurid*" ismine diğer nahiye ve kazalarda da rastlanabilir. Akçaabat Nahiyesi'nin böyle bir köyü için bkz. BOA, **MAD**, nr. 828, s. 528.

²⁸⁰ Of Kazası'nda "*Alano*" adlı şahıslar da mevcuttur. Bu hususta bkz. BOA, **MAD**, nr. 828, s. 289, 293, 297.

²⁸¹ BOA, **MAD**, nr. 828, s. 522, 659, 663; BOA, **TD**, nr. 52, s. 128-129. Akçaabat'ta da benzer isimli bir köy bulunduğu bilinmektedir. 1486, 1515, 1554 ve 1583 tahrirlerinde Yomra Nahiyesi'nde de "*Miço*" benzeri bir karyenin varlığından bahsedilebilir.

²⁸² BOA, **MAD**, nr. 828, s. 399, 410, 444, 456, 459. Ayrıca Of'ta eski adı "*Kavalar*" (şimdiki Gökçeoba) olan bir köyün varlığı bilinmektedir.

²⁸³ BOA, **MAD**, nr. 828, s. 537.

²⁸⁴ BOA, **TD**, nr. 52, s. 69.

²⁸⁵ BOA, **MAD**, nr. 828, s. 211.

²⁸⁶ BOA, **MAD**, nr. 828, s. 361. Günümüzde Rize, Çayeli'ne bağlı olan Çataklıhoca adlı köyün eski isminin "*Galata*" olduğu bilinmektedir.

²⁸⁷ BOA, **MAD**, nr. 828, s. 488. Bu defterde Akçaabat Nahiyesi'nde de aynı adı taşıyan şahısların varlığı müşahade edilebilmektedir. Bu hususta bkz. BOA, **MAD**, nr. 828, s. 111, 532, 598.

müşahede edilebilmektedir²⁸⁸. 1583 tarihli tapu-tahrir defterinde ise iki ayrı hanenin o yıllarda Maçka Nahiyesi'ne bağlı Samaruksa Karyesi'nden Yomra Nahiyesi'ne geldiği anlaşılmaktadır. Bu defterdeki her iki örnekte 1486 tarihli defterden farklı olarak kişi ve baba adı yazılmış, baba adından sonra Samaruksa kaydı düşülmüştür²⁸⁹.

Yomra Nahiyesi'ndeki özellikle de nahiyenin merkezindeki yer adları ve şahıs soyadlarının Of Kazası'nın çeşitli köyleri ile birebir aynı olması ve bu hususta hem Of ve Rize Kazaları ve hem de daha nadir de olsa Sürmene²⁹⁰ ile benzerliğin zaman zaman şaşırtıcı boyutlara ulaşması basit bir rastlantının sınırlarını zorlamaktadır. Trabzon ve civarında pek çok köyün ortak isimlerle anılması –Ladom-Latum; Kavala-Kavalar, Galata-Galata- aile adlarının benzerlikler göstermesi elbette doğal bir durum olarak da görülebilir. Bu tür benzerlikler çeşitli akrabalık bağları ya da örneğin “Galata” benzeri isimler fetih öncesi gelişmelerle; örneğin Cenevizlilerle ayrıca çeşitli göç, iskân hareketleri ile de alâkalı bulunabilir. Tam da bu noktada bazı ailelerin yaşadıkları yer ile aynı adı taşıdıkları veyahut da bu yerlere isimlerini verdikleri de hatırdan tutulmalıdır. Dolayısıyla bunların hepsinin doğrudan bu tür nüfus hareketlerinin sonucu olup olmadığını tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Zira mevcut şahıs adları altında bulunan isimler tanımlanabilen köy adlarından ziyade daha küçük yer isimlerinden de kaynaklanıyor olabilir²⁹¹. Ancak 1486 tarihli defterdeki tanımlanabilir kanıtlar nahiyenin merkezinin nüfusunun özellikle Of Kazası'nın farklı köylerinden yani sancak içerisinde getirilen nüfusla değiştirildiğini ya da tersine bir süreç vuku bulduğunu düşündürmektedir. Bu şekilde yukarıda da belirtildiği gibi Akçaabat'tan doğuya (Argaliya ve Keraşon örneği), Rize ve civarından, Sürmene ile Of'tan batıya Yomra, Akçaabat gibi bölgelere –belki diğer nahiyelere- ve bu bölgelerden de daha batıya ve doğuya yerleşik nüfusun yerlerinin değiştirildiği ön görülebilir²⁹². 1486

²⁸⁸ BOA, TD, nr. 52, s. 69, 81-82, 91-92, 103, 105, 127-128-129, 130. Hatta yine aynı defterde hem Yomra ve hem de Of'ta açık bir şekilde baba adı yerine neredeyse bire bir “Maçka” yazılı örneklere tesadüf edilebilmektedir. Çeşitli kayıtlar için bkz. BOA, TD, nr. 52, s. 62, 101, 361, 390.

²⁸⁹ TK.KKA, TD, nr. 29, s. 72b, 80a.

²⁹⁰ Sürmene Nahiyesi ile Yomra Nahiyesi karyelerindeki vergi mükelleflerinin taşıdığı soyadları arasında fazlası ile ortaklıklar bulunabilmektedir. Fetihden önce bir ara her iki yörenin tek bir idari birimin çatısı altında toplandığı da unutulmamalıdır.

²⁹¹ Eğer bu defterde yer alan farklı yerleşim birimlerinde söz konusu benzerlikler olmasa idi ve 1515 tarihli defterde birden Of'taki bu ailelerin sayısında azalma ve Yomra'da bu ismi taşıyan aileler belirseydi böyle bir iddia ağırlık kazanabilirdi. 1461'den 1486'ya bu anlamda nasıl bir gelişim olduğu bilinmemektedir. Söz konusu defterden daha erken bir tarihli defter bulunmaması bu durumu zorlaştırmaktadır.

²⁹² Nüfusun bu şekilde sancak içerisinde yerlerinin değiştirilmiş olma ihtimalinin nedenleri önümüzde duran manzarayı daha da açık bir hale getirebilir. Bu çerçevede Osmanlılar, aynı soyadını taşıyan, yaşadıkları köylere güçlü ve tarihi bir aidiyet bağı hisseden kalabalık sülale ve akraba ailelerin kolektif bir biçimde yeni yönetime ya da vergi tahsildarlarına muhtemel bir direnişin kaynağı olabileceklerini düşünmüş olabilirler. Of

tarihli tapu-tahrir defterinde bu tip örnekler fazlası ile ve sancağın geneline teşmil edilebilecek derecede mevcuttur²⁹³.

1515 tarihli Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterindeki Yomra Nahiyesi'ni ihtiva eden kısmın verilerine göre Komera Karyesi'ne 19 hane, 4 mücerred ve bir yeni Müslüman'ın, yine aynı köyün diğer bir hissesine 12 hane ve bir yeni Müslüman ile nahiyenin Civera Karyesi'ne ise 9 hanenin yerleştiği görülebilmektedir²⁹⁴. Söz konusu 40 hane gayrimüslim, 2 yeni Müslüman hane ve 4 mücerred ile ilgili olarak dışarıdan gelenler anlamında “*Cemaat-i mezkûrin ki an haric amedend*” ve “*Cemaat-i mezkûrin ki ez haric amed end*” ifadeleri oldukça açıklayıcıdır, fakat bu şahısların nereden geldiğine ya da getirildiğine dair herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Buna ek olarak nahiyede tımar sahibi olduğu anlaşılan bazı kişilerin Avlonya, Kayseri, Mora (Arnavud sürgünü) ve Rumeli gibi bölgelerden geldikleri görülebilmektedir²⁹⁵. Yalnız daha önceden de belirtildiği gibi bu gibi kale merdi, yeniçeri –ki Rumeli'nden gelen tımar sahibi kâtiptir ve yalnızca Mora'dan gelenin sürgün olduğu yazılı- ve sipahilerin doğrudan nüfus yapısına yönelik müdahaleler olarak değerlendirmek gerçekçi bir yaklaşım değildir.

1515 yılına ait tapu-tahrir defterinin verileri Yomra Nahiyesi'nden küçük bir topluluğun Giresun şehrine yerleştiğini göstermektedir. Trabzon Sancağı'nın diğer kaza ve nahiyelerinden ayrılan nüfusun meydana getirdiği bu cemaat ile ilgili kısımda 4 hanenin Yomra'dan geldiği açık bir şekilde belirtilmiştir²⁹⁶. 1554 ve 1583 tahrirlerinin sonuçlarını yansıtan defterlerde ise ne Yomra Nahiyesi'ne ne de nahiyeden sancağın başka yerleşim birimlerine yönelik olarak defterlerde kayıtlı bir iskân hareketinden bahsetmek mümkün

---

ile daha doğudaki Rize ve diğer kazaların coğrafyanın da etkisiyle sancak merkezine uzak ve korunaklı kısımlarının bu anlamda neden olabileceği sorunların böyle bir düşünceyi daha da pekiştirdiği ileri sürülebilir. Diğer taraftan Trabzon'un kuşatılması aşaması ve sonrasında her ne kadar şehir teslim edilmiş de olsa kentin yakın çevresindeki köylerin güvenlik ve doğuya doğru başlatılacak askeri harekâtın kaygısı ile terk edilmesi köylülerin daha korunaklı Of gibi uzak ve dağlık bölgelere kaçmaları da muhtemeldir. Yine ihtimal dahilinde kaçan ya da dağılan nüfus şehrin civarına eski yerlerine yerleştirilmiş ya da bu bölgelere söz konusu kazalardan yeni bir nüfus kitlesi getirilmiş ve yahut da büyük sülale ve aileler bu şekilde dağıtılmış olabilir.

²⁹³ Örneğin Yomra Nahiyesi'nde özellikle Şana Karyesi'nde “*Polit*” soyadını taşıyan şahısların varlığı müşahade edilebilmektedir. Bu ismi taşıyan aileler yoğun bir şekilde Of Kazası'nda ve Rize civarında yaşamaktaydılar. Yine ilginç bir şekilde “*Maçukat*” Maçuka benzeri bir aile adı pek çok yerde görülebilmektedir. Bu şekilde Yomra Nahiyesi'nin, Of Kazası'nın ve Akçaabat Nahiyesi'nin birer köyü için bkz. BOA, MAD, nr. 828, s. 201, 289, 604.

²⁹⁴ BOA, TD, nr. 52, s. 62-63, 65.

²⁹⁵ BOA, TD, nr. 52, s. 78, 80, 89, 94.

²⁹⁶ BOA, TD, nr. 52, s. 607.

değildir²⁹⁷. Ancak her zaman dikkate alınması gereken nokta 1486 tarihli defterde görüldüğü gibi defterlerin sürgün ve iskân hareketlerinin hemen hepsini ihtiva etmemesidir. Bu nedenden ötürü XVI. yüzyıllarda söz konusu defterlere yansımamış bir takım nüfus hareketlerinin vuku bulmuş olması ihtimal dâhilindedir.

XVII. yüzyılın tipik örnekleri ile kıyaslandığında XVI. asra ait Trabzon Kazası kadı sicilleri tımar sisteminin ve bu çerçevede kırsal bölgede teşkil edilmiş idari ve zirai organizasyonun büyük oranda işlerlik kazandığını ortaya koymaktadır. Bu durum köylülerin gelişigüzel yer değiştirmelerinin kısıtlanması ve böyle bir teşebbüsün vuku bulması halinde –çiftbozan akçesi, kefil bulunması gibi-²⁹⁸ bir takım sorumlulukları üstlenmeleri anlamına gelmekteydi. Fakat aynı sicillerden derlenen pek çok belge Osmanlı klasik düzeninin oldukça iyi işletildiği bu dönemde de sistemin dışına çıkmayı başarmış pek çok köylünün mevcudiyetinin göstermektedir. Bu doğrultuda Trabzon Sancağı Kanunnamesi’nde bölgenin zorlu coğrafi ve zirai şartlarından ötürü reyanın dağılarak göç ettiğine atıfta bulunulmuş olması dikkat çekicidir²⁹⁹. Dolayısıyla tapu-tahrir verileri üzerinden izlenebilen XVI. yüzyılın büyük bir kısmında meydana gelmiş göç ve yerleşim hususlarına dair her ayrıntı yalnızca devletin öngördükleri ile sınırlı değildir.

XVI. yüzyıl kadı sicillerinden derlenen belgeler hem sancak genelinde hem de Yomra Nahiyesi’nde birçok köylünün zaman zaman çeşitli sebeplerle köylerini terk ettiğini ya da en azından böyle bir girişimde bulduklarını göstermektedir. İlgili belge örnekleri nahiyeye içerisinde yer değiştiren, kayıp, farklı karyelerde yazılan ve sakin olan, Kefe’ye ve donanma ile Akdeniz’e giden veya bir şekilde nahiyeden ayrılan³⁰⁰, Of ve Rize gibi kazalardan ve başka bölgelerden gelerek yöreye yerleşen³⁰¹ şahıslardan bahsetmektedir. XVI. yüzyıl boyunca geçici ya da daimi sürelerle nahiyeden ayrılan bu gibi kişilerin nahiyeye nüfusunun sayısal olarak değişimi noktasında rolleri gözden kaçırılmaması gereken bir

²⁹⁷ Trabzon Sancağı’nın geneli hakkında kapsamlı bir çalışma yapmış olan Hanefi Bostan 1554 tarihli tapu-tahrir defterinin verilerine dayanarak 3 hane ve 1 mücerredin “Karye-i Nefs-i Canca-i Maden” adlı köye ve 4 hanenin ise Nefs-i Canca’nın Zilal Mahallesi’ne Yomra Nahiyesi’nden geldiğini belirtmektedir. Bostan’ın atıfta bulunduğu tapu-tahrir defterinin 540 ve 541. sayfalarında okunuşu doğrudan Yomra Nahiyesi ile özdeşleştirilebilecek herhangi bir ifade ve kayda rastlanılmamıştır. Bkz. Bostan, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat**, s. 118-119; BOA, **TD**, nr. 288, s. 540-541.

²⁹⁸ Yomra Nahiyesi’nden bir zimmi Arsen Karyesi’ndeki bütün malını ve mülkünü satıp köyden ayrılmak istediğinde, karye sipahisince kendisinden kefil istenilmişti. Bkz. **T.Ş.S., 1817**, 63/1.

²⁹⁹ Bostan, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat**, s. 555.

³⁰⁰ **T.Ş.S., 1815**, 46/3, 63/2, 82/1, 89/5, 87/3; **T.Ş.S., 1816**, 2/10, 75/4; **T.Ş.S., 1817**, 22/2, 63/1; **T.Ş.S., 1818**, 81/2.

³⁰¹ **T.Ş.S., 1815**, 66/3, 70/9; **T.Ş.S., 1816**, 67/2; **T.Ş.S., 1818**, 39/10, 63/2.

detaydır. Aynı dönemde ağırlıklı olarak Trabzon Kazası'nın bütününde benzer bir eğiliminden kaynaklanan sorunların sıklıkla kaza sicillerine yansıdığı müşahede edilebilmektedir. Bu durumu köyden kalkıp şehirde oturmaya, raiyyetlik üzerinde yoğunlaşan sipahi anlaşmazlıklarına, miri araziden vazgeçmeye, boz yer işlediğini inkâr etmeye, topraklarını boz bırakmaya ve terk edip gitmeye, boz yer satışına, firara, çiftbozan ve yer değiştiren reyanın tahririne vb. hususlara dair meseleler bire bir örneklemektedir³⁰². Öte yandan XVI. yüzyılda Trabzon şehrinde veba salgını olduğu ve bundan ötürü şehir halkının dağıldığı yine kadı sicillerinden anlaşılmaktadır³⁰³. Bu gibi salgınların kırsal kesimdeki etkileri ise açık bir şekilde tespit edilememektedir. Bütün bu hususlar büyük çaplı ve devlet merkezli iskân hareketleri istisna edilirse nahiyede nüfus hareketliliğinin diğer boyutunu göstermesi açısından önemlidir.

3.1.2. Nüfusun Başat unsuru Gayrimüslimler ve İhtida Olgusu

1486 yılına tarihlenen Trabzon Sancağı tapu-tahrir defteri Yomra Nahiyesi'nde sayıca az da olsa Müslümanların varlığının belgelenebildiği ilk Osmanlı kaynağıdır. Sırası ile 1515, 1554 ve 1583 tahrirlerinin sonuçlarını ihtiva eden serinin diğer defterleri de nahiyede Müslüman nüfusun kesintisiz bir şekilde arttığını ortaya koymaktadır. 1486 tahririnden 1583 tahririne yaklaşık bir asır boyunca nahiyenin hemen her köşesinde Müslümanların belirmesinde ve giderek artışında ihtidanın oldukça önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede farklı tahrirlere göre değişmekle birlikte yörede din değiştirmiş kişilerin varlığı hemen her zaman müşahede edilebilmektedir.

Trabzon Sancağı'nın 1486 tarihli mufassal tapu-tahrir defteri Yomra Nahiyesi'nde yalnızca yedi adet Müslüman hanenin bulunduğunu göstermektedir. Nahiyenin farklı köylerinde varlıkları tespit edilebilen “*Yusuf, Behram, Ahmed, Şirmerd*” gibi “*ahriyan*”ların da bu rakama dâhil edilmesi halinde Müslüman hane reislerinin toplam sayısı ancak 11 rakamına ulaşmaktadır. 1486 yılında nahiyede 1912 hane, 161 bive ve 64 mücerreden oluşan temel gayrimüslim nüfusun³⁰⁴ sayısal anlamda büyüklüğü dikkate alındığında söz konusu rakamın son derece düşük olduğu görülmektedir. Daha önce de

³⁰² Seçilmiş örnekler için bkz. T.Ş.S., 1815, 42/5-6, 63/2, 85/1; T.Ş.S., 1817, 25/6, 35/3; T.Ş.S., 1818, 47/5, 72/5, 77/5, 110/4, 120/4; T.Ş.S., 1819, 48/8, 53/7, 63/7.

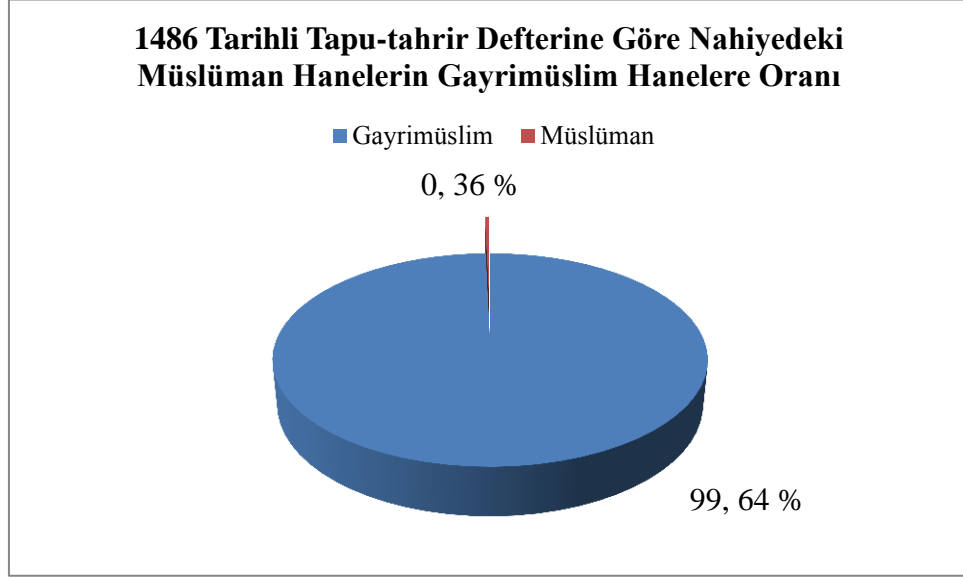
³⁰³ T.Ş.S., 1818, 26/5, 29/2.

³⁰⁴ Normalde gayrimüslim hanelerin sayısı 1916'dır. “*Ahriyanlar*”, Müslümanlarla değerlendirildiğinde bu rakam 1912'ye düşmektedir.

değınildiği gibi –“*ahriyanlar*” istisna edilirse- toplam 7 hanenin ikisinin dışarıdan geldiği ki bunların baba adlarının Abdullah olması ihtida ihtimalini gündeme getirmektedir, üçünün ise din değiştirdiği açık bir şekilde anlaşılabilir. Geriye kalan hane reislerinin, ilgili defterin ifadesi ile “*Müslüman*”ın kökenleri ya da nahiyeye ne şekilde geldikleri hususunda herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır. Diğer taraftan bu 7 hanenin coğrafyaya göre homojen bir biçimde dağılım göstermediği söylenmelidir. Zira üç hane nahiyenin en batısında Hoc adıyla anılan köyler topluluğunun iki ayrı hissesinde bulunuyor iken, diğer dört Müslüman hane reisi ise nahiyenin en doğusunda birbirleri ile tali bir kervan yolu ile bağlantılı köylerde yaşamaktaydılar. Kuzeyden güneye doğru birer hanenin bulunduğu Nefs-i Yomra ile Digene Karyeleri’nin hisseleri ve iki haneyi barındıran Hara Köyü’nün iki farklı hissesi bu köyler arasında idi.

Aşağıdaki grafikte 1486 tarihli tapu-tahrir defterinin verilerine göre Müslüman hanelerin, nahiyedeki bütün hanelerin toplamı içerisindeki yüzdesi görölmektedir. Grafikten de anlaşılabilir gibi nahiyede nüfusun ezici çoğunluğunun gayrimüslimlerden olduğu bu dönemde, Müslümanların toplam haneler içerisindeki oranı % 1’i dahi bulmamaktadır. Söz konusu defterde Müslümanlara dair bive ve mücerred kategorileri ile ilgili herhangi bir bilginin de yer almadığı belirtilmelidir. Müslümanların sayısı çok az olduğundan atlanmış bile olsa bu kategorilerin sayısal olarak büyük bir anlam ifade etmeyeceği düşünülebilir. Gayrimüslimlerle ilgili 161 adet bive ile 64 adet mücerred de hesaba katıldığında Müslümanların genel nüfus içerisindeki azlığı daha da belirgin hale gelmektedir.

Grafik 3: 1486 Tarihli Tapu-Tahrir Defterine Göre Nahiyedeki Müslüman Hanelerin Gayrimüslim Hanelere Oranı

1486 tahririnde varlıkları kayıt altına alınan “*Ahriyanlar*”; her ne kadar gerçek manada Müslüman olup olmadıkları tespit edilemese de³⁰⁵ bu tip şahıslar –eğer farklı bir bölgeden gelmemişler ise- Yomra Nahiyesi’nde İslamlaşmanın sıra dışı örnekleri olarak değerlendirilebilirler. Bu tahririnin verilerine göre Kovata, Durana, Mesona, Hara gibi; hatta Manol isimli “*ahriyan*”ın yaşadığı Nefs-i Yomra da bunlara dâhil edilebilir, köylerin hisselerinde bahsi geçen hane reislerine rastlanılabilmektedir. 1515 tahriri, 1486 yılında “*ahriyanlar*”ın bulunduğu Kovata ve Durana Karyeleri’nin hisselerinde Müslüman hanelerin yer aldığını göstermektedir. Söz konusu Müslümanların mühtedi ve göçmen olmamaları bunların 1486 tahririnin “*ahriyanları*” ile bağlantısı olabileceğini düşündürmektedir; en azından böyle bir ihtimal hesaba katılmalıdır³⁰⁶. Neticede ister Müslüman ve ister “*ahriyan*” şeklinde nitelendirilsin 1486 yılının nahiye için hem göçmen Müslümanların yerleşimi ve hem de İslamlaşma hususlarında oldukça erken bir tarih olduğu anlaşılmaktadır. XV. yüzyılın sonunda nahiyenin genelinde mevcut ve sayıca

³⁰⁵ XVII. asra ait Trabzon kadı sicillerine intikal etmiş bir vaka “*ahriyan*” ifadesinin Müslümanlar tarafından ağır bir hakaret şeklinde algılandığını göstermektedir. Söz konusu örnek için bkz. T.Ş.S., 1844, 46/2.

³⁰⁶ 1515 tarihli tapu-tahrir defterinde Müslümanların baba adı belirtilmediğinden böyle bir bağlantının olup olmadığını kesin olarak tespit edebilmek güçtür. Ayrıca 1486 tahririnde “*ahriyanların*” bulunduğu Nefs-i Yomra ve Hara gibi köylerin hisselerinde 1515 tahririne göre yine Müslümanlara rastlanılabilmektedir. Ancak bunların 1486 tahririnde aynı köylerde mevcut Müslümanlarla bağlantılı olma ihtimali yüksektir. 1486 yılında bir hane “*ahriyanın*” yaşadığı Mesona Karyesi’nde ise 1515 tahririnde kadim Müslüman hanelerin bulunmadığı görülebilir.

oldukça değersiz görünen 7 ya da 11 hanelik Müslüman topluluğunun asıl önemi söz konusu hanelerin yörede Müslüman nüfusun artışı açısından bir gelişim zemini sağlamış olmasıdır. Zira bu dönemin Müslümanları ile az önce de değinildiği gibi “*ahriyanları*”nın yaşadığı köylerde bir sonraki tahririn verilerine göre Müslümanların varlığı tespit edilebilmektedir³⁰⁷.

1515 tarihli Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterinden derlenen verilerden hareketle Yomra Nahiyesi’nin tamamında 28 Müslüman ile 3 Müslüman müsellemlerin yaşadığı tespit edilmiştir. Aynı defterde söz konusu 28 Müslüman hanenin 18’i ile 3 müsellemlerin “*Müslüman-ı nev*” yani İslamiyet’i benimseyen gayrimüslimler olduğu belirtilmektedir. Buradan hareketle nahiyede mühtedilerin tüm Müslüman hanelere oranının % 67 civarında seyrettiği söylenebilir. Bu rakam gayrimüslimler arasında ihtidanın giderek yaygınlaştığı kanaatini uyandırır da oldukça yanıltıcıdır. Zira 21 hanelik mühtediler aynı dönemde yöredeki 1940 gayrimüslim hane ile 52 hanelik gayrimüslim müsellemlerin topluluğunun –toplam 1992 hane- ancak % 1’ne denk düşmektedir.

1515 tahririnin verileri ışığında Yomra Nahiyesi’nde ihtida etmiş gayrimüslimlerin isimlerine göre tasnifi bu hususta ilginç bir ayrıntının varlığını ortaya çıkarmaktadır. Şöyle ki, söz konusu defter –serinin diğer defterlerinde de durum aynıdır- gayrimüslimlerin ağırlıklı olarak “*Konstantin, Kosta, Yani, Yor, Yorgi, Aleks, Aleksandır, Dimitri, Nikola, Filibo, Vasil, Paskal, Sava*” ve benzeri tipik Ortodoks Hıristiyan isimleri taşıdıklarını göstermektedir. Diğer taraftan “*Karaca, Karagöz, Arslan, Balaban*” gibi Türkçe ya da Müslümanlarca da kullanılan “*İskender, Behram, Murad, Şirmerd, Rüstem*” ve benzeri isimlerin gayrimüslimler arasında oldukça yaygın olduğu görülmektedir³⁰⁸. Ancak gayrimüslimlerin kullandığı bu adların yukarıda zikredilenlerle kıyaslandığında düşük düzeyde oldukları hemen dikkati çekmektedir. Buradaki en ilginç ayrıntı ise ihtida etmiş Müslümanlar arasında gayrimüslimlerin taşıdığı Türkçe isimleri kullananların -13 adet- İslami isimleri taşıyanların -8 adet- neredeyse iki katı olmasıdır. Bir başka ifade ile gayrimüslimler arasında sayıca az olan Türkçe isimli kişiler ihtida edenlerin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu çerçevede şüphesiz ihtida edenlerin “*Karaca, Karagöz,*

³⁰⁷ 1486 yılında Müslümanların bulunduğu bir bölge olmasına rağmen bir sonraki yani 1515 tahririnde Hoc Köyü’nde –1 hane mühtedi istisna edilirse- ve Digene Karyesi’nde herhangi bir Müslüman hane yer almamaktaydı.

³⁰⁸ Trabzon Sancağı’nda zimmîlerin kullandığı Türkçe adlar hususunda bkz. Bostan, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat**, s. 337-341.

Murad” gibi Türkçe isimler aldıkları öne sürülebilir. Lakin bu durum pek de açık değildir ve din değiştirenlerin genellikle “*Mustafa, Ahmed, Mehmed*” ve benzeri İslami isimleri aldıkları açıkça göze çarpmaktadır³⁰⁹. Dolayısıyla Türkçe isim taşıyıp ihtida etmiş kimselerin Osmanlı belgelerinde sıklıkla atıfta bulunduğu haliyle “*zaman-ı cehalet*”lerindeki isimlerini kullanmaları ve yahut da bu gibi aşına oldukları adları almaları ve aynı zamanda bu durumu ikrar ettikleri Müslümanların mühtedilerin isimlerini değiştirme hususunda herhangi bir kaygı taşımadıklarını daha doğrusu tarafların kültürel bir ortaklığın farkında oldukları sonucu ortaya çıkarmaktadır³¹⁰. Bu hususiyet 1515 tarihli tapu-tahrir defterinden hareketle ihtida etmiş şahıslar hususunda tespit edilebilen en önemli ayrıntıdır³¹¹.

Trabzon Sancağı’nın sırası ile 1515 ve 1554 yıllarında tamamlanan ikinci ve üçüncü tahriri arasındaki 39 yıllık zaman dilimi Yomra Nahiyesi’nde ihtida eğiliminin en üst seviyesine ulaştığı bir dönem olarak ön plana çıkmaktadır. Gerçekten, 1486 yılından 1583’e Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterlerinin verileri üzerinden incelenebilen yaklaşık bir asırlık süreçte yörede ihtida etmiş gayrimüslimlere en fazla bu dönemde rastlanılabilir. Bu anlamda 1554 tahririnin sonuçlarının kaydedildiği defter yoğun bir ihtida eğiliminin izlerini taşımaktadır. Ayrıca söz konusu defterde zaman zaman 1486 ve 1515 yıllarına ait defterlerden farklı olarak “*hane reisinin adı + baba adı + soyadı*” şeklinde mühtedilere dair daha geniş bir bilgi yelpazesine yer verilmiştir. Ancak bahsi geçen defterlerde Müslüman olanlar için kullanılan “*Müslüman-ı nev*” ifadesi bu defterde bulunmamaktadır. Buna rağmen Müslümanların önemli bir kısmının babalarının tipik gayrimüslim isimlerini taşımaları; örneğin “*Ahmed veled-i Konstantin*” gibi, ya da gayrimüslimlerle kardeş ve yahut da mevcut soyadlarından akraba olduklarının anlaşılması bu gibi şahısların açık bir

---

³⁰⁹ Bu gibi şahısların ya da ailelerindeki diğer kişilerin de Türkçe isimler taşıma ihtimalinin bulunduğu gözden kaçırılmamalıdır. Zira Konstantin ya da herhangi bir gayrimüslim adını kullanan bir zimmînin babasının isminin Türkçe olduğu durumlar hiç de istisnai değildir.

³¹⁰ İhtida etmiş gayrimüslimlere İslami isimlerin yanı sıra Türkçe isimlerin verildiği bilinmektedir. Dolayısı ile Türkçe isimlerle anılan mühtedilerin bu isimleri sonradan aldıkları da düşünülebilir. Diğer taraftan mühtediler gayrimüslimken kullandıkları Türkçe isimleri değiştirerek İslami isimler de alabilmekteydiler. Bu hususlarda geniş bilgi için bkz. Osman Çetin, **Sicillere Göre Bursa’da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)**, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999, s. 37, 56-57. Ancak gayrimüslimler arasında en yaygın Türkçe isimlerin mühtedilerin önemli bir kısmınca kullanılması din değiştirenlerin eski isimlerini muhafaza ettiğini düşündürmektedir.

³¹¹ Aynı dönemde sancak genelinde böyle bir eğilimin bulunup bulunmadığı araştırılmaya değer bir konudur. Hatta gayrimüslimlerin kullandığı Türkçe isimler 1554 defterinde kimin Müslüman olup olmadığını tespit noktasında ciddi bir zorluğa dahi neden olmaktadır.

şekilde ihtida ettiklerini ortaya koymaktadır³¹². Bu şekilde 1554 tahriri ile kayıt altına alınan nahiyenin bütünündeki 134 hane ve 17 mücerredlik Müslüman topluluğunun 103 hanesi ile 12 mücerredinin -3 hane azatlı köle ve bir mücerred de bu kişilerden birinin oğludur- ihtida ettiği, ihtida etmemiş olsa bile mühtedilerin soyundan geldiği tespit edilebilmektedir³¹³. Geriye kalan 31 hane ile 5 mücerreddin ise nahiyenin 1486 ve 1515 tahrirlerinde kayıtlı Müslüman sakinlerinin çocukları ve torunları –çok az bir kısmının belki kendileri- olduğu düşünülebilir. Fakat bu türden bir akrabalık bağı doğrudan kanıtlayabilmek her halde mümkün olmadığı gibi, nahiyenin oldukça düşük ve bireysel düzeyde göç almış olabileceği de akılda tutulmalıdır. Diğer taraftan bu grup içerisinde baba adı “*İskender, Şirmerd, Memi*” olanların ihtida etmiş olma ihtimali de dikkate alınmalıdır. Zira özellikle “*İskender*” isminin gayrimüslimlerce sıklıkla kullanıldığı ve dolayısıyla da söz konusu şahısların Müslüman olma ihtimalleri kadar gayrimüslim olma ihtimalleri de bulunmaktadır. 1554 tarihli defterle ilgili diğer bir hususiyet ise bir önceki defterde görülen Türkçe isimli gayrimüslimlerin din değiştirme yoğunluğunun bu defterde bariz bir şekilde fark edilmemesidir. İhtida etmiş gayrimüslimler arasında Türkçe adları kullanan kişiler bu tahrirde de olmakla birlikte bu yönde dikkat çekici ve baskın bir eğilimden bahsetmek mümkün değildir. Bu durum XVI. yüzyılın özellikle ikinci çeyreğinde ihtida eğiliminin gayrimüslimlerin geneline yayıldığıнын bir kanıtı olarak da yorumlanabilir.

1554 tarihli tapu-tahrir defterinin verilerine göre Yomra Nahiyesi’nde ihtida etmiş Müslümanlarla bunların soyundan gelen toplam 100 hane -3 hane azatlı köle bu hesaplama dâhil edilmemiştir- 1478 gayrimüslim hanenin (1473 hane + 5 müsellemler hane) yaklaşık % 7’sine tekabül etmektedir. Azatlı köle ve sonradan Müslüman olduğu

---

³¹² 1554 tarihli tapu-tahrir defterinde “*Mustafa, Ahmed, Hasan, Hüseyin*” gibi İslami isimleri taşıyan şahıslarla ilgili kayıtların altına zaman zaman “*Müslüman*” notu düşülmüşken, zaman zaman da böyle bir ifade hiç kullanılmamıştır. Ancak bu durum söz konusu isimlerden de anlaşılabilir üzere bu gibi kişilerin Müslüman olduklarını tespite engel değildir. Türkçe isimler taşıyan gayrimüslimler hususunda ise böyle bir eksikliğin önemli bir sorunu gündeme getirdiği belirtilmelidir. Zira aynı kayıt sistemi Türkçe isim kullanan gayrimüslimler için de geçerlidir. Yani bu tip vergi mükelleflerinin altına “*Müslüman*” kaydı düşülmediği hallerde şahsın Müslüman olup olmadığını anlamak kesin olarak mümkün değildir. Çünkü böyle bir kişi Müslüman olabileceği gibi Türkçe isim taşıyan –örneğin İskender- sıradan bir gayrimüslim de olabilir. Dolayısıyla 1554 tarihli defterde Müslümanların sayısal olarak tespitinde öncelikle İslami isimler ve “*Müslüman*” ibaresi dikkate alınmıştır.

³¹³ 1554 tarihli defterin verilerine göre Müslümanların bir kısmının hem kendilerinin ve hem de babalarının İslami isimler taşıdığı görülmektedir. Ancak bu gibi şahıslar ile mücerredlerin gayrimüslimlerle aynı ailelere mensubiyetleri ve bazı mücerredlerin babalarının ihtida ettiği açık bir şekilde müşahade edilebilmektedir. Dolayısıyla nahiyedeki bazı Müslümanların ihtida etmiş şahısların birinci ve ikinci nesil oğul ve torunları olduğu anlaşılmaktadır.

anlaşılan 3 hane ile 103'ü bulan ihtida tabanlı bu topluluğun nahiyenin genelindeki 134 hane Müslüman içerisindeki yüzdesi ise % 76,86'dır. Toplam 17 Müslüman mücerredin 15'inin de –biri azatlı kölelerin oğludur- benzer şekilde mühtedilerle bağlantısı belirlenebilmektedir. Aynı dönemde nahiyede 273 gayrimüslim mücerred bulunmaktaydı. 1515 yılında Yomra Nahiyesi'nde mühtedilerin gayrimüslim haneler içerisindeki oranı % 1 idi. Bu oran dikkate alındığında söz konusu tahrirden 1554 yılına doğru gayrimüslimler arasında ihtida eğiliminin kayda değer bir artış gösterdiği hemen göze çarpmaktadır.

1583 yılında Yomra Nahiyesi'nde Müslüman nüfusun çekirdeğini 156 Müslüman (148 bennak ve 8 hane) hane ve 24 mücerred meydana getirmekteydi. 1583 tarihli Trabzon Sancağı'nın bilinen son klasik tapu-tahrir defterinden derlenen veriler bu hanelerden 89'u ile 13 mücerredin ihtida ya da mühtedilerle bağlantısını ortaya koymaktadır. Zira tıpkı 1554 tarihli defterde olduğu gibi babaları gayrimüslim ismi taşıyan Müslümanlara bu defterde de yoğun bir şekilde rastlanılabilmektedir. Ancak 1583 defterinde nahiyedeki ihtida etmiş Müslümanlarla ilgili başlıca farklılık ise baba adı Abdullah olanların önceki tahrire göre aşırı derecede artmasıdır³¹⁴. Diğer taraftan söz konusu defterde mühtediler ve

---

³¹⁴ 1554 tarihli defterde baba adı Abdullah olan yalnızca 3 hane reisi bulunmaktaydı ve bu üç şahsın azatlı köle oldukları açık bir şekilde belirtilmiştir. Yani azatlı köleler isimlerinin yanına düşülen notla açıkça tanımlanmaktaydılar. 1583 yılına ait defterde ise baba adı Abdullah olan şahıslarla ilgili olarak Yomra Nahiyesi özelinde böyle bir hususiyete rastlanılmamıştır. Sayısal çoğunlukları ve nahiyenin hemen her köyüne dağılmış bulunmaları zaten böyle bir ihtimali çürütmektedir. Diğer taraftan aynı dönemde mühtedilerin baba adı olarak Abdullah ismini aldıkları kadı sicillerindeki kayıtlardan açık bir şekilde tespit edilebilmektedir. Zimmi iken ismi “*Priškova*” olan “*Hamza bin Abdullah*”, “*Receb bin Abdullah*” ile baba adı “*Softo*” olup Müslüman olunca “*Hüseyin bin Abdullah*” adını alan mühtediler için bkz. **T.Ş.S., 1816**, 17/7; **T.Ş.S., 1819**, 78/7, 82/3. Bu ismin Müslümanlarca neredeyse hiç kullanılmaması ve aynı isme ihtidanın yoğun olduğu bir bölgede sıklıkla baba adı olarak rastlanması bu olguyu daha da güçlendirmektedir. Aynı dönemde Trabzon şehrinde Abdullah adının şahıs ismi olarak neredeyse hiç kullanılmadığı bilinmektedir. Bu hususta bkz. Lowry, **Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583**, s. 159. Hanefi Bostan, baba adı Abdullah olanların ihtida ettiklerine dair herhangi bir verinin bulunmadığını; yeni Müslümanların baba adlarının belirtilmediğini ya da gayrimüslim adlarla kaydedildiğini belirtmektedir. Bu hususiyet Yomra Nahiyesi için 1486, 1515 ve 1554 tapu-tahrir defterleri özelinde doğrudur. Öte yandan Bostan XVI. yüzyıl Trabzon kadı sicillerinden derlediği kayıtlardan hareketle bu durumu örneklemektedir. Bkz. Bostan, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat**, s. 319-320. Ancak yukarıda örnekleri verilen aynı sicillerdeki kayıtlar gözden kaçırılmış olmalı. 1583 tarihli tapu-tahrir defterinde ise mühtediler için “*Müslüman*” ya da “*Müslüman-ı nev*” ifadesi kullanılmamıştır. Yani baba adı Abdullah olan bir şahsın mühtedi olmaması için hiçbir sebep bulunmadığı gibi bütün emareler her şeyden çok ihtidaya işaret etmektedir. Dolayısı ile Trabzon Sancağı'nın bütün yerleşim birimlerinde yaşayan baba adı Abdullah yüzlerce hane sahibinin hemen hepsini azatlı köle olarak kabul etmenin sağlam temelleri olmadığı görülmektedir. Yomra Nahiyesi'nde 1554 yılında 3 hane azatlı köle varken nasıl olup da -nahiyen bir kenar-bütün sancağın birden ve anlamsız bir şekilde kölelerle doluvermesi ve bunun 1554 gibi ihtidanın birden artış gösterdiği bir dönemin hemen akabinde vuku bulması bu hususta açıklanması gereken önemli meselelerdir. Bostan ayrıca azatlı köleler dışında kalan “*veled-i Abdullah*”ların baba adı Abdullah olan Türkler olduğunu iddia etmektedir. Bkz. Bostan, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat**, s. 337. Bu ifade incelenilen defterlerle çelişen bir biçimde Türk kökenlilerin büyük bir kısmının oğullarına Abdullah

Müslümanlar için “*Müslüman-ı nev*” ile “*Müslüman*” gibi ifadeler kullanılmamıştır. Bunun yerine mücerredler haricindeki bütün Müslümanlar “*Bennak*” ibaresi ile tanımlanmıştır ve bu unvan yalnızca Müslümanlara has bir tanımlama biçimi olarak belirmektedir. Ayrıca bu defterde Müslüman olduğu anlaşılan 8 kişi için ise herhangi bir açıklayıcı ifade yer almamaktadır. XVI. yüzyılın başında dikkatleri celbeden Türkçe isimleri taşıyan gayrimüslimlerdeki ihtida yoğunluğunun ise 1583’te ayrıca göze çarpacak düzeyde bulunmadığı anlaşılmaktadır.

29 yıl öncesi yani 1554 tahriri ile karşılaştırıldığında 1583 yılında nahiyedeki Müslüman hanelerdeki artışın yalnızca 22 hane ve 7 mücerreden ibaret olduğu görülmektedir. Aynı yıllar arasında gayrimüslim hanelerdeki düşüş ise 166 haneyi bulmaktadır. Bu çerçevede ihtida eğiliminin 1554’ten 1583 yılına doğru giderek etkisini kaybettiği düşünülebilir. Ancak 1583’te nahiyede mevcut Müslümanların yarısından fazlasını, % 57’sini ihtida etmiş Müslümanlar ve bu kimselerin soyundan gelenler oluşturmaktaydı. Bunların 1583 senesinde nahiyedeki gayrimüslim haneler içerisindeki yüzdesi ise neredeyse % 7’dir. Dolayısıyla 1554’teki % 7’lik ihtida oranı ile karşılaştırıldığında 1583’te durumun pek de değişmediği söylenebilmektedir. O halde XVI. yüzyılın ikinci çeyreğinden son çeyreğine yaklaşık 70 yıl boyunca gayrimüslimler arasında ihtida olgusunun % 6-7’den az olduğu iddia edilebilir³¹⁵. Bu oran daha doğrusu ihtida XVI. yüzyıl boyunca nahiyede Müslümanların sayısının artışında ve giderek yörenin hemen her kesiminde belirmelerinde en önemli etkidir. Buna rağmen 1583 tarihli defterin verilerine göre 1307 hanelik gayrimüslimlerin sayısal çoğunluğu karşısında 89 hane ile 13 mücerred mühtedi ya da bu kişilerin soyundan gelen Müslüman’ın ne kadar kifayetsiz olduğu hemen dikkati çekmektedir. Hatta nahiyeye genelindeki toplam 156 Müslüman (148 bennak ve 8 hane) hane ve 24 mücerred dahi nüfus hususunda 1307 adet gayrimüslim hane ile karşılaştırılacak düzeyde değildir.

---

ismini verdiği anlamına gelmektedir. Toplam dört tapu-tahrir defterinde Yomra Nahiyesi’nde kendi adı Abdullah olan hiç kimseye rastlanılmadığı belirtilmelidir.

³¹⁵ Tam da bu noktada gözden kaçırılmaması gereken husus çalışmada sürekli atıfta bulunulduğu gibi tapu-tahrir defterlerinin verilerinin ve yukarıda sıklıkla başvuru yapılan hesaplamaların yanıltıcı olabileceğidir. Bütün bu hesaplamalar ve neticede elde edilen rakamlar fikir vermenin ötesinde kesinlik arz etmemektedir. Ancak yukarıda da görüldüğü gibi defterlerden derlenen veriler karşılıklı bir şekilde değerlendirildiğinde belli bir eğilimi ya da olguyu örneklemek için oldukça kullanışlıdır.

1515'ten 1554'e Müslümanların; 31 haneden 134 hane ile 17 mücerrede ulaşan nüfus artışında ihtidanın oldukça önemli bir yeri varken, öte yandan 1554'ten 1583'e aynı dönemdeki % 7'lik ihtida tabanlı Müslim oranı değişmemesine rağmen 29 yılda nahiyenin Müslüman topluluğunda ancak 22 hane ve 7 mücerredlik bir yükselme meydana gelmiştir³¹⁶. Müslümanların nüfus artış hızındaki bu azalmada sancak dışına yönelik iskânın etkisi bulunduğu düşünülebilir. Zira devlet Trabzon Sancağı'na imparatorluğun farklı bölgelerinden pek çok Müslüman'ı sürdüğü gibi, buradan da yine imparatorluğun değişik kısımlarına; örneğin başkent İstanbul'a ve belki bizzat sancak dâhilinde yöre Müslümanlarını iskân etmiş olabilir. Neticede ihtidanın nahiyede Müslümanların nüfusunun artışına ve gayrimüslimlerin nüfusunun düşüşüne etki eden tarihi bir olgu olarak mahiyetinin iyi anlaşılması gerekmektedir. Bütün bu şartlar altında neredeyse 70 yıl boyunca bahsi geçen hususlarda ihtida ile nüfusun dini kompozisyonunun ne kadar az değiştiği dikkate alınmalıdır. Daha doğrusu Müslümanlar açısından önemi göz ardı edilemeyecek derecede olan bu tarihi realitenin sancağın son klasik tahriri olması hasebiyle 1583 yılında gayrimüslimler ile Müslümanlar arasındaki 1151 hanelik farkın kapanması hususundaki yeri oldukça zayıf bir zemine oturmaktadır.

Yukarıda da görülebileceği üzere Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterleri serisi yaklaşık bir asır boyunca Yomra Nahiyesi'nde ihtida eğiliminin ulaştığı boyutların tespitine imkân tanımaktadır. Buna göre 1486'da nahiyede ihtida etmiş Müslümanların sayısı bir elin parmaklarını geçmezken, 1515 tahririnin verilerinden hareketle yörede ihtida oranının giderek arttığı belirlenebilmektedir. 1554 ve 1583 yıllarında tamamlanan sancağın üçüncü ve dördüncü tahrirleri ise gayrimüslimler arasında İslamlaşmanın göreceli olarak % 7'lik bir yüzdeye ulaştığını göstermektedir. İhtida olgusundaki bu artışın ve XVI. yüzyılın büyük bir kısmında belli bir vasatı yakalamasının bir takım nedenleri bulunmalıdır. Bu nedenlerin belirlenmesi nahiyede yerleşim ve nüfusun dini kompozisyonunun değişimi gibi hususların anlamlandırılmasında birincil öneme sahiptir. Fakat söz konusu seriden derlenen veriler yörenin gayrimüslim sakinlerinin ihtidaya yönelik tutumlarının arka planında yatan

---

³¹⁶ Ardışık olarak bir tahrirden diğerine nahiyenin kadim Müslümanlarının önemli bir kısmının, tam anlamıyla tespit edilemese de mühtedilerin soyundan geldiği kabul edilebilir. Ancak ilginç olan 29, 39 ve yine 29 yıllık aralarla gerçekleştirilmiş tahrirlerdeki çoğu zaman aynı köylerdeki yine aynı kişilere rastlamanın oldukça zor olmasıdır. Şüphesiz dönemin daha kısa olduğu bilinen yaşam süreleri ve yoğun ölüm oranları bunda etkilidir. Ayrıca Müslümanların sancak içerisinde ve genelinde yerlerini değiştirdikleri ya da başka yerlerde iskâna tabi tutuldukları rahatlıkla söylenebilir. Hatta nahiyedeki mühtediler yörenin yerli gayrimüslimleri de olmayabilirler. Herhangi bir köyde 29 yıl sonra tamamen farklı isimli Müslümanlara rastlanılabiliyor olması daha önce de sıklıkla belirtildiği gibi az da olsa göç faaliyetleri ile de açıklanabilir.

sebepler hakkında doğrudan bilgi vermemektedir. Buna rağmen aynı dönemde en yüksek seviyesine ulaşmış ihtida eğiliminin nedenleri hakkında bazı değerlendirmeler yapılabilir. XVI. yüzyılın ortalarına tarihlenen Trabzon Kazası kadı sicilleri bu konuda nispeten daha açıklayıcı ipuçları içermektedir.

Yomra Nahiyesi'ne dair külliyyatlı verinin bulunduğu 1486, 1515, 1554 ve 1583 tarihli mufassal tapu-tahrir defterlerinin her birinde ihtida etmiş kişilere rastlanılabilmektedir. İhtida eğiliminin varlığı bu defterlerin hepsinde ortak bir tarihi olgu iken, 1486 ve 1515 tarihli defterler son derece düşük ihtida oranları ile sonrakilerden ayrılmaktadır. Serinin bütün defterlerinde ihtida olgusunun sebeplerine ışık tutacak bilgi eksikliği dikkate alındığında böyle bir farklılık ve her defterin ihtida hususunda ortaya koyduğu bu meselenin arka planının aydınlatılmasında fayda sağlayabilir. Bu kapsamda 1486 tarihli defterin verilerine göre Trabzon'un fetihden 25 yıl sonra nahiyede güçlü bir ihtida eğiliminden bahsetmek mümkün değildir. Zira 2 yeni Müslüman hane reisi ve 5 hane “*ahriyan*”dan oluşan farklı karyelerin bireyleri böyle bir eğilimi örneklemekten uzaktır. 1515 defterinin verileri ise daha önce de değinildiği üzere Türkçe isimler taşıyan mühtedilerin ihtida edenler arasında çoğunluğu oluşturduğunu göstermektedir. Fethin üzerinden geçen 54 yıllık zaman diliminin gayrimüslimlerle Müslümanlar arasındaki bu gibi ve tapu-tahrir defterlerinin içermediği diğer muhtemel kültürel ortaklıkları ortaya çıkardığı, ayrıca toplumun her iki kesimini birbirine yaklaştırarak belli bir etkileşim meydana getirdiği ve bunun da gayrimüslimleri İslamlaşmaya yönelttiği düşünülebilir.

1554 yılında tamamlanan Trabzon Sancağı'nın üçüncü tahriri XVI. yüzyılın ortalarına doğru Yomra Nahiyesi'nde ihtidanın kayda değer ölçüde arttığını belgelemektedir. Sancağın önceki tahrirlerine oranla yörede ihtida edenlerin sayısal anlamda niçin büyük bir artış gösterdiği ise açık değildir. Yine aynı defterin verilerinden hareketle nahiyenin gayrimüslim hanelerindeki ciddi ve doğal olmayan düşüşün de ihtidanın yoğunluk kazandığı bu dönemle kesiştiği hemen fark edilebilir. Bu durum her iki hususiyet arasında tarihi bir neden-sonuç ilişkisinin var olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Aslında tahmini de olsa böyle bir bağın belli oranda ihtida eğilimini tetiklediği ileri sürülebilir. Zira hem ihtida eğilimindeki artışın ve hem de nahiyede gayrimüslim hanelerdeki hızlı düşüşün 1486 ve 1515 tahrirleri ile karşılaştırıldığında bu tahrire has bir durum olduğu görülebilmektedir. Tam da bu dönemde devlet tarafından

nahiyenin farklı karyelerinden -bu sürgün faaliyeti Trabzon Kazası'nın neredeyse bütününe yayılmıştır- sancak dışına çeşitli sürgünlerin gerçekleştirilmesinin, yeni ve muhtemel sürgünlerle sancaktan gönderilme kaygısının ihtida olgusunun pekişmesi yönünde bir etki yapması ihtimal dâhilindedir. Zira gayrimüslim hanelerdeki ciddi azalma başka bir ifade ile genellikle toplumun bu kesiminin sancak dışına yönelik sürgün faaliyetlerinin hedefinde olması gayrimüslimler arasında din değiştirerek böyle bir durumdan kaçınma eğilimini ortaya çıkarmış olabilir³¹⁷. 1583 tahririnde de nahiyenin gayrimüslim nüfusundaki düşüşün devam etmesi ve ihtida oranının 1554 tahriri ile neredeyse aynı düzeyde kalması bu kanaati güçlendirmektedir. Bütün bunlar ihtida eğiliminin muhtemel sebepleri hususunda sancağın dört adet mufassal tapu-tahrir defterinin belli bir zemin teşkil eden yönünü oluşturmaktadır.

Yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun yayıldığı geniş coğrafyanın hemen her bölgesinde tarihi bir olgu olarak ihtidanın varlığı müşahade edilebilmektedir. Şüphesiz devletin gayrimüslim tebaasını böyle bir tercihe yönelten bir takım sebepler bulunmaktaydı. Bu çerçevede XV ve XVI. yüzyıllarda yoğun bir gayrimüslim nüfusun barındığı Trabzon Sancağı'nın bütünüyle kendine has ve istisnai bir özellik arz ettiğini söylemek mümkün değildir. Örneğin vergiden kaçma eğiliminin hem Müslümanlar ve hem de gayrimüslimler arasında oldukça yaygın olduğu ve bu amaçla gayrimüslimlerin ihtida edebildiği bilinmektedir. 1818 numaralı Trabzon kadı sicilinde böyle bir vaka ile ilgili 1565 yılına ait bir kayda tesadüf edilmiştir. Kaydın giriş kısmında, mahkemeye başvuran şahsın yetişkin olmadan önce karye ahalisince haraç defterine yazdırılmak istenmesi üzerine çıkan anlaşmazlıktan bahsedilmektedir. Müddei, haraç defterine yazılması durumunda babasının kendisini Müslüman edeceğini karye ahalisine söylediğini belirtmiştir³¹⁸. Söz konusu kayıt vergi mükellefiyetinden kaçınmak amacıyla açık bir şekilde din değiştirme söyleminin kullanıldığını göstermesi açısından önemlidir. Öte yandan XVI. yüzyılın ortalarına tarihlenen diğer Trabzon kadı sicillerinde cizye ve haraç borcunu ödeme amacıyla çeşitli mülklerini satan gayrimüslim şahıslara rastlanılabilmektedir³¹⁹. Bu durumun ekonomik kökenli bir sorundan kaynaklandığına şüphe yoktur. Ancak böyle vakaların hemen her halde ihtida ile sonuçlanıp

³¹⁷ Geniş çaplı sürgün faaliyetlerinin Trabzon şehrinde de ihtidanın artışında etkili olduğu düşünülmüştür. Bkz. Lowry, **Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583**, s. 163.

³¹⁸ **T.Ş.S., 1818**, 12/1.

³¹⁹ **T.Ş.S., 1818**, 124/4.

sonuçlanmadığını belirleyebilmek de oldukça güçtür. Yine de özellikle ilk örnekteki din değiştirme tehdidinin son derece bilinçli bir tercih olduğu anlaşıldığı gibi, temel vergi mükellefiyetlerinin ifasını ve aşılması zor maddi güçlükleri beraberinde getiren sorunların bir kısmının ihtida ile sonuçlandığı düşünülebilir.

XVI. yüzyıla ait Trabzon kadı sicilleri Müslim ve gayrimüslim tebaanın birbirleri ve yöneticilerle karşılıklı ilişkileri hakkında değerli belgeleri ihtiva etmektedir. Söz konusu defterlerden gayrimüslimlerin Osmanlı toprak sistemi ve kanunları ile sancak kanunnamesi çerçevesinde yönetici ve yönetilen konumundaki Müslümanlarla ilişkilerinin giderek yoğunlaştığı anlaşılabilmektedir. Tam da bu noktada devlet ve Müslümanlarla yoğunlaşan ilişkiler ağının ihtida eğilimini arttırdığı ileri sürülebilir. Zira 1461 senesi ve muhtemelen 1486 yılı tahririnde henüz fethedenle fethedilen mahiyetindeki devlet ve gayrimüslimler arasındaki temasın ihtidanın arttığı XVI. yüzyılın ilk yarısına doğru devlet-tebaa ilişkisine dönüşen bir gelişme çizgisi takip ettiğine şüphe yoktur. Bu şekilde gayrimüslimlerin yönetime ve kendilerini de kuşatan örneğin hukuk sistemi gibi Osmanlı düzeninin bütün kurumlarına ısındıkları söylenebilir. Müslümanlarla ilişkilerin insani temelde hukuki bir boyut kazanması –örneğin vasilik görevi- bu hususta ilginç bir etkileşim meydana getirmiş olmalıdır. XVI. yüzyıl kadı sicillerinde pek çok Hıristiyan yetime mahkemece Müslüman vasi tayin edildiği tespit edilebilmektedir³²⁰. Mantıki olarak kimsesiz kabul edilen bu gibi yetimlerin Müslüman vasilerinin sorumluluğunda Müslümanlarla ilişkilerinin ne yönde gelişme gösterdiği tam olarak bilinmemektedir. Ancak aynı tarih dilimine ait örneklerde Müslümanlar arasında bulunan küçük çocukların telkinle İslamiyet'i seçtiği görülebilmektedir³²¹.

Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterlerinde ihtidanın yoğunluğu hususunda görülen farklılıklar, defterlerin içerdiği bu olguyu etkilemesi muhtemel diğer meselelerle ilişkilendirilerek bir takım sebeplere ulaşılmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan aynı dönemin kadı sicillerinden derlenen ihtida ile sonuçlanması ya da bu yönde etki yapması ihtimal dahilinde olan örnekler incelenmiştir. Bu gibi nedenlerin hangisinin baskın olduğunu sayısal anlamda tespit edebilmek ve bütün bu tarihi olay ve olguların her zaman ihtida ile sonuçlandığını söyleyebilmek mümkün değildir. Ayrıca ihtidanın arka planında bir çok ve

³²⁰ T.Ş.S., 1816, 5/6, 65/2; T.Ş.S., 1818, 116/5, T.Ş.S., 1819, 56/7, 75/3, 81/9.

³²¹ T.Ş.S., 1815, 88/7.

çeşitli nedenin aynı anda etkili olabileceği de muhakkaktır. Dolayısıyla bu tarihi gerçeğin arka planını determinist bir yaklaşım ve tek unsurlu açıklamalarla ortaya koyabilmek oldukça zordur. İhtidanın nedeni ne olursa olsun bir anlamda Osmanlıların bölgedeki kalıcılığının hemen her coğrafyada gayrimüslimlere karşı uygulanan ılımlı yaklaşım ile anlam kazandığı da gözden kaçırılmamalıdır. Neticede Yomra Nahiyesi özelinde ihtida ile söylenilebilecek en önemli tarihi gerçek Müslümanların yörede sayısal olarak artışında ihtidanın birincil etkilerden biri olduğudur. Nahiye'deki gayrimüslim hanelerin sürekli azalışında ihtidanın sıra dışı bir etki yapmadığı ise hemen göze çarpmaktadır. Zira neredeyse 100 yılda ihtida sebebi ile gayrimüslim hanelerde görülen düşüşün büyük oranda nüfusun bu unsurunun sayısal çoğunluğunun gölgesinde kaldığı söylenebilir.

3.1.3. Nahiyenin Başına ve Zemin Sayısındaki Artış

Yukarıda Trabzon'un fethinden itibaren yaklaşık bir yüzyıl boyunca Yomra Nahiyesi'nin nüfus yapısını etkileyen sürgün ve ihtida gibi başlıca unsurlar incelenmiştir. Ancak dört ayrı mufassal tapu-tahrir defterinden derlenen söz konusu hususlarla alakalı veriler tamamen "hane" esas alındığında belli bir anlam ifade etmektedir. Zira daha önce de değinildiği gibi yörenin gayrimüslim nüfusu açısından mücerred kategorisi sancağın ilk üç tahririnde kullanılmışken, Müslümanlar için aynı kategoriye ait veriler yalnızca 1554 ve 1583 yılına ait tapu-tahrir defterlerinde bulunabilmektedir. Diğer taraftan aynı tarihli defterlerde serinin önceki örneklerinden farklı olarak gayrimüslim bivelere ait herhangi bir nüfus verisine tesadüf edilmemiştir. Müslümanlar söz konusu olduğunda ise adı geçen nüfus kategorisine hiç yer verilmemesinden ötürü bu alanda herhangi bir değerlendirme yapılamamaktadır. Yine de yörenin nüfus yapısındaki değişimlerin göstergeleri olan bütün sayısal veriler –Trabzon Kazası'nın önemli bir kısmında olduğu gibi- nahiyede nüfusun temel yapı taşı olan hane yekûnunda keskin ve ciddi bir düşüşü vurgulamaktadır. Buna rağmen hanelerdeki ciddi boyutlara ulaşan bu düşüşle aynı anda ve tamamen ters istikamete doğru gelişim gösteren bir diğer tarihi olgu ise nahiyedeki başına ve zeminlerde görülen kesintisiz artıştır. Öyle anlaşılmaktadır ki, bu mesele irdelenmeden ya da dikkate alınmadan nahiyenin nüfus yapısındaki değişimleri doğru bir şekilde değerlendirebilmek ve bu anlamda mevcut gelişmelerin nüfus üzerindeki muhtemel sonuçlarını tespit edebilmek mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla bu mesele ayrıca ve tapu-tahrir

defterlerinde kayıtlı standart hane, mücerred ve bive gibi nüfus kategorilerinden bağımsız olarak ele alınmıştır.

Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterleri sancağın kırsal bölgelerindeki nüfus ve yerleşim özelliklerinin önemli bir boyutunu baştına ve zeminlerin teşkil ettiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Hele ki, neredeyse Trabzon şehri ile sınır ve doğrudan şehrin art alanı içerisindeki Yomra Nahiyesi'nde sayısal anlamda yoğunlukları ciddi rakamlara ulaşan baştına ve zemin sahipleri söz konusu hususiyetleri bir kat daha önemli hale getirmektedir. Ancak bu kategorilere ait rakamlara değinmeden önce tapu-tahrir defterlerinde bulunan diğer nüfus kategorilerinde olduğu gibi mevcut kayıtların ve defterlerin konu ile ilgili bir takım özelliklerine değinmek gerekmektedir. Zira baştına ve zeminler hakkında derlenen veri üzerinden nüfusun geneline dair yapılacak tahminlerin oldukça yanıltıcı olabileceği aşikârdır ve bu nedenden ötürü baştına ve zeminlerin nüfusa yönelik örnekleyebileceği yalnızca genel eğilimler dikkate alınmıştır.

XV-XVI. yüzyıllarda Yomra Nahiyesi'nin hemen her karyesinde hane olarak tanımlanan vergi mükelleflerinin yanı sıra sayısı değişmekle birlikte baştına³²² ve zemin³²³ adlı toprak parçalarını tasarruf eden pek çok vergi mükellefi daha bulunmaktaydı. Herhangi bir karyedeki baştınaların ve zeminlerin sahipleri tapu-tahrir defterlerinde yer aldıkları köyün hane, mücerred ve bive gibi diğer nüfus kategorilerinden farklı ve ayrıca ilgili listelerin altına kayıt edilmişlerdir. Bu şekilde kayıtlı bütün baştına ve zeminler genellikle ait oldukları kişilerin adları ile anılmaktadır. Böylece birden fazla baştına tek bir

³²² Genellikle Balkan coğrafyasında varlığına sıklıkla rastlanılan baştınaların hukuki olarak mülk statüsünde çiftlikler olduğu bilinmektedir. Bu hususta geniş bilgi için bkz. İncalık, **Hicri 835 tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid**, s. XXIX-XXX; İncalık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna: XV. Asırda Rumeli'de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri", s. 81, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 104; Emecen, "Baştına", s. 135-136. Dolayısıyla herhangi bir baştına alınıp-satılabilmekte ve bu gibi çiftliklerin mülkiyet hakkı miras yoluyla doğrudan mevcut varislere aktarılmaktaydı. Trabzon Sancağı'nda bulunan baştına ve zeminlerin de özel mülk çiftlikler olduğu düşünülmüş ve Trabzon Sancağı Kanunname'sinde ise baştına ve zeminlerden vergi olarak ispençe yerine öşür alındığı kayıt altına alınmıştır. Bu hususta bkz. Bostan, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat**, s. 466-467, 470. XVI. yüzyılın ortalarına tarihlenen 1816 numaralı Trabzon Kadı Sicilinde yılda 14 akçe baştınası olan mülk asmalı bahçe ile ilgili bir kayda tesadüf edilmiştir. Söz konusu kayıt için bkz. **T.Ş.S., 1817**, 101/5.

³²³ Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterlerinde zemin adı altında değerlendirilen toprak parçaları ile baştınalar arasında isimleri haricinde genel bir ayırım yapabilmek güçtür. Zira ilgili seride baştına ve zeminler genellikle bir arada ve zeminler yekûn kısımlarında baştına başlığı altında değerlendirilmiştir. 1554 tarihli tapu-tahrir defterinde ise Yomra Nahiyesi'nde standart anlamda hiçbir zemine rastlanılmaması her iki terimin birbiri yerine kullanılabilirdiğini göstermektedir. Bu nedenden ötürü neden bazı arazilerin baştına ve neden bazılarının zemin olarak adlandırıldığı ve bu hususta belli bir kıstasın dikkate alınıp alınmadığı belirlenememiştir. İster gayrimüslim ve ister Müslüman olsun toplumun hemen her tabakasından şahıslar zemin ya da baştına sahibi olabilmekteydiler.

kişinin adıyla zikredilebilirken, diğer taraftan pek çok baştina ve zemin asıl sahiplerince değil farklı ve zaman zaman birden fazla kişi tarafından eş, oğullar, kardeşler, kızlar, biveler ya da köleler ve hariç reaya gibi ilgili arazinin sahibi ile akrabalık bağı belirlenemeyen şahıslarca tasarruf edilmekteydi³²⁴. Bu durum açıkça söz konusu toprak parçasının kayıtlı bulunduğu kısımda belirtilmekteydi. Başka bir ifade ile tahrir döneminde her ne kadar belli bir kişinin adıyla kayıt altına alınmış da olsalar bu gibi toprak parçalarını işleyen ya da vergi yükümlülüğünü üstlenen –öşür- pek çok farklı kişi mevcuttu. Buna ek olarak baştina ve zemin sahiplerinin ya da tasarruf eden kişilerin hemen hepsinin söz konusu baştina ve mülklerin bulunduğu karyelerde ikamet edip etmedikleri de açık değildir³²⁵. Eğer ilgili kayıтта örneğin hem hane reisleri ve hem de baştina ve zemin sahipleri için “*Arsen*” ya da “*Kavala*” gibi yaygın bir soyadı kullanılıyor ise bu durum bahsi geçen bütün şahısların aynı karyenin ahalisi olduğunun işareti sayılabilir³²⁶. Ancak Trabzon kadı sicillerinden baştina ve zemin sahipleri ile tasarruf edenlerin şehirli ya da farklı yörelerden olabildikleri yani aslen adı geçen karyede yaşamadıkları bariz bir şekilde anlaşılabilir. Öte yandan gerçekten baştina ve zeminler mülk statüsünde iseler kırsal bölgelerde bu gibi arazileri tasarruf edenlerin şehirli olabilmesi, şehirlilerin rahatlıkla miras ve satın alma gibi yollarla baştina ve zemin elde edebilmeleri son derece doğal karşılanmalıdır. Üstelik bir köyün adı altında kayıtlı hane reisleri ile baştina ve zemin sahiplerinin çoğu halde farklı şahıslar olduğu tespit edilebilmektedir. Dolayısıyla bir karyenin nüfusunun ana kitlesini meydana getiren kategoriler olan hane, mücerred ve biveler yanında baştina ve zemin sahipleri de toplam nüfus açısından hesaba katılmalı, fakat sonuncu kategoride yer alanların şehirli ya da başka yörelerden olabileme ihtimalinin bulunduğu unutulmamalıdır.

³²⁴ Baştina ve zeminlerin hesaplanmasının hataya açık bir kategori olduğu belirtilmelidir. Baştinalarla ilgili sorunlar saymakla bitmez. Bu noktada tezin amacına uygun olarak hareket edilerek güvenilir veriler esas alınmıştır. Diğer taraftan bahsi geçen eksikliklerin mevcut yapıyı değiştirecek düzeyde olmadığı da belirtilmelidir.

³²⁵ XVI. yüzyıla ait Trabzon kadı sicillerinde aynı anda hem şehirde ve hem de Yomra Nahiyesi’nde mülk ev ile bahçe tasarruf eden pek çok şahısa rastlanılmaktadır. Örnek kayıtlar için bkz. **T.Ş.S., 1815**, 6/8, 28/8; **T.Ş.S., 1817**, 57/2. Bu gibi kişilerin asmalı mülklerinin **T.Ş.S., 1817**, 101/5 numaralı örnekteki gibi baştina statüsünde bulunması son derece sıradan bir durumdur. Yani şehirli bir kişi rahatlıkla kırsal bölgede baştina ve zemin sahibi olabilmekteydi. Diğer taraftan öşrünü vermek şartı ile şehirde ikamet eden bir şahıs sakini olmadığı halde köylerde rahatlıkla mülk statüsünde bir baştina tasarruf edebilirdi. Bu şekilde Yomra Nahiyesi’nde baştina ve zemin tasarruf eden şahısların yanına “*an şehir*” notunun düştüğü açıkça görülebilmektedir. Söz konusu kayıtlar için bkz. TK.KKA, **TD**, nr. 29, s. 73b, 80a.

³²⁶ Her iki örnek için bkz. BOA, **TD**, nr. 52, s. 69, 91-92. Bu tip örnekler çoğaltılabilir. Daha önce de değinildiği gibi Arsen ve Kavala birer köy adıdır ve bu karyelerde ya da Galata vb. köylerde yaşayan kişilerin genellikle yaşadıkları karyelerle aynı soyadlarını taşıdıkları tapu-tahrir defterlerinin verileri üzerinden tespit edilebilmektedir.

1486 tahririnden 1583 tahririne Trabzon Sancağı'nın ilgili tapu-tahrir defterleri incelenildiğinde Yomra Nahiyesi'ndeki baştina ve zemin sayısının kesintisiz bir şekilde artış gösterdiği açıkça müşahede edilebilmektedir. Bu olgu nahiyenin vergi mükellefi erkek nüfusunda aynı zaman periyodunda meydana gelen düşüşün tam tersi bir gelişim çizgisini örneklemektedir. Baştina ve zemin sayısındaki bu artış aşağıdaki tabloda bariz bir biçimde görülebilmektedir. Gerçekten sancağın ilk tahriri ile son tahriri arasında nahiyenin baştina ve zemin sayısında görülen çarpıcı yükseliş kayda değerdir. İlgili tabloda yer alan veriler yaklaşık yüzyıl içerisinde nahiyede nüfus artışı-düşüşü, nüfus yoğunluğu-dağılımı ve toprak-arazi kullanımını gibi hususlarda meydana gelen gelişmelerin boyutu hakkında fikir vermektedir.

Tablo 3: Trabzon Sancağı Tapu-tahrir Defterlerine Göre Yomra Nahiyesi'ndeki Gayrimüslim ve Müslüman Baştina ve Zemin Sahipleri

Yıllar	Gayrimüslim	Müslüman
	Baştina-Zemin	Baştina-Zemin
1486	51	-
1515	477	-
1554	761	6
1583	1130	107

Tablo 3'teki veriler dikkate alındığında tahrir yıllarına göre Müslüman baştina ve zemin sahiplerinin sayısal olarak azlığı ve buna karşın aynı statüdeki gayrimüslimlerin sayısındaki yoğunluk hemen göze çarpacaktır. Aslında bu durum iki ayrı tarihi olguyu tanımlamaktadır. Her şeyden önce baştina ve zeminlere dair ortaya konulan rakamlar tıpkı hane adedinde olduğu gibi Müslümanların nahiyedeki düşük nüfus düzeyini bir kez daha vurgulamakta ve nahiyeye nüfusunun etnik ve dini dönüşümü ile ilgili olarak bütün dikkatleri XVII. yüzyıla çekmektedir. Zira XVI. yüzyılın sonu itibari ile Yomra Nahiyesi'ndeki gayrimüslim haneler ile baştina ve zemin sahiplerinin toplamı 2437 adet iken, aynı kategorilerin Müslümanlar adına toplamı yalnızca 263 adet ve 24 mücerreden ibarettir. Bu rakamlar nüfus yoğunluğu hususunda toplumun iki farklı dini bileşeni arasındaki büyük farkı göstermesi açısından önemlidir. Diğer taraftan tabloda görülen veriler gerçek

anlamda nahiyedeki baştına ve zeminlerle ilgilenen ya da bir şekilde bu gibi toprak parçalarını tasarruf eden Müslümanlar ile gayrimüslimlerin sayısını yansıtmaktan oldukça uzaktır. Çünkü her tahrir döneminde yukarıda da değinildiği üzere baştına ve zemin sahipleri kadar söz konusu arazileri tasarruf eden ve bir şekilde elinde bulunduran kişiler de kayıt altına alındığından pek çok Müslüman'ın ve tabii ki gayrimüslimin nahiyede bu açıdan faaliyet gösterdiği belirlenebilmektedir.

1486 yılında Yomra Nahiyesi'ndeki toplam 51 adet baştına ve zeminden yalnızca iki adedinin Müslümanların -tımara eri- tasarrufunda olduğu tespit edilebilmiştir³²⁷. 1515 yılına gelindiğinde nahiyeye genelinde yine Müslümanlar adına kayıtlı hiçbir baştına ve zemin bulunmamasına rağmen 14 ayrı Müslüman şahsın yöredeki çeşitli baştına ve zeminleri tasarruf ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle nahiyenin "*Hoc, Komera, Kovata, Civera ve Nefs-i Yomra*" gibi ziraata uygun ya da şehre yakın köylerindeki bu gibi arazi parçalarını tasarruf edenlerin ya da babalarının "*Bey, serasker, çelebi, çeribaşı, divane, hacı*" vb. unvanlar taşımaları dikkat çekmektedir³²⁸. 1554 tahriri ise aynı yılda nahiyede yalnızca 6 adet Müslüman baştinası bulunduğunu göstermektedir³²⁹. Fakat söz konusu tahririn sonuçlarını içeren defter incelendiğinde baştına sahibi ya da değil kabaca 56 adet Müslüman şahsın bir şekilde baştına tasarruf ettikleri belirlenebilmektedir. Bu şahıslar arasında ihtida etmiş gayrimüslimler bulunduğu gibi "*Çeribaşı, bey, çelebi, divane, sipahi, çavuş, yeniçeri*" ve bunların yanı sıra "*Trabzoni, Bayburtlu hariç reaya hatta Fatma Hatun*" vb. unvanlar ile isimleri taşıyan askeriler ve farklı yörelerde ikamet eden reayadan kişiler de yer almaktaydı³³⁰. 39 yıl öncesi ile karşılaştırıldığında genellikle askerilerin tasarruf ettiği baştınaların yine, yukarıda isimleri zikredilen karyelerde yoğunlaştığı göze çarpmaktadır. Trabzon Sancağı'nın 1583 yılında tamamlanan son tahriri de Yomra Nahiyesi'nde 107 adet baştına ve zeminin Müslümanlara ait olduğunu göstermektedir³³¹. Bu rakamla birlikte söz konusu tarihte 200 civarında Müslüman'ın yörede aktif olarak baştına ya da zemin tasarruf ettiği görülebilmektedir³³². Bu durumun, şüphesiz nahiyede Müslüman nüfusun artışının şu ana kadar gözden kaçırılan bir unsuru olduğu düşünülebilir.

³²⁷ BOA, MAD, nr. 828, s. 210, 590.

³²⁸ BOA, TD, nr. 52, s. 65, 67, 74, 91, 95, 102, 106.

³²⁹ BOA, TD, nr. 288, s. 188, 197, 199, 201, 214.

³³⁰ BOA, TD, nr. 288, s. 188, 193, 197-198-199, 210, 219, 227.

³³¹ Genel olarak bkz. TK.KKA, TD, nr. 29, s. 61b-81b, TK.KKA, TD, nr. 43, s. 196b-197a.

³³² Baştına ve zemin tasarruf eden Müslim ya da gayrimüslim şahıslarla ilgili olarak bütün defterlerde okunma zorluklarının bulunduğu akıldan tutulmalıdır. Genellikle defterlerde küçük, noktasız harflerle sıkışık bir şekilde kaydedilmiş baştına ve zemin sahiplerinin isimlerinin tespiti bir de yazım hataları da eklenince

1583 tahririnin Yomra Nahiyesi'ndeki Müslüman baştına ve zemin sahipleri ile tasarruf edenlerin yoğunluğuna dair ortaya koydukları XVI. yüzyılın sonu itibarıyla yörenin toplum ve nüfus yapısının açıklanması hususunda ihmal edilemez bir öneme sahiptir. Bu anlamda ilgili arazi parçalarına malik olanların ve bu gibi ziraat sahalarını ellerinde bulunduran kişilerin statüleri ise ayrıca dikkate değerdir. Yomra Nahiyesi'ndeki baştınaları ve zeminleri tasarruf edenlerle alâkalı olarak daha erken tarihli defterlerdeki benzer kayıtlarla uyumlu bir şekilde bu defterde de “*Miralay, serasker, bey, çavuş, sipahi, çeribaşı, solak, çelebi, dizdar, muhızır, kâtip, kethüda, subaşı, lala, efendi*” gibi askerilere has pek çok unvanın kayıtlı olması şaşırtıcı olmamalıdır. Bu hususiyet bir kenara aynı dönemde baştına ve zemin tasarruf eden 15 farklı yeniçeri ve bir acemi oğlanının ismi aynı defterin verileri üzerinden tespit edilebilmektedir³³³. Üstelik bu şahıslar arasındaki aynı adları taşıyan kişilerin farklı şahıslar olma ihtimali hesaba katıldığında daha fazla yeniçerinin giderek nahiyede toprak ve ziraatla ilgilenmeye başladığı düşünülebilir. Diğer bir husus ise Uz gibi yüksek köylerde çok az baştına ve zemin bulunması ve nahiyedeki mevcut baştına ve zeminlerin önemli bir kısmının “*Hoc, Komera, Kavala, Kovata, Durana, Mesona, Nefs-i Yomra, Digene*” –başka karyelerde bunlarla değerlendirilebilir- gibi köylerde yoğunluk göstermesidir. Yukarıda unvanları verilen baştına ve zemin sahipleri ile tasarruf edenler hep şehre yakın ve uygun coğrafi yapısı ile ziraata müsait bu karyelerde yoğunlaşmışlardır. Ayrıca sayılarının fazlalığı ve belli bir bölgedeki doğal olmayan yoğunlukları söz konusu kişilerin hemen hepsinin teorik anlamda buldukları köyleri tasarruf eden dirlik sahipleri olmalarını imkânsız hale getirmektedir³³⁴.

XVI-XVII. yüzyıllarda Yomra Nahiyesi'nin Karadeniz sahiline yakın kesimi ile Trabzon şehri ile bağlantılı engebeleri oldukça az kuzey ve batı bölgeleri hassa çayır, bağ, bahçe, tarla ve zeytinlikler için şehrin etrafındaki en uygun arazi parçalarının başında

---

önemli bir güvenilirlik sorunu içermektedir. Ayrıca zaman zaman bir kişi hem birden fazla baştınanın ve zeminin sahibi olabilmekte ve hem de başkalarının baştına ve zeminlerini tasarruf edebilmektedir. Bununla birlikte çoğu zaman peş peşe pek çok kişinin ismi aynı baştına ya da zemin altına kaydedilmiştir. Zira bir baştına birden fazla kişi tarafından da tasarruf edilebilmekteydi. Öte yandan bir zimmi baştınasının Müslümanlarca ve bir Müslüman baştınasının da zimmilerce tasarruf edildiği durumlar da oldukça yaygındır. Yine Türkçe isim taşıyan zimmi baştına ve zemin sahipleri de bulunduğu bunların gerçekten gayrimüslim veya Müslüman olup olmadıkları da anlaşılamamaktadır. Bütün bu sebepler dikkate alındığında yukarıda sadece kesinliğinden şüphe duyulmayan ortalama rakamlar dikkate alınmıştır.

³³³ Defterlerin geneline yayılmış kayıtlar için bkz. TK.KKA, TD, nr. 29, s. 61b-81b, TK.KKA, TD, nr. 43, s. 196b-197a.

³³⁴ Bununla birlikte baştına ve zemin haricinde çiftlik, çayır, zeytinlik, değirmen tasarruf etmenin ve işletmenin bu gibi şahıslar için XVI. yüzyılın sonunda oldukça sıradan bir olgu haline geldiği söylenebilir. Özellikle 1583 tarihli tapu-tahrir defterinin bütününde bu hususiyete dair bolca kayıt bulunmaktadır.

gelmekteydi. Genellikle bu gibi bölgelerde yoğunlaşan baştina ve zeminlerin nasıl bir kırsal peyzaja sahip olduğunun belirlenmesi –boyutlar hariç- hiç de zor değildir. Tapu-tahrir defterlerinden tespit edilebildiği kadarı ile baştina ve zeminler tahıl üretimi yapılabilen –buğday, arpa, darı- zeytin ve meyve ağaçlarının karışık ya da ayrıca yer aldığı toprak parçalarından, ancak özellikle bağ-bahçe ve zaman zaman da çayırlardan ibaretti³³⁵. Bu durumun en ilginç yanı Trabzon kadı sicillerinden XVII. yüzyılın neredeyse tümüne ait aynı coğrafyada vuku bulmuş 800'e yakın mülk satış ve arazi devir hücceti derlenmesine rağmen özellikle baştina ve zemin isimlerine neredeyse hiç tesadüf edilmemesidir. Teorik olarak ilgili hüccetlerde kayıt altına alınmış alım-satım işlemlerinin başını çeken zengin şehirlilerin ve askerilerin -tıpkı pek çok baştina ve zemin sahibi gibi- benzer statüdeki arazi parçaları ile ilgilenmemiş olmaları ihtimal dışıdır. Aslında söz konusu satış hüccetlerinde çoğu halde ayrıntılı bir şekilde kayıtlı bulunan mülk, bağ, bahçe, çayır, zeytinlik ve boz toprakların belli bir kısmının yukarıda fiziki şartları tasvir edilen baştina ve zeminler olduğu düşünülebilir. Trabzon Sancağı'nda zaten kırılğan olan miri toprak rejiminin XVII. yüzyılda çözülmesi neticesinde zaten mülk statüsündeki baştinaların bu şekilde satılıp-alınabilmesi son derece normal bir durum olarak kabul edilmelidir. Bu çerçeveden bakıldığında her ne sebeple olursa olsun giderek daha fazla baştina ve zeminin ya da miri arazinin askerilerin ve şehirlilerin eline geçmesi Trabzon Şehrinin ve sakinlerinin yörenin toplum yapısının değişimi ve dönüşümü açısından işlevini açıkça ortaya koymaktadır³³⁶. Eldeki veriler XVI. yüzyılın ikinci yarısının ve özellikle sonunun söz konusu olgunun ilk ve erken aşaması olduğunu göstermektedir.

Genel olarak tapu-tahrir defterlerinde herhangi bir unvanı belirtilmemiş baştina ve zemin sahibi ya da bu gibi arazileri tasarruf eden Müslüman ya da gayrimüslimlerin statüleri hakkında güvenilir verilere ulaşabilmek mümkün değildir. Her şeyden önce ilgili şahısların en azından belli bir kısmının –bu hususta kesin bir oran verebilmek neredeyse imkânsızdır- söz konusu arazileri tasarruf ettikleri karyelerde yaşamadıkları açıktır. Ayrıca yalnızca baştina ve zemin tasarruf edip işlenen baştina ve zeminlerin sahipleri ile herhangi bir akrabalık bağının veya hizmetkâr, kölelik düzeyinde bir ilişkinin zikredilmediği durumlarda ilgili kişilerin kimlikleri ve asıl ikamet yerleri için de aynı

³³⁵ BOA, TD, nr. 52, s. 62, 74; TK.KKA, TD, nr. 29, s. 72b-73a.

³³⁶ XVI. yüzyılda Yomra Nahiyesi'nde sakin yeniçerilere, yörede mülkü bulunan ya da bu bölgede mülk alan Müslümanlara ve askerilere rastlanılabilmektedir. Bu hususta bir takım örnekler için bkz. T.Ş.S., 1816, 27/9; T.Ş.S., 1818, 73/7, 82/10, 92/2, 96/5; T.Ş.S., 1819, 12/2, 54/4.

belirsizlik geçerlidir. Zaman zaman baştina ve zeminlerin hariç reaya ve aynı köyün ahalisi tarafından tasarruf edildiğinin belirtilmesi, şehirlilerin bu gibi şahısların arasında yer alması baştina ve zeminlerin sosyal hareketlilik açısından standart hanelere göre son derece serbest bir kategori olduğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla hane statüsünde değerlendirilen vergi mükelleflerinin üzerindeki yasal kısıtlamalar dikkate alındığında mülk olarak alınıp satılabilen baştina ve zeminlerin kırsal bölgelerde; askerileri, şehir ve sakinlerini, komşu yöreler ile bu yörelerde yaşayan köylüleri içerisine alan bir ilişkiler ağı ve sosyal hareketlilik oluşturduğu söylenilebilir. Zira bir şekilde sancak tahrirleri esnasında isimleri baştina ve zemin sahibi ve tasarruf eden kişiler olarak kayıt altına alınan şahısların sayısının sürekli ve büyük miktarlarda yükselmesi sadece nüfus artışı ile açıklanamayacak kadar karmaşık bir mesele gibi durmaktadır.

1515 yılından 1584 senesine Yomra Nahiyesi'nin genelinde 650 adet gayrimüslim haneyi bulan bir nüfus kaybının meydana geldiği açık bir biçimde tespit edilebilmektedir. Öte yandan 1486 tahririnin sonuçlarına göre nahiyede toplam 51 adet olan baştina ve zemin sayısı 1583 yılında 1237'ye (1130 adet gayrimüslim ve 107 adet Müslim) ulaşmıştır. Dolayısıyla neredeyse aynı zaman diliminde nahiyedeki baştina ve zemin sayısı 1186 adetlik bir artış göstermiştir. Daha önce de değinildiği üzere yörenin hemen hemen bütün köylerinde gözlemlenebilen hane sayısındaki düşüşün nedenleri hakkında bilinen tarihi gerçeklerle uyumlu bir takım mantıki açıklamalar yapılabilmektedir. Ancak tarihi Yomra'da baştina ve zeminlerde görülen hızlı artışın sebepleri ile ilgili –bu hususta doğrudan yapılmış hiçbir ciddi çalışma yoktur- yalnızca bazı çıkarımlar ortaya atılabilir. Tam da bu noktada nahiyede hane sayısında meydana gelen düşüş ile baştina ve zeminlerin artışı arasında bir nedensellik ilişkisinin kurulup kurulamayacağı ya da gerçekten XVI. yüzyılda nahiyenin nüfusunda bir düşüş yaşanıp yaşanmadığı soruları akıllara gelmektedir.

Nahiye nüfusunun temelini teşkil eden hanelerin tabiri caizse kayıp 650 adetlik kısmının –ölüm gibi doğal sebepler istisna edilirse bu hanelerin büyük oranda sancak dışına sürüldüğü düşünülmektedir- bir şekilde baştina ve zeminler içerisinde zikredilmiş olma ihtimali tartışmaya açıktır. İncelenilen tapu-tahrir defterlerinde bu durumla ilgili açık bir örneğe tesadüf edilmemiştir. Daha da önemlisi ortalama otuz yıl ara ile gerçekleştirilmiş tahrirler neticesinde defterlerde kayıtlı yüzlerce hatta binlerce ve benzer isim üzerinden böylesi ve kesin bir sonuca ulaşmak pek de mümkün gözükmemektedir.

Böyle bir ön kabulde dahi baştına ve zeminlerde görülen artışın yalnızca belli bir kısmı anlamlandırılabilir. Zira baştına ve zeminlerde görülen 1186 adetlik artış, önemli bir kısmı sürüldüğü düşünülen 650 hanenin neredeyse iki katıdır. Bu nedenden ötürü baştına ve zemin sayısındaki hızlı yükselişin farklı sebepleri olduğu kesindir. Belki sürülen kişilerin mülk arazilerinin ayrıca işlediği miri arazilerin belli bir kısmının statü olarak baştına ve zemin haline dönüştüğü düşünülebilir ancak bu hususun eldeki veriler üzerinden aydınlatılabilmesi hiç de kolay değildir. En azından XVI. yüzyıl boyunca daha fazla arazinin tarıma açıldığı düşünülebilir ki yaklaşık bir asır içerisinde 51'den 1237'ye ulaşan baştına ve zemin sayısındaki artışın en mantıklı açıklaması bu olsa gerektir. İlginç olan hususiyet ise ziraata açılan bu toprakların genelde mülk statüsünde olduğu düşünülen baştına ve hep baştınalarla birlikte değerlendirilen zeminlere dönüşmüş olmasıdır³³⁷.

1583 yılı itibari ile Yomra Nahiyesi'ndeki Müslüman nüfusun önemli bir kısmı 156 hane ve 24 mücerreden meydana gelmekteydi. Aynı yılda nahiyede baştına ve zemin sahibi Müslümanların toplamı ise 107 adettir. Bu rakamın neredeyse iki katı kadar da -200 civarında- Müslüman'ın, dindaşlarının ya da gayrimüslimlerin baştına ve zeminlerini tasarruf ettikleri anlaşılmaktadır. Hane rakamları ile kıyaslandığında nahiyede baştına ve zemin kategorisi ile sahiplik ya da tasarruf yoluyla ilgili Müslümanların standart hanelerin neredeyse iki katı olduğu görülecektir. Bu şekilde baştına ve zeminlerin nahiyenin sakini olsun ya da olmasın Müslümanların yoğun bir biçimde yörede geçici ve kalıcı sürelerle bulunmalarını ve dolayısıyla da bölgeye yerleşimlerini hızlandırdığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Zira yeni arazilerin veyahut da eskilerinin hukuki olarak mülk ya da miri olsun tarıma uygun bir hale getirilmesi aynı zamanda söz konusu iskân birimlerinin yerleşime açılması anlamına gelmektedir. Neticede baştına ve zeminlerin şehirden, civar yörelerden, köylü ya da askerilerden şahısların ayrıca yörenin kendi sakinlerinin nahiyede tutunmalarını sağladığı belirtilmelidir. Bu çerçeveden bakıldığında baştına ve zeminlerin nahiyenin toplum ve nüfus yapısının dönüşümündeki rolü göz ardı edilemeyecek kadar büyük bir önem arz etmektedir ve bu hususiyet nahiyede Müslüman nüfusun artışı noktasında tıpkı ihtida gibi etkili olmuş tarihi bir olgudur.

---

³³⁷ Bütün bu soru ve değerlendirmeler özel ve farklı çalışmaların konusu olacak kadar karmaşık meselelerdir ve çalışmanın amaçları açısından söz konusu meselelerin kendilerine has detaylarına girilmemiştir.

XVI. yüzyıl boyunca Yomra Nahiyesi'ndeki baştina ve zeminlerin sayısında meydana gelen artış yörede nüfusun gerçek anlamda düşüp düşmediği hususunda ciddi şüphelerin oluşmasına sebebiyet vermektedir. XVI. asırda yöre nüfusunun hane sayısı açısından en yüksek olduğu dönem 1515 yılıdır. Aynı yıla ait tapu-tahrir defteri nahiyenin genelinde 1940 hane, -ayrıca 28 Müslüman hane- 176 mücerred ve 225 bive ile 477 baştina ve zemin sahibinin bulunduğunu göstermektedir. 1583 tahririnde ise nahiyede çok daha düşük 1307 adet gayrimüslim hanenin varlığı kayıt altına alınmıştır. Her ne kadar hane sayısında ciddi bir düşüş yaşanmış olsa bile 1130 gayrimüslim baştina ve zemin sahibi ile değerlendirildiğinde 2437 adet vergi mükellefi erkek gayrimüslimin –yerleşik ya da sadece mülk sahibi- yöreye kayıtlı olduğu görülecektir. 1515 yılında her iki kategorinin –hane ile baştina ve zeminler- gayrimüslimler adına toplamı 2417 adettir. Mücerred ve bivelere gelince her iki kategoriye de değişik tahrir dönemlerinde zaman zaman yer verilmemiş olmasından ötürü bu hususlarda sağlıklı değerlendirmeler yapılamamaktadır³³⁸. Neticede nahiyen nüfusunda -yörenin yerleşik nüfusunun esasını teşkil etmesinden ötürü- hane temelli ve sancak dışına yönelik sürgünlerden kaynaklanan bir düşüşten bahsetmek mümkündür. Ancak nahiyede bulunan ve her tahrir döneminde öşür bağlanmış baştina ve zeminlerin ve bu arazileri işletenlerin mevcudiyeti bölgenin belli bir nüfus potansiyelini koruduğunu göstermektedir. Başka bir ifade ile hanelerdeki büyük miktarları bulan azalma bütünüyle ciddi bir nüfus azalmasına ya da krizine işaret etmemektedir.

3.2.Nahiyenin İskân Merkezleri, Nüfusun Nahiyeye İçindeki Dağılımı ve Nüfus Yoğunluğu

Trabzon Sancağı'na ait tapu-tahrir defterleri serisi bölgede tımar sisteminin uygulanmasını ve bu amaca matuf idari ve mali teşkilatlanmayı açık bir şekilde yansıtmaktadır. Bu çerçevede sancağın kırsal bölgelerindeki başlıca yerleşim yerleri olan köylerin kendi içerisinde daha küçük mali birimlere (hisseler) ayrıldığı görülebilmektedir. Söz konusu uygulama aynı zamanda mevcut iskân merkezlerinin tarihi gelişim çizgisi ve coğrafi yapısıyla da oldukça uyumlu bir özellik arz etmekteydi³³⁹. Şöyle ki Yomra

³³⁸ Eğer her iki kategori defterlere kayıt edilmemiş ya da gayrimüslim vergi mükellefleri arasında değerlendirilmemişse 1583 yılında yörenin gayrimüslim nüfusunun temeli tespit edilenden kat be kat fazla olmalıdır.

³³⁹ Bu durum zaten tımar sisteminin uygulandığı her bölgede dikkate alınan bir husustur. Zira belli bir tımar hissesi teşkil edebilecek bir köy ya da mahalle bu çerçevede karye ya da hisse ayrı bir birim olarak nitelendirilebilirdi.

Nahiyesi'nde ağırlıklı olarak ortalama bir tımarın parçasını ya da bizatihi kendisini meydana getiren bir karyenin herhangi bir hissesi aslında coğrafi anlamda müstakil bir köy özelliği göstermekte ya da en azından o köyün büyükçe bir mahallesini teşkil etmekteydi. Böyle bir durumun karşılığı ilgili tapu-tahrir defterlerinde açıkça görülmektedir ve serinin genelinde bu yönde standart bir kayıt usulü kullanılmıştır. Bu nedenden ötürüdür ki, Trabzon kadı sicillerinde, bu hisseler çoğu halde nahiyenin bağımsız birer karyesi gibi zikredilmişlerdir. Diğer taraftan mahkemede tımar sistemi ile doğrudan ilgili olarak aynı köyün mali değerine vurgu yapılmış ya da muhtemel bir anlaşmazlık vuku bulmuş ise hemen "*Hisse-i an karye-i X*" şeklinde hissenin bu özelliğine atıfta bulunulmaktaydı. Bir örnek vermek gerekirse kadı sicillerinde "*Yomra Nahiyesi'ne tabi Arsen karyesi*" ile "*Hisse-i an karye-i Neş-i Yomra nam-ı diğer Arsen*" gibi ifadelerle kayıtlı köy ve hisse aslında aynı yerleşim birimi idi. XVI. yüzyıla tarihlenen tapu-tahrir defterleri ile kadı sicillerinin bu özellikleri yörede nüfusun dağılımı, yoğunluğu ve yerleşim özelliklerinin tam anlamıyla belirlenmesi noktasında büyük bir öneme haizdir.

Trabzon Sancağı'na ait tapu-tahrir defterlerinden hareketle Yomra Nahiyesi'nin hepsi tipik birer kırsal yerleşim merkezi olan köylerinin genel manada lokalizasyonunu yaparak nüfus potansiyellerini tespit edebilmek mümkündür³⁴⁰. Ancak bu karyeler ile hisseleri özellikle de tapu-tahrir defterlerinde genel ve sınırlı sayıda yer adı ile kayıt altına alınmıştır. Dolayısıyla yöre tahrir edilirken kullanılan yer adları günümüzde anlaşıldığından çok daha büyük toprak parçalarını ifade etmektedir. Bu şekilde 1486, 1515, 1554 ve 1583 tahrirlerinde ortalama 16 ana iskân merkezinin ismi verilmiş, nahiyenin dirlik sistemi dâhilinde temel mali ünitelere bölünen bütün köyleri bu 16 ana başlık altında değerlendirilmiştir³⁴¹. Yalnızca 1486 ve 1583 yıllarına ait defterlerin, ana yerleşim

---

³⁴⁰ Aynı yüzyılın ortalarına tarihlenen Trabzon kadı sicilleri ise büyük oranda böyle bir çabayı kolaylaştırmakta ve bir nevi tahrirlerden derlenen verilerin güvenilirliklerinin sınanmasında kullanılabilirlerdir. Her iki kaynak serisinden derlenen verilerin karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilmesi yörede hisseleri ile çok sayıda köy yerleşiminin varlığını ortaya koymaktadır.

³⁴¹ Serinin bütün defterlerinde bağımsız bir köy olarak Miço adlı bir karye verilmiştir. Tapu-tahrir defterlerindeki verilerden söz konusu yerleşim biriminin lokalizasyonu yapılamamaktadır. Ancak bu karyedeki gayrimüslim vergi mükelleflerinin soyadları Yomra Deresi vadisi boyunca sıralanmış köylerdeki şahıslarla benzerlik göstermektedir. Buna ek olarak aynı köyün Durana karyesi ile anıldığı kadı sicillerinden anlaşılabilirlerdir. Söz konusu kayıt için bkz. **T.Ş.S., 1818**, 89/8. Bu nedenle, XVII. yüzyılda da ismine hiç rastlanılmayan Miço Karyesi'ni büyükçe bir ana yerleşim merkezinden ziyade Durana başlığı altında değerlendirmek daha doğru olsa gerektir. Böylece tapu-tahrirlerde verilen ana yerleşim birimlerinin sayısını bir adet eksik kabul etmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

merkezlerinin adedi açısından küçük istisnaları barındırdığı³⁴²; diğer taraftan sayısı değişmekle birlikte tevcih edilen karye ve hisselerinin toplamının tahrir yıllarına göre büyük oranda aynı kaldığı görülebilmektedir³⁴³. Bir tahrirden diğerine hisse ve karye sayısındaki değişikliklerin ise ana yerleşim birimlerinin bölünmesiyle ve tımarların dağıtım usulünde meydana gelen farklılıklarla ilgili olduğu söylenebilir³⁴⁴. Zira yukarıda bahsi geçen başlıca köyler, adedi ne kadar değişirse değişsin ister karye ve ister hisse olarak önemsiz istisnalar dışında genellikle aynı sayıda parçaya bölünmüşlerdir (Bu karye ve hisseler için bkz. Harita 3). Bu durum XV. ve XVI. yüzyıllar boyunca nahiyenin mevcut iskân merkezlerinin, nüfusta görülen değişikliklere rağmen önemli oranda aynı kaldığını göstermektedir.

XV. ve XVI. yüzyıllarda Yomra Nahiyesi'nin başlıca iskân merkezlerini Hoc (Hos), Komera, Kavala, Kovata, Durana, Civera, Uz, Mesona, Varvara, Zümleha, Nefs-i Yomra, Lodom, Digene (Ligene), Cicera (Zizera), Hara ve Miço karyeleri meydana getirmekteydi³⁴⁵. XVI. yüzyılın sonunda bu köylere yenileri; Santa ve Sincan Mesohor Karyeleri eklenmiştir. Söz konusu iskân merkezlerinin büyük bir kısmı daha önce de değinildiği gibi pek çok farklı köy yerleşimini bünyesinde barındırmaktaydı. Örneğin, XVII. yüzyıla ait avarız ve cizye vergilerinin tahsiline yönelik listelerde ayrı ayrı kayıtlı bulunabilen “*Zafanoz, Dimasya, Kerasya, Kastamonit, Mesaloş, Paravlak*” adlı yerleşim birimleri XV ve XVI. yüzyıllarda Hoc Karyesi'nin dirlik sahiplerine tevcih edilmiş köyleri

---

³⁴² 1486 tarihli Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterinde Yomra Nahiyesi'nin Kavala adlı bir köyüne rastlanılmaz. Fakat aynı tarihte bu köy mevcuttu ve Komera Karyesi'nin bir hissesi olarak değerlendirilmişti. Bkz. BOA, MAD, nr. 828, s. 537. Dolayısı ile bu tarihte nahiyenin bütün yerleşim birimleri 15 ana başlık altında toplanmıştır. 1583 tahririndeki farklılık ise köy sayısında meydana gelen artıştan kaynaklanmaktadır. Etrafındaki mezralar ile Santa ve genel olarak Sincan Mesohor isimleri ile bilinen karyelerin söz konusu defterde ortaya çıkışı bu artışın sebebidir. Böylece sancağın son tapu-tahrir defterinde 18 farklı ana yerleşim biriminden bahsedilmiştir. Bu köyler için bkz. TK.KKA, TD, nr. 29, s. 63a-b.

³⁴³ 1486 tahririnin verilerine göre nahiyenin 15 büyük yerleşim birimi 6 karye ve 66 hisseye, 1515 tahririndeki 16 büyük yerleşim merkezi 25 karye ve 42 hisseye, 1554 tahririnde mevcut 16 ana yerleşim birimi 22 karye ve 42 adet hisseye, 1583 tahririnde ise 18 büyük yerleşim merkezi 27 karye ve 41 hisseye bölünmüştü. Bu karye ve hisselerin tahrir yıllarına göre toplamı sırası ile 72, 67, 64 ve 68'dir. İlk defterde görülen karye sayısındaki azlık ile genel toplamdaki fazlalığın yörede tımar sisteminin uygulanışının başlangıç aşamasında olunmasından ve bu hususta belli teamüllerin oluşmamasından kaynaklandığı söylenebilir. Zira bu defterde verilen başlıca yerleşim birimlerinin isimleri sonraki defterlerdekiyle tamamen aynıdır.

³⁴⁴ Bunun pek çok sebebi bulunabilir. Nüfusta meydana gelen artış ve düşüşler, dolayısıyla tevcih edilmiş köyün ya da hissenin potansiyel gelirindeki yükselme ya da azalma, tımarın mahlûl olması ve benzeri pek çok nedenle bazı karye ve hisselerin birleştirilmiş ya da yeniden bölünmüş olması oldukça muhtemeldir.

³⁴⁵ Nahiyenin tapu-tahrir defterlerindeki bu karyeleri yörenin XIX. yüzyıl salnamelerindeki köyleri ile karşılaştırıldığında sayısal olarak arada büyük bir fark olduğu görülebilir. Ancak bu farklılık asli olarak nüfusun artışında ve yeni bölgelerin yerleşime açılmasından ziyade her iki tarihi kaynağın kayıt usullerindeki değişiklikten ibarettir.

ve hisseleri idi. Dolayısıyla 1583 tarihli tahrir ve önceki defterlerdeki istisnalar haricinde söz konusu isimlere genellikle rastlanılmamaktadır ve nahiyenin kuzey batısındaki kısmına ait bütün tahrir verisi “*Hoc*” ismi ile anlam kazanmaktadır. Bu şekilde yörenin küçük derelerle parçalanmış nispeten az engebeli ve kayda değer oranda nüfus barındıran yerleşim birimlerinin önemli bir kısmı defterlerde –nahiye merkezi Nefs-i Yomra gibi- genel yer adları ile temsil edilmekteydi³⁴⁶. Aynı dönemde nahiyede yerleşimin ana karakterini belirleyen vadi boyu iskân merkezleri için de benzer bir durum geçerlidir. Yomra deresi vadisi boyunca mevcudiyeti tespit edilebilen köyler Durana ve Uz Karyeleri içerisinde aranmalıdır. Nahiyenin en doğusundaki Hara Karyesi ise nahiyenin Yanbolu Vadisi’nde yer alan orta yükseklikteki yerleşim birimlerinin genel adıdır. Tapu-tahrir defterlerinin bu hususiyeti nahiyenin yerleşim birimlerinin neredeyse tamamı için genelleştirilebilir.

Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterlerinden derlenen veri Yomra Nahiyesi’nin genel olarak coğrafi sınırlarını tespitte imkân tanımaktadır. Yine nahiye içerisindeki yerleşim birimlerinin muhtemel sınırları ise kabaca tanımlanabilmektedir (Bkz. Harita 2). Bu hususta en önemli ve güvenilebilir hareket noktasını defterlerde ve aynı dönem kadı sicillerinde kayıtlı köy ve hisse adlarının bağlı buldukları karyelerin büyük oranda belirlenebilmesi teşkil etmektedir³⁴⁷. Ancak tapu-tahrir defterlerinde yerleşim birimlerine dair yüzölçümü gibi tanımlanabilir veriler bulunmadığından günümüzdeki karşılığı ile bu dönemdeki nüfus yoğunluğunun ortaya konulması mümkün değildir. Ayrıca her iki kaynak serisinde de nüfusun, iskânın en küçük parçasını teşkil eden herhangi bir köy ya da hissenin tam olarak hangi bölümünde yoğunlaştığı anlaşılamamaktadır³⁴⁸. Öte yandan bir köyün pek çok hissesinin bulunması o köyün nahiyenin en geniş coğrafi sınırlara sahip karyesi olduğu anlamına da gelmemektedir. Bu nedenlerden ötürü nüfusa yönelik dağılım, yoğunluk gibi özellikler defterlerde mevcut karye ve hisselerin bağlı buldukları büyük

---

³⁴⁶ Yomra Nahiyesi’nin Kavala, Civera, Miço ve Ladom Karyeleri ise sancağın bütün tapu-tahrir defterlerinde daima tek bir hisse ve karye olarak farklı ve bağımsız bir şekilde ayrıma tabi tutulmuşlardır.

³⁴⁷ Yörenin tarihi yer adları günümüzde de bilinçli bir şekilde kullanılmaktadır. Bu anlamda kaynaklarda varlıkları müşahede edilebilen bu gibi isimlerin lokalizasyonunu yapabilmek hiç de zor değildir.

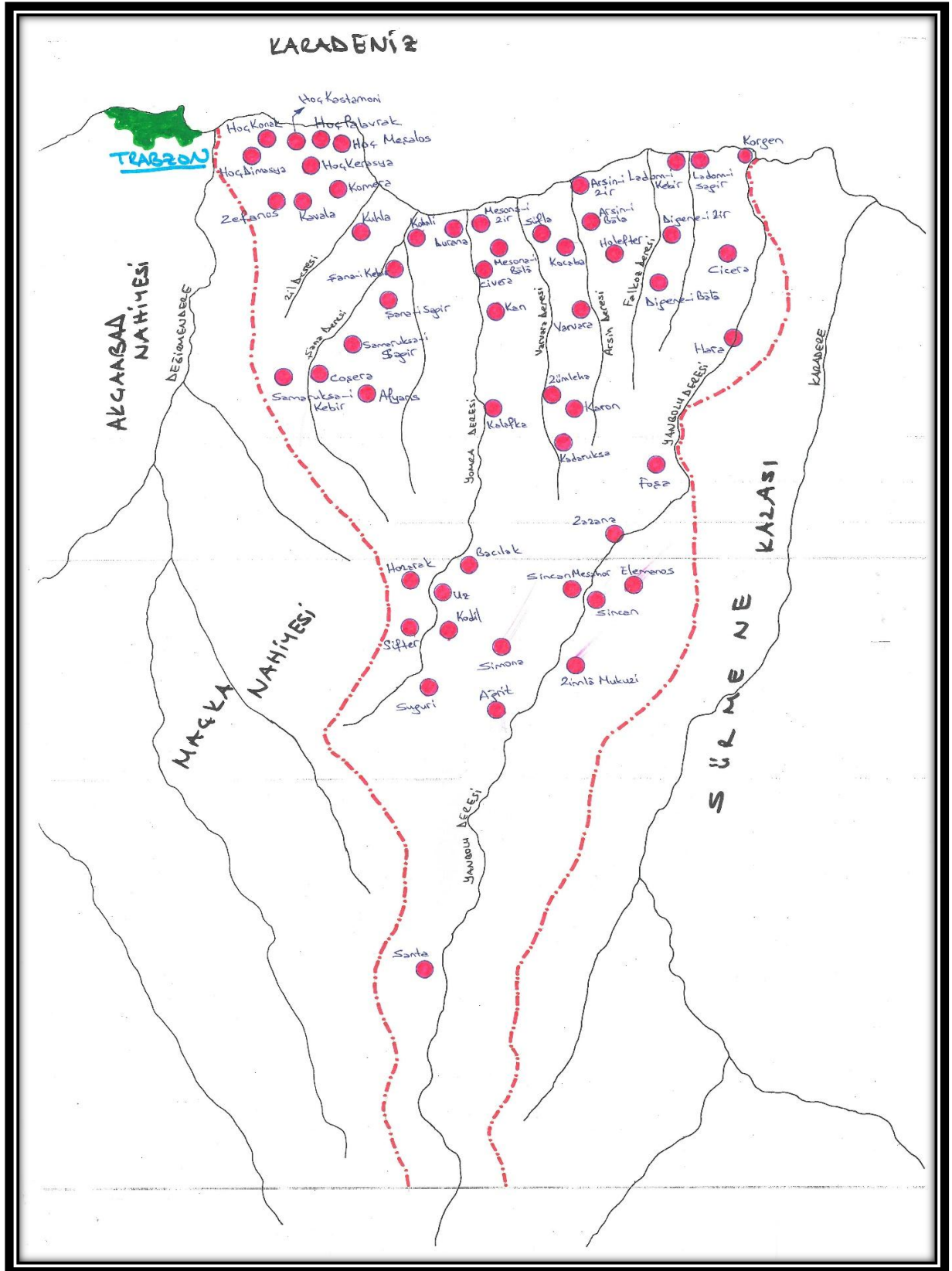
³⁴⁸ Kovata Karyesi’nin içerdiği köylerden birisi de Kuhla’dır. Tapu-tahrir defterlerinden bu karyedeki nüfusun aynı köyün hepsi birer tarihi yerleşim yeri olan Orta Mahalle, Sırt Mahallesi ve Çamlı Mahallesi’nden hangisinde –belki de sahil kesiminde- yoğunlaştığı ya da yerleşimin bu mahallelerde bulunup bulunmadığının tespiti mümkün değildir.

yerleşim birimlerinin genel isimlerine atıfta bulunularak tanımlanmıştır³⁴⁹. Benzer bir şekilde tek tek köylerden ziyade örneğin sahil ya da vadi boylarında yer alan farklı iskân merkezlerinin genel nüfus özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

---

³⁴⁹ Yine de Yomra Nahiyesi'ndeki hisse ya da karye bütün yerleşim birimlerinin tek tek yöre coğrafyası üzerine dağılımı için bkz. Harita 3.

Harita 3: XV. Yüzyıldan XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Yomra Nahiyesi'ndeki Yerleşim Birimlerinin Coğrafyaya Göre Dağılımı

3.2.1. Nefs-i Yomra

XV-XVI. Yüzyıllarda Yomra Nahiyesi'nin merkezini teşkil eden köyler topluluğu tapu-tahrir defterlerinde “*Nefs-i Yomra*” adı ile kayıt altına alınmıştır. *Sotoko, Kocaba, Arsen, Mazela, Cacanoy, Mahuranda, Alano* ya da *Alanoz* adlı mahalle ve köyler nahiyeye merkezinin ismi belirlenebilen yerleşim birimlerini meydana getirmekteydi. Genel itibariyle bütün bu bölge küçük derelerle parçalanmış ancak nispeten az engebeli ve düşük eğimli coğrafi yapısı ile nahiyenin dağınık dokulu yerleşim birimlerinin tipik bir örneğidir. Bu yönüyle nahiyeye merkezi Şana, Yomra –daha küçük olan Harmanlı Deresi vadisi de bunlara dâhil edilebilir- ve Yanbolu vadileri boyunca uzanan yüksek rakımlı iskân merkezlerinden farklı bir özellik arz etmektedir. Diğer taraftan incelenilen tapu-tahrir defterleri nahiyeye merkezinin deniz kıyısına paralel uzanan düzlük kıyı kesiminde kasaba özelliği gösterebilecek düzeyde bir yerleşim yoğunluğunun bulunmadığını ortaya koymaktadır. Ancak aynı dönemde Sotoko adıyla anılan bu bölgede kırsal bir köy yerleşiminin yer aldığı ve iskânın deniz kıyısından itibaren güneydeki yamaç ve sırtlara doğru yayıldığı tespit edilebilmektedir. 1583 yılında söz konusu karyede 45 hanelik azımsanmayacak bir gayrimüslim nüfusun barındığı görülmektedir.

1486 tarihli tapu-tahrir defterinden derlenen veriler “Nefs-i Yomra” adı altında kayıtlı yerleşim birimlerinde toplam olarak 273 hane, (1 hanesi müselleme ve 2 hanesi de yamaktır) 15 mücerred, 35 bive ile 1 Müslim hanenin bulunduğunu göstermektedir. 1515 tarihinde tamamlanan Trabzon Sancağı'nın ikinci tahriri ise nahiyenin merkez nüfusunun 295 hane (2 hanesi müselleme), 37 mücerred ve 57 biveye ulaşarak belli bir artış ivmesi yakaladığını ortaya koymaktadır. Aynı dönemde Müslüman hanelerin varlığı ise 2 ile sınırlı idi. Öte yandan XVI. yüzyılın ortalarında nahiyenin genelinde olduğu gibi merkezin de hane temelli nüfus kaybettiği 1554 tarihli tapu-tahrir defterinin verilerinden anlaşılmaktadır. Bu çerçevede nahiyeye merkezinin çekirdek nüfusunun 200 haneye kadar düştüğü, buna rağmen mücerred sayısının küçük bir artışla 44'e ulaştığı tespit edilebilmektedir. Bahsi geçen defterde bivelere dair herhangi bir nüfus kategorisine yer verilmediğinden bu hususta ne yönde bir gelişme yaşandığı ise bilinmemektedir. Gayrimüslim nüfustaki bu düşüşe karşılık nahiyeye merkezinde Müslüman nüfusun 11 hane ve 2 mücerreddik bir yekûna ulaştığı belirlenebilmektedir. Öte yandan 1583 tarihli tahririn sonuçları XVI. yüzyılın son çeyreğinde nahiyeye merkezinde yalnızca 172 hane bulunduğu

tespit edilebilmiştir. Bu rakam aynı defterde gayrimüslimlere dair verilen tek nüfus kategorisidir. Önceki üç tahrir sürecinde devam eden Müslümanların sayısındaki artışın ise durduğu hatta merkezin Müslüman nüfusunun 1554 tahririne göre 4 hane azalarak 7 hane ve 2 mücerrede gerilediği göze çarpmaktadır.

3.2.2. Sahil Köyleri ve Küçük Vadi Yerleşmeleri

Yomra Nahiyesi'nin kuzey bölümünü tamamen denizle sınır büyükçe ve tarihi olarak birbirleri ile bağlantılı köy yerleşmeleri meydana getirmekteydi. Ancak sahil köyleri tanımlaması ile yalnızca denize kıyısı bulunan köyler kastedilmemektedir³⁵⁰. Bu köylerin güney kısımlarında yer alan fakat tapu-tahrir defterlerinde aynı coğrafi bölgelerin birer parçası şeklinde algılanan karyeler de bu gruba dâhil edilmiştir. Örneğin Kavala Karyesi'nin kuzeyi Hoc ve Komera Karyeleri ile çevrili olup köyün denizle sınırı bulunmamaktadır. Buna rağmen coğrafi yapı ve dolayısıyla da yerleşim söz konusu köylerle benzer bir nitelik arz etmektedir. Hatta 1486 tahririnde Kavala Köyü Komera Karyesi'nin bir hissesi olarak değerlendirilmiştir.

Tapu-tahrir defterleri Trabzon şehrine oldukça yakın aynı zamanda her anlamda şehrin etkisine açık sahil köyleri ile sahille sınır düşük yükseltili diğer kır yerleşmelerinin ciddi ve yoğun bir nüfus barındırdığını belgelemektedir. Bu çerçevede Yomra Nahiyesi'nin kayda değer bir nüfusa sahip en önemli iskân merkezlerinden birisini yörenin kuzey batısında yer alan Hoc bölgesi teşkil etmekteydi. Gerçekten Karadeniz'e uzunca bir kıyısı bulunan ve tımar sistemi çerçevesinde pek çok köye bölünmüş bölgenin, hemen her tahrir döneminde önemli bir nüfus potansiyelinin mevcut olduğu görülebilmektedir. 1486 yılında Hoc'un tespit edilebilen ana nüfus kitlesi 137 hane (1'i müselleme ve 1'i yamak), 6 mücerred, 7 bive ve 3 Müslüman haneden ibaretti. 1515 tahriri gayrimüslim hane sayısının küçük bir farkla 134'e düştüğünü sırasıyla 14 ve 22'ye ulaşan mücerred ve bive sayısında ise bir artış meydana geldiğini göstermektedir. Aynı tahrir senesinde bölgede yalnızca tek Müslüman hanenin kayıt altına alınmış olması ise dikkat çekicidir. 1554 yılında toplam 118 hane ile 28 mücerredten oluşan gayrimüslim yekûnundan nüfusun bu kesiminde

---

³⁵⁰ Yomra Nahiyesi'nde Kovata ya da Süfla Karyeleri ayrıca nahiye merkezinin sahil düzlüğü gibi yerleşimin yer aldığı kesimler oldukça sınırlı ve dar coğrafi bölgelerdir. Yerleşim genellikle düz ve geniş bir kıyı ovası bulunmadığından denizden itibaren hemen yükselen sırt, yamaç ve tepelerde yoğunlaşmıştır. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan yüksek rakımlı yerleşim birimleri ile kıyaslandığında bu gibi köylerde tarıma müsait düz ya da az meyilli büyükçe araziler bulunmaktadır.

küçük de olsa bir azalma, 15 Müslim hane ise bir önceki tahrire göre Müslüman nüfusta önemli bir artış yaşandığını ortaya koymaktadır. 1583 yılına ait tapu-tahrir defteri bölgede hane bazında nüfusun arttığını göstermektedir. Zira bu tarihte gayrimüslim haneler 132'ye, Müslim haneler ise 19'a ulaşmıştı.

Komera Karyesi, coğrafi yapısı ve nüfus potansiyeli ile Yomra Nahiyesi'nde yer alan sahil köylerinin en tipik ve tarihi örneğidir. Karyenin 1486 yılında 47 hane (2 müselleme ve 2 yamak ile) , 1 mücerred, 4 biveden ibaret ana gayrimüslim nüfusu 1515 yılında artarak 105 hane (4 hane müselleme) , 9 mücerred ve 17 bivelik (2 müselleme bive) bir yekûna ulaşmıştır. Ayrıca köyde 5 adet (3 hane müselleme) Müslüman hanenin yaşadığı da tespit edilebilmektedir. 1554 yılında ise 96 hane ve 16 adet mücerred karyenin ilgili tapu-tahrir defteri üzerinden belirlenebilen gayrimüslim nüfusunun temelini meydana getirmekteydi. Aynı tarihte 25 hane ve 2 mücerredten oluşan Müslümanlar Komera'nın her üç hissesine dağılmış halde bulunmaktaydılar. 1583 yılında karyenin bütününde 111 hane gayrimüslim, 24 Müslüman hane ile 3 Müslüman mücerred yaşamaktaydı. Bu çerçevede 1554 tahririne göre gayrimüslim nüfusunun artış gösterdiği Müslüman nüfusun ise aynı düzeyde kaldığı görülmektedir. 1486 tahririnde Komera'ya tabi olarak gösterilen Kavala Karyesi'nde aynı yılda 47 hane ve 2 biveden oluşan bir gayrimüslim topluluğu bulunmaktaydı. 1515 yılında müstakil hale gelen bu köyde 40 hane, 3 mücerred, 1 bive gayrimüslim ve 3 hane Müslüman, 1554 senesinde 34 hane ve 2 mücerred gayrimüslim ve 7 hane Müslüman, 1583 yılında da 30 gayrimüslim hane ve 10 Müslüman hane ile 2 mücerred yaşamaktaydı. Farklı tahrir yıllarına ait söz konusu rakamlar dikkate alındığında köyün gayrimüslim hanelerinin sürekli azaldığı, Müslümanların sayısının ise artış eğilimi gösterdiği anlaşılmaktadır.

XV. ve XVI. yüzyıllara ait tapu-tahrir defterlerinde Kovata Karyesi başlığı altında Kuhla, Şana ve Büyük Şana olmak üzere üç ayrı köy yerleşimi kayıt altına alınmıştır. Bunlardan Kuhla Köyü'nde yerleşim sahil kenarındaki –Kovata adlı düz kıyı ovası- düzlükten itibaren yükselen sırt ve yamaçların üzerinde yer alıyor iken, denize kıyısı bulunmayan Şana adlı köylerin nüfusu ise küçük ve büyük Şana dereleri vadilerinin yamaçlarına dağılmış durumdaydı. Coğrafi olarak Yomra ve Yanbolu Vadileri boyunca sıralanmış yüksek yerleşim birimleri ile kıyaslandığında Şana köylerinin nahiyenin denize yakın ve daha alçak kesiminde bulunduğu görülebilmektedir. 1486 yılında Kovata adlı bu

köyler topluluğunda toplam olarak 120 hane, 1 mücerred ve 13 biveden oluşan bir gayrimüslim nüfusu mevcuttu. 29 yıl sonra 1515 senesinde Kovata Karyesi'ne tabi bütün karye ve hisselerde 97 gayrimüslim hane, 3 mücerred, 10 bive bulunuyorken, 5 hane de Müslüman yaşamaktaydı. 1554 yılına gelindiğinde ise bölgedeki gayrimüslimlerin –başına ve zemin sahipleri ile tasarruf edenler istisna edilirse- yalnızca 58 hane ve 7 mücerredden ibaret olduğu görülmektedir. Diğer taraftan bu tarihte Müslümanların toplam sayısı 7 hane ve 1 mücerrede ulaşmış dolayısı ile Müslüman nüfusunda küçük bir artış meydana gelmiştir. 1583 yılında aynı yerleşim birimlerinde toplam 52 hane gayrimüslim bulunmaktaydı. Bu rakam bir önceki tahririn verileri ile kıyaslandığında gayrimüslim hanelerde az da olsa bir düşüşe işaret etmektedir. Buna karşın Müslümanların bir hanelik artış gösterdiği tespit edilebilmektedir.

Yomra Nahiyesi'nin fetihden önceki merkezi Durana ve aynı adlı köyler topluluğu Osmanlıların yaptığı idari düzenleme ile bu özelliğini yitirmesine rağmen önemli bir yerleşim merkezi olma özelliğini muhafaza etmiştir. Durana adı ile anılan yerleşim birimlerinin diğer bir özelliği de arazi yapısının sahil kesiminden itibaren birden yükselmesidir. Dolayısıyla nahiyenin Değirmendere'den bu bölgeye kadar uzanan –Şana Köyleri bunun istisnasıdır- nispeten az engebeli olup nahiyedeki başına ve zeminlerin büyük bir kısmının yer aldığı arazi parçası, Durana yerleşimi ile coğrafi olarak kesintiye uğramaktadır. Ancak Trabzon Sancağı'nın bütün tapu-tahrir defterleri bu engebeli arazi parçasının ani bir şekilde yükselen tepe, sırt ve küçük dereler ile parçalanmış yamaçlarında ciddi bir nüfus kesafetinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan aynı dönemde Durana'nın bir parçası olan Kalafka adlı köylerdeki iskân sahaları Yomra Deresi Vadisi'nde yer almakta ve Durana'nın güney kesimini teşkil eden bu karyelerde tipik bir vadi boyu yerleşimi özelliği göstermekteydi.

1486 tarihli tapu-tahrir defterinde Durana adı ile kayıtlı bütün yerleşim birimlerinde toplam olarak 132 hane, 7 mücerred ve 17 bivenin bulunduğu kayıt altına alınmıştır. 1515 tahriri ise aynı iskân merkezlerinde 132 (6 hane müselleme) hane, 11 mücerred ve 23 bive ile 6 Müslüman hanenin yaşadığını ortaya koymaktadır. Söz konusu rakamlar bir önceki tahrire oranla sadece gayrimüslim mücerred sayısında küçük bir düşüşe işaret etse de genel manada bu değişimin doğal nedenlerle meydana geldiği düşünülebilir. Nitekim nahiyenin genelinde gayrimüslim hanelerin doğal olmayan bir şekilde azaldığını gösteren 1554 tarihli

tapu-tahrir defterinin verileri üzerinden bu dönemde Durana'daki gayrimüslim hanelerde de ciddi ve keskin bir düşüş vuku bulunduğu söylenebilmektedir. Söz konusu tarihte Durana adlı köy ve hisselerindeki toplam hane sayısı 103 (1 hane müselleme), mücerred sayısı ise 13 adettir. Bu tahrirde bive kategorisine dair herhangi bir rakam verilmediğinden bu kategorideki gelişim çizgisi açık değildir. Ancak en azından söz konusu hane ve mücerred sayılarından hareketle gayrimüslim hanelerde de önceki tahrir yıllarına göre daha belirgin bir azalma olduğu ileri sürülebilir. Mevcut düşüşe karşılık Müslüman hanelerde ise önemli bir artış meydana geldiği gözlemlenebilmektedir. 1515 tahririnde bölgede 6 Müslüman hane mevcutken 39 yıl sonra yani 1554'de Müslümanların sayısı 16 hane ve 1 mücerrede ulaşmıştır. Diğer taraftan gayrimüslim hanelerdeki düşüşün kesintisiz bir şekilde devam etmediği 1583 yılı tahririnin verilerinden anlaşılmaktadır. Zira söz konusu tahririn sonuçlarını içeren tapu-tahrir defterinde aynı bölgede 102 gayrimüslim hanenin varlığı tespit edilebilmektedir. Buna karşın bir önceki tapu-tahrir defteri ile kıyaslandığında Müslüman hanelerin 14'e düştüğü, Müslüman mücerredlerin ise toplam olarak 2 adet olduğu görülmektedir.

Hemen her tahrirde Yomra Nahiyesi'nin tek ve müstakil olarak kayıtlı yerleşim yerlerinin başında Civera Karyesi gelmektedir. 1486'dan 1583'e 4 adet mufassal tipteki tapu-tahrir defterinde de söz konusu köy hiçbir hisseye ayrılmadan ve tek bir karye şeklinde kayıt altına alınmıştır. Aslında coğrafi manada pek çok karye ve hisseye bölünmüş Durana Karyesi ile aynı bölgede yer alan bu köy nedense bu özelliğini XV-XVI. yüzyıllarda hep muhafaza etmiştir. Coğrafyasından ötürü köyün yerleşim ve nüfus özellikleri diğer bir tarihi yerleşim merkezi olan Durana ile benzerdir ve her iki tarihi yerleşim merkezi de ortak bir gelişim çizgisini yansıtmaktadır³⁵¹. Civera'nın 1486'da 34 hane ve 1 biveden oluşan temel gayrimüslim nüfusunun 1515 tarihinde 47 hane, 3 mücerred ve 5 bivelik bir yekûna ulaşarak artış gösterdiği görülebilmektedir. Karyenin ana gayrimüslim topluluğunun 22 hane ve 2 mücerrede kadar gerilediği 1554 yılında, köyde 2 Müslüman hanenin varlığı tespit edilebilmektedir. 1583 tahriri ise karyede yalnızca 9 gayrimüslim hane ile buna ek olarak 1 Müslüman hane ve 1 Müslüman mücerredin bulunduğunu göstermektedir. Bütün bu rakamlar Civera'nın nahiyenin genelinde

---

³⁵¹ Daha önce de zikredildiği gibi Civera ya da halk dilindeki adıyla Zivera günümüzde Yomra İlçesi merkezinin yani tarihi Durana'nın bir mahallesi konumundadır.

müşahede edilebilen gayrimüslim hanelerin azalışından ciddi oranda etkilendiğini ortaya koymaktadır.

Yomra Nahiyesi'nde tıpkı Civera Karyesi gibi sancağın bütün tahrirlerinde ayrı ve tek bir köy olarak müstakil bir şekilde tevcih edilse de lokalizasyonu açıkça Durana Karyesi sınırları içerisine yapılabilen Miço adlı bir karye mevcuttur. XVII. yüzyıla ait ne Trabzon Kadı sicillerinde ve ne de avarız ile cizye vergilerinin tahsiline yönelik hazırlanan defterlerde böyle bir karyenin ismine rastlanılmamıştır. 1486 yılında bu müstakil karyede 12 gayrimüslim hane ve 1 bive, 1515 senesinde ise 26 hane ve 2 mücerredden ibaret bir gayrimüslim topluluğu yaşamaktaydı. 1554 yılında köydeki gayrimüslim haneler 12'ye kadar düşmüş, mücerred sayısı ise 7'ye ulaşırken, 1 Müslüman mücerred de karyenin yerleşik nüfusuna dâhil olmuştur. 1583 tahririnde Miço adlı yerleşimde yalnızca 8 gayrimüslim ve 1 de Müslüman hanenin varlığı kayıt altına alınmıştır. Tapu-tahrir defterleri tımar sistemi açısından bağımsız olan bu küçük karyenin XVI. yüzyıl boyunca değişken ve düşme eğilimi gösteren bir nüfus yapısı bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Mesona adlı karye ve hisseleri XIV-XVII. yüzyıllarda hatta sonraki dönemlerde Yomra Nahiyesi'nin hem tapu-tahrir defterleri ve hem de kadı sicillerinde ismi sıklıkla geçen önemli köy yerleşmelerinden biridir. Denize kıyısı olan söz konusu köyler nispeten küçük bir dere olan Harmanlı Deresi Vadisi'nin batı kesiminde tepelik yapısına rağmen alçak ve düşük eğimli bölgeleri ile yerleşime uygun bir özellik arz etmekteydi. Bu yönü ve XV-XVI. yüzyıllardaki nüfus potansiyeli köyü nahiyenin büyük ve önemli yerleşim birimlerinden birisi haline getirmiştir. 1486 tahririnin verilerine göre Mesona adlı karye ve hisselerinin çekirdek nüfusu 140 hane (3'ü müselleme ve 2'si yamak), 4 mücerred ve 15 biveden ibaretti. 1515 yılında ise karyede ve hisselerinde toplam olarak 124 (6'sı müselleme hane) hane, 9 mücerred, 14 bive ve 2 Müslüman hane bulunmaktaydı. 1554 tahriri bahsi geçen köyler topluluğunda standart hane sayısının önceki yıllara göre daha da ve ciddi bir biçimde düştüğünü göstermektedir. Zira aynı yılda bu bölgede toplam olarak yalnızca 67 gayrimüslim hane ve 23 mücerred mevcuttu; Müslümanların sayısı ise 2 hane ile 1 mücerred geçmemekteydi. Nahiyenin genelinden farklı ve istisnai bir şekilde 1583 yılında Mesona başlığı altında değerlendirilen köy ve hisselerinin temel gayrimüslim nüfusunun 120 haneye ulaşarak 29 yıl öncesine oranla neredeyse ikiye katlandığı görülebilmektedir. Bu tarihte aynı köylerdeki Müslümanların sayısı ise 6 hane ile sınırlı idi.

XVII. yüzyılda Yomra Nahiyesi'nin yoğun gayrimüslim nüfusu ile dikkat çeken yerleşim birimlerinden en önemlisi Varvara Karyesi'dir. Bu köy XV-XVI. asırlarda tımar sistemi ile birden fazla karye ve hisseye bölünmüş nahiyenin diğer tarihi ve büyükçe merkezi köylerinin tipik bir örneğidir, başka bir ifade ile Varvara adı, genişçe bir bölgenin genel ismidir. Dönem itibariyle karyenin Süfla adlı yerleşim birimi bütünü ile sahilden itibaren güneye doğru yükselmeye başlayan düşük rakımlı tepeler arasındaki engebesiz ve büyük düzlükte kurulmuş iken, yerleşim güneyde Karon gibi dağlık bölgelere kadar yayılmaktaydı. Bu yönüyle Süfla adlı köy nahiyenin tabiri caizse sahil yerleşimlerini ve bu gibi örneğin Kovata adlı iskân birimlerinin sahil düzlüğünü de içine alan hissesindeki yerleşim yapısını en güzel şekilde örneklemektedir. Tapu-tahrir defterlerinde Varvara adı altında kayıtlı kırsal yerleşim merkezleri genel olarak Harmanlı Vadisi'nin doğusunda vadinin aşağı ve orta kesimini teşkil etmekteydi.

1486 yılına tarihlenen tapu-tahrir defterinin verileri Varvara adlı köyler topluluğunda 202 (2 müselleme hane, 3 yamak) hane, 6 mücerred ve 19 biveden ibaret bir gayrimüslim topluluğunun yaşadığını göstermektedir. 1515 tahriri ile aynı yerleşim birimlerinde toplam olarak 203 hane (5 müselleme hane Süfla'da ve 3 müselleme hane de Varvara'nın diğer bir hissesinde) 23 mücerred ve 18 bive kayıt altına alınmıştır. Bir önceki tahrirde olduğu gibi bu tahrirde de bölgede hiçbir Müslüman hane bulunmamaktaydı ve söz konusu rakamlar yalnızca gayrimüslimleri ifade etmekteydi. 1554 senesinde ise Varvara adlı karyelerin genelindeki hanelerin azaldığı söylenebilir. Zira bu tarihte gayrimüslim hanelerde bir önceki tahrirle kıyaslandığında 40 hanelik bir düşüşün meydana geldiği görülebilmektedir. Dolayısıyla aynı yılda gayrimüslim hanelerin toplamı 163 hane ve buna ek olarak mücerredlerin toplamı ise 19 idi. Müslümanlar ise yalnızca 3 haneden ibaretti. 29 yıl sonrasında yani 1583 tarihinde Varvara adlı bölgede hiçbir Müslüman hane bulunmadığı gibi gayrimüslim hanelerin toplamı sadece 106 adetti. Söz konusu rakamlar hem 1554 ve hem de 1583 yıllarında gayrimüslim nüfusun giderek düşme eğilimine girdiğini göstermesi açısından önemlidir. Varvara'da 1554 yılında 3 Müslüman hanenin varlığı belirlenebilmesine rağmen bu durumun süreklilik arz etmediği 1583 tahririnin ayrıntılı verilerinden anlaşılmaktadır. Bu hususiyet XVII. yüzyılda Varvara Karyesi'nde Müslümanların sayısal anlamda azlığı ve gayrimüslimlerin yoğunluğunun nedenleri hakkında fikir vermektedir. Diğer taraftan ilginçtir yukarıda da değinildiği üzere Süfla Karyesi 1515'te 47 (5 hane müselleme) hane, 5 mücerred ve 4 bivelik, 1554'te ise 40 hane,

4 mücerred ve 1 Müslüman hanelik nüfus yoğunluğu ile bölgenin en kalabalık karyesi durumundaydı. Başka bir ifade ile deniz kenarındaki düz bölgede ciddi oranda bir kırsal nüfus yaşamaktaydı. 1583 yılına gelindiğinde Süfla'da gayrimüslim hanelerin sayısı 18'e kadar gerilemiş ve söz konusu yerleşim bu özelliğini yitirmiştir.

Küçük bir vadi olmakla birlikte her iki yanında büyükçe kırsal yerleşim birimlerini barındıran Harmanlı Vadisi'nin güneyde kalan en üst kesiminde tarihi adıyla Zümleha adlı karye ve bu karyenin tek adet hissesi yer almaktaydı. Trabzon Sancağı'nın bütün tapu-tahrir defterlerinde ismi kayıtlı bu köyde sancağın 1486 yılında tamamlanan ilk tahririne göre 72 gayrimüslim hane ile 4 bive bulunmaktaydı. 1515 yılında ise karye ile tek hissesinin hane temelli vergi mükellefi sayısı 58'e düşerken (4 hane müselleme), bive sayısı 7'ye ulaşmış ve 5 mücerred de (1 müselleme mücerred) bölge nüfusuna eklenmiştir. Ayrıca bu tarihte köyde yalnızca bir hane Müslüman mevcuttu. XVI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Zümleha adlı köy yerleşmelerinde yalnızca 39 hane (3 adet müselleme) ve 4 mücerredden ibaret bir gayrimüslim topluluğu bulunmaktaydı. Bir önceki tahrirde olduğu gibi 1554 tahririnde de aynı köyde yine tek adet Müslüman hanenin varlığı kayıt altına alınmıştır. XVI. yüzyılın başından itibaren giderek gayrimüslim hane sayısı azalan söz konusu iskân merkezinin 1583 tahririne göre yine bu kategoride nüfus kaybettiği görülmektedir. Zira aynı tarihte köy ile tek hissesindeki hanelerin toplamı sadece 19 hane gayrimüslim ve 2 hane Müslüman'dan ibaretti. Sancağın bütün tahrir silsilesi dikkate alındığında Zümleha adlı köy yerleşmelerinin bir yüzyıl içerisinde hane temelli olarak sürekli nüfus kaybettiği söylenebilir.

Tapu-tahrir defterlerinden anlaşıldığı kadarı ile Yomra Nahiyesi'nin en kalabalık ve sayıca fazla mahalleden ve nispeten küçük köylerden ibaret iskân merkezlerinden birisi tarihi olarak Digene adı ile temsil edilmektedir. Gerçekten Trabzon Sancağı'nın bütün tapu-tahrir defterlerinde Digene ismi ile anılan yerleşim birimleri köy ya da hisse 10 ayrı parçaya bölünmüştür. Söz konusu karye ve hisselerin hepsi bir arada değerlendirildiğinde, yerleşimin yayıldığı bütün bu coğrafyada barınan dağınık ancak kalabalık bir nüfusun varlığı müşahede edilebilmektedir. Diğer taraftan aynı bölgede yerleşim genel itibari ile sahilden küçük dere ve vadilerle parçalanmış engebeli araziye yayıldığı için adı geçen karye ve hisseleri yüksek vadi köylerinden ziyade orta ve alçak yükseklikteki kırsal

yerleşimlerle benzer bir özellik arz etmekteydi³⁵². Bu çerçevede Digene adlı yerleşim birimlerinin 1486 yılındaki hane sayısı toplam olarak 247 (2 müselleme ve 2'ye yamak hane), mücerred sayısı 4 ve bive sayısı ise 21 adetti. Ayrıca ismi tespit edilemeyen bir hissede 1 hane de Müslüman bulunmaktaydı. 1515'te ise Digene'nin toplam hane sayısının az da olsa düştüğü söylenebilir. Bu tarihte toplam gayrimüslim hane sayısı 232 (3 hane müselleme) adet iken, mücerredlerin sayısı 20'ye (1 müselleme mücerred), bivelere ise 26'ya ulaşmıştır. 39 yıl sonra Digene'nin bütün yerleşim birimlerindeki hanelerin toplamı 157'ye gerileyerek ciddi bir şekilde azalmış, mücerred sayısında ise önceki tahrir göre 2 adetlik bir artış meydana gelmiştir. 1554 yılına tarihlenen tahrir aynı zamanda Müslümanların bu bölgede kayda değer bir oranda artış gösterdiğini de belgelemektedir. Zira önceki tahrir senesinde hiçbir Müslüman hane kayıt altına alınmamış olmasına rağmen bu tahririn verilerine göre Digene adlı köyler topluluğunda dağınık bir biçimde 12 hane Müslüman ve 4 adet de Müslüman mücerred yaşamaktaydı. Bir sonraki tahririn sonuçları ise hem Müslüman ve hem de gayrimüslim hanelerin sayısında bir azalmaya işaret etmektedir. Çünkü 1583 yılında tamamlanan kapsamlı sancak tahriri Digene adlı bölgede toplamda 105 gayrimüslim hane ile 10 Müslüman hane ve 3 Müslüman mücerredin bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Yomra Nahiyesi'nin en büyük ve kalabalık nüfuslu yerleşim merkezlerinden olan Digene Karyesi'nin hemen kuzeyinde Ladom adlı büyükçe bir karye yer almaktadır. Alçak rakımlı ve denize kıyısı mevcut söz konusu yerleşim birimi tıpkı Civera Karyesi örneğinde görüldüğü gibi sancağın bütün tahrir süreci ve tımar sistemi çerçevesinde hep tek bir karye olarak tapu-tahrir defterlerinde yer bulmuştur. Bu karyenin diğer önemli bir özelliği ise tek başına değerlendirildiğinde hiçbir ayrı hissesi bulunmamasına ve yalnızca bir adet köyden ibaret olmasına rağmen yoğun bir nüfusu barındırmasıdır. 1486 yılında Ladom Karyesi'nde 76 hane (1 müselleme hane ve 1 müselleme yamak), 2 mücerred ve 6 biveden ibaret –başına ve zeminler hariç- bir gayrimüslim topluluğu bulunmaktaydı. Bir sonraki

---

³⁵² İlgili tapu-tahrir defterlerinden Digene adlı köyler topluluğunun kuzeydeki sınırının sahile kadar ulaşmış olmadığı tam olarak tespit edilememektedir. Ancak Digene'yi çevreleyen komşu köyler –Civera ve Galata gibi- ve karyenin bulunduğu coğrafya dikkate alınır bu yerleşim biriminin Yanbolu adlı hisselerinin sahilde yer aldığı söylemek en mantıklı açıklamadır. Zira tarihi ve coğrafi olarak güneyden Hara ve doğudan ayrı birer köy olan Civera ile Galata'dan ötürü Digene'nin Yanbolu ile sınırı bulunmamalıdır. Bu şekilde karyenin kuzey ucunun sahildeki Ladom Karyesi'nin doğusundan ve Civera'nın kuzey sınırının bitiminden denize doğru sokulduğu düşünülebilir. Trabzon kadı sicillerinde XVII. yüzyıla ait bir iskele anlaşmazlığı da bu düşüncüyü doğrulamaktadır. Zira ilgili ilamda sahilde Digene Köyü'nün içerisinde yer alan bir iskeleden bahsedilmektedir. Böylece Korgen adlı sahil köyünün (şimdiki Kuzguncuk/Arsin İlçesi) Digene'nin bir parçası olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

tahrir esnasında aynı köyde 52 hane (7 müselleme hane), 4 mücerred ve 9 bive kayıt altına alınmıştır. 1554 senesinde tamamlanan Trabzon Sancağı tahriri Yomra Nahiyesi'ndeki diğer kırsal yerleşim birimlerinin aksine Lodom'un nüfusunun artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu tarihte köyde toplam olarak 65 hane ve 11 mücerred ikamet ederken hiçbir Müslüman hane bulunmamaktaydı. Ancak 29 yıl sonra hane temelli olarak karye nüfusu yeniden 45'e gerilemiş, bunun yanında 1 Müslüman hane ile 1 Müslüman mücerred köyün nüfusuna eklenmiştir.

XV-XVI. yüzyıllardaki sınırları itibari ile Digena Karyesi'nin Karadeniz sahiline doğru sokulan kısmının güneyinde denizle kıyısı bulunmayan tarihi Cicera ve Galata Karyeleri yer almaktadır. Trabzon Sancağı'nın 1486 yılında tamamlanan arşivlerdeki ilk tahriri istisna edilirse –ki bu tarihte Cicera'nın hissesidir- Galata adlı köy bütün tapu-tahrir defterlerinde Cicera Karyesi başlığı altında ancak hep karye olarak değerlendirilmiştir. Diğer taraftan Cicera Karyesi'nin doğu sınırı Yanbolu Vadisi'nden itibaren başlamasına rağmen tarihi anlamda yerleşim bu dar ve dik kısımdan ziyade daralan havza sınırının ötesinde gelişme imkânı bulmuştur. Bu yönüyle her iki iskân merkezi de tipik birer vadi köyü değildir ve yerleşim vadiden bağımsız küçük derelerle parçalanmış yamaç ve tepeler üzerinde gelişebilmiştir. 1486 yılında Cicera Karyesi'nde toplam olarak 78 (2 müselleme hane ve 3 yamak hane) hane gayrimüslim, 2 mücerred ve 5 bive bulunmaktaydı. 1515'te aynı iskân merkezinde gayrimüslimlerin sayısı artış kaydederek 86 (2 müselleme hane) hane, 11 mücerred ve 5 de bivelik bir yekûna ulaşmıştır. XVI. yüzyılın ortasına gelindiğinde ise nahiyenin genelindeki gibi söz konusu karyenin gayrimüslim hane sayısında bir düşüş yaşandığı gözlemlenebilmektedir. Zira 1554 tahririnin verileri karyedeki hane adedinin 62'ye gerilediğini mücerred sayısının ise 5 ile sınırlı olduğunu göstermektedir. Bu tahrirde aynı zamanda biri Cicera ve bir diğeri de Galata'da olmak üzere 2 Müslüman hane ile yine Cicera'da 1 Müslüman mücerred kayıt altına alınmıştır. Yüzyılın son çeyreğinde ise bahsi geçen yerleşim merkezlerinin hane esaslı nüfus kaybettiği anlaşılmaktadır. 1583 tarihli tapu-tahrir defterinin verilerine göre Cicera ve Galata Karyeleri'nin gayrimüslim hane reisleri yekûnu 28'den ibarettir. Bir önceki tahririn verileri ile kıyaslandığında 12 hane ve 2 mücerred bu dönemde Müslümanların sayısında bir artış meydana geldiğini göstermektedir.

Tarihi olarak batıdan doğuya doğru Yomra Nahiyesi'ni kat eden işlek bir karayolu güzergâhının üzerinde bulunan Hara Karyesi bu yönü ile nahiyenin en önemli yerleşim birimleri arasında yer almaktaydı. Dolayısıyla Cicera Karyesi ile sınırdaş olup, tarihi Sürmene'ye ulaşan yolun geçtiği köy, tapu-tahrir defterlerinde Hara adı ile kayıtlı diğer hisse ve karyeler içerisinde merkezi bir özellik arz etmekteydi. Daha önce de ele alındığı gibi söz konusu defter serisindeki Hara adı aslında Yanbolu Vadisi'nin orta kısmındaki kırsal iskân merkezlerinin bütününe nitelemekteydi. Bununla birlikte Hara adlı köyler topluluğunun Yanbolu Havzası boyunca güneye uzayan Foşa ve Zazana isimli diğer birimleri, coğrafi ve tarihi açılarından kırsal vadi yerleşmelerini örneklemektedir. Asıl Hara ise vadinin batı yanında bulunmasına rağmen bahsi geçen köyler gibi eğimin fazla olduğu derin vadi ve yamaçlarda değil denizde bakan yerleşime ve tarıma elverişli alçak rakımlı tepe ve düzlüklerde kuruludur. Bu çerçevede tabiri caizse Hara ismi ile anılan bölge sahile yakın köyler kadar yerleşim düzenini ana bir vadinin belirlediği yerleşmeleri de içermekteydi.

1486 yılında Hara adlı karye ve hisselerde 180 (4 müselleme hane ve 6 yamak hane) hane gayrimüslim ile 7 mücerred ve 3 de bive bulunmaktaydı. Ayrıca aynı tarihte 2 Müslüman hane reisinin söz konusu köyler topluluğunda yaşadığı tespit edilebilmektedir. Dolayısıyla Hara nahiyede İslamlaşmanın başladığı –bir hane mühtedi iken diğer hanenin bölgede ortaya çıkışının sebebi belirlenmemektedir- iskan merkezlerinin başında gelmektedir. 29 yıl sonrasında ise Hara köylerinin nüfusunda belli bir artış vuku bulunduğu belirlenebilmektedir. Bu tarihte yani 1515 senesinde gayrimüslim hanelerin sayısı 197'ye (9 müselleme hane), mücerredler 22'ye (2 müselleme mücerred) ve bivelere de 15'e (1 bive müselleme) bir önceki tahrirde 2 olan Müslüman hane sayısı da ikiye katlanarak 4'e ulaşmıştır. 1554 yılında ise nahiyenin bu önemli karyeler topluluğunun önceki tahrir sürecinin aksine nüfus kaybettiği açıkça görülebilmektedir. Bu süreçte gayrimüslim hanelerde 68 adedi bulan bir düşüşten bahsedilebilmektedir. Aynı tarihte 1 adet müselleme hane ile hane temelli toplam gayrimüslim sayısı 129, mücerred sayısı ise yalnızca 1'den ibaretti. Müslümanların nüfusunun ise artmaya devam ettiği toplam olarak 18 adetlik hane sayısından –ayrıca 1 adet de mücerred- anlaşılmaktadır. 1583 tahririnin verilerini içeren mufassal tapu-tahrir defteri Hara başlığı altında değerlendirilen bütün yerleşim birimlerinin gayrimüslim hane sayısının 29 yıl içerisinde 103'e kadar gerilediğini ortaya koymaktadır. Bir önceki tahrir sürecinin aksine bölgedeki Müslümanların sayısında da bir azalma

meydana geldiği aynı defter üzerinden belirlenebilmektedir. Bu tarihte toplam Müslüman hane sayısı 13 iken mücerred sayısı ise 4 adetti. Tam da bu noktada zikredilmesi gereken husus Müslüman hanelerin ezici bir kısmının Zazana gibi (11 hane ve 3 mücerred) yüksekçe, engebeli ve dağlık bir bölgede bulunuyor olmasıdır.

3.2.3. Yüksek Vadi Boyu Yerleşmeleri

Tarihi gelişim çizgisi dikkate alındığında XV-XVI. yüzyılların Yomra Nahiyesi'nde Uz adlı karyeler topluluğu yüksek rakımlı vadi boyu kır iskân birimlerinin en karakteristik örneğini teşkil etmektedir. Yomra Vadisi'nin yukarı kesiminde Yomra Deresi ve kollarının açtığı vadi ve yamaçlara dağılmış söz konusu yerleşmelerin gösterdiği en önemli özelliklerden birisi fetihten itibaren bu bölgede yerleşimin kesintisiz bir şekilde devam etmiş olmasıdır. Başka bir ifade ile Trabzon Sancağı'nın 1486 tarihli tapu-tahrir defteri fetihten önce de kayda değer nüfusu ile Uz'un önemli bir kırsal iskan merkezi olduğunu belgelemektedir. Dolayısıyla XVI. yüzyılın ortalarına kadar daha doğrusu XVI. yüzyılın sonuna doğru Santa ve Sincan Mesahor birer köy yerleşimi halini almadan önce nahiyenin en yüksek rakımlı köyleri bu bölgede yer almaktaydı. Aynı dönemde Yanbolu Vadisi'nin yükseklik olarak Uz'a eşdeğer bölümlerinde herhangi bir tarihi yerleşimin varlığı tespit edilememiştir.

Hemen hepsi Yomra Vadisi'nin daha ziyade yukarı kısmında yer alan bütün tarihi yerleşim birimleri Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterlerinde Uz başlığı ile karye ve hisseler şeklinde kayıtlı bulunmaktadır. Söz konusu iskan merkezlerinin ilgili serinin verileri üzerinden isimleri tespit edilebilenler "*Mesahor, Kodil ve Vulera*"dır³⁵³. Bunların dışında ismi verilmeyen birer adet karye ve hisse de kayıt altına alınmıştır. 1486 yılında bu karye ve hisselerde toplam olarak 162 hane (2 müselleme hane ve 1 yamak hane), 9 mücerred ve 8 de bive mevcuttu. 1515 tahririne kadar geçen 29 yıllık süreçte bölgenin hane temelli olarak nüfusunda ciddi bir değişiklik meydana gelmediği söylenebilmektedir. Aynı tarihte Uz adlı köylerdeki hanelerin yekûnu 164 adet, mücerredler ve bivelere ise 8'er adetti. Bu süreçte nüfus yapısında meydana gelen önemli gelişmelerden biri de nahiyenin pek çok kesiminde olduğu gibi 2 hane de olsa Müslümanların Uz'da da belirivermiş olmalarıdır. Öte yandan

³⁵³ Uz Bölgesi içerisinde değerlendirilen Vulara ya da Velara adlı hisselerin lokalizasyonu bu husustaki veri eksikliği nedeni ile yapılamamaktadır. Sifter'in ise aynı karyeler topluluğunun içerisinde temsil edildiği kesindir.

1554 tahriri bölgedeki gayrimüslim hane sayısında önemli bir düşüş yaşanmadığını göstermektedir. Zira söz konusu tahririn sonuçlarını içeren defterin verilerine göre Uz köylerindeki gayrimüslim hane toplamı 153'tür. Bunun yanında 69 adet gayrimüslim mücerred bu nüfus kategorisinde adeta bir patlama meydana geldiğini ortaya koymaktadır. Benzer bir şekilde sayısal olarak Müslüman hanelerde de ani bir artış yaşandığı gözlemlenebilmektedir. Bu çerçevede aynı kategorideki hane sayısı 14'e mücerred sayısı ise 3'e kadar çıkmıştır. 1583 yılında Uz adlı bölgenin toplam gayrimüslim hane sayısı 134'dür. Bu yıla ait defterde gayrimüslimlerle ilgili olarak mücerred ve bive kategorilerine yer verilmediğinden 134 rakamının gerçek ve doğal olmayan düşüşü yansıtmadığı açık değildir. Daha sonra da değinileceği üzere 1554 defterinde Uz'un bir mezrası olarak kayıtlı ancak bu tarihte karye niteliği kazanan Santa'nın aşağı kesimindeki mezralar ile nüfusu 29 haneye ulaşmıştır. Uz'daki hane temelli nüfus azalışı ile Santa'da sürekli bir yerleşmenin ortaya çıkışı arasında bir bağ kurulabilir. Santa'nın nüfusunun kaynağının bu mezranın ait bulunduğu karyeler olması son derece muhtemeldir ve dolayısıyla belki Uz'dan Santa'ya bir göç dalgası vuku bulmuş olabilir. Ayrıca 1583 tahririnde Uz adlı köylerde toplam olarak 26 hane ile 2 mücerredlik bir Müslüman topluluğunun kayıt altına alınması Müslümanların sayısının giderek ve sürekli arttığını göstermektedir. İlginç bir şekilde XIX. yüzyıldan itibaren ve hala söz konusu bölgede merkezi bir özellik arz eden tarihi Uz Mesahor'un (Özdil) etrafındaki diğer Uz köyleri ile kıyaslandığında XVI. yüzyıl boyunca –karye değil hep bir hisse olarak tanımlanmıştır- en düşük ve seyrek nüfuslu yerleşim birimi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca 1583 senesinde Uz bölgesi içerisinde Mesahor, herhangi bir Müslüman hanenin bulunmadığı tek köydü.

Yomra'nın tarihi ve büyük yerleşim birimlerinden Hara Karyesi bünyesinde yer alan orta yükseklikteki Foşa ve Zazana istisna edilirse 1583 yılına kadar Yanbolu havzasının yukarı kesiminde sürekli bir kırsal yerleşim bulunmamaktaydı. 1583 tahriri Yanbolu Vadisi'nin bu kısmına doğru yerleşimin yayılmaya başladığını göstermesi açısından önemlidir. Bu çerçevede söz konusu bölgede ortaya çıkmış olan ilk yerleşim "*Karye-i Mesahor ve Lagodi ve Sincan*" ismi ile kayıt altına alınmıştır. İlgili tapu-tahrir defterinde her ne kadar karye şeklinde anılsa da bu karyenin ciddi bir nüfus potansiyeli taşıdığını söylemek mümkün değildir. Gerçekten 2 gayrimüslim ve 2 Müslüman hane ile 1 Müslüman mücerred bu yerleşim birimindeki toplam nüfusu meydana getirmekteydi. Bu da dönem itibari ile bölgenin yavaş yavaş iskâna açıldığının delili olarak kabul edilebilir.

1583 yılında aynı vadinin daha yüksek kesiminde bulunan Santa ile bir takım mezralarda da giderek nüfus belirmeye başlaması bu kanaati güçlendirmektedir.

3.2.4. Diğer İskân Merkezleri: Karyeler, Mezralar

XV. ve XVI. yüzyıllarda Uz adı ile anılan köyler istisna edilirse Yomra Nahiyesi nüfusunun büyük bir kısmının yörenin denizle sınır alçak ve orta yükseklikteki kesiminde kümelendiği söylenebilmektedir. Hakikaten tapu-tahrir defterlerinin ihtiva ettiği vergi mükellefleri ve baştinalara dair bütün nüfus verisi yerleşimin Yomra ve Yanbolu vadilerinin derin ve yüksek bölümlerinden ziyade daha az engebeli, nispeten küçük dere ve vadiler ile parçalanmış yamaç ve tepelerde yoğunlaştığını göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında 1583 yılına ait tapu-tahrir defterinin öncekilere oranla bazı istisnaları barındırdığı müşahede edilebilmektedir. Söz konusu defterin verilerinden daha önceki tahrirlerde kayıt altına alınmamış Sincan Mesahor ya da mezra şeklinde kayıtlı Santa gibi bölgelerin yerleşim hususunda süreklilik arz eden birimler yani karyeler haline dönüştüğü anlaşılmaktadır. Bu durum XVII. asırla kıyaslandığında, XV ve XVI. yüzyılların nahiyeye coğrafyasına göre yerleşim yapısının ve nüfusun dağılışının temel farklılıklarından birisini teşkil etmektedir. Zira XVII. yüzyılda yukarıda isimleri zikredilenler dışında bir önceki asırda mezra olan Simona ve Ağrit gibi geçici yerleşim birimleri birer karye hüviyeti kazanmıştır. Dolayısıyla yerleşim XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve XVII. yüzyılda giderek büyükçe akarsu havzalarının yüksek kesimlerine doğru yayılmaya başlamıştır.

Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterlerinde Yomra Nahiyesi'ne kayıtlı dört ayrı ana mezra adı tespit edilebilmektedir. Bunlar “*Mezra-i Santa nam-ı diğer Magoza (Muguzi) ve Bergoboza(?) ve Mulona*”³⁵⁴, “*Mezra-i Cana tabi-i Uz ki hariç ez defter*”³⁵⁵ ya da “*Mezra-i der Kala-i Camana tabi-i Uz hariç ez defter*”³⁵⁶ ve “*Mezra-i Simana ve Mezra-i Ağrit*”³⁵⁷ isimli mezralardır. Diğer taraftan bütün bu mezraları tarihi olarak Uz adlı karyelerle ilişkilendirmek mümkündür. Çünkü Cana Mezrası'nın kayıtlı bulunduğu defterde Uz Mesahor'a, Simana ve Ağrit mezralarının ise aynı şekilde Uz Kodil'e ait olduğu

³⁵⁴ BOA, TD, nr. 288, s. 279.

³⁵⁵ BOA, TD, nr. 288, s. 218.

³⁵⁶ 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) II, s. 723.

³⁵⁷ TK.KKA, TD, nr. 29, s. 76b.

belirtilmiştir. Santa'ya gelince XVII. yüzyıl Trabzon Kadı Sicillerinde Santa Karyesi tıpkı Mesahor ve Kodil ya da Sifter'de olduğu gibi başına Uz adı getirilerek Uz Santa şeklinde kayıt altına alınmıştır. Bu adlandırma Santa'nın Uz bölgesi ile değerlendirildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca XVI. yüzyılda Santa Mezrası'na coğrafi olarak yakın Uz'dan başka herhangi bir yerleşim birimi bulunmamaktadır ve bu dönemde Yomra Nahiyesi'nin Uz'dan başka mezrası mevcut farklı bir karye topluluğuna da rastlanılmamıştır.

XVI. yüzyıl itibari ile Yomra Nahiyesi'nin geçici kırsal yerleşim merkezlerini teşkil eden mezraların hepsi Yanbolu deresi havzasının yukarı kısmında yer almaktaydı. Bunlardan Simana ve Ağrit'in yüzyıl boyunca mevsimsel yerleşmeler olarak kaldıkları ve XVII. yüzyılda birer köy haline dönüştükleri söylenebilir. Cana ya da Camana Mezrası'nın ise veri eksikliği nedeni ile lokalizasyonun yapılması oldukça güçtür³⁵⁸. Uz köylerine ait olmalarından ötürü bu bölgelerde geçici de olsa ziraat yapıp ya da hayvancılıkla uğraşan nüfusun bahsi geçen köylerin yerli ahalisi olduğu düşünülebilir. Ancak belli mevsimlerde de olsa bunlar gibi mezraların ne düzeyde bir nüfus kesafeti barındırdığı belirlenememektedir. 1554 tahririnde mezra olarak kayıt altına alınmış iken bir sonraki tahrirde yani 1583 yılında karye olarak nitelendirilen Santa'nın ise Magoz ve Vagıryato(?) Mezraları³⁵⁹ ile toplam nüfusu sadece 29 gayrimüslim haneden ibarettir³⁶⁰. Dolayısı ile XVI. yüzyılın sonunda Yomra Nahiyesi'ne ait mezraların yavaş yavaş yerleşim sürecine açıldığı ve yeni köyler oluşmaya başladığı noktasında şüphe yoktur.

3.3.XVI. Yüzyılın Sonu İtibari ile Nahiyenin Nüfus Kompozisyonu: Nüfustaki Değişim ve Genel Eğilimler

XVI. yüzyılın sonu itibariyle Yomra Nahiyesi'nin nüfusu başlıca iki ayrı dini guruba ayrılabilir. Bu anlamda yöre nüfusunun ezici çoğunluğunu gayrimüslimler daha

---

³⁵⁸ Cana ya da Camana adı ve mevkii ile ilgili olarak ne tapu-tahrir defterlerinde ve ne de kadı sicillerinde söz konusu isimden başka ve farklı bir ayrıntı bulunmamaktadır. Günümüzde yöre halkı böyle bir isimden ya da yukarıda da geçtiği gibi Camana Kalesi'nden haberdar değildir. Yeri tespit edilememesine rağmen zaman zaman yöre halkınca Simana'da eski bir gözetleme kalesinin bulunduğu iddia edilmesi (ya da Kaletaş adlı mevkii) ve her iki isim arasındaki benzerlik kâtiplerin Camana ve Simana isimlerini karıştırmış olabileceğini düşündürmektedir.

³⁵⁹ Halk dilinde söylenişi bilinmeyen Vagıryato gibi isimlerin okunuşunun hata barındırması muhtemeldir. Magoz'un ise coğrafi yakınlığı dikkate alındığında günümüzde Muguzi adıyla bilinen yerleşim olduğu ileri sürülebilir.

³⁶⁰ Santa Karyesi adı geçen iki mezra ile bir arada kayıt altına alındığı için mezra başlığı altında değerlendirilmiştir.

doğrusu Ortodoks Hıristiyanlar teşkil etmekteydi. Müslümanlar ise sayısal azlıklarına rağmen nahiyenin neredeyse bütün yerleşim birimlerinde nüfusun sürekli bir biçimde artış gösteren kesimini meydana getirmekteydi. Öte yandan XVI. asırda, XVII. yüzyılda olduğu gibi yörenin nüfus ve toplum yapısını şekillendiren Ermeniler gibi üçüncü ve karakteristik bir dini topluluğun varlığından bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla XVI. asrın sonunda Trabzon Sancağı'nın fethinden 122 yıl geçmiş olmasına rağmen Yomra Nahiyesi'nde nüfusun ana kitlesinin hala büyük oranda tek bir dini guruptan ibaret olduğu söylenmelidir.

XVII. yüzyılda Yomra Nahiyesi'nin tamamında olmasa bile pek çok tarihi yerleşim biriminde şahıs bazında ya da homojen topluluklar halinde Ermenilerin yaşadığı tespit edilebilmektedir. XVI. asrın sonunda ise nahiyede Ermenilerin varlığı belirlenebilmekle birlikte ne tapu-tahrir defterlerinde ve ne de aynı döneme tarihlenen kadı sicillerinde Ermenilerin yörede farklı bir toplumsal grup teşkil edecek düzeyde mevcudiyetini gösteren herhangi bir kayda rastlanılmamıştır. Bunun yerine nahiyenin belli başlı köylerinde ve farklı dönemlerde baştına ve zemin tasarruf eden Ermenilerin bulunduğu müşahede edilebilmektedir. Bu çerçevede 1515 yılında Komera ve Kovata'da birer baştınanın Ermenilerce tasarruf edildiği anlaşılmaktadır³⁶¹. 1583 yılına ait tapu-tahrir defterinde ise Digene ve Varvara karyelerinde baştına ve zemin tasarruf eden yine birer Ermeni'ye dair kayıtlara rastlanılmıştır³⁶². Ayrıca XVI. yüzyılın ortalarında nahiyenin Kovata ve Şana adlı köylerinde Ermenilerin mülk sahibi olduklarını gösteren bir takım kayıtlar mevcuttur³⁶³. Dikkat edilirse yukarıda Kovata adlı karyede yer alan baştinalardan birisinin Ermeni bir şahıs tarafından tasarruf edildiği belirtilmişti. Bu nedenden ötürü Kovata ve genel olarak tapu-tahrir defterlerinde Kovata adı altında değerlendirilen Şana

---

³⁶¹ BOA, **TD**, nr. 52, s. 63, 68. Aynı defterde nahiyenin Zümleha adlı karyesinde ve 1554 yılına tarihlenen 288 numaralı tapu-tahrir defterinde yine Varvara karyesinde Ermeni olmaları ihtimal dâhilinde olup baştına ve zemin tasarruf eden kişilere rastlanılmıştır. Ayrıca 1583 tahririnde de Zümleha Karyesi'nde isimleri tam olarak anlaşılmasa da Ortodoks Rumlardan farklı adlarla anılan bazı kişiler kayıt altına alınmıştır. Okunma zorluğu nedeni ile söz konusu isimlerin Ermenilere ait olup olmadıkları tam olarak anlaşılammıştır. Ancak her üç tahrir döneminde de aynı karyelerde benzer şahıs isimlerine rastlanması bu kanaati güçlendirmektedir. Bu kayıtlar için bkz. BOA, **TD**, nr. 52, s. 83; BOA, **TD**, nr. 288, s. 213; TK.KKA, **TD**, nr. 29, s. 77b. Ayrıca Varvara Karyesi'nde 1583 yılında bir Ermeni'nin baştına tasarruf ettiği belirlenmiştir. Ermeni ya da değil önemli olan adı geçen karyelerde kitlesel olarak yaşayan bir Ermeni topluluğuna tesadüf edilememiş olmasıdır.

³⁶² TK.KKA, **TD**, nr. 29, s. 66b, 78a.

³⁶³ T.Ş.S., 1815, 56/4, 57/5.

Köyü'nde Emenilerin yaşaması şaşırtıcı olmamalıdır³⁶⁴. Bütün bu örneklerin yalnızca mülkler ile başına ve zeminlerle ilgili olması, Yomra Nahiyesi'nde yaşayan köylüler arasında son derece tipik Ermeni isimlerine rastlanılmaması ve yörede cemaat başlığı altında herhangi bir Ermeni topluluğunun bulunmaması Ermenilerin nahiyedeki varlıklarının boyutu hakkında yeterince ipucu sunmaktadır.

Aşağıdaki tabloda yer alan verilerin derlendiği tapu-tahrir defteri, XVI. yüzyılla kıyaslandığında nüfusa dair güvenilir ve kapsamlı kaynakların mevcut olmadığı XVII. asra en yakın tarihli defteri teşkil etmektedir. Bu çerçevede nahiyenin nüfus ve toplum yapısını derinden etkileyen, ayrıca dönüştüren tarihi vakaların meydana geldiği XVII. yüzyılın hemen öncesinde söz konusu alanlardaki mevcut eğilimleri belirleyebilmek büyük bir önem arz etmektedir. Zira böylece XVII. asırda vuku bulan ilgili gelişmelerin bir anlamda üzerinde hareket ettiği zemin ve aynı zamanda etkilediği nüfus kitlesi de belli başlı özellikleri ile tasvir edilmiş olmaktadır. Ayrıca aşağıdaki tabloda görülen veriler üzerinden hem yüzyıl öncesinin ve hem de yüzyıl sonrasının Yomrası'nda giderek farklılaşan yerleşim, nüfus ve toplum yapısı vb. hususlardaki tarihi bağlar neden-sonuç ilişkisi içerisinde karşılaştırılabilir hale gelmektedir (Ayrıca bkz. Harita 4)³⁶⁵. Öte yandan XVI. yüzyılda yerleşim ve nüfusla açık bir şekilde alâkası tespit edilebilen eğilimlerin XVII. yüzyılda devam edip etmediği tezin ulaşmayı hedeflediği amaçlar açısından vazgeçilmez bir öneme haizdir.

---

³⁶⁴ Tapu-tahrir defterlerinde kayıtlı şahıs isimleri üzerinden yörede yaşayan Ortodoks Rumlarla Ermeniler arasında belli bir ayırım yapmak pek de mümkün değildir. Her şeyden önce bütün karyelerde gayrimüslimlerce kullanılan kişi adları büyük oranda birbirine benzemekte ve genellikle Ortodoks Rumları çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla “Ermeni” notunun düşülmediği kayıtlarda şahısların dini kimlikleri arasında güvenilir ve kesin bir ayırım yapabilmek zordur. Öte yandan XVII. yüzyılda nahiyede yaşadıkları tespit edilen Ermenilerin isimleri tapu-tahrir defterlerinde kayıtlı gayrimüslim köylülerin adları ile hiç de benzeşmemektedir.

³⁶⁵ Harita 4'deki kırmızı renk gayrimüslimleri, yeşil renk ise Müslümanları temsil etmektedir.

Tablo 4: 1583 Tarihli Tapu-tahrir Defterine Göre Yomra Nahiyesi Nüfusunun Coğrafya Üzerinde Dağılımı

KARYE ADI	Hıristiyan		Müslüman		
		Hane		Hane	Mücerred
HOC	↑	132	↑	19	-
KOMERA	↑	111	=	24	3
KAVALA	↓	30	↑	10	2
KOVATA	↓	52	↑	8	1
DURANA	↓	102	↓	14	2
MİÇO	↓	8	=	1	-
CİVERA	↓	9	↓	1	1
UZ	↓	134	↑	26	2
MESONA	↑	129	↑	6	-
VARVARA	↓	106	↓	-	-
ZÜMLEHA	↓	19	↑	2	-
NEFS-İ YOMRA	↓	172	↑	7	2
LADOM	↓	45	↑	1	1
DİGENE	↓	105	↓	10	3
CİCERA	↓	28	↑	12	2
HARA	↓	103	↓	13	4
MESAHOR ve SİNCAN	↑	2	↑	2	1
SANTA	↑	29	=	-	-
TOPLAM		1307		156	24

Yukarıdaki tabloda 1583 yılında Yomra Nahiyesi'ndeki Müslim ve gayrimüslim hanelerin yerleşim birimlerine göre dağılımı görülebilmektedir. Ayrıca tablodaki her karye adının yanında bulunan yukarıyı ve aşağıyı gösteren “oklardan” bir önceki yani 1554 yılı tahririnin verilerine oranla söz konusu karyelerde nüfusun artıp artmadığı anlaşılabilir. Ancak bu oklar yalnızca haneler için geçerli iken “eşittir” işareti ise

önceki tahrire göre mevcut nüfusta sayısal olarak herhangi bir değişim meydana gelmediğini ortaya koymaktadır. Buradan hareketle tablodaki verilerin XVI. yüzyılın sonunda nahiyenin nüfus ve yerleşim yapısını açık bir şekilde gözler önüne serdiği söylenebilir. Tablo 4 üzerinden 29 yıl öncesine oranla bahsi geçen alanlardaki gelişim çizgisi okunabilmektedir.

Tablo 4'den de görülebileceği üzere XVI. yüzyılın sonunda nahiyede yerleşimin temelini meydana getiren hane esaslı nüfusun önemli bir kısmının yörenin orta ve alçak rakımlı yerleşim birimlerinde yaşadığı anlaşılabilmektedir. Yomra Vadisi'nin yukarı kesimindeki Uz adlı karyelerin ise yüksek vadi boyu yerleşmelerinin dönem itibari ile en tipik örnekleri olduğu belirtilmelidir. Yanbolu Vadisi'nin yüksek bölümünde yer alan Santa, Mesahor ve Sincan gibi karyeler de düşük nüfuslarına rağmen 1554 yılı sonrasında ortaya çıkmış yerleşim birimlerini teşkil etmekteydi. Diğer taraftan Durana ve Hara gibi yine aynı vadiler boyunca yerleşimin yoğunlaştığı pek çok köyü içeren iskân merkezleri, her ne kadar önemli bir nüfus potansiyelini barındırsalar da bu gibi köylerin mevcut yerleşim yapısını değiştirecek düzeyde bir nüfus potansiyeline sahip olmadıkları belirtilmelidir. Kaldı ki buldukları coğrafyaların asıl merkezleri Durana ve Hara karyeleri derin vadi yerleşmelerinden ziyade küçük derelerle bölünmüş denize bakan ve yükseltisi az tepe ve yamaçlarda kurulmuş birer tarihi iskân birimi idi. Bu anlamda XVI. yüzyılın sonu itibari ile nahiyede yerleşimin en önemli ve belirgin özelliklerinden birisi nüfusun büyük oranda yörenin orta ve hatta alçak rakımlı kısımlarında yoğunlaşmış olmasıdır. Aynı dönemde nahiyedeki baştina ve zeminlerin coğrafyaya göre dağılımı söz konusu hususiyetin baskınlığını bir kez daha ortaya koymaktadır. Zira 1583 tahririnde Yomra Nahiyesi'nde mevcut 767 baştina ve zeminin yalnızca 27 adedi Uz isimli köylerde o da dağınık bir şekilde yer almaktaydı. Buna karşın ne Santa'da ve ne de Mesahor ile Sincan gibi karyelerde baştina ve zeminlerin bulunduğu dair herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Geriye kalan toplam 740 adet baştina ve zeminin ise yörenin hane esaslı nüfusunun yaşadığı özellikle alçak rakımlı ve tarıma uygun bölgelerde kümелendiği kolaylıkla tespit edilebilmektedir.

1583 yılında Yomra Nahiyesi'ndeki Müslüman nüfusun coğrafyaya göre dağılımının yörenin yerleşim yapısı ile uyum içerisinde olduğu görülebilmektedir. Bu çerçevede genel olarak Müslüman hanelerin nahiyenin orta yükseklikteki ve sahile yakın

yerleşim birimlerinde yoğunlaştığı söylenebilir. Ayrıca yörenin hiçbir karyesinde nüfus açısından Müslümanların çoğunluğu oluşturmadığı belirtilmelidir. Öte yandan 1583 yılında bir karye ayrıca iki de ayrı hisseye bölünmesine rağmen aslında tek bir köy özelliği gösteren Komera Karyesi 24 hane ve 3 mücerredlik bir yekûn ile Yomra Nahiyesi'nde en kalabalık Müslüman topluluğunun yaşadığı köy olarak tanımlanabilir. Nahiyenin doğusunda Hara Karyesi'nin bir köyü olarak ilgili deftere kayıt edilmiş Zazana adlı yerleşim birimi de barındırdığı 11 Müslüman hane ve 3 Müslüman mücerred ile nahiyede kalabalık bir Müslüman topluluğunun bulunduğu ikinci iskân merkezidir. Komera'nın hemen güneyindeki yalnızca tek bir köyden ibaret Kavala Karyesi'nde ise aynı tarihte 10 Müslüman hane ve 2 Müslüman mücerredin varlığı kayıt altına alınmıştır³⁶⁶. Söz konusu iskân merkezleri dışında tablodaki diğer bütün karyelerin ise daha önce de değinildiği gibi tek bir köyü değil birden fazla ve müstakil köy özelliği gösteren farklı yerleşimleri de içerdiği unutulmamalıdır. Bu nedenden ötürü örneğin Uz isminin karşısında görülen 26 hane ile 2 mücerredlik Müslüman topluluğunun Komera ve Kavala gibi tek bir karyede yaşadığı düşünülmemelidir. Söz konusu rakamlar Yomra Vadisi'nin yukarı kesiminde yer alan Uz adlı karyelerin hane temelli toplam Müslüman nüfusudur. Bütün bunlar ve ayrıca diğer karyelerdeki Müslüman hane sayıları dikkate alındığında yörede Müslüman nüfusun önemli bir kısmının nahiyenin batısı ve doğusunda yoğunlaştığı görülebilmektedir. Bu durumun en önemli istisnası ise az önce de bahsi geçen Uz adlı köyler topluluğudur. Zira söz konusu köylerde her ne kadar dağınık bir biçimde yaşıyor olsalar da belli bir Müslüman nüfus kesafetinin oluştuğu hemen göze çarpmaktadır. Benzer bir şekilde yüksekçe bir vadi köyü olan Zazana/Hara Karyesi'nin nahiyenin neredeyse en kalabalık Müslüman nüfusunu barındırması da kayda değerdir³⁶⁷. Bunun dışında en az iki ayrı karyeden meydana gelen ve dolayısıyla pek çok yerleşim merkezini bünyesinde toplayan Cicera, Durana, Digene, Nefs-i Yomra ve Hoc'un yörenin belli oranda Müslüman nüfus potansiyeline sahip iskân merkezleri olduğu belirtilmelidir.

---

³⁶⁶ Komera, Kavala, Hoc, Kovata, Nefs-i Yomra gibi kır iskan birimlerinin yoğunlaştığı bölgelerde külliyatlı derecede başına ve zeminlerle bir şekilde ilişkili pek çok Müslüman daha bulunmaktaydı. Dolayısıyla Komera ve Kavala'da nedeni her ne olursa olsun ya da Hoc, Nefs-i Yomra vb. bölgelerdeki Müslümanların sayısı yalnızca hanelerle sınırlı değildir.

³⁶⁷ Söz konusu yerleşim birimleri Yomra ve Yanbolu Vadileri'nin orta ve yukarı kısımlarında yer almaktadırlar. Nispeten korunaklı ve sahil köylerine oranla şehirle temasın tahmini olarak daha düşük düzeyli olması beklenebilen bu iskân merkezlerinde Müslüman nüfusun genel olarak artış göstermesinin ve bahsi geçen köylerde belli bir Müslüman yoğunluğunun bulunmasının özel ve ayrı bir nedeninin mevcudiyetine dair kesin veriye ulaşılamamıştır. Buna ek olarak nahiyenin diğer köylerinde olduğu gibi bu karyelerde de yaşayan Müslümanların büyük bir kısmının ihtida ettiği tespit edilebilmektedir.

XVI. yüzyılın sonunda belli karyelerde yoğunluk göstermelerine rağmen Yomra Nahiyesi'nin neredeyse bütün iskân merkezlerinde az veya çok Müslüman haneler ve baştina-zemin sahiplerinin varlığı tespit edilebilmektedir. Dönem itibariyle bu durumun iki istisnası Santa ve Varvara Karyeleri'dir. Zira 1583 senesinde ne Santa'da ve ne de Varvara ismi ile anılan karyelerde herhangi bir Müslüman hane bulunmamaktaydı. Bununla birlikte Varvara adlı köyler topluluğunda toplam 4 adet baştina ile alâkalı Müslüman'ın ismi 1583 tarihli defterde kayıt altına alınmıştır. Dolayısıyla Yanbolu Vadisi'nin yukarı kesimi ile Harmanlı Deresi havzasının doğu yakasını teşkil eden iskâna müsait verimli bölgede ciddi bir Müslüman yerleşiminden bahsetmek mümkün değildir. Ayrıca Harmanlı Vadisi'nin yukarı kısmında yer alan Zümleha ve batı kesimindeki Mesona karyelerinde mevcut Müslüman hanelerin sayısal azlığı da dikkate alındığında Harmanlı Vadisi ve havzası Yomra Nahiyesi'nde Müslüman yerleşiminin en az olduğu bölgelerden biri olarak değerlendirilebilir. Bu durum ayrıca nahiyenin Müslüman nüfusunun sürgünlerden ziyade kendi doğal seyri içerisinde gösterdiği gelişimin en önemli işaretidir. Gerçekten yörede Müslüman hane sayısının oldukça sınırlı olduğu 1486 ve 1515 yıllarında her ne sebeple olursa olsun Müslümanların belirlediği köylerin ağırlıklı olarak yine nahiyenin batısı ve doğusunda yer aldığı görülecektir. Buradan söz konusu defterlerde varlıkları tespit edilebilen Müslüman hanelerin aynı yerleşim birimlerinde belli bir gelişim çizgisini yakaladığı, genellikle ihtidalar ve doğal bir nüfus artışıyla XVI. asırda belli bir yekûna ulaştığı açıkça anlaşılabilir. Yine şehre yakın, yerleşime ve tarıma elverişli kır iskân birimlerinde askerilerin giderek artan sayılarda baştina ve zemin tasarruf etmeleri nahiyede Müslüman nüfusunun artışının diğer bir boyutunu oluşturmuştur. Bir anlamda XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şehir ve aynı dönemde şehir nüfusunun çoğunluğunu meydana getiren Müslümanlar yörenin nüfus ve özellikle de toplum yapısını dönüştürmeye başlamıştır³⁶⁸.

Tablo 4'de yer alan rakamlar Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçek anlamda bir nüfus kaybının gerçekleşip gerçekleşmediği tartışmalı XVII. yüzyılın hemen akabinde Yomra Nahiyesi'nde nüfusun hane esaslı olarak düşme eğilimi gösterdiğini ortaya koymaktadır. Tablodaki bütün rakamlar bir arada değerlendirildiğinde nahiyenin hemen her karyesinde gayrimüslim hanelerin azalmış olduğu görülecektir. Ancak nahiyenin hane temelli nüfusundaki asıl düşüşün 1554 yılı evvelinde meydana geldiği ve 1583 tahririnin içerdiği

³⁶⁸ Bu hususiyet tezin dördüncü bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

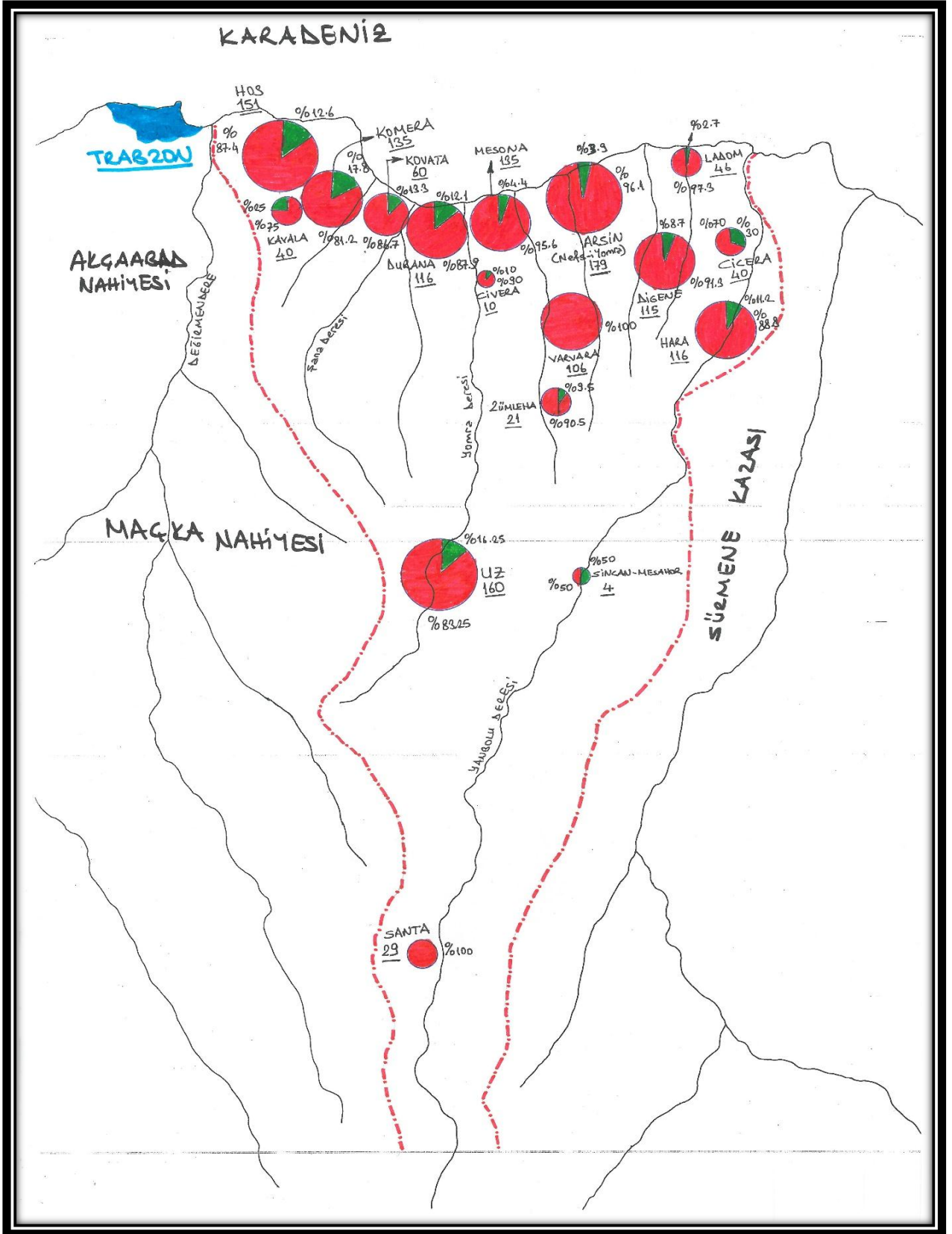
rakamların ise daha küçük çaplı bir azalmayı ifade ettiği unutulmamalıdır. Tam da bu noktada asıl önemli olan 1554'ten 1583 yılına uzayan süreçte bu kaybın düşük oranlarda da olsa devam etmesidir. Zira Müslümanların nahiyenin hemen her karyesinde nüfusu artarken aynı bölgelerde yaşayan gayrimüslim hanelerin sürekli azalmasını doğal bir süreç olarak değerlendirebilmek mümkün değildir. Dolayısıyla XVI. yüzyılın son çeyreğinde nahiyedeki yerleşik nüfusun esasını teşkil eden Müslüman hanelerin artış, gayrimüslim hanelerin ise düşüş eğilimi gösterdiği söylenmelidir. Buna karşın aynı dönemde nahiyenin baştına ve zemin sayısı nüfusun her iki dini unsuru adına sürekli artmaktaydı. Bütün bu veriler dikkate alındığında sürgünlerin genel olarak haneleri hedef aldığı düşünülebilir. Bu da yörenin yüzyıl içerisinde mevcut hanelerini üçte bir oranında kaybetmesine rağmen –bu şüphesiz doğal olmayan bir nüfus kaybı ve azalışıdır- söz konusu arazi parçalarının mevcudiyeti sayesinde aşağı-yukarı aynı nüfus potansiyelini yeniden yakaladığını ortaya koymaktadır.

1583 tahriri Yomra Nahiyesi'nde daha önceki tahrir dönemlerinde kayıt altına alınmamış Santa gibi bir takım mezarlarla anılan bir yerleşim birimi ile Mesahor-Sincan adlı yine Yanbolu Vadisi'nde ancak daha alçak rakımlı ikinci bir köy yerleşiminin varlığını belgelemektedir. Daha önceki tahrirlerde karye olarak varlıklarına rastlanılmayan her iki köyün söz konusu tahrirdeki mevcudiyeti hele ki Santa'nın karye olduğunun belirtilmesi XVI. yüzyılın ikinci yarısında yerleşimin Yanbolu Vadisi'nin yukarı kesimine doğru yayıldığını göstermektedir. Böylece kesin olmamakla birlikte ancak muhtemel bir şekilde yörenin daha alçak rakımlı yerleşim birimlerinden mezarlara doğru küçük çaplı da olsa bir nüfus akışının meydana geldiği düşünülebilir. Daha sonra da değinileceği üzere XVII. asırda bu bölgelerdeki yerleşimin giderek diğer mezarları da etkisi altına aldığı tespit edilebilmektedir. Ayrıca Uz isimli karyeler topluluğunda 1583 tahririne göre ciddi bir nüfus kaybından bahsedebilmek mümkün değildir. Zira aynı bölgede önceki tahrirde oranla yalnızca bir hanelik azalma meydana geldiği gibi Müslüman haneler de bir artış yaşanmıştır. Nahiyenin Karadeniz sahili boyunca sıralanmış -şehre yakın Hoc adlı karyeler topluluğu ve Komera dışında- diğer bütün yerleşim merkezlerinde ise gayrimüslim hanelerin sayısal olarak azaldığı anlaşılmaktadır. Bunun en çarpıcı örneğini Varvara Karyesi'nin neredeyse tamamen deniz kıyısındaki düzlük araziye kurulu Süfla Köyü teşkil etmektedir. Daha önce de değinildiği gibi 1515 ve 1554 yıllarında bölgesinin en kalabalık köylerinden olan karye yüzyılın sonunda nüfusunun önemli bir kısmını kaybetmişti. Bütün

bunlar nahiyenin yüksek bölümlerinde yeni bölgelerin yerleşime açıldığını ve ayrıca Yomra vadisinin yukarı kesiminde yer alan Uz isimli karyeler topluluğunun hane bazında ciddi bir nüfus kaybı yaşamadığını göstermektedir. Buna karşın yerleşimin yoğunlaştığı nahiyenin orta ve alçak kısımlarında özellikle de sahil kesiminde söz konusu nüfus kategorisinin düşüş eğilimini sürdürdüğü açıkça göze çarpmaktadır.

XVI. yüzyılın son çeyreğinde Yomra Nahiyesi'nin nüfus ve toplum yapısının, sonuçları yeni yeni belirmeye başlayan bir değişim süreci içerisinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Her şeyden önce nahiyenin Hoc ve Komera gibi şehre yakın köylerinde nüfus artışı meydana geldiği, bunların dışında kalan sahil köylerinde nüfusun çekirdeğini teşkil eden gayrimüslim hanelerde ise bir düşüş eğiliminin varlığı gözlemlenebilmektedir. Buna karşın nahiyenin Yomra ve Yanbolu Vadilerinin yüksek bölgeleri önemli bir nüfus potansiyelini muhafaza etmekte hatta eski mezarlar karyelere dönüşmekteydi. Diğer taraftan yörenin nüfus yapısı kadar toplum yapısı da hem şehirliler ve hem de askerilerin katılımıyla hızla değişmekteydi. Bu açıdan nahiyedeki baştina ve zemin sayıları ve bu toprak parçalarını tasarruf eden Müslüman şahısların unvanları hususunda bölgenin 1486 tarihinde tamamlanan tahriri ile 1583 yılında tamamlanan son tahriri karşılaştırılmayacak düzeyde farklılıklar içermektedir. Dolayısıyla XVII. yüzyılda Yomra Nahiyesi'nin şehre yakın karyelerindeki mülklere malik olanlarla komşularının taşıdığı unvanların satış hüccetlerinde tasvir edilen Orta Hisar Mahallesi'ndeki herhangi bir mülkten hiçbir farkının bulunmaması şaşırtıcı olmamalıdır. Bütün bu eğilimler XVII. asırda nahiyede meydana gelen büyük toplumsal dönüşümün zeminini teşkil etmiştir.

Harita 4: 1583 Tahririne Göre Yomra Nahiyesi'nde Nüfusun Hane Sayları Üzerinden Dini Cemaatlere Göre Dağılımı

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. XVII. YÜZYILDA NAHIYENİN DEMOGRAFİK DÖNÜŞÜMÜ

4.1. XVII. Yüzyılda Nahiyenin Toplumsal ve Demografik Yapısını Etkileyen Süreçler

XVII. yüzyıl Anadolu'nun demografik yapısını doğrudan etkileyen değişimlere ve yerleşim özellikleri üzerinde kalıcı sonuçlar bırakan pek çok tarihi olaya sahne olmuştur. Ancak bu tarihi olaylar nitelikleri ve ortaya çıkış şartları bakımından önceki asırların daha ziyade siyaset, fetih, kanun, düzen ve benzeri hususlarla örülü, aynı zamanda nüfus hareketleri ile iç içe geçmiş hadiselerinden farklılık arz etmektedir. Bu çerçevede örneğin XVI. yüzyılın sonu ve XVII. asrın başında Anadolu'nun pek çok kırsal yerleşim merkezini nüfussuz bırakarak imparatorluğun değişik bölgelerine ve şehirlere kitlesel göç dalgalarına neden olan Celali isyanlarının Osmanlı nüfusu üzerindeki etkisini göz ardı etmek mümkün değildir³⁶⁹. Gerçekten böylesine yoğun bir nüfus hareketliliği Osmanlı kanunlarının, iskân siyasetinin ve düzeninin sınırlarını aşan bir tarihi zemin üzerinde hareket etmekteydi. Öte yandan aynı süreçte benzer sorunlarla yüzleşmesine rağmen Trabzon Eyaleti'nin bazı bölümlerinde nüfusun dini ve etnik dönüşümünün kesintisiz bir şekilde devam ettiği anlaşılmaktadır. Meseleye bu açıdan bakılırsa XV-XVII. asırlarda farklı sebepler dâhilinde gelişen nüfus hareketlerinin, sonuçları itibariyle birbirlerini tamamladığı söylenilebilir.

XVI. yüzyılda gerçekleştirilen sürgünler neticesinde yerleşik vergi mükellefi nüfusu büyük oranda azalan Yomra Nahiyesi'nin, XVII. asırda bu kez eşkıyalık ve aşırı vergilendirme vb. nedenlerle nüfus kaybetmeye başladığı görülmektedir. Her iki yüzyılda da nüfus açısından ortak olan söz konusu eğilimin arka planında yatan tarihi sebepler ise yukarıda da vurgulandığı gibi tamamen farklı koşullar içerisinde gelişme imkânı bulmuşlardır. Aslında Yomra Nahiyesi örneğinde XVI. ve XVII. yüzyılların birbirleri ile

---

³⁶⁹ Celali İsyancıları hakkında ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. William J. Griswold, **Anadolu'da Büyük İsyancı 1591-1611**, (Çev. Ülkün Tansel), 2. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.

oldukça zıt ancak nüfus üzerindeki etkileri bakımından benzer sonuçları doğuran bu meselelerinin bir yüzyıldan diğerine belli bir bütünlük arz etmesi kayda değerdir. Şöyle ki, nedeni her ne olursa olsun ister XVI. ve ister XVII. asırda nahiyedeki Müslüman vergi mükelleflerinin sayısının sürekli artış gösterdiği belirlenebilmektedir. Bu doğrultuda sürgünler ve sistemli bir iskân politikası nasıl demografik yapıyı şekillendiren birer olgu ise özellikle XVII. yüzyılda devletin kontrolü dışına çıkarak Trabzon Eyaleti'nde yoğun bir sosyal hareketliliğe neden olan birçok sorunun ilginç bir şekilde nüfus üzerinde ortak neticelerinin olması dikkat çekmektedir. Bu süreklilik bir anlamda bölge nüfusunun dini ve etnik dönüşümünün de tarihi seyrini ifade etmektedir. Gerçekten Yomra Nahiyesi'nde, Osmanlı idarecilerinin ve vergi tahsildarlarının dikkatini celp edecek düzeyde köylerin terki, kitlesel firarlar, eşkıyalık, aşırı vergilendirme gibi büyük çaplı göç hareketleri ile sonuçlanan gelişmelerin vuku bulmuş olması bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Diğer taraftan nahiyeye nüfusunun dönüşümünde hep belli bir ağırlığı olup XVII. asırda da kesintisiz bir şekilde devam ettiği anlaşılan ihtida olgusunun dahi bu gibi meselelerden etkilenmemiş olması düşünülemez. Dolayısıyla XVII. asırda yöre nüfusunu olumsuz anlamda etkileyen bütün bu gelişmeler ile nahiyenin Müslim nüfusunda görülen çarpıcı artış arasındaki ilişkinin incelikli bir şekilde irdelenmesi gerekmektedir. Bu kısımda yöre nüfusunun dini ve etnik dönüşümünde etkili olmuş dönemin başlıca gelişmeleri ilgili kaynaklardan derlenen veriler ışığında değerlendirilmektedir.

4.1.1. Eşkîyalık; Aşırı Vergilendirme ve Ehl-i Örf Baskısı

XVII. yüzyıla ait Osmanlı kaynakları Trabzon Eyaleti'nde köylü reayanın yüzleşmek zorunda kaldığı meselelerin başında eşkıyalık, aşırı vergilendirme ve ehl-i örf baskısı gibi hususiyetlerin geldiğini göstermektedir. Aslında Anadolu'nun neredeyse bütün kırsal bölümlerinde benzer sorunların yoğunlaştığı bu asırda bölgenin, artık iyice İstanbul'un kontrolü dışına çıkan itaatsiz paşaların, eşkıyaların faaliyetlerinden ve kargaşaya yol açan usulsüz vergi taleplerinden etkilenmemiş olması düşünülemezdi. Trabzon gibi merkeze nispeten uzak, Anadolu'nun iç kısımları ile bağlantılı son derece dağlık bir coğrafyada bu tip şahısların ve bu gibi taleplerin tabiri caizse oldukça serbest bir hareket ve gelişim alanı bulduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki söz konusu asra ait Trabzon kadı sicilleri yoğunlukları değişmekle birlikte ancak kesintisiz bir şekilde bahsi geçen meselelere yönelik şikâyetleri, istismarları ve bunların önlenilmesine matuf çabaları

yansıtan belgelerle doludur. Öte yandan bütün bu sorunları XVII. yüzyılın neredeyse bütününde meydana gelen uzun savaşların ve ekonomik sıkıntıların etkisinden bağımsız düşünmek mümkün değildir³⁷⁰.

XVI. yüzyılın sonunda başlayan (1593-1606) uzun ve yıpratıcı Osmanlı-Habsburg³⁷¹, ayrıca yine aynı dönemde (1578-1590) ve XVII. yüzyılın ilk yarısında (1603-1618, 1623-1639) fasıllar halinde devam ederek uzayıp giden Osmanlı-Safevi savaşlarının Anadolu köylüsü üzerinde pek çok açıdan olumsuz etkiler bıraktığı bilinmektedir. Özellikle savaş alanı ve sefer güzergâhlarının coğrafi yakınlığı da dikkate alındığında Osmanlı-Safevi mücadelesinin Trabzon gibi önemli bir askeri üs işlevi gören merkezi bölgelerde çeşitli sorunlara sebebiyet verdiği aşikârdır. Bu şekilde seferler nedeni ile köylüler üzerine yüklenen vergiler, sorumluluklar, bu husustaki suiistimaller, ana ikmal yolları ile güzergâhlar üzerindeki askeri hareketlilik, bölgeye gelen askerler ve bölgeden sağlanan askeri birliklerin bir takım sorunlara neden olduğu belirlenebilmektedir. Ayrıca kadı sicilleri üzerinden, 24 yıl devam eden uzun Girit kuşatması³⁷², büyük bir yenilgi ile son bulan İkinci Viyana Seferi gibi büyük askeri organizasyonların Trabzon'da oluşturduğu hava, yarattığı karmaşa ve otorite boşluğuna dair önemli ipuçları elde edilebilmektedir.

Trabzon kadı sicillerinin doğrudan yöre ile alakalı külliyatlı bir belge serisini içerdiği Yomra Nahiyesi'nde köylüleri ve dolayısıyla nüfus yapısını olumsuz manada etkileyen başlıca olguları uzun savaşlar, ağır vergiler, eşkıyalık ve aynı zamanda yoğun seferler sonucunda ortaya çıkan otorite boşluğu ile ilişkilendirmek mümkündür. Savaş yıllarında olduğu kadar nispeten hemen her dönemde köylülerin kitlesel şikâyetleriyle defterlere yansımış, yerel idarecilerin ve askeri sınıfa mensup şahısların neden olduğu

---

³⁷⁰ Bütün bu sorunlar yumağı ve bunların Osmanlı İmparatorluğu'nda neden olduğu değişimler literatürde “*Desentralizasyon*” terimi ile ifade edilmektedir. Bu konuda ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Halil İnalcık, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700”, **Studies in Ottoman Social and Economic History**, London: 1985, s. 283-337; Yaşar Yücel, “Osmanlı İmparatorluğunda Desentralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Gözlemler”, **Belleten**, 38 (152), (1974), s. 657-708.

³⁷¹ Miladi 1594 yılına ait bir sicil kaydında Trabzon şehri halkının ekserisinin acemi oğlanı, yeniçeri ve sefer ehli olduğu ve sefer nedeni ile şehir sakinlerinin perakende ve perişan bulunduğu belirtilmektedir. Bu belge sefer ve savaşların şehirlerdeki etkilerini göstermesi bakımından önemlidir. Söz konusu kayıt için bkz. **T.Ş.S., 1819**, 13/3.

³⁷² Girit kuşatmasının Trabzon'daki etkileri ve bu hususta Trabzon kadı sicillerine yansımış kayıtlar için bkz. Kenan İnan, “Trabzon Kadı Sicillerinde Girit Seferi Hakkında Kayıtlar (1648-1669)”, **Mahmiye-i Trabzon Mahallâtından” Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s. 275-293.

bütün sorunlar da bu çerçevede değerlendirilebilir. Bunlar arasında gerçek anlamda ve Trabzon Sancağı'nın genelinde sıklıkla ortaya çıkan en ciddi meselelerin özellikle beylerbeyi, mütesellim ve yeniçeri ağası gibi bölgenin yöneticileri konumundaki kişilerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır³⁷³. Hakikaten, XVII. yüzyılda köylüleri kendi güvenlikleri ve yaşamları için tabiri caizse radikal kararlar almaya iten sorunların arka planında genellikle bahsi geçen idarecilerin suiistimallerinin yer aldığı tespit edilebilmektedir. Çalışma kapsamında derlenen belgeler ışığında idarecilik vasfını kazanarak devletin imkânlarından kişisel anlamda faydalanma fırsatı yakalayan bu gibi kimselerin kötüye kullandıkları –zorla ve sıklıkla usulsüz vergi toplatmak vb.- yetkilerinin ve faaliyetlerinin köylüler için dayanılmaz bir hal aldığı söylenebilir.

XVII. asırda Trabzon Eyaleti'nin en üst rütbeli idarecisi olan beylerbeyi ve mütesellimlerin –dolayısıyla bu gibi şahısların maiyetlerinin- eyaletin kırsal kesimlerinde Osmanlı düzeninin klasik ilkeleri açısından kabul edilemez eylemlere giriştikleri göze çarpmaktadır. Bu eylemlerin başında Trabzon Kazası'nın yakın çevresindeki Torul, Kürtün, Yavebolu, Akçaabat, Maçka, Yomra, Sürmene ve Of gibi nahiye ve kazalardan Osmanlı kanunlarına aykırı ve neredeyse sürekli olarak reyanın şikâyetine neden olan usulsüz vergi talepleri gelmektedir. Reyanın şikâyetlerinin üzerinde yoğunlaştığı hususiyetlere ve bu gibi sorunların halline yönelik merkezden gönderilen fermanların içeriklerine dair kadı sicillerinden derlenen belgeler söz konusu taleplerin ve etkilerinin boyutunu gözler önüne sermektedir³⁷⁴. Genellikle beylerbeyinin ya da mütesellimin maiyetinin devre çıkması neticesinde reyadan “...selamiye, kaftan baha ve kışlak ve çayır akçesi ve subaşı akçesi ve derbendci akçesi...”³⁷⁵, “...kaftan ve nal baha, konak ve göçek ve arpa ve saman bal ve yağ ve sair zahair...”³⁷⁶ yine “...arpa ve saman ve bal ve yağ ve koyun kuzu ve odun ve kaftan baha ve konak ve hidmetkâr...”³⁷⁷ ve benzeri isimlerle anılan vergiler zorla tahsil edilmekteydi³⁷⁸. Tam da bu noktada gözden kaçırılmaması

---

³⁷³ Erzurum Eyaleti'nde meydana gelen benzer sorunlar için bkz. Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası - “Celali İsyanları”**, 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009, s. 229.

³⁷⁴ Bu tür kanunsuz hareketler genellikle bireysel ya da kitlesel olarak köylerin boşaltılması ve göçlerle sonuçlanabilmekteydi. Aynı dönemde Trabzon Eyaleti'nde de bazı köylerin terk edildiği tespit edilebilmektedir. Söz konusu hususlara daha sonra ayrıntılı olarak değinilecektir.

³⁷⁵ T.Ş.S., 1831, 79/1, 80/4.

³⁷⁶ T.Ş.S., 1832, 6/3.

³⁷⁷ T.Ş.S., 1831, 82/6.

³⁷⁸ Dönemin Trabzon valisi olan Hüseyin Paşa'nın mütesellimi Mustafa Ağa mahkemede hakkındaki şikâyetleri ve bahsi geçen usulsüz vergi taleplerini genel olarak kabul etmiştir. İlgili şikâyetlerin yoğunlaştığı bölgelerin ise Maçka, Kürtün ve Yavebolu olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu bölgelerde dirlik tasarruf

gereken husus İstanbul'dan gönderilen fermanlara mugayyir olarak Trabzon Eyaleti'nin en yüksek mülki amirinden kaynaklanabilen benzer taleplerin süreklilik kazanması ve bu eylemlerin önlenmesinde zorluk çekilmesidir³⁷⁹. Zira Trabzon Eyaleti'nde XVII. yüzyılın ortası itibariyle doruğuna ulaşan usulsüz vergi taleplerinin İstanbul'dan peş peşe yollanan üç ayrı fermana ve reayanın dağılmasına rağmen önünün alınamadığı anlaşılmaktadır³⁸⁰. Daha sonra da değinileceği üzere Trabzon Eyaleti'nde kanun dışı vergi taleplerinin yoğunlaştığı bu yıllarda Yomra Nahiyesi terk edilen beş adet köyü ile bölgede mevcut sorunlardan en fazla etkilenen yörelerin başında gelmekteydi.

Trabzon Eyaleti yöneticilerinin reayadan maddi gelir elde etme amacı ile sıklıkla başvurdukları yöntemlerin aracı olan –kaftan, arpa, saman vb.- vergi kalemleri bu husustaki kanuna aykırı taleplerin yalnızca bir boyutunu oluşturmaktadır. Zira söz konusu suiistimaller ne bahsi geçen yöneticilerle ve ne de yalnızca kanuna aykırı vergilerle sınırlıdır. Bu doğrultuda benzer taleplerin şer'i ya da örfi avarız, cizye, ispençe ve tekâlif-i şakka gibi vergi kalemlerinin tahsilinde de ortaya çıktığı belirlenebilmektedir³⁸¹. Aynı dönemde özellikle gayrimüslimlerin ödemekle yükümlü olduğu cizye vergisinin tahsili hususunda ziyade vergi talebine yönelik zimmî reayanın şikâyetlerinin kadı sicillerine yansımış olması bu durumu açıkça ortaya koymaktadır³⁸². Diğer taraftan beylerbeyi ve mütesellim gibi idarecilerin Trabzon şehri ve kırsalında pek çok meseleye daha müdahil oldukları ve bu durumun reaya veya askeri zümreler arasında ciddi şikâyetlere yol açtığı görülebilmektedir³⁸³. Bu hususiyetle ilgili bir vaka Değirmendere üzerindeki vakıf değirmenlere beylerbeyi ve adamlarının müdahalesi ile ilgilidir³⁸⁴. Ayrıca söz konusu

---

eden tımar beyleri ve zaimler, ayrıca şehirli ve yüksek rütbeli askeriler de meydana gelen bu zulüm hususunda mahkemeye gelerek reayanın dağıldığını ve perişan halde bulunduğunu belirtmişlerdir. İlgili kayıtlar için bkz. **T.Ş.S., 1832**, 6/3-5-6, 7/1.

³⁷⁹ XVII. yüzyılın başlarından itibaren Trabzon beylerbeylerinin ve maiyetlerinin sancağın köylü nüfusu üzerinde ciddi bir baskı kurdukları ve bölgede ciddi bir soruna neden oldukları anlaşılmaktadır. 1615 gibi erken bir tarihe ait olup benzer bir duruma atıfta bulunan bir belgede Of Kazası köylerinin ciddi boyutlara ulaşan bir biçimde köylülerce terk edilmeye başlanıldığı belirtilmektedir. Bu hususta bkz. Bostan, “XVII. Yüzyıl Avâız ve Cizye Defterlerine Göre Of Kazasının Nüfusu ve Etnik Yapısı”, s. 100.

³⁸⁰ İlgili hususlarda devam eden şikâyetler üzerine Trabzon kadısına 1647 yılına ait dördüncü bir ferman daha gönderilmiştir. Bkz. **T.Ş.S., 1831**, 82/5-6.

³⁸¹ **T.Ş.S., 1831**, 80/9, 81/3; **T.Ş.S., 1832**, 71/2-3-4; **T.Ş.S., 1833**, 77/2; **T.Ş.S., 1834**, 58/3, 63/4; **T.Ş.S., 1838**, 42/3-4.

³⁸² **T.Ş.S., 1831**, 81/3.

³⁸³ Trabzon Eyaleti'nde ehl-i örfün neden olduğu sorunlar ve kanuna aykırı vergi talepleri hususunda bkz. Kenan İnan, “Trabzon'da Yönetici-Yönetilen İlişkileri (1648-1656)”, s. 218-225.

³⁸⁴ **T.Ş.S., 1831**, 81/2.

idarecilerin diyet gerektirmeyen ancak denizde boğulma, ağaçtan düşme gibi ölümlerle sonuçlanan durumları da istismar ettikleri tespit edilebilmektedir³⁸⁵.

XVII. yüzyılın ortasında usulsüz vergi talebi ve tahsili gibi meselelerle ilgili olarak reaya şikâyetlerinin kaynağı olan ehl-i örf mensupları arasında yeniçeri zabiti, subaşı gibi askerilerin yer aldığı görülmektedir³⁸⁶. Bu durumu örnekleyen 1619 yılına ait şikâyetler ve ilgili sorunların halline yönelik merkezle gerçekleştirilen yazışmalar Trabzon'daki yeniçeri zabitlerinin 10-15 neferlik topluluklar halinde yeniçeri ve acemi oğlanlarını senede birkaç kez bizzat nahiye ve karyelere hatta yaylaklara devre yolladığını göstermektedir³⁸⁷. Aynı belgelerde yeniçeri ve acemi oğlanlarının usulsüz vergi talepleri sebebiyle halkın ekserisinin perişan ve perakende olduğunun ve olacağına belirtilmesi ise sorunun ulaştığı boyutları ortaya koymaktadır³⁸⁸. Ayrıca Trabzon'daki yeniçeri zabitlerinin bununla da yetinmediği Evkaf-ı Hatuniye karyelerine dahi müdahalede bulunarak nefer başına kırkar akçe ve fukara reayadan ise mal topladığı tespit edilebilmektedir³⁸⁹. Yeniçerilerin bu şekilde kanun dışı vergi toplama teşebbüsleri ve neden oldukları sorunlara dair kadı sicillerinde bolca kayda rastlamak mümkündür³⁹⁰. Dönem itibari ile güvenliğin sağlanmasından sorumlu subaşılardan da –belgelerde geçen şekli ile beylerbeyi subaşılardan usulsüz vergi talebi ve tahsili gibi kanun dışı faaliyetlerin içerisinde buldukları anlaşılmaktadır³⁹¹.

Trabzon şehrinin hemen doğusunda yer alan Yomra Nahiyesi'nin XVII. asırda ardı arkası gelmeyen ehl-i örf baskısından ve usulsüz vergi taleplerinden doğrudan ve fazlaca etkilendiğine şüphe yoktur. Ayrıca coğrafi yakınlık kadar şehri güneyde Maçka ve doğuda Sürmene ile Of kazalarına bağlayan yol ağı yöreyi bu tür faaliyetlerin tam ortasında bırakmaktaydı. Nahiye ile alâkalı böyle bir vaka yukarıda tasvir edilen sorunları, farklı ve yüksek rütbeli askerilerin bir arada reayaya uyguladıkları baskıyı bariz bir şekilde

³⁸⁵ T.Ş.S., 1831, 79/2; T.Ş.S., 1833, 20/3; T.Ş.S., 1840, 30/1; T.Ş.S., 1841, 3/7.

³⁸⁶ Akdağ, a.g.e., s. 401.

³⁸⁷ T.Ş.S., 1821-137, 129/2, 131/1-2.

³⁸⁸ Zaman zaman bizzat yeniçeriler ile acemi oğlanlarının da bu tip usulsüz akçe taleplerine –yoklama akçesi gibi- maruz kaldıkları ve bu durumdan şikâyetçi oldukları tespit edilebilmektedir. Örnek bir kayıt için bkz. T.Ş.S., 1834, 50/7. Akçaabat'ın karyelerinde yeniçerilerin kul akçesi gibi usulsüz vergi taleplerine dair bkz. T.Ş.S., 1849, 70/4.

³⁸⁹ İlgili kayıtlarda yeniçeri zabitinin adam gönderip karye be karye her evden kırkar akçe ve parası bulunmayandan emval zapt ettirdiği yazılıdır. Bu hususta bkz. T.Ş.S., 1825, 100/1-2.

³⁹⁰ T.Ş.S., 1849, 70/4; T.Ş.S., 1862, 59/2. Ayrıca bkz. İnan, "Trabzon'da Yönetici-Yönetilen İlişkileri (1648-1656)", s. 204, 210-211.

³⁹¹ T.Ş.S., 1831, 79/1.

örneklemektedir. Buna göre Yomra'da Komera Karyesi'ni tımar olarak tasarruf eden Kâtip Mehmed adlı şahıs benzer sorunlar nedeni ile karye halkının mağduriyetini bizzat kendisi Edirne'deki Osmanlı ordugâhına kadar taşımıştır. İlgili şikâyette söz konusu köyün şehre çok yakın olduğu ve bu sebeple beylerbeyi adamlarının, subaşlarının ve yeniçeri zabitlerinin sürekli bir biçimde reyadan usulsüz vergi talep ettikleri dile getirilmiştir. Trabzon kadısına gönderilen fermana daha önce bu meselenin halline yönelik emirlerin yollandığı, buna rağmen zulmün önünün alınamadığı gibi, yeniçeri zabitlerinin yine ve ayda bir karyeye adam göndererek usulsüz akçe tahsil ettirdiği kayıtlıdır³⁹².

Trabzon Eyaleti'nin neredeyse bütünü ile ilgili kanuna aykırı vergi taleplerine yönelik Trabzon kadı sicillerindeki şikâyetler ve bu gibi suiistimallerin önlenmesi hususundaki belgelerin yoğunluğu XVII. asrın genelinde benzer meselelerin süreklilik kazanarak söz konusu sorunun önlenilmesinde ciddi güçlükler yaşanıldığını göstermektedir. Bütün bunlar Trabzon Kazası kadısının ve merkezin, bu hususta ne kadar başarılı olduklarını tartışmaya açmaktadır. Ancak bizzat eyaletin en yetkili yöneticilerinin sorunun kaynağını teşkil etmeleri ve yetkilerini kadının hükümleri ve merkezin emirleri doğrultusunda kullanmamaları meselenin ciddi bir karmaşaya dönüşmesinin ve başarısızlığın başlıca sebebidir. Öyle ki çoğu halde köylülerin bu zulümden kaçarak sığındıkları vakıf köylerden dahi benzer şikâyetlerin ve ciddi bir nüfus kaybının kayıtlara geçirilmesi böylesine bir baskının etkileri hakkında fikir vermektedir³⁹³.

XVII. yüzyıl boyunca Trabzon Kazası, Yavebolu, Torul, Kürtün, Maçka, Sürmene, Of, Rize gibi kaza ve nahiyeler eyaletin vergi hususunda ehl-i örf baskısının en yoğun şekilde hissedildiği ve bu baskılara yönelik şikâyetlerin sıklıkla ortaya çıktığı bölgeler olarak kabul edilebilir³⁹⁴. Bu çerçeveden bakıldığında yukarıda da zikredildiği gibi ilgili

³⁹² T.Ş.S., 1822, 73/1.

³⁹³ Seçilmiş bazı kayıtlar için bkz. T.Ş.S., 1821-137, 91/2; T.Ş.S., 1825, 100/1-2; T.Ş.S., 1841, 17/2; T.Ş.S., 1847, 23/4; T.Ş.S., 1846, 101/3, 107/1; T.Ş.S., 1849, 67/1-2-3-4, 68/1; T.Ş.S., 1853, 110/1-3.

³⁹⁴ Yukarıda tasvir edilen başta beylerbeyi olmak üzere, ehl-i örfden pek çok idari-askeri görevlinin usulsüz vergi talepleri, baskıları ve bunların neden oldukları reaya şikâyetlerin tipik örnekleri için bkz. T.Ş.S., 1831, 78/2; T.Ş.S., 1832, 7/1, 9/3, 99/4; T.Ş.S., 1833, 74/1, 76/1, 77/5; T.Ş.S., 1835, 57/6; T.Ş.S., 1838, 46/7, 66/6; T.Ş.S., 1839, 6/2, 11/4, 70/3, 73/5, 76/2; T.Ş.S., 1840, 29/4-5; T.Ş.S., 1841, 4/1-7; T.Ş.S., 1842, 72/1-4, 73/5, 78/2, 83/1, 84/2; T.Ş.S., 1843, 10/5, 72/1, 73/1; T.Ş.S., 1845, 71/5; T.Ş.S., 1846, 67/7; T.Ş.S., 1847, 23/5, 24/1-4; T.Ş.S., 1848, 17/8, 50/2, 72/1, 73/1-2, 77/5, 82/3-4, 84/3, 85/1-2; T.Ş.S., 1849, 42/5, 46/1, 78/3, 80/2-4-5, 85/1-2, 86/2-3, 88/3-4, 89/2-3, 91/3-4-5, 97/1, 97/2-4; T.Ş.S., 1852, 110/3-5, 115/2-3, 128/4; T.Ş.S., 1853, 100/2, 113/4-114-3, 117/1; T.Ş.S., 1855, 94/6, 95/1-2, 99/1-2, 100/6; T.Ş.S., 1856, 29/1, 41/1, 44/1; T.Ş.S., 1859, 13/2-3, 70/2-3, 71/2, 92/2; T.Ş.S., 1861, 73/1-2, 75/1; T.Ş.S., 1862, 92/2, 95/5, 96/1; T.Ş.S., 1863, 64/3; T.Ş.S., 1865, 26/2.

belge serilerinde Müslim-gayrimüslim, köylü-şehirli, muaf-gayri muaf, askeri-reaya gibi toplumun her kesiminden insanları söz konusu sorunun mağdurları olarak görebilmek mümkündür. Ancak yine de vergi baskısından en çok etkilenen toplum tabakasının yine vergi bağışıklığı bulunmayan geniş köylü kitleleri olduğu unutulmamalıdır. Zira kanun dışı vergi talepleri doğal olarak bu kaynağın başlıca üreticisi olan ve nispeten savunmasız köylüler üzerinde yoğunlaşmaktaydı.

XVI. asrın sonundan itibaren yoğunluk kazanmaya başlayarak taşrada Osmanlı merkezi otoritesini sarsan ve XVII. yüzyılda ise adeta olağan bir durum haline alan sorunlar yumağını vergi baskısı ile sınırlandırmak mümkün değildir. Ancak her şeyden önce bu dönemde oldukça uzun süren savaşların sıradan ve düzenli bir hale getirdiği vergilerin birer kanuni dayanağının bulunduğu belirtilmelidir. Hatta çoğu halde en üst rütbelisinden en aşağıdakine ehl-i örf taifesinin usulsüz vergi toplama hususunda kanuni yetki ve haklarını bahane ederek ya da böyle bir kılıf uydurarak harekete geçtiği belirlenebilmektedir. Bunun en önemli örneklerini yukarıda da zikredilen beylerbeyi ve mütesellimlerin doğal nedenlerle ölen şahıslar için *-Bâd-ı Heva; cürm-i cinayet-* ceraim talepleri, görevli tahsildarların belirlenen miktarların üzerinde cizye ve avarız vb. vergi talepleri teşkil etmektedir. Hatta Trabzon Eyaleti mütesellimi usulsüz vergi toplatması sebebiyle mahkemeye çıktığında ferman olunması nedeniyle Kürtün ve Maçka ahalisinden “kaftan baha” tahsil ettirdiğini söylemiştir³⁹⁵. Bu durum şüphesiz eyaletin kırsal bölgelerdeki nüfusunu olumsuz anlamda etkileyen en önemli hususiyettir. Fakat aynı dönemde ve tamamen hukuksuz bir şekilde yine köylü nüfusu üzerinde ciddi bir baskı oluşturan sorunların diğer boyutunu eşkıyalığın meydana getirdiği görülmektedir.

Bütün Anadolu’da olduğu gibi XVII. yüzyıl boyunca Trabzon Eyaleti’nde de bireysel ya da kitlesel düzeyde eşkıyalık hareketlerinin kırsal bölgeleri sürekli tehdit ettiği ve olumsuz bir şekilde etkilediği belirlenebilmektedir. Ancak bu konuda bölgeyi Anadolu’nun diğer kısımlarından ayıran bir hususiyet daha mevcuttur ve mevzubahis Trabzon Eyaleti olduğunda eşkıyalık ciddi ve sürekli nükseden bir sorun olarak kendi içerisinde ikiye ayrılabilir. Her şeyden önce Trabzon Eyaleti’nin kırsal bölgelerinde hatta şehre oldukça yakın Yomra Nahiyesi gibi yörelerde eşkıyalığın zaman zaman köy yaşantısını ciddi bir biçimde tehdit eder boyutlara ulaştığı belirtilmelidir. Öte yandan XVII.

---

³⁹⁵ T.Ş.S., 1832, 6/3-5.

yüzyıla tarihlenen Osmanlı belgelerinde “*Rus-u Menhus*”, “*Urus-u Melain*” ya da “*Kazak Eşkiası*” şeklinde nitelendirilen ve Karadeniz kıyılarındaki Osmanlı topraklarını baskı altına alan Rus Kazaklarının Trabzon Eyaleti’nin kıyılara yakın kırsal yerleşmelerini de olumsuz anlamda etkilediği bilinmektedir³⁹⁶. Hatta bu faaliyetlerin Osmanlı payitahtını dahi ciddi şekilde tehdit etmesi, Trabzon şehrinin bu şekilde yağmalanması söz konusu meselenin boyutu hakkında fikir vermektedir³⁹⁷.

XVII. yüzyılda Karadeniz’de yağma hareketlerinde bulunan Rus Kazaklarının bu faaliyetlerinden ciddi manada etkilenen bölgelerin başında Trabzon Eyaleti gelmektedir. Eyaletin şehir, kasaba ve ayrıca köyleri gibi kırsal kıyı yerleşmelerinin Kazak tehdidi nedeniyle ziyadesiyle yıprandığı anlaşılmakta ve Trabzon kadı sicillerinde bu sorunla alâkalı belgelere sıklıkla rastlanılabilmektedir. Bu sebepten ötürü, ağırlıklı olarak XVII. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen hemen her Trabzon kadı sicilinde Kazak eşkıyasının bölgede yer alan kasaba, nahiye ve köyleri tahrip ederek yağmalamasına ve buna yönelik güvenlik tedbirleri ile yapılan hazırlıklara dair kayıtlı bir dizi fermanın varlığı tespit edilebilmektedir³⁹⁸. Ayrıca Kazak eşkıyasının Trabzon Kazası’nın doğrudan kırsal kesiminde yaptığı tahribatın etkileri hakkında da yine kadı sicillerinde bir takım kayıtların yer aldığı görülmektedir³⁹⁹. 1628 yılına ait benzer içerikli iki ayrı belge, Kazak saldırılarının Trabzon Kazası’nın kırsal kesiminde yaptığı tahribatın etkilerinin belirlenmesine imkân tanımaktadır⁴⁰⁰. Söz konusu kayıtlarda Akçaabat Nahiyesi’nin Mersin, Karciya ve İspandam karyeleri ahalisince “*Rus-u Menhus*” tarafından karyelerinin birkaç kez yağmalandığı, nüfusun katledildiği ve bundan ötürü reyanın dağıldığı belirtilerek köylerinde çok az kişinin kaldığı ifade edilmiştir. Diğer bir belgede ise Kazak eşkıyası Trabzon’a saldırdığında Yavebolu ve Şarlı Karyeleri başta olmak üzere civardaki köylerin yağmalanarak yakıldığı ve bütün bu karyelerin harabe haline geldiği kayıt altına

³⁹⁶ İbrahim Sezgin, “XVII. Asırda Of Kazasının Nüfusu”, M. Kerim Arslan ve Hikmet Öksüz (Haz.), **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil ve Edebiyat Sempozyumu 3-5 Mayıs 2001**, 1, Trabzon: T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2002, s. 153-154.

³⁹⁷ Trabzon şehrine yapılan büyük Rus Kazağı saldırısının Hicri 1034 senesi Receb ayının 24. günü yani 2 Mayıs 1625 tarihinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu hususta bkz. **T.Ş.S., 1823**, 32/2. Şehrin hemen deniz kenarında yer alan mahalleleri ile kıyaslandığında nispeten iç kesimde bulunan İmaret Mahallesi’nde dahi Kazak eşkıyasının yaktığı evlerin tespit edilebilmesi Kazak baskısının ve yağmasının şehirde ne düzeyde bir tahribat yaptığını göstermektedir. Örnek bir kayıt için bkz. **T.Ş.S., 1825**, 90/2.

³⁹⁸ Örnek kayıtlar için bkz. **T.Ş.S., 1821-137**, 126/1; **T.Ş.S., 1822**, 67/1.

³⁹⁹ 1827 numaralı Trabzon kadı sicilinde yer alan bir kayıtta Trabzon Sancağı’nın deniz kenarında bulunduğu ve Kazak eşkıyası istilasında avarız mükellefi reyanın perişan olup dağıldığı kayıt altına alınmıştır. Bkz. **T.Ş.S., 1827**, 96/5.

⁴⁰⁰ **T.Ş.S., 1825**, 79/1, 80/1.

alınmıştır⁴⁰¹. Bu durum Trabzon Eyaleti'ndeki kıyı yerleşmelerinin, küçük liman ve iskelelerin bütününe ciddi bir tehdit altında olduğunu ve bu hususun giderilmesinde güvenlik zafiyeti içerisinde bulunulduğunu göstermektedir. Trabzon'un kırsal kesimlerinde Kazak eşkıyasının yaptığı tahribat dikkate alındığında küçük bir iskelenin yer aldığı Yomra Nahiyesi'nin Hoc Karyesi'nde yeniçerilerin gece muhafaza hizmeti için yalıya yani sahile inerek beklemeleri ile⁴⁰² Kazak tehdidi arasında bir bağ kurulabilir⁴⁰³. Hemen her Trabzon kadı sicilinde eyalet beylerbeylerinin Kazak Eşkıyasının hareketlendiği dönemlerde merkez tarafından uyarılması söz konusu olguyu açıkça ortaya koymaktadır⁴⁰⁴.

XVII. asrın bütününe ve Trabzon Eyaleti'nin tamamında kırsal bölgeler ve köylüleri etkisi altına alan olumsuz gelişmeleri eşkıyalık hareketlerinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Dolayısıyla yüzyıl itibari ile yoğunluğu ve köylüler üzerinde oluşturduğu baskı giderek artan eşkıyalığın nüfus yapısını etkileyen yönlerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında nüfusun dağılması, göç, köylerin terki vb. meseleler ile eşkıyalık hareketleri arasında doğrudan bir sebep-sonuç ilişkisi kurulabilmektedir. Öte yandan Osmanlı kaynaklarının bölgedeki eşkıyalığa dair atıfları söz konusu meselelerin iç yüzünün aydınlatılmasında önemli bir işleve sahiptir. Bu hususta Yomra Nahiyesi bünyesinde vuku bulan örneklere geçmeden önce eyaletin bütününe eşkıyalıkla ortaya çıkan sorunların tasvir edilmesi yerinde olacaktır. Zira daha sonra da görülebileceği üzere örneğin Hemşin'deki benzer bir sorunun doğrudan Yomra Nahiyesi'nin nüfus yapısını etkilediği anlaşılmaktadır.

XVI. asrın sonlarından itibaren Trabzon Eyaleti'ne tabi pek çok idari birimde eşkıyalığın hemen her zaman belli bir hareket zemini bulduğu görülmektedir⁴⁰⁵. Ancak eşkıyalığın eyaletin belli bölgelerinde yoğunlaştığı ve süreklilik kazanarak ciddi bir sorun kaynağı haline geldiği göze çarpmaktadır. Derlenen belgelerin yoğunluğu dikkate

---

⁴⁰¹ T.Ş.S., 1823, 32/2.

⁴⁰² T.Ş.S., 1837, 94/8.

⁴⁰³ Kazak eşkıyası tarafından tahrip edilen Şarlı Karyesi'nde küçük bir iskelenin bulunduğu bilinmektedir.

⁴⁰⁴ Aynı dönemde Tirebolu Kalesi'nin Rus Kazakları tarafından üç gün boyunca muhasara edilebilmesi bu zaafiyetin bir göstergesi olsa gerektir. Bkz. İnan, "Trabzon'da Yönetici-Yönetilen İlişkileri (1648-1656)", s. 203. Kazak Eşkıyasının hareketlenmesi ve bu hususta alınması gereken tedbirlerle ilgili olarak merkezden gönderilen örnek emirler için bkz. T.Ş.S., 1831, 83/1, 83/7; T.Ş.S., 1832, 78/3-4.

⁴⁰⁵ Zaman zaman gerçek askerilerle birlikte hareket edip askerilik iddiasında bulunan ve hatta sahil askerisi de olabilen bu gibi kişilerin sayıca en yoğun şekilde buldukları ve sonu gelmez sorunlara neden oldukları bölgelerin başında Trabzon Sancağı'nın geldiği anlaşılmaktadır. Bu konu hakkında ve 1603 yılına tarihlenen ilgili arşiv belgeleri için bkz. Akdağ, a.g.e., s. 402.

alındığında bu bölgelerin başında Of ve Rize Kazalarının geldiği söylenebilir⁴⁰⁶. Özellikle XVII. yüzyılın başında Celali eşkıyasından olup Trabzon Sancağı'nın kırsal kesiminde, ayrıca Of ve Maçka gibi kazalarda köylülere zulmeden ve ciddi karışıklıklara yol açan şahısların varlığı tespit edilebilmektedir⁴⁰⁷. Öte yandan eyaletin hangi bölgesinde olursa olsun eşkıyaların önemli bir kısmının yeniçeri, cebeci, acemi oğlanı, tımarlı sipahi, zaim gibi unvanlar kullanarak askeri sınıfa dâhil oldukları iddiasıyla hareket ettikleri gözlemlenmektedir. İlgili kayıtlar Trabzon Eyaleti'nde, emredildiği halde seferlere katılmayıp yeniçerilik iddiasında bulunan çok sayıda şahıs olduğunu ortaya koymaktadır. Osmanlı ordusunun hakiki mensupları dışında kalan bu gibi kişilerin genellikle eşkıyalarla bağlantılı ya da doğrudan eşkıyalık yapan şahıslar olduğu anlaşılmaktadır⁴⁰⁸. Diğer taraftan daha önce de değinildiği üzere müteferrika, çavuş, zaim, tımar erbabı, bölükbaşı ve yeniçerilik iddiasında olup etrafına 100-150 civarında eşkıya toplayan kimselerin Trabzon kırsalında ev basmak ve devre çıkmak bir yana işi nüfus katline kadar vardırıdıkları tespit edilebilmektedir. İstanbul'dan gönderilen emirlerde söz konusu eşkıya toplulukları içerisindeki gerçek yeniçerilerin zabitleri tarafından yakalanması istenilmekteydi⁴⁰⁹.

Trabzon şehrine coğrafi yakınlığına rağmen eşkıyaların Yomra Nahiyesi köylüsü üzerinde ciddi bir baskı oluşturduğu dikkat çekmektedir. Hakikaten şehre yakınlığı göz önüne alındığında örneğin Hoc gibi, köylüler kadar askerilerin de ikamet ettiği ve zengin şehirlilerin büyük bir ilgi gösterdiği bölgelerde benzer sorunların karye halkını göçe zorlayacak boyutlara ulaştığı görülebilmektedir. Yukarıda da zikredildiği gibi Hoc Karyesi'nde ortaya çıkan böyle bir sorunun dönemin bireysel ancak tipik bir eşkıyalık hadisesi olduğu anlaşılmaktadır. Zira Müslim-gayrimüslim karye ahalisinin organize bir şekilde ardı ardına mahkemeye gelerek faaliyetlerini şikâyet ettikleri şahıs Cebeci namında Mustafa b. Abdullah'ın "...*kâh acemi oğlanıyım, kâh cebeciyim*..." şeklinde askeri olduğunu ileri sürdüğü tespit edilebilmektedir. İlgili kayıtlar bahsi geçen kişinin ev basma,

⁴⁰⁶ Of ve Rize kazaları başta olmak üzere eyalette meydana gelmiş bazı eşkıyalık faaliyetleri için bkz. T.Ş.S., 1843, 32/5; T.Ş.S., 1844, 44/5, 92/3; T.Ş.S., 1850, 65/1, 69/2; T.Ş.S., 1851, 17/1-3, 21/1, 22/6, 26/1, 33/2-4-5, 34/1, 38/5, 77/2; T.Ş.S., 1853, 112/2; 113/1; T.Ş.S., 1855, 91/3, 102/1; T.Ş.S., 1857, 100/1; T.Ş.S., 1862, 57/1; İnan, "Trabzon'da Yönetici-Yönetilen İlişkileri (1648-1656)", s. 204-205. Of Kazası'ndan harp aletlerinin toplatılması eşkıyalığın ve meydana gelen tehlikenin boyutunu göstermesi açısından önemlidir. Bu hususta bkz. T.Ş.S., 1851, 84/2.

⁴⁰⁷ Akdağ, a.g.e., s. 128, 401-402; Bostan, "XVII. Yüzyıl Avâriz ve Cizye Defterlerine Göre Of Kazasının Nüfusu ve Etnik Yapısı", s. 99-100; Sezgin, a.g.m., s. 154.

⁴⁰⁸ İlgili kayıtlarda sıklıkla bu duruma atıfta bulunduğu görülebilir. Bir takım örnekler için bkz. T.Ş.S., 1822, 63/1, 64/1; T.Ş.S., 1831, 77/2; T.Ş.S., 1862, 59/2.

⁴⁰⁹ T.Ş.S., 1822, 63/1, 64/1.

hırsızlık, gasp, tecavüz, zorla akçe toplama vb. pek çok sorunun bizzat kaynağı olduğunu açık bir biçimde ortaya koymaktadır⁴¹⁰. Fakat köylülerin ve şahitlerin iddiaları doğrultusunda önem kazanan asıl hususiyet Mustafa b. Abdullah'ın eşkıyalarla ortak hareket ettiğinin belirlenebilmesidir. Yani bölgede eşkıyalık yapan ne tek ne de son kişi söz konusu şahıstır ve bu durum köylüleri göçe zorlayan ya da onların mahkemede böyle bir tehdit savurmalarına neden olan güvenlik zafiyetini gözler önüne sermektedir.

Yomra Nahiyesi'nde yer alan Hoc adlı köyler topluluğu XVII. yüzyılda sürekli olarak eşkıyalık hareketlerinin yoğunlaştığı karyelerin başında gelmektedir. Dolayısıyla Hoc Karyesi ahalisinin yukarıda da belirtildiği gibi sıklıkla mahkemeye gelerek bu durumdan şikayetçi olduğu ve tepkilerini köylerini terk etme aşamasına geldiklerini belirterek gösterdikleri görülebilmektedir. XVII. asrın farklı bölümlerinde Hoc Karyesi'ni mesken tutan eşkıyadan Abdülbaki Beşe b. Ali⁴¹¹, Hoc Mesaloş Karyesi'nde fukaraya eziyet eden eşkıyalar Osman Beşe ve karındaşı Mehmed Ali Beşe⁴¹², yine Hoc Karyesi'nden şikayetlere neden olan Hasan b. Kara Ali⁴¹³, Hoc Kastamonu ve Hoc Paravlak'ta yuvalanan eşkıya Osman b. Mustafa⁴¹⁴ adlı kişilerin ciddi sorunlara sebebiyet verdikleri anlaşılmaktadır. Belgelerdeki ifadeler ile “...kendi halinde olmayıp ehl-i fesat ve eşkıyadan olan...” söz konusu kimselerin hırsızlıktan ırza tecavüze kadar vb. hemen her türlü suça karıştıkları açıkça belirlenebilmektedir. Ayrıca doğrudan eşkıya olarak anılan bu gibi kişilerin daha ziyade yeniçerilerin ve yeniçerilik iddiasında bulunanların kullandıkları “Beşe” unvanını taşımaları son derece dikkat çekicidir.

Yomra Nahiyesi'nin Değirmendere ile sınır olup şehre yürüme mesafesindeki Hoc bölgesi karyelerinin eşkıyalık tehdidinden ötürü hemen her türlü güvenlik sorununa açık olduğu söylenebilir. Zira kadı sicillerinden derlenen belgeler böyle bir hususiyeti açıkça ortaya koymaktadır. Zorla alıkoyma ve tecavüz gibi nedenlerle mahkemeye intikal etmiş bireysel bir şikâyet Trabzon Valisi Hasan Paşa'nın sarıcalarından Kahraman, Mehmed, Ahmed, Süleyman, Garib Ali ve iki sarıcanın Hoc Karyesi'nde pek çok kez benzer

⁴¹⁰ Mahkemeye gelen köylüler ve şahitler Cebeci Mustafa b. Abdullah'ın cevrinden acziyete düşüklerini ve kendisinin zulmünün nihayet bulmadığını belirtmişlerdir. Söz konusu sorunlarla ilgili kayıtlar için bkz. **T.Ş.S., 1821-137**, 77/6; 77/7, 78/1-2-4.

⁴¹¹ **T.Ş.S., 1837**, 94/7.

⁴¹² **T.Ş.S., 1853**, 123/3.

⁴¹³ İlgili belgede Hasan b. Kara Ali'nin ayrıca -“...haşa sümme haşa...”- Allah ve peygamberine, kitaplarına, din ve imana sövdüğü bila tazir kendisinin katlinin vacip olduğu belirtilmiştir. Bkz. **T.Ş.S., 1857**, 70/2.

⁴¹⁴ **T.Ş.S., 1862**, 125/2.

eylemlerde bulduklarını göstermektedir⁴¹⁵. Söz konusu belgede sarıcaların çadırlarından bahsedilmesi Değirmendere vadisinin denize açıldığı şehrin nispeten dışındaki bu bölgede paşanın sarıca ve sekbanlarının üslendiğini düşündürmektedir. Çünkü bu alan şehri Anadolu'nun içlerine bağlayan askeri sevkiyat yolunun başlangıç noktasında yer almakta ve bu türden bir askeri topluluğu barındırmak için uygun bir mekân teşkil etmekteydi. Ancak söz konusu vaka ile ilgili olarak mahkemeye gelen şahitlerin adı geçen şahısların daha nice kimselerin ırzına musallat olduklarını belirtmeleri sarıca ve sekbanların bölgede kurduğu baskıya ve güvenlik sorununa işaret etmesi açısından önemlidir⁴¹⁶.

Eşkîyalığın veyahut da başta yeniçeriler olmak üzere askerilerin neden olduğu asayiş sorunlarının Yomra Nahiyesi'nin farklı köylerinde reaya şikâyetlerine sebebiyet verdiği görülebilmektedir. Şana Karyesi'nde Celali lakaplı Ali Beşe'nin eylemleri köy ahalisini iyice taciz etmeye başladığında bu sorun köylülerce mahkemeye intikal ettirilmiştir⁴¹⁷. Başka bir vaka Varvara Karyesi ahalisinin, Derviş Reis adlı şahsın oğlu Hasan Çelebi ve kölesi Dilaver b. Abdullah hakkındaki şikâyeti ile ilgilidir. Köy halkı Hasan Çelebi ve kölesi Dilaver b. Abdullah'ın daima karyelerine gelerek darp, küfretme gibi eylemlere giriştiklerini ve durumu adı geçenlerin zabitlerine ilettiklerini belirtmişlerdir⁴¹⁸. “Beşe” ve “Çelebi” unvanları, ayrıca ikinci vakada sorunun Hasan Çelebi'nin zabıtine iletilmesi askerilerin karıştıkları güvenlik ve eşkıyalık sorunlarına atıfta bulunmaktadır. Yine nahiyenin Lodom-u Sagir adlı Karyesi'nden mahkemeye yansıyan bireysel bir vaka davalı zimmînin hakkında aynı karye ve civar karyelerde sakin Müslim-gayrimüslim ahalinin şikâyetini de ortaya koymaktadır⁴¹⁹.

Trabzon şehrinin artalanı içerisinde yer alan Yomra Nahiyesi gibi küçük bir kırsal bölgenin şehirde, ayrıca önemli birer yerleşim merkezi olan yörenin coğrafi komşuları ve yakın çevresindeki Torul, Maçka, Sürmene ve Of kazalarında meydana gelmiş her türlü sorundan olumsuz anlamda etkilenmemesi mümkün değildir. Ayrıca yukarıda tasvir edilen bütün meseleler kadar daha pek çok olumsuz durumun bütün bu bölgelerin reayasını zor

---

⁴¹⁵ T.Ş.S., 1838, 35/4. 1852 numaralı Trabzon Kadı sicilinde benzer bir belge daha bulunmaktadır. Ancak bu belge söz konusu kaydın aynısı olup küçük değişikliklerle yeniden kayıt altına alınmıştır. Bu kayıt için bkz. T.Ş.S., 1852, 68/3.

⁴¹⁶ Hamza Beyoğlu Ali Paşa'nın âdemlerinin Şana Karyesi'nde güvenlikle alakalı olarak neden oldukları bir vakaya daha rastlanılmıştır. İlgili kayıtlar için bkz. T.Ş.S., 1833, 91/12, 92/1.

⁴¹⁷ T.Ş.S., 1833, 21/2. Ayrıca Celali Ali Beşe hakkındaki başka bir şikâyet için bkz. T.Ş.S., 1833, 21/5.

⁴¹⁸ T.Ş.S., 1835, 16/6.

⁴¹⁹ T.Ş.S., 1833, 29/2.

durumda bıraktığı muhakkaktır. Bu bağlamda örneğin XVII. yüzyılda –hatta XVI. asırda- şehirde sürekli bir biçimde ortaya çıkan vebanın nahiyeyi de etkisi altına alması son derece muhtemeldir. Ayrıca bölgede kendisini gösteren kıtlık gerçeğinin, Trabzon Eyaleti'nin kıyı kesimlerinde de yetiştirilmesine rağmen ağırlıklı olarak eyalet dışından getirilen buğday ve arpa gibi temel gıda maddelerindeki pahalılığın göçe neden olarak nüfus yapısını ciddi bir şekilde etkilediği görülmektedir⁴²⁰. Dolayısıyla hemen her dönem için bölge coğrafyasının bu husustaki yetersizliğinin de olumsuz bir yapı arz ettiği unutulmamalıdır. Hele ki bu süreci yansıtan resmi raporlarda kazak eşkıyalığı, ehl-i örf baskısı ve ağır vergi yükü altında ezilmiş reayanın fukara ve maddi imkânlarının son derece zayıf olduğunun sıklıkla zikredilmesi mevcut sorunu gözler önüne sermektedir⁴²¹.

4.1.2. Köylerin Terki

XVI. yüzyıl bütün Akdeniz dünyasında olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da kırsal nüfusun ciddi oranda artış gösterdiği bir dönem olarak bilinmektedir. Klasik Osmanlı düzeninde köylü emeğine verilen önem malumdur ve bu çerçevede kırsal bölgelerde devletin yerleştirmeye çalıştığı güçlü bir otorite ve refah anlayışının köy yerleşmelerinin gelişiminde ve nüfusun artışındaki olumlu etkisi kayda değerdir. Osmanlı Devleti'nin tahrir geleneği ile imparatorluğun Trabzon Eyaleti gibi dağlık bölgelerinde dahi işletmeye özen gösterdiği bu sistemin yansımaları tapu-tahrir defterleri ve kadı sicilleri üzerinden izlenilebilmektedir. Öte yandan XVII. asrın bütününde köylülerin içinde buldukları hayat standartları ve kırsal yerleşmeler açısından klasik Osmanlı düzeninin öngördükleri ile bu dönemin köylüsünün yaşam şartları ve yerleşim yapısı arasında ciddi bir tezat meydana geldiği de tarihi bir gerçektir. XVII. yüzyılda nüfus kaybeden, terk edilen mamur köyler ve kaybolan kırsal yerleşmeler böylesi bir tarihi gerçeğin en önemli göstergeleri olarak zikredilebilir.

XVII. asrın başlangıcından itibaren Trabzon Eyaleti'nde kırsal nüfusun düşüş eğilimi gösterdiğini düşündüren güçlü kanıtlar mevcuttur. Bu yüzyıla ait Osmanlı

---

⁴²⁰ Maçka ve Of Kazaları'nda kıtlık ve buğday ve arpa gibi temel gıda maddelerinin temini noktasındaki güçlük hususunda bkz. Bostan, "XVII. Yüzyıl Avârız ve Cizye Defterlerine Göre Of Kazasının Nüfusu ve Etnik Yapısı", s. 100; İnan, "17. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Taşrasında Hayat "seni üç güne değin bu vilayetten çıkarmazsam avratım üç talak boş olsun", s. 312.

⁴²¹ Bu durumu tasvir eden bir hüküm ve ayrıca meseleyi bizzat müşahede etmiş askeri sınıfa mensup idarecilerin gözünden anlatan güzel birer örnek için bkz. T.Ş.S., 1827, 96/5; T.Ş.S., 1832, 6/6.

kaynakları bölgenin kırsal nüfusunda görülen hareketliliğin dönemin güncel sorunları ile yakından alâkalı bulunduğunu ortaya koymaktadır. Ancak belli bir nüfus kaybı muhakkak olmakla birlikte Trabzon Kazası ve yakın çevresindeki köylerin hemen hepsinde sürekli bir yerleşme sürecinin izleri sürülebilmektedir. Trabzon Kazası içerisinde yer alan Yomra Nahiyesi bu durumun en tipik örneklerinden biridir. Zira mevzubahis köylerin terki olduğunda eyalette en ön sırada gelen Yomra Nahiyesi'nde uzun süreli olarak bütünü ile terk edilmiş ve adı sanı kaybolmuş yerleşim birimlerine tesadüf edilmemiştir. Hatta reaya tarafından boşaltıldığı kayıtlara geçirilmiş karyelerde dahi kısa bir süre sonra köylülerin yaşamlarını devam ettirdiği açıkça belirlenebilmektedir. Hakikaten en erken tarihli Osmanlı kaynaklarında kayıtlı başlıca köy adlarının XIX. yüzyıla ait vilayet salnamelerinde de aynen müşahede edilebilmesi bunun en büyük kanıtıdır. Diğer taraftan XVI. yüzyıl tapu-tahrir defterlerinde mezra olarak kayıt altına alınmış geçici iskân merkezlerinin XVII. asırda hiç de küçümsenemeyecek bir yerleşim ve zirai faaliyete sahne olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda yöre köylerinin yalnızca belli bölgelerinde –sahil kesimi gibi- sürekli olarak yerleşim yoğunluğunun azaldığı ya da her türlü tehdiye açık kısımlarının büyük oranda terk edildiği düşünülebilir⁴²².

Trabzon ve civarında silsile halinde köy terklerinin yoğunlaştığı, vergi tahsil edilemeyen tamamen boş karyelerin varlığının ve köylü şikâyetlerinin sıklıkla kadı sicillerine kaydedildiği bir dönemin mevcudiyeti göze çarpmaktadır. Her ne kadar bölgedeki köy adedi ile kıyaslandığında terk edilmiş karyelerin sayısı az olsa da aynı dönemde Trabzon Kazası başta olmak üzere diğer pek çok yörede nüfussuz köylerin varlığına tesadüf edilebilmektedir. Bu çerçevede Trabzon Eyaleti'ndeki zaimlerden ve tımar erbabından H. 1059 ve 1060 yılları bedelleri tahsiline yönelik kadı sicillerine intikal etmiş bir dizi kayıt bölgedeki birçok karyenin terk edildiğini gözler önüne sermektedir. İstanbul'dan söz konusu bedelin tahsili için görevlendirilen Dergâh-ı Âlî Kapucu Başlarından Ömer Ağa'nın bu amaçla gönderdiği şahısların zaman zaman tamamen boş karyelerle karşılaşmaları üzerine, yine Ömer Ağa'nın talepleri doğrultusunda mahkemece bu köylerin mevcut durumları teftiş edilerek kayıt altına alınmıştır. Buradan hareketle 1651

---

⁴²² Trabzon kadı sicillerine yansımış bir kayıt Trabzon civarında terk edildikten sonra uzun yıllar boş kalmış karyelerin bulunabileceğini göstermektedir. Of Kazası'nda H. 1010 yılında terk edilmiş böyle bir köyün yaklaşık 50 yıl sonra H. 1060 yılında yine nüfussuz olduğu kayıt altına alınmıştır. Söz konusu kayıt için bkz. İnan, "17. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Taşrasında Hayat "seni üç güne değin bu vilayetten çıkarmazsam avratım üç talak boş olsun", s. 327.

yılında Yomra Nahiyesi'nde beş⁴²³, Akçaabat Nahiyesi'nde iki⁴²⁴, Torul Kazası'nda iki⁴²⁵, Maçka Nahiyesi'nde⁴²⁶ ve Of Kazası'nda⁴²⁷ ise birer adet olmak üzere toplam 11 adet karyenin terk edilmiş ve harap olduğu anlaşılmaktadır. Hatta konu ile ilgili bir fermanda zaimlerin ve tımar erbabının dahi köylüler gibi firar ettikleri belirtilmiş, kendilerinin reyadan topladıkları mahsul mukabelesinde evleri ile çiftliklerinin satıldıktan sonra söz konusu zeamet ve tımarların ahara tevcih olunması emredilmiştir⁴²⁸.

XVII. yüzyılın tam ortasında Trabzon Kazası ve civarındaki boş ve harap köylerin büyük bir kısmı Yomra Nahiyesi'nde yer almaktaydı. İlgili belgelerin kronolojisi de dikkate alındığında nahiyenin Kuhla-i Kovata (Kuhla) ile Ladom-u Kebir karyelerinin 1651 senesinin Ocak ayında, ardından ise Varvara –aslında Süfla- köyünün oldukça kısa bir süre sonra Mart ayında, Nefs-i Yomra ve Hara karyelerinin ise yine aynı yılın Nisan ayında tamamen boş oldukları anlaşılmaktadır. Coğrafi olarak batıdan doğuya doğru sıralanmış Kuhla, Süfla, Nefs-i Yomra, Ladom-u Kebir adlı bu karyelerin hepsinin Karadeniz sahiline kıyısı bulunduğu görülmektedir. Bu durumun istisnası Hara Karyesi ise Nefs-i Yomra'dan doğuya ve güneye açılan ana karayolu (kervan) güzergâhının Sürmene'ye ve hatta Santa'ya bağlantı noktasını teşkil etmekteydi. İlginç olan bu önemli ve büyük karyenin 14.500 akçelik tımarına “...karye-i mezbur benim tımarım diyen kimse bulunmamakla...” sahip çıkan herhangi bir sipahinin mevcut olmamasıdır⁴²⁹. Daha da önemlisi nahiyeye merkezinin dahi –kervan yolunun ana geçiş bölgesi- yani Nefs-i Yomra'nın (Arsen Karyesi ve mahalleleri) tamamen boş ve harabe olarak tasvir edilmesidir. Dolayısıyla XVII. asrın ortasında Yomra Nahiyesi'ni ifade eden en çarpıcı hususiyetlerden birisi nahiyenin, merkezi geçici de olsa harabe ve terk edilmiş bir yöre olmasıdır.

1651 yılında Yomra Nahiyesi'ndeki ve şüphesiz Trabzon Eyaleti'nin belli bölgelerindeki karyelerin özellikle boş ve terk edilmiş bulunması akıllarda bir takım soru

⁴²³ T.Ş.S., 1831, 75/7, 76/2; T.Ş.S., 1832, 14/2, 16/2, 20/7.

⁴²⁴ T.Ş.S., 1832, 13/6, 20/5.

⁴²⁵ T.Ş.S., 1832, 2/12, 3/1. Bu karyelerden birisi olan Avliyana'nın 1643 yılında Mavernas adlı bir köyle birlikte yani 1651 yılından çok daha önceleri terk edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla aşağı yukarı 10 yıllık bir süreçte Torul'un üç karyesinin boş olduğu görülmektedir. Bu hususta bkz. Bilgehan Pamuk, “XVII. Yüzyılın Ortalarında Gümüşhane (Torul) Kazası”, **Bellekten**, 266 (9), (2009), s. 124.

⁴²⁶ T.Ş.S., 1832, 30/2.

⁴²⁷ T.Ş.S., 1831, 76/1.

⁴²⁸ T.Ş.S., 1832, 69/4.

⁴²⁹ T.Ş.S., 1832, 20/7.

işaretleri uyandırmaktadır. Öncelikle nahiyenin nüfussuz köylerinde kısa bir süre içerisinde yeniden yerleşimin varlığını gösteren mülk alım ve satımı, asayiş, miras vb. meselelerle ilgili kayıtların kadı sicillerinde yer alması söz konusu köylerin gerçekten terk edilip edilmediği sorusunu akıllara getirmektedir. Böyle bir şüphe aynı zamanda bu köylerin terk edilmesinin nahiyede ve eyalette gerçekten ciddi bir nüfus kaybına sebebiyet verip vermediğini tartışmaya açmaktadır. İlk olarak adı geçen karyelerin Dergâh-ı Âlî Kapucu Başlarından Ömer Ağa bu köylere adamlarını göndermeden evvel boşaltıldığı dikkat çekmektedir. İlgili belgelerin kayıt tarihleri farklı aylara ait olduğundan söz konusu beş köyün aynı anda mı yoksa bedel tahsilinden kısa bir süre önce Ocak, Mart ve Nisan ayları gibi değişik zamanlarda ve birbirlerinden etkilenilerek terk edilip edilmediği de açık değildir. Buna rağmen Ömer Ağa'nın ifadelerinin yanı sıra mahkemenin de yapılan araştırma neticesinde, en azından durumdan haberdar kişilerin ifadeleri doğrultusunda aynı karyelerde ziraat yapılmadığını, araziye sahip çıkan kimse bulunmadığını tescil etmesi önemlidir. Ayrıca sipahilerin de kaçması ya da tabiri caizse ortalarda gözükmemeleri köylülerin birbirlerinden haberdar ve organize bir şekilde hareket ettiklerini düşündürmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında şüphesiz köylülerin yaşadıkları yerleri bırakıp gitmelerinin zaman zaman can ve mal güvenliği için son çare olduğu kadar ciddi bir tepkiyi de yansıttığı ileri sürülebilir⁴³⁰.

XVII. asır boyunca Trabzon Eyaleti'nin genelinde köylülerin ağır şartlar altında yaşamak zorunda kaldıkları açıktır. Ancak M. 1650-51 yıllarına ait 1831 ve bilhassa da 1832 numaralı Trabzon kadı sicili serinin önceki örneklerine oranla söz konusu olumsuzluklarla ilgili vakalara ve şikâyetlere dair daha fazla belge ihtiva etmektedir. Bir başka ifade ile usulsüz vergi taleplerinin ve ehl-i örf baskısının en yoğun olduğu Maçka, Yavebolu ve Kürtün başta olmak üzere eyaletin neredeyse bütün bölgelerinden bu meseleye yönelik şikâyetlerin en üst seviyeye çıktığı bir zaman diliminde Yomra, Akçaabat, Maçka, Torul ve Of gibi yörelerde bazı yerleşimlerin terk edilmesi tesadüf olamaz. Dirlik sahiplerinden bedel tahsili ise bu büyük sorunun sadece bir boyutunu ve kadı sicillerine yansıma nedenini göstermektedir. Zira aynı dönemde en yoğun köylü şikâyetlerinin askeri güzergâhların, ulak yollarının üzerinde yer alan Maçka, Torul ya da kolaylıkla ulaşılabilen özellikle Yomra, Akçaabat, Yavebolu gibi yakın yörelerden gelmesi

---

⁴³⁰ Köylülerin vergi suiistimallerine ve eşkıya zulümlerine karşı resmi makamlara köylerini terk etme tehdidinde buldukları bilinmektedir. Bu hususta bkz. İnalçık, "Cizye", s. 135-136.

ya da söz konusu yörelerin bu durumdan fazlaca etkilenmesi hiç de sıra dışı bir durum değildir. Bu aynı zamanda Yomra Nahiyesi'nin yukarıda da değinildiği gibi neden sahile yakın, ulaşımın kolay olduğu ve ana bir yol ağının üzerindeki ya da civarındaki köylerinin nüfussuz bulunması hakkında fikir vermektedir.

Trabzon Eyaleti'nde vuku bulan köy terklerinin sebeplerine dair kadı sicillerinde azımsanmayacak ölçüde bir belge yekûnu mevcuttur. Bu çerçevede incelenilen kayıtlar, masraflı Girit Kuşatması'nı (1645-1669) finanse etme çabası ve bu sebeple devletin reaya üzerine yüklediği fazladan vergilerle Trabzon Eyaleti'ndeki köy terkleri arasında doğrudan bir sebep-sonuç ilişkisi bulunduğunu ortaya koymaktadır. Zira eşkıyalık ve ehl-i örf baskısının kontrol dışına çıktığı bu dönemde reayadan avarız vergisine ek olarak ayrıca kuşatma nedeniyle bedel-i nüzul türünden vergilerin peş peşe tahsil edildiği görülmektedir. Bu amaçla eyalet genelindeki 610 ve 1 rub avarız hanesinin her birinden 300 akçe bedel-i nüzul ve bu işle görevli mübaşirin ihtiyaçları için ayrıca 50'şer akçe toplatılmasına yönelik M. 1650 tarihli bir ferman Trabzon'a gönderilmişti. Söz konusu fermanda Girit Kuşatması nedeniyle ordunun ihtiyacı için toplanacak bu verginin aynı yılın avarız vergisinden evvel tahsil ettirilmesi emredilmekteydi⁴³¹. Bunun hemen ardından ise yine her bir avarız hanesinden 400'er akçe ile mübaşirin ihtiyaçları için 50'şer akçenin bu defa avarız vergisi olarak mükelleflerden alınması istenilmekteydi⁴³². Diğer taraftan daha sonra, karyelerden firarların, göçün, vakıf ve muaf köylere sığınma, yeniçeri yazılma eğiliminin doruk noktasına ulaştığı bu dönemde eyalet genelinde yeni bir avarız tahriri yapıldığı anlaşılmaktadır⁴³³. Bu yeni tahririn sonuçları 1832 numaralı Trabzon kadı sicilinde yer alan M. 20 Şubat 1651 tarihi ile kayıtlı listede görülebilmektedir. Söz konusu listeye göre eyalet genelinde 578 avarız hanesinin bulunduğu kayıt altına alınmış⁴³⁴ ve Girit kuşatması için 1651 senesi nüzul zahiresi bedeli bu 578 hanenin her bir hanesinden 300 akçe ve mübaşirin ihtiyaçları için ise 20'şer akçe olmak üzere toplam 320 akçe olarak belirlenmiştir⁴³⁵.

M. 1650 yılında Trabzon Eyaleti'nin bütününde mevcut avarız hanelerinin toplamı ile M. 1651 senesindeki yeni sayımın neticesinde ortaya çıkan eyaletin avarız hanesi

---

⁴³¹ T.Ş.S., 1832, 70/9.

⁴³² T.Ş.S., 1832, 70/8.

⁴³³ Eyalet genelinde yeni bir avarız sayımı yapılması hakkında İstanbul'dan gönderilen emir için bkz. T.Ş.S., 1832, 73/3.

⁴³⁴ T.Ş.S., 1832, 73/3.

⁴³⁵ T.Ş.S., 1832, 86/1.

yekûnu arasında sayısal anlamda önemli bir fark bulunduğu göze çarpmaktadır. Kabaca bir yıl gibi oldukça kısa bir süre içerisinde 610 hane ve 1 rub avarız hanesinin⁴³⁶ 32 hane ve 1 rub eksilerek 578 haneye gerilediği görülmektedir. Söz konusu fark avarız mükellefi nüfusun M. 1650 yılında olmasa bile en azından bu yılda esas alınan muhtemelen daha önceki bir sayımın sonuçlarına göre azaldığını göstermektedir. Öte yandan Trabzon ve civarındaki köylerin sırası ile terk edilmiş olduklarının tespit ve tescil edilme tarihleri M. 1651 yılının Ocak, Mart, Nisan ve haziran aylarına denk düşmektedir. Eyalet genelindeki avarız mükelleflerinin belirlenmesine yönelik yeni sayımın ise M. 20 Şubat 1651’de tamamlandığı anlaşılmaktadır. İlgili sayımın sonuçları incelendiğinde terk edilmiş bazı köylerin sayımda yer aldığı bazılarının ise hiç bulunmadığı açıkça göze çarpmaktadır. Örneğin bahsi geçen listede “*Nefs-i Yomra*” ya da zaman zaman kullanılan şekli ile “*Arsenler maa mahallat*” karyesine ve ayrıca Hara köyüne rastlanılmamaktadır⁴³⁷. Hal böyle iken terk edildiği anlaşılan Lodom-u Kebir Karyesi’ne ise yarım avarız hanesinin kaydedildiği belirlenebilmektedir. Kuhla ve Süfla karyelerine gelince her iki karyenin genel olarak Kovata ve Varvara başlıkları altında değerlendirilmesi bu karyelerin konu açısından durumunu tespit etmeyi güçleştirmektedir⁴³⁸. Ayrıca bu süreçte terk edilmediği açık bir şekilde belli olan Komera Karyesi de ilgili listede bulunmamaktadır. Dolayısıyla söz konusu karyelerin tam olarak ne zaman terk edildiklerini belirleyebilmek mümkün değildir. Fakat eldeki veriler sakinleri tarafından bazı karyelerin sayımdan önce⁴³⁹, bazısının ise sayımdan sonra boşaltıldığını düşündürmektedir. Her halükarda aynı dönemdeki bütün olumsuzluklar kadar Girit kuşatmasının; kanuni ancak yoğun vergi

---

⁴³⁶ Bu arada M. 1650 yılında avarız ve bedel-i nüzul tahsiline yönelik avarız hanesi toplamının güncel olmadığı ve daha önceki bir sayımın sonuçlarını yansıttığı unutulmamalıdır. Dolayısıyla 610 hane ve 1 rub hane doğrudan M. 1650 senesindeki gerçek mükelleflerin –hele ki oldukça karışık bir dönemde- sayısını yansıtmayabilir.

⁴³⁷ Bunun yerine Nefs-i Yomra’nın sadece bir mahallesi ya da hissesi olan Kocaba Karyesi’nin ismi bulunmaktadır.

⁴³⁸ Daha önce de belirtildiği gibi tapu-tahrir defterlerinde sürekli olarak ve zaman zaman da kadı sicillerinde Şana ve Kuhla köyleri Kovata başlığı altında değerlendirilmişlerdir. Bu listede Şana ismine rastlanılmaması karyenin yine Kovata adı altında değerlendirildiği şeklinde yorumlanabilir. Bu nedenden ötürü Kuhla Karyesi için de aynı hususiyet geçerlidir. Tarihi olarak Varvara köyünün bir parçası olan Süfla da bu durumdan bağımsız değildir. Ayrıca yine Akçaabat Nahiyesi’nin terk edilmiş karyelerinden İpsil ile Zankarya, Maçka’nın Makavele adlı karyeleri söz konusu defterde yer almamaktadır. Of’ta ise Alano isminde –ki terk edildiği anlaşılmaktadır- avarız mükellefi barındıran iki ayrı köy yerleşiminin varlığı tespit edilebilmektedir. Bütün bu karyelerin ve keza Torul’daki nüfussuz köylerin de listede bulunmamalarının Kuhla/Kovata, Süfla/Varvara benzeri bir isimlendirme hususiyetinden ötürü kaynaklanıp kaynaklanmadığını ya da gerçekten sayım esnasında boş olup olmadıklarını tam olarak tespit etmek mümkün gözükmemektedir.

⁴³⁹ Daha önce de değinildiği gibi bu süreçte boş olduğu tespit edilen Avliyana’nın başka bir köyle birlikte 1643 yılında da boş olduğu belirlenebilmektedir. Dolayısıyla terk edilmiş köylerin bir kısmının söz konusu sayımlardan çok daha önceleri nüfussuz kaldığı anlaşılmaktadır. Bu hususta bkz. Pamuk, a.g.m., s. 124.

taleplerinin ayrıca buna yönelik sayımların da en azından köylerin nüfus kaybetmesinde payının bulunduğunu farz etmek yanlış olmasa gerektir.

Yomra Nahiyesi potansiyel nüfus kapasitesi açısından değerlendirildiğinde nahiyenin en önemli karyelerinin nüfussuz bulunmasının ve ayrıca diğer yörelerdeki boş köylerin varlığının hiç değilse vergi tahsili açısından kayda değer bir kayıp olduğu düşünülebilir. Buna rağmen bu kaybın gerçek bir nüfus düşüşüne dönüşüp dönüşmediği ise tartışmaya açıktır. Çünkü hemen her dönemde köylerin terki öncesi ve sonrasında en azından Yomra Nahiyesi'nin bu beş köyünde yerleşimin varlığına dair şüphe götürmez belge serileri mevcuttur. Ancak bu belgelerin içeriğinin daha ziyade askerilerle yakından alâkalı bulunması ve söz konusu kayıtlardan sınırlı sayıda nüfus verisi elde edilebilmesi adı geçen karyelerde XVI. yüzyıldaki gibi yoğun bir iskân faaliyetini destekleyecek düzeyde bir yerleşim olup olmadığı hakkında şüphe uyandırmaktadır. M. 1659 yılına tarihlenen mülk tasarrufu ile ilgili vergi anlaşmazlığına dair bir belgede nahiyenin Lodom-u Sagir Karyesi'nin nice sene harabe kaldığı ifadesi kayıt altına alınmıştır. Fakat yine aynı belgede davalı zimmînin gurbette olduğu, dört yıl önce geri dönerek babasının mülkünü zapt etmeye başladığı belirtilmekte ve ayrıca yerleşik karye ahalisinden bahsedilmektedir⁴⁴⁰. Diğer taraftan söz konusu karyenin terk edildiğine dair herhangi bir veri bulunmamakta yukarıda da değinildiği gibi komşu karye Lodom-u Kebir'in tamamen boş ve nüfussuz olduğu tespit edilebilmektedir. Fakat her iki karyenin de tarihi olarak aslında aynı yerleşim biriminin parçalarını meydana getirdiği dikkate alındığında böyle bir hususiyetin yani söz konusu köyün belli bir süre harabe kaldığı düşünülebilir. Bu da köy terklerinden etkilenen bölgelerin yıllarla ifade edilebilen sürelerce boş kalmış olabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır. Her ne olursa olsun aynı dönemde ve neredeyse eyaletin bütün bölgelerine dair vergi ve güvenlik sorunlarını ihtiva eden belgelerde köylülerin “*firar, celây-i vatan, terk-i mesken, perakende ve perişan*” gibi olgularla özdeşleştirilmesi ardından bu durumu karye terklerinin izlemesi meseleyi tamamen nüfus kaybından soyut bir şekilde değerlendirmeyi imkânsız kılmaktadır. En azından her türlü kanuni ve usulsüz vergi taleplerine, güvenliği tehdit eden meselelerin etkisine açık daha dirençsiz köylü kesiminin gerçekten buldukları yerleri terk ettiği kabul edilebilir⁴⁴¹.

---

⁴⁴⁰ T.Ş.S., 1837, 39/3.

⁴⁴¹ İnan, “17. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Taşrasında Hayat “seni üç güne değin bu vilayetten çıkarmazsam avratım üç talak boş olsun”, s. 328.

4.1.3. Göç Olgusu: İç ve Dış Göç

Trabzon Sancağı'na ait tapu-tahrir defterleri özellikle XVI. asırda Yomra Nahiyesi nüfusunun yoğun bir dış iskâna tabi tutulduğunu göstermektedir. Tarihi varlığını devlete borçlu olan bu hususiyet nüfus hareketleri açısından dönemin demografik ve yerleşim yapısını belirleyen unsurların başında gelmektedir. Öte yandan aynı yüzyılda nahiyeye yönelik kesif bir iskân ve göç faaliyetini destekleyen tarihi kanıtların varlığından bahsedilememektedir, en azından mevcut kaynakların içeriği buna müsait değildir. XVI. asrın sonlarından XVII. yüzyıla uzayan zaman diliminde ise göç olgusunun nüfus ve yerleşim hususlarının mahiyetini doğrudan tayin eden bir etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda reayanın sıklıkla yer değiştirmesinin ve yeni iskân süreçlerinin arka planında devletin değil daha önce müteaddit defalar tasvir edilmeye çalışılan olumsuzlukların yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla XVII. asırda, sistemli iskân hareketlerinden ziyade düzensiz ve kanuni süreçlerin dışına çıkan göç olgusunun nahiyenin demografik yapısı ve yerleşme düzenini şekillendiren en önemli unsurlar arasında yer aldığı hatta bunun en baskın parçası olduğu söylenebilir.

XVI. yüzyılın sonundan itibaren ve XVII. asır boyunca Trabzon Eyaleti'nin kırsal kesiminde yerleşik nüfusu yerinden oynatan başlıca sorunlar örnekleri ve önemli ayrıntıları ile yukarıda tasvir edilmiştir. Bu sorunlardan eyaletin sahil kesimini Anadolu'nun iç kısımlarından ayıran bir başka ifade ile bölgeye has meselenin XVII. asrın büyük bir bölümünde önlenilemeyen Kazak Eşkîyalığı olduğu ortadadır. Fakat aynı dönemde Anadolu kırsalının genelinde ve Trabzon Eyaleti'nde yaşanan diğer pek çok olumsuzluğun benzer ve ortak bir mahiyet arz ettiği de tarihi bir gerçektir. Özellikle Doğu Anadolu'da Erzurum-Kars hattı üzerindeki ve civarındaki kırsal bölgenin Osmanlı-İran Savaşları (1578-1590, 1603-1618, 1623-1639), askeri sevkîyat, ağır vergilendirme, Celali İsyânları, eşkîyalık ve güvenlik meseleleri gibi sorunlarla aşırı bir tahribata uğradığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra söz konusu savaşlar boyunca sıklıkla ordu kışlağı seçilen Erzurum, Erzincan, Tercan'ın ve ayrıca civardaki Bayburt, Kemah, Karahisar gibi bölgelerin bu nedenlerle ve celali baskısı yüzünden kırsal nüfusunu kaybettiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede coğrafi olarak komşu bulunan Trabzon Eyaleti ile adı geçen diğer sancakların ve eyaletlerin söz konusu meselelerden fazlaca etkilenmiş olmasının bütün bu coğrafyayı

ortak bir göç olgusunun tarihi mekânı haline getirdiği ileri sürülebilir⁴⁴². Hakikaten bu dönemde Sivas, Erzurum ve hatta Maraş da dâhil olmak üzere daha uzak bölgelerden İspir, Kars ve Gürcistan'a kadar varan bir göç dalgasının meydana geldiği tespit edilebilmektedir⁴⁴³.

Trabzon Eyaleti'ni çevreleyen Çıldır, Erzurum, Sivas -hatta Kars Eyaleti de bu çerçevede değerlendirilebilir- gibi büyük eyaletlerin kırsal bölümleri XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın ilk yarısında büyük reaya göçlerinin en yoğun şekilde vuku bulduğu bölgelerin başında gelmektedir. Aynı süreçte reayası dağılan Sivas, Karahisar-ı Şarki, Kemah, Erzincan, Tercan, Bayburt, Erzurum, daha doğuda ise Kars ve Çıldır'ın Trabzon Eyaleti'ni adeta yarım bir hilal gibi kuşattığı görülmektedir. Ayrıca Trabzon Eyaleti'nin kendi bünyesindeki özellikle XVII. asrın ilk yıllarında meydana gelen kargaşa ve verilen göç, bölgenin aynı şartlara tabi olduğuna işaret etmektedir. Bu sebeple söz konusu idari birimlerin hemen hepsinin belli bir göç haritası üzerinde yer aldığı ve göç hareketleriyle birbirlerini az ya da çok etkiledikleri muhakkaktır. Dolayısıyla Trabzon Eyaleti tam anlamıyla ve sürekli bir şekilde geçici ya da daimi göç alan ve aynı zamanda göç veren bir coğrafyanın tam ortasında bulunmaktaydı. Yomra Nahiyesi için de benzer bir durum geçerlidir. Zira nahiyenin yakın çevresinin örneğin Maçka ve özellikle de doğusunun Sürmene ve Of gibi tamamen sorunlu bölgelerle çevrili olduğu görülmektedir. Özellikle Sürmene Kazası Karadere Vadisi'ni takip eden işlek kervan yolunun ve bu yol üzerinde yer alan yerleşim birimlerinin, yine Of'un coğrafi konumunun bütün bu yöreleri öncelikle yakın ve daha uzak bölgelerle göç hususunda birbirine bağladığı düşünülebilir.

Trabzon Eyaleti'nin göç olgusu bağlamında XVII. yüzyıldaki dış bağlantısı ve bu hususiyetin komşu coğrafyalarla ilişkisi henüz yeterince araştırılmış bir konu değildir. Bu noktada eyaletin, doğusundaki ve özellikle de güneyindeki bölgelerden tarihi olarak ve son derece muhtemel bir şekilde almış olabileceği göçler mevcut kaynaklar üzerinden değerlendirilmemiştir. Yine de son yıllarda artan araştırmalar bu olgunun en azından XVIII. asırdaki –özellikle de ilk yarısındaki- varlığını gerçek nedenleri ile ortaya koymaktadır. XVIII. yüzyılın ilk yarısında silsileler halinde devam eden Osmanlı-İran

---

⁴⁴² 1611 tarihli olup aynı anda Trabzon ve Erzurum Vilayetleri Beylerbeyileri ve kadılarına gönderilmiş bir hüküm her iki eyaletin halkının eşkıya zulmünden dağıldığını göstermektedir. Bu hususta bkz. Bostan, "XVII. Yüzyıl Avârız ve Cizye Defterlerine Göre Of Kazasının Nüfusu ve Etnik Yapısı", s. 100.

⁴⁴³ Akdağ, a.g.m., s. 417.

Savaşları'nın; özellikle askeri sevkiyat yolları üzerindeki ve civarındaki faaliyetin, yoğunlaşan vergiler, otorite bozukluğu ve levent eşkıyasının tıpkı bir önceki asırdaki gibi Erzurum ve çevresini ciddi şekilde etkilediği görülmektedir. Trabzon'un ise bu sebepten ötürü doğrudan Erzurum, Bayburt, Kelkit, Şiran hatta Karahisar'dan yoğun bir reaya göçü aldığı ve söz konusu bölgelerden kaçan reayanın Trabzon'a gelerek buradan Kırım ve Rumeli'ye gitme arzusu içerisinde olduğu anlaşılmaktadır⁴⁴⁴. Böylesine bir sorunlar yumağının ve ardından Trabzon ve civarını etkisi altına alan göç dalgasının XVII. yüzyılda olduğu gibi benzer bir gelişim sürecini takip etmesi hiç de şaşırtıcı olmamalıdır⁴⁴⁵. Bu açıdan bakıldığında XVII. asrın genelinde Trabzon Eyaleti'nin aynı sebeplerle ve yine aynı bölgelerden bireysel ya da kitlesel düzeyde göç alması kuvvetle muhtemeldir ve bu durum hemen her zaman hesaba katılmalıdır. Zira tarihi derinliği ile böyle bir meseleden bağımsız olarak eyaletin yalnızca kendi içerisinde ve etrafındaki nüfus hareketlerinden soyutlanmış bir dönüşüm geçirdiğini düşünmek söz konusu dönüşüm sürecinin bütün unsurları ile anlaşılmasını şüphesiz zorlaştıracaktır. XVII. yüzyılda Yomra Nahiyesi'ne yerleşen bazı Müslümanlar⁴⁴⁶ ile Ermeni topluluklarının Sürmene Kazası, Karadere Vadisi yoluyla Bayburt'tan geldiklerini belirtmeleri basit bir tesadüf olmasa gerektir⁴⁴⁷ ve bu olgu aynı dönemdeki göç gerçeğinin göz ardı edilemeyecek bir boyutunu teşkil etmektedir⁴⁴⁸.

XVII. asır boyunca Trabzon ve civarında aşırı ve kanunsuz vergi taleplerinin sebebi olan beylerbeyi, mütesellim, yeniçeri zabıtları, subaşılardan vb. idarecilerin, diğer taraftan ise dirlik sahipleri, yeniçeriler gibi askerilerin ya da eşkıyaların reayayı katline⁴⁴⁹ kadar varan bireysel ya da kitlesel faaliyetlerinin kırsal kesimde yaptığı tahribat sanıldığından daha büyük boyutlardadır. Keza başta Trabzon şehri olmak üzere eyaletin sahil kesimlerini ciddi şekilde yağmalayan Kazak eşkıyasının yol açtığı sorunlar da ortadadır. XVII. yüzyılda

---

⁴⁴⁴ Öztürk, a.g.e., s. 186.

⁴⁴⁵ Trabzon Eyaleti'nin güney bölgelerle bağlantılı ve özellikle yaz aylarında hareketlenen yaylalık alanlarının bu husustaki işlevi göz ardı edilmemelidir. Coğrafi olarak Doğu Karadeniz Dağları'nın kuzey ve güney kısımlarını birbirine bağlayan yaylaların geçici de olsa yerleşim, hayvancılık, yaylak pazarları ile yoğun bir üretim ve ticari faaliyete sahne olduğu bilinmektedir.

⁴⁴⁶ T.Ş.S., 1824, 50/2.

⁴⁴⁷ T.Ş.S., 1857, 12/3.

⁴⁴⁸ Çalışmanın başlıca kaynaklarından olan XVII. yüzyıla ait Trabzon Kadı Sicillerinin en erken tarihli 1617 yılına aittir. Ağırlıklı olarak XVI. yüzyıla tarihlenen kayıtları içeren 1819 numaralı defterde ise yüzyılın sonlarına ait belgelere rastlamak mümkündür. Ancak bunlar söz konusu sorunları tasvir edecek düzeyde bir içeriğe sahip değildir. Dolayısıyla Yomra Nahiyesi nüfusuna dair bilgi veren 1583 tarihli tapu-tahrir defteri ile 1617 tarihli kadı sicili arasında yaklaşık 40 yıllık bir boşluk mevcuttur. Bu zaman dilimi aynı zamanda Osmanlı-İran Savaşları ile Celali İsyanları'nın en yoğun olduğu döneme tekabül etmektedir. Göç hususunda söz konusu zaman diliminde neler olup bittiği bu nedenle tam olarak bilinmemektedir.

⁴⁴⁹ T.Ş.S., 1822, 63/1, 64/1.

kesintisiz bir biçimde devam eden söz konusu sorunların kırsal bölgeler üzerindeki en önemli etkisi ise incelenilen belgelerin dili ile “*fırar*⁴⁵⁰, *celây-i vatan* ve *terk-i mesken*⁴⁵¹, *perakende ve perişan*⁴⁵²” şeklinde tanımlanan reyanın dağılması hatta kaçmasıdır. Bütün bunların kitlesel ve bireysel anlamda göç olgusunun en önemli ve başlıca sebebi olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı klasik çağının sonlarından itibaren Trabzon Eyaleti’nin kırsal kesiminde can ve mal güvenliğinin ortadan kalkmış olması, reaya kadar askerilerin de bu durumdan şikâyet etmesi, çoğu halde köylünün sığındığı vakıf karyelerinde dahi dirlik sahipleri ile reyanın fırar etmesi göç olgusunun ulaştığı boyutları ve mevcut sorunların vahametini açıkça gözler önüne sermektedir. Böyle bir ortamda katledilen, evine zorla girilen, hukuksuzca malı gasp edilen, vergi yükümlülüğünü yerine getirdiği halde fazladan ve usulsüzce vergi tahsil edilen, fırar eden ve ölen mükelleflerin vergilerinin zorla ödettirildiği reyanın, şikâyetlerinin hep karyelerini terk etme tehdidi ve tepkisi ile sonuçlanması şaşırtıcı olmamalıdır. Zira bu şartlar altında merkezi otoritenin benzer meselelere çözüm üretmekte zorlandığı hatta çaresiz kaldığı belirlenebilmekte hayat pahalılığının, kıtlık ayrıca salgın hastalıkların⁴⁵³, eyalet idarecilerinin ve kalabalık maiyetlerinin bizzat tehdidin kaynağını teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bu gibi durumlarda fırar ve göç hatta karyelerin tamamen terki reaya için bir tercihten ziyade zorunluluk halini alabilmekteydi. Daha önce nedenleri ve ortaya çıkış şartları ile değerlendirilen eyaletteki bütün bu sorunlar yumağının XVI. asrın sonu ve XVII. yüzyılda sürekli olarak bireysel ve kitlesel düzeyde bir göç hareketine sebebiyet verdiği görülmektedir. Bu çerçevede yukarıda atıfta bulunulan bütün belge serisinin önemli bir kısmının karşılıklı sebep-sonuç ilişkisi içerisinde göç olgusu ile neticelendiği ortaya konulmaya çalışılmıştır⁴⁵⁴.

Göç olgusunu ortaya çıkaran nedenlerin yoğunluk arz ettiği bir dönem olması hasebiyle XVII. asrın ilk yarısında Trabzon Eyaleti’nin önemli miktarlarda bir nüfus kaybı

---

⁴⁵⁰ T.Ş.S., 1832, 69/3.

⁴⁵¹ T.Ş.S., 1832, 6/6.

⁴⁵² T.Ş.S., 1831, 82/5-6; T.Ş.S., 1832, 7/1.

⁴⁵³ Vebanın Trabzon’daki etkileri hakkında geniş bilgi için bkz. Ronald C. Jennings, “Plague in Trabzon and Reactions to it According to Local Judicial Registers”, Heath Lowry ve Donald Quataert (Ed.), **Hümanist and Scholar: Essays in Honor of Andreas Tietze**, İstanbul: Isis Press, 1993, s. 27-36.

⁴⁵⁴ Bu hususta Eşkiyalık; Aşırı Vergilendirme ve Ehl-i Örf Baskısı ve Köylerin Terki adlı kısımlarda ayrıntılı veri bulunmaktadır. Tekrara girmemek amacı ile bu kısımda genel olarak eyalet ve civarındaki özelde ise Yomra Nahiyesi’ndeki göç olgusunun boyutlarına ve muhtemel etkilerine değinilmektedir.

ile yüzleştığı dikkat çekmektedir. Bu nedenden ötürü Kazak Eşkiası'nın sıklıkla vurduğu bölgelerin reayasının dağıldığı gözlemlenmektedir. Eyaletin batısından doğusuna doğru aralıklarla sıralanmış yerleşim birimleri olan Tirebolu, Yavebolu, Şarlı, Mersin, Karziya ve İspendam Karyeleri ile Trabzon şehri ahalisinin bir kısmının farklı zamanlarda Kazak Eşkiası baskınları sebebiyle göç etmek zorunda kaldığı görülmektedir. Bu da coğrafi olarak Tirebolu'dan Trabzon'a neredeyse bütün sahil şeridinin göç hususunda ne derece etkilendiğini ortaya koymaktadır. Bu arada yağmalanan bütün bu yerleşim birimlerinin Yavebolu ve Şarlı da dâhil olmak üzere bölgelerinin en önemli iskân merkezleri olduğu da belirtilmelidir. Ayrıca Kazak Eşkiası'nın Tirebolu Kalesi'ni üç gün boyunca muhasara edebilmesi, Akçaabat Nahiyesi'nin merkezinde yer alan Karziya Karyesi'ni adı geçen köylerle birlikte sürekli yağmalaması ve son olarak eyaletin merkezi Trabzon şehrine rahatlıkla saldırabilmesinin reaya üzerinde oluşturduğu korku ve göç eğilimi kayda değer düzeydedir. Böylece iyice gün yüzüne çıkan güvenlik zaafının şehrin doğusunda ve yalılardaki merkezi yerleşim birimlerinde de benzer bir eğilimi tetiklediği düşünülebilir ki Kazak Eşkiasının fırsat buldukça eyaletin hemen her bölgesine saldırdığı bilinmektedir. Özellikle Trabzon şehrinin yağmalanmasının ardından sadece şehrin değil bölge nüfusunun dağıldığı rapor edilmiştir. Aynı zamanda Kazak Eşkiası tehdidinin yoğun bir şekilde hissedildiği sahille bağlantılı coğrafyanın ehl-i örf baskısına en açık bölgeler olduğu da akılda tutulmalıdır.

XVII. asrın hemen ortasında Trabzon Kazası ve civarındaki pek çok idari birimde köy terklerinin bir tarihi vakalar zinciri şeklinde ortaya çıktığı görülmektedir. Köy terklerinin en önemli etkisi ise Trabzon Kazası'nın doğusunu teşkil eden Yomra Nahiyesi'ndeki bazı sahil köylerini belli bir dönem nüfussuz bırakmasıdır. Bir anlamda Kazak eşkiasının Trabzon Kazası'nın batısında neden olduğu göç eğilimini, kazanın doğusunda farklı bir olgu köy terklerinin tetiklediği tespit edilebilmektedir. Bu bağlamda nahiyenin Sürmene Kazası sınırına kadar uzanan sahil köylerinden beş adedinin ki nahiyeye merkezi bunların içerisinde terk edildiği belirlenebilmektedir. Öte yandan neredeyse şehirle sınır Hoc adlı karyeler topluluğunun buna rağmen sürekli eşkıya baskısı altında kaldığı gözlemlenmektedir. Dolayısıyla nahiyenin kadı sicillerine sıklıkla isimleri geçirilmiş karyeleri yanında şehrin ve ehl-i örf baskısına açık köylerinin nüfus anlamında ciddi şekilde yıprandığı ileri sürülebilir. Ancak köy terklerinin ve toptan ya da bireysel göç

olgusunun sadece Yomra Nahiyesi'nde değil Akçaabat, Maçka, Torul⁴⁵⁵, Of gibi bölgelerde de ciddi bir eğilim haline geldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca dönemin mevcut sorunlarının bütün bu bölgeler yanında Yavebolu, Kürtün, Sürmene, Rize, özellikle de – özel konumundan dolayı ayrıca değinilecek olan- Hemşin'de göç olgusu açısından ciddi bir hareketlilik meydana getirdiği dikkat çekmektedir. Bunların dışında kadı sicillerinden derlenen pek çok belgede yer ismi zikredilmeden köylerden yaylalara kadar eyaletin ve Trabzon Kazası çevresindeki sürekli talan ve tahrip edilmiş kırsal kesim reayasının perakende ve perişan olduğu kayıt altına alınmıştır.

Trabzon Eyaleti'nde göç ve karye terkleri ile neticelenmiş vakaların yoğunluğu ve ilgili belge serilerinin içeriği hususunda XVII. asrın ilk yarısı ve ortası ayrı bir öneme sahiptir. Zira eyalette bu zaman diliminin öncesinde yani XVI. asrın son yirmi beş yıllık bölümünde ve XVII. yüzyılın ilk yirmi yılında göç olgusuna dair ne düzeyde bir hareketliliğin yaşandığı kadı sicilleri gibi bu konu hakkında değerli ayrıntıları içeren bir kaynak serisinin yokluğu nedeniyle tam olarak bilinmemektedir. Ancak yine de bu dönemde göç olgusunun ulaştığı boyutlar hakkında bir takım verilere ulaşmak mümkündür. Bu kapsamda 1600-1615 yılları arasındaki zaman dilimine tarihlenen bir dizi belge eyaletin kırsal kesiminde reayayı göçe iten sorunların boyutlarını ve ciddi bir göç eğiliminin varlığını ortaya koymaktadır⁴⁵⁶. Özellikle Of Kazası ile alâkalı bizzat Of kadısı tarafından hazırlanmış bir raporda beşer-onar topluluklar halinde kaza köylülerinin karyelerini terk etmelerine ve mevcut sorunların devam etmesi halinde Trabzon'daki köylerin nüfussuz kalacağına vurgu yapılması meselenin ciddiyetini gözler önüne sermektedir⁴⁵⁷. Ayrıca Of Kazası örneğinin bu hususta önemli ipuçları barındırdığı görülmektedir. Zira XVII. asrın ortasında kazanın gayrimüslim nüfusundaki ciddi düşüşü belgeleyen kayıtlar bu düşüşün açıkça XVII. yüzyılın ilk yarısında ve belki daha da erken dönemlere kadar inen bir süreçte gerçekleştiğini ve göç olgusunun bu noktada fazlası ile

---

⁴⁵⁵ 1864 numaralı Trabzon Kadı Siciline yansımış iki ayrı kayıta Torul ahalisinin dağıldığı ve bu nedenle Torul Kalesi'ne ihtiyacın kalmadığı ayrıca yöredeki tumarların da devredilmesi gerektiği belirtilmektedir. XVII. asrın sonuna tarihlenen bu kayıtlar için bkz. **T.Ş.S., 1864**, 112/1-2. Bu gibi yakın bölgelerdeki reaya göçlerinden az ya da çok Maçka ve belki Yomra vb. yörelerin etkilenmiş olması ihtimal dahilindedir.

⁴⁵⁶ Bostan, "XVII. Yüzyıl Avâriz ve Cizye Defterlerine Göre Of Kazasının Nüfusu ve Etnik Yapısı", s. 99-100; Akdağ, a.g.e., s. 401-402.

⁴⁵⁷ İnan, "17. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Taşrasında Hayat "seni üç güne değin bu vilayetten çıkarmazsam avratım üç talak boş olsun", s. 327; Bostan, "XVII. Yüzyıl Avâriz ve Cizye Defterlerine Göre Of Kazasının Nüfusu ve Etnik Yapısı", s. 100.

etkili olduğunu göstermektedir⁴⁵⁸. Aynı sürecin eyaletin benzer olumsuzluklara sahne olmuş yoğun gayrimüslim nüfusu barındıran bölgelerinde de kısmen ya da tamamen yaşandığına şüphe yoktur.

XVII. yüzyılın farklı dönemlerinde kapsamlı avarız tahrirlerinin gerçekleştirilmesi daha doğrusu buna ihtiyaç duyulması ve böylece güncellenen avarız hanelerinde görülen farklılıklar her ne kadar gerçek ve mevcut nüfus verisini ifade etmese de göç hareketliliği hakkında fikir vermektedir. M. 1628 yılına ait böyle bir emirde, eyaletin ekseri karyesindeki avarız hanelerinin gerçeği yansıtmadığının anlaşılması üzerine yeniden genel bir avarız sayımı yapılmasının gerekliliği dile getirilmiştir⁴⁵⁹. M. 1631 tarihli başka bir fermada ise Trabzon Sancağı'nın toplam 1000 avarız hanesi bulunduğu ancak sancağın deniz kenarında yer almasından ve Kazak Eşkıyası tehdidinden ötürü liva reayasının perakende ve perişan olduğu zikredilmiştir. Aynı fermada bu sorun nedeniyle dağılan reyanın avarız ödemeye mecellerinin kalmadığı ve 600 avarız hanesinin söz konusu verginin tahsili için esas alınması gerektiği belirtilmektedir⁴⁶⁰. İlgili kayıt Kazak Eşkıyası'nın ve faaliyetlerinin reaya arasında ne derece güçlü bir göç eğilimi oluşturduğunu göstermesi açısından önemlidir. Diğer taraftan kesin olarak Trabzon Sancağı'nda 400 avarız hanesine ulaşan bir düşüşün gerçekliğini kanıtlayabilmek mümkün değilse de -zira bunun yani avarız vergisi tahsilinin 600 hane ile sınırlı tutulmasının açıkça merkezin bir tercihi olduğu anlaşılmaktadır- tabiri caizse 400 hanelik bir indirim reyanın perakendeliğinin ve perişanlığının boyutunu ortaya koyuyor olsa gerektir.

M. 1650 yılında Trabzon Eyaleti'nin toplam 610 ve 1 rub avarız hanesinin bulunduğu görülmektedir. Söz konusu rakam ile yukarıda da değinildiği üzere eyaletteki mükelleflerden tahsil edilecek avarız miktarının 600 haneye sabitlenmesi arasında tarihi bir bağ varmış gibi durmaktadır. Böylesine bir sebep-sonuç ilişkisi kesin olmamakla birlikte daha önce de vurgulandığı gibi, kırsal kesimden firarların yoğunlaştığı bu dönemde eyalette yeni ve genel bir avarız sayımı gerçekleştirilmiştir. M. 1651 tarihi ile kayıtlı bu sayımın sonuçlarını muhtevi listede toplam olarak toplam 578 avarız hanesinin yer aldığı tespit edilebilmektedir. XVII. asrın sonuna doğru ise eyaletin bütününde 512,5 ve 1 rub

---

⁴⁵⁸ İnan, "17. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Taşrasında Hayat "seni üç güne değin bu vilayetten çıkarmazsam avratım üç talak boş olsun", s. 313; Bostan, "XVII. Yüzyıl Avâriz ve Cizye Defterlerine Göre Of Kazasının Nüfusu ve Etnik Yapısı", s. 100.

⁴⁵⁹ T.Ş.S., 1825, 9/5.

⁴⁶⁰ T.Ş.S., 1827, 96/5.

avarız hanesinin bulunduğu belirlenebilmektedir⁴⁶¹. Dikkat edilirse yüzyılın başından sonuna doğru Trabzon Eyaleti'ndeki avarız hanelerinin sürekli azaldığı gözlemlenmektedir. XVII. yüzyılın sonu istisna edilirse –1682 sayımı- bütün bu sayımlarda kaç gerçek hanenin ya da neferin tam bir avarız hanesini meydana getirdiği bilinmemektedir. Yani bu düşüş belli bir tercihin ya da hesap değişikliğinin sonucunu da yansıtıyor olabilir. Buna rağmen 1650 senesinden 1680'li yıllara 99 avarız hanesine tekabül eden azalmanın eyaletin aynı dönemdeki tarihi gerçeği olan göç olgusu ile de az ya da çok ancak doğrudan bir alâkası bulunduğuna şüphe yoktur. Fakat M. 1631 yılında yönetimin eyaletin 400 hanelik bir avarız miktarını tamamen gözden çıkarması diğer bütün hususlarda olduğu gibi asıl göç hareketliliğinin yüzyılın ilk yarısında gerçekleştiğini düşündürmektedir.

Trabzon Eyaleti'nin sınırları içerisinde gerçekleşmiş göç hareketlerine dair nispeten ayrıntılı belgeler mevcuttur ve bu belgeler eyaletteki göç eğiliminin ulaştığı boyutlara dair gerçekçi bir çerçeve çizmeye imkân tanımaktadır. Ancak konu ile ilgili kayıtlar üzerinden kitlesel göç hareketlerinin bir yerden diğerine coğrafi olarak izini sürülebilme ya da eyalet içerisinde ve dışında farklı bölgelere kaçan reaya hakkında sayısal anlamda herhangi bir nüfus verisine ulaşabilmek çoğu halde mümkün değildir. Gerçekten böylesine yoğun bir hareketliliğinin vuku bulduğu bir bölgede köylerini terk eden kitlelerin yerleştikleri ya da sığındıkları yerlerin tam manasıyla nereler olduğunun tespitini yapabilmek oldukça güçtür. İncelenilen belgelerdeki ifadelerle genel anlamda “*ekserisi*” göçenler ile alâkalı kaba bir oran ve sıklıkla büyük ya da küçük hemen her idari birime dair raporların vakıf köylere sığınma eğiliminden⁴⁶² bahsetmesi bu hususta ve göç haritası hakkında belli bir ölçüt olarak kabul edilebilir. Buna rağmen vakıf köylerin de mevcut durumlarının hiç de iç açıcı olmadığı görülmektedir. Öyle ise nüfusu iyice azalmış ve terk edilmiş karyelerin eski sakinlerinin göçtükleri ve kaçtıkları ya da bu gibi hallerde tercih edilen bir takım bölgeler olmalıdır. Anlaşıldığı kadarı ile reyanın izini kaybettirme arzusu, yeniden iskâna karşı ve ayrıca deftere kaydedilmeye direncinin bunda ciddi bir rol oynadığı şüphesizdir.

Yomra Nahiyesi özelinde nahiyenin sakini oldukları halde buldukları yerleşim birimlerini terk etmiş ve aynı zamanda Trabzon Eyaleti'nin farklı bölgelerinden gelerek

---

⁴⁶¹ T.Ş.S., 1853, 100/1.

⁴⁶² Bu tür belgelerde vakıf ve muaf karyeler ifadesini görebilmek mümkündür. Bir örnek için bkz. T.Ş.S., 1832, 70/9.

yöreye yerleşmiş kişiler ve topluluklarla ilgili belge örneklerine rastlanılabilmektedir. XVII. asra ait söz konusu kayıt serisi, bireysel ve kitlesel göç hareketleri ile alâkaları doğrultusunda ikiye ayrılabilir. Fakat özellikle şahıs bazında yöreden ayrılan ya da farklı bölgelerden gelerek nahiyeye yerleşen kişilerin genel olarak göç sebepleri hakkında herhangi bir veriye ulaşılamamaktadır. Trabzon Kazası'na göçen nispeten Ermeni topluluklarının durumları kitlesel göçlerin nedenlerinin büyük oranda dönemin kronikleşmiş sorunları ile kesiştiğini göstermektedir. Öte yandan Trabzon Eyaleti'nin genelinde olduğu gibi ilgili kayıtlarda çizilen tablo ile kıyaslandığında nahiyeye yerleşenler ile alâkalı olarak sınırlı sayıda belgeye tesadüf edilebilmektedir. Ancak bu kayıtların en dikkat çeken özelliği söz konusu kayıtların önemli bir kısmının belli bölgeler üzerinde yoğunlaşmasıdır.

XVII. asırda Yomra Nahiyesi'ndeki nüfus kaybına ve göç hareketlerinin boyutuna doğrudan işaret eden bir kayıt yörenin vakıf karyeleri ile ilgilidir. Bilindiği gibi Evkaf-ı Hatuniye Vakfı'na bağlı Samaruksa Karyesi ve etrafındaki pek çok vakıf köy aynı isimle anılan bir cibayet teşkil etmekteydi. Nahiyenin Büyük ve Küçük Samaruksa ile Şana adlı karyelerin bir kısmı Samaruksa Cibayeti'ne dâhil olduğu gibi Maçka Kazası'nın da bazı köyleri yine aynı cibayet içerisinde yer almaktaydı. M. 1621 yılında bu cibayeti iltizamla elinde bulunduran Ali b. Mustafa mahkemeye gelerek bir yıla denk düşen meblağı vakfa teslim ettiğini belirtmiş ancak nice reayanın firarı nedeniyle kendisinin külli zararının olduğunu söylemiştir⁴⁶³. Söz konusu örnekten hareketle genellikle karyelerinden kaçan reayanın sığındığı ve Yomra Nahiyesi'nin de bazı köylerinin içerisinde bulunduğu vakfa bağlı cibayetlerin ehl-i örf baskısından ve usulsüz vergi taleplerinden aşırı derecede nasibini aldığı anlaşılmaktadır⁴⁶⁴. Serbest olan vakıf köylerinin bu şekilde bir baskıya maruz kalması ve köylü firarlarının ciddi derecelere ulaşması göç olgusu açısından önemli bir sorunu vurgulamaktadır⁴⁶⁵.

---

⁴⁶³ T.Ş.S., 1821-137, 91/2.

⁴⁶⁴ T.Ş.S., 1838, 62/6. Hatta Samaruksa cabilerinin de bizzat bu tür faaliyetlerde bulunduğu ve eşkıyalarla birlikte hareket ettiği anlaşılmaktadır. Böylesi bir örnek için bkz. T.Ş.S., 1821-72, 39/4.

⁴⁶⁵ XVII. asırda bölge nüfusunun azalışı ile Hatuniye Vakfı gelirlerindeki düşüş arasında bir ilişki bulunabileceğine dair bkz. Kayhan Orbay, "The Imperial Waqf of Hatuniye in Trabzon between 1024-75/1615-1665", Kenan İnan ve Yücel Dursun (Haz.), **CIEPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Komitesi XVII. Sempozyumu Bildirileri Trabzon: 18-23 Eylül 2006**, Trabzon: Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2011, s. 447.

XVII. yüzyıla ait Trabzon kadı sicillerinde yer alan bazı kayıtlar ışığında Yomra Nahiyesi'nden farklı bölgelere gerçekleşmiş bireysel ev göçünü örnekleyebilmek mümkündür. Özellikle cizye tahsili nedeniyle mahkemeye intikal etmiş bu gibi kayıtlar mükelleflerin mülklerini bırakarak buldukları bölgeleri terk ettiklerini göstermektedir. Bu durumu örnekleyen bir belgede nahiyenin Samaruksa Karyesi'nden bir zimmînin diyarı gurbete gittiği ve kendisinin Urgancı Mahallesi'ndeki evinin satılarak cizye borcunun ödenmesi gerektiği kayıt altına alınmıştır⁴⁶⁶. Diğer bir kayıta Zazana Karyesi'nden iki ayrı zimmînin ahar diyarda sakin bulunmalarından ötürü söz konusu karyedeki harabe evleri ile diğer mülklerinin cizye borçları karşılığında satıldığı⁴⁶⁷, benzer bir örnekte de Komera Karyesi'nden yine iki zimmînin kayıp olduğu ve her ikisinin zikredilen köydeki mülklerinin kanunen dirlik sahibince zapt edileceği belirtilmektedir⁴⁶⁸. Başka bir belgede ise abâ-an-ced yani irsen Trabzon Çömlekçi Mahallesi'nde sakin bir zimmînin kökeninin aslen Yomra Nahiyesi'nin Zümleha Karyesi'ne dayandığı görülmektedir⁴⁶⁹. Ayrıca hemen her dönemde olduğu gibi XVII. asırda da nahiyeye içerisinden bir köyden diğerine göç edip yerleşme şeklinde bir hareketliliğin gerçekleştiğine şüphe yoktur. Böyle bir kaydın içeriği, her ne kadar kanıtlanamamış da olsa sipahinin iddiası ve sorumlu tutulan raiyyetin ifadesi doğrultusunda Lodom-Kavala köyleri arasında bu hususiyeti örnekleyen bir duruma işaret etmektedir⁴⁷⁰.

Yomra Nahiyesi'nin XVII. yüzyılda Trabzon Eyaleti'nin farklı idari birimlerinden ne düzeyde ve yoğunlukta göç almış olabileceğine dair kesin bir hükme varılamamaktadır. Ancak nahiyeye yerleşmiş şahısların ve toplulukların geldikleri yerler açısından eyaletin bazı bölgelerinin ön plana çıktığı belirlenebilmektedir. İncelenilen belgelerin yoğunluğu dikkate alındığında özellikle Sürmene ve Of kazalarının göç hususunda nahiyeye olan belirgin ilişkisi fazlasıyla dikkat çekmektedir⁴⁷¹. Bu kapsamda Müslüman bir şahsın Of/Alanoz'dan Yomra/Kuhla'ya⁴⁷², zimmî bir şahsın Of/İşkenaz'dan Yomra/Mesona'ya⁴⁷³,

---

⁴⁶⁶ T.Ş.S., 1826, 38/1.

⁴⁶⁷ T.Ş.S., 1827, 10/1.

⁴⁶⁸ T.Ş.S., 1824, 13/10.

⁴⁶⁹ T.Ş.S., 1824, 51/4.

⁴⁷⁰ T.Ş.S., 1827, 9/9.

⁴⁷¹ Daha önce de değinildiği gibi eşkıyalık faaliyetlerinden oldukça etkilenen Of Kazası'nın Trabzon Eyaleti'nin en çok göç veren bölgelerinden biri olduğuna şüphe yoktur. Bu şekilde yörenin nüfusu dağılmış bir karyesi hakkında bkz. Bostan, "XVII. Yüzyıl Avârız ve Cizye Defterlerine Göre Of Kazasının Nüfusu ve Etnik Yapısı", s. 100.

⁴⁷² Of Kazası'nın Alanoz Karyesi'nden olup Yomra'nın Kuhla Köyü'nde sakin Ömer b. Osman'ın Alanoz'daki mülkünü kardeşine sattığı anlaşılmaktadır. Bkz. T.Ş.S., 1836, 18/2.

Of/Kadahor'dan yine Müslüman bir şahsın Yomra/Kalafka'ya⁴⁷⁴ yerleşmesi ile ilgili kayıtlara rastlanılmıştır⁴⁷⁵. Ayrıca yine Oflu olup Molla unvanı taşıyan bir Müslüman'ın Yomra'da sakin olduğu ve Of Kazası'ndaki mülkünü oğluna sattığı tespit edilmiştir⁴⁷⁶. Bütün bu örnekler şüphesiz her iki bölge arasındaki göç haritasının kadı sicillerine intikal etmiş basit işaretleridir⁴⁷⁷.

Trabzon kadı sicilleri Sürmene Kazası'ndan gelerek Yomra Nahiyesi'ne yerleşen ve toprak tasarruf eden kişilerle, kitlesel göç hareketleri hakkında önemli veriler içermektedir. Öncelikle bireysel nitelikli kayıtlara değinmek gerekirse Sürmene/İsoni'den zimmî bir şahsın Yomra/Afyans'a (Samaruksa)⁴⁷⁸, Sürmene/Ağnas'tan Müslüman bir şahsın dedesinin Yomra/Samaruksa-i Kebir'e⁴⁷⁹, aslen Sürmene/Aho'dan yine bir Müslüman'ın da Yomra/Foşa'ya⁴⁸⁰ yerleştiği görülmektedir⁴⁸¹. Ayrıca Sürmene Mincana Karyesi'nden Ahmed b. Hasan ve Murteza b. Mahmud'un Yomra'nın Şana Karyesi'nde sakin oldukları da tespit edilebilmektedir⁴⁸². Kitlesel olarak ise Sürmene/Purnak Karyesi'nden dokuz nefer Müslüman'ın Yomra/Varvara Karyesi'ne göçtüğü yine bizzat bu şahısların kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır⁴⁸³. Öte yandan vergi tahsili sebebiyle mahkemeye intikal etmiş ancak kadı huzurunda kanıtlanamamış iddialar Sürmene ve Yomra arasındaki göç yoğunluğunun daha büyük boyutlara ulaşabileceğini göstermektedir. Böyle bir belgede Sürmene Kazası, Mincana Köyü sipahisi Osman Bey'in, tımarı olan söz konusu karyede Yomra Şana Karyesi'nden sekiz adet Müslüman neferin dedelerinin ve kendilerinin arazilerinin bulunduğunu fakat talep etmesine rağmen adı geçenlerin aşar-ı şeriyelerini ödemediklerini iddia ettiği kayıtlıdır⁴⁸⁴. Ancak Osman Bey iddiasını

---

⁴⁷³ T.Ş.S., 1846, 14/2.

⁴⁷⁴ T.Ş.S., 1855, 32/2.

⁴⁷⁵ Ayrıca mülk sahipliği çerçevesinde Yomra Nahiyesi ile bağlantılı olan şahıslar için bkz. T.Ş.S., 1843, 50/3.

⁴⁷⁶ T.Ş.S., 1854, 43/4.

⁴⁷⁷ Bu şekilde Of Kazası'ndan farklı bölgelere göçen kişilere ve Of'a yerleşmiş şahıslar ile Kürtün-Of arasındaki göç bağlantısına dair bkz. Bostan, "XVII. Yüzyıl Avâız ve Cizye Defterlerine Göre Of Kazasının Nüfusu ve Etnik Yapısı", s. 101-102.

⁴⁷⁸ T.Ş.S., 1855, 31/4.

⁴⁷⁹ T.Ş.S., 1844, 37/7.

⁴⁸⁰ T.Ş.S., 1855, 117/4.

⁴⁸¹ Ayrıca Sürmeneli (Aho) olup Yomra'da (Hara) ya da Yomralı olup Sürmene'de (Mincana) mülkleri bulunan şahısların varlığı göçe yönelik belli bir eğilimi akıllara getirmektedir; en azından bu durum her iki coğrafi bölge arasındaki ilişkiler ağının yoğunluğunu gözler önüne sermektedir. Söz konusu kayıtlar için bkz. T.Ş.S., 1839, 15/3; T.Ş.S., 1849, 11/4.

⁴⁸² T.Ş.S., 1853, 8/3.

⁴⁸³ T.Ş.S., 1856, 112/5.

⁴⁸⁴ T.Ş.S., 1856, 21/2.

kanıtlayamamış ve davalılar da haklarında ortaya atılanları reddetmişlerdir. Benzer bir şekilde Sürmene cizyesine tabi iki zimmî Yomra'da sakin olmaları nedeniyle ve Sürmenelilerle cizye ödemek istememelerinden ötürü mahkemeye çıkartılmış ancak bu iddia da kanıtlanamamıştır⁴⁸⁵.

Yomra Nahiyesi'nin ağırlıklı olarak Trabzon Eyaleti'nin doğusundan; Of ve bilhassa da Sürmene gibi kazalardan göç aldığı belirlenebilmektedir. Fakat aynı zamanda nahiyeye, Trabzon Kazası'nın güneyi ve batısında yer alan diğer idari birimlerden de nüfus gelebildiği tespit edilebilmektedir. Bu çerçevede Gümüşhane'den, Maçka'dan ve Akçaabat Nahiyesi'nden ayrılarak yöreye yerleşen Müslümanların ve zimmîlerin bulunduğu görülmektedir. İlgili belgelerden bir nefer zimmînin Maçka Hamsi Köy'den Yomra Zafanoz'a⁴⁸⁶, Gümüşhane Kazası'ndan ise üç nefer zimmînin yine Yomra Nahiyesi'ne yerleştikleri açık bir şekilde anlaşılmaktadır⁴⁸⁷. Buna ek olarak kadı sicillerinden derlenen diğer bir kayıt Akçaabat ve Yomra Nahiyeleri arasındaki göç bağlantısını ortaya koymaktadır. Söz konusu kaydın içeriği, Akçaabat, İlana Karyesi zeametine mutasarrıf olan Hasan Ağa'nın şikâyeti neticesinde mahkemeye çıkarılmış Yomra sakini sekiz adet Müslüman köylü ile alâkalıdır. Haklarındaki iddia üzerine bu şahısların bir kısmı baba ve dedelerinin 40-50 yıl evvel İlana Karyesi'nden geldiklerini söylemişlerdir. Davalıların bir kısmı ise durumdan haberdar olmadıklarını belirtmişlerdir⁴⁸⁸.

Yukarıda göç olgusu ile ilgileri doğrultusunda incelenilen kayıtların dikkat çeken en önemli özelliği bu belgelerin nicelik olarak kayda değer bir anlamının bulunmamasıdır⁴⁸⁹. Bir başka ifade ile yaklaşık 80 yıllık bir zaman dilimini kapsayan XVII. asra ait Trabzon kadı sicillerinin içerdiği göç eğilimi ile alâkalı belgeler özel durumlar sebebiyle mahkemeye intikal etmiş meselelerden ibarettir. Kadı sicillerindeki belge yoğunluğu açısından en üst sıralarda gelen Yomra Nahiyesi'nin bu özelliği hesaba katıldığında yörenin söz konusu hususiyeti bütünüyle yansıttığı görülebilmektedir. Zira bir yerden diğerine göç etmiş ya da yerleşmiş kişilerin ve toplulukların bu durumlarının mülk

---

⁴⁸⁵ T.Ş.S., 1850, 36/1.

⁴⁸⁶ T.Ş.S., 1857, 11/2.

⁴⁸⁷ T.Ş.S., 1850, 55/3.

⁴⁸⁸ T.Ş.S., 1860, 53/3.

⁴⁸⁹ Torul-Maçka, Sürmene-Maçka arasında gerçekleşmiş bireysel göçlere, Of Kazası'ndan ve ayrıca buldukları yerleri, malını mülkünü satarak terk etmiş şahıslara dair bir takım örnekler için bkz. T.Ş.S., 1857, 32/4; T.Ş.S., 1854, 5/1; T.Ş.S., 1855, 32/2, 71/1; T.Ş.S., 1846, 57/3.

satışı, şahitlik ya da vergi; öşür-cizye-avarız gibi meselelerden ötürü kayıt altına alındığı anlaşılmaktadır. Çoğu halde uzak bir kaza ya da bölgedeki mülkünü satmış bir göçmene dair herhangi bir kaydın Trabzon kadı sicillerinde bulunmaması son derece sıradan bir durumdur.

Vergi meseleleri nedeniyle mahkemeye intikal etmiş göç vakalarının defterlere yansıma şekli, ilgili kayıtların sayısal azlığının nedenleri hakkında bazı ipuçları içermektedir. Söz konusu belgeler bu ve benzeri şikâyetlerin ortalama 10 yıldan 50 seneye varan zaman dilimleri ve genel olarak gelinen bölgelerle –toprak işleme ya da akrabalık- ilişkilerini sürdürdüğü iddia edilen şahıslar üzerinde yoğunlaştığını göstermektedir. Ayrıca köylerinden ayrılan reayanın izini kaybettirme eğilimi taşıdığı malumdur⁴⁹⁰. Zaten 10 yıllık kanuni bir sürenin de yerini yurdunu bırakıp giden reaya lehine işlediği ortadadır⁴⁹¹. Bu şekilde Yomra Nahiyesi'nin Kavala Karyesi'nde 30 yıldır sakin olup aslen İspir Sancağı'ndan gelmiş bir zimmî –kendisi vefat ettiğinden zevcesi- mahkemece davacı eski İspir Sancağı Beyi karşısında haklı bulunmuştur⁴⁹². M. 1633 yılına tarihlenen benzer bir vakada dirlik sahibi, tımarı olan Bayburt'un Meserni Karyesi'nden dört ayrı zimminin nahiyenin Hoc Karyesi'ne yerleştiklerini ve bunların kendisinin hakkı olan rüsum-u raiyyetlerini vermediklerini ileri sürmüş, davalılar haklarındaki iddiayı kabul etmelerine rağmen aradan geçen 20 yıl nedeniyle sipahinin haksız olduğuna hükmedilmiştir⁴⁹³. Ayrıca nahiyenin Samaruksa Karyesi'nde “*ahar vilayetten*” göçen Müslümanların yaşadığı belirlenebilmektedir⁴⁹⁴.

---

⁴⁹⁰ Köylülerin bu hususiyete özellikle dikkat ettikleri muhakkaktır. Of Kazası'ndan yoğun göçlerin meydana gelmesi üzerine 1615 tarihli olup bizzat Of kadısı tarafından hazırlanmış bir raporda kaçanların bilinmeyen bölgelere gittikleri kayıtlıdır. Geniş bilgi için bkz. Bostan, “XVII. Yüzyıl Avârız ve Cizye Defterlerine Göre Of Kazasının Nüfusu ve Etnik Yapısı”, s. 100. Genellikle herhangi bir nedenle dağılan karye halkının yeniden eski karyelerine iskân edilmekten kaçındıkları anlaşılmaktadır. Böyle bir örnek Trabzon Sancağı'nda vaki zeamet reayasından yerlerini terk etmiş bir kısım zimminin eski karyelerine yeniden iskân olunmamak amacıyla yeniçerilik iddiasında bulunan şahısların yanına sığındıklarını göstermektedir. Bu hususta bkz. **T.Ş.S., 1863, 56/4.**

⁴⁹¹ Doğrudan Trabzon Eyaleti'nde vuku bulmuş böyle bir vakada göçen reayanın durumu şu şekilde ifade edilmiştir; “...bir mahalde on sene sakin olan reayayı kaldırmak olmaz. Oturdıkları yerde...”. Söz konusu kayıt için bkz. **T.Ş.S., 1852, 130/1.** Ayrıca köylerini terk eden reaya ve çift bozan talebi gibi hususlar için bkz. **T.Ş.S., 1835, 17/4; T.Ş.S., 1857, 27/1.**

⁴⁹² **T.Ş.S., 1834, 32/5.**

⁴⁹³ **T.Ş.S., 1824, 50/2.**

⁴⁹⁴ Söz konusu iki neferin Ermeniler ile Samaruksa'ya geldikleri görülmektedir. “*Ahar vilayet*” tabiri ise mevzubahis aynı zamanda Ermeniler de olduğundan ki Bayburt'tan nahiyeye gelen Ermenilerin varlığı belirlenebilmektedir bu Müslümanların da Bayburt Kazası'ndan gelmiş olabileceklerini düşündürmektedir. İlgili kayıt için bkz. **T.Ş.S., 1830, 23/8.**

XVII. yüzyılda içine düştükleri sorunlar yumağı neticesinde Trabzon Eyaleti'ndeki tımarlı sipahilerin, zaimlerin dahi köylülerle beraber kaçmaları⁴⁹⁵, tımar sistemi dâhilinde tevcih edildiği halde sahipsiz ve hatta hiç tevcih edilmemiş köylerin mevcudiyeti, kaçan reayanın izinin sürülebilmesinin ne kadar mümkün olduğu sorusunu akıllara getirmektedir. Bununla birlikte nispeten daha uzak –örneğin İspir, Erzurum ve Bayburt vb. bölgelerden gerçekleşmiş bireysel ev göçlerinin takibinin hiç de kolay olmadığı ortadadır. Hatta eyaletin uzak kısımlarından gelenler dahi bu hususiyetten bağımsız değildir⁴⁹⁶. Dolayısıyla tespiti yapılan vakaların sadece dirlik sahibi ya da cizye tahsildarları tarafından göçtükleri anlaşılan kimselerle ilgili bulunduğu muhakkaktır; bir başka ifade ile mevcut örnekler göç olgusunun bütününe ifade etmezler, yalnızca sicillere yansımış basit örnekleri olarak nitelendirilebilirler. Çünkü göç olgusunun yoğunluğuna işaret eden başlıca hususiyet sınırlı sayıdaki bireysel örneklerden ziyade sebebi her ne olursa olsun defterlerde ardı arkası gelmeyen firarlar şeklinde karşılığını bulmuş kitlesel reaya göçleridir.

4.1.4. İhtida Olgusu ve Yeniçerilik

Tarihi bir olgu olarak İslamlaşma, dini ve kültürel açılardan Yomra Nahiyesi'nin nüfus yapısını doğrudan etkilemiş büyük bir değişim ve dönüşüm sürecinin önemli unsurları arasında yer almaktadır. Dolayısıyla bütünüyle böyle bir değişim ve dönüşüm sürecini ifade eden XVI. yüzyılı, İslamlaşma eğiliminin yörenin gayrimüslimleri arasında giderek daha fazla taban bulduğu bir dönem olarak değerlendirebilmek mümkündür. Zira tapu-tahrir defterlerinden derlenen kayıtlar ihtida eğiliminin nüfus yapısı üzerindeki yaygın etkisi ve sonuçları hakkında değerli bir veri tabanı sağlamaktadır. Ancak nahie nüfusunun dini ve etnik yapısını dönüştüren tarihi değişim süreci yalnızca XVI. yüzyıla sınırlı değildir ve XVII. asrın bu hususiyetle doğrudan ve tartışmasız bir ilişkisi mevcuttur. Bununla birlikte XVII. yüzyıla ait tapu-tahrir defterlerinin bulunmayışı kantitatif anlamda İslamlaşma eğiliminin bu dönemdeki gelişimine ışık tutmayı zorlaştırmaktadır. Ayrıca her iki asırda ihtida olgusunun yoğunluğunu ve dolayısıyla nüfus yapısına etkilerini karşılaştırmalı bir şekilde inceleyebilmek yine bu nedenden ötürü ihtimal dâhilinde

---

⁴⁹⁵ T.Ş.S., 1832, 69/3-5.

⁴⁹⁶ Daha sonra da görülebileceği üzere Trabzon Kazası'nda miri arazinin sipahinin izni doğrultusunda ya da izni olmadan rahatlıkla alınıp satılabilmesi reaya üzerindeki kısıtlamaların ne ölçüde gevşediğinin delili olarak kabul edilebilir.

değildir. Yine de kadı sicillerinin varlığı söz konusu hususlarda ciddi bir bilgi açığını kapatmaya imkân tanımaktadır.

Osmanlı hâkimiyeti altında gayrimüslim nüfusun yoğun bir şekilde yaşadığı Trabzon Kazası'na ait kadı sicillerinde ihtida olgusunun tipik örneklerine rastlayabilmek son derece olağan bir durumdur. Diğer taraftan seri olarak Trabzon kadı sicillerinde bölgenin yerli ahalisi olan Rumların ve Ermenilerin nüfus miktarları nispetinde çokça ihtida vakasının kayıtlı bulunduğunu söyleyebilmek ve ne düzeyde olursa olsun din değiştirme eğilimine paralel bir oranda ihtida ilamının bu defterlere yansıdığını iddia edebilmek mümkün değildir. Bu hususiyetin Trabzon kadı sicillerinin hem XVI. asrın kabaca ortalarına tarihlenen ilk beş adedi ve hem de XVII. yüzyıla ait defter serisi için büyük oranda geçerli olduğu görülebilmektedir. Bölgede ihtida olgusunun yaygın olup olmadığını tespit açısından önemli olan ise kadı sicillerinde yer alan nispeten sayıca az din değiştirme vakasının ne düzeyde bir ihtida eğilimine denk düştüğünün belirlenebilmesidir. Yani kadı sicillerine intikal etmiş sayıca az vaka gerçekten gayrimüslimler arasında ihtida oranının düşük olduğu anlamına mı gelmektedir? Bu durum biraz da ihtida eden kişilerin kadı mahkemesine gelerek din değiştirdiklerini belgeleme arzusu ile alâkalıdır. Tapu-tahrir defterlerinin mevcut olmadığı XVII. yüzyılda Yomra Nahiyesi nüfusunun dini kompozisyonunda görülen dönüşümün anlaşılabilmesi için yukarıdaki ve ilişkili benzer hususiyetlerin irdelenmesi gerekmektedir.

Trabzon Sancağı'na ait üç ayrı mufassal tapu-tahrir defteri, 1515-1583 yılları arasında kalan neredeyse 70 yıllık bir zaman dilimi ve Yomra Nahiyesi sınırları içerisinde ihtida eğiliminin gayrimüslimlerin toplam hane adedi dikkate alınırca % 6-7'den daha az bir oranda seyrettiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca yine söz konusu defterlerin verilerinden hareketle bu zaman diliminin 1515-1554 seneleri arasındaki ilk devresinde ihtida etmiş kişilerle bunların soyundan gelenlerin keskin bir artış gösterdiği; 1554'ten 1583 yılına kadar da ihtida oranının hemen hemen aynı düzeyde kaldığı söylenebilir. Bu oranın yalnızca vergi mükellefi erkekler ile mücerredleri –başına ve zemin sahipleri hariç-nitelediği ve her iki nüfus kategorisinin toplamına göre bir anlam kazandığı da belirtilmelidir. Zira aynı dönemde mühtedi kadınların, yine ihtida etmiş erkelerin yetişkin olmayan çocuklarının -ki teorik olarak bunların da Müslüman olması gerekmektedir- defterlerde yer almadığı akılda tutulmalıdır. Ayrıca başına ve zemin sahiplerinin teşkil

ettiği nüfus kategorisinde de belli bir düzeyde İslamlaşma meydana gelmesi ihtimal dâhilindedir. Bu çerçeveden bakıldığında XVI. asırda dahi tapu-tahrir defterleri gibi ayrıntılı verileri içeren kaynaklara kaydedilmemiş pek çok ihtida vakasının bulunduğu ortadadır.

Yukarıda da değinildiği üzere XVI. yüzyıla ait Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterleri serisi özellikle de 1554 tarihli defter, Yomra Nahiyesi sakini gayrimüslim reaya arasında azımsanmayacak düzeyde bir ihtida eğilimine işaret etmektedir. Trabzon Kazası'nın XVI. asrın ortalarına tarihlenen kadı sicilleri de dönem olarak sadece nahiyede değil aynı anda Trabzon Sancağı'nın genelinde ihtidanın artış gösterdiği bir zaman dilimine denk düşmektedir. Buna rağmen tapu-tahrir defterlerinin aksine Trabzon kadı sicillerinde din değiştirme vakalarının oldukça az yer aldığı dikkat çekmektedir⁴⁹⁷. Bu durumda her iki defter serisinde kayıtlı ihtida ile alâkalı veriler arasında önemli bir çelişkinin var olduğu ortaya çıkmaktadır. Sadece kadı sicilleri çerçevesinden meseleye yaklaşıldığında örneğin Yomra Nahiyesi'nde İslamlaşmanın oldukça düşük düzeyde seyrettiği görülecektir. Ancak incelenilen tapu-tahrir defterlerine göre 1554 yılında mühtedilerin ve mühtedilerin soyundan gelenlerin nahiyenin genelinde Müslüman haneler içerisindeki yüzdesi % 76,86, 1583 senesinde ise % 57 civarındadır. Buradan hareketle her iki kaynak serisi arasındaki farkın nedenleri üzerine yoğunlaşmak konu açısından yerinde olacaktır.

Yomra Nahiyesi'nde İslamlaşmanın ulaştığı boyutlar hakkında yukarıda verilen çeşitli oranların hesaplanabilmesine imkân tanıyan veri tabanını muhtevi son tapu-tahrir defteri 1583 senesine aittir. Çalışmanın üzerinde yoğunlaştığı başlıca dönem olan XVII. yüzyıl ise ağırlıklı olarak kadı sicillerinden derlenen belge serisi sayesinde incelenebilmektedir. Fakat ihtida konusunda XVI. asra ait Trabzon kadı sicillerindeki hususiyetler büyük oranda aynı serinin XVII. yüzyıla tarihlenen bölümü için de geçerlidir. Dolayısıyla yörede İslamlaşmanın seyrini takip edebilme noktasında 1617 yılı ve sonrası yani yüzyılın geri kalan kısmı için kadı sicillerinin muhtevasını esas alma zorunluluğu bulunmaktadır. XVII. yüzyılda hemen her zaman ihtida etmiş kişilere dair tarihi verilerin

---

⁴⁹⁷ XVI. asrın ortalarına tarihlenen yalnızca beş adet kadı sicilinin yoğun bir ihtida eğilimine ne kadar işaret edebileceği kesinlikle dikkate alınmalıdır. Fakat ihtidanın oldukça yaygın olduğu bir dönemde hele ki şehir kadar kırsal kesimle ilgili bolca kaydın bulunduğu bu defterlerde ihtidaya dair son derece az kaydın yer alması oldukça dikkat çekicidir.

varlığına rağmen bu verinin seyrekliği nedeniyle söz konusu seri Trabzon Kazası'nda düşük yoğunluklu bir İslamlaşma eğiliminin yaygın olduğunu akıllara getirmektedir. Tam da bu noktada peşinen böyle bir kanaatin yine aynı serideki belgelerle sınanması gerektiği belirtilmelidir.

1583 yılı Yomra Nahiyesi'nde ihtida olgusunun azaldığı ya da sona erdiği bir noktayı değil yalnızca böyle bir tespitin yapılabildiği zaman diliminin sonunu teşkil etmektedir. Bir başka ifade ile 1583 senesinden sonra nahiyede İslamlaşma eğiliminin birden azaldığına ya da aksi yönde yeniden artış gösterdiğine dair herhangi bir veri bulunmamaktadır. Diğer taraftan konu ile ilgili olarak 1583-1617 seneleri arasında yaklaşık 40 yıllık bir boşluk olduğu gibi 1617'den itibaren mevcut kadı sicillerinin ihtida ile alakalı içeriği 1583 tarihinde tamamlanan tahririn verileri ile karşılaştırılabilir bir özellik arz etmemektedir. Bu sebepten ötürü 1583 senesinde belli bir eğilim gösteren İslamlaşma olgusunun tarihi seyri biraz da bu tarihten itibaren yoğunlaşmaya başlayan dönemin olumsuz şartlarının gayrimüslim reayayı ihtida yönünde nasıl etkilediğine bağlıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman olmuş herhangi bir gayrimüslimin bu kararının en önemli göstergelerinden biri kadı sicillerinin genellikle ilk ve son sayfalarında kayıtlı ihtida ilâmlarıdır⁴⁹⁸. XVII. asra ait Trabzon kadı sicillerinde benzer nitelikli ihtida ilâmlarına rastlanılmakla birlikte bu tür kayıtların son derece sınırlı sayıda olduğu göze çarpmaktadır⁴⁹⁹. Yalnız, bu noktada dikkat edilmesi gereken husus XVII. yüzyılın sonuna doğru aşağı yukarı 1690'lı yıllara tarihlenen Trabzon kadı sicillerinin ilk ve özellikle de son sayfalarında hızlı bir ihtida ilâmı artışının tespit edilebilmesidir. Bu artışın Osmanlı Devleti'nde 1691 senesinde uygulamaya konulan cizye reformu ile aynı döneme denk gelmesi ilginç bir özellik arz etmektedir. Söz konusu düzenleme neticesinde cizye mükellefiyeti mali durumlarına göre a'lâ (yüksek), evsat (orta) ve ednâ (düşük) şeklinde üç

---

⁴⁹⁸ Zira aynı dönemde ihtida etmiş bir şahıs elbette mahkemeye gelerek bu tercihini kadı huzurunda tescil ettirebilirdi. Ancak herhangi bir mühtedinin kadı mahkemesine başvurmadan da dinini değiştirmiş olduğunu rahatlıkla kanıtladığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan incelenilen bütün belge serilerinde gizli din taşıma benzeri bir vakaya hiç tesadüf edilmemiştir.

⁴⁹⁹ Trabzon kadı sicillerinde yer alan ihtida vakaları esas alınarak hazırlanmış 1648-1656 yılları arasındaki zaman dilimini kapsayan bir çalışmada yalnızca bir adet ihtida ilamına rastlanılmıştır. Bkz. Kenan İnan, "Trabzon'da İhtida Olayları (1648-1656)", **Mahmiye-i Trabzon Mahallâtından" Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s. 297-298.

gruba ayrılan gayrimüslimlerin bütününe yüklenmiş, ayrıca hane başına tahsil esasına dayalı maktu sistem ve muafiyetler kaldırılmıştır. Ancak yeni uygulamanın sıklıkla vergi tahsildarlarının suiistimallerine sebebiyet verdiği ve bu nedenden ötürü özellikle de fakara mükelleflerin ciddi bir vergi yükünü üstlendikleri bilinmektedir⁵⁰⁰. Bu çerçevede içerdiği belgeler itibari ile 1691 yılına ait 1858 numaralı Trabzon kadı sicilinde cizye tahsiline dair bahsi geçen düzenlemeyi yansıtan kayıtların yer aldığı görülebilmektedir⁵⁰¹. 1859 numaralı defterde ise serinin daha önceki örneklerinde rastlanılmayacak yoğunlukta Trabzon ve civarındaki farklı yörelerden mühtedilerin tipik ihtida ilâmları kayıtlıdır⁵⁰². Yomra Nahiyesi sakinlerinden ihtida etmiş kişilere ait ihtida ilâmlarının hepsinin 1858 numaralı defterin yani 1691 tarihinin sonrasına ait olması da bu durumu güzel bir şekilde örnelemektedir⁵⁰³. Ayrıca aşağıdaki tabloda yer alan veriler yöre sakinlerinden ihtida eden kişilerin ezici çoğunluğunun Ermeni kökenli olduğunu göstermektedir.

---

⁵⁰⁰ Bu konuda geniş bilgi için bkz. İnalçık, “Cizye”, s. 135-136.

⁵⁰¹ **T.Ş.S., 1858**, 22/3, 23/1-2-3-4, 24/1-2-3. Ayrıca gerçekleştirilen reforma göre cizye tahsil edilmesini emreden örnek bir ferman için bkz. **T.Ş.S., 1860**, 71/4.

⁵⁰² Tipik örnekler için bkz. **T.Ş.S., 1859**, 128/1-6, 129/2-7-8-9-10.

⁵⁰³ **T.Ş.S., 1859**, 29/9; **T.Ş.S., 1860**, 90/8; **T.Ş.S., 1861**, 128/1-3-14, 129/4, 130/6; **T.Ş.S., 1862**, 119/4, 122/3; **T.Ş.S., 1864**, 147/5.

Tablo 5: XVII. Yüzyıl Trabzon Kadı Sicillerinde Yer Alan Yomra Nahiyesi'ne Ait İhtida İlamları

Sicil Numarası	Karyesi	İsmi	Aldıkları İsimler
1858	-	-	-
1859	Hoc	Suna bint Konstantin	Ayşe
1860	Uz Başa Simona	Kerakos v. Kokas	Hasan
1861	Hoc (Aslen İstavri/Torul)	Varat v. Yor	Mehmed
	Foşa	Evans v. Vaşvarmak	Mehmed
	Kovata	Minas v. Kerakos	Mehmed
	Şana	Veştevan v. Mandavak	Ahmed
	Hoc	Yor	Ali
1862	Hoc Mesaloş	Sava v. Lefter	Ahmed
	Şana	Sehak v. Mustafa	Mahmud
1863	-	-	-
1864	Zefanos (Aslen Foşa/Yomra)	Haçeros v. Kerakos	Mehmed
1865	-	-	-
Toplam		10	

Trabzon kadı sicillerindeki ihtida ilâmlarının önemli bir kısmının 1691 sonrasına tarihlenmesi aynı yıl içerisinde gerçekleştirilen reformun ihtida hususunda gayrimüslimleri nasıl etkilediği sorusunu gündeme getirmektedir. 1691 reformunun Trabzon Eyaleti'ndeki ihtida vakalarında bir artışa neden olup olmadığı meselesi henüz gerçek anlamıyla araştırılmış değildir. Ancak kadı sicillerinin ışığında kesin bir şekilde tespit edilebilen hususiyet söz konusu düzenlemeden sonra daha fazla gayrimüslimin mahkemeye gelerek ihtida ettiği görülmüştür. Dolayısıyla Trabzon Kazası'nda mühtedilerin en azından 1691 öncesine göre din değiştirme konusundaki kararlarını belgeleme eğiliminde bir artış meydana geldiği ileri sürebilir. Belki reform sonrasında cizye mükellefiyetinin fakir-zengin bütün gayrimüslimleri kapsayacak şekilde genişletilmesi ve XVII. yüzyıl boyunca hemen her vergi kaleminin tahsilinde olduğu gibi yeni uygulama ile de yaşanmış ya da yaşanması muhtemel suiistimaller mühtediler arasında kendilerinin bu yöndeki kararlarını mahkemede tescil ettirme eğilimini arttırmış olabilir. Her halükarda 1691 sonrasının

çalışma kapsamında ayrıca incelenilen XVII. son on yılına denk gelmesi bu meseleyi ciddi bir sorun haline dönüştürmemektedir. Fakat bir netice olarak reform öncesinde gayrimüslimlerin ihtida kararlarını mahkemeye tescil ettirme eğiliminin –bu tarih öncesinde XVI-XVII. yüzyıl kadı sicillerinde oldukça az ihtida ilamı bulunduğu da düşünüldüğünde- oldukça düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Bu da şüphesiz tapu-tahrir defterleri ile kıyaslandığında söz konusu defter serisinde neden sayıca az ihtida vakası yer aldığını ve yine bu vakaların gerçekte var olan ihtida oranını niçin kesin bir şekilde yansıtmadığını gösteren delillerden birisi olarak kabul edilebilir.

Kadı sicillerinin hemen her konudaki zengin muhtevası ve defterlerin ihtiva ettiği farklı belge çeşitlerinin içeriği ihtida olgusu ve mühtediler gibi hususları kapsayacak düzeydedir. Bu bağlamda Trabzon kadı sicillerinde yer alan pek çok kaydın dolaylı hatta çoğu halde doğrudan İslamlaşma ve din değiştirmiş kişiler hakkında önemli ayrıntıları içerdiği görülebilmektedir. Bir başka ifade ile herhangi bir mühtedinin Müslüman olmadan evvelki geçmişine işaret eden ve toplumda ihtida olgusunun varlığının tanımlanabileceği yegâne kayıtlar ihtida ilâmları değildir. Hatta Trabzon Kazası sicillerinin verileri üzerinden oldukça düşük düzeyde ya da zaman zaman hiç yokmuş gibi görünen ihtida eğilimi genellikle değişik türden ve farklı içerikli belge serileri vasıtasıyla tespit edilebilmektedir.

Osmanlı toplumunda mühtedilerin köklü bir geleneğin sonucu olarak “*veled-i Abdullah*” şeklinde anıldığı bilinmektedir. Trabzon Sancağı’nın özellikle 1583 tarihli tapu-tahrir defterinde ve Trabzon Kazası’nın hem XVI. ve hem de XVII. yüzyıla ait kadı sicillerinde bu geleneğin yansımalarını görebilmek mümkündür. Her iki defter serisinin XVI. asrın ortalarına tarihlenen örneklerinde ise ihtida ettiği anlaşılan “*veled-i Abdullah*”lar kadar baba adı hiç değiştirilmeden kayıtlara geçirilmiş mühtedilere de rastlanılabilmektedir. Fakat XVII. asır sicillerinde yer alan “*Abdullah oğlu*” ifadesinin doğrudan ve oldukça yüksek bir ihtimalle ihtida eden kişileri nitelediği ağırlık kazanmaktadır. Zira aynı dönemde kişi adı olarak varlığına neredeyse hiç tesadüf edilmeyen “*Abdullah*” isminin din değiştirdiği kesin bir biçimde anlaşılabilen şahısların hemen hepsinin baba adı olarak belirmesi göz ardı edilemeyecek bir durumdur. İncelenilen belge serileri Trabzon Eyaleti’nin en ücra karyelerinden şehir ve kasabalar gibi daha kalabalık nüfuslu yerleşim birimlerine “*veled-i Abdullah*”ların toplumun her kademesinde bulduklarını göstermektedir. Bununla birlikte şüphesiz bu meseleye ihtiyatla

yaklaşmakta fayda vardır ve her halde baba adı olarak “*Abdullah*” isminin kullanımının ihtida ile sonuçlanmış bir süreci ifade etmeyebileceği, pekâlâ kişinin kölelikle ya da kullukla –devşirme- ilgili geçmiş ve hali hazırdaki konumunu yansıtabileceği de hesaba katılmalıdır⁵⁰⁴.

Herhangi bir sebeple XVII. asra ait Trabzon kadı sicillerine intikal etmiş pek çok meselenin Yomra Nahiyesi’nde yaşanan İslamlaşma sürecini veyahut da yöre ile ilişkili mühtedileri tespiti imkân tanıdığı görülmektedir. Misal olarak nedeni ne olursa olsun kadı mahkemesine gelen kişiler için ilgili sicil kayıtlarında “*Mühtedi, yeni Müslüman*” ya da “*Din-i İslam ile müşerref olmuş*” tabirlerinin kullanılması bu gibi durumlara güzel bir örnek teşkil etmektedir⁵⁰⁵. Bununla birlikte Müslüman şahıslarının doğrudan baba adlarının, ana-baba bir kardeşlerinin isimlerinin ya da aile unvanlarının ilgili kayda geçirilmesi örneğin Aleks’in öz oğlu Mehmed b. Abdullah⁵⁰⁶, Manol’un oğlu Mehmed⁵⁰⁷, Yusuf ve karındaşı Sozor –babaları Galvayor-⁵⁰⁸, Yor oğlu demekle meşhur Ali b. Abdullah⁵⁰⁹, Eksafa oğlu Mustafa⁵¹⁰, Karabed oğlu Ahmed⁵¹¹, Mavramat oğlu Ahmed⁵¹², Kondra/Kondori(?) oğlu Mehmed⁵¹³ gibi ifadeler kişinin din değiştirdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak tam da bu noktada gözden kaçırılmaması gereken önemli bir ayrıntı bulunmaktadır. Zira Mehmed b. Abdullah’ın ihtida etmiş olması, aldığı mülkün babası tarafından kendisine satılması ve bunun mahkemede tescil ettirilmesi sayesinde anlaşılabilir. Diğer taraftan Mustafa, Mavramat oğlu Ahmed ve Yusuf’un durumları arazi anlaşmazlıkları, Mehmed’inki mülk satışı, Yor oğlu Ali’ninki ise nafaka talebi sebebiyle mahkemeye yansımış ihtilaflar nedeniyle belgelenebilmektedir. Özellikle bu tür

⁵⁰⁴ Böyle bir durumu yansıtan eski köle Çerkez Ahmed Beşe b. Abdullah için bkz. **T.Ş.S., 1842**, 10/6. İhtida etmiş köleler için bkz. **T.Ş.S., 1850**, 46/4-5; **T.Ş.S., 1853**, 122/5; **T.Ş.S., 1855**, 1/1, 43/2. Bu hususta ayrıca bkz. İnan, “Trabzon’da İhtida Olayları (1648-1656)”, s. 302-303-304-305.

⁵⁰⁵ Erkek ya da kadın bu şekilde ihtida ettikleri anlaşılabilen kişiler için bkz. **T.Ş.S., 1821-137**, 94/2; **T.Ş.S., 1827**, 27/8, 42/4, 44/1; **T.Ş.S., 1848**, 39/3, **T.Ş.S., 1850**, 13/2; **T.Ş.S., 1852**, 46/1, 47/2, 55/3, **T.Ş.S., 1854**, 32/1.

⁵⁰⁶ **T.Ş.S., 1828**, 126/7.

⁵⁰⁷ **T.Ş.S., 1824**, 21/3.

⁵⁰⁸ **T.Ş.S., 1834**, 55/1.

⁵⁰⁹ **T.Ş.S., 1839**, 42/3.

⁵¹⁰ **T.Ş.S., 1848**, 51/1.

⁵¹¹ “*Karabed*” tipik Ermeni isimlerindedir. Cinayet ile suçlanan Karabed oğlu Ahmed’in yine Ermeni kökenli bir zimmîyi öldürdüğü anlaşılmaktadır. **T.Ş.S., 1860**, 55/1.

⁵¹² **T.Ş.S., 1855**, 9/3. Mavramat isminin zimmilerce kullanıldığı tespit edilebilmektedir. Bu hususta bkz. **T.Ş.S., 1862**, 38/3.

⁵¹³ **T.Ş.S., 1836**, 20/10; Aynı ismi taşıyan -Prişkova v. Kondra/Kondori(?)- bir zimmi için bkz. TK.KKA, TD, nr. 29, s. 78a. Ayrıca Şana Karyesi’ndeki Kundari oğlu mülkleri için bkz. **T.Ş.S., 1831**, 63/1; **T.Ş.S., 1836**, 20/10; **T.Ş.S., 1843**, 5/6, 22/3; **T.Ş.S., 1846**, 11/6; **T.Ş.S., 1828**, 111/2.

meseleler ve ayrıca mahkemede son bulan pek çok konudaki –mesela ihtida etmiş bir kadının eşinin gayrimüslim kalması, çocuklarla ilgili tasarruflar ve genellikle de miras hususunda düşülen ihtilaflar- anlaşmazlığın yine mühtedilerin varlığını gözler önüne serdiği görülmektedir⁵¹⁴. Son olarak gayrimüslimler tarafından kullanılan isimlerin Kapospapa, Hıristos vb. –bu kişinin kendisinin ve kız kardeşinin “*veled-i Abdullah*” eşinin ise zimmî olduğu da belirtilmelidir- lâkap şeklinde Müslümanlarca kullanımını da ihtida ihtimalini akıllara getirmektedir⁵¹⁵.

Yukarıda verilen örnekler mülk satışları, alacak-verecek davaları, veraset-miras ihtilafları, arazi anlaşmazlıkları ve bizzat ihtidanın sebebiyet verdiği hukuki ya da kişisel sorunlar gibi hususları içeren meselelerle alâkalıdır⁵¹⁶. Ayrıca doğrudan ilgisiz bulunduğu halde cinayet vakaları ve mahkemece gerçekleştirilmiş ölüm keşiflerinin dahi mühtedilere dair din değiştirme sürecini gözler önüne serdiği açık bir şekilde belirlenebilmektedir. Bu çerçevede cinayet, ölüm keşfi ve ayrıca kadınların Müslüman olup eşlerinin gayrimüslim kalması gibi özel durumlar haricindeki diğer vakaların tamamen kendi özel şartları neticesinde mahkemeye taşındığı dikkat çekmektedir. Muhtemel gözüke de ihtida sonucunda bütün mühtedilerin gayrimüslim akrabaları ile mahkemeye kadar uzanacak bir çatışma sürecine girdiği kesin olarak söylenememektedir. Hatta incelenen belgelerde –daha sonra da bu konuya değinilecektir- bu gibi kişilerin birlikte yaşadıklarını, ortak çalıştıklarını, beraberce mahkemede haklarını aradıklarını gözlemleyebilmek hiç de sıra dışı bir durum değildir. Hele din değiştiren şahsın erkek ve yeniçeri olduğu durumlarda mühtedinin başta eşi olmak üzere eski çevresi ile mevcut ilişkilerini aynen devam ettirdiği tespit edilebilmektedir⁵¹⁷. Dolayısıyla söz konusu ihtida vakalarının neredeyse tamamen özel durumlar ve tesadüflerle mahkemeye yansıdığı ve bir o kadar da mahkemeye intikal etmemiş ihtida hadisesinin bulunabileceği dikkate alınmalıdır. Bu şekilde şahısların kendi

⁵¹⁴ T.Ş.S., 1845, 48/1; T.Ş.S., 1849, 9/1, 58/2; T.Ş.S., 1858, 25/1.

⁵¹⁵ T.Ş.S., 1821-137, 17/5; T.Ş.S., 1824, 52/6.

⁵¹⁶ Genel olarak ihtida ilamlarının 1859 numaralı Trabzon kadı sicilinde yer aldığı görülmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi bu sicil 1691'den cizye reformunun gerçekleştirildiği tarihten sonra kayıtlara geçirilmiş ihtida ilamlarını içermektedir. Trabzon genelinde bu tarihten evvel nadir de olsa ihtida ilamı şeklinde ve yukarıda değinildiği üzere daha ziyade çeşitli nedenlerle mahkemeye intikal etmiş ihtida vakaları hakkında seçilmiş örnekler için bkz. T.Ş.S., 1830, 41/10, 50/6; T.Ş.S., 1835, 16/2; T.Ş.S., 1842, 17/6; T.Ş.S., 1846, 4/3, 91/8, 96/6-7; T.Ş.S., 1848, 20/4, 98/1; T.Ş.S., 1849, 40/4, 48/5, 99/4-6-7-8; T.Ş.S., 1850, 11/4; T.Ş.S., 1851, 144/5-6; T.Ş.S., 1853, 11/3, 13/3, 27/5; T.Ş.S., 1855, 11/6, 108/2; T.Ş.S., 1857, 98/4. Ayrıca bkz. İnan, “Trabzon'da İhtida Olayları (1648-1656)”, s. 298-299-300-301.

⁵¹⁷ Trabzon kadı sicillerinde zimmî kadınlarla evli Müslümanlara rastlanılabilmektedir. Yomra Nahiyesi'nden bazı örnekler için bkz. T.Ş.S., 1830, 33/2; T.Ş.S., 1832, 24/6; T.Ş.S., 1835, 19/7; T.Ş.S., 1845, 40/4. Kayın anası zimmi olan Ahmed için bkz. T.Ş.S., 1828, 56/3, 57/7. Ayrıca bu kayıtların en azından bir kısmının da İslamlaşmaya işaret edebileceği unutulmamalıdır.

aralarında, nüfuzlu kişilerin hakemliğinde bilhassa da Yomra Nahiyesi'ndeki gibi naib huzurunda halledilmiş ya da az önce de belirtildiği üzere herhangi bir sorunla neticelenmemiş pek çok din değiştirme vakasının mevcudiyeti rahatlıkla ileri sürülebilir⁵¹⁸. Son olarak incelenilen tüm vakalardaki mühtedilerin kadı sicillerinde din değiştirdiklerine dair neden ihtida ilâmlarının bulunmadığı sorusu akıllara gelmektedir⁵¹⁹. Eğer bu inceleme tamamen ihtida ilâmları esas alınarak hazırlansa idi söz konusu kayıtların hemen hepsi gözden kaçırılmış olacaktı. Bu hususiyet ihtidanın XVII. asır bölge toplumunda sanıldığından daha yaygın bir şekilde kabul gördüğünü göstermesi açısından önem arz etmektedir.

XVII. yüzyıla ait Osmanlı kaynakları dönemin mevcut sorunlarının toplum üzerindeki olumsuz etkilerini müşahade edebilmeye imkân tanımaktadır. Bu bağlamda güvenlik, eşkıyalık ve idari meseleler, özellikle de vergi hususları ile ilgili birçok belge serisinin, toplumun yüzleşmek zorunda kaldığı sorunlara karşı tutumu hakkında önemli ipuçlarını ihtiva ettiği söylenebilir. Osmanlı kanunlarının tanımladığı yasal çerçeveyi aşan göç olgusu ve köy terklerinin bir yönüyle böylesi bir süreci yansıttığı muhakkaktır. Aynı zamanda söz konusu belge külliyatı tarihi olarak ihtida olgusunun arka planına da kısmen ışık tutmaktadır. Genellikle toplumun bütün katmanları ve özel manada ise gayrimüslimlerle alâkalı vergi meselelerinin bu hususta büyük bir bilgi açığını kapattığı görülebilmektedir. Başka bir ifade ile örneğin cizye gibi yalnızca gayrimüslim mükelleflerin sorumlu tutulduğu bir vergi kalemine dair tahrir, tahsil vb. işlemlerin yer aldığı defter parçaları, fermanlar ve raporların azımsanamayacak düzeyde bir ihtida eğilimine işaret ettiği gözlemlenmektedir. Zira daha ziyade vergi tahsilinde yaşanan güçlükler atıfta bulunan ve ağırlıklı bir biçimde bölgenin yerlileri tarafından hazırlanmış raporlarda bizzat bu duruma dikkat çekildiği göze çarpmaktadır.

---

⁵¹⁸ Trabzon kadısının kaza dairesinde yer alan kırsal bölgelerde kadının yardımcıları olarak naiblerin çok önemli bir görevi ifa ettiği görülmektedir. Akçaabat ahalisinin nahiyelerine naib talebi hususunda bkz. **T.Ş.S., 1850, 70/1.**

⁵¹⁹ Trabzon Kazası'na tabi bütün kırsal bölgelerden örneğin yüksek ve ulaşımın zor olduğu karyelerden ihtida etmiş bütün kişilerin gerçekten mahkemeye gelerek bu durumu kaydettilerine eğilimini taşıdıkları iddia edilebilir mi? Mühtediler buldukları karyelerdeki Müslümanların, Müslim ya da gayrimüslim komşularının ve daha pek çok kişinin şahitliği ile İslamiyet'i seçtiklerini rahatlıkla kanıtlayabilirlerdi. Zaten bunun için yetişkin insanların ikrarlarının tek başına önemli bir kıstas olduğu da unutulmamalıdır. Dolayısıyla şehre yakın karyelerden dahi örneğin Hoc'ta ihtida etmiş kişilerin tamamen tesadüf eseri örneğin "...bir haddi yeni Müslüman Mehmed nam mühtedi..." şeklinde sipahi temessüğü talebi için hazırlanmış bir belgede yer alması ve bu kişinin ihtida ilâmının kadı sicillerinde bulunmaması son derece sıradan bir durumdur. Söz konusu kayıt için bkz. **T.Ş.S., 1845, 39/3.**

XVI. asrın sonu itibariyle Trabzon Kazası ve civarındaki kırsal bölgelerin bütününde gayrimüslim nüfusun Müslüman nüfustan kat be kat fazla olduğu bilinmektedir. Devlet adına, gayrimüslimlerin bu nüfus yoğunluğu aynı zamanda kitle olarak kalabalık bir cizye mükellefinin mevcudiyeti anlamına gelmekteydi. Fakat Trabzon Eyaleti'nde yer alan farklı idari birimlerin XVII. asra ait cizye hanelerine dair rakamlarla 1583 tahririnin sonuçları kıyaslandığında arada çarpıcı bir farkın bulunduğu görülmektedir. Örneğin 1583 yılında Of Kazası'nda 2819 gayrimüslim hane mevcutken, XVII. asrın ilk yarısında yöredeki cizye hanelerinin 441 ile sınırlı olduğu⁵²⁰, ardından da 90'a kadar düştüğü belirlenebilmektedir⁵²¹. Neredeyse aynı zaman diliminde tarihi Sürmene'nin 1855 adet gayrimüslim hanesinin ki baştına ve zeminler bu rakama dahil değildir⁵²² 450'ye kadar gerilediği açıkça tespit edilebilmektedir⁵²³. Öte yandan eyaletin merkezi olup Sürmene, Yomra, Maçka ve Akçaabat nahiyelerini ihtiva eden Trabzon Kazası'nda da 1583 yılında baştına ve zeminler istisna edildiğinde 13.310 hane gayrimüslim bulunduğu göze çarpmaktadır⁵²⁴. 1643 senesinde Sürmene hariç Trabzon Kazası'nın toplam cizye hanesi ise yalnızca 838 adetti⁵²⁵. Ayrıca 1676 yılında şehirde 228 nefer gibi son derece az sayıda cizye mükellefinin varlığı dikkat çekmektedir⁵²⁶. Son olarak 1583 senesinde toplam 1307 gayrimüslim hanenin bulunduğu Yomra Nahiyesi'nin genelinde yaklaşık bir yüzyıl sonra cizye ödemekle yükümlü sadece 74 nefer ve 3 mücerredin mevcut olduğu tespit edilmiştir.

XVII. yüzyıla ait Trabzon kadı sicillerinden derlenen veriler Trabzon Kazası ve civarında oldukça az sayıda cizye mükellefi bulunduğunu göstermektedir. Yine kadı sicillerinde yer alan kayıtlar üzerinden belirlenen, şehir başta olmak üzere pek çok yörenin nefer ya da hane cizye rakamlarının –Of Kazası hariç- neredeyse yüzyılın bütününde değişmeden kaldığı dikkat çekmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında her şeyden önce merkezi hükümetin cizye mükelleflerinin tespiti hususunda ne kadar etkin ve güvenilebilir bir kayıt sistemini uygulamaya koyabildiği sorusu gündeme gelmektedir. Zira XVII. asrın

⁵²⁰ Bostan, “XVII. Yüzyıl Avârız ve Cizye Defterlerine Göre Of Kazasının Nüfusu ve Etnik Yapısı”, s. 98; İnan, “17. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Taşrasında Hayat “seni üç güne değin bu vilayetten çıkarmazsam avratım üç talak boş olsun”, s. 311.

⁵²¹ 1830 numaralı Trabzon kadı sicilinde yer alan bir kayıta Of Kazası'ndaki cizye hanelerinin 86'ya düştüğü belirtilmektedir. Bu kayıt için bkz. T.Ş.S., 1830, 91/3. Of'ta 90 adet cizye hanesi bulunduğunu gösteren bazı kayıtlar için bkz. T.Ş.S., 1845, 73/1; T.Ş.S., 1848, 83/1.

⁵²² Bostan, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat**, s. 200.

⁵²³ T.Ş.S., 1845, 73/1; T.Ş.S., 1848, 83/1. Ayrıca bkz. İnan, “17. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Taşrasında Hayat “seni üç güne değin bu vilayetten çıkarmazsam avratım üç talak boş olsun”, s. 335.

⁵²⁴ Bostan, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat**, s. 202.

⁵²⁵ T.Ş.S., 1830, 89/1. Ayrıca bkz. T.Ş.S., 1833, 78/3; T.Ş.S., 1845, 73/8; T.Ş.S., 1848, 83/1.

⁵²⁶ T.Ş.S., 1848, 52/4.

genelinde cizye vergisi tahsili gayrimüslimlerin mevcut hanelerinin gerçeği yansıtmadığı şikâyetleri ile sonuçlanabilmekteydi⁵²⁷. Bizzat mükellefler tarafından dillendirilen şikâyetler ve bölgenin beylerbeyi, kadı gibi en yetkili idarecilerince gerçekleştirilen sayımlar ve hazırlanan raporlar ise büyük oranda ölüm, göç ve ihtida gibi sebeplerle cizye mükellefi sayısında ciddi bir azalma meydana geldiğini ortaya koymaktadır⁵²⁸. Bütün bunlar aslında XVI. yüzyıldan XVII. yüzyıla Trabzon Eyaleti'ndeki cizye mükelleflerinde görülen azalmanın nedenleri hakkında önemli ipuçları vermektedir. Hakikaten yüzyılın genel sorunu olan göç olgusunun vergi tahsilinde ciddi sorunlara yol açtığı, bu nedenden ötürü merkezi hükümetin vergi mükellefi toplam hanelerin hepsini yükümlü tutmadığı, yeni avarız sayımları yapıldığı ve bu sayımların belli bir azalmayı örneklediği müşahade edilebilmektedir. Dolayısıyla toplumun yüzleştiği sorunlar bakımından olağanüstü şartların hâkim olduğu bir dönemde cizye mükelleflerinde de bir düşüşün yaşanmış olabileceğine ve mevcut rakamların belli bir gerçekliği yansıttığına şüphe yoktur. Öte yandan hem mükelleflerin kendilerinin ifadeleri ve hem de kadı sicillerinde yer alan kayıtları hazırlayan devlet görevlilerinin raporları İslamlaşmanın yani ihtidanın bu hususta çok önemli bir yeri bulunduğunu göstermektedir.

Yukarıda da değinildiği üzere XVII. asırda Trabzon Eyaleti cizye mükellefi sayısında görülen düşüşün doğal ve sıradan bir süreç dâhilinde meydana gelmediği anlaşılmaktadır. Böylesi bir azalmanın tam olarak hangi zaman diliminde gerçekleştiğinin belirlenebilmesi eyaletin nüfus yapısında görülen dönüşümün anlaşılabilmesi açısından büyük bir önem arz etmektedir. Bu çerçevede ilk olarak XVII. asır boyunca neredeyse bütün kaza ve nahiyelerin hane ya da nefer bazında belirlenmiş cizye rakamlarının büyük oranda değişmemiş olduğu zikredilmelidir⁵²⁹. Merkezi hükümetin vergi beklentileri, belki bu sebeple defterlerde kayıtlı cizye hanelerini mükelleflerin sayısındaki azalmalara rağmen sabit tutmak istemesi, hesaplanan miktarın “*ber-veçh-i maktû*” usulü gibi toptan tahsil

---

⁵²⁷ Of Kazası ve Trabzon şehri ile ilgili bu tip şikâyetler için bkz. **T.Ş.S., 1830**, 91/3; **T.Ş.S., 1848**, 52/4. Ayrıca yüzyılın sonu itibarıyla Hemşin Kazası'nda göç ve İslamlaşmanın etkisini gösteren iki ayrı kayıt için bkz. **T.Ş.S., 1862**, 126/1-2.

⁵²⁸ Sezgin, a.g.m., s. 154-155. Ayrıca bkz. **T.Ş.S., 1830**, 91/3; **T.Ş.S., 1848**, 52/4; **T.Ş.S., 1862**, 126/1-2.

⁵²⁹ Örneğin 1683-1691 yılları arasında Trabzon şehir merkezinde 230 nefer olup, merkez kazanın idari sınırları içerisinde kalan kırsal bölgedeki mükelleflerle bu rakam 936'ya ulaşmaktaydı. Bunların 70 adedinin de Ermeni olduğu belirtilmelidir. Bu hususta bkz. Öztürk, a.g.e., s. 180-181. Bütün bunlar yukarıda verilen rakamların ciddi bir değişiklik göstermediğini ortaya koymaktadır.

edilmesi⁵³⁰, vakıf ve serbest karyelerdeki gayrimüslim reayanın statüsü bu durumda rol oynamış olabilir. Ancak 1583 tahriri ile kayıt altına alınmış gayrimüslim hane sayıları ile XVII. yüzyıl kadı sicillerinde yer alan cizye haneleri arasında nedeni her ne olursa olsun büyük bir fark bulunmaktadır. Of Kazası'nda ise 1583'ten XVII. asrın ilk yarısına önce 441 ve ardından 90 nefere kadar gerileyen oldukça sıra dışı bir cizye mükellefi azalması müşahede edilebilmektedir. 1858 numaralı Trabzon kadı sicilindeki bir kayıt yüzyılın sonuna doğru kazada yalnızca 70 nefer cizye mükellefi kaldığını göstermektedir⁵³¹. Buna rağmen aynı süreçte ve bir yüzyıl içerisinde Of'taki vergi mükellefi Müslüman nefer sayısı 1614'den (1158 evli erkek ve 456 mücerred) 2130 nefere ulaşmıştır⁵³². Yüzyıl başında yoğun bir nüfus kaybettiği tespit edilebilmekle birlikte kazanın gayrimüslim nefer sayısındaki bu hızlı düşüşe karşılık Müslüman nüfustaki keskin artışta göç olgusu kadar İslamlaşmanın da önemli bir etki yaptığı kesindir⁵³³.

XVII. yüzyılın sonuna tarihlenen Hemşin Kazası ile ilgili iki ayrı kayıt göç ve ihtida olgularının nüfus ve toplum yapısının dönüşümüne büyük bir etki yaptığını göstermesi açısından önemlidir. Her iki kayıta Hemşin Kazası ahalisinin bir kısmının gemici olduğu, bir kısmının kalaycılık yapmak amacı ile Konya, Karaman Vilayetleri'ne kadar dağıldığı, diğer bir kısmının da daha sonra memleketlerine geri döndüğü kayıtlıdır. İhtida hususunda her iki belgenin dikkat çeken özelliği ise zükuru dağılan kaza nüfusunun ekserisinin “...şeref-i İslam ile müşerref olduğu...” yani ihtida ettiğinin söz konusu kayıtlarda belirtilmesidir⁵³⁴. Zaten yüzyıl boyunca Hemşin reayasının Sürmene ve Trabzon Kazaları'na göçtüğü açıkça belirlenebilmektedir. Bu şekilde yıl be yıl her iki olgunun Hemşin kadar Trabzon ve yakın çevresinin nüfus yapısını etkilediği de ortaya çıkmaktadır. Tekrar Of Kazası örneğine dönülecek olursa bölgedeki cizye mükellefi nüfusun yüz yıllık bir süre zarfında 2819→441→90 ve ardından 70 nefere kadar gerilemesi asıl kaybın XVI. asrın sonu ve kısmen de XVII. yüzyılın ilk yarısında gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Zira

⁵³⁰ Osmanlı Devleti'nde cizye vergisinin “*ber-veçh-i maktû*” yani belli bir gayrimüslim topluluk ya da cemaatten toplu bir şekilde tahsil edilebildiği bilinmektedir. Bu hususta bkz. İnalçık, “Cizye”, s. 135-136. Ancak çalışma kapsamında incelenilen XVII. asır Trabzon kadı sicillerindeki belgelerde hep nefer ve hane başına tahsil edilmesi gereken meblağlara vurgu yapılmaktadır. Çeşitli örnekler için bkz. **T.Ş.S., 1830**, 89/1; **T.Ş.S., 1833**, 78/3; **T.Ş.S., 1845**, 73/8, 74/1; **T.Ş.S., 1848**, 50/2, 52/4, 83/1.

⁵³¹ **T.Ş.S., 1858**, 86/1.

⁵³² Bostan, “XVII. Yüzyıl Avârız ve Cizye Defterlerine Göre Of Kazasının Nüfusu ve Etnik Yapısı”, s. 98.

⁵³³ İnan, “17. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Taşrasında Hayat “seni üç güne değin bu vilayetten çıkarmazsam avratım üç talak boş olsun”, s. 311-312.

⁵³⁴ 1691 reformu sonrasında tarihlenen kayıtlarda söz konusu nedenlerden ötürü öngörülen miktarda cizye kâğıdının kazaya dağıtılmasının mümkün olmadığı dile getirilmiştir. Bkz. **T.Ş.S., 1862**, 126/1-2.

1640'lı yıllardan 1680'li yıllara kazadaki cizye mükellefi nefer miktarının 90 neferden 70 nefere düşmesi bu dönemde büyük bir kayıp yaşanmadığının hatta ihtidanın oldukça az düzeyde kaldığının delili olarak da kabul edilebilir⁵³⁵. Tıpkı Of Kazası'nda olduğu gibi, Trabzon ve Sürmene kazalarında cizye mükelleflerindeki azalmanın da XVI. asrın sonunda ve XVII. yüzyılın ilk yıllarında vuku bulduğuna dair güçlü tarihi kanıtlar –en azından tespit edilen rakamlar- mevcuttur. Gerçekten söz konusu yerleşmelerde cizye mükelleflerinin yüzyıl boyunca aynı düzeyde kalması dikkatleri XVII. asrın ilk dönemlerine ve öncesine çekmektedir. Diğer taraftan eyalette ve çevresindeki coğrafyada güvenlik sorunları ve göç olgusunun da aynı dönemde yoğunlaştığı ve bu çerçevede her iki eğilimin iç içe geçtiği yani tarihi bir uyumluluk arz ettiği belirtilmelidir. Şüphesiz bu gibi hususiyetleri her yerleşim biriminin kendi özel şartlarını da dikkate alarak değerlendirmek yerinde bir yaklaşım olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda pek çok şekilde devlet hizmetine alınabilen gayrimüslimler bunun karşılığında ya tamamen ya da kısmen bir takım vergi muafiyetleri elde edebilmekteydiler. Bu çerçevede özellikle de Balkanlarda fethedilen bölgelerdeki askeri sınıf mensubu gayrimüslimlerin doğrudan hatta din değiştirme şartı aranmadan ve bizzat muharip olarak Osmanlı ordularına dâhil edildikleri bilinmektedir. Dolayısıyla XV-XVI. asırlarda bölgede yoğun bir Hıristiyan tımarlı sipahi zümresinin, ayrıca Osmanlı ordusu için ağırlıklı olarak önemli askeri hizmetleri yerine getiren voynuk ve martolosların bulunduğu malumdur⁵³⁶. Aynı dönemde Trabzon Sancağı'nda ise kalabalık bir zimmî müsellemler topluluğunun mevcudiyeti tespit edilebilmektedir. Ayrıca yine başta tercümanlık olmak üzere derbentçi, köprücü⁵³⁷, şahinci, su yolcu vb. görevler karşılığında kısmi de olsa vergi bağışıklığı kazanmış gayrimüslimlere bütün Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi Trabzon Sancağı'nda rastlanılabilmektedir. Ancak Osmanlı toplumunda hem

⁵³⁵ Hanefi Bostan 1583-1681 yılları arasında Of Kazası'nda gayrimüslim nüfusunun azalmasının ihtida eğilimi ile güçlü bir bağı olmadığı görüşündedir. İncelenilen belgelerin ışığında XVII. yüzyılın ikinci yarısı için bu görüşün kısmen geçerli olduğu düşünülebilir. Bostan, aynı zamanda bu düşüncesini belli oranda Trabzon kadı sicillerinde Oflulara dair ihtida vakalarının neredeyse hiç bulunmaması ile ilişkilendirmektedir. Ancak Of Kazası'nda da bir kadının görev yaptığı ve eğer gerçekten yoğun bir ihtida süreci var ise bunun izlerinin daha ziyade günümüze intikal etmemiş Of kadı sicillerinde yer alabileceği belirtilmelidir. Öte yandan daha önce de değinildiği üzere zaten ihtida ilamlarının İslamlaşmanın yoğunluğu hususunda kesin bir ölçüt olarak alınmasının tarihi vakaların yanlış yorumlanmasına sebebiyet vereceği ortadadır. Bostan'ın bu husustaki görüşleri için bkz. Bostan, "XVII. Yüzyıl Avârız ve Cizye Defterlerine Göre Of Kazasının Nüfusu ve Etnik Yapısı", s. 98-99.

⁵³⁶ Trabzon Sancağı'nda da martolosların bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu hususta bkz. Bilgehan Pamuk, "XV-XVI. Yüzyıllarda Trabzon Sancağı'nda Martoloslar", **OTAM**, (14), (2003), s. 185-216.

⁵³⁷ Zağnos ve Tabakhane köprülerinin Akçaabat Nahiyesi'nden gayrimüslim köprücülerini için bkz. **T.Ş.S.**, **1851**, 149/3.

gayrimüslimler ve hem de Müslümanlar için özel durumlar haricinde bütünüyle gerçek bir vergi muafiyeti elde ederek toplumda en itibarlı ve saygın konumlara erişebilmenin yolu yönetici ya da başka bir ifade ile askeri sınıfa dâhil olmaktan geçmekteydi. Bu süreç devletin zimmî tebaası için doğrudan ihtida ile sonuçlanmakta ve aynı zamanda yine ihtida ile başlamakta idi.

Osmanlı toplumunda reayanın hemen her dönemde yönetici sınıfa dâhil olarak bütün askeri zümre mensupları gibi vergi muafiyetinden yararlanabilme ve şüphesiz düzenli gelirlere elde ederek daha iyi yaşam şartlarına kavuşabilme eğilimi taşıması tarihi bir olgudur. Diğer taraftan XVI. yüzyılın sonundan itibaren dış ve iç şartların kötüleştiği imparatorlukta özellikle 1584 devalüasyonunun sadece reayanın değil berayanın da ekonomik durumunu derinden sarstığı bilinmektedir. Fakat giderek ağırlaşan ekonomik koşullardan ötürü aynı ya da nakdi ödenmesinde zaten güçlük çekilen vergi kalemlerine, yüzyılın sonundaki uzun ve yıpratıcı Hapsburg ve Safevi savaşları nedeniyle düzenli hale dönüşen olağanüstü vergilerin eklenmiş olmasının gerçek ve yıkıcı etkilerini köylüler üzerinde bıraktığı görülebilmektedir. Bu süreçte mevcudiyetinin sebebi olan askeri şartların ortadan kalkmaya başlaması ile ekonomik refahları doğrudan köylü emeğine bağlı tımarlı sipahi sınıfının da askeri zümrenin söz konusu şartlardan en çok etkilenen kesimi olduğu malumdur. Ayrıca aynı dönemde Anadolu'yu kasıp kavurmaya başlayan celali isyanları ve eşkıyalığın, XVII. asırda daha da kötüleşen yaşam koşullarının köylüleri ve sipahileri firar edip, izini kaybettirme yoluna sevk ettiği gözlemlenmektedir. XVII. yüzyılın ortalarında Trabzon Eyaleti; tımarlı sipahi, zaim ve köylülerin bu hususta ortak ve organize hareket ettiği bölgelerden birisiydi. Osmanlı ordusunun en itibarlı ve seçkin askerlerinden yeniçerilerin mensup olduğu kapıkullarının ise düzenli maaşları sayesinde bu olumsuz koşullardan daha az etkilendikleri düşünülebilir.

XVII. yüzyılda taşradaki Osmanlı düzeni kadar klasik toplum yapısını kökten sarsan olumsuz şartların, reayanın askeri sınıfa dâhil olma çabasını ciddi bir oranda arttırdığına şüphe yoktur. Fakat aynı koşulların, sıradan bir raiyyet oğlunun askeri sınıfa geçiş yapabilmesini kolaylaştırdığı da bir vakiyettir ve bu mesele sadece klasik devlet kurumlarındaki bozulma söylemi ile açıklanabilecek bir süreç değildir. Dönem itibari ile – Girit'in Fethi, II. Viyana Kuşatması ve başarısızlığın ardından gelen savaşlar silsilesi gibi-devletin uzun ve büyük çaplı askeri organizasyonları için duyduğu asker ihtiyacının da

bunda önemli bir payı bulunmaktadır⁵³⁸. Elbette ki klasik Osmanlı düzeninde ve kurumlarının işleyişinde görülen aksaklıklarla suiistimallerin bu husustaki etkisi göz ardı edilemeyecek düzeydedir. Ancak böyle bir olumsuzluğun aynı zamanda mevcut şartların ve ihtiyaçların zorlaması ile oluştuğu da açıkça ortadadır. XVI. yüzyılın sonundan itibaren geçim şartlarının zorlaşması, ağır vergi yükü, güvenlik sorunlarının toplumsal davranışları bu yönde karakterize eden bir yanı mevcuttur ve reayanın her fırsatta askeri sınıfa geçebilme hususunda mevcut imkânları örneğin “*yeniçeri yazılarak*” değerlendirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Hatta çoğu halde böylesi imkânlara sahip olamayan köylülerin tabiri caizse yeniçeri gibi davranarak bu duruma bir çeşit pratik ve kolay bir çözüm yolu üretmeye çalıştıkları görülmektedir⁵³⁹.

XVII. asır itibariyle Trabzon Eyaleti’nde Müslim ya da gayrimüslim reayanın askeri sınıfa geçme eğilimini bire bir örnekleyen unsurların başında yeniçeri yazılma arzusu gelmektedir. Böyle bir eğilimin her zaman Osmanlı ordusundaki bu seçkin sınıfın gerçek bir mensubu ve muharip olarak devlet hizmetinde bulunmak amacı güttüğünü söylemek mümkün değildir. Zira aynı zaman dilimine ait Trabzon kadı sicillerinden derlenen belgeler ışığında bu olguyu daha ziyade vergi muafiyetine ve düzenli bir ekonomik gelire ulaşma hedefinin bir göstergesi şeklinde yorumlamak dönemin mevcut şartları ile büyük bir uyum arz etmektedir. Diğer taraftan bölgede sıklıkla ciddi güvenlik sorunlarına neden olup köylünün göç etmesine sebebiyet veren eşkıyaların da benzer bir biçimde sipahilik ancak daha büyük bir oranda yeniçerilik iddiasıyla hareket ettikleri görülmektedir⁵⁴⁰. Bu tür unvan ve iddiaların vergi muafiyeti kadar sorunlu şahıslarla topluluklar için köylüler ve faaliyette buldukları karyelerin sipahileri karşısında belli bir otorite ve kısmi bir dokunulmazlık sağladığı muhakkaktır ki sahih yeniçerilere işledikleri suçlardan ötürü verilen cezaların uygulanma yetkisinin bizzat yeniçeri zabıtine ait olduğu bilinmektedir⁵⁴¹.

---

⁵³⁸ Yeniçeri yazılıp Girit Kuşatması’nda şehit düşen bir Müslüman için bkz. **T.Ş.S., 1845**, 27/3. II. Viyana Kuşatmasının ardından meydana gelen savaşlar nedeniyle duyulan ihtiyaç neticesinde Kırım ve Kefe için Trabzon’dan tashih-be-dergâh 2000 yeniçeri yazılması emredilmiştir. Bu hususta örnek bir kayıt için bkz. **T.Ş.S., 1862**, 101/1-2. Aynı süreçte Trabzon kadı sicillerinde yeniçeri yazılması ile ilgili bolca kayda rastlanılabilmektedir.

⁵³⁹ **T.Ş.S., 1841**, 10/5-6.

⁵⁴⁰ **T.Ş.S., 1822**, 63/1, 64/1; **T.Ş.S., 1831**, 77/2; **T.Ş.S., 1862**, 59/2.

⁵⁴¹ Reayayı rahatsız eden bu tür şahısların zabitlerine şikâyet edildiği tespit edilebilmektedir. Böyle bir örnek için bkz. **T.Ş.S., 1835**, 16/6.

Trabzon Eyaleti'nde devlete karşı kanuni yükümlülüklerini ifa etme veyahut da neden oldukları büyük çaplı sorunların hukuki sorumluluklarını üstlenme noktasında askerilik kavramının arkasına sığınan köylü, eşkıya, firari sipahi ya da kaçak asker pek çok kişinin bulunduğu açıkça belirlenebilmektedir. II. Viyana Kuşatması'nın başarısızlıkla sonuçlanması ve bunun ardından gelen bozgun sebebiyle ortaya çıkan büyük ihtiyaca rağmen eyalette sakin yeniçerilerin sefere katılması hususunda karşılaşılan güçlükler bu durumu gözler önüne sermektedir⁵⁴². Aslında bölgede yeniçerilik iddiasındaki sayıca fazla kişinin mevcudiyeti XVII. asırda ve muhtemelen XVI. asrın sonunda bu yönde meydana gelmiş gelişmelerin de bir sonucunu gösteriyor olsa gerektir. Zira daha XVII. yüzyılın ortalarında Trabzon Eyaleti'nde bulunan "...bazı zeamet tımarların reayasının ekserisi yeniçeri olduk..." şeklinde iddiada bulunduğu kadı sicillerine kaydedilmiştir⁵⁴³. Ayrıca yukarıda da değinildiği gibi Trabzon Kazası'ndaki nahiye ve köylerde sakin bazı kimselerin "...yeniçeri geçinip, yeniçeri kıyafetinde ve libasında..." olmaları sebebiyle bizzat yeniçeri ağası tarafından, bu gibi şahısların durumlarının teftiş edilerek yeniçerilik iddiasındakilerin askeri kıyafetinde gezdirilmemeleri belirtilmiş ve bunların raiyyet olup rüsum-u raiyyetlerini vermeleri gerektiği vurgulanmıştır⁵⁴⁴. Hatta 1678 tarihinde benzer bir amaçla Trabzon Kazası'ndaki sahih yeniçeri ve kuloğulları ile askerilik iddiasındakilerin kapsamlı bir teftişi gerçekleştirilerek hazırlanan listenin ilgili kadı siciline kaydedildiği görülmektedir⁵⁴⁵. Söz konusu teftişin neticesinde Trabzon Kazası'nda (şehir ve karyeler) mevcut 579 sahih yeniçeri ve kuloğluna karşılık 1428 kişinin de askerilik iddiasında bulunduğu ve bunu ispat edemedikleri anlaşılmıştır⁵⁴⁶. Hakikaten zikredilen rakamlar ve yeniçerilik iddiasındakilerin yoğunluğu XVII. asır itibarıyla askeri sınıfa dâhil olma eğiliminin ulaştığı boyutlar hakkında gerçek bir fikir vermektedir. Diğer taraftan kadı sicillerine intikal etmiş bireysel bir vaka, Sürmene'de Hoca oğlu Ali adlı bir kişinin sahih yeniçeri olmadığı belirlendiğini göstermektedir⁵⁴⁷. Bir başka vakada Yoros Nahiyesi'nden Mehmed b. Abdullah, Hasan b. Abdullah ve Mustafa b. Abdullah evvelden askerilik iddiasında bulunarak karyeleri ahali ile saliyane tekâlifini vermediklerini ancak kendilerinin askerlikle alâkalarının aslı bulunmayıp, reaya oğlu reaya olduklarını ikrar

⁵⁴² Böyle bir belgede Trabzon, Sürmene, Of ve Rize kazalarında yeniçerilik iddiasında nice kimsenin bulunduğu ve bunların reayayı katletmekten başka miri için mal tahsiline engel oldukları kayıtlıdır. Bu hususta bkz. **T.Ş.S., 1862**, 59/2.

⁵⁴³ **T.Ş.S., 1832**, 69/3-5.

⁵⁴⁴ **T.Ş.S., 1841**, 10/5-6.

⁵⁴⁵ **T.Ş.S., 1850**, 67/2.

⁵⁴⁶ Bu hususa daha sonra ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

⁵⁴⁷ **T.Ş.S., 1830**, 45/9.

etmişler ve salyaneleri, rüsüm ve ispençelerini karye ahalileri ile ödeyeceklerini belirtmişlerdir⁵⁴⁸. Özellikle hemen her sefer döneminde ya da Trabzon'daki yeniçeri zabitlerinin refi ve atanması sürecinde bu gibi meselelere sıklıkla dikkat çekildiği kadı sicillerinde kayıtlı belgeler üzerinden tespit edilebilmektedir⁵⁴⁹.

XVI. ya da XVII. yüzyılda herhangi bir köylünün yeniçeri yazılmasının kendi açısından en önemli ve faydacı sonucu böyle bir kişinin doğrudan vergi bağışıklığı kazanmış olmasıdır. Dolayısıyla bazı zeamet ve tımar karyelerinde sakin reayanın yeniçeri kisvesi altına sığınmalarının nedeni açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır⁵⁵⁰. Kadı sicillerinde köylülerin bu yöndeki tutumlarını örnekleyen bireysel kayıtların varlığını da müşahade edebilmek mümkündür. Aynı zamanda bu tür belgeler reayanın hangi yollarla yeniçeri olabildikleri hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Bu çerçevede Akçaabat Nahiyesi'nden bir şahsın "*Cebeci*" olduğunu iddia ederek vergi mükellefiyetinden kaçındığı açıkça belgelenebilmektedir⁵⁵¹. Daha sonra aynı karyede arazi alıp yeniçeri olduklarını kanıtlayan şahısların vergi bağışıklıklarının doğrudan tescil edildiği kayıt altına alınmıştır⁵⁵². Yomra Nahiyesi'nin vakıf karyelerinden Samaruksa Köyü'nde meydana gelmiş benzer bir olayın da kadı sicillerine yansıdığı tespit edilebilmektedir. İlgili kayıt söz konusu karye sakinlerinden raiyyet oğlu Ahmed'in ne şekilde kuloğlu olduğunu ve kendisinin elde ettiği vergi muafiyetini gözler önüne sermektedir⁵⁵³. Ayrıca nahiyenin Hoc Karyesi'nden Müslüman bir şahsın kendisi için aldırıldığı yeniçerilik esamesinin sahte çıkması ve ulufe alamaması üzerine mahkemeye intikal etmiş bir anlaşmazlık para karşılığında yeniçeri olunabildiğini göstermektedir. Davacı Veli mahkemede söz konusu esameyi alabilmek için El-Hac Ahmed'e 110 guruş verdiğini belirtmiştir⁵⁵⁴. Alacak-verecek meselesi yüzünden yine mahkemede son bulan bir başka anlaşmazlık Yomra'nın Kavala Karyesi'nden Bostan b. Derviş'in "*kapıya çıkararak yeniçeri olduğunu*" ve Girit seferine giderek orada şehit

⁵⁴⁸ T.Ş.S., 1838, 74/4.

⁵⁴⁹ Böyle bir örnek için bkz. T.Ş.S., 1832, 81/7. XVII. asra ait olup Trabzon kadı sicillerinde yer alan bir kayıta devlet hizmetine alınmış müselleme, voynuk vb. görevlilerin de askeri oldukları belirtilmiş ve bu hususiyetin kanuni çerçevesi çizilmiştir. Söz konusu belgede geçen şu ifadeler "...*bunların evladı dahi askeridir ve askerinin zevcesi dahi askeridir zevci fevt oldukça mademki reaya taifesine nikâhlanmış olmaya...*" Osmanlı yöneticilerinin askeri-reaya ayırımına ne derecede önem verdiklerini göstermesi açısından önemlidir. Söz konusu belge için bkz. T.Ş.S., 1846, 68/4.

⁵⁵⁰ İnan, "Trabzon'da Yönetici-Yönetilen İlişkileri (1648-1656)", s. 225-226.

⁵⁵¹ T.Ş.S., 1830, 53/9.

⁵⁵² T.Ş.S., 1830, 54/2.

⁵⁵³ Ahmed'in akrabası vasıtasıyla İstanbul'da yeniçeri yapıldığı ve bu nedenle babasına hitaben bir mektup yazıldığı görülmektedir. Söz konusu kayıt için bkz. T.Ş.S., 1833, 9/3.

⁵⁵⁴ T.Ş.S., 1841, 30/5.

düştüğünü ortaya koymaktadır⁵⁵⁵. Trabzon Eyaleti'nin farklı bölgelerinde de vuku bulmuş bu tür vakalar ve dolayısıyla da vergi anlaşmazlıkları ile ilgili kadı sicillerine intikal etmiş ihtilaflar üzerinden reaya kökenli yeniçerilerin varlığını belirleyebilmek mümkündür⁵⁵⁶.

Reayanın yeniçeri yazılarak askeri sınıfa dâhil olması ihtida olgusu açısından özel bir öneme haizdir. Zira gayrimüslimlerin yeniçeri yazılmaları ihtida etmeleri yani din değiştirerek İslamiyet'i kabul etmeleri ile alâkalı bir durumdur. Dolayısıyla XVII. asır kadı sicillerinde örneklerine rastlanılabilen bu tür vakaların ihtida olgusunun önemli bir boyutunu teşkil ettiği ileri sürülebilir. Hakikaten kadı sicillerinden derlenen bir takım kayıtlar Trabzon'un yerlisi gayrimüslimlerin önce din değiştirip, ardından yukarıda da örneklerine değinilen yollarla yeniçeri olduklarını göstermektedir. Böyle bir belge, her ne kadar davacı zabıt ilgili şahsın mühtedilik ve yeniçerilik hususiyetlerini kanıtlayamamış da olsa Trabzon'da zimmîlerin yeniçeri olabildiklerini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Söz konusu kayıтта Trabzon'da yeniçeri zabiti olup Beytülmale ait emtianın tahsili ile görevli Mustafa Çavuş ibn Ali Beşe'nin Akçaabat'ın İpsil Karyesi'nden Tanas'ın vefatından evvel müsellemler bulunup yeniçeri olduğunu ve bu nedenle Beytülmal adına metrukâtını kendisinin zapt etmesi gerektiğini iddia ettiği yazılıdır⁵⁵⁷.

XVII. asır Trabzon kadı sicillerinde yer alan pek çok kayıt ihtida etmiş Müslümanların sıklıkla “Beşe”, bu gibi kimselerin çocukları ile torunlarının ise “Çelebi” ve “Ağa” unvanlarını taşıyabildiklerini göstermektedir. Aslında “Beşe” unvanı mühtedinin aynı zamanda yeniçerilik özelliğinin bir göstergesi şeklinde de değerlendirilebilir. Zira Osmanlı toplumunda bu sanın genellikle yeniçerilerce kullanılan, yeniçerilere has karakteristik bir unvan olduğu bilinmektedir. Özellikle XVII. asrın ilk yarısına ait Trabzon kadı sicillerinde bu hususiyetin izlerini görmek, söz konusu unvanı çoğunlukla yeniçeri ifadesi ile bir arada müşahede edebilmek mümkündür. Dolayısıyla “Beşe” unvanının incelenilen belgelerde isimleri kayıtlı kimselerin yeniçeri ocağına mensubiyetlerine dair nispeten güvenilir bir ölçüt olduğu düşünülebilir ki aksi bir durum ihtida olgusunun tespiti açısından herhangi bir sorun da teşkil etmemektedir. Öte yandan “Ağa” unvanının

---

⁵⁵⁵ T.Ş.S., 1845, 27/3.

⁵⁵⁶ İnan, “Trabzon'da Yönetici-Yönetilen İlişkileri (1648-1656)”, s. 226-227; Kenan İnan, “Taşrada Bir Yeniçeri Zabiti, Ebubekir Çavuş”, Kenan İnan ve Yücel Dursun (Haz.), **CIEPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Komitesi XVII. Sempozyumu Bildirileri Trabzon: 18-23 Eylül 2006**, Trabzon: Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2011, s. 353-354.

⁵⁵⁷ T.Ş.S., 1837, 26/8.

mühtedinin çocukları ve torunlarının askeri sınıfa ve yüksek mevkilere aidiyetini açıkça ortaya koyduğuna şüphe yoktur.

Konu ile ilgili örneklere geçmeden evvel Yomra Nahiyesi'nde ihtida ve yeniçerilik ilişkisinin işareti kabul edilebilecek önemli bir ayrıntıya dikkat çekmek söz konusu olgunun tarihi derinliği ile kavranılmasında faydalı olabilir. Bu kapsamda değinilmesi gereken ilk nokta Trabzon Sancağı'na ait tapu-tahrir defterlerinin nahiyenin farklı bölgelerinde aynı soyadı ya da unvanları taşıyan zimmî topluluklarının yoğunlaştığını göstermesidir. Örneğin yöredeki Küçük Şana isimli karyede anlaşıldığı kadarı ile bir soyadına, unvana ya da bu zimmîlerin geldikleri –muhtemelen sürüldükleri- yerleşim birimine işaret eden “*Polit*” isminin varlığı müşahade edilebilmektedir⁵⁵⁸. Keza yine XVI. asırda nahiyenin Digene, Hara⁵⁵⁹ ancak özellikle de Mesona Karyesi'nde benzer bir biçimde “*Tuhlu*” imlası ile kayıtlı bir unvanın ya da soyadının zimmîlerce kullanıldığı belirlenebilmektedir⁵⁶⁰. Bu tür isimlerin konu ile asıl ilgisi ise XVII. yüzyılda tam da aynı köylerde yine “*Polit*” ve “*Tuhlu*” isimlerini kullanan “Beşe” ve “Ağa” unvanlı Müslümanların sakin olması ayrıca sıklıkla faaliyet göstermesinden kaynaklanmaktadır. Hatta XVII. asırda dahi “*Tuhlu*” ismi ya da unvanının aynı karyelerde yaşayan zimmîlerce kullanıldığı görülebilmektedir⁵⁶¹.

XVII. asırda Yomra Nahiyesi'nin Şana adı ile anılan karyelerinde sakin ve hem de Trabzon şehrinde ikamet edip bu köylerde mülk alıp-satan, arazi tasarruf eden Müslümanların başında, “*Polit*” ya da “*Polit oğlu*” unvanlı kişiler gelmektedir. Şana'da mülk satın alan Fatma bint Polite Mehmed Beşe⁵⁶², Küçük Şana'da mülk sahibi Polid oğlu Ali Beşe⁵⁶³, yine aynı karyede mülkü bulunan Polit oğlu Hüseyin Çelebi⁵⁶⁴, Şana

⁵⁵⁸ XVI. asırda bu unvanı taşıyan zimmîlere Yomra Nahiyesi'nin diğer köylerinde de rastlanılabilmektedir. Ancak her iki yüzyılda da zimmî ya da Müslüman yoğunluğun hep bu karyede olması özellikle dikkat çekmektedir. Aynı dönemde Şana adlı karyelerin Kovata başlığı altında yer aldığı da unutulmamalıdır. Söz konusu köylerdeki “*Polit*” unvanlı şahıslara dair bir takım örnekler için bkz. BOA, **TD**, nr. 52, s. 74-75. Şana karyesinde bu isimle anılan bir mahallenin de bulunduğu tespit edilebilmektedir. Bu hususta bkz. **T.Ş.S.**, **1854**, 20/4. Ayrıca Of Kazası'nda “*Polit*” adlı bir yerin ve kişilerin mevcudiyeti bilinmektedir. XVII. yüzyılda Of Kazası'ndan Polid oğlu unvanlı kişiler için bkz. **T.Ş.S.**, **1852**, 25/3.

⁵⁵⁹ BOA, **TD**, nr. 52, s. 78, 110; BOA, **MAD**, nr. 828, s. 209.

⁵⁶⁰ BOA, **TD**, nr. 52, s. 76; **T.Ş.S.**, **1816**, 18/6; TK.KKA, **TD**, nr. 29, s. 78a.

⁵⁶¹ XVII. yüzyılda Mesona'da yaşayan Tuhlu Yanol adlı kişi bkz. **T.Ş.S.**, **1821-137**, 77/2.

⁵⁶² **T.Ş.S.**, **1828**, 111/2.

⁵⁶³ **T.Ş.S.**, **1830**, 31/2; **T.Ş.S.**, **1833**, 25/2.

⁵⁶⁴ **T.Ş.S.**, **1860**, 11/2

Karyesi'nde mülkü olan Osman Beşe ibn Polit⁵⁶⁵, Şana'da pek çok mülke malik Polit oğulları⁵⁶⁶ gibi kimseler konu açısından oldukça açıklayıcıdır⁵⁶⁷. Tuhlu Mehmed Beşe'nin kızının Mesona'daki mülkü⁵⁶⁸, Dergâh-ı Ali Yeniçerilerinden Tuhlu demekle maruf Mehmed Beşe ibn Abdülmennan'ın Mesona ve Durana'daki mülkleri⁵⁶⁹, Mesona'da mülk alan Tuhuzade Ali Çelebi⁵⁷⁰, aynı karyede Tuhuzade Ali Ağa'nın satın aldığı mülkler⁵⁷¹, Mesona'da sakin Tuhlu oğlu Mehmed Ağa⁵⁷² söz konusu karyedeki benzer bir durumu açık bir şekilde örneklemektedir⁵⁷³.

Yukarıda zikredilen kayıtlar, XVI. asırda Yomra Nahiyesi'nin belli bölgelerinde yoğunlaşan muhtemelen aile adları ya da zamanla böyle bir karakter kazanmış isimlerin XVII. yüzyılda yine aynı karyelerde varlığını devam ettirdiğini yani tarihi bir sürekliliği yansıttığını göstermektedir. Bu sürekliliğe rağmen incelenilen örnekler söz konusu unvanları taşıyan kimselerin belli bir süreçte İslamlaştıklarını yani dinlerini değiştirdiklerini düşündürmektedir. Ayrıca yeniçerilerin kullandıkları “*Beşe*” sanı bir yana “*Ağa*” gibi kişinin askeri sınıfa mensubiyetinin ifadesi olan unvanlar söz konusu aile bireylerinin ihtida ederek yeniçeri yapıldıklarını ve zamanla yükselerek önemli mevkilere geldiklerini de akla getirmektedir. Osmanlı toplum yapısı ve özellikle de dönemin şartları dikkate alındığında böyle bir dikey hareketliliğin gerçekleşmesi son derece sıradan bir durumdur. Kaldı ki söz konusu ailelerle ilgili kayıtlar büyük oranda böylesi bir gelişim çizgisini vurgulamaktadır. Aslında aşağıda değinilecek olan diğer örneklerin de benzer bir şekilde gerçekleşmiş süreçlerin sonuçlarına işaret etmeleri kuvvetle muhtemeldir.

Daha önce de belirtildiği üzere Müslümanların zimmîlerle ve zaman zaman da dindaşları arasında meydana gelmiş miras anlaşmazlıklarının mühtedilerin ihtida sürecine dair önemli ipuçları içerdiği tespit edilebilmektedir. Bu gibi ihtilafların yeniçeri olmaları

⁵⁶⁵ T.Ş.S., 1847, 20/1.

⁵⁶⁶ T.Ş.S., 1839, 44/2.

⁵⁶⁷ Şehirli ya da Şana karyelerinden olup “*Polit*” aile adıyla anılan kimseler, bu gibi kimselerin Yomra Nahiyesi'nde ve şehirdeki mülkleri ile faaliyetleri için bkz. T.Ş.S., 1826, 22/11; T.Ş.S., 1828, 78/4; T.Ş.S., 1830, 11/2; T.Ş.S., 1831, 39/15; T.Ş.S., 1838, 78/6-88/1; T.Ş.S., 1851, 54/4, 61/4, 97/2.

⁵⁶⁸ T.Ş.S., 1822, 27/2.

⁵⁶⁹ T.Ş.S., 1821-137, 39/6.

⁵⁷⁰ T.Ş.S., 1831, 63/1.

⁵⁷¹ T.Ş.S., 1837, 52/11; T.Ş.S., 1839, 19/5.

⁵⁷² T.Ş.S., 1852, 66/1.

⁵⁷³ “*Tuhlu*” unvanlı şahısların Trabzon ve Yomra'daki faaliyetleri, mülkleri vb. konularda daha ayrıntılı bilgi için bkz. T.Ş.S., 1822, 7/5; T.Ş.S., 1823, 44/1, 59/1; T.Ş.S., 1824, 49/6; T.Ş.S., 1827, 33/2; T.Ş.S., 1827, 34/2; T.Ş.S., 1827, 53/5; T.Ş.S., 1831, 44/8; T.Ş.S., 1835, 26/13; T.Ş.S., 1836, 50/10; T.Ş.S., 1838, 106/8; T.Ş.S., 1839, 19/5; T.Ş.S., 1841, 10/3; T.Ş.S., 1844, 42/6, 43/3; T.Ş.S., 1845, 21/4; T.Ş.S., 1849, 18/6.

muhtemel “Beşe” unvanlı kimselerin de İslamlaşma geçmişini bir nevi ispatladığı görülmektedir. Böyle bir vakada Yomra, Mesona Karyesi’nden Yunus Beşe babasının isminin Hüseyin ve dedesinin isminin Ahmed ve Ahmed’in babasının isminin de Lefter olduğunu belirterek benzer bir durumu açıkça zikretmiştir⁵⁷⁴. Ayrıca vefat eden Kodalak demekle maruf Hüseyin Beşe’nin babasının isminin Fazlı ve dedesinin isminin Yakub ve Yakub’un babasının isminin de Lefter ve Lefter’in cediti alâları yani Ahmed ile Yakub’un kardeş olduğunun iddia etmiştir. Yunus Beşe her ne kadar iddiasını kanıtlayamasa da aynı dava ile ilgili başka bir kayıta söz konusu şahısların cediti alâlarının Abdullah –Yani Lefter- olduğu açıkça zikredilmekte ve tarafların kendi aralarında sulh yaptıkları görülmektedir⁵⁷⁵. Sonuncu örnek aynı zamanda mühtedilerin zimmî olan baba ya da dedeleri için Abdullah ismini kullanımlarına da güzel bir misal teşkil etmektedir. Miras anlaşmazlığı nedeniyle mahkemeye intikal etmiş başka bir vakada ise Ladom-u Kebir Karyesi’nden Osman Beşe b. Abdullah’ın babasının adının Konstantin olduğunu ve kendisinin ihtida ettiğini şahitlerle kanıtladığı belirlenebilmektedir⁵⁷⁶.

XVII. asır itibariyle Yomra Nahiyesi karyelerinde sakin ya da yörede mülkü olup toprak tasarruf eden “Beşe” unvanlı mühtedilerin varlıkları ve faaliyetleri kadı sicilleri üzerinden izlenilebilmektedir. Kuhla Karyesi’nden Todori zimmînin torunu ve Aleks’in karındaşı Cafer Beşe⁵⁷⁷, nahiyenin Kavala Karyesi’nden Mustafa Beşe ibn Sebastos bu gibi kişilere sadece iki ayrı örnek teşkil etmektedir⁵⁷⁸. Ayrıca Mustafa Beşe’nin karındaşı Haydar Beşe’nin de zamanında zimmî bulunduğu ve ihtida ettiği belirlenebilmekte, kendisinin Mehmed Beşe isimli bir de oğlunun olduğu görülmektedir. Bu da Mustafa ve Haydar’ın İslamiyet’e geçerek –tabi ki “Beşe” unvanının bu husustaki güvenilirliği doğrultusunda- yeniçeri yazıldıklarını düşündürmektedir. Küçük Şana Karyesi’nden Aleksandra’nın erkek kardeşi Ali Beşe ibn Abdullah⁵⁷⁹, Hoc Karyesi’nden babasının ölümünden sonra Müslüman olan Mehmed Beşe ibn Danyal⁵⁸⁰ yine “Beşe” unvanlı mühtedilerin tipik birer örneği olarak zikredilebilirler. Ayrıca Baş Varvara’da mülk satan

---

⁵⁷⁴ T.Ş.S., 1853, 8/3.

⁵⁷⁵ T.Ş.S., 1858, 30/3.

⁵⁷⁶ T.Ş.S., 1834, 32/1.

⁵⁷⁷ T.Ş.S., 1827, 58/8.

⁵⁷⁸ T.Ş.S., 1845, 32/3.

⁵⁷⁹ T.Ş.S., 1828, 78/4.

⁵⁸⁰ Mehmed Beşe’nin uzun süre kız kardeşi Despina ile birlikte yaşadığı anlaşılmaktadır. Bkz. T.Ş.S., 1845, 25/4.

Ahmed Beşe b. Hüseyin ve halası Luize⁵⁸¹, Hoc'ta mülkü bulunan ve belki aynı karye sakini “*Kara Kâfir oğlu demekle maruf şeref-i İslam ile müşerref olan*” Mehmed Beşe⁵⁸², Hırısana'nın karındaşı ve Kavala'da mülk sahibi Mustafa Beşe b. Yanol⁵⁸³, Hoç'ta mülk alan Mustafa Beşe ibn Ovin⁵⁸⁴, Kuhla'da mülkü olan Haçaver oğlu Mehmed Beşe⁵⁸⁵, Hoc Paravlak'da mülk tasarruf eden Hüseyin Çelebi b. Ovin demekle mülkab Mehmed Beşe⁵⁸⁶, Komera'da mülkü mevcut Kakol oğlu Hasan Beşe⁵⁸⁷ adlı kimselerin de ihtida edip “*Beşe*” unvanı aldıkları görülebilmektedir.

Trabzon Kazası'na ait kadı sicilleri tıpkı Yomra Nahiyesi gibi şehirde ve diğer kazalar ile nahiyelerde ihtida etmiş ya da mühtedilerin soyundan gelen pek çok “*Beşe*” unvanlı kimsenin bulunduğunu göstermektedir. Yuri'nin torunu ve Sava v. Kerako'nun karındaşı Mehmed Beşe b. Abdullah⁵⁸⁸, Manol v. Konstantin'in karındaşı Mehmed Beşe b. Abdullah⁵⁸⁹, Ovin zimmînin oğlu Mehmed Beşe⁵⁹⁰, Keşiş oğlu Hüseyin Beşe⁵⁹¹, Haçaver Murad Beşe⁵⁹², Sakesi oğulları demekle maruf Mustafa Çelebi ve Abdurrahman ibn Mehmed Beşe⁵⁹³, mühtedi olduğu anlaşılan Mustafa Beşe⁵⁹⁴, Maçukat oğlu Mehmed Beşe⁵⁹⁵, Haçaver oğlu Mustafa Beşe⁵⁹⁶, yukarıdaki gibi ancak bu defa “*Ağa*” unvanlı Kakolzade Mehmed Ağa⁵⁹⁷ isimli “*Beşe*” ve “*Ağalar*” bu hususiyetin sadece bazı örneklerini teşkil etmektedirler. Trabzon kadı sicillerinde yer alan eyaletin farklı bölgeleri ile ilgili bütün belgelerin tür ayırt edilmeden derinlemesine incelenmesi bu tür örnekleri fazlasıyla göz önüne çıkartacaktır. Yukarıdaki misaller konu açısından oldukça belirgin ve

⁵⁸¹ T.Ş.S., 1832, 2/10. Bu satışı Baş Varvara'da gerçekleştiği görülmekle birlikte satıcılar Trabzon'da ikâmet etmektedirler.

⁵⁸² T.Ş.S., 1839, 14/1.

⁵⁸³ T.Ş.S., 1841, 1/5-6.

⁵⁸⁴ T.Ş.S., 1853, 57/1.

⁵⁸⁵ T.Ş.S., 1853, 56/1; T.Ş.S., 1857, 9/1.

⁵⁸⁶ T.Ş.S., 1861, 53/4.

⁵⁸⁷ T.Ş.S., 1860, 118/1; Bu şahsın ya da aynı ismi taşıyan başka bir kimsenin Yomra dışında tasarruf ettiği bir arazi için bkz. T.Ş.S., 1860, 55/3.

⁵⁸⁸ T.Ş.S., 1827, 38/8.

⁵⁸⁹ T.Ş.S., 1827, 80/4.

⁵⁹⁰ T.Ş.S., 1828, 75/6.

⁵⁹¹ T.Ş.S., 1829, 7/1.

⁵⁹² T.Ş.S., 1830, 50/1. Haçaver adlı bir Ermeni için bkz. T.Ş.S., 1830, 56/6.

⁵⁹³ T.Ş.S., 1830, 40/12. XVI. asırda Sakesi ismini kullanan zimmilere tesadüf edilebilmektedir. Yomra Nahiyesi'nden Sakesi isimli zimmilere dair örnekler için bkz. BOA, TD, nr. 52, s. 63, 86; TK.KKA, TD, nr. 29, s. 71a.

⁵⁹⁴ T.Ş.S., 1848, 25/8.

⁵⁹⁵ T.Ş.S., 1832, 6/2. Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterlerinde sancağın hemen her bölgesinde “*Maçukat*” soyadını taşıyan zimmilere bolca rastlanılabilmektedir.

⁵⁹⁶ T.Ş.S., 1862, 49/3.

⁵⁹⁷ T.Ş.S., 1864, 131/5.

karakteristik özellikler içermektedir ve kadı sicillerinde bu ve benzeri hususlara dair daha pek çok ayrıntının varlığı ortaya konulabilir⁵⁹⁸.

XVII. asırda Yomra Nahiyesi'nde ve Trabzon şehri başta olmak üzere kazanın diğer bölgelerinde sakin mühtedi "*Beşelerin*" zimmî kadınlarla yakın ilişkileri olduğu gözlemlenebilmektedir. Bu çerçevede mühtedi ya da değil "*Beşe*" unvanını kullanan pek çok kimsenin zimmî kadınlarla evli bulunduğu ya da annelerinin gayrimüslim olduğu dikkat çekmektedir. Hoc'tan Receb Beşe nam yeniçeri⁵⁹⁹, Yomralı bir zimmiyenin zevci Mehmed Beşe nam Yeniçeri⁶⁰⁰, Yomra Nahiyesi'nden Murad Beşe⁶⁰¹, zimmi zevcesi Mesona'dan Hüseyin Beşe⁶⁰², yine zimmi kaynanası Mesona'dan Kurd b. Davud Beşe⁶⁰³, eski zevcesi zimmiye olan Mesona'dan Bali b. Resul Beşe⁶⁰⁴, Hoc Mesaloş'dan Ali Beşe ibn Nalbant⁶⁰⁵, Hoc'dan Beşir Beşe b. Abdullah⁶⁰⁶, yine Hoc Karyesi'nden Anuse bint Likod'un damadı Hasan Beşe b. Abdullah⁶⁰⁷ ya da annesi zimmî Mehmed Beşe⁶⁰⁸ böyle bir hususiyeti açık bir şekilde örneklemektedir. Öte yandan bu tür kayıtların en azından bir kısmının İslamlaşma olgusunu yansıttığı ve mühtedilerin ihtida ettikten sonra gayrimüslimlerle ilişkilerini aynen sürdürdükleri söylenebilir.

Yukarıda art arda değinilen İslamlaşma ve yeniçeri olma sürecine dair örneklerin birçok ortak noktası bulunmaktadır. Her şeyden önce "*Yeniçeri*" lafzının hakikaten "*Beşe*" unvanı ile kullanıldığı görülebilmekte ve genellikle ihtida ederek önce Müslüman sonra da yeniçeri olmuş şahıslar için zimmî baba adları yerine "*Abdullah*" isminin büyük oranda kullanıldığı gözlemlenebilmektedir. Ayrıca yeniçeri ya da değil "*Beşe*" unvanını taşıyan şahısların özellikle kardeşleri gibi gayrimüslim akrabaları ile çoğu halde yakın ilişkilerini sürdürdükleri de ortadadır. Diğer taraftan bu kayıtların mahkemeye intikal etme şekillerinin daha önce de örnekleri ile incelenilen sıradan mühtedilere dair kayıtlardan

⁵⁹⁸ Trabzon'un farklı yörelerinden olup "*Beşe*" unvanı taşıyan mühtediler hakkında bir takım örnekler için bkz. İnan, "Trabzon'da İhtida Olayları (1648-1656)", s. 298-299-300.

⁵⁹⁹ T.Ş.S., 1821-137, 78/2.

⁶⁰⁰ T.Ş.S., 1821-72, 9/4.

⁶⁰¹ T.Ş.S., 1823, 73/2.

⁶⁰² T.Ş.S., 1824, 21/3.

⁶⁰³ T.Ş.S., 1827, 21/2.

⁶⁰⁴ Bali'nin "*Beşe*" unvanı bulunmamasıyla birlikte kendisinin kuloğlu olduğu babasının unvanından anlaşılmaktadır. Zira ilgili kayıta Bali'nin babasının yeniçeri olarak mensup olduğu ortadan ve ayrıca yeniçeri zabıtinden bahsedilmektedir. Bu hususta bkz. T.Ş.S., 1827, 52/12.

⁶⁰⁵ T.Ş.S., 1831, 48/9.

⁶⁰⁶ T.Ş.S., 1833, 30/5.

⁶⁰⁷ T.Ş.S., 1836, 13/15.

⁶⁰⁸ T.Ş.S., 1860, 155/5.

hiçbir farkı bulunmadığı göze çarpmaktadır. Daha çok miras ihtilafları, alacak-verecek davaları, mülk satış hüccetleri, kişilerin gayrimüslim geçmişlerini anımsatan unvan ve lakapların kullanıldığı hemen her türden belge vb. kayıtlar aynı şekilde ihtida sürecini açık bir şekilde vurgulamaktadır. Bir başka ifade ile kadı sicillerine yansımamış birçok ihtida vakasının daha mevcudiyeti ve sıklıkla gayrimüslimlerle sıkı bağları bulunan ister birkaç nesil ve ister “*veled-i Abdullah*” isimli kimselerin İslamlaşma ile ilişkisinin varlığı da ihtimal dâhilindedir.

Bir önceki asır ile kıyaslandığında XVII. yüzyıl Trabzon’u ve Yomrası’nda ihtida etmeyi düşünen bir zimmî için oldukça fazla sebep bulunduğuna şüphe yoktur. Bu yüzyıl boyunca hemen her zaman şikâyetlere ve bunların önlenilmesine matuf İstanbul’dan gönderilen fermanlara rağmen cizye ve ispençe tahsilinde meydana gelen usulsüzlüklerin, ölen ve göçenlerin vergilerinin dahi kalanlardan tahsil edilmesinin ve ağırlaşan ekonomik şartların zimmîlerin mağduriyetine sebebiyet verdiği görülmektedir. Ayrıca Müslim ya da gayrimüslim, reayanın benzer sorunların kaynağı olan ehl-i örfün, merkezin aksi yöndeki emirleri karşısındaki kayıtsızlığını, bilhassa da yeniçerilerin nispeten daha istikrarlı ekonomik şartlarını yakından gözlemledikleri su götürmez bir gerçektir. Yine reaya, eşkıyaların dahi yaptıkları zulümleri yeniçerilik ve askerilik kisvesi altında nasıl gizleme ve cezadan kaçma eğilimi gösterdiklerinin nedenlerini çok iyi biliyor olsa gerektir. Bu sebeplerden ötürü bölgenin gayrimüslimleri arasında –hemen her dönemde insanları ihtidaya sevk edecek şartlar da hesaba katılarak- İslamlaşmaya yönelik bir eğilim görülmesi sıra dışı bir durum değildir. Dolayısı ile her ne kadar nüfusunun önemli bir kısmını kapsamasa da XVI. asrın sonlarında nahiyede görülen kayda değer ihtida oranının -bu eğilimin belli oranda devam ettiği her halükarda ileri sürülebilir- bu süreçte artış göstermesi muhtemeldir. Hele ki dikey hareketlilik anlamında reaya ve beraya arasındaki ayrımı belirleyen sınırların gevşemesi ve dönemin ihtiyaçları ya da kurumlarının istismar edilebilir yapıları bu anlamda askeri sınıfa dâhil olabilmek için yeni fırsatların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir⁶⁰⁹. Böylece gayrimüslimlerin tabiri caizse bir çeşit nitelikli ihtida ile Osmanlı askeri sınıfına katılma isteklerinin bir nebze artması ihtimal dâhilindedir. Böylece toplumda üst mevkilere gelebilen ve devletin ekonomik gücünü ve imkânlarını

---

⁶⁰⁹ Bu hususta Trabzon merkezli değerlendirmeler için bkz. Turan Açık, “Beylik”ten “Ağa”lığa: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon’da “Unvan Enflasyonu”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, (16), (2014), s. 9-38.

kullanma fırsatı yakalayan kimselerin kendi yakın çevresini koruma içgüdüğü ile de hareket edebileceği malumdur.

Çalışma kapsamında XVII. yüzyıl kadı sicillerinde yer alan ihtida ile ilgili kayıtlardan çıkarılabilecek en önemli sonuç hem Yomra Nahiyesi'nde ve hem de Trabzon geneline ihtida oranının sanıldığından daha fazla olduğunun açıkça belirlenebilmesidir. Dönem itibarıyla böyle bir yargıya varabilmek için incelenilen defterlerin oldukça fazla kanıt içerdiği görülmektedir. Elbette sicillerin verileri ile tıpkı XVI. asır Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterlerinin verilerinden elde edilebildiği gibi ihtida hususunda herhangi bir oran ya da rakam bilgisine ulaşabilmek pek de mümkün değildir. Ancak bu durumun İslamlaşmanın yokluğundan değil kadı sicillerinin muhtevası ve tutulma amaçları ile doğrudan ilgili bulunduğu unutulmamalıdır. Bir başka ifadeyle kadı sicillerinde oran olarak az fakat diğer taraftan sürekli bir biçimde karşılaşılabilen ihtida olgusunun defterlerin doğasına uygun olduğu ve gerçek tarihi eğilimler hakkında önemli ipuçları içerdiği bir vakıdır.

4.1.5. Şehirlilerin ve Askerilerin Mülk ve Miri Arazilere Giderek Artan İlgisi

Çalışmanın başlıca kaynaklarından olan XVII. asra ait Trabzon kadı sicilleri şehri çevreleyen kırsal yerleşim birimlerine dair hemen her konuda zengin bir belge koleksiyonu ihtiva etmektedir. Bu koleksiyon ilgili bulunduğu karyelerin yerli sakinleri köylüler kadar toplumun bütün katmanlarına mensup şahısların yaşamları ve pek çok alandaki faaliyetleri ile alâkalı ayrıntılı verileri barındırmaktadır. Hakikaten söz konusu yüzyıla tarihlenen defterler üzerinde yapılacak kaba bir inceleme dahi Osmanlı toplumunda askeri olarak bilinen kesimin⁶¹⁰ ve ciddi bir oranda da şehirlilerin kırsal bölgelerdeki etkinlikleri hakkında sayısız kaydın varlığını gözler önüne serecektir. Yomra Nahiyesi bu noktada ayrıcalıklı bir yere sahiptir; şüphesiz yörenin şehre yakınlığı ve doğrudan merkez kazaya tabi bulunması böylesi bir yoğunluğun başlıca nedenleri arasında zikredilmelidir. Fakat nahiyenin elverişli coğrafi yapısı da kırsal faaliyetlerle ilgilenen askeriler ve şehirliler için yöreyi oldukça cazip kılmaktaydı. Nahiyenin bilhassa sahil şeridine ve şehre yakın batı

---

⁶¹⁰ Bir örnek teşkil etmesi bakımından XVII. asrın ortalarında Trabzon yeniçeri zabiti olan Ebubekir Çavuş'un Trabzon şehrinde ve kırsal bölgelerde aldığı mülkler için bkz. İnan, "Taşrada Bir Yeniçeri Zabiti, Ebubekir Çavuş", s. 360-361.

kısımının bu yönüyle gerçek bir ilginin odağında olduğu incelenen belgeler üzerinden açıkça tespit edilebilmektedir.

Trabzon kadı sicillerinde yer alan Yomra Nahiyesi sakini gerek köylülere, gerek askerilere ve gerekse de şehirlilere ait miri arazi tasarrufu, mülk edinme, miras, borç-alacak vb. meseleleri ihtiva eden kayıtlar çalışma açısından özel bir öneme sahiptir. Zira toprak temelli yoğun bir ilişkiler ağının varlığını muhteva bu tür belgelere sıklıkla rastlanması, kır-kent etkileşimi ve bu etkileşimin ulaştığı boyutlar ile yörenin nüfus, yerleşim ve toplum yapısının değişimi arasında güçlü bir bağ bulunduğunu ortaya koymaktadır. Diğer taraftan çalışma kapsamında değerlendirilen benzeri kayıtlar nahiyenüfusunun dini ve etnik kompozisyonu vb. konularda bilgi verecek kapasitede bir içeriğe sahiptir. Dolayısıyla böylesi bir muhtevaya sahip –ev, bağ, bahçe gibi mülkler, tarım arazileri, çayırlar ve ormanların aynı din grupları ve farklı cemaatler arasında el değiştirme sürecine ve sıklığına dair- yoğun bir belge serisi hele ki şehirlilerin bu alandaki etkinliği dikkate alındığında doğrudan çalışmanın ilgi alanına girmektedir. Bununla birlikte söz konusu kayıtlar bir bütün olarak yerleşim ve nüfus hususlarında kısmen de olsa XVII. asır kaynaklarındaki eksik yanların tamamlanmasına ve bir anlamda da bu kaynaklardan derlenen verilerin güvenilirliğinin sınanmasına imkân tanımaktadır. Nahiye gerçeğinden dini ve etnik dönüşümün anlamlandırılması noktasında böylece daha güvenilir bir hareket zemine de ulaşılmış bulunmaktadır.

Trabzon Sancağı tapu-tahrir defterleri XVI. asır boyunca Yomra Nahiyesi'nde baştına ve zemin sahibi ve aynı zamanda bu gibi toprak parçalarını tasarruf eden Müslümanların sayısında kayda değer bir artış meydana geldiğini göstermektedir. Ayrıca söz konusu şahısların kendileri ile kayıtlı unvanları başta yeniçeriler olmak üzere askeri sınıfa mensup pek çok kişinin Yomra Nahiyesi'nin Karadeniz sahilinde ve şehre yakın iskân birimlerinde yer alan baştına ve zeminlerle ilgilendiklerini ortaya koymaktadır. Öte yandan baştına ve zemin sahipliğinin ya da tasarruf etmenin reaya hanelerinden bağımsız bir biçimde daha fazla Müslüman'ın yörede faaliyette bulunmasını doğrudan etkilediği belirlenebilmektedir. Dönem itibari ile nahiyedeki Müslüman hanelerin sayısal azlığı hesaba katıldığında benzeri arazilerin Müslümanların denetimine girmesinin, yöre nüfusunun dini ve etnik dönüşümü hususunda ne düzeyde bir potansiyeli ifade ettiği çalışma açısından incelenilmesi gereken bir noktada durmaktadır. Ayrıca söz konusu

artışın ve bahsi geçen toplumsal katmana mensup kimselerin başına ve zeminlere karşı ilgilerindeki yoğunluğun daha doğrusu böylesi bir eğilimin XVII. yüzyılda ne yönde gelişim gösterdiği de tam olarak bilinmemektedir. Anlaşıldığı kadarı ile XVII. asırda devletin taşradaki merkezi denetimini kaybetmeye başlaması bu süreci hızlandırmış ve aynı zamanda Müslümanların nahiyenin ziraat sahaları üzerindeki etkinliklerini daha da arttırmalarına sebebiyet vermiştir. Bütün bunlar XVI. yüzyılın sonundan itibaren devam eden zaman diliminde ilgili meselelerin yöre nüfusunun dini ve etnik bileşenleri üzerindeki etkilerinin tespit edilmesini gerekli kılmaktadır.

XVII. asra ait Trabzon kadı sicillerinde mevcut Yomra Nahiyesi ile ilgili belge serisinin önemli bir kısmını mülk satışlarına, miri arazinin tasarruf haklarının devredilmesine ve her iki arazi türünün ya da kullanım haklarının hibe edilmesine yönelik akıtlar oluşturmaktadır. Bu şekilde çalışma kapsamında verileri kullanılabilir 744 belgeden ibaret bir yekûna ulaşılmıştır. Doğrudan nahiye ile alâkalı olduğu belirlenen hemen her konuya dair sicil kaydının 2000 adedi bulunduğu dikkate alındığında söz konusu rakamın toplam belgeler içerisindeki ağırlığı bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar ilgili kayıtlar yöre nüfusunun Müslim ve gayrimüslim dengesi açısından miktarı hakkında çeşitli sayısal verileri içermese de bu derecede külliyatlı bir bilgi kaynağına başvurmaksızın bahsi geçen alandaki sınırlı verinin etkin kullanımı imkânsız hale gelmektedir⁶¹¹. Bu doğrultuda öncelikle mülk ve miri arazinin ne şekilde olursa olsun el değiştirmesini yansıtan belge serisi ait olduğu yerleşim birimlerine, satıcı ve alıcıların dini-etnik kimliklerine göre gruplandırılarak her üç değişkenin nahiye coğrafyasında gösterdiği sayısal yoğunluk tespit edilmiştir. Aşağıdaki tabloda Yomra Nahiyesi'nde gerçekleştirilen mülk satışları ve arazi devirlerinin söz konusu hususiyetler açısından dağılımı açık bir biçimde görülebilmektedir. Tablo 6'dan hareketle ilk olarak zikredilmesi gereken nokta mülk ve miri arazi devirlerinin nahiyenin Trabzon şehrine yakın kısmında belirgin bir ölçüde yoğunlaşmış bulunmasıdır. Gerçekten yörenin batı sınırından doğuya, sahil şeridi ve güneye doğru vadi boylarınca

---

⁶¹¹ Özellikle mülk satışlarının Müslim ve gayrimüslim nüfusun yerleşim birimlerine dağılımı, kısmen de her iki cemaatin nüfus içerisindeki dengesi hakkında son derece değerli ipuçlarını ihtiva ettiği ve satış hüccetlerinin tarih araştırmalarında bu yönde kullanılabilir olduğu dikkat çekmektedir. Trabzon şehrinin XVII. asrın ortasındaki durumuna yönelik benzer değerlendirmeler için bkz. Kenan İnan, "1831 Nolu Şer'îye Siciline Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Mülk Satışları" *Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2013, s. 159-161.

sıralanmış yerleşim birimlerinden daha az ve oldukça sınırlı sayıda satış, devir ya da hibe işleminin Trabzon kadı sicillerine intikal ettiği anlaşılmaktadır⁶¹².

Tablo 6'nın içerdiği veriler Yomra Nahiyesi'ndeki mülk ve miri arazilerin devrine yönelik akitlerin büyük bir kısmının Müslümanlar adına kayıtlı bulunduğunu göstermektedir. Bu çerçevede toplam 744 adet akdin 460 adedinde tarafların Müslüman olduğu görülmektedir. Zimmîlerin yalnızca kendi dindaşları ile akdettikleri satış ve devir işlemlerinin sayısı ise 78'dir. Ayrıca yine tablodaki verilerden anlaşıldığı kadarıyla gayrimüslimlerden Müslümanlara daha fazla satış, devir ya da hibe işleminin gerçekleştirildiği göze çarpmaktadır. Yine Yomra Nahiyesi'nin pek çok karyesinde Müslümanlardan zimmîlere 61 adet satış, devir ve hibe işlemi gerçekleştirilmişken, zimmîlerden Müslümanlara ilgili konulara dair 138 adet akdin sicillere kaydedildiği belirlenmiştir. Dolayısıyla her iki din grubu arasındaki bu yönde vuku bulan ilişkiler ağında Müslümanların daha etkin olduğu söylenilebilir. Öte yandan yörede Ermenilerin hem kendileri ve hem de Müslümanlarla gerçekleştirdikleri oldukça sınırlı sayıda satış ya da devir işleminin kayıt altına alındığı da dikkat çekmektedir

---

⁶¹² Nahiyenin doğusunda gerçekleştirilmiş satışların gerçek miktarları yansıttığını iddia etmek mümkün değildir.

Tablo 6: İncelenen Kadı Sicillerine Göre Yomra Nahiyesi'nde Gerçekleştirilen Mülk Satışları ve Arazi Devirlerinin Karyelere ve Din Gruplarına Göre Dağılımı

KARYE ADI		M→M	Z→Z	M→Z	Z→M	E→E	E→M	M→E
Hoc	Hoc	111	20	15	14	-	-	-
	Mesaloş	13	4	5	4	-	-	-
	Paravlak	25	5	7	7	-	-	-
	Kerasyo	12	16	8	5	-	-	-
	Kastamoni	9	2	4	2	-	-	-
	Dimasya	2	-	-	-	-	-	-
	Zefanos	3	2	1	4	-	-	1
Komera	Komera	36	4	-	4	-	-	-
	Sagir	4	-	1	4	-	-	-
	Kavala	18	4	3	9	-	-	-
Samaruksa	Samaruksa	23	1	1	10	-	-	-
	Kebir	9	1	2	2	-	-	-
	Sagir	8	1	1	1	-	-	-
	Afyans	3	-	-	1	-	-	-
Kovata	Kovata	25	-	-	-	-	-	-
	Kuhla	20	-	-	2	-	-	-
	Şana	30	-	1	6	-	-	-
	Şana-i Kebir	11	-	-	-	-	-	-
	Şana-i Sagir	5	1	1	4	-	-	-
Durana	Durana	13	1	-	3	-	-	-
	Fuçul	3	-	-	1	-	-	-
	Kan	2	-	-	-	-	-	-
	Kohali	2	-	-	1	-	-	-
	Kastel	1	-	2	1	-	-	-
	Miço	1	-	-	-	-	-	-
	Civera	4	1	-	-	-	-	-
Uz	Kalafka	1	-	-	-	-	-	-
	Uz	1	-	-	-	-	-	-
	Uz	2	-	-	-	-	-	-
	Simona/ Ağrit	-	-	-	-	2	-	-
	Santa	1	-	-	-	-	1	-
Mesona	Mesona	14	3	2	9	-	-	-
	Mesaz	2	-	1	3	-	-	-
	Armuciyo	2	-	-	2	-	-	-
Varvara	Varvara	3	2	-	9	-	-	-
	Süfla	4	3	2	12	-	1	1
	Karon	1	-	-	-	-	-	-
Zümleha	Zümleha	1	-	-	1	-	-	-
	Kadaruksa	1	-	-	-	-	-	-
i	Arsen	3	-	-	-	-	-	-

	Kocaba	2	-	1	6	-	-	-
	Mazula	-	1	-	-	-	-	-
	Yomra	-	-	1	1	-	1	-
	Sotoko	1	1	-	-	-	-	-
	Cacanoy	5	-	-	1	-	-	-
	Mahura	2	-	-	-	-	-	-
	Alanoz	2	-	1	-	-	-	-
Ladom	Ladom	2	1	-	-	-	-	-
	Kebir	-	1	-	1	-	-	-
	Sagir	2	2	-	4	-	-	-
Digene	Digene	8	-	-	1	-	-	-
	Korgen	1	-	-	-	-	-	-
Cicera	Cicera	-	-	-	-	-	-	-
	Galata	1	-	-	-	-	-	-
Hara	Hara	1	-	-	-	-	-	-
	Zazana	-	-	-	1	-	-	-
	Yomra Nahiyesi	4	1	1	2	-	-	-
	TOPLAM	460	78	61	138	2	3	2

XVII. asır itibariyle Yomra Nahiyesi'nde gerçekleştirilmiş mülk ve miri arazi devirlerinin bu işlemleri kadı mahkemesine taşıyanların dini kimlikleri açısından Trabzon şehrindekine benzer bir nitelik arz ettiği gözlemlenmektedir. Zira aynı yüzyılın ortasında şehirde de mülk alıp satanların büyük bir kısmını Müslümanların oluşturduğu belirlenmiştir⁶¹³. Ayrıca Trabzon şehrindeki mülk transferlerinin, farklı din gruplarının kabaca nüfusları nispetinde sicillere yansıdığı ve bu grupların şehrin mahallelerine dağılımları ile doğrudan ilişkili bulunduğu söylenilebilmektedir⁶¹⁴. Neticede defterlerde kayıtlı sayılar ve Müslümanların bu husustaki etkinlikleri bakımından Yomra Nahiyesi ile şehrin büyük oranda benzeşmesi nahiyeye için de aynı durumun geçerli olup olamayacağı sorusunu akıllara getirmektedir. Bu soru daha doğrusu yöredeki mülk satışlarının ve miri arazi devirlerinin ya da hibelerin Müslümanların nüfusun başlıca unsurunu meydana getirdiği şeklinde yorumlanıp yorumlanamayacağı çalışma açısından önemli bir noktada durmaktadır. Her şeyden önce nahiyedeki mülk ve miri arazilerin kullanım haklarını satan

⁶¹³ İnan, "1831 Nolu Şer'iyeye Siciline Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Mülk Satışları" s. 152.

⁶¹⁴ 1583 yılına ait Trabzon Sancağı'nın en geç tarihli tapu-tahrir defterinin verilerine göre şehrin mahallelerindeki Müslim-gayrimüslim dağılımı ve nüfus oranları ile XVII. asrın ortalarındaki mülk satışlarının yine şehrin mahalleleri ve bu satışların dini cemaatler arasındaki dağılımı ciddi bir benzerlik göstermektedir. 1583 yılında Trabzon şehrindeki Müslüman ve gayrimüslim nüfus ve kentin mahalleleri hakkında geniş bilgi için bkz. Bostan, **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağı'nda Sosyal ve İktisadî Hayat**, s. 170-178.

ve yahut da satın alan kişilerin tamamının yöre sakini olmadığı açıkça tespit edilebilmektedir. Şöyle ki ilgili kayıtlarda genel olarak satıcıların ikâmet ettikleri yerleşim birimleri belirtilmekte ve bu gibi kimseler arasında şehrin hemen her mahallesinden şahısların bulunduğu görülebilmektedir. (Bkz. Tablo 7). Diğer taraftan çoğu halde – şüphesiz istisnaları ile- alıcılar için aynı bilgi zikredilmediğinden daha az güvenilir bir durum söz konusudur. Yomra Nahiyesi gibi şehirlilerin yoğun bir biçimde ilgi gösterdikleri bir bölgede mülk satışları ve miri arazi devirlerinin cemaatlerin nüfus yapılarının bir izdüşümü olarak algılanabilmesi açısından hemen her zaman bu hususiyetler göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak her ne olursa olsun nahiyede toprak alım-satımı, hibe ve devretme gibi konularda Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki çarpıcı farkı bahsi geçen cemaatlerin nüfus nispetlerinden tamamen bağımsız düşünmek de mümkün değildir.

Tablo 6’da gayrimüslimlerin kendi aralarındaki arazi değişimlerini en fazla Hoc adlı karyeler topluluğunda gerçekleştirdikleri açıkça görülebilmektedir. Aynı zamanda gayrimüslimlerin Müslümanlardan yoğun bir şekilde mülk ya da miri arazi devraldıkları yerleşim birimlerini yine Hoc bölgesi teşkil etmektedir. Özellikle Hoc Kerasya’nın bu hususta gerçek bir gayrimüslim üstünlüğünü yansıttığı dikkat çekmektedir. İlginç olan söz konusu köyün Hoc Paravlak Karyesi ile XVII. asrın sonunda en çok avarız ve cizye mükellefi gayrimüslimin yaşadığı yerleşim birimlerinden biri olmasıdır. Diğer taraftan Hoc Paravlak Karyesi’nde vergi mükellefi zimmilerin yoğunluğu nispetinde bir satış ve devir oranının kadı sicillerine intikal etmediği göze çarpmaktadır. Bununla birlikte her ne kadar Hoc Kerasya’ya oranla bu köyde gayrimüslimlerin tarafı bulunduğu az sayıda akdin sicil kayıtlarında yer aldığı gözükse de nahiyenin geneli dikkate alındığında yine de zimmilerin ilgili konularda etkin olduğu köylerin başında Hoc Paravlak’ın geldiği anlaşılmaktadır (Bkz. Tablo: 9). Öte yandan defterlerde yalnızca Hoc başlığı altında ayrıntı verilmeden kayıt altına alınmış akitlerin de bir kısmının her iki karyeye ait olması son derece muhtemeldir⁶¹⁵. Ayrıca Hoc isimli karyelerde zimmiler kadar şehirli Müslümanların da fazlaca mülk alıp sattığı ve arazi tasarruf ettiği de düşünüldüğünde Müslümanlara ait akitlerin hepsinin nahiye sakinlerinden kaynaklanmadığı görülebilir.

---

⁶¹⁵ Kadı sicillerinde çoğu halde Hoc, Samaruksa, Şana vb. şekillerde zikredilen karyelerin bu genel adlarla kayıtlı yerleşim birimlerinde yer alan Mesaloş, Paravlak, Kerasya, Kastamoni, Dimasya, Kebir ya da Sagir ve yahut da Nefs-i Yomra örneğinde olduğu gibi Sotoko, Arsen gibi diğer köyleri de kapsadığı unutulmamalıdır. Örneğin satılan, hibe edilen ve devredilen arazinin Hoc Karyesi’nde bulunduğu ilgili belgede belirtilmesi, aynı zamanda söz konusu arazinin Paravlak’da olabilme ihtimalini de içermektedir. Dolayısıyla elde edilen veriler tabloya bu ihtimal de dikkate alınarak yansıtılmıştır.

Yomra Nahiyesi'nin az sayıda satışa, hibe ve miri arazinin devrine yönelik akdin mahkemeye intikal ettiği karyelerinde nüfusun dini cemaatler açısından kompozisyonu ve yerleşim tercihleri hususlarında güvenilir değerlendirmeler yapabilmek oldukça zordur. Bir örnek vermek gerekirse incelenilen kadı sicillerine Santa Karyesi'nden yalnızca iki satış – bir adedi aynı zamanda devir- akdinin yansıdığı belirlenmiştir⁶¹⁶. Tarafları Müslüman ve Ermeni olan böyle bir kayıt üzerinden Müslümanlar ile Ermenilerin Santa'da yaşadığı⁶¹⁷, mülk ve miri arazi tasarruf ettiği rahatlıkla söylenilebilir (Bkz. Tablo 6). Ancak 1682 yılında aynı karyedeki avarız mükelleflerinin tamamının gayrimüslim olduğu ve bunların arasında hiç bir Ermeni'nin bulunmadığı tespit edilebilmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında ilgili konulardaki her akdin ait olduğu bölgenin dini ve etnik kompozisyonunu örneklemediği açıktır. Yine de Ermenilerin tarafı bulunduğu satış ya da devirlerin gerçekleştirildiği Simona, Ağrit, Zefanoz gibi karyelerin gerçek anlamda yine Ermeni avarız ve cizye mükelleflerinin yaşadığı iskân birimleri olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca zimmîlerin Müslümanlara çok sayıda mülk satıp, arazi devrettikleri Varvara ve Süfla karyelerinin bilhassa da Varvara'nın yoğun bir gayrimüslim vergi mükellefi topluluğunu barındırdığı bilinmektedir. Hepsinden öte Tablo 6'nın genelinde görülen veriler 1680'li yıllarda Müslümanların neredeyse nahiyenin bütün karyelerinde mevcut vergi mükelleflerinin çoğunluğunu oluşturması hususiyetini teyit etmektedir. Her ne kadar XVII. asırda Yomra Nahiyesi'nde gerçekleştirilmiş mülk ve arazi devirlerinin bütününe kadı sicillerine yansıdığını ileri sürmek güç de olsa Müslümanların nüfusun azınlık seviyesinde bulunduğu bir durumda yörenin pek çok karyesinde arazi alıp-satanların ezici bir kısmını Müslümanların teşkil etmesi beklenemezdi. Bu nedenden ötürü Tablo 6'da yer alan Müslim ağırlıklı veriler bir tesadüfün neticesi olmasa gerektir.

Bir takım güvenilirlik sorunlarını barındırmasına rağmen XVII. yüzyılda Yomra Nahiyesi'nde gerçekleştirilmiş mülk satışları, miri arazi devirleri ve hibe işlemleri dikkate alınarak yörede Müslim ve gayrimüslim nüfusun dağılımı hakkında belli başlı değerlendirmeler yapabilmek mümkündür. En azından yukarıda değinilen örnekler genel anlamıyla söz konusu kayıtların, yöredeki avarız ve cizye mükelleflerini muhtevi XVII. asrın sonuna ait defterlerin verileri ile uyumlu bir yapıyı ortaya koyduğunu göstermektedir. Eğer aynı döneme tarihlenen herhangi bir avarız ve cizye defteri çalışma kapsamında

⁶¹⁶ T.Ş.S., 1831, 36/9; T.Ş.S., 1832, 79/3.

⁶¹⁷ Ayrıca Santa sakini bir Müslüman için bkz. T.Ş.S., 1826, 47/1.

kullanılmasaydı Tablo 6'nın verileri üzerinden Ermenilerin Uz, Rumların ise daha ziyade Hoc adlı karyelerde yoğunlukta bulunduğu, nahiyenin doğusunda oldukça az zimminin yaşadığı ve son olarak yörenin neredeyse bütününde Müslümanların nüfusun çoğunluğu meydana getirdiği rahatlıkla söylenilebilirdi. Hakikaten daha sonra da görülebileceği üzere XVII. yüzyılın son çeyreğinde nahiyenin askeriler, vergi mükellefi Müslüman, Rum ve Ermenilerden mürekkep nüfusu benzer bir dağılıma işaret etmekte ve farklı kaynaklardan derlenen yine farklı türden verilerle aynı sonuca ulaşılabilir. Bu uyum ve çalışma kapsamında derlenen pek çok verinin böylece sağlamlasının yapılabilmesi XVII. asırda yörenin dini ve etnik yapısının oturduğunu göstermesi bakımından büyük bir önem arz etmektedir.

Daha önce de değinildiği gibi XVII. yüzyıla ait kadı sicillerinden derlenen veriler mülk ya da miri Yomra Nahiyesi'nde yer alan bağ, bahçe ve tarım arazilerine -hatta çayırlarla ormanlara- askeriler ve şehirli Müslümanların yoğun bir ilgi gösterdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle yörenin Karadeniz sahil şeridi boyunca sıralanmış Trabzon şehrine yakın kuzey batı kısmındaki arazilerin satışına, hibe edilmesine ya da tasarruf haklarının devredilmesine yönelik akitlerde bu ilgi açıkça belirlenebilmektedir. Dolayısıyla sıklıkla askeriler kadar şehirli Müslümanların tarafı oldukları akitlerin incelenilen defterlerdeki çokluğu toplumun bu kesimlerinin yörenin nüfusu ve yerleşim yapısı üzerindeki muhtemel etkilerinin tespitini gerekli kılmaktadır. Bu amaçla sadece çeşitli arazi parçalarının el değiştirmesini içeren belgeler değil aynı zamanda borç-alacak, miras, arazi ihtilafları vb. nedenlerle mahkemeye intikal etmiş davaların şehirli tarafları yaşadıkları yerlerle unvanları dikkate alınarak farklı gruplara ayrılmıştır. Ayrıca nahiyenin mahkemeye yansıyan satış, devir, hibe işlemlerine ve pek çok davaya konu olmuş yerleşim birimleri defterlerdeki yoğunlukları doğrultusunda üç ayrı bölüm olarak değerlendirilmiştir. Böylece hem Müslim ve hem de gayrimüslim şehir halkının yörenin karyelerine gösterdiği alâka daha açık bir şekilde göz önüne çıkmaktadır.

Aşağıdaki tablo, Yomra Nahiyesi ile mülkiyet hakkı ve arazi tasarrufu yoluyla ilişkili Trabzon şehri sakinlerinin yaşadıkları mahallelere göre bir dökümünü içermektedir. Tabloda görülen Hoc-Kovata isimli coğrafi kısım nahiyenin şehre yakın az eğimli ve en fazla sicil kaydının ilgili bulunduğu bölgesini teşkil etmektedir. Şana-Durana-Uz kesimi ise yörenin Şana ve Yomra gibi vadi boyları ile Hoc-Kovata bölümüne oranla daha

engebeli bir coğrafyaya dağılmış köylerinden ibarettir. Üçüncü sütuna gelince bu kısım nahiyenin bütünüyle şehre uzak kesimine günümüzdeki modern Arsin coğrafyasına aittir. Böylesi bir ayırım nedeni ne olursa olsun kadı mahkemesine intikal etmiş her türlü meselenin yoğunluğu ve şüphesiz şehirlilerin tarafı oldukları kayıtlar göz önüne alınarak yapılmıştır. Zira tablo 7'deki veriler ışığında nahiyenin batı sınırından doğusuna doğru hem yöre ile alâkalı ve hem de şehirlilerle askerilerin doğrudan tarafı bulunduğu sicil kaydının giderek azaldığı görülecektir (Bkz. Harita 5). Bu çerçevede yörenin Trabzon şehrine yakın yerleşim birimlerinin şehirlilerin en yoğun bir biçimde ilgi gösterdiği bölge olduğu söylenilebilir. İkinci sütundaki yoğunluğun ise Şana vadisinde yer alan aynı adlı Şana ve Samaruksa gibi vakıf köylerden kaynaklandığı belirtilmelidir⁶¹⁸.

Tablo 7 Yomra Nahiyesi'nde faaliyetleri izlenilebilen şehirli Müslümanlar ile zimmîler arasında kayda değer bir fark bulunduğunu göstermektedir. Bu farkın önemli bir kısmının mülk ve miri arazi devirlerini içeren sicil kayıtlarıyla alâkalı olduğu daha önce zikredilmişti. Ancak şehirli zimmîlerin hem Müslümanlar ve hem de kendi aralarındaki miras, arazi anlaşmazlıkları vb. davaların eklenmesine rağmen yine benzer bir tablonun şekillendiği göze çarpmaktadır. Öte yandan her iki din grubunun şehrin mahallelerindeki dağılımının Tablo 7'nin verileri üzerinden de açık bir şekilde okunabildiği görülmektedir. İlgili kayıtlar bir bütün olarak XVII. asırda şehir nüfusunun sayısal ve dini kompozisyonunun nahiyenin yakın kesimini de etkilediğini ortaya koymaktadır. Değerlendirmeye tabi tutulan kayıtların büyük bir kısmının yoğunlaştığı Hoc-Kovata bölgesi bu hususiyeti doğrudan örneklemektedir. Genellikle Trabzon şehrinin yönetici kesiminin ikamet ettiği Orta Hisar ile ileri gelen şehirlilerin yaşadığı Aşağı Hisar gibi pek çok mahalleden ibaret yerleşim birimlerinde sakin şahısların sıklıkla bu bölgedeki arazilerle ilgilendikleri ve de aynı arazilerle alâkalı oldukça fazla davaya taraf oldukları anlaşılmaktadır. Daha ziyade zimmîlerin sakini bulunduğu mahallelerin de yörenin bu kesimi ile benzer bir ilişki düzeyini yansıttığı dikkat çekmektedir. Diğer taraftan nahiyenin doğusunda yer alan karyelerle ilgili kayıtların tarafları olan Müslümanlar arasında üst düzey şehir sakinleri ve askerilere sınırlı düzeyde rastlanıldığı da zikredilmelidir.

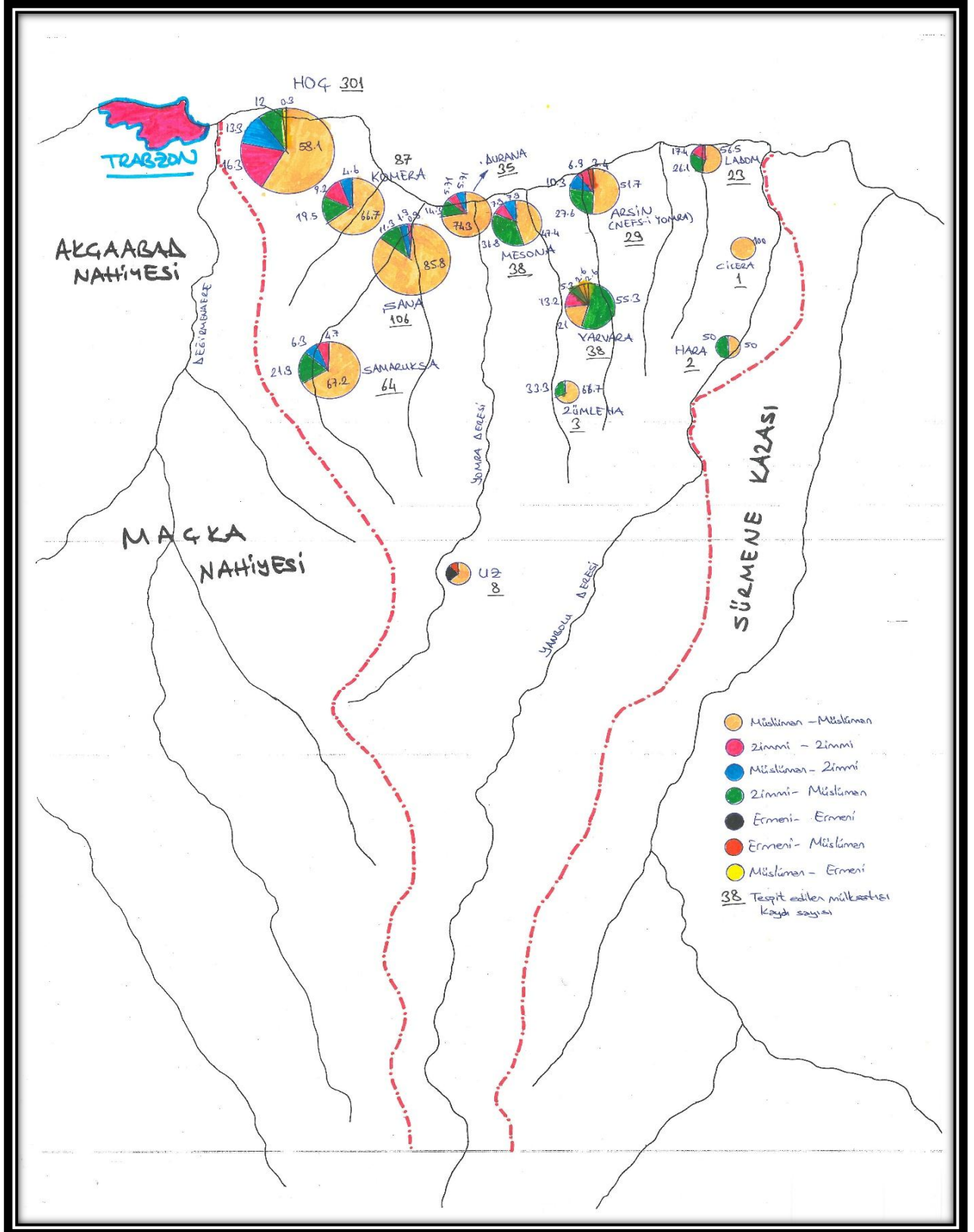
---

⁶¹⁸ Bu durum Tablo 6'nın verileri üzerinden daha açık bir şekilde belirlenebilmektedir.

Tablo 7: İncelenen Kadı Sicillerindeki Satış, Devir, Hibe Akitleri ve Davaların Yomra Nahiyesi'nde Yer Alan Karyeler, Din Grupları ile Şehrin Mahallelerine Dağılımı

MAHALLE	Hoc-Kovata		Şana-Durana-Uz		Arsin	
	M	Z	M	Z	M	Z
Aşağı Hisar	43	-	5	-	3	-
Aşağı Hisar/Bab-ı Bazar	3	-	3	-	1	-
Aşağı Hisar/Bab-ı Zağnos	-	-	1	-	-	-
Aşağı Hisar/Hoca Halil	2	-	2	-	-	-
Aşağı Hisar/Mağara Mescidi	3	-	-	-	-	-
Aşağı Hisar/Molla Siyah	3	-	1	-	-	-
Aşağı Hisar/Sacılı Hoca	1	-	-	-	-	-
Aya Gorgor	-	4	-	2	-	1
Aya Filibo	-	1	-	-	-	-
Aya Kireki	-	4	-	2	-	-
Aya Marina	-	3	-	1	-	-
Aya Ovin-i Sagir	-	-	-	-	-	1
Aya Sozori	-	1	-	-	-	-
Aya Vasil	-	7	-	1	-	2
Bozdepe	3	-	4	-	-	-
Cami-i Cedid	2	-	-	-	-	-
Çömlekçi	3	-	3	2	-	7
Debbağhane	12	-	5	-	1	1
Efrenç	-	-	-	1	-	1
Eksotha	-	1	1	2	-	-
El-Hac Baba	-	-	1	-	-	-
El-Hac Kasım	13	-	2	-	4	-
Frenk Hisarı	-	3	-	-	-	2
Ganita	-	3	-	-	-	1
Hacı Hüseyin	1	-	-	-	-	-
İmaret	3	-	1	-	-	-
İskender Paşa	19	3	8	-	4	-
Kabak Meydan	1	-	-	-	-	-
Kâfir Meydanı	1	-	-	-	-	-
Kale-i Kule	3	-	2	-	-	-
Kasım Beşe	3	1	-	-	2	-
Kemer kaya	1	-	-	1	2	-
Ketancızade	-	-	1	-	1	-
Kule	1	-	-	-	1	-
Kindinar	-	-	-	-	-	-
Meydan	2	-	1	-	-	-
Meydan-ı Şarki	9	-	3	1	-	1
Muhiddin	4	-	3	-	-	-
Orta Hisar	24	-	13	-	1	-
Orta Hisar/Amasya	1	-	-	-	-	-
Orta Hisar/Bayram Bey	1	-	-	-	-	-
Orta Hisar/Eski Saray	4	-	-	-	-	-
Orta Hisar/Kısa Han	-	-	1	-	-	-
Orta Hisar/Köhne Hamam	5	-	4	-	-	-
Orta Hisar/Musa Paşa	-	-	-	-	1	-
Orta Hisar/Şirin Hatun	3	-	-	-	-	-
Tekfur Çayırı	1	-	2	-	-	-
Tuzlu Çeşme	-	-	-	1	-	-
Urgancı	-	3	1	1	-	-
Vaz Molika	-	-	-	-	-	2
Yeni Cuma	4	-	1	-	-	-
Zoğraf	-	2	-	-	-	-
Trabzon	91	11	38	6	11	7
Silik	-	-	1	-	-	-
TOPLAM	270	47	108	21	32	26

Harita 5: XVII. Yüzyıla Ait Trabzon Kadı Sicillerine Göre Nahiyesi'nde Gerçekleştirilen Mülk Satışlarının ve Arazi Devirlerinin Yerleşim Birimleri ile Din Gruplarına Göre Dağılımı

Çalışma kapsamında incelenilen belge serisi yoğun bir zimmi vergi mükellefi topluluğunu barındıran Hoc isimli karyelerde yöre sakini ve şehirli Müslümanların sahip olduğu mülkler ve tasarruf ettiği araziler açısından kayda değer bir ayrıntıyı gözler önüne sermektedir. Genellikle satış, devir, hibe ve arazi ihtilafı gibi hususları muhtevi kayıtlara konu olmuş mülk ya da arazilerin çevreleri ile “...bir haddi Abdurrahman Efendi ve bir haddi Ahmed Beşe ve bir haddi Ömer Çelebi mülklerine...”⁶¹⁹, “...bir taraftan Tuhlu oğlu Ali Ağa mülkü ve bir taraftan Ahmed Çelebi ibn Mahmud mülkü ve bir taraftan Ayşe Hatun mülkü...”⁶²⁰ şeklinde tasvir edilmesi Müslüman ağırlıklı bir mülkiyet ve toprak dağılımını tespiti imkân tanımaktadır. Bütün bunlar ilgili kayıtlarda satıcı-alıcı, davacı-davalı olarak mahkemeye gelen kimseler dışında pek çok Müslüman’ın Yomra Nahiyesi’nde mülkü bulunduğunu ya da arazi tasarruf ettiğini belgelemektedir. Her ne kadar derlenen kayıtlarda çevresi zimmi ağırlıklı ve Müslim-gayrimüslimlerin komşu olduğu toprak parçalarının mevcudiyeti belirlenebilse de bu hususta tartışmasız bir Müslüman çoğunluğunun dikkate değer bir mahiyet gösterdiği gözlemlenmektedir. Tam da bu noktada şehirli veyahut da köylü Müslümanların gayrimüslimlerle kıyaslandığında daha yoğun bir mülkiyet düzeyine ne şekilde ve ne zaman ulaşmış bulduklarının tespiti konu açısından büyük bir önem taşımaktadır.

XVI. yüzyılın sonuna doğru Müslümanların Yomra Nahiyesi’ndeki baştına ve zeminlere giderek artan ilgisinin daha doğrusu böyle bir eğilimin XVII. asırda ne düzeyde bir gelişim kaydettiği tapu-tahrir defterlerinin yokluğu nedeniyle belirlenememektedir. Fakat kadı sicillerinden derlenen yukarıdaki verilerin bu eğilimden bağımsız düşünülmesi mümkün değildir ve anlaşıldığı kadarıyla XVI. asırda yöredeki baştına ve zemin sahiplerinin artışı ile Tablo 6 ve 7’nin içerdiği veri yekunu arasında doğrudan bir ilişki mevcuttur. Bu konuda zikredilmesi gereken ilk husus Yomra Nahiyesi’ndeki mülklerle ilgili olarak XVII. yüzyıla tarihlenen satış akitlerinde baştına teriminin hiçbir şekilde kullanılmamasıdır. Ayrıca Yomra Nahiyesi gibi askerilerin ve şehirlilerin sıklıkla mülk aldığı bir bölgede yüzyıl boyunca hiçbir baştınanın satılmadığını var saymak hiç de gerçekçi gözükmemektedir. Üstelik yöredeki baştınaların önemli bir kısmının, XVII. asırda mülk satışlarının yoğunlaştığı Hoc-Kovata bölgesinde bulunduğu da eklenmelidir. Zemin olarak adlandırılan arazilere gelince aynı dönem itibarıyla ağadan paşaya üst düzey

---

⁶¹⁹ T.Ş.S., 1821-137, 18/2.

⁶²⁰ T.Ş.S., 1845, 21/4

unvanları taşıyan askerilerin yoğun bir şekilde benzeri nitelikteki toprak parçalarına ilgi gösterdiği anlaşılmaktadır⁶²¹.

Aşağıdaki tabloda, incelenen kadı sicillerine göre Yomra Nahiyesi'nde mülk satışı ya da miri arazi devri gerçekleştiren Müslüman erkeklerin unvanlarına göre dağılımı görülmektedir⁶²². Ayrıca bu anlamda nahiyenin hangi karyesinden ne kadar akdin kadı sicillerine intikal ettiği de anlaşılabilir. Tablo 8'in ayrıntılı verileri 261 adet satış ve devir işleminin askeri sınıfa ve toplumun ileri gelen tabakasına mensup kimselerce gerçekleştirildiğini, buna karşılık unvansız satıcılara ait toplam 105 adet akdin kadı mahkemesinde onaylandığını göstermektedir. Bununla beraber "*Bey, Paşa, Ağa, Beşe, Çelebi ya da Hacı, Efendi, Seyyid*" gibi belli unvanları taşıyan şahısların konu açısından faaliyetlerinin daha ziyade yörenin şehre yakın kısmında yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Bu bölgeyi meydana getiren başlıca yerleşim birimlerini Hoc isimli karyeler topluluğu teşkil etmektedir. İlginçtir bu döküm 1583 yılında baştına ve zemin sahiplerinin ve benzeri arazi parçalarını tasarruf edenlerin unvanlarını ve Yomra Nahiyesi'ndeki yoğunluğunu akla getirmektedir. Dolayısıyla XVI. asrın sonunda giderek toplumun söz konusu kesimlerinde taban bulan böylesi bir eğilimin XVII. yüzyılda da hız kesmeden varlığını sürdürdüğü hatta etkisini arttırarak daha fazla şehirliler ve askeriye bölgeye çektiği rahatlıkla ileri sürülebilir.

---

⁶²¹ İster mülk ve ister miri XVII. yüzyılda satışa, hibeye ya da tasarruf haklarının devredilmesine ve yahut da anlaşmazlıklara konu olmuş arazileri ve elbetteki en değerli çiftlikleri tasarruf edenler arasında bir önceki yüzyıldaki gibi askerilerin ve şehirlilerin sıklıkla yer alması kayda değerdir. Sayısız kayıt arasından seçilmiş tipik örnekler için bkz. T.Ş.S., 1832, 98/1; T.Ş.S., 1834, 40/4; T.Ş.S., 1835, 53/1, T.Ş.S., 1836, 6/2, 6/6, 31/4; T.Ş.S., 1837, 58/8; T.Ş.S., 1838, 54/4; T.Ş.S., 1844, 37/4; T.Ş.S., 1847, 27/6; T.Ş.S., 1848, 31/1, 59/2; T.Ş.S., 1849, 47/2, 54/2; T.Ş.S., 1851, 58/2-3, 59/2, 97/2; T.Ş.S., 1852, 81/2.

⁶²² Tablo 8'in ve Tablo 9'un sonunda yer alan Yomra adlı satırın karşısındaki veriler nahiyenin, ismi verilmemiş ve isimleri çeşitli sebeplerle okunamamış karyelerine ait akit sayılarını içermektedir. Yani bu rakamlar yörenin adı tespit edilemeyen köylerinde gerçekleştirilmiş mülk satışlarını ya da miri arazi devirlerini ifade etmektedir. Ayrıca bazı mülkler ve araziler birkaç kez satışa konu olabildiğinden ve pek çok kimse defalarca mülk alıp satabildiğinden aynı arazilere ve kişilere dair tekrarlayan satışlar elenerek daha gerçekçi rakamlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Tablo 8: İncelenen Kadı Sicillerine Göre Yomra Nahiyesi'nde Mülk Satışı ya da Miri Arazi Devri Gerçekleştiren Müslüman Erkeklerin Sosyal Statü Dağılımı

KARYE ADI		Ağa	Beşe	Çelebi	Hacı/Efendi/ Seyyid	Bey/Paşa	Çavuş	Unvansız
Hoc	Hoc	13	15	18	3	6	4	17
	Mesaloş	1	4	3	-	-	-	1
	Paravlak	2	8	8	1	1	-	3
	Kerasyo	1	12	-	-	-	-	5
	Kastamoni	3	3	1	-	-	-	3
	Dimasya	-	-	-	-	-	1	-
	Zefanos	-	2	-	-	-	-	-
Komera	Komera	2	6	12	1	1	-	6
	Sagir	-	1	2	-	-	-	-
	Kavala	1	9	1	-	-	-	6
Samaruksa	Samaruksa	1	4	3	-	-	-	12
	Kebir	-	1	-	1	-	-	4
	Sagir	1	1	3	1	-	-	2
	Afyans	-	1	1	-	-	-	1
Kovata	Kovata	6	6	4	-	-	-	3
	Kuhla	-	4	2	-	1	1	8
	Şana	6	5	4	1	1	-	6
	Şana-i Kebir	-	6	1	-	-	-	1
	Şana-i Sagir	1	2	-	-	-	-	-
Durana	Durana	-	5	1	-	-	-	5
	Fuçul	-	-	-	-	-	-	2
	Kan	-	-	-	1	-	-	-
	Kohali	-	-	1	-	-	-	-
	Kastel	-	-	-	-	-	-	1
	Miço	-	-	1	-	-	-	-
Civera		1	2	-	-	-	-	1
Uz	Karye	-	-	-	-	-	-	1
	Karye	-	-	-	-	-	-	-
	Simona/ Ağrit	-	-	-	-	-	-	-
	Santa	-	-	-	-	-	-	1
	Kalafka	-	-	-	-	-	-	1
Mesona	Mesona	-	3	2	-	-	-	4
	Mesaz	-	1	-	-	-	1	-
	Armuciyio	-	1	-	-	-	-	1
Varvara	Varvara	1	1	-	-	-	-	-
	Süfla	-	2	3	-	-	-	-
	Karon	-	-	-	-	-	-	1
Zümlaha	Karye	-	1	-	-	-	-	-
	Kadaruksa	-	-	-	-	-	-	-

Nefs-i Yomra	Arsen	-	1	-	-	-	-	-
	Kocaba	-	1	1	-	-	-	1
	Mazula	-	-	-	-	-	-	-
	Yomra	-	-	-	-	-	-	-
	Sotoko	-	-	-	-	-	-	-
	Cacanoy	-	3	-	-	-	1	-
	Mahura	-	1	-	-	-	-	-
	Alanoz	-	1	1	-	-	-	-
Ladom	Ladom	-	-	1	-	-	-	1
	Kebir	-	-	-	-	-	-	-
	Sagir	-	1	1	-	-	-	-
Digene	Karye	-	1	1	-	-	-	3
	Korgen	-	-	-	-	-	-	1
Cicera	Karye	-	-	-	-	-	-	-
	Galata	-	-	-	-	-	-	1
Hara	Karye	-	-	-	-	-	-	1
	Zazana	-	-	-	-	-	-	-
Yomra		-	2	1	-	-	-	1
TOPLAM		40	117	77	9	10	8	105

Tablo 9, tıpkı Tablo 8 gibi aynı veriler esas alınarak hazırlanmakla birlikte yalnızca yörede mülk alan ya da miri arazilerin tasarruf haklarını bedeli ya da hibe karşılığında elde eden kişilerin unvanlarını ihtiva etmektedir. Tablo 9'daki veriler göz önüne alındığında yine yukarıda da zikredildiği üzere askerilerin ve toplumun önde gelen bireylerinin bu alanda da bariz bir üstünlüğünün bulunduğu görülecektir. Bu çerçevede 364 adet satış ve devir işleminde alıcıların söz konusu toplumsal gruplara mensup kimseler olduğu belirlenmiştir. Nahiyedeki mülk ya da miri arazilerin tasarruf haklarını devralan unvansız kişilerin sayısı ise 149 ile sınırlıdır. Buna ek olarak Tablo 8'de gözlemlenen mevcut satış ya da devir işlemlerinin çoğunluğunun yörenin batı ve şehre yakın kısımlarına yönelik olması hususiyeti Tablo 9 için de geçerlidir. Fakat Tablo 9'un en önemli farkı aynı toplumsal grupların mülk toprakları ve miri arazilerin kullanım haklarını satmaktan ziyade almakta daha etkin davrandıklarının tespit edilebilmesidir. Bununla beraber her iki tabloda yer almayan kadın satıcı ve alıcıların önemli bir oranda yüksek konuma sahip kimseler olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan unvansız kişiler arasında şehirlilerin de bulunduğu unutulmamalıdır⁶²³

⁶²³ Bu gibi kimselerin unvanlarının zaman zaman ilgili kayıtlara geçirilmediği aynı şahıslarla alâkalı farklı kayıtlar üzerinden anlaşılabilir.

Tablo 9: İncelenen Kadı Sicillerine Göre Yomra Nahiyesi'nde Mülk ya da Miri Arazi Devralan Müslüman Erkeklerin Sosyal Statü Dağılımı

KARYE ADI		Ağa	Beşe	Çelebi	Hacı/Efendi/ Seyid	Bey/Paşa	Çavuş	Unvansız
Hoc	Hoc	12	25	16	5	6	3	20
	Mesaloş	-	5	1	-	1	1	5
	Paravlak	2	8	6	1	-	6	7
	Kerasyo	2	6	-	-	1	-	6
	Kastamoni	2	4	-	-	1	-	2
	Dimasya	1	-	-	1	-	-	-
	Zefanos	-	3	1	-	-	-	2
Komera	Komera	3	15	6	1	-	2	7
	Sagir	-	6	1	-	-	1	-
	Kavala	-	9	2	1	-	3	10
Samaruksa	Samaruksa	2	16	2		1	1	8
	Kebir	-	3	2	-	-	-	6
	Sagir	-	3	-	-	-	-	5
	Afyans	-	1	2	-	-	-	1
Kovata	Kovata	6	8	3	1	2	3	2
	Kuhla	-	4	3	2	-	-	10
	Şana	5	7	7	1	-	1	6
	Şana-i Kebir	1	4	2	2	-	-	1
	Şana-i Sagir	1	2	-	-	1	-	3
Durana	Durana	-	2	4	1	-	1	6
	Fuçul	-	1	-	-	1	-	1
	Kan	-	1	-	-	-	-	-
	Kohali	-	2	-	-	-	-	1
	Kastel	-	1	-	-	-	-	1
	Miço	-	1	-	-	-	-	-
Civera		1	2	-	-	-	1	1
Uz	Karye	-	-	-	-	-	-	1
	Karye	-	2	-	-	-	-	-
	Simona/ Ağrit	-	-	-	-	-	-	-
	Santa	-	-	1	-	-	-	1
	Kalafka	-	-	-	1	-	-	-
Mesona	Mesona	1	11	3	-	-	-	6
	Mesaz	-	-	-	-	-	1	3
	Armuciyo	1	1	2	-	-	-	-
Varvara	Varvara	-	4	-	-	1	-	3
	Süfla	-	6	5	1	-	-	4
	Karon	-	-	-	-	-	-	1
Zü	Karye	-	1	1	-	-	-	-

	Kadaruksa	1	-	-	-	-	-	-
Nefs-i Yomra	Arsen	1	-	-	-	-	-	2
	Kocaba	1	3	1	-	-	-	3
	Mazula	-	-	-	-	-	-	-
	Yomra	-	1	-	-	-	-	1
	Sotoko	-	-	-	-	-	1	-
	Cacanoy	1	3	1	-	-	-	1
	Mahura	-	1	-	-	-	-	1
	Alanoz	-	-	1	-	-	-	1
Ladom	Ladom	-	1	-	-	-	-	1
	Kebir	-	1	-	-	-	-	-
	Sagir	-	3	1	-	-	-	2
Digene	Karye	-	2	2	-	-	1	4
	Korgen	-	-	-	-	-	-	1
Cicera	Karye	-	-	-	-	-	-	-
	Galata	-	-	-	-	-	-	1
Hara	Karye	-	-	1	-	-	-	-
	Zazana	-	-	-	-	-	1	-
	Yomra	-	1	2	1	-	-	1
	TOPLAM	44	180	79	19	15	27	149

XVII. asırda şehirlilerin ve askerilerin Yomra Nahiyesi nüfus yapısına etkisini tespiti matuf olarak hazırlanmış yukarıda yer alan bütün tablolardaki veriler bu dönemde söz konusu toplumsal katmanlara mensup kimselerin şehrin etrafındaki kırsal arazilere büyük bir ilgi gösterdiğini ortaya koymaktadır. Böylesi bir eğilimin daha XVI. yüzyılda nahiyedeki baştına ve zeminlerin varlığı ile belirmeye başladığı kesindir. Bu olgunun özellikle de baştinaların mülk statüsünden kaynaklanan bir gelişme imkânı yakalamış olması ihtimali de göz ardı edilmemelidir⁶²⁴. Fakat çalışma kapsamında incelenen belge serileri aynı eğilimin bilhassa yüzyıl sonuna doğru artış göstermesinin toprak sisteminin ya da nüfusun gelişiminden ziyade devletin bütün kurumlarının klasik işlevlerini yitirmesine sebebiyet veren bir süreçle alakalı bulunduğunu düşündürmektedir. Çünkü XVII. asırda Yomra Nahiyesi'nin batısında yani şehre yakın kısmında en belirgin seviyesine ulaşan söz konusu olgunun toprak sisteminin bozulduğu ve merkezi otoritenin sarsıldığı bir ortamdan beslendiği muhakkaktır. Bütün bunlar XVII. yüzyılın ve Osmanlı taşrasının genelinde müşahade edilebilen bir fenomeni çalışma açısından tekrar gün yüzüne çıkarmaktadır. Zira XVI. yüzyılın sonundan itibaren Osmanlı toprak sisteminin çözülmesi, klasik kurumların

⁶²⁴ Bu konuda üçüncü bölümde yer alan "Nahiyenin Baştına ve Zemin Sayısındaki Artış" başlığı altındaki kısma bakılabilir.

bozulması ve askeri sınıf mensuplarının ekonomik anlamda ayrıcalıklı konumları nedeniyle miri arazilerin özel mülklere dönüştüğü ve giderek daha fazla askerinin ve şehirlinin bu gibi arazi parçalarını elde etmeye başladığı oldukça iyi bilinen bir tarihi olgudur. Trabzon şehrini çevreleyen kırsal bölge bu anlamda taşradaki benzerlerinden temel noktalarda hiçbir farklılık arz etmemekteydi⁶²⁵.

Osmanlı toprak sistemi, bölgenin coğrafi özellikleri ve iklimi gereği Trabzon şehrinin kırsal kesimlerinde son derece kırılğan bir yapıya sahipti. Klasik toprak sisteminin çözülmesi bir yana XVII. asırda ehl-i örf baskısı, eşkıyalık, güvenlik sorunları, aşırı ve hukuksuz vergiler –şüphesiz pahalılık, veba gibi pek çok etken bunlara eklenilebilir- köylerin terki, göç vb. sebeplerle Yomra Nahiyesi’ndeki yerleşim birimlerinin büyük oranda nüfus kaybettiğine daha önce değinilmişti. Böylesi şartlar altında etkinliklerini yitiren dirlik sahiplerinin miri arazi üzerindeki denetiminin zaafa uğraması hiç de şaşırtıcı değildir. Terk edilen tarım arazilerinin ve mülk toprakların bu şekilde ekonomik imkânları iyi ve söz konusu olumsuz hadiselerin yıpratıcı etkisine nispeten dayanıklı askeriler⁶²⁶ ve hali vakti yerinde şehirlilerin eline geçmesi son derece sıradan bir durumdur. İlginçtir zaman zaman kadı mahkemesi aracılığı ile el değiştiren arazilerin mülk ya da miri olup olmadığının belirlenemediği, bu gibi arazilerin sipahi izni bulunmadan⁶²⁷ ve yine sipahi izniyle⁶²⁸ rahatlıkla “*bey*” akdi çerçevesinde alınıp satılabildiği ve bu satışların taraflarının ezici kısmının teorik olarak başka işlerle uğraşmaları gereken askeriler olduğu görülebilmektedir. Hakikaten XVII. yüzyıl itibariyle miri araziye malik sayısız askerinin ve şehirlinin kadı sicillerinde belirivermesi hatta bu yoğunluğun pek çok ihtilafa neden

---

⁶²⁵ Suraiya Faroqhi’nin Kayseri özelinde ortaya koymaya çalıştığı mülk toprakların yaygınlaşması olgusunun ve kendisinin cevabını aradığı, bu eğilimin Kayseri’ye has bir durum olup olmadığı sorusu Trabzon şehri üzerinden bütünüyle olmasa da cevaplanabilmektedir. En azından Faroqhi’nin tespit ettiği Kayseri şehri civarındaki arazilerin askerilerle şehirlilerin denetimine girmesi hususiyetinin bir benzerinin kadı sicillerinde kayıtlı belge serileri sayesinde -Yomra Nahiyesi örneği- Trabzon için de geçerli bulunduğu söylenebilmektedir. Söz konusu çalışma hakkında bkz. Suraiya Faroqhi, **Osmanlı’da Kentler ve Kentliler Kent Mekânında Ticaret Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650**, (Çev. Neyyir Kalaycıoğlu), 3. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

⁶²⁶ Taşradaki Osmanlı idarecilerinin ve askerilerin sosyal statüleri ve ekonomik durumları hakkında bir takım değerlendirmeler için bkz. Yaşar Yücel, XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İdarî Yapısında Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler, **Belleten**, 41 (163), (1977), s. 495-506.

⁶²⁷ Örnek bir kayıt için bkz. **T.Ş.S., 1831**, 67/2.

⁶²⁸ Yomra Nahiyesi’ndeki miri arazilerin satışı ile alâkalı kayıtlarda bilhassa taraflarını askerilerin teşkil ettiği akitlerde sıklıkla ilgili toprakların satışına dair sipahi izinlerinin zikredildiği görülebilmektedir. Osmanlı kanunlarına göre sipahi böyle bir hakka sahip olmakla beraber miri arazinin rahatlıkla ve çoğunlukla askerilere satılması bunun ciddi bir zaafiyeti ve askeriler karşısında sipahinin otorite kaybını ortaya koyduğu da düşünülebilir. Ayrıca dirlik sahibinin reaya tarafından işlenilmeyen ya da boş arazileri böylece tarıma açarak yıllık maktu bir gelir elde etme gayreti içerisinde bulunduğu da ileri sürülebilir.

olması ve kadı sicillerinde benzeri konularla alâkalı kayıtların fazlalığı söz konusu gelişmelerin ulaştığı boyutları bütün yalınlığı ile ortaya koymaktadır. Son olarak şehre yakın kırsal yerleşim birimlerinin bu anlamda en gözde bölgeleri teşkil etmesinin Yomra Nahiyesi özelinde kayda değer bir ayrıntıyı gözler önüne serdiği belirtilmelidir. Öncelikle şehirli Müslümanlarla askerilerin yörenin şehre yakın kısmındaki arazileri denetim altına almasının bölgenin İslamlaşmasında ve geçici ya da kalıcı bir Müslüman nüfus kitlesinin bölgede ortaya çıkışında önemli bir etkisi vardır. İkinci olarak daha evvel defalarca değinildiği gibi Osmanlı Devleti'nin klasik kurumlarının işlevini yitirmesi ve taşrada otorite kaybının bu duruma doğrudan zemin hazırlayan bir yönü bulunmaktadır. Bir başka ifade ile tezin ortaya koymaya çalıştığı hipotezle uyumlu bir unsur da tanımlanmış olmaktadır. Trabzon şehrinde nüfusun büyük bir kısmını oluşturan Müslümanların yani şehirlilerle askerilerin nahiyenin şehre yakın kısmında yaptığı etki çalışmanın bu bölümünde değerlendirilen eşkıyalık, aşırı veergilendirme ve ehl-i örf baskısı, köylerin terki, göç olgusu ve ihtida kadar nüfusun etnik ve dini dönüşümünü şekillendiren hususlardan biridir.

4.2. XVII. Yüzyılda Etnik ve Dinsel Gruplar Açısından Nahiyede Nüfus

XVII. asra ait Trabzon kadı sicillerinde dönemin Yomra Nahiyesi'nin etnik ve dini topluluklar açısından nüfus yapısına ve bu toplulukların yöre coğrafyasında gösterdiği dağılıma dair külliyatlı bir belge serisi bulunmaktadır. Muhtevalarının çeşitliliği, zenginliği ve de sayısal yoğunluğu sayesinde söz konusu serinin verileri üzerinden nahiyenin demografik geçmişine ve bu konuda vuku bulmuş tarihi gelişmelere ışık tutmak mümkün hale gelmektedir. Her ne kadar böylesine önemli bir tarihi kaynağın yöre ile ilgili içeriği genel olarak nüfusun miktarını tespiti imkân tanımasa da, yine kadı sicillerinde kayıtlı aynı yüzyıla tarihlenen avarız ve cizye defterlerinin bu eksiğin giderilmesinde büyük bir boşluğu doldurduğu belirtilmelidir. Bu durumun en değerli örneği 1854 numaralı Trabzon Kadı Sicilinde yer alan mufassal tipteki bir cizye defteridir⁶²⁹.

XVII. asır itibariyle Yomra Nahiyesi'nde nüfusun yoğunluğu ve miktarı hakkında yüzyılın farklı zaman dilimlerine ait verileri kıyaslanabilir kaynak yokluğu çalışmanın hedefleri açısından ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Oysa XVI. yüzyılın mufassal tapu

---

⁶²⁹ T.Ş.S., 1854, 121/1.

tahrir defterleri yöre nüfusunun coğrafyaya dağılışı kadar miktarı hususunda da son derece zengin veri barındırdığı gibi aynı defterler tahrir yıllarına göre bu konulardaki değişimleri karşılaştırmalı bir şekilde takip edebilmeyi mümkün hale getirmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında XVII. asra ait tarihi kaynakların XVI. yüzyıla ait olanlarla büyük oranda kıyaslanabilir bir muhtevaya sahip olmadığı görülmektedir. Diğer taraftan hem mufassal tipteki avarız ve hem de cizye defterlerinde kayıtlı yerleşim birimlerinin her iki vergiyi ödemekle yükümlü kimselerin listelerini içermeleri bu hususta önemli bir hareket noktası sağlamaktadır. En azından XVII. yüzyılda nahiyenin köylerindeki vergi mükellefi nüfusun tespit edilebilenden çok daha fazla olması gerektiği tapu-tahrir defterlerinin verileri ışığında daha da anlamlı hale gelmektedir.

Trabzon Eyaleti'nin 1682 tarihli mufassal tipteki avarız defteri ile bölgenin 1583 yılına ait tapu-tahrir defteri arasında neredeyse bir asırlık zaman dilimi mevcuttur. Yomra Nahiyesi nüfusunun her iki yüzyıl ve yıldaki miktarı açısından söz konusu defterlerin oldukça belirgin bir farkı ortaya koyduğu belirlenebilmektedir. Bununla birlikte bahsi geçen avarız defteri zaman olarak 1854 numaralı Trabzon Kadı Sicilinde yer alan mufassal tipteki cizye defterinden sadece altı ay öncesine tarihlenmektedir. 1678 gibi yine aynı defterlere oldukça yakın tarihli olup Trabzon Kazası ve nahiyelerindeki askerilerin tespitine yönelik hazırlanmış bir listenin de 1850 numaralı Trabzon kadı sicilinde kayıtlı bulunduğu görülmektedir⁶³⁰. Her üç defterden derlenen ve karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilen veriler nahiyeye nüfusunun hem Müslüman ve hem de gayrimüslim unsurlarının bu defterlerin tek başlarına içerdiklerinden çok daha fazla olduğunu göstermektedir. Ayrıca yine XVII. yüzyıl Trabzon kadı sicillerinin bütününde mevcut ve özellikle de söz konusu defterlere yakın tarihli belgelerin konu ile ilgili verileri de bu kanaati güçlendirmektedir. Böylece nahiyenin nüfus miktarı, nüfusun dini ve etnik yapısı hakkında nispeten daha gerçekçi rakamlara ulaşılabilir⁶³¹. Dolayısıyla XVII. asrın son çeyreğine ait olup Yomra Nahiyesi nüfusuna dair bilgi ihtiva eden kaynakların konu açısından özel bir önemi vardır ve bu dönemde yöre nüfusunda meydana gelen değişim ve dönüşümün tespiti için kadı sicilleri kadar adı geçen avarız ve cizye defterinin değeri büyüktür.

---

⁶³⁰ T.Ş.S., 1850, 67/2.

⁶³¹ Bunlara rağmen 1583 tahriri sonuçları ile 1680'li yıllara ait bilinen tüm tarihi kaynakların yöre nüfusuna dair muhtevası arasında kapanması zor bir farkın bulunduğu göze çarpmaktadır.

4.2.1. Askeriler ve Askerilik İddiasında Bulunanlar

Trabzon Sancağı'nın 1583 tarihli tapu-tahrir defteri Yomra Nahiyesi sınırları içerisinde mevcut baştına ve zemin miktarında ve bu gibi arazi parçalarını tasarruf eden askeri sınıf mensubu şahısların sayısında ciddi bir artış meydana geldiğini göstermektedir. Böylesi bir artış aynı zamanda nahiyenin tarım arazilerine karşı askerilerin giderek artan ilgisinin de işareti olarak kabul edilebilir⁶³². XVII. yüzyıla ait Trabzon kadı sicillerinde yer alan özellikle mülk alım-satımı, miri toprak tasarrufu, miras hususları ve arazi ihtilafları gibi konularla ilgili kayıtlar söz konusu eğilimin gerçek bir tarihi olgu olduğunu doğrudan belgelemektedir. Hakikaten incelenilen belgelerden askeri sınıfa mensubiyetleri ve mesleki konuları hakkında yeterince fikir edinilebilen paşadan beşeye pek çok şahsın ve şehirlinin dönem itibariyle yörede mülkleri ve çiftliklerinin bulunması hatta miri arazileri tasarruf etmeleri dikkat çekmektedir. Şüphesiz askeriler ile şehirlilerin Trabzon şehrinin civarındaki kırsal bölgeyle yoğun bir biçimde alâkalarının belirlenebilmesi öte yandan daha fazla Müslüman'ın nahiyede faaliyet göstermesi anlamına gelmektedir⁶³³. Bu da yörenin Müslüman nüfusu açısından kalıcı ya da geçici ancak her zaman belli bir potansiyelin varlığının desteklemekteydi. Dolayısıyla konu ile alâkalı olarak nahiyede gerçekten ne kadar askerinin yani Müslüman'ın sürekli bir şekilde ikamet edip etmediğinin tespitinin farklı dini ve etnik toplulukların yörenin nüfus yapısındaki ağırlıklarının belirlenmesinde de önemli bir boşluğu dolduracağına şüphe yoktur.

Trabzon ve civarında fetihle yerleştirilen Osmanlı idaresinin varlığını devamlı kılmakla ve korumakla yükümlü askeri sınıf mensupları bölge nüfusunun önemli bir bileşenini teşkil etmekteydi. Bu bağlamda başta yeniçeriler olmak üzere kapıkulları, sıradan bir tımarlı sipahiden zaimlere bütün dirlik sahipleri, kale görevlileri ve köylerdeki imamlar gibi ulemadan kimseler ya da tımar tasarruf eden örneğin kâtipler yani kalemiye mensupları Trabzon şehri nüfusunun önemli bir kısmını oluşturmaktaydı. XVI. asırda “*Miralay, serasker, bey, çavuş, sipahi, çeribaşı, solak, çelevi, dizdar, muhızır, kâtip,*

---

⁶³² Bu çerçevede söz konusu kimselerin taşıdığı “*Miralay, serasker, bey, çavuş, sipahi, çeribaşı, solak, çelevi, dizdar, muhızır, kâtip, kethüda, subaşı, lala, efendi*” ve benzeri unvanların oldukça açıklayıcı olduğu görülmektedir.

⁶³³ Çevresindeki kırsal bölge ile kıyaslanır ise Trabzon şehrinde Müslüman nüfusun çok daha erken bir dönemde; XVI. asrın ortalarında sayısal olarak gayrimüslim nüfusu geçtiği anlaşılmaktadır. Şehirdeki Müslüman nüfusun ciddi bir oranda yoğunlaşmasının yakın çevredeki kırsal bölgeyi de etkilediği bir vakiydir. Satın alma, balta ile açma gibi yollarla hem mülk toprakların ve hem de miri arazinin şehirlilerin ve özellikle de askerilerin eline geçtiği anlaşılmaktadır.

kethüda, subaşı, lala, efendi” vb. unvanlarla anılan kimselerin şehri çevreleyen kırsal bölgede tımar, baştına ve zemin tasarruf etmeleri söz konusu zümrenin kırsal bölgedeki faaliyetlerinin boyutunu göstermesi açısından özel bir anlam taşımaktadır. Bununla birlikte XVII. yüzyıl gibi güvenilebilir nüfus bilgisi içeren tarihi kaynakların nadir bulunduğu bir dönemde kırsal bölgelerdeki askeri nüfusuna dair ulaşılabilecek sayısal verilerin çalışma açısından vazgeçilmez bir öneme haiz olduğu belirtilmelidir. 1682 yılına ait mufassal avarız defteri ve çok kısa bir zaman farkıyla hazırlanmış yine ayrıntılı bir cizye defterine oldukça yakın tarihli böyle bir askeri teftiş defterinin mevcudiyeti bu hususta ciddi bir eksikliği gidermektedir. Her ne kadar söz konusu liste yöredeki bütün askerilerle değil sadece yeniçeri ve kuloğulları ile ilgili olsa da Trabzon Kazası ve tabii ki Yomra Nahiyesi’nde sakin en azından böyle bir topluluğun bölge nüfusu içerisindeki yoğunluğu tespit edilebilmektedir.

1850 numaralı Trabzon kadı sicili Trabzon şehrinde ve kazaya tabi nahiyelerde sakin askeri taifesinin M. 1678 tarihli bir listesini içermektedir. Söz konusu listenin başında yer alan “*Bin seksen sekiz senesinde ferman-ı padişahî ile askeriyi reayadan ve reayayı askeriden tefrik için Trabzon’a dâhil olduğumuzda Nefs-i Trabzon’da ve kaza-i mezbure karyelerinde sakin olan askeri taifesidir ki zikrolunur ki Trabzon mahkemesi sicilinde mahfuz olunup kimesne kalem vaz’ itmeye. Cümlesi beş yüz yetmiş dokuz yeniçeri ve kuloğludur*” şeklindeki kayıttan bölgede bir teftiş yapıldığı anlaşılmakta ve aynı teftişin sonuçlarının liste halinde hazırlanarak bahsi geçen kadı siciline kaydedildiği görülmektedir⁶³⁴. Bu listede Trabzon şehrinin mahallelerinde, ayrıca sırası ile Maçka⁶³⁵, Akçaabat ve Yomra’nın karyelerinde mevcut yeniçeri ve kuloğullarının adları sakin oldukları iskân merkezlerinin isimleri ile bir arada müşahede edilebilmektedir. Yomra Nahiyesi ise listenin en sonunda “*Nahiye-i Yomra tabi-i Kaza-i Trabzon*” başlığı ile yer almakta ve yörenin toplam 15 ayrı karyesinin bu kısımda kayıtlı bulunduğu göze çarpmaktadır. Ancak söz konusu liste üzerindeki lekeler ve silik bölümler nedeniyle nahiyenin üç ayrı köyünün hangi karyeler olduğu belirlenememiştir. Aşağıdaki tabloda Yomra Nahiyesi’nde sakin yeniçeri ve kuloğullarının adedi ve bunların yaşadıkları karyeler görülebilir

⁶³⁴ T.Ş.S., 1850, 67/2.

⁶³⁵ Söz konusu liste silik ve lekeli olduğundan şehrin mahallelerinden hemen sonra gelen karyelerin hangi idari birime ait olduğu tam anlamıyla anlaşılammakla birlikte bunların Maçka’nın köyleri olması kuvvetle muhtemeldir. Zira bu karyelerden sonra sırası ile Akçaabat ve Yomra nahiyelerinin iskân birimleri kayıt altına alınmıştır.

Tablo 10: 1678 Tarihli Yoklama Listesine Göre Yomra Nahiyesi'nde Sakin Yeniçeri ve Kuloğulları

Yerleşim Birimi	Nefer
Hoc Kerasya	2
Komera	1
Kuhla	1
Şana	4
Samaruksa	1
Mesona	14
Kalafka	1
Nefs-i Yomra	10
Arsenler	3
Digene	4
Ladom	2
Hara	1
Zazana	1
İsmi Tespit Edilemeyen (Üç adet)	12
TOPLAM	57

1583 yılında 15 farklı yeniçeri ve bir acemi oğlanının Yomra Nahiyesi'nde başına ve zemin tasarruf ettiği belirlenebilmektedir⁶³⁶. Fakat ilgili tapu-tahrir defterinde bu yeniçerilerin yöre sakini olup olmadığına dair herhangi bir verinin varlığına rastlanılmamıştır. 1678 senesinde ise Yomra Nahiyesi'nin genelinde 57 nefer sahil yeniçeri ve kuloğlunun mütemekkin bulunduğu anlaşılmaktadır. Dönem itibariyle reaya arasında askeri sınıfa geçme eğiliminin üst düzeyde olmasından ötürü gerçekleştirilen bu teftiş sayesinde nahiyede gerçekten ne kadar yeniçerinin ve kuloğlunun yaşadığı açıkça meydana çıkmaktadır. Tablo 6'daki verilere göre Mesona -14 nefer-, Nefs-i Yomra -10 nefer- ve ismi tespit edilemeyen diğer bir karye -9 nefer- nahiyenin en çok yeniçeri ve kuloğlunun yaşadığı köyleri olarak değerlendirilebilir. Söz konusu köyleri yeniçeri ve

⁶³⁶ Defterlerin geneline yayılmış kayıtlar için bkz. TK.KKA, **TD**, nr. 29, s. 61b-81b, TK.KKA, **TD**, nr. 43, s. 196b-197a.

kuloğullarının yoğunluğu bakımından dörder neferin sakin bulunduğu Şana ve Digene karyeleri takip etmektedir.

Tablo 10’da yer alan veri yekûnu, nahiyede sakin askeri taifesinin bütününe ait olmaması sebebiyle askerilerin yöredeki toplam nüfusunun ya da askeri taifesinin reaya oranla genel nüfus içerisindeki yüzdesinin belirlenebilmesi noktasında elverişli değildir. Diğer taraftan bu listede varlıkları belgelenebilen kişilerin bir yönüyle nüfusun Müslüman unsurunu temsil etmeleri ve bu gibi kimselerin nahiyenin nüfus yapısı açısından böylesi bir işlevlerinin bulunması nahiyedeki 57 neferlik yeniçeri ve kuloğlu topluluğunu çalışmanın hedefleri açısından değerli kılmaktadır. Ayrıca bu listenin 1678 yılına tarihlenmesi ve yine yörede gayrimüslimlerle kıyaslandığında daha yoğun bir vergi mükellefi topluluğuna sahip Müslüman reayanın miktarı hakkında bilgi sağlayan 1682 tarihli deftere oldukça yakın bir zaman dilimine denk düşmesi belirlenen rakamı bu yönde yapılacak değerlendirmeler için kullanılabilir hale getirmektedir. 1682 tarihli defterin Yomra Nahiyesi’nde mevcut herhangi bir muaf reaya zümresine dair atıf içermemesi ve buna ek olarak söz konusu askerilerin yani vergiden muaf bir nüfus unsurunun miktarının tespiti yörenin nüfus ve toplum yapısının incelenmesi hususunda önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Tam da bu döneme ait mufassal bir cizye defterinin varlığı aynı amaç doğrultusunda önemli bir avantaj sağlamaktadır.

1678 yılında Trabzon Kazası’nda sakin sahih yeniçeri ve kuloğullarının tespiti amacıyla gerçekleştirilen teftişin sonuçları Trabzon şehrinde 109 ve kazaya tabi karyelerde 1319 kişinin askerilik iddiasında bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca ilgili listenin sonuna bu gibi kimselerin iddialarını kanıtlayamamaları üzerine söz konusu şahısların defterlerinin bozulması ve reaya zümresine ilhak olunması gerektiği notu düşülmüştür⁶³⁷. Aynı listede Yomra Nahiyesi’nin bazı köyleri de mevcuttur ve yörenin isimleri zikredilen karyelerinin hemen altına askerlikle alâkalarının bulunmadığı anlaşılan kişilerin adları kaydedilmiştir. Ancak sicilin bu bölümünün kısmen silik olması bazı karyelerin gerçekten Yomra Nahiyesi’ne ait olup olmadığı hakkında şüphe uyandırmaktadır. Aşağıdaki tabloda nahiyenin bahsi geçen listede kayıtlı karyeleri ve bu karyelerde askeri olduğunu iddia eden kaç kişinin yaşadığı müşahede edilebilmektedir.

---

⁶³⁷ T.Ş.S., 1850, 60/1.

Tablo 11: 1678 Tarihli Yoklama Listesine Göre Yomra Nahiyesi'ndeki Askerilik İddiasında Bulunan Şahıslar

Yerleşim Birimi	Nefer
Hoc Mesaloş	4
Zefanoz	5
Samaruksa-i Kebir	23
Samaruksa Afyans	23
Durana	9
Kalafka	6
Uzlar	14
Nefs-i Yomra	12
Arsenler	3
Hara	7
Foşa	1
İsmi Tespit Edilemeyen (3 adet)	23
TOPLAM	130

Yukarıda da dikkat çekildiği üzere çalışma kapsamında kullanılan mufassal bir avarız defterinin tarihi 1682 ile söz konusu teftişin gerçekleştirildiği 1678 senesi arasında kabaca dört yıllık bir zaman farkı mevcuttur. Her iki defterin birbirlerine oldukça yakın zaman dilimlerine ait olması nedeniyle ilgili listelerde kayıtlı aynı yerleşim birimlerinde sakin şahısların isimleri karşılaştırılarak reaya zümresine dâhil edilen ya da edilmesi kararlaştırılan bu gibi kimselerin avarız mükellefi olup olmadıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Her ne kadar teftiş listesindeki bazı karye ve kişi adlarının okunuşu bir takım zorluklar içerse de sınırlı sayıda avarız yükümlüsünün isminin askerilik iddiasında bulunan kimselerle aynı ya da benzer olduğu görülmüştür. Bu kapsamda aynı karyelerde sakin toplam sekiz adet şahsın birebir aynı isimleri taşıdıkları anlaşılmaktadır⁶³⁸. Şüphesiz isimleri belirlenemeyen köylerin ve siliklik sebebiyle adları okunamayan kişilerin mevcudiyeti böyle bir hususiyetin diğer mükellefler için de geçerli olabileceğini

⁶³⁸ Bu şahısların isimleri elenmiş ve derlenen veri bu şekilde nahiyenin nüfus yapısını değerlendirilmekte kullanılmıştır. Söz konusu şahıslar için bkz. BOA, **KK**, nr. 2697, s. 7b, 8b, 11b.

düşündürmektedir. Diğer taraftan sekiz adet örneğin tabloda verilen rakamlarla kıyaslandığında son derece az ve söz konusu ihtimalin düşük seviyede bulunduğu görülecektir. Öyle ise reayadan oldukları tescil ve çok kısa bir süre zarfında aynı karyeler yeniden tahrir edilmesine rağmen bahsi geçen şahıslar niçin ayrıntılı bir avarız defterinde kayıtlı bulunmamaktadırlar? İncelenilen defterlerin verileri üzerinden bu soruyu cevaplandırmak oldukça güçtür ve bu durumun pek çok sebebi olabilir. Ancak nahiyeye nüfusu ile ilgisi noktasında (söz konusu 8 kişi elenmiştir) kesinlik kazanan hususiyet yörenin yerlisi 122 neferlik bir Müslüman topluluğunun, daha sonra da görüleceği üzere 1682 tarihli defterde yer almamasıdır. Üstelik yakın bir tarihte nahiyede 57 adet yeniçeri ve kuloğlunun da yaşadığı hesaba katılırsa (179 nefer) bunların tek başlarına yöredeki toplam avarız ve cizye yükümlüsü gayrimüslim yekûnundan (133 nefer Rum ve Ermeni) fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca dönem itibariyle yörede avarız ödemekle mükellef, yine gayrimüslimlerden çok daha yoğun bir Müslüman reaya topluluğu bulunmaktadır. Bütün bunlar dini ve etnik açılardan nahiyenin nüfus yapısında görülen dönüşüm hakkında önemli ipuçları içermektedir. Dolayısıyla askeri ve askerilik iddiasındaki kimselerin potansiyel olarak vergi sicillerinde yer almayan ciddi bir nüfus verisine işaret ettikleri görülmekte ve böyle bir nüfus verisinin her zaman dikkate alınması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

4.2.2. Müslüman Reaya

XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun genelinde olduğu gibi Trabzon Eyaleti'nde de kapsamlı avarız tahrirlerinin gerçekleştirildiği bilinmektedir. Özellikle bu dönemde meydana gelen olumsuz gelişmelerin vergi mükellefi yerleşik nüfusu fazlası ile etkilemesi ve büyük çaplı göç hareketlerine sebebiyet vermesi avarız tahsiline matuf sayımların yenilenmesini gerekli kılmaktaydı. Trabzon kadı sicillerinde örneklerine rastlanılabilen bu yöndeki fermanlara ve icmal nitelikli sayım sonuçlarına rağmen eyaletin arşivlerde yer alan M. 1682 yılına ait avarız defterinden başka herhangi bir mufassal deftere ulaşılammıştır⁶³⁹. Ancak bu defter sayesinde yüzyılın sonunda da olsa Trabzon Eyaleti'nin potansiyel nüfusu ve eyalet nüfusunun dini ve etnik kompozisyonu hakkında önemli bir veri tabanını elde edebilmek mümkün hale gelmektedir. Zira bölgenin bütününe ayrıntılı bir şekilde tahririnin yapılarak avarız ödemekle mükellef Müslimlerin

---

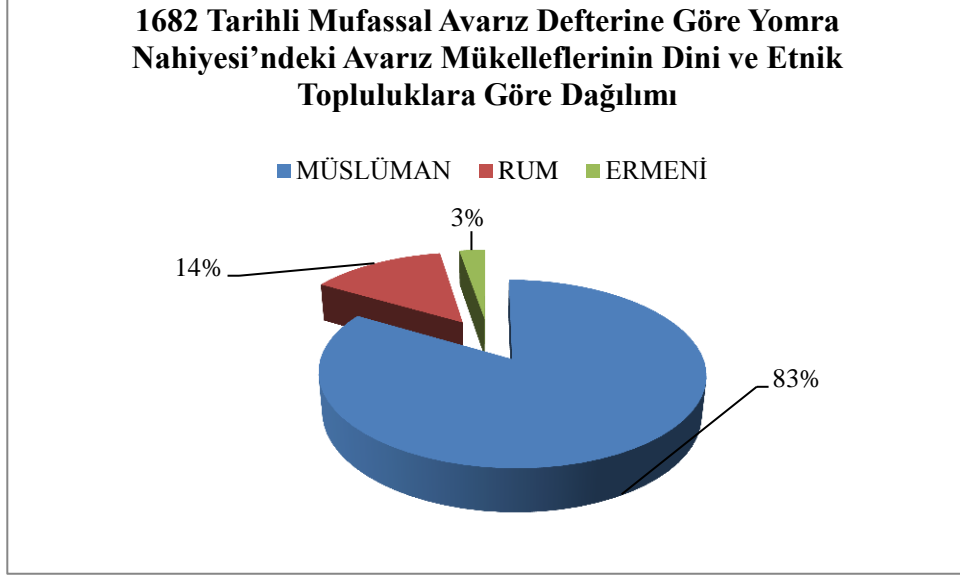
⁶³⁹ BOA, KK, nr. 2697, 7b-12a.

ve gayrimüslimlerin nefer tanımlaması ile kayıt altına alınması toplumun her iki unsurunun nüfus içerisindeki yoğunluklarının tespitini kolaylaştırmaktadır.

Trabzon kadı sicilleri XVI. yüzyılın son çeyreğinden XVII. asrın son çeyreğine Yomra Nahiyesi'nde Müslim nüfusun gösterdiği gelişim düzeyi ile ilgili önemli ipuçları içermektedir. Fakat dönem itibariyle nahiyede Müslümanların potansiyel nüfusu ile tahmini olarak nüfusun geneli içerisindeki ağırlığına dair bilgi sağlayan ayrıntılı ve derli toplu bir liste 1682 tarihli avarız defterinde bulunmaktadır. Hariç-ez-defter şeklinde ayrı kaydedilenler de dâhil edildiğinde yörenin başlıca yerleşim merkezlerinin hemen hepsinin –hatta bu yerleşim merkezlerine tabi daha küçük iskân birimlerinin- söz konusu listede yer aldığı belirlenebilmektedir. Bu çerçevede her karye müstakil olarak ya da belirli bir coğrafi ve tarihi bütünlük arz etmesinden ötürü belli başlı karyeler tek bir başlık altına toplanarak deftere kaydedilmiş, ayrıca Müslim ve gayrimüslim avarız mükellefleri yaşadıkları karyelerin başlıkları altında isimleri ile zikredilmişlerdir. Bununla birlikte eyaletin farklı bölgelerinde varlıkları müşahede edilebilen muaf zümrelerin Yomra Nahiyesi'nde de mevcut olduğuna dair bu defterde herhangi bir veriye rastlanılmamıştır.

1682 tarihli mufassal avarız defterinin ayrıntılı verilerinden hareketle Yomra Nahiyesi'ne ait yerleşim birimlerinde toplam olarak 339 nefer avarız mükellefi bulunduğu belirlenmiştir. Aynı yıl itibariyle bu yekûnun 283 adedini Müslümanlar, 47 adedini Rumlar ve 9 adedini de Ermeni mükellefler meydana getirmekteydi. Böyle bir dağılım aynı zamanda nahiyenin avarız vergisini ödemekle yükümlü erkek nüfusunun % 83'ünü Müslümanların, % 14'ünü Rumların ve % 3'ünü ise Ermenilerin oluşturduğunu göstermektedir. Söz konusu rakamlar yalnızca avarız mükellefiyeti üzerinden bir anlam kazansa da Müslümanların genel toplam içerisindeki oranının şaşırtıcı derecede yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Aşağıdaki grafikte bu hususiyet ve yörenin avarız mükellefi nüfusunun etnik ve dini topluluklara göre gösterdiği dağılım daha açık bir şekilde müşahede edilebilmektedir.

Grafik 4: 1682 Tarihli Mufassal Avarız Defterine Göre Yomra Nahiyesi'ndeki Avarız Mükelleflerinin Dini ve Etnik Topluluklara Göre Dağılımı

Yukarıda verilen Yomra Nahiyesi'nin avarız mükellefi erkek nüfusu ile ilgili rakamlarla alâkalı olarak açıklığa kavuşturulması gereken birçok hususiyet bulunmaktadır. Her şeyden önce 1682 yılı itibariyle nahiyenin genelinde yalnızca 339 neferden ibaret bir avarız mükellefi topluluğun mevcudiyeti söz konusu rakamın gerçekliği noktasında bir takım soru işaretleri uyandırmaktadır. Zira bu tarihten 100 yıl evvel nahiyenin bütünündeki 1307 gayrimüslim hane ile 156 hane Müslim ve 24 Müslüman mücerredin yöre nüfusunun çekirdeğini teşkil ettiği görülebilmektedir. Ayrıca aynı yılda nahiyede 1130 gayrimüslim ve 107 adet de Müslüman baştina ve zemin sahibinin varlığı açıkça belirlenebilmektedir. Bununla beraber yörede yine 200 civarında baştina ve zemin tasarruf eden Müslüman'ın ilgili tapu-tahrir defterinde kayıtlı olduğu tespit edilebilmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında XVII. asrın son çeyreğinde nahiyenin avarız mükelleflerini ifade eden rakamların nüfusun yalnızca sınırlı bir kesimini temsil ettiği unutulmamalıdır.

1583 yılında Yomra Nahiyesi'nin 156 hane ve 24 mücerreden oluşan temel Müslüman nüfusunun ya da toplam olarak 180 neferin 1682 senesinde 283'e ulaştığı görülmektedir. Bu durum nefer eksenli değerlendirildiğinde Müslüman vergi mükelleflerinin sayısında bir artış meydana geldiği şeklinde yorumlanabilir. Ancak 1682 tarihli avarız defterinde baştina ve zemin hususiyetlerine ya da askeri çiftliklerine herhangi

bir atıfta bulunulmaması sebebiyle bir yüzyıl boyunca bu kategoride nasıl bir gelişme yaşandığı açık değildir. Diğer taraftan hem şehirde ve hem de nahiyede mülkü mevcut şahısların durumlarının sıklıkla kadı sicillerine yansıdığı ve bu gibi kimselerin şehirde yaşadıklarını ispatladıkları takdirde ikamet ettikleri mahallenin halkı ile avarız ödedikleri belirlenebilmektedir. Ayrıca XVII. asırda Yomra Nahiyesi'nin Trabzon şehrine yakın kesiminde şehirli Müslümanların mülk alıp, miri toprakları tapuladıkları ve çiftliklere malik oldukları açıkça tespit edilebilmektedir. Genellikle şehirde sakin bu gibi kişilerin -ki çoğunluğunun askeri sınıfa mensubiyetleri ortadadır- söz konusu defterde yer almadıkları anlaşılmaktadır. Örneğin Yomra Nahiyesi'nde arazi tasarruf eden Trabzon yeniçeri zabitanın bu listede isminin bulunmaması son derece doğal bir durumdur. Aslında bu hususiyet daha önce de değinildiği gibi başına ve zeminlerin nüfus yapısı açısından standart hanelere göre oldukça serbest bir kategori oluşunu tekrar gündeme getirmektedir.

1682 tarihli avarız defterinin sonuçlarına göre Yomra Nahiyesi'nde son derece sınırlı sayıda Müslüman avarız mükellefi bulunmasının muhtemel nedenleri hakkında bir takım mantıki açıklamalar yapmak mümkündür. İlk olarak söz konusu defterde kayıtlı rakamların nahiyedeki yerleşik nüfusun bütününe ifade etmediği açık bir biçimde anlaşılabilmektedir. Zira gayrimüslimlerin aynı zamanda cizye ödemekle de yükümlü olmaları ve yörenin cizye mükelleflerinin çok kısa bir zaman farkı ile kayıtlı bir listesine ulaşılabilmesi bu eksikliği gözler önüne sermektedir. İlgili listede 1682 tarihli avarız defterinde yer almayan ancak Yomra sakini 73 nefer gayrimüslim daha bulunduğu tespit edilebilmektedir ve bu rakamın 47 nefer avarız mükellefinin oldukça üstünde olduğu görülmektedir. Ayrıca her iki deftere yakın zaman dilimlerine tarihlenen kadı sicillerinin verilerinden hareketle nahiyenin farklı yerleşim birimlerinde pek çok Ermeni'nin mevcudiyeti belirlenebilmesine rağmen bunların yine aynı defterde ve sakin buldukları karyelerin isimleri altında kayıtlı olmadıkları dikkat çekmektedir. Böyle bir eksikliğin Müslümanlar için de tamamen geçerlilik arz ettiği ve bu hususiyetin kadı sicillerinde kayıtlı belgelerle gerçeklik kazandığı peşinen belirtilmelidir⁶⁴⁰. Nahiyenin en mamur

---

⁶⁴⁰ Örneğin 1683 yılına ait bir kayıta Digene Karyesi'nden olup mahkemeye gelen “*Çelebi*”, *Beşe*, *Halife*” unvanlı şahısların hiç birisinin 1682 tarihli mufassal avarız defterinde yer almadıkları görülmektedir. Öte yandan yine aynı kayıta geçen Lodom-u Sagir Karyesi'nde sakin “*Beşe*” ve “*Çelebi*” unvanlı bazı kimselerin isimlerinin ayınlarının söz konusu defterde unvansız olarak bulunduğu, bazılarının ise bulunmadığı görülmektedir. Bu hususta bkz. T.Ş.S., 1853, 25/2. Yine benzer bir örnek için bkz. T.Ş.S., 1853, 28/2. Dolayısıyla Yomra Nahiyesi'ndeki Müslümanların hepsinin ilgili defterde kayıtlı olmadığı kesin bir şekilde görülmektedir.

köylerinden olup Müslümanların yoğun bir şekilde mülk alıp sattığı ve ikamet ettiği Komera Karyesi'nde neredeyse hiç avarız mükellefinin bulunmaması hatta ilgili defterde bu karyenin sadece küçük bir mahallesinin yer alması bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir.

XVI. asrın sonu ve XVII. asrın genelinin Trabzon Eyaleti'nin yerleşik nüfusunu yerinden oynatan sorunlara sahne olduğu malumdur. Yomra Nahiyesi'nin bu hususta terk edilen karyeleri ile büyük oranda nüfus kaybetmiş olabileceğine ve ayrıca şehre yakınlığı nedeniyle ehl-i örf baskısının en çok hissedildiği yerlerden biri olduğuna daha önce değinilmişti. Ayrıca aynı dönemde ağırlaşan ekonomik şartlar ve yoğun vergilerin reayanın maddi imkânlarını kötüleştirdiğine şüphe yoktur. Zaten avarız mükellefiyetinin bu kaleme bağlı mülk ve toprak tasarrufu ile belirlendiği de ortadadır. Neticede tasarrufunda böyle bir mülk ya da toprak bulunmayan, ayrıca şehirlilerin ve askerilerin nahiyedeki çiftliklerinde yarıcılık, marabalık, çobanlık yaparak geçinen fukara reayanın 1682 defterinde yer almaması hiç de sıra dışı bir durum değildir. Öte yandan bir şekilde askeri sınıfa geçebilmiş veyahut da kendisini bu şekilde kabul ettirmiş kimselerin de dönem itibariyle ne kadar sağlıklı olduğu tartışmaya açık kayıt sisteminden kaçabilmesi de ihtimal dâhilindedir⁶⁴¹.

1682 yılı itibariyle 283 neferlik bir Müslüman avarız mükellefi topluluğunun yalnızca Yomra Nahiyesi özelinde belli bir anlam ifade ettiğinin altı çizilmelidir. Aynı yılda Of Kazası'nın nefer olarak Müslüman avarız mükellefi adedi 1984 iken yörede 146 adet de derbentçi yani avarızdan muaf Müslim nefer bulunmaktaydı⁶⁴². 1583 yılında kazadaki 1614 neferin varlığı dikkate alınırsa 1682 senesinde Of'un Müslüman nüfusunun hiç de az olmadığı aksine çok ciddi bir artış kaydettiği görülecektir⁶⁴³. Trabzon Kazası'nın diğer nahiyelerinde de en azından toplam avarız mükellefi nefer sayısının Yomra Nahiyesi'nden fazla olduğu ortadadır. Aslında bu hususiyet her dönem için geçerlidir. Zira hem XVI. ve hem de XVII. yüzyıllarda daha küçük bir coğrafi sahayı işgal eden nahiyenin Trabzon'un diğer kırsal bölgeleri ile kıyaslandığında düşük nüfuslu olduğu dikkat

---

⁶⁴¹ Yukarıda da zikredildiği gibi bu sayımdan dört yıl evvel yeniçeri olmadıkları açık bir şekilde belirlenmesine ve reaya sınıfına dâhil edilmeleri resmi olarak kararlaştırılmasına rağmen askerilik iddiasında bulunan şahısların yalnızca sekiz adedinin 1682 tarihli mufassal avarız defterinde yer aldığı görülecektir.

⁶⁴² Bostan, "XVII. Yüzyıl Avârız ve Cizye Defterlerine Göre Of Kazasının Nüfusu ve Etnik Yapısı", s. 98.

⁶⁴³ Bu dönemde kaza nüfusunda görülen keskin düşüşün daha önce de değinildiği gibi gayrimüslimleri daha fazla etkilediği anlaşılmaktadır.

çekmektedir. Dolayısıyla yörede gerçekten az sayıda avarız mükellefinin bulunmasının kısmi de olsa bu durumla alâkası vardır. Neticede 283 sayısını etkileyen olağanüstü şartlar ile pek çok farklı değişkenin mevcudiyeti de hesaba katılmalıdır.

XVII. yüzyılın son çeyreğinde Yomra Nahiyesi Müslim avarız mükelleflerinin yöredeki Müslüman nüfusun bütününe dair düşündükleri çalışma açısından doğrudan bir anlam ifade etmemektedir. Başka bir ifade ile şu aşamada 283 adet Müslüman nefer üzerinden örneğin bu sayıyı $283 \times 5 = 1415$ ya da $283 \times 3 = 849$ gibi katsayılarla çarparak tahmini rakamlara ulaşmak nahıye nüfusunun dini ve etnik kompozisyonunda görülen değişimi ve dönüşümü bütünüyle açıklama hususunda yeterli olmayacaktır. Bundan ziyade 283 rakamının bizzat kendisinin bu olguyu ne düzeyde ifade ettiği önem kazanmaktadır. Dolayısıyla söz konusu vergi mükellefi yekûnunun tek başına ve bir önceki yüzyıla ait kaynakların benzer nitelikli nüfus miktarlarına göre az ya da çok olmasının konu açısından özel bir değeri yoktur. Aşağıda da görülebileceği üzere gayrimüslimlerin hem avarız ve hem de cizye mükelleflerinin karşılıklı bir şekilde değerlendirilmesi halinde nüfusun bu kategorisinde önemli bir artış meydana geldiği görülmektedir. Ancak yine de 283 neferlik Müslüman avarız mükellefi miktarının tek başına iki ayrı defterden derlenen 120 neferlik (47 nefer avarız mükellefi + 73 nefer cizye mükellefi) Rum ve 13 neferlik (9 nefer avarız mükellefi + 4 nefer cizye mükellefi) Ermeni kategorilerinin (133 nefer) toplamının iki katından fazla olduğu müşahede edilebilmektedir. Kaldı ki yöre nüfusunun önemli bileşenlerinden Rumlar ve Ermeniler için dikkate alınması gereken tabiri caizse kayıt dışı nüfus miktarı konu Müslümanlar olunca da aynen geçerlidir. Neticede 1682 tarihli avarız defteri her ne kadar sınırlı düzeyde bir nüfus verisi içerse de oldukça az olan bu rakam diğer taraftan büyük bir dönüşüme işaret etmektedir. Diğer taraftan 1583 tahririnin verileri esas alınarak böyle bir değerlendirme yapılsaydı tam aksi yönde bir sonuç şekillenecek ve nahiyenin vergi mükellefi nüfusunun ezici bir kısmının Müslümanlardan oluştuğunu söyleyebilmek mümkün olmayacaktı.

4.2.3. Rumlar

Trabzon'un fethinden 122 yıl sonra gerçekleştirilen bölgenin kapsamlı tahririnin sonuçları Yomra Nahiyesi'nde nüfusun ezici bir kısmının Rumlardan meydana geldiğini göstermektedir. Yaklaşık bir asır sonrasının, mahiyeti değişmekle birlikte yukarıda da

görüldüğü gibi yine vergi mükellefleri üzerinden yapılan sayımlar Rumların nüfusun ikinci büyük unsurunu teşkil ettiğini ortaya koymaktadır. Fakat nahiyedeki vergi mükellefi Rumların genel yekûn içerisindeki oranını ifade eden % 14 rakamı ile % 83'lük Müslüman mükelleflerin sayısal değeri arasında oldukça büyük bir fark bulunmaktadır. Öte yandan bu farkın 1682 tarihli avarız defterinin verilerinden kaynaklandığı ve her iki nüfus kategorisi arasındaki gerçek farkın tespit edilebilenden daha düşük olduğu da bir vakıadır.

XVII. asrın sonunda Yomra Nahiyesi nüfusunun en önemli unsurlarından Rum vergi mükelleflerinin dönem itibariyle yöredeki sayısal miktarını belirlemeye imkân tanıyan iki ayrı defter mevcuttur. Bunlardan ilki 1682 tarihli avarız defteri, diğeri ise bu defterden yaklaşık altı ay sonrasına tarihlenen mufassal bir cizye defteri parçasıdır. Her iki defterin birbirlerine oldukça yakın tarihli biri avarız ve öteki de cizye tahririnin sonuçlarını içermesi yöredeki Rum nüfusu hakkında daha makul değerlendirmeler yapmaya izin vermektedir. Bu kapsamda öncelikle söz konusu avarız defterinin nahiyede 47 nefer Rum avarız mükellefi bulunduğunu gösterirken, bahsi geçen cizye defterinin bu defterde kayıtlı olmayan 73 adet cizye daha doğrusu sadece cizye ödemekle yükümlü erkek neferin varlığını belgelediği belirlenebilmektedir. Aslında ilgili cizye defterinde toplam olarak 126 (3'ü mücerred) nefer cizye mükellefi yer almaktadır. Bu rakamın 116 adedini (3 mücerred ile) Rumların ve 10 neferini de Ermenilerin meydana getirdiği açıkça tespit edilebilmektedir. Diğer taraftan bu mükelleflerin bir kısmının aynı zamanda avarız ödemekle yükümlü olması nedeniyle bu kimselerin isimlerinin 1682 yılının avarız defterinde de kayıtlı bulunduğu göze çarpmaktadır. Aşağıdaki tabloda her iki defterde ve müstakil olarak tek bir defterde kayıtlı Rum ve Ermenilerin sayısal değerleri ve yekûnu yalnızca avarız defterinde yer alan Müslümanlarla bir arada görülebilmektedir⁶⁴⁴.

---

⁶⁴⁴ 1682 tarihli avarız defterinde kayıtlı 4 nefer Rum ile 3 nefer Ermeni'nin incelenilen cizye defterinde yer almadığı görülmektedir. Teorik olarak avarız ödeme yükümlülüğü için yeterli ekonomik gücü bulunan bir zimmînin cizye vergisini de ödemesi gerekmektedir. Söz konusu cizye defteri bunu güzel bir şekilde örneklemektedir. Zira bu defterdeki listede yer alan kimselerin belli bir kısmı avarız defterinde de kayıtlıdır. Bu nedenden ötürü avarız defterinde yer almayan pek çok zimmînin cizye defterinde bulunması son derece doğal bir durumdur. Ancak sadece avarız defterinde kayıtlı 4 nefer Rum ile 3 nefer Ermeni'nin durumları sıra dışı bir hal arz etmektedir. Belki bu şahıslar kayıt altına alındıkları avarız tahririnden cizye tahririne geçen 6 aylık süre zarfında ölmüş ya da göçmüş olabilirler. Şimdilik yapılabilecek en mantıklı açıklamanın bu olduğu görülmektedir. Ancak çalışma açısından bu fazlalık herhangi bir sorun teşkil etmemektedir. Çünkü incelenilen defterlerin kayıt tarihlerinde nahiyeye nüfusunun genelini tahmin edilmesinden ziyade dini ve etnik toplulukların yörenin nüfus yapısındaki dönüşümü ne derece yansıttıkları dikkate alınmıştır. Bu nedenden ötürü söz konusu rakamlar da hesaplara dâhil edilmişlerdir.

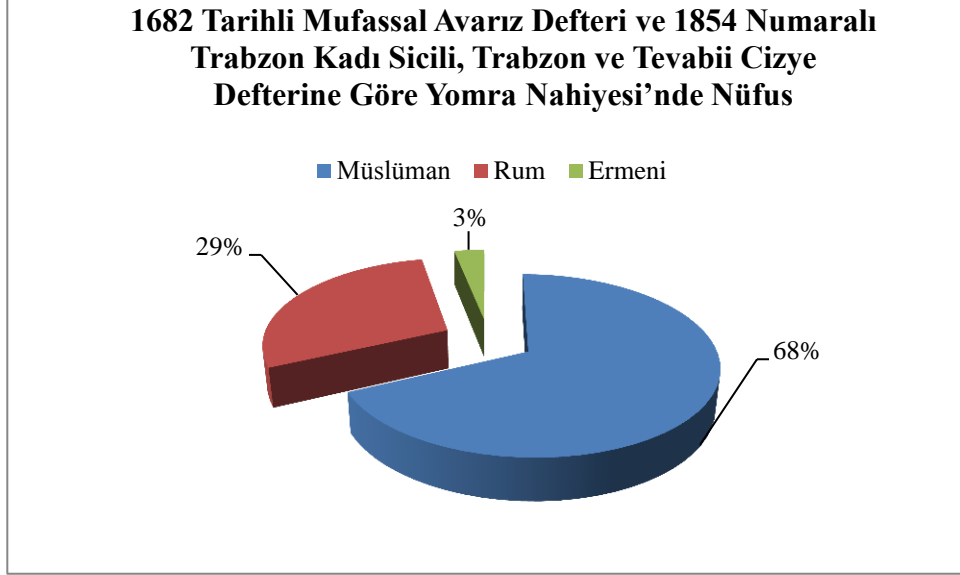

Tablo 12: 1682 Tarihli Mufassal Avarız Defteri ve 1854 Numaralı Trabzon Kadı Sicili, Trabzon ve Tevabii Cizye Defterine Göre Yomra Nahiyesi'nde Nüfus

1682 TARİHLİ MUFASSAL AVARIZ DEFTERİ ve 1854 NUMARALI TRABZON ŞER'İYYE SİCİLİ, TRABZON VE TEVABİİ CİZYE DEFTERİNE GÖRE YOMRA NAHİYESİ'NDE NÜFUS					
MİLLİYETİ	AVARIZ DEFTERİ	HER İKİ DEFTERDE BULUNANLAR	YALNIZCA AVARIZ DEFTERİ	YALNIZCA CİZYE DEFTERİ	TOPLAM
MÜSLÜMAN	283	-	-	-	283
RUM	-	43	4	73	120
ERMENİ	-	6	3	4	13
GENEL TOPLAM	283	49	7	77	416

Yukarıdaki tabloda yer alan rakamlar Yomra Nahiyesi sakini olup avarız ve cizye mükellefi Rumların genel yekûn içerisindeki miktarını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Tabloda görülen bütün toplamlar belirlenirken hem cizye ve hem de avarız mükellefi olanlar başka bir deyişle her iki defterde isimleri kayıtlı aynı şahıslar karşılaştırmalı bir şekilde elenmişlerdir. Daha önce de zikredildiği gibi 1682 tarihli mufassal avarız defterine göre Yomra Nahiyesi'nde toplam olarak Müslim ve gayrimüslim 339 nefer mükellef bulunmaktadır. Tablodan da anlaşılacağı üzere söz konusu rakamın 283 adedi Müslüman, 57 neferi ise Rum ve Ermeni yani gayrimüslimdir. Bunlardan bahsi geçen cizye defteri ile avarız defterinde mevcut olan şahıslar, yalnızca cizye defterinde bulunanlar ve yine yalnızca 1682 tarihli avarız defterinde isimleri tespit edilebilenler toplanarak nahiyedeki gayrimüslim nefer sayısının yekûnu belirlenmeye çalışılmıştır. Neticede nahiyede Rum ve Ermeni cizye ve avarız mükelleflerinin toplamı hususunda ulaşılan rakam 133'tür. Tablodaki veriler dikkate alındığında her iki vergiyi ödemekle sorumlu 120 nefer Rum mükellefin bulunduğu görülmekte ve söz konusu miktarın yalnızca 1682 tarihli avarız defterindeki Rum mükellefleri temsil eden rakama göre daha gerçekçi bir durumu yansıttığı müşahade edilebilmektedir.

Grafik 5: 1682 Tarihli Mufassal Avarız Defteri ve 1854 Numaralı Trabzon Kadı Sicili, Trabzon ve Tevabii Cizye Defterine Göre Yomra Nahiyesi'nde Nüfus

Yukarıdaki grafikte Müslüman vergi mükelleflerinin avarız ve cizye ödemekle yükümlü Rumlara ve Ermenilere göre genel toplam içerisindeki oranı görülebilmektedir. Yalnızca avarız mükellefiyeti esas alındığında % 83 olan bu yüzdenin her iki vergi kalemini temsil eden gayrimüslim nefer sayısı hesaba katıldığında ise % 68'e gerilediği fark edilmektedir. Diğer taraftan aynı şekilde %14'lük bir orana sahip Rum mükelleflerin böylece, nahiyenin avarız ve cizye mükellefiyeti ile belirlenmiş bütün vergi yükümlülerine oranının % 29'a ulaştığı göze çarpmaktadır. Şüphesiz 1583 tahririnden hareketle Yomra Nahiyesi'nde sakin 1307 hane gayrimüslim ile kıyaslandığında 120 neferin oldukça düşük bir nüfus miktarına işaret ettiği belirgin bir şekilde ortaya çıkacaktır. Fakat daha önce de değinildiği üzere XVI. asrın sonu ve XVII. yüzyıl itibariyle köy toplumunu etkileyen pek çok olumsuz sorunun nahiyede oldukça yüksek bir nüfus yüzdesine sahip Rumları fazlaca yıpratmış düşünülebilir. Ayrıca ihtida olgusunun nüfusun bu kategorisinde belli bir azalma ve özellikle de Müslüman nüfusta artış eğilimi meydana getirdiği bir vakiydir. Buna rağmen XVI. asrın son çeyreğinde nahiyedeki avarız mükellefi Müslümanlar ile hem cizye ve hem de avarız defterinde kayıtlı Rumların sayısı arasında Of Kazası'ndaki kadar -2130 avarız mükellefi Müslim ve 70 nefer avarız⁶⁴⁵ ve cizye mükellefi gayrimüslim-⁶⁴⁶ çarpıcı

⁶⁴⁵ Bostan, "XVII. Yüzyıl Avârız ve Cizye Defterlerine Göre Of Kazasının Nüfusu ve Etnik Yapısı", s. 98.

⁶⁴⁶ XVII. asrın son çeyreğinde Of Kazası'nda cizye ödemekle yükümlü 70 neferin bulunduğu görülmektedir. Bu hususta bkz. T.Ş.S., 1858, 86/1.

bir fark bulunmamaktadır. Bu da kesinlik arz etmemekle birlikte nahiyeye nüfusunun dini ve etnik dönüşümünde göç olgusunun İslamlaşma hususundan daha büyük bir etkisi olduğunu düşündürmektedir. Elbette ihtida ederek askeri sınıfa dâhil olmuş ya da defterlerde yer almayan Müslümanlar arasında mühtedilerin bulunduğuna da şüphe yoktur. Son olarak söz konusu cizye defterinin 1691 reformu öncesine tarihlendiği yani cizye vergisinin ekonomik durumlarına göre “âlâ, evsat ve ednâ” kategorileri üzerinden bütün yetişkin erkekleri kapsamadığı belirtilmelidir. Bu tarihten evvel Osmanlıların papazlara, kazançsız ve fakir ayrıca ihtiyar gayrimüslimlere cizye muafiyeti tanıdıkları ve avarız mükellefiyetine benzer bir şekilde cizye yükümlülüğünde de toprak mülkiyetinin esas alındığı bilinmektedir⁶⁴⁷. Dolayısıyla bahsi geçen defterde nahiyede sakin bütün gayrimüslimlerin yer almadığı akılda tutulmalıdır⁶⁴⁸.

4.2.4. Ermeniler

XVI. asrın sonlarından XVII. yüzyıla uzayan süreçte Yomra Nahiyesi nüfusunun geçirdiği dini ve etnik dönüşümün bütün unsurları ile anlaşılabilmesi noktasında yöre Ermenilerinin durumu özel bir önem arz etmektedir. Zira XVII. asırda başta Sürmene Kazası olmak üzere Yomra, Maçka ve Akçaabat gibi kırsal bölgelerle Trabzon şehrinin Hemşin Ermenilerinin göçünden yoğun bir biçimde etkilendiği açıkça belirlenebilmektedir. Bununla birlikte aynı dönemde Bayburt’tan göçmüş Ermenilerin özellikle Sürmene Kazası’na ve Yomra Nahiyesi’ne yerleştiği de belgelenebilmektedir. Bu şekilde XVI. asırdan farklı olarak Yomra Nahiyesi’nin pek çok iskân biriminde toprak işleyip, arazi satın alan yöre sakini Ermeni topluluklarına dair kadı sicillerinde kayıtlı birçok belgeye rastlanılabilmektedir.

⁶⁴⁷ İnalçık, “Cizye”, s. 135-136. Hatta cizye yükümlülüğü hususunda belli bir maddi varlığın da dikkate alındığı görülebilmektedir. Bkz. Çağatay, a.g.m., s. 494-495.

⁶⁴⁸ Örneğin aynı dönemde Baş Varvara Karyesi’nde sakin iki zimmînin her iki defterde de yer almadığı belirlenebilmektedir. Söz konusu kayıt için bkz. **T.Ş.S., 1854**, 43/2. Ayrıca yine Zefanos Karyesi’nde sakin bir zimmînin isminin, verilerine başvurulmuş cizye defterinde kayıtlı olmadığı görülmektedir. Bu hususta bkz. **T.Ş.S., 1854**, 65/6. Hoc Kerasya Karyesi’nden benzer bir durumu yansıtan bir örnek için bkz. **T.Ş.S., 1854**, 15/2. Ancak bu kayıtlardan farklı iki ayrı belge ilginç bir hususiyeti ortaya koymaktadır. XVII. asrın ilk yarısına tarihlenen ilk belgede Mesona’dan iki zimmî İstanbul’da Sultan Ahmed Camii’nin evkafına raiyyet kaydedildiklerini bu nedenle ispençe ve sair vergileri söz konusu vakfa ödediklerini belirtmişler ve iddialarını da kanıtlamışlardır. Bu kayıt için bkz. **T.Ş.S., 1822**, 19/3. XVII. yüzyılın sonuna ait olmasına rağmen diğer kayıta da Hoc Karyesi’nde sakin bir zimmî benzer bir iddiada bulunmuş ve yine iddiasını ispat etmiştir. Bahsi geçen kayıt için bkz. **T.Ş.S., 1859**, 4/9. Bütün bunlar nahiyede Sultan Ahmed Camii Vakfı’na vergi ödeyen daha pek çok zimmînin ikamet edebileceğini düşündürmektedir. Dolayısıyla hakikaten defterlerce içermeyen belli bir zimmî topluluğunun varlığı gözden kaçırılmamalıdır.

XVII. asır ve belki XVI. yüzyılın sonlarında Trabzon Eyaleti'ne göç eden Hemşin Ermenilerinin yoğun bir şekilde sakin oldukları bölgelerin başında Sürmene Kazası gelmekteydi⁶⁴⁹. Ayrıca yine Hemşin Kazası'ndan ayrılan büyük bir Ermeni topluluğunun Maçka Kazası ile Yomra ve Akçaabat nahiyelerine dağıldığı anlaşılmaktadır⁶⁵⁰. Buna ek olarak dönem itibariyle Trabzon Kazası'na tabi pek çok köyü bünyesinde barındıran Evkaf-ı Hatuniye karyelerinde de azımsanamayacak bir ölçüde Hemşin reayasının bulunduğu göze çarpmaktadır⁶⁵¹. Öte yandan Bayburt Kazası'ndan daha sınırlı sayıda da olsa Ermeni reayanın önce Sürmene'nin Cımla Karyesi'ne ve oradan da Yomra Nahiyesi'nin Komera Köyü'ne gelip yerleştikleri görülmektedir⁶⁵². Dolayısıyla incelenilen belge serileri ve tespit edilebilen örnekler ışığında Trabzon Kazası ve civarının XVII. yüzyılda sıklıkla Hemşin ve kısmen de Bayburt kazalarından Ermeni göçü aldığı açık bir şekilde ortaya konulabilmektedir. Böylesi bir göç olgusu neticesinde ve şüphesiz Sürmene Kazası'na coğrafi yakınlığı da dikkate alınırca Yomra Nahiyesi'nin hem vakıf ve hem de diğer karyelerine göçen Ermenilerin zamanla yöre nüfusunun Müslümanlar ve Rumlardan sonra diğer önemli bir unsuru haline geldiği gözlemlenmektedir.

Trabzon Eyaleti'nin 1682 yılına ait mufassal avarız defteri ve yalnızca altı ay sonrasına tarihlenen benzer nitelikli cizye defterinin verilerine göre Yomra Nahiyesi'nin bütününde söz konusu vergileri ödemekle yükümlü yalnızca 13 nefer Ermeni'nin bulunduğu tespit edilebilmektedir. Bu rakam aynı zamanda nahiyenin Müslüman ve Rum vergi mükelleflerinin de içerisinde yer aldığı genel toplamın % 3'üne denk düşmektedir. Ancak XVII. asrın farklı dönemlerine ait olup Trabzon kadı sicillerinde mevcut pek çok kayıt yörede bu defterlerde görülmeyen yoğun bir Ermeni yerleşiminin varlığını teyit etmektedir. Gerçekten bahsi geçen defterlerde kayıtlı olmamasına rağmen yine aynı defterlere göre vergi mükellefi nüfusunu sadece Müslümanlar ve Rumların teşkil ettiği nahiyenin bazı karyelerinde Ermenilerin yaşadığı belirlenebilmektedir. Bu yerleşim birimlerinin başında Yomra Nahiyesi'nin vakıf karyelerinden olan Samaruksa gelmektedir. XVII. asrın ortalarından itibaren Samaruksa Karyesi'nin topluluk halinde ve dikkatleri celp eden bir seviyede Ermeni nüfusuna ev sahipliği yaptığı anlaşılmaktadır⁶⁵³. Öte yandan Samaruksa sakini Ermeniler ile ilgili kadı sicillerine yansıyan bir kayıt bu karyede sakin

⁶⁴⁹ T.Ş.S., 1853, 26/4.

⁶⁵⁰ T.Ş.S., 1857, 14/1.

⁶⁵¹ T.Ş.S., 1855, 43/1.

⁶⁵² T.Ş.S., 1857, 12/3.

⁶⁵³ T.Ş.S., 1830, 98/2; T.Ş.S., 1842, 38/7; T.Ş.S., 1845, 41/3; T.Ş.S., 1849, 73/3; T.Ş.S., 1860, 42/4.

önemli bir Ermeni topluluğunun ahar vilayetten göç ettiğini göstermektedir ki bu bölgenin Bayburt Kazası olması ihtimal dâhilindedir⁶⁵⁴. Ayrıca Samaruksa'nın kuzeyinde ve yine aynı vadinin aşağı kesiminde yer alan Şana Karyesi'nde⁶⁵⁵ ayrıca Kovata Köyü'nde – muhtemel bir şekilde Şana kastedilmiş olabilir- Ermenilerin bulunduğu görülmektedir⁶⁵⁶. Yomra Nahiyesi'nin şehre oldukça yakın ve en önemli iskân merkezlerinden Komera Karyesi'nde de⁶⁵⁷, hatalı imla nedeniyle tam olarak okunamasa da yine bu civardaki Kuhla ya da Kohali Karyesi'nde⁶⁵⁸ Ermenilerin varlığı müşahede edilebilmektedir.

1682 yılı itibariyle kalabalık bir Müslüman ve Rum vergi mükellefi topluluğunun bulunduğu Yomra Nahiyesi'nin Mesona Karyesi'nde Ermeni reayanın sakin olduğu belirlenebilmektedir⁶⁵⁹. Kadı sicillerinden derlenen mülk satışı, alacak-verecek meseleleri ile ilgili bir takım belgeler bu köyde yaşayan Ermenilerin bir kısmının Yomra Nahiyesi'nin tipik bir Ermeni köyü olan “*Uz Başa Ermeniyan nam-ı diğer Simona Karyesi*”nden göçerek Mesona'ya yerleştiklerini düşündürmektedir⁶⁶⁰. Ayrıca Mesona Köyü'nün yer aldığı Harmanlı Vadisi'nin doğu yakasındaki Varvara Karyesi'nde sakin bir Ermeni aileye dair kayda rastlanılmıştır. Bu kaydın dikkat çeken yönü söz konusu karyede ikamet ederken öldürülen Ermeni'nin katilinin Sürmene Kazası'nın Cımla Karyesi'nden olmasıdır⁶⁶¹. Yukarıda Cımla Karyesi'nin Bayburt'tan ve Hemşin'den gelen Ermenilerin yerleştiği bir köy olduğuna değinilmişti ve bu durum benzer bir göç hareketliliğini tekrar gündeme getirmektedir. Bunun dışında yine aynı vadinin üst kesimindeki Zümleha⁶⁶² ve Kadaruksa⁶⁶³ karyelerinde de Ermenilerin yaşadığı gözlemlenebilmektedir. Ayrıca nahiyenin Zazana Karyesi'nde 8-9 nefer Hemşin Ermenisi'nin bulunduğu ve bunların yine

⁶⁵⁴ T.Ş.S., 1830, 23/8-9.

⁶⁵⁵ T.Ş.S., 1838, 54/3; T.Ş.S., 1844, 68/2. Aynı karyeden Ermenilere ait bir nikah kaydı için bkz. T.Ş.S., 1846, 85/2. Şana Karyesi'nden olup 1691 cizye reformundan sonra mahkemeye gelerek ihtida etmiş iki Ermeni için bkz. T.Ş.S., 1861, 129/4; T.Ş.S., 1862, 122/3.

⁶⁵⁶ T.Ş.S., 1861, 128/14.

⁶⁵⁷ T.Ş.S., 1849, 12/6, 14/4; T.Ş.S., 1857, 12/3; T.Ş.S., 1860, 97/3. Ayrıca Trabzon sakini olup Komera'da tapu ile toprak tasarruf eden bir Ermeni için bkz. T.Ş.S., 1831, 66/3.

⁶⁵⁸ T.Ş.S., 1849, 58/2.

⁶⁵⁹ T.Ş.S., 1839, 19/3; T.Ş.S., 1860, 55/1.

⁶⁶⁰ T.Ş.S., 1855, 46/3-4-5.

⁶⁶¹ T.Ş.S., 1864, 41/5.

⁶⁶² Bu karyede yaşayan Ermenilerin nikah kaydı için bkz. T.Ş.S., 1846, 81/10.

⁶⁶³ Kadaruksa Karyesi'nde hassa çakırcısı olan 8 neferin sakin bulunduğu görülmektedir. Hatta bunların vazifeleri nedeniyle Yanbolu Vadisi'nin üst kesimindeki Sincan ve Santa civarında da faaliyet gösterdikleri tespit edilebilmektedir. Söz konusu Ermeniler için bkz. T.Ş.S., 1859, 99/3-4, 100/4-5. Ancak çakırcı olmalarından ötürü bu şahısların avarız defterinde yer almaması son derece normaldir. Diğer taraftan 1682 tarihli avarız defterinde Yomra Nahiyesi'nde herhangi bir muaf zümreye rastlanılmadığı da belirtilmelidir.

Sürmene Cımla Köyü'nden söz konusu karyeye geldikleri görülmektedir⁶⁶⁴. Aynı vadideki Foşa Karyesi'nde ise bir Ermeni'nin sakin olduğu ve de ihtida ettiği belirlenebilmektedir⁶⁶⁵. Her ne kadar yöre sakini oldukları kesin bir şekilde belirlenemese de Ermenilerin Süfla'da mülk alım ve satımı gerçekleştirdikleri⁶⁶⁶, Yomra Karyesi'nde (Nefs-i Yomra) ise mülk sattıkları⁶⁶⁷ tespit edilebilmektedir.

XVI. yüzyılda Yomra Nahiyesi'nin mezralarından biri olan Simona'nın, XVII. asırda “*Uz Başa Ermeniyan nam-ı diğer Simona*” şeklinde Ermeni ifadesi ile anılan ve Ermenilerin sakin olduğu bir karyeye dönüştüğü görülmektedir⁶⁶⁸. Bu köyün isminin aynı yüzyıl boyunca Yomra Nahiyesi'ndeki avarız ya da nüzul hanelerini muhtevi bütün icmal nitelikli defter parçalarında bulunduğu da tespit edilebilmektedir. Aynı karye homojen Ermeni nüfusu ile 1682 tarihli mufassal avarız ve cizye defterinde de yer almaktadır. Aslında Simona Karyesi, Ermenilerin Yomra Nahiyesi'ndeki varlıklarının resmi anlamda tescil edildiği bir köy olmakla birlikte civardaki mezralarda da -her ne kadar ilgili defterlerde bu yönde kayıtlı bir veri bulunmamasına rağmen- yine Ermenilerin faaliyet gösterdikleri belirlenebilmektedir. Örneğin XVI. asırda tıpkı Simona gibi nahiyenin mezralarından Ağrit'in XVII. yüzyıl kadı sicillerinde karye şeklinde kayıtlı olduğu ve bu köyde de Ermenilerin yaşadığı müşahede edilebilmektedir⁶⁶⁹. Ayrıca yine aynı coğrafyadaki Uz Karyesi'nden iki Ermeni arasındaki anlaşmazlık aynı köye bağlı bir mezranın davacı Ermeni'nin babası tarafından ve sipahi izniyle tapulandığını göstermektedir⁶⁷⁰. Öte yandan yine Uz isimli karyelerin bir parçası olan Velara adlı köyün de Ermeni sakinlerinin bulunduğu kadı sicillerindeki bazı kayıtlarla sabittir⁶⁷¹. İncelenilen mufassal cizye defterinde kayıtlı Uz Mesahor ve Kalafka karyelerinde ise Ermeni cizye mükelleflerinin yer aldığı açıkça belgelenebilmekte, dönem itibarıyla bu karyelerdeki Ermeni nüfusun varlığı yine kadı sicillerinde mevcut müstakil belgeler üzerinden tespit edilebilmektedir⁶⁷². Bunun dışında Zafanoz Karyesi başlığı altında hem 1682 yılına ait

⁶⁶⁴ T.Ş.S., 1860, 12/4, 19/3.

⁶⁶⁵ T.Ş.S., 1861, 128/3.

⁶⁶⁶ T.Ş.S., 1820, 34/6, 35/2.

⁶⁶⁷ T.Ş.S., 1831, 6/7.

⁶⁶⁸ Söz konusu karye ve Ermenilerle ilgili kadı sicillerinde kayıtlı belgeler için bkz. T.Ş.S., 1828, 119/3; T.Ş.S., 1832, 74/3; T.Ş.S., 1855, 46/3-4-5; T.Ş.S., 1860, 90/8.

⁶⁶⁹ T.Ş.S., 1834, 3/12.

⁶⁷⁰ T.Ş.S., 1844, 24/3.

⁶⁷¹ T.Ş.S., 1850, 11/8.

⁶⁷² T.Ş.S., 1837, 61/6; T.Ş.S., 1860, 96/3.

avarız defterinde ve hem de yakın tarihli cizye defterinde vergi mükellefi bir Ermeni neferin kayıtlı olduğu görülmektedir⁶⁷³.

XVII. asırda Yomra Nahiyesi'nin farklı karyelerinde sakin Ermeniler ile alâkalı olarak kadı sicillerinden derlenen belgeler açık bir şekilde 1682 yılına ait mufassal avarız ve yakın tarihli cizye defterinde bulunmayan hatırı sayılır bir nüfus verisinin mevcudiyetini kanıtlamaktadır. İlgili örnekler aynı zamanda, mülk tasarruf edip, toprak işlemelerine rağmen pek çok Ermeni'nin çalışma kapsamında incelenilen mufassal nitelikli avarız ve cizye defterlerinde neden yer almadığı hakkında da fikir vermektedir. Bu hususiyetin tipik bir örneğini Zazana Karyesi'ndeki Hemşin Ermenileri'nin vergilendirme açısından durumları teşkil etmektedir. Zazana Karyesi'ndeki Hemşin reayası buldukları köyde yani Zazana'da kendilerinden ispençe alınması üzerine Trabzon mahkemesine gelerek abâ-an-ced Hemşin Kazası reayasından olduklarını belirtmişler ve üzerlerine edası gelen ispençelerini Hemşin Ağalarına verdiklerini söylemişlerdir. Ayrıca davalı Ermeniler ellerindeki defter sureti ile de iddialarını kanıtlayarak kendilerinden tahsil edilen ispençe miktarını geri almaya muvaffak olmuşlardır⁶⁷⁴. Söz konusu vaka nahiyeye göçmen olarak gelen Hemşin Ermenilerinin yükümlü oldukları vergileri yaşadıkları değil geldikleri karyelerde ödediklerini göstermektedir. Dolayısıyla XVII. asırda nahiyeye göçerek yörenin farklı karyelerine yerleşen Ermenilerin ki bunların çoğunluğunun Hemşin Ermenisi olduğuna şüphe yoktur avarız ve cizye vergilerini isimlerinin kayıtlı bulunduğu deftere göre ve asıl memleketlerinde ödedikleri açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Yomra Nahiyesi'nin Samaruksa Karyesi'ndeki Ermenilerin de benzer bir statüye sahip olmaları kuvvetle muhtemeldir çünkü bu karyedeki Ermenilerin bazılarının belli bir göç haritasına işaret eden Sürmene Cımla Karyesi'nden geldikleri açıkça tespit edilebilmektedir. Aynı coğrafyadaki Şana Karyesi Ermenileri için de böyle bir hususiyetin geçerli olması ihtimal dâhilindedir. Varvara Karyesi'ndeki Ermenilerin ilişkiler ağı ise bu yönde bir gelişim çizgisini ortaya koymaktadır.

Uz adlı bölgede yer alan Simona ve Mesahor karyelerindeki Ermenilerin vergilendirme açısından nahiyenin yerlisi olarak kabul gördükleri anlaşılmaktadır. Bir başka ifade ile Yomra Nahiyesi'ne tabi iskân birimlerinde tahrir edilmelerinden ötürü bu

⁶⁷³ Bu köyde Ermenilerin yaşadığı ve mülk alıp sattıkları açık bir şekilde ortadadır. İlgili kayıtlar için bkz. **T.Ş.S., 1833**, 53/11; **T.Ş.S., 1836**, 44/9; **T.Ş.S., 1864**, 147/5.

⁶⁷⁴ **T.Ş.S., 1860**, 12/4, 19/3.

gibi kimselerin isimlerinin bahsi geçen defterlerde kayıtlı bulunduğu ileri sürülebilir. Hakikaten 1630'lu yıllara tarihlenen Trabzon kadı sicillerinde Simona Karyesi'nin "*Karye-i Uz Başanda Ermeniyen*" imlası ile adına rastlanması Ermenilerin yüzyılın oldukça erken bir döneminde ve belki XVI. asrın sonlarında yöreye geldiklerini düşündürmekte ve bu kanaati güçlendirmektedir⁶⁷⁵. Hatta Simona'nın, Uz bölgesindeki Ağrit, Mesahor, Veler gibi eski mezra ve karyelerdeki yine daha kuzeydeki Kalafka köyünde sakin Ermenilerin bu bölgeye dağılma noktasını teşkil ettiği de savunulabilir. Nahiyenin Mesona Karyesi'ndeki Ermeniler böyle bir göç haritasını doğrudan örneklemektedirler. Ayrıca Zafanoz Karyesi'nde de Ermeni bir mükellefin yörenin sakini olarak yine her iki deftere kaydedildiği görülmektedir. Ermenilerin faaliyet gösterdiği bu karye için Ermenilerin yaşadığı "*Uz Başa*" benzeri "*Zafanoz Başı*" adlandırmasına tesadüf edilmiştir ki ilginç olan bu kaydın da aynı yerde sakin başka bir Ermeni ile alâkalı bulunmasıdır⁶⁷⁶.

Yukarıda da belirtildiği üzere Yomra Nahiyesi'ndeki göçmen Ermenilerin vergi mükellefiyetini tescil eden listelerdeki yoklukları hakkında bir takım sebepler ileri sürülebilir. Örneğin marabalıklıkla geçinen ya da benzeri işleri yapan fakir kimselerin sözü konusu defterlerde yer almaması son derece olağan bir durumdur⁶⁷⁷. Ayrıca Kadaruksa'daki çakırcı Ermeniler gibi kısmi bir vergi muafiyetinin tanındığı kimseler için de aynı hususiyetin geçerli olduğu düşünülebilir. Ancak ilgili avarız defterinin verilerine göre Yomra Nahiyesi'nde herhangi bir muaf zümreye rastlanılmaması böylesi bir muafiyetin yöre sakinleri adına özel bir anlam ifade etmediğini ortaya koymaktadır. Geriye kalan mesela Foşa Karyesi gibi iskân merkezlerindeki Ermenilerin de göçmen olmadıklarına dair hiçbir veriye ulaşılamamıştır. Bütün bunlardan sonra ilgili defterlerden yola çıkılarak elde edilen rakam ve oranların nahiyedeki Ermeni nüfusunu kesinlikle bire bir yansıtmadığı bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Neticede nahiyenin karyelerinde sakin Ermeni topluluğunun 13 neferden kat be kat fazla olması gerekmektedir. Bununla birlikte aynı hususiyetin hem yöre sakini Müslümanlar ve Müslüman göçmenler⁶⁷⁸ ve hem de Rumlar için de bir realite olduğu tarihi bir vakiyedir.

---

⁶⁷⁵ Daha önce de değinildiği gibi Uz Karyesi'nde sakin iki Ermeni arasındaki ihtilafta davacı Ermeni, babasının anlaşmazlık konusu olan mezrayı 50 yıl evvel tapuladığını iddia etmiştir. İlgili belgenin kayıt tarihinin H. Şevval 1077 –miladi olarak Nisan 1067 olduğu düşünülürse bahsi geçen mevrada 1617 yılında Ermenilerin faaliyet göstermeye başladıkları belirlenebilmektedir. Bu kayıt için bkz. **T.Ş.S., 1844, 24/3.**

⁶⁷⁶ **T.Ş.S., 1833, 53/11.**

⁶⁷⁷ **T.Ş.S., 1850, 11/8; T.Ş.S., 1860, 97/3.**

⁶⁷⁸ Samaruksa'ya ahar vilayetten göçen Ermeniler arasında Müslümanların da bulunduğu görülmektedir. Bu hususta bkz. **T.Ş.S., 1830, 23/8.**

4.3. XVII. Yüzyılda Etnik ve Dinsel Gruplar Açısından Nahiye de Nüfusun Dağılımı

XVI. asrın sonu ve XVII. yüzyıl itibariyle Yomra Nahiyesi nüfusunun dini ve etnik yapısında meydana gelen köklü bir değişim ve dönüşüm sürecinin bütün unsurları ile anlaşılabilmesi noktasında aşılması hiç de kolay olmayan iki büyük engel mevcuttur. Bu kapsamda öncelikle yöre nüfusunun başta miktarı olmak üzere, dini ve etnik topluluklara göre dağılımı ve coğrafya üzerinde dağılışı hakkında bilgi veren XVII. yüzyıla ait kaynakların nadirliği ve bu kaynakların sınırlı muhtevasının önemli bir sorun teşkil ettiği belirtilmelidir. Diğer taraftan nahiye nüfusunun çoğunluğunu gayrimüslimlerin oluşturduğu bir dönemde hazırlanmış 1583 tarihli tapu-tahrir defteri ile XVII. asrın kısmen benzer nitelikli ancak mufassal tipteki defter serileri arasında yüz yıllık bir zaman dilimi bulunmaktadır. Her ne kadar gerçekleştirilmiş olmalarına rağmen bu sürecin farklı dönemlerine ait kapsamlı avarız ve cizye tahrirlerinin icmal nitelikli sonuçları çalışma açısından yeterli ve kullanılabilir veri içermemekte ve bu da hakikaten ciddi bir eksikliği ifade etmektedir. Bu durum XVII. yüzyıl içerisinde ve dönemin kendi kaynakları üzerinden yöre nüfusunun dini ve etnik bileşenleri ile alakalı olarak bütünüyle bir karşılaştırma yapabilmeyi imkânsız kılmakta; ayrıca böyle bir çabayı 1583 ve kabaca 1682 yılları arasına mahkûm etmektedir. Yine de konu ile ilgili bilgi sağlayan kaynak serilerinin XVII. asrın sonuna ve birbirlerine oldukça yakın yıllara ait bulunmaları daha güvenilir nüfus verilerine ulaşmakta nispeten geniş bir hareket alanı sağlamaktadır. Şüphesiz her iki dönemin farklı nüfus yapıları böylece kısmen de olsa kıyaslanabilir hale gelmektedir.

Trabzon Kazası'ndaki askerilerin ve askerilik iddiasında bulunan kimselerin 1678 tarihli yoklama listesi, dört yıl sonrasının yani 1682 senesine ait Trabzon Eyaleti'nin mufassal tipteki avarız defteri ve yalnızca altı aylık bir farkla kayıt altına alınmış yine kazanın ayrıntılı cizye defteri Yomra Nahiyesi'nin nüfus yapısı hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Yaklaşık beş yıllık bir zaman dilimini kapsayan bu defterlerin verilerinin detaylı ve karşılaştırılabilir nitelikte olması hasebiyle nahiyede sakin askerilerin (yeniçeri ve kuloğulları) ve vergi mükellefi reyanın miktarı ile yörenin potansiyel nüfusu ile ilgili bir takım değerlendirmeler yapabilmek mümkündür. Fakat söz konusu kaynak serilerinin çalışmanın hedefleri doğrultusundaki en önemli faydası nahiye nüfusunun dini ve etnik açılardan arz ettiği özelliklerin tanımlanabilir bir mahiyet kazanması; bir başka ifade ile

yüzyıl öncesine göre nüfusun bu yönleriyle geçirdiği değişim ve dönüşüm sürecinin tanımlanabilmesidir. Ayrıca yaklaşık yüzyıllık bir süre zarfında XVII. asır Trabzon kadı sicillerinden derlenen kayıtlar da yörenin nüfus yapısına dair ilgili defterlerin verileri üzerinden belirlenebilen tarihi eğilimleri tamamen destekler niteliktedir. Bütün bunlar kökleri XV. asrın ortalarına kadar uzayıp Yomra Nahiyesi nüfus yapısında meydana gelen büyük dönüşümün sonuçları hakkında nispeten güvenilebilir bir dayanak noktası teşkil etmektedir.

1678 yılından 1682 senesine Yomra Nahiyesi'nde sakin vergiden muaf askeriler ve aynı zamanda vergi mükellefi reayanın kayıtlı bulunduğu defterler dönem itibariyle nüfusun yöre coğrafyasındaki dağılışı hakkında önemli bir veri tabanı sağlamaktadır. Böylece daha evvel askeriler ve askerilik iddiasındaki kimselerle etnik ve dini mensubiyetleri temelinde ayrı ayrı incelenilen reaya topluluklarının coğrafya üzerinde yoğunlaştıkları yerleşim birimlerine göre bir arada değerlendirilmesi nüfus yapısı hakkında daha genel bir kanaate ulaşmayı mümkün kılmaktadır. Öte yandan her defterde nahiyenin hangi iskân merkezinde ne miktarda askeri, askerilik iddiasındaki şahıs ve reaya bulunduğu kayıtlı olması söz konusu dini ve etnik toplulukların nüfus içerisindeki yerini karşılaştırmalı bir şekilde tespit edebilmeye de imkân tanımaktadır. Bu nedenden ötürü yaklaşık beş yıllık süre zarfında bahsi geçen defterlere kaydedilmiş karyelerde sakin Müslim ya da gayrimüslim bütün şahısların isimleri incelenilerek aynı kişiler olması muhtemel kimseler değerlendirme dışında tutulmuşlardır. Genel olarak bu süre dâhilinde nüfusu etkileyen olağanüstü bir değişkenin bulunmadığı da kabul edilerek ki aksi yönde bir veriye rastlanılmamıştır Müslüman (ayrıca askeri ya da askerilik iddiasında bulunan), Rum ve Ermenilerin nahiye nüfusu içerisindeki potansiyel ağırlıkları belirlenmeye çalışılmıştır.

1583 tarihli tapu-tahrir defterinin ayrıntılı verilerine göre Yomra Nahiyesi'nde hem Müslüman hane reislerinin ve hem de baştına ya da zemin sahibi Müslümanların sayısal olarak bir artış eğilimi gösterdiği tespit edilebilmektedir. Aynı dönemde nahiyenin hemen her karyesinde nüfusun çoğunluğunu ve temel yapı taşını teşkil eden gayrimüslim hane reislerinin sayısının ise yüzyılın başından itibaren giderek azaldığı gözlemlenmektedir. Buna ve nahiyenin hemen her yerinde Müslümanların varlığına tesadüf edilebilmesine rağmen XVI. asrın sonu itibariyle gayrimüslimler tartışmasız bir şekilde nahiye nüfusunun

başat unsurunu meydana getirmektedir. Fakat bir yüzyıl sonra yine vergi mükellefi erkekler ve yukarıda zikredilen iki ayrı mufassal defterin verileri üzerinden yapılan benzer bir hesaplama yöre nin toplum ve nüfus yapısının büyük oranda ve Müslümanların sayısal üstünlüğüne işaret eden bir biçimde dönüştüğünü göstermektedir. Ayrıca nahiyede nüfusun üçüncü ve yerleşik bir unsuru olarak Ermenilerin belirmeye başladığı ve bazı yerleşim birimlerinde vergi mükellefi nüfusun tamamen Ermenilerden oluştuğu hemen dikkat çekmektedir. Üstelik ilgili defterlerin kapsamı dışında kalabilecek Rum ya da Ermeni bütün nüfus verisi hesaba katılmakla beraber üçüncü bir defterin mevcudiyeti yöre nüfusunda Müslümanların baskınlığını açıkça ortaya koymaktadır. Aşağıdaki tabloda her üç defterden derlenen veriler ışığında Yomra Nahiyesi'nde vergi mükellefi erkek nüfusun dini ve etnik topluluklara göre dağılımı ile yöre coğrafyası üzerindeki dağılışı görülebilmektedir.

Tablo 13: XVII. Asrın Son Çeyreğinde Yomra Nahiyesi'nde Sakin Askeriler ve Vergi Mükelleflerinin Dini ve Etnik Topluluklara Göre Dağılımı

YERLEŞİM BİRİMİ	MÜSLÜMAN			GAYRİMÜSLİM	
	ASKERİLİK İDDİASINDA BULUNANALAR	ASKERİ	REAYA	RUM	ERMENİ
Hoc Paravlak	-	-	6	17	-
Hoc Kerasyo	-	2	7	13	-
Hoc Mesaloş	4	-	4	4	-
Hoc Kastamonite	-	-	4	1	-
Hoc Dimasya	-	-	4	-	-
Zefanoz	5	-	2	4	1
Komera	-	1	-	-	-
Komera-i Sagir	-	-	4	2	-
Kavala	-	-	6	-	-
Kuhla-i Kovata	-	1	14	-	-
Kovata Şana, Sana-i Küçük	-	4	14	-	-
Samaruksa-i Kebir	23	1	8	2	-
Samaruksa-i Afyans	21	-	9	9	-
Durana-Kohali ve Kuçul	9	-	14	13	-
Civera	-	-	8	-	-
Kan	-	-	2	4	-
Kalafka-Valera	5	1	4	-	1
Uz Mesohor	11	-	8	-	2
Uz Kotil-Paçulaka		-	8	-	-
Uz Sifter		-	12	-	-
Uz Santa	-	-	-	13	-
Ermeniyan-ı Uz Başa	-	-	-	-	9
Mesona-Vanera Armuciyo	-	14	23	12	-
Zümlüha	-	-	6	4	-
Baş Varvara	-	-	4	13	-
Varvara-Süfla, Varanko ve Karon	-	-	8	6	-
Nefs-i Yomra	10	-	-	-	-
Arsenler ve Mahallat	3	13	18	-	-
Kocaba	-	-	12	3	-
Ladom-u Kebir	-	2	12	-	-
Ladom-u Sagir	-	-	12	-	-
Digene ve Yanbolu	-	4	20	-	-
Galata Kilad Ciçera	-	-	10	-	-
Haralar	7	1	8	-	-
Zazana-Foşa	1	1	12	-	-
İsmi Tespit Edilemeyen	23	12	-	-	-
TOPLAM	122	57	283	120	13

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere üç ayrı mufassal defterin verileri 1678-1682 yılları arasındaki beş yıllık zaman dilimini kapsayan dönemde Yomra Nahiyesi'nde vergi ödemekle yükümlü ya da askerilik iddiasındaki kimseler gibi vergi mükellefi oldukları tescil edilmiş 405 Müslim neferin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Zira yöredeki sahil askerilerin haricindeki şahısların mevcudiyetini belgeleyen 1678 sayımı esnasında nahiyenin 1682 defterinde kayıtlı avarız ve cizye mükelleflerinin önemli bir kısmının karyelerinde sakin oldukları düşünülebilir. Elbette dört yıllık bir süre zarfında ölüm, göç vb. sebeplerle mükellef sayısında bir takım düşüşlerin meydana gelmesi muhtemel de olsa aynı durum aksi şekilde de yorumlanabileceğinden henüz bu mesele söz konusu rakam açısından ciddi bir güvenilirlik sorunu teşkil etmemektedir. Dolayısıyla 1678-1682 yılları arasında nahiyenin genelinde daha az ya da daha fazla ancak potansiyel olarak 405 civarında bir Müslüman vergi mükellefi topluluğunun varlığı belirlenebilmektedir. Ayrıca aynı tarihte yörenin karyelerinde sakin 57 adet yeniçeri ve kuloğlunun mevcudiyeti de hesaba katıldığında askeri ve vergi yükümlüsü toplam 462 neferin Yomra Nahiyesi Müslim nüfusunun temelini oluşturduğu iddia edilebilir. Diğer taraftan Tablo 13'ün verilerine göre nahiyedeki Rum ve Ermeni avarız ile cizye mükellefi toplamının 133 olduğu görülebilmektedir. Daha önce Rumlar ve özellikle de Ermeniler hususunda bu rakamın son derece yanıltıcı olabileceğine ve kesin bir şekilde gerçeği yansıtmadığına örnekleri ile değinilmişti. Bu tarihi vakıa yukarıdaki vergi mükellefi sayılarının ve bunlardan yola çıkılarak elde edilecek oranların ihtiyatla karşılanması gerektiğini bir kez daha vurgulamaktadır. Bununla birlikte ilgili defterlerdeki nüfus verisi kaybının Ermeniler kadar Rumlar ve Rumlar kadar Müslümanlar için de geçerli olduğu akılda tutulmalıdır.

XVII. asrın sonu itibarıyla Yomra Nahiyesi genelinde Müslüman vergi mükelleflerinin yer almadığı iki ayrı köy yerleşimi bulunmaktaydı. Söz konusu karyeler Yanbolu Vadisi'nin en üst kesimindeki biri homojen olarak Rum vergi mükelleflerinin sakin olduğu Santa ve diğeri de aynı şekilde Ermenilerin vergi mükelleflerinin tamamını teşkil ettiği Simona köyleridir⁶⁷⁹. Yörenin bu her iki iskân merkezi dışında kalan bütün karyelerinde tabloda da görüldüğü gibi Müslüman vergi mükelleflerinin yaşadığı

---

⁶⁷⁹ Asıl Komera Karyesi ilgili avarız ve cizye defterlerinde yer almamaktadır. Bu da Komera'da hiçbir Müslüman ve gayrimüslim avarız ve cizye mükellefinin bulunmadığı anlamına gelmektedir. Ancak bu karyede yoğun bir yerleşim faaliyetinin varlığı kadı sicillerinden derlenen veriler üzerinden tespit edilebilmektedir. Diğer taraftan yalnızca askerilik iddiasında bulunanların mevcut olduğu Nefs-i Yomra ise coğrafi manada aslında Arsenler ve Kocaba karyelerini de kapsamaktaydı. Dolayısıyla Nefs-i Yomra tanımlaması aslında her iki karye ile değerlendirilmelidir.

belirlenebilmektedir. Diğer taraftan nahiyede nadir de olsa Müslim vergi yükümlülerinin çoğunluğu meydana getirmedeği karyelerin varlığı müşahade edilebilmektedir. Bu hususta özellikle tarihi adı Varvara olan köylerin nispeten düşük yoğunluğa sahip bir Müslim topluluğunu barındırdığı göze çarpmaktadır. Ayrıca gayrimüslimlerle kıyaslandığında askerilerle avarız yükümlüsü Müslümanların zimmilerin gerisinde kaldığı diğer köylerin Hoc adlı (ayrıca Zafanoz) ve şehre oldukça yakın karyeler olduğu görülmektedir. Her üç defterden derlenen veriler söz konusu köylerde 38 nefer Müslim (askeri ve vergi mükellefi) ve buna karşılık 40 nefer gayrimüslim (Rum ve bir nefer Ermeni) avarız ve cizye mükellefinin yer aldığını göstermektedir. Ancak aynı kırsal yerleşim merkezlerinin şehirli Müslümanların yoğun bir şekilde mülk aldıkları ve çiftliklerinin bulunduğu bir bölge olduğu da göz ardı edilmemelidir. Bu nedenden ötürü Hoc karyelerinde mevcut çiftliklerdeki ziraat sahaları, bağ-bahçeler, zeytinlikler ve çayırlardan sorumlu köle, bekçi, maraba vb. hatırı sayılır derecede bir mevsimlik ya da kalıcı nüfus kitlesinin bölgedeki yoğunluğu şüphe götürmez bir gerçektir. Yine tabloda da görülebileceği üzere askerilik iddiasındaki kimselerin ya da sahii askerilerin sakini bulunduğu ismi tespit edilemeyen karyelerin de Hoc köyleri arasında olma ihtimali oldukça yüksektir. Buradan hareketle gayrimüslimlerin söz konusu karyelerdeki yoğunluğunun vergi mükellefligi çerçevesinde gerçek anlamını kazandığı görülmektedir.

Tablo 13'deki veriler Yomra Nahiyesi'nin neredeyse bütün karyelerinde Müslümanların mevcut vergi mükelleflerinin çoğunluğu teşkil ettiğini göstermektedir. Bir yüzyıl öncesinde Müslümanların nahiyedeki yoğunlukları ile karşılaştırıldığında bu durumun büyük bir dönüşüm sürecinin sonucunu yansıttığına şüphe yoktur. Örneğin 1583 senesinde Müslümanların son derece düşük bir seviyede bulunduğu Mesona Karyesi'nin bir asır sonra gayrimüslimlere oranla hem askerilerin ve hem de vergi mükellefi Müslümanların büyük bir sayısal üstünlüğe ulaştığı iskân birimine dönüştüğü göze çarpmaktadır. Hakikaten yukarıda zikredilen tipik ya da yoğun Rum ve Ermeni nüfuslu yerleşimler istisna edilirse nahiyenin genelinde Müslümanların nüfusun en önemli bileşeni haline geldiği görülebilmektedir. Bu çerçevede bilhassa nahiyeye merkezi Nefs-i Yomra'dan Sürmene sınırına kadar uzanan coğrafyanın gayrimüslimlerin en az sayıda bulunduğu bölge olması son derece dikkat çekmektedir. Aynı coğrafyada yer alan ve 1583'de 45 gayrimüslim haneye karşılık yalnızca 1 Müslüman hane ve mücerredin yaşadığı Ladom Karyesi'nde XVII. asrın sonu itibariyle (Ladom-u Kebir ve Sagir) hiçbir gayrimüslim vergi

mükellefinin varlığına tesadüf edilmemesi böylesi bir hususiyeti açık bir şekilde örneklemektedir. Tam da bu noktada yüz yıl evvel Nefs-i Yomra, Digene, Cicera ve Hara gibi karyelerin yoğun gayrimüslim nüfuslarına rağmen ciddi bir Müslüman nüfus potansiyelini barındırdığı belirtilmelidir. Bir başka ifade ile 1583 yılında belli bir Müslüman nüfus potansiyelinin belirlediği karyelerdeki dönüşümde bu nüfus potansiyelinin önemli bir işlevi olduğu anlaşılmaktadır. Coğrafi olarak Hoc karyelerinden sonra gelen Komera-Kavala-Kovata-Kuhla, Şana Vadisi'ndeki Şana-Samaruksa adlı karyeler, Durana ve Uz köyleri gibi önemli iskan merkezlerinin bulunduğu Yomra Vadisi yerleşimleri hep böyle bir gelişim sürecini ortaya koymaktadır.

XVI. yüzyılın sonunda Yomra Nahiyesi nüfusunun ana unsurunu Rumlar meydana getirmekteydi. XVII. asrın son çeyreğinde ise yöre nüfusunun temelini oluşturan vergi mükelleflerinin önemli ancak sayısal miktarı bakımından ikinci büyük dini topluluğunu Rumların teşkil ettiği görülmektedir. Bu da 1583'ten 1682'ye yüz yıl içerisinde yöredeki Rum nüfusunun giderek azaldığını ve nahiyenin pek çok bölgesinde Rumların nüfus üstünlüğünü kaybettiğini ortaya koymaktadır. Yine de 1682 tarihli mufassal avarız ve diğer cizye defterinden derlenen veriler Rum nüfusunun sayısal üstünlüğünü muhafaza ettiği karyelerin bulunduğunu göstermektedir. Söz konusu karyeleri temsil eden iskân merkezlerinin başında Santa yerleşimi gelmektedir. İlgili defterler Santa Karyesi'nde vergi ödemekle yükümlü şahısların yalnızca Rumlar'dan ibaret olduğunu açıkça tespiti imkân tanımaktadır. Öte yandan nahiyenin Varvara başlığı altında değerlendirilen karyelerinde Müslüman vergi mükelleflerine oranla oldukça yoğun bir Rum vergi mükellefi topluluğunun bulunduğu müşahade edilebilmektedir. Bu noktada özellikle Baş Varvara ismi ile kayıtlı köyün Rum ağırlıklı vergi yükümlülerini barındırdığı dikkat çekmektedir. Ayrıca daha önce de değinildiği üzere Hoc bölgesinde önemli bir Rum nüfus kitlesinin yer aldığı da belirtilmelidir. Aynı bölge içerisindeki Hoc Kerasya ve Hoc Paravlak karyelerinde kayda değer ve Müslüman mükelleflerden daha fazla bir vergi yükümlüsü Rum topluluğunun yaşadığı görülebilmektedir⁶⁸⁰. Bunlara ek olarak her ne kadar belli bir sayısal üstünlükten bahsedebilmek mümkün olmasa da Yomra Vadisi'nin orta ve aşağı kısmını teşkil eden tarihi Durana yerleşimlerinde ve Şana vadisinin ise yukarı kesiminde yer alan Samaruksa karyelerinde önemli bir Rum nüfusunun bulunduğu da tespit

⁶⁸⁰ Şehre oldukça yakın her iki yerleşim birimi de Hatuniyye Vakfı'na bağlı birer vakıf köyüdür. Samaruksa adlı karyelerde de önemli bir Rum vergi mükellefi topluluğunun bulunduğu düşünüldüğünde yöredeki Rum nüfusunun daha ziyade vakıf karyelerde belli bir yoğunluğu muhafaza ettiği daha açık bir şekilde görülebilir.

edilebilmektedir. Ancak ilginç olan Santa Karyesi ile Harmanlı vadisinin doğu yakasındaki Varvara ve Zümleha gibi köylerde XVI. asrın sonunda da neredeyse hiç Müslüman vergi mükellefine rastlanılmamasıdır. Bu hususiyet aynı dönemde Müslümanların herhangi bir nüfus potansiyelinin ve artış eğiliminin belirmediği iskân birimlerinde Müslim nüfus adına XVII. asırda da ciddi boyutta bir gelişim yaşanmadığını göstermektedir⁶⁸¹. Bütün bunlar fetihten 1583 senesine kadar gelen sürecin nahiyenin nüfus yapısının dini ve etnik açılarından değişimi ve dönüşümünde nasıl bir tarihi temel sağladığını ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

XVII. asırda Yomra Nahiyesi'ndeki vergi mükellefi nüfusun dini ve etnik topluluklara dağılımı açısından dikkat çeken en önemli hususiyetlerden birisi Ermeni mükelleflerin yöre coğrafyasındaki düşük yoğunluklu yerleşimleridir. Bununla birlikte Yanbolu Vadisi'nin üst kesimindeki Ermeniyan-ı Uz Başa nam-ı diğer Simona adlı karyenin tipik bir Ermeni yerleşimi olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu köye yakın bir bölge olan Yomra Vadisi'nin yukarı bölümündeki Uz adlı karyelerde Ermenilerin Müslümanlardan sonra ikinci büyük vergi topluluğunu meydana getirdikleri görülmektedir. Zafanoz Karyesi ise nahiyenin en batısında potansiyel bir Ermeni nüfusunun yer aldığı üçüncü bir yerleşim birimi olarak zikredilebilir. Ancak daha önce de değinildiği gibi her ne kadar defterlerde gözükmeseler de Samaruksa Karyesi'nde ve bu köyün bulunduğu vadinin aşağı kesimindeki Şana Karyeleri'nde kayda değer bir Ermeni topluluğunun varlığı belirlenebilmektedir. Ayrıca Yanbolu Vadisi'ndeki Zazana Köyü'ne de önemli bir miktarda Hemşin Ermenisinin göçtüğü tespit edilebilmektedir. Nahiyenin Komera, Kovata, Varvara, Zümleha, Kadaruksa gibi karyelerinde de Ermenilerin mevcudiyeti açıkça göze çarpmaktadır. Ancak XVII. asrın ortalarından itibaren yörenin süreklilik arz eden en yoğun Ermeni yerleşmesinin Samaruksa bölgesi olduğu belirtilmelidir⁶⁸².

Aşağıda verilen grafik 1678-1682 yılları arasında kalan zaman dilimi itibariyle Yomra Nahiyesi'nde sakin askerilerin ve vergi mükelleflerinin dini ve etnik topluluklara göre dağılımını göstermektedir. Daha önce yöredeki vergi yükümlülerinin yine dini ve

---

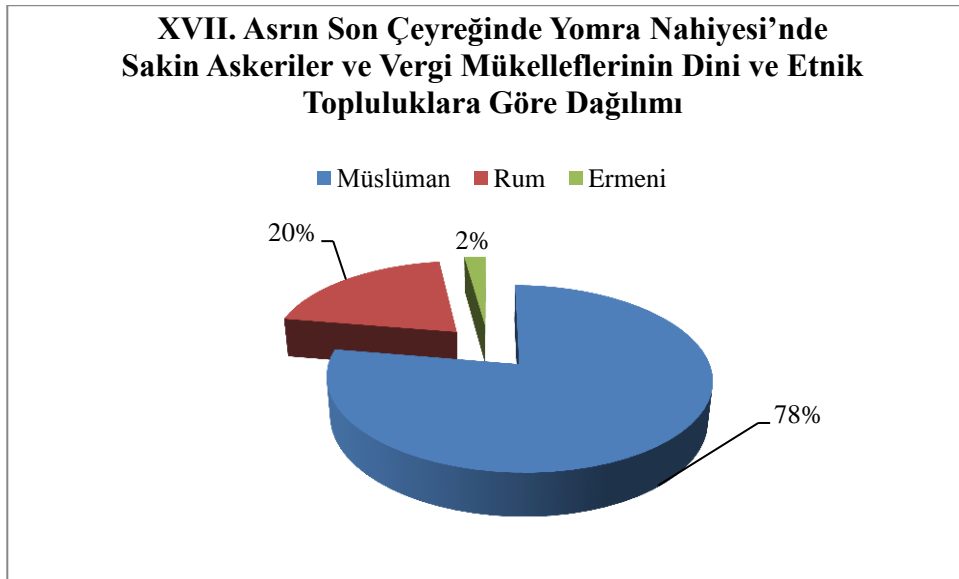
⁶⁸¹ Bu durumun tek istisnasını Mesona Karyesi teşkil etmektedir. Ancak bu karyenin Durana gibi büyükçe ve Müslümanların sürekli gelişim gösterdiği bir yerleşim birimi ile bağlantısı olduğu görülmektedir.

⁶⁸² XVII. asrın sonu itibariyle Ermenilerin Yomra Nahiyesi'nde yaşadıkları ve nüfuslarının yoğunluk gösterdiği karyeler hakkında Perunak Feruhan Bey'in XIX. asra dair verdiği bilgilerin tamamen aynıyet arz etmesi konu açısından büyük bir öneme haizdir. Bu hususta bkz. Bıjışkyan, a.g.e., s. 213. Zira nahiyenin nüfusunun dini ve etnik yapısı XVII. yüzyılın sonunda çoktan belli bir dönüşüm sürecini tamamlamıştı.

etnik topluluklar açısından dağılımlarını ortaya koyan grafiklerden farklı olarak bu grafikte Müslüman askeriler de hesaplamalara dâhil edilmiştir. Neticede söz konusu zaman dilimi içerisinde bütün vergi mükellefi Müslümanların ve askerilerin oranının % 78 olduğu görülmektedir. Aynı hesaplama yöntemi ile üç ayrı defterden derlenen nüfus verisinin genel yekûnu içerisinde Rumların % 20 ve Ermenilerin ise % 2 civarında bir yüzdesinin bulunduğu tespit edilebilmektedir. Ancak her üç topluluğa dair ulaşılan oranların bütün bu toplulukların toplam nüfus içerisindeki gerçek yüzdesini yansıttığını söyleyebilmek mümkün değildir. Nahiye de yaşayan göçmen Ermenilerin durumu bu gerçeği bütün yalınlığı ile ortaya koymaktadır. Ayrıca yörenin doğusunda nahiye merkezinden Sürmene sınırına uzanan bölgede –sadece Kocaba’da 3 nefer- neredeyse hiçbir gayrimüslim vergi mükellefinin bulunmaması da ilgili rakamlara dair haklı bir şüphe uyandırmaktadır. Dolayısıyla nüfusun geneli içerisinde ne Ermenilerin gerçekten % 2 ve ne de Rumların tam olarak % 20’lik bir yüzdeye sahip olduklarını kesinlikle ileri sürebilmek belli bir hata payını da peşinen kabullenmeyi beraberinde getirmektedir. Bu çerçevede Müslümanlar için de % 78’lik bir oranın nispeten gerçek dışı bir fazlalığı içermesi de ihtimal dâhilindedir. Grafik 6’da bu durum açık bir şekilde müşahade edilebilmektedir.

Grafik 6: XVII. Asrın Son Çeyreğinde Yomra Nahiyesi’nde Sakin Askeriler ve Vergi Mükelleflerinin Dini ve Etnik Topluluklara Göre Dağılımı

1678-1682 yılları arasında Yomra Nahiyesi'nde sakin hem Müslümanlar ve hem de Rumlar açısından ne derecede bir nüfus miktarının incelenilen defterlerin kapsamı dışında kaldığı tam olarak belirlenememektedir. En azından Yomra Nahiyesi gibi, şehirli ve askeri zümresinden Müslümanlar kadar gayrimüslimlerin de sıklıkla faaliyet gösterdiği bir bölgede geçici ve kalıcı önemli bir nüfus kitlesinin defterlerce içerilmediği muhakkaktır. Diğer taraftan yörenin yerlisi olmayan ya da tam aksine nahiye sakini iken konumlarından ötürü defterlere kaydedilmeyen askeriler ve fukara kimselerin önemli bir nüfus miktarını temsil ettiğine de şüphe yoktur. Bu durumu en iyi Komera Karyesi örnelemektedir. Kadı sicillerinden derlenen kayıtlar ışığında söz konusu köyün yalnızca 1 askeri, 4 nefer Müslüman ve 2 nefer Rum vergi mükellefi üzerinden tanımlanabilecek bir nüfus kitlesi barındırdığını ileri sürebilmek mümkün değildir. Kaldı ki 1 nefer askeri hariç diğer şahıslar bu karyenin yalnızca bir mahallesinde yaşayan vergi yükümlüleridirler. Her üç defterde de söz konusu 1 nefer askeri dışında –belki ismi tespit edilemeyen köyler içerisinde ki onlar da bu yerleşim birimi için yalnızca askerilik iddiasında bulunan kimseleri içermektedir- Komera Karyesi kayıtlı bulunmamaktadır. Çok sayıda bağlar, bahçeler, zeytinlik ve fındıklıklar, cevizlikler, çayırıklar ve çiftliklerin yer aldığı böylesine mamur bir köyün Osmanlı tahrir sisteminin dışında kalması kulağa oldukça tuhaf gelmektedir. Aynı durum Değirmendere'den Durana Karyesi'nin denizle buluştuğu coğrafyaya –hatta ötesine- kadar şehrin etrafındaki en gözde kırsal alanlardan olan bölgenin pek çok sakini için de geçerlidir. Tam da bu noktada kadı sicillerinin verileri -özellikle mülk satış hüccetleri, miras meseleleri ve arazi anlaşmazlıklarına dair kayıtlar- söz konusu kaybın telafi edilmesinde büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Her ne kadar belli bir nüfus verisine dönüştürülemeseler de veyahut da ilgili karyelerdeki nüfusun kesin bir Müslim üstünlüğüne dayandığını ifade etmeseler de bahsi geçen kayıtlar Müslümanların bölgedeki varlıklarının yoğunluğunu ve mahiyetini göstermesi açısından şüpheye yer bırakmamaktadır. Zira kadı sicillerinden yöre ile ilgili derlenen bütün belgeler kırsal faaliyetlerin her alanında ve safhasında gerçek bir Müslim baskınlığını ortaya koymaktadır.

XVII. asırda Ermenilerin Simona gibi XVI. yüzyılın mezralarında belirmeye başlamaları ve giderek Yomra Vadisi'nin aşağı kesimlerine inmeleri, ayrıca Samaruksa gibi vakıf köylerde balta ile açtıkları yeni tarım arazilerine yerleşmeleri dönemin göç

olgusu ile bire bir örtüşmektedir⁶⁸³. Hatta Zümleha, Kadaruksa ve Zazana gibi yüksekçe karyelerde Ermenilerin boy göstermesi benzer bir olguyu gündeme getirmektedir. XVII. yüzyılın özellikle de başlangıç ve erken döneminin bu açıdan nüfusun başlıca unsuru Rumları ciddi şekilde etkilediğine şüphe yoktur. Yine XVI. asır boyunca gayrimüslimler arasında ciddi bir taban bulan ihtida olgusunun da bu hususta göz ardı edilemez bir payı olduğu da muhakkaktır. Örneğin 1583 yılı itibariyle Ladom Karyesi'nin sadece bir Müslüman haneden ve mücerreden ibaret Müslim nüfusunun doğal bir artışla 1682 senesinde yüzyıl öncesinin 45 gayrimüslim hanesini oran olarak geçmesi kesinlikle mümkün değildir⁶⁸⁴. Keza Mesona Karyesi için de aynı hususiyetin benzer bir gelişim süreci izlemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Diğer taraftan Trabzon şehrinin, nahiyenin şehre yakın kısımlarındaki nüfus yapısını şekillendirici etkisi daha XVI. asrın sonunda baştina ve zemin tasarruf eden Müslümanların faaliyetleri üzerinden okunabilmektedir. XVII. yüzyılda bu eğilimin çarpıcı seviyelere vardığına dair güçlü kanıtlar bulunduğu gibi aksini ispata hizmet edecek herhangi bir tarihi kaynağa ulaşılamamıştır. Neticede aşağıda tekrar değerlendirilecek olan XVII. yüzyılın sonunda nahiyeye nüfusunun dini ve etnik bileşenlerine dair oranların belli bir yanılma payına rağmen önemli bir gerçeklik taşıdığı görülmektedir.

XVII. yüzyılın sonuna ait olmak üzere çalışma kapsamında kullanılan biri askeri yoklama, diğeri mufassal tipteki avarız ve bir diğeri yine aynı nitelikli cizye defterinin verileri üzerinden yapılan hesaplamalar nahiyeye genelinde toplam 595 neferden oluşan yetişkin bir erkek nüfusun varlığını ortaya koymaktadır. Bu yekûnun 122 neferini askerilik iddiasında bulunan kimseler, 57'sini sahil yeniçeri ve kuloğulları, 283 adedini ise avarız mükellefi Müslümanlar meydana getirmekteydi. Diğer taraftan söz konusu rakam içerisindeki gayrimüslim vergi mükellefi nüfusunu 120 nefer Rum ile 13 nefer Ermeni teşkil etmekteydi. Şüphesiz Trabzon Eyaleti nüfusu hakkında bilgi veren XVII. asra ait ayrıntılı kaynakların yokluğunda Yomra Nahiyesi'ne dair böylesine detaylı bir demografik veri tabanına ulaşabilmek çalışmanın hedefleri açısından önemli bir avantaj kabul edilmelidir. Her ne kadar yöre nüfusunun belirlenebilenden çok daha yüksek olduğunu vurgulamakla birlikte kadı sicillerinden derlenen iki bini aşkın kaydın yerleşim birimlerine

---

⁶⁸³ Bu aynı zamanda XVI. asrın sonlarında meydana çıkan, mezraların köylere dönüşüm sürecinin XVII. asırda da devam ettiğini ortaya koymaktadır.

⁶⁸⁴ Bu karyenin XVII. asrın ortasında köylülerce terk edildiğine daha önce değinilmişti.

göre dökümü 595 neferlik bu yekûnun coğrafya üzerindeki dağılışının da güvenilirliğini teyit etmektedir⁶⁸⁵.

---

⁶⁸⁵ Öte yandan 1583 ve 1682 yıllarında nahiyedeki vergi mükelleflerinin dini ve etnik aidiyetlerine göre yörenin yerleşim birimlerine dağılışı önemli farklılıklar göstermektedir. Buna rağmen aynı konuda XIX. asır kaynaklarının ait olduğu dönem ile XVII. yüzyılın sonundaki nüfus yapısı arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır. Bu hususta Perunak Feruhan Bey'in ifadeleri için bkz. Bıjškyan, a.g.e., s. 213. Ayrıca Uz adlı yerleşim birimleri topluluğu bu durumu güzel bir şekilde örneklemektedir. Buna göre 1846 yılı itibariyle tarihi Yomra'dan bağımsız, küçük ve müstakil bir nahiye olan bölgenin aynı yılda tamamlanan nüfus sayımı etnik ve dini aidiyetler açısından benzer bir yoğunluğu ve coğrafi dağılışı yansıtmaktadır. Anlaşıldığı kadarı ile XIX. asra doğru Simona Karyesi, nüfusu tamamen Müslümanlar'dan oluşan bir yerleşim birimine dönüşmüştür. Bunun dışında bölge nüfusunun Müslümanlar, Ermeniler ve Rumlar açısından birbirlerine oranları benzerdir. 1846 yılında Uz Nahiyesi'nin nüfusu ve bu nüfusun coğrafyaya dağılışı hakkında geniş bilgi için bkz. Coşkun, a.g.e., s. 8. Diğer taraftan Grafik 6'daki rakamların XIX. asırda yöre nüfusunun dini ve etnik topluluklara göre dağılımının adeta erken bir modelini teşkil ettiği görülebilmektedir. Bir başka ifade ile XIX. yüzyıl gibi Trabzon ve civarında nüfus yapısının dini ve etnik unsurlar açısından büyük oranda belli bir vasatı yansıttığı bu dönem ile nahiyenin XVII. yüzyılın sonlarındaki demografik yapısı benzerlik arz etmektedir. Her iki dönem nüfusunun dini ve etnik kompozisyonunda böylesi bir uyumun varlığı kabaca 1680'li yıllara tarihlenen defterlerdeki nüfus verisinin üzerinde yoğunlaşan güvenilirlik şüphesinin dağılmasına neden olmaktadır.

SONUÇ

Trabzon şehri başta olmak üzere Kommenos hâkimiyetindeki diğer bütün sahil kasabaları ve büyükçe kırsal bölgeleri gerçek anlamda Osmanlı Devleti'nin bir parçası haline getiren süreci büyük bir dini ve etnik dönüşüm ifade etmektedir. Trabzon Rum İmparatorluğu'nun merkezi olan şehrin 1461 yılında fethi ise tarihi olarak bu sürecin yalnızca siyasi ve askeri boyutunu ve şüphesiz başlangıcını simgelemektedir. Zira dönem itibariyle Osmanlıları Trabzon'u kuşatmaya sevk eden siyasi stratejiler fethin ardından yerini ince ve pragmatik bir iskân siyasetine bırakmış, şehrin yeni bir Osmanlı sancağının merkezi yapılması gayrimüslim nüfusun Müslümanlar lehine dengelenmesine yönelik sürgünlerle sonuçlanmıştır. Bu süreçte önce Trabzon şehrinde güçlü bir Osmanlı idaresinin kurulması ve kısa bir süre zarfında Müslümanların nüfusun hâkim unsuru haline gelmesi, şehri çevreleyen kırsal bölgede de benzer bir dönüşümün hız kazanmasında etkili olmuştur. Coğrafi anlamda şehre yakınlığı dikkate alındığında Yomra Nahiyesi'nin böyle bir gelişim sürecinin tipik bir örneğini teşkil ettiği görülmektedir.

Çalışma kapsamında incelenen Osmanlı kaynakları Yomra Nahiyesi gibi doğrudan şehrin etkisine açık küçük bir kırsal bölgede nüfusun dini ve etnik yapısının uzun ve ağır işleyen bir değişim süreci geçirdiğini göstermektedir. Hakikaten bu süreci, devletin gücünü ve bir yönüyle taşradaki otoritesini temsil eden Osmanlı klasik çağı ile sınırlandırabilmek mümkün değildir. 1583 senesine ait tapu-tahrir defteri bu hususiyeti açık bir şekilde ortaya koymaktadır. İlginçtir fethin üzerinden 122 yıl geçmiş olmasına rağmen aynı tarihte Müslüman haneler yöredeki gayrimüslim hanelerin sadece % 12'sine tekabül etmekteydi. Üstelik dönem itibariyle Müslüman nüfus yöre coğrafyasında homojen bir dağılım göstermediği gibi nahiyede nüfusu yalnızca gayrimüslimlerden ibaret yerleşim birimleri de mevcuttu. Dolayısıyla Müslümanların nahiye nüfusunda tam anlamıyla çoğunluk konumuna ulaştığı dönemin zaman olarak XVII. asırda aranması gerekliliği bir iddiadan ziyade zorunluluğu ifade etmektedir. Yomra Nahiyesi bu hususta şüpheye mahal bırakmayacak derecede açık bir örnektir. Diğer taraftan bu dönüşümün gerçekleştiği zaman dilimi açısından şehir ve kırsal arasında gerçek bir benzerliğin bulunmadığı belirtilmelidir.

Yomra Nahiyesi'nde nüfusun Müslüman ağırlıklı bir yapıya doğru dönüşümüne etki eden unsurlar ortaya çıkış şartları bakımından iki ayrı dönem içerisinde değerlendirilebilir. Her ne kadar nüfus üzerindeki sonuçları bütünlük arz etse de böyle bir ayırımı yörenin nüfus yapısını doğrudan şekillendiren hususiyetlerin nitelikleri, farklı gelişim koşulları ve bunların belli zaman dilimlerinde yoğunlaşması etkili olmuştur. Örneğin tapu-tahrir defterlerinin verilerinden hareketle XVI. asırda toprak sisteminin, oldukça işlevsel bir idari yapı ve kanuni süreçlerle nahiyenin nüfus yapısını devletin kontrolü altında belli bir değişim sürecine dâhil ettiği görülmektedir. Merkezi yönetimce nahiyeden sancak dışına gerçekleştirilen sürgünler ise bu değişim sürecini canlı tutan bir yöntem vazifesini ifa etmekteydi. Öte yandan ehl-i örf baskısı, aşırı vergilendirme, eşkıyalık, bireysel ve kitlesel düzeyde göçler ile köy terkleri ile sonuçlanan tarihi olgular ise bu kontrolü gerçek bir zaafa uğratan lâkin daha ziyade XVII. asra ait birer demografik dönüşüm unsuru olarak zikredilebilir. Bu çerçevede yörenin fethinin gerçekleştiği 1461 yılından XVI. asrın sonuna uzanan zaman dilimi ile Osmanlı Devleti adına kronikleşen sorunları barındıran XVII. yüzyıl birbirlerini tamamlayan iki farklı süreci temsil etmektedir.

Trabzon Sancağı'nın genelinde olduğu gibi Yomra Nahiyesi'nde nüfusun dini ve etnik kompozisyonunu dönüştüren süreç Trabzon'un fethi ile tarihi bir anlam kazanmıştır. Şüphesiz Osmanlıların 1461 yılında giriştikleri bu askeri harekât başarısızlıkla sonuçlanmış veyahut da bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti geçici bir nitelik arz etmiş olsaydı böyle bir süreçten bahsetmek mümkün olmayacaktı. Fethin ardından Yomra Nahiyesi gibi sancağın kırsal kesimlerinde Osmanlı kanunlarının eskilerinin yerini alması ve Osmanlı toprak düzeninin yerleştirilmesi bu sürecin tarihi alt yapısını meydana getirmiş ve bütün bunlar XV. ve XVI. asırlarda yerleşim ve nüfus yapısını şekillendiren hususiyetleri belli bir zemine oturtmuştur. Öte yandan bu çerçevede Trabzon şehrini çevreleyen kırsal bölgelerde sürgün temelli bir iskân siyaseti takip edildiği görülmektedir. Ancak hükümetin Trabzon kırsalına yönelik sürgün uygulamaları şehirdeki gibi Müslüman aileleri belli bölgelere yerleştirmekten oldukça farklı bir özelliğe haizdir. Bilhassa 1486 senesinde sancağın geniş çaplı tahririyle belirlenen dirliklerin yöre toplumu ile organik bir bağı bulunmayan ve Rumeli'nin farklı bölgelerinden sürülen tımarlı sipahi, yeniçeri vb. şahıslara tahsis edilerek en ücra köylere kadar ulaşan idari yapının pekiştirildiği dikkat çekmektedir. Ayrıca sancak

içerisinde kırsal nüfusun yerlerinin değiştirildiğine dair güçlü kanıtlar mevcuttur. Bununla birlikte XVI. asrın ilk yarısında önemli bir gayrimüslim nüfus kitlesinin sancak dışına sürüldüğü anlaşılmaktadır. Dönem itibarıyla Yomra Nahiyesi devletin bu faaliyetlerinin birinci derecede uygulama sahası içerisindeydi ancak incelenilen tapu-tahrir defterleri merkezi yönetimin nahiyenin nüfus yapısını değiştiren rolünün bunlarla sınırlı olduğunu göstermektedir.

1461'den 1583 yılına Osmanlı yönetiminin, Trabzon Sancağı'nın kırsal bölgelerinde tesis ettiği düzen ve nüfus yapısına müdahaleleri Yomra Nahiyesi'nde temel düzeyde bir nüfus hareketliliğinin meydana gelmesinde etkili olmuştur. Bu gelişmeler elbette devletin başta sürgünler olmak üzere pek çok faaliyetini ve uygulamasını içeren güçlü varlığından bağımsız değildir. Yine de devletin inşa ettiği düzenin içerisinde herhangi bir şekilde müdahil olmadığı ya da sadece varlığı ile desteklediği süreçlerin birbirileri ile doğrudan ilişkili lâkin farklı mahiyette değişim unsurlarını doğurduğu tespit edilebilmektedir. Böylece Trabzon şehrinin hızlı bir şekilde İslamlaşması ve Türkleşmesinin kırsalda da karşılığını bulduğu görülmektedir. Bu anlamda coğrafi yakınlığı ile Yomra Nahiyesi'nin özel bir yere sahip olduğu belirtilmelidir. Özellikle XVI. asrın ortalarından itibaren nahiyenin şehre yakın kısmındaki tarıma elverişli toprak parçalarından oluşan baştına ve zeminlerin sayısında çarpıcı bir artış yaşandığı göze çarpmaktadır. Aynı yüzyılın sonunda askerilerin ve şehirlî Müslümanların söz konusu ziraat sahaları üzerindeki denetimlerinin giderek önemli boyutlara varması yörede belli bir Müslim nüfus potansiyelinin yoğunlaşması anlamına gelmekteydi. Diğer taraftan genel olarak nahiyenin şehrin etkisine açık ve doğuya doğru yöreyi kat eden ana yol güzergâhının çevresindeki yerleşim merkezlerinde İslamlaşma olgusunun önemli bir taban bulduğu dikkat çekmektedir. Bütün bunlar bölgedeki Osmanlı yönetiminin ve şehrin yörenin nüfus ve yerleşim yapısına yaptığı etkilerin sonuçlarını oluşturmaktadır.

XV. ve XVI. yüzyıllar itibarıyla Yomra Nahiyesi'nin dini ve etnik yapısını şekillendiren üç ana etken ön plana çıkmaktadır. Önemli oranda gayrimüslim nüfusun nahiyeden sancak dışına yerleştirilmesi ile sonuçlanan sürgünler, yörenin başlıca iskân merkezlerinde gelişme eğilimi gösteren İslamlaşma olgusu, şehrin civarında bizzat şehrin etkisi ve Osmanlı yönetim mekanizmasının ortaya çıkardığı kayda değer bir Müslim nüfus bu etkenleri teşkil etmektedir. Bu üç unsurun birbirleri ile ilişkili bir biçimde aynı zamanda

yörenin nüfus yapısını değişime zorlayan tesirleri XVI. asrın sonu itibariyle iyice belirgin hale gelmiştir. Dönem itibari ile sürgünlerin nahiyedeki gayrimüslim nüfusun çekirdeğini oluşturan hane adedinde önemli miktarlarda azalmaya sebebiyet verdiği belirlenebilmektedir. Her ne kadar kitlesel bir İslamlaşma olgusuna tesadüf edilmese de bu eğilimin yörede Müslüman nüfusun gelişimine önemli bir katkı sağladığı gözlemlenebilmektedir. Hele ki aynı süreçte dışarıdan nahiyeye sürülen Müslümanların varlığına rastlanılmaması yörenin nüfus yapısının şekillenmesinde İslamlaşmanın gerçek işlevini ve önemi ortaya koymaktadır. Öte yandan şehirde ciddi bir orana ulaşan Müslüman nüfusun Yomra Nahiyesi'nin batısına doğru yayılma eğilimi gösterdiği dikkat çekmektedir. Bütün bu etkenler dâhilinde XVI. asrın sonuna doğru nahiyenin gayrimüslim nüfusu artış hızı bakımından daha durağan bir hal alırken Müslüman nüfusun sürekli ve oldukça hızlı bir şekilde arttığı gözlemlenmektedir. Buna ek olarak yörenin sahil kesiminde yer alan yerleşim birimlerinde nüfus kaybı meydana geldiği, yüksek rakımlı köylerde ise belli bir nüfus yoğunluğunun korunduğu hatta mezraların köy karakteri kazanmaya başladığı tespit edilebilmektedir. Dolayısıyla kendi iç işleyişi kadar Osmanlı hâkimiyetinin varlığından beslenen bu ağır süreci dışa yönelik sürgünler, İslamlaşma ve şehirlilerle askerilerin karakterize ettiği kesin olarak söylenebilir.

1583 yılında nahiyedeki Müslim haneler ve Müslüman baştına ve zemin sahipleri ile bu gibi arazi parçalarını tasarruf edenlerin sayısal değerleri dikkate alındığında – defterlerde kayıtlı bulunmayan bir takım nüfus verisinin varlığı da hesaba katılarak- en iyimser tahminle Müslümanların genel nüfus içerisindeki oranının % 20'yi geçemeyeceği aşikârdır. İncelenilen tapu-tahrir defterleri ışığında devletin, yörenin yerleşim ve nüfus yapısına yönelik faaliyetlerinin karşılığı da bundan ibarettir. 1461-1583 yılları arasındaki 122 yıllık zaman diliminde nahiyenin dini ve etnik yapısını değiştiren süreç temel ancak oldukça düşük bir gelişim düzeyine tekabül etmektedir. Bu aynı zamanda söz konusu unsurların nüfusa etkilerinin de sınırını çizmektedir.

XVI. asrın sonundan itibaren Osmanlı klasik sistemini ve toplum düzenini derinden sarsan tarihi olaylar ve olgular silsilesi Yomra Nahiyesi nüfusunun dini ve etnik kompozisyonunda meydana gelen dönüşüm sürecine yeni bir ivme kazandırmıştır. XVII. asırla birlikte ağırlaşan ekonomik koşullar, toprak düzeninin çözülmesi, esasen bu düzene dayalı idari sistemin işlevini yitirmesi, güvenlik sorunları vb. meseleler kırsal toplumu

büyük bir karışıklığa ve kargaşa dönemine sürüklemiştir. Bu konuda Trabzon Eyaleti'ni Anadolu'nun diğer bölgelerinden farklı kılan hususiyet böylesi çalkantılı bir dönemin eyaletin kırsal kesimlerinde fetihle başlayan dini ve etnik dönüşümün erken safhası ile kesişmiş olmasıdır. Yomra Nahiyesi'nde Müslümanların nüfusun henüz sınırlı bir kısmını teşkil ettiği bir dönemde devletin kontrolü dışına çıkan bu ve benzeri süreçler yörenin nüfus ve yerleşim yapısında köklü değişikliklere sebebiyet vermiştir.

XVII. asrın başlangıcından itibaren Anadolu'da kırsal nüfusu ve yerleşim yapısını olumsuz anlamda etkileyen meselelerin Yomra Nahiyesi'nde de fazlası ile karşılığını bulduğu görülmektedir. Bu çerçevede verilerine başvurulmuş pek çok kaynak serisi ağırlaşan vergilerin, bizzat eyaletin yöneticileri konumundaki ehl-i örfün baskısının, güvenlik sorunları ve eşkıyalığın yörede bireysel ve kitlesel göçlerle hatta köy terkleri ile sonuçlandığını göstermektedir. Trabzon şehrinin tabiri caizse yanı başındaki Yomra Nahiyesi söz konusu sorunlardan eyaletin en fazla etkilenen yörelerinden birisiydi ve batıdan doğuya yörenin sahil şeridinde yer alan ana yerleşim birimlerinden başta nahiye merkezi olmak üzere bazıları bu süreçte terk edilmişti. Bütün bunlar nahiyede sürekli ve yoğun bir nüfus hareketliliğine neden olmuştu. Dönem itibari ile Osmanlı kanunları ve çözülen toprak sisteminin koyduğu kısıtları aşan bu hareketliliği eyalet idarecileri çoğu halde önlemekte zorlanmaktaydılar. Öte yandan benzer sorunların Trabzon Eyaleti'ni kuşatan coğrafyayı da etkisi altına alması uzak bölgelere uzanan Yomra Nahiyesi'nin de dâhil olduğu bir göç olgusunun varlığını ortaya koymaktadır. XVII. asrın sonunda özellikle nahiyenin doğusunda bulunan ana iskân merkezlerinde gayrimüslim vergi mükelleflerine neredeyse hiç rastlanılmaması yukarıda zikredilen tarihi hadiselerle büyük bir uyum içerisinde dir. XVII. yüzyılın hemen öncesinde nüfusları ile nahiyenin en kalabalık topluluğu olan gayrimüslimlerin bu süreçte ciddi bir nüfus kaybı yaşadıkları görülmektedir.

XVII. yüzyılda Yomra Nahiyesi'nin Trabzon Eyaleti'nin daha ziyade doğusundan Of ve Sürmene gibi kazalardan yoğun bir Müslim ve gayrimüslim göçü aldığı gözlemlenmektedir. İncelenilen kaynaklar ışığında eyaletin kendi içerisinde gerçekleşen göç hareketliliğini Hemşin Kazası'na kadar genişletebilmek mümkündür. Tam da bu noktada ön plana çıkan hususiyet her üç kazanın da dönemin çeşitli sorunlarından en fazla etkilenen ve bu yönüyle yoğun şikâyetlerin sıklıkla dile getirildiği idari birimler olmasıdır.

Özellikle Hemşin Kazası'ndan nahiyeye göçen Ermenilerin yörede XVI. asırda rastlanılmayan üçüncü bir dini ve etnik topluluğu teşkil ettiği belirtilmelidir. Aynı zamanda Bayburt Kazası'nın da bu hareketlilik içerisinde yer aldığı görülmekte ve Müslüman göçmenlerin de nahiyeye geldiği belirlenebilmektedir. Ancak Ermenilerin XVII. asırda nüfusun göç olgusunu temsil eden başlıca unsuru olduğu dikkat çekmektedir.

XVI. asırda Yomra Nahiyesi'nin nüfus yapısını doğrudan etkileyen pek çok unsurun XVII. yüzyılda da benzer bir işlevi yerine getirdiği açıkça tespit edilebilmektedir. Fakat bu kez dönemin, devletin taşradaki merkezi gücünü ve kuvvetli otoritesini sarsan meselelerinin de böylesi bir gelişim çizgisini şekillendirdiği görülmektedir. Örneğin toprak sisteminin çözülüşünün şehirli Müslümanlar ve askeriler için Yomra Nahiyesi'ndeki tarım arazilerini elde etmeye, çiftlikler kurmaya fırsat tanıdığı ve hatta yerleşmeye imkân sağladığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan İslamlaşma olgusunun nahiyede Müslüman nüfusun artışında belli bir vasatı muhafaza ettiği ve bu olgunun XVII. asrın gerçeklerinden beslenebildiği dikkat çekmektedir. Özellikle gayrimüslim reaya arasında yeniçeri yazılma eğiliminin bu hususta etkili olduğu ve bunun reayanın dikey hareketlilik imkânlarını artırarak toplumun devletle bütünleşme sürecini hızlandırdığı kesinlikle söylenebilir. Bu doğrudan kapıkulu ocağında görülen sorunlar kadar dönemin askeri ihtiyaçlarından da kaynaklanmaktaydı.

XVII. yüzyılda Yomra Nahiyesi nüfusunun dini ve etnik kompozisyonu hakkında detaylı verileri ihtiva eden kaynaklar ağırlıklı olarak yüzyılın son çeyreğine tarihlenmektedir. Bu kaynaklar nahiyeye nüfusunun en kalabalık unsurunu Müslümanların teşkil ettiğini şüpheye mahal bırakmayacak derecede ortaya koymaktadır. Bir önceki yüzyılın sonunda ise tam anlamıyla gayrimüslimlerin çoğunluğunu yansıtan bir durumdan bahsedilebilmektedir. Dolayısıyla nahiyeye nüfusunun dini ve etnik yapısında meydana gelen dönüşümün büyük oranda XVII. asırda tamamlandığı ve bu dönemin olumsuz şartları altında karakteristik bir özellik kazandığı anlaşılmaktadır. Bu hususta XVI. asrın sonunun hakikaten son derece erken bir tarih olduğu ve farklı bir durumu temsil ettiği görülmektedir. Fakat aynı zamanda XVI. asrın ortalarından itibaren sahil yerleşmelerinin nüfus kaybetmesi, yüksek rakımlı mezra gibi iskân merkezlerine daimi yerleşimin yayılması gibi eğilimlerin ve Müslüman nüfusun gösterdiği artışın 1600'lü yıllar boyunca da devam ettiği gözlemlenmektedir. Böylece Müslümanlar nahiyenin pek çok karyesinde

İslamlaşma, şehrin etkisi gibi bir kısmı önceki asırda da mevcut etkenlerle ve yeni gelişmelerle nüfusun ana unsuru haline geldiler. Ancak XVII. yüzyılda böyle bir gelişim düzeyini hızlandıran hususiyetlerin arka planında ciddi idari, ekonomik ve toplumsal sorunların yer aldığı gözden kaçırılmamalıdır.

XVII. asır hatta XVI. yüzyılın sonu Osmanlı tarihinde devlet ve toplum üzerindeki olumsuz etkileri bakımından önemli bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Bu dönemde Osmanlı yöneticilerinin devletin giderek kaybetmeye başladığı gücünü ve otoritesini yeniden tesis etme amacının merkezinde özellikle XVII. yüzyılda ortaya çıkan sorunlara çözüm üretme çabası yer almaktaydı. Trabzon Eyaleti'nin bilhassa doğusundaki kırsal kesimlerde ise böylesi sorunlar büyük bir dini ve etnik dönüşüm sürecinin önemli birer parçası haline gelmiştir. Taşrada klasik Osmanlı düzenini neredeyse bütün unsurları ile zaafa uğratan sorunlar yumağı bölgenin toplum ve nüfus yapısının paradoksal bir şekilde devletle bütünleşmesi sürecine önemli bir katkı yapmıştır. XV. asrın ortasında bizzat devlet eliyle başlatılan bu süreci devletin kendi otoritesi ve düzeni için gerçek birer tehdit olan meseleler tamamlamıştır. Bu yönüyle çalışma kapsamında ortaya konulan problematik de cevaplanmış olmaktadır. Zira Osmanlı Devleti'nin taşradaki merkezi gücünü kaybetmesi bir başka ifade ile desentralizasyon olgusu ile Yomra Nahiyesi gibi fetih esnasında bütünüyle gayrimüslim nüfusa sahip kırsal bölgelerin İslamlaşması ve Türkleşmesi arasında doğrudan tarihi bir bağ kurulabilmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Tahrir Defterleri (TD)

Nr. 52, 387, 288.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)

Nr. 828.

Defterhâne-i Âmire Defter-i Hâkânî Kalemi (A.DFE)

Nr. 85.

Kâmil Kepeci Tasnifi (KK)

Nr. 2555, 2697.

Ankara Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (TK. KKA)

Tahrir Defterleri (TD)

Nr. 29, 43.

Trabzon Şer'iiye Sicilleri (TŞS)

Nr. 1815, 1816, 1817, 1818, 1819, 1820, 1821, 1822, 1823, 1824, 1825, 1826, 1827, 1828, 1829, 1830, 1831, 1832, 1833, 1834, 1835, 1836, 1837, 1838, 1839, 1840, 1841, 1842, 1843, 1844, 1845, 1846, 1847, 1848, 1849, 1850, 1851, 1852, 1853, 1854, 1855, 1856, 1857, 1858, 1859, 1860, 1861, 1862, 1863, 1864, 1865.

Diğer Kaynaklar

Acun, Fatma (2000), “Osmanlı Tarihi Araştırmalarının Genişleyen Sınırları: Defteroloji”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, 1, 319-332.

Açık, Turan (2014), “Beylik”ten “Ağa”lığa: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon’da “Unvan Enflasyonu”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, (16), s. 9-38.

Afyoncu, Erhan (2003), “Türkiye’de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, 1 (1), 267-286.

Akdağ, Mustafa (2009), **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası - “Celali İsyanları”**, 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Akgündüz, Ahmed (1989), **Şer’iye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler**, 1, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Albayrak, Haşim (2013), **Tarih Boyunca Doğu Karadeniz’de Etnik Yapılanmalar ve Pontus**, 2. Baskı, İstanbul: Babıali Kitaplığı.

Arslan, İsmail (2014), **Osmanlı Dünyasında Köyler ve Köylüler: 19. Yüzyıl Balıkesir Örneği**, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Arslan, Murat (2005), **Arrianus’un Karadeniz Seyahati Arriani Periplus Ponti Euxini**, İstanbul: Odin Yayıncılık.

Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî (1925-1949), **Tevârîh-i Âl-i Osman**, Çiftçioğlu Nihal Atsız (Düz.), **Osmanlı Tarihleri I içinde**, İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Barkan, Ömer Lütfi (1979), “Avarız”, **İA içinde**, 2, (13-18), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

_____, “XV-XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri”, **İÜİFM**, 1 (1), 29-74; 1 (2), 198-245; 1 (4), 397-447.

_____, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 11, No: 1-4, İstanbul (1949-1950), 524-569; 13, No: 1-4, İstanbul (1951-1952), 56-78; 15, No: 1-4, İstanbul (1953-1954), 209-237.

Berktaş, Halil (1983), **Kabileden Feodalizme**, 1. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Bıjışkyan, P. Minas (1998), **Pontos Tarihi Tarihin Horona Durduğu Yer Karadeniz**, (Çev. Hrand D. Andreasyan), İstanbul: Çiviyazıları.

Bilgin, Mehmet (2002), **Doğu Karadeniz Tarih-Kültür-İnsan**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Bostan, M. Hanefi (2012), **Arşiv Belgelerine Göre Karadeniz’de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı**, İstanbul: Nöbetçi Yayınevi.

_____, (2002), **XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağı’nda Sosyal ve İktisadî Hayat**, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

_____, (2012), “XVII. Yüzyıl Avârız ve Cizye Defterlerine Göre Of Kazasının Nüfusu ve Etnik Yapısı”, **Arşiv Belgelerine Göre Karadeniz’de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı içinde**, (83-103), İstanbul: Nöbetçi Yayınevi.

Braudel, Fernand (1989), **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay) 1-2, İstanbul: Eren Yayıncılık.

Bryer, Anthony (1980), “Greeks and Türkmens: the Pontic Exception”, **The Empire of Trebizond and the Pontos içinde**, (113-149), London: Variorum Reprints.

_____, (1986), “Late Byzantine Rural Society in Matzouka”, Anthony Bryer ve Heath Lowry (Ed.), **Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman**

Society Papers given at a Symposium at Dumbarton Oaks in May 1982, (53-86), Washington: Dumbarton Oaks.

_____ (1980), “The Estates of the Empire of Trabizond. Evidence for their Resources, Products, Agriculture, Ownership and Location”, **The Empire of Trebizond and the Pontos içinde**, (370-477), London: Variorum Reprints.

Bryer, Anthony ve Winfield, David (1985), **The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos**, 1, Washington: Dumbarton Oaks.

Cook, Michael A. (1972), **Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600**, London: Oxford University Press.

Çağatay, Neşet (1947), “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, **AÜDTCFD**, 5, 483-511.

Çetin, Osman (1999), **Sicillere Göre Bursa’da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)**, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Çiçek, Kemal (1995), “Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Metod Arayışları”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 97, 93-111.

Coşkun, Osman (2011), **Kayıtlara Göre Özdil**, Kocaeli: Belgesel Yayıncılık.

Divitçioğlu, Sencer (2010), **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu Marksist Üretim Tarzı Kavramı**, 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Doğanay, Serkan (2007), “Yomra’nın Başlıca Fonksiyonel Özellikleri”, **Doğu Coğrafya Dergisi**, 12 (18), 79-110.

_____ (2007), “Geçmişteki Önemi Azalan Yerleşmelere Tipik Bir Örnek: Özdil (Uzmesohor)”, **KKEFD**, 15, 297-329.

Doğru, Halime (1997), **XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Emecen, Feridun M. (1992), “Baştına”, **TDVİA içinde**, 5, (135-136), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

_____ (2010), **Doğu Karadeniz’de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi Ağasar Vadisi: Şalpazarı-Beşikdüzü**, Trabzon: Serander Yayınları.

_____ (2005), **Doğu Karadeniz’de İki Kıyı Kasabası’nın Tarihi Bulancak-Piraziz**, İstanbul: Kitabevi.

_____ (1981-1982), “Kayacık Kazası Avârız Defteri”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, 12, 159-170.

_____ (1999), “Osmanlılarda Yerleşik Hayat, Şehirliler ve Köylüler”, Güler Eren ve diğerleri (Ed), **Osmanlı içinde**, 4, (91-97), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

_____ (1989), **XVI. Asırda Manisa Kazası**, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ergenç, Özer (1995), **Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları.

_____ (2006), **XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma**, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî (1998), **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, Zekeriya Kurşun ve diğerleri (Haz.), 2. Kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Göyünç, Nejat (1999), **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Fallmerayer, Jakob Philipp (2011), **Trabzon İmparatorluğunun Tarihi**, (Çev. Ahmet Cevat Eren), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Faroqhi, Suraiya (2000), **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler Kent Mekânında Ticaret Zanaat ve Gıda Üretimi 1550-1650**, (Çev. Neyyir Kalaycıoğlu), 3. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

_____ (2006), **Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı**, (Çev. Emine Sonnur Özcan), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

_____ (2010), **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? Kaynaklara Giriş**, (Çev. Zeynep Altok), 3. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Göyünç, Nejat (1979), "Hâne" Deyimi Hakkında", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, 32, 331-348.

Gürbüz, Adnan (2001), **XV.-XVI. Yüzyıl Osmanlı Sancak Çalışmaları Değerlendirme ve Bibliyografik Bir Deneme**, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Griswold, William J. (2002), **Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611**, (Çev. Ülkün Tansel), 2. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Hahanov, A. (2004), **Panaret'in Trabzon Tarihi**, (Çev. Enver Uzun), Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık Yayınları.

Heredotos (2004), **Heredot Tarihi**, (Çev. Müntekim Ökmen), 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalcık, Halil (2000), "Avarız ve Cizye Defterleri", Halil İnalcık ve Şevket Pamuk (Der.), **Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik içinde**, (35-50), Ankara: DİE.

_____ (1993), "Cizye", **TDVİA içinde**, 8, (135-136), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

_____ (1987), **Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid**, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- _____ (1996), “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları İncelemeler içinde**, (1-14), 2. Baskı, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- _____ (1985), “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700”, **Studies in Ottoman Social and Economic History**, London: 1985, 283-337.
- _____ (2000), “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, Oktay Özel ve Mehmet Öz (Der.), **Söğüt’ten İstanbul’a Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar içinde**, (443-472), 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- _____ (2004), **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, (Çev. Halil Berktaş), 1 (1300-1600), İstanbul: Eren Yayıncılık.
- _____ (1996), “Osmanlılar’da Raiyyet Rüsûmu”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları İncelemeler içinde**, (31-65), 2. Baskı, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- _____ (1982), “Rice Cultivation and the Çeltükci-Re’âyâ System in the Ottoman Empire”, **Turcica**, 14, 69-141.
- _____ (1996), “Stefan Duşan’dan Osmanlı İmparatorluğuna: XV. Asırda Rumeli’de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları İncelemeler içinde**, (67-108), 2. Baskı, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- _____ (2000), “17. Yüzyıl Osmanlı Demografisi ve İskan Tarihi İçin Mühim Bir Kaynak: Mufassal Avarız Defterleri”, **XII. Türk Tarih Kongresi Ankara 21-25 Eylül 1996**, (735-743), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnan, Kenan (2013), “Kadı Sicillerine Göre Akçaabat’ta Mülk Satışları (1648-1658)”, **“Mahmiye-i Trabzon Mahallâtından” Onyedinci Yüzyıl Ortalarında**

Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat içinde, (181-193), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları,

_____ (2011), “Taşrada Bir Yeniçeri Zabiti, Ebubekir Çavuş”, Kenan İnan ve Yücel Dursun (Haz.), **CIEPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Komitesi XVII. Sempozyumu Bildirileri Trabzon: 18-23 Eylül 2006**, (351-164), Trabzon: Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

_____ (2013), “Trabzon'un Fethi”, “**Mahmiye-i Trabzon Mahallâtından**” **Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat içinde**, (15-28), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.

_____ (2013), “Trabzon'da İhtida Olayları (1648-1656)”, **Mahmiye-i Trabzon Mahallâtından**” **Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat içinde**, (295-305), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.

_____ (2013), “Trabzon Kadı Sicillerinde Girit Seferi Hakkında Kayıtlar (1648-1669)”, **Mahmiye-i Trabzon Mahallâtından**” **Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat içinde**, (275-293), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.

_____ (2013), “Trabzon'da Yönetici-Yönetilen İlişkileri (1648-1656)”, **Mahmiye-i Trabzon Mahallâtından**” **Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat içinde**, (195-234), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.

_____ (2013), “17. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Taşrasında Hayat “seni üç güne değin bu vilayetten çıkarmazsam avratım üç talak boş olsun”, **Mahmiye-i Trabzon Mahallâtından**” **Onyedinci Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat içinde**, (307-350), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.

İslamoğlu, Huricihan (2010), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü**, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Jennings, Ronald (1986), "The Society and Economy of Maçuka in the Ottoman Judicial Registers of Trabzon 1560-1640", Anthony Bryer ve Heath Lowry (Ed.), **Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society Papers given at a Symposium at Dumbarton Oaks in May 1982**, (129-154), Washington: Dumbarton Oaks.

_____ (1976), "Urban Population in Anatolia in the 16th Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon, and Erzurum", **IJMES**, 7, 21-57.

_____ (1993), "Plague in Trabzon and Reactions to it According to Local Judicial Registers", Heath Lowry ve Donald Quataert (Ed.), **Hümanist and Scholar: Essays in Honor of Andreas Tietze**, İstanbul: Isis Press, s. 27-36.

_____ (1989), "Village Agriculture in Cyprus", **5. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler**, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, , s. 479-476.

Karaçavuş, Ahmet (2010), "XIX. Yüzyıl Sonu ve XX. Yüzyıl Başlarında Trabzon'da Tarım", **Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, 9, 47-70.

Karagöz, İlyas (2006), **Grek, Bizans ve Eski Türk Kaynaklarına Göre Trabzon Yer Adları (Köken ve Anlamlar)**, Trabzon: Derya Kitabevi.

Keyder, Çağlar ve Tabak, Faruk (Ed.) (2010), **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, (Çev. Zeynep Altok), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kılıçbay, Mehmet Ali (2010), **Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı**, 3. Baskı, Ankara: Efil Yayınevi.

Koç, Yunus (2013), "Ömer Lütfi Barkan'ın Tarihsel Demografi Çalışmalarına Katkısı ve Klasik Dönem Osmanlı Nüfus Tarihinin Sorunları", **Bilig**, 65, 177-198.

Kritovulos (2005), **İstanbul'un Fethi**, (Çev. Karolidi), İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Ksenophon (1998), **Anabasis Onbinlerin Dönüşü**, (Çev. Tanju Gökçöl), İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Kul, Eyüp (2010), “1642 Tarihli Avâriz Defterine Göre Şiran Kazâsı ve Köyleri”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi (TAED)**, 44, 271-289.

Küveli, Özer (2011), “Klasik tahrirden Avâriz Tahririne Geçiş Sürecinde Tipik Bir Örnek: 1604 Tarihli Manyas Kazası Avâriz Defteri”, **Türk Tarih Kurumu Belgeler Dergisi**, 36 (32), 113-199.

Kütükoğlu, Mübahat S. (2010), **XVI. Asırda Çeşme Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Lowry, Heath W. (2013), **On Beşinci Yüzyıl Osmanlı Gerçekleri: Limos (Limni) Adasında Yaşam**, (Çev. M. Alper Öztürk), İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi.

_____ (1986), “Privilege and Property in Ottoman Maçuka during the Opening Decades of the Tourkokratia, 1461-1553”, Anthony Bryer ve Heath Lowry (Ed.), **Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society Papers given at a Symposium at Dumbarton Oaks in May 1982**, (97-188), Washington: Dumbarton Oaks.

_____ (2005), **Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583**, (Çev. Heath W. Lowry-Demet Lowry), 3. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Mehmed Neşri (1995), **Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi**, Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen (Yay.), 2, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

McGowan, Bruce W. (1981), **Economic Life in Ottoman Europe-Taxation, Trade and Struggle for Land, 1600-1800**, Cambridge: Cambridge University Press.

_____ (1969), “Food Supply and Taxation on the Middle Danube (1568-1579)”, **Archivum Ottomanicum**, 1, 139-196.

_____ (1981), “Osmanlı Avarız-Nüzül Teşekkülü 1600-1830”, **VIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 11-15 Ekim 1976 Kongreye Sunulan Bildiriler**, 2, (1327-1331), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

_____ (1983), **Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri**, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

_____ (1981), “The Study of Land and Agriculture in the Ottoman Provinces within the context of an Expanding World Economy in the 17th and 18th Centuries”, **International Journal of Turkish Studies**, 2 (1), 57-63.

Miroğlu, İsmet (1990), **Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

_____ (1975), **XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı**, İstanbul: Anadolu Yakası Bayburt Kültür ve Yardımlaşma Derneği.

Nedkoff, Boris Christoff (1944), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Cizye (Baş Vergisi)”, (Çev. Şinasi Altundağ), **Bellekten**, 8 (32), 599-652.

Orbay, Kayhan (2011), “The Imperial Waqf of Hatuniyye in Trabzon between 1024-75/1615-1665”, Kenan İnan ve Yücel Dursun (Haz.), **CIEPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Komitesi XVII. Sempozyumu Bildirileri Trabzon: 18-23 Eylül 2006**, (441-450), Trabzon: Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

Öz, Mehmet (1999), “Bozok Sancağı’nda İskan ve Nüfus (1539-1642)”, **XII. Türk Tarih Kongresi (12-16 Eylül 1994 Ankara), Kongreye Sunulan Bildiriler**, 3, (787-794), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

_____ (2008), **Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VIII Canik Sancağı Avârız Defterleri (1642)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

_____ (1999), “Osmanlı Klasik Döneminde Tarım”, Güler Eren ve diğerleri (Ed.), **Osmanlı içinde**, 3, (66-73), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

_____ (1999), **XV-XVI. Yüzyıllarda Canık Sancağı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

_____ (1997), “XVI. Yüzyıl Anadolu’sunda Köylülerin Vergi Yüğü ve Geçim Durumu Hakkında Bir Araştırma”, **Osmanlı Araştırmaları**, 17, 77-90.

Öz, Mehmet ve Acun, Fatma (2008), **Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VII Karahisar-ı Şarkî Sancağı Mufassal Avârız Defteri (1642-43 Tarihli)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Özel, Oktay (1993), **Changes in Settlement Patterns, Population and Society in Rural Anatolia: A Case Study of Amasya, 1576-1642**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Manchester.

_____, “Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri”, Halil İnalçık ve Şevket Pamuk (Der.), Ankara 2001, (s. 35-50’de yayınlanmış makalenin geliştirilmiş ve basılmamış versiyonu).

_____ (2004), “Population Changes in Ottoman Anatolia During the 16th and 17th Centuries: The “Demographic Crisis” Reconsidered”, **Middle East Studies**, 36, London 2004.

_____ (1986), **XV-XVI. Yüzyıllarda Anadolu’da Kırsal (Zirai) Organizasyon: Köylüler ve Köyler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____ (1986), “XV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Hariç Raiyyet”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 43, 159-171.

Öztürk, Mustafa (1999), “1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defteri”, **OTAM**, 8, 249-293.

Öztürk, Temel (2011), **Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon**, Trabzon: Serander Yayınevi.

Pamuk, Bilgehan (2003), “XV-XVI. Yüzyıllarda Trabzon Sancağı’nda Martoloslar”, **OTAM**, 14, (2003), s. 185-216.

_____ (2009), “XVII. Yüzyılın Ortalarında Gümüşhane (Torul) Kazası, **Bellekten**, 266 (9), 115-143.

Sezgin, İbrahim (2002), “XVII. Asırda Of Kazasının Nüfusu”, M. Kerim Arslan ve Hikmet Öksüz (Haz.), **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil ve Edebiyat Sempozyumu 3-5 Mayıs 2001**, 1, (153-154), Trabzon: T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.

Singer, Amy (1996), **Kadılar, Kullar, Kuduslü Köylüler**, (Çev. Sema Bulutsuz), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Strabon (2005), **Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: KİTAP XII-XIII-XIV)**, (Çev. Adnan Pekman), 5. Baskı, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Şâkir Şevket (2013), **Trabzon Tarihi**, İsmail Hacıfettahoğlu (Haz.), İstanbul: Kurtuba Kitap.

Talbert, Richard J.A. (Ed.) (2000), **Barrington Atlas of the Greek and Roman World**, London: Princeton University Press.

Tellioglu, İbrahim (2009), **Kommenosların Karadeniz Hakimiyeti Trabzon Rum Devleti (1204-1461)**, 1. Baskı, Trabzon: Serander Yayınları.

_____ (2007), **Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz’de Türkler**, 2. Baskı, Trabzon: Serander.

Timur, Taner (2001), **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, 4. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

Todorova, Maria (1988), “Was There a Demographic Crisis in the Ottoman Empire in the Seventeenth Century”, **Etudes Balkaniques**, 2, 55-63.

Trabzon Vilayeti Salnamesi, 1892 (1309), 1894 (1311), 1896 (1313), 1903 (1321), 1904 (1322), Kudret Emiroğlu (Haz.), Ankara: (1995-2008).

Tursun Bey (1977), **Târîh-i Ebü'l-Feth**, A. Mertol Tulum (Haz.), İstanbul: Baha Matbaası.

Umar, Bilge (2000), **Karadeniz Kappadokia'sı (Pontos) Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi**, 2. Baskı, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

_____ (1993), **Türkiye'deki Tarihsel Adlar Türkiye'nin Tarihsel Coğrafyası ve Tarihsel Adları Üzerine Alfabetik Düzendeki Bir İnceleme**, 2. Baskı, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Uzun, Enver (2007), **Trabzon'un Yer Adları**, Trabzon: Celepler Matbaacılık.

Ünal, Mehmet Ali (1987), "1056/1646 Tarihli Avârız Defterine Göre 17. Yüzyılın Ortalarında Harput", **Bellekten**, 51 (199), 119-129.

_____ (1997), "1046 (1056) Tarihli Harput Kazâsı Avârız Defteri", **Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, 12, 9-73.

_____ (1999), **XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

_____ (1989), **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

_____ (1990), "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Harput Sancağı'nın Demografik Yapısına Kısa Bir Bakış", **Fırat Havzası Coğrafya Sempozyumu, 14-15 Nisan 1986**, (263-271), Elazığ: Fırat Havzası Araştırma Merkezi.

Yediyıldız, Bahaeddin (1985), **Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)**, 1. Baskı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

_____ (1999), “Osmanlı Toplumunu”, Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.), **Osmanlı Devleti Tarihi**, 2, (443-444), İstanbul: Feza Gazetecilik.

Yücel, Yaşar (1974), “Osmanlı İmparatorluğunda Desentralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Gözlemler”, **Bellekten**, 38 (152), s. 657-708.

_____ (1977), XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İdarî Yapısında Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler, **Bellekten**, 41 (163), s. 495-506.

387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) II (1997), Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

ÖZGEÇMİŞ

Yücel Dursun, 21.07.1981 tarihinde Trabzon'da doğdu. İlk ve ortaokulu Trabzon Mehmet Akif Ersoy İlköğretim Okulu'nda, lise tahsilini 1998 yılında Trabzon Fatih Lisesi'nde tamamladı. 2000 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümünde lisans eğitimine başladı ve bu bölümden 2003–2004 Bahar döneminde mezun oldu. 2005–2006 eğitim-öğretim yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans, 2008-2009 eğitim-öğretim yılında ise doktora programına kabul edildi. 2009-2015 yılları arasında KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsünde araştırma görevlisi olarak da görev yapan Dursun, TÜBİTAK, 2214/A Yurt Dışı Araştırma Burs Programı kapsamında 1 Eylül 2014-31 Ocak 2015 tarihleri arasında Rusya Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi, Ortaçağ Tarihi Bölümünde çeşitli araştırmalarda bulundu.

Yücel Dursun'un yabancı dili İngilizce ve Rusçadır.